Ex [illegible] Antonii
[illegible] de [illegible]

BVRCARDI GOTTHELFFII STRUVII

ANTIQVITATVM ROMANARVM SYNTAGMA

SIVE

DE SACRORVM CAEREMONIIS

SYSTEMA ABSOLVTIVS.

adiecta Bibliotheca, figuris æneis, & indicibus necessariis.

EDITIO SECVNDA

IENAE

Apud IOANNEM BIELCKIVM

M DCC VII.

II

SERENISSIMO PRINCIPI

AC DOMINO

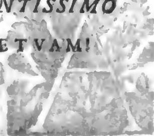
DN. FRIDERICO GVILIELMO

REGNI BORVSSIAE HEREDI

MARCHIONI BRANDENBVRGICO, MAGDEBVRGI, CLIVIAE, IVLIACI, MONTIVM, STETTINI, POMERANORVM, CASSVBIORVM, ET VANDALORVM, VT ET IN SILESIA, CROSNAE DVCI, BVRGGRAVIO NORIMBERGENSI, PRINCIPI HALBERSTADII, MINDAE ET CAMINI, COMITI HOHENZOLLERAE, MARCAE ET RAVENSBERGAE, DYNASTAE IN RAVENSTEIN, LAVENBVRG ET BVTAV

DOMINO MEO CLEMENTISSIMO

FELICITATEM PERPETVAM!

SERENISSIME PRINCEPS

DOMINE CLEMENTISSIME

ANtiquitatum Romanarum Syntagma, ex ipſa priſcorum monumentorum, ſcriptorumque collectione erutum, TIBI, SERENISSIME

SIME PRINCEPS, tanquam maiorum lucubrationum primitias ſupplex offero. Ingentes enim excelſi animi TVI virtutes cum mente deuenerer deuota, idque quod inter Principes tenes, faſtigium, tacita admirer animi reuerentia; ad eminens illud SPLENDORIS TVI ſolium accedere, & exiguum hoc, quidquid eſt laboris, cultu perquam obſequioſo ad pedes tuos deponere auſus fui. TV quidem es, SERENISSIME PRINCEPS, qui tanto amore complecteris litterarum ſtudia; tanta clementia vteris erga harum cultores, vt firmum & commune præſidium abs TE ſibi omnes polliceantur. TE iamdudum, quæ inter reliquas coruſcat, REGIA iſta FRIDERICIANA colit MVSAGETEM: ſub TVA tutela agunt artes: ipſæ TE venerantur Muſæ : TVIS auſpiciis prodeunt in publicum litterati, qui maxi-

mas istas TVAS prædicant virtutes, gratissima canunt laudum TVARVM præconia. Commendet antiquitas Romana Cæsares suos, Drusum atque Germanicum: laudibus erornet iuuentutis principes, Caium & Lucium. TE certe optimum IVVENTVTIS PRINCIPEM admiratur orbis: spem patriæ & communis imperii suspicit Germania: PROPAGINEM REGNI colit Borussia, venerantur que omnes prouinciæ. Felicem TE, SERENISSIME PRINCEPS, iudicioq́ Principum, felicem TE virtutibus TVIS. Per TE igitur illustrior erit Borussia: per TE ornabuntur prouinciæ REGII PATERNAE MAIESTATIS SOLII: ipsa communis patria, Germania cuncta, per TE salua erit & inconcussa. Tripudiant TE DVCTORE Musæ: promouentur TVIS auspiciis artes, & scientiarum liberalissimæ discipli-

næ: ſtudia efflorecunt, & mirum quantum conſummantur. Nunquam ergo deerunt inſignes heroicarum virtutum TVARVM præcones, qui adprecabuntur quæ Principe digna, qui perpetuæ mandent memoriæ, quæ in TE præcelſa. Quod ſi & me in magno hoc TE ſubmiſſe ſuſpicientium & venerantium populo, pro TVA illa clementia, quam mirifice celebrant omnes, non quidem meo merito, ſed ſolo gratiæ Tuæ amplexu admiſeris, me quod mihi votorum eſt antiquiſſimum, adſecutum eſſe exiſtimabo. TV autem, SERENISSIME PRINCEPS, cum Tibi omnium ſalus vnice cordi ſit, ſic pro TVA ſalute optimus quisque nuncupabit VOTA, DECENNALIA, TRICENNALIA, PERPETVA. Preces pro Principis ſalute fundet Boruſſia:

vota

mas istas TVAS prædicant virtutes, gratissima canunt laudum TVARVM præconia. Commendet antiquitas Romana Cæsares suos, Drusum atque Germanicum: laudibus exornet iuuentutis principes, Caium & Lucium. TE certe optimum IVVENTVTIS PRINCIPEM admiratur orbis: spem patriæ & communis imperii suspicit Germania: PROPAGINEM REGNI colit Borussia, venerantur que omnes prouinciæ. Felicem TE, SERENISSIME PRINCEPS, iudicio Principum, felicem TE virtutibus TVIS. Per TE igitur illustrior erit Borussia: per TE ornabuntur prouinciæ REGII PATERNAE MAIESTATIS SOLII: ipsa communis patria, Germania cuncta, per TE salua erit & inconcussa. Tripudiant TE DVCTORE Musæ: promouentur TVIS auspiciis artes, & scientiarum liberalissimæ discipli-

næ: ſtudia efflorescunt, & mirum quantum conſummantur. Nunquam ergo deerunt inſignes heroicarum virtutum TVARVM præcones, qui adprecabuntur quæ Principe digna, qui perpetuæ mandent memoriæ, quæ in TE præcelſa. Quod ſi & me in magno hoc TE ſubmiſſe ſuſpicientium & venerantium populo, pro TVA illa clementia, quam mirifice celebrant omnes, non quidem meo merito, ſed ſolo gratiæ Tuæ amplexu admiſeris, me quod mihi votorum eſt antiquiſſimum, adſecutum eſſe exiſtimabo. TV autem, SERENISSIME PRINCEPS, cum Tibi omnium ſalus vnice cordi ſit, ſic pro TVA ſalute optimus quisque nuncupabit VOTA, DECENNALIA, TRICENNALIA, PERPETVA. Preces pro Principis ſalute fundet Boruſſia:

vota

vota facient prouinciæ: ipsa supplicabit Germania. Qui amat patriam ita agit. DEVS TE seruet, addatque votis omnium perpetuitatem. IENAE III Kl. MAII, M DCC VI.

SERENITATI TVAE

deuotissimus subiectissimusque
Burcard Gotthelff Struue.

L. B.

Imidium seculi fere elapsum est, cum beatus parens, quem post fata veneror, primam syntagmati suo iurisprudentiae manum admoueret, & publico dein examini in cathedra idem exponeret. Creuit inde hic labor in iusti voluminis formam, atque adplausum inter eruditos reperit non minimum. Ipse inter noui seculi primordia, syntagma prodo antiquitatum Romanarum, ex ipsa antiquitate congestum. Abundat enim orbis hodiernus tot elaboratis iuris materiis, quae ad nauseam vsque circumferuntur. Tot extant iuris systemata & prudentiae; tot iuris commentarii: legum obstantium resolutiones: Consiliorum & decisionum quae habemus, numerus iniri vix potest. Immo tot extant elaborata de singularibus iuris materiis dissertationes, vt in omni iure nihil noui, quod pertractari possit, reliquum sit. Et si forsan ex scriptis recentioribus titulus singulare quid praeferat, nouitas in titulo latet, qui mutatur saepe, non res. In hac ita librorum abundanti mole, cum pro ingenii ratione aliqua essent elaboranda, materiam mihi proposui, quae ad ipsos iuris textus plenius enodandos plurimum conducit.

):( ):(*Ipsas*

Ipſas ſcilicet antiquitatum Romanarum carimonias publico tradere conſtitui. Particulatim quidem a multis iam pertractata ſunt ea, in iuſtum ordinem tamen & ſyſtema abſolutius nondum congeſta. Sæpius enim de hoc defectu conqueſti fuere viri vndiquaque celeberrimi, qui non ſolum vt ſuppleretur iſte, habuere in votis, ſed & ipſi operi manum admouerunt. Teſtantur id cœpti labores Pauli Manutii, Iuſti Lipſii & e ſuperiori ſeculo, Georgii Hieronymi Velſchii; ſed in ipſis conatibus res perſtitit. Quæ autem prodiere ſyſtemata Ioannis Roſini, Henrici Kippingii, & Petri Ioſephi Cantelii, vt minora taceam, neceſſitas magis commendat quam vtilitas: cum nulla alia eſſent, quibus inhærere poſſint antiquitatum cupidi. Ingenium ergo, quod ad indagandas antiquorum res fere natum, ſecutus, tanti laboris opus adgreſſus fui, non tam proprio niſus ingenio, quam diuina gratia auxiliatrice. Inſtituto ad id vſus tali, vt dum quatuor partibus Romanorum abſoluantur antiquitates, ipſum laborem in totidem partes diuiderem, cum vna ſerie omnia proponere nimium eſſet. Primum ergo ſyntagma, quod RITVS *exponit* SACROS, *ſeu* de diis & ſacris Romanorum *agit, nunc exhibeo, quod ſequentur ſuo ordine reliqua. Alterum quidem exhibebit ſtatum Romanorum ciuilem, tertium militarem, & quartum œconomicum. Primum*

mum hoc præter deorum historiam & attributa, sacrorum quoque cærimonias, preces, vota, iuramenta, auguria & quæ his adfinia; dierum diuersitatem, festa, templa, sacrificia, sacerdotia & quæcunque ad res sacras faciunt, explicata continet. In singulis de ordine debito non sollicitus solum fui, sed & quod mihi quam maxime curæ fuit, vt nullum ritum sine probata scriptoris prisci auctoritate relinquerem, adlaboraui: quod quanti laboris fuerit, omnes diiudicent. Vbi vero scriptores deficiunt, in supplementum artis monumenta, nummos, lapides priscos aliaque vocaui. Hinc & cum aliqua ex figuris magis pateant quam verbis, addidi aliquot nummorum ectypos, aliosque ex statuis desumtos ad illustrandum maxime deorum habitum, notasque & insignia eorum. Debitum quidem nitorem non praferunt ista, condonandum tamen aliquid est pro ratione loci, qui & pingendi & scalpendi peritis destituitur. Ne autem & recentiores scriptores, qui rem aliquam singulari tractatu plenius exposuerunt, essent ignoti, addidi quoque antiquitatum bibliothecam: generalem quidem omni operi præmissam, specialem autem de singulis materiis vnicuique capiti præfixam. Ita vt scriptorum edita cum breui vbique iudicio exhiberem. Ritus Græcorum sacros, qui alias cum Romanorum cærimoniis sæpius confunduntur; in quo & aberrarunt nonnun-

 quam

quam recentiores quidam, & ex antiquioribus Seruius, Donatus, aliique Grammatici veteres, plane separaui; cum ad solos Romanos spectet tractatio mea. Et licet Romani in ritibus suis multa hauserint a Græcis, bene tamen ab inuicem sunt separandi, mansere enim sui cuique genti proprii. In historia deorum quidem, quantum ad explicandos nummos, gemmasue sola Romana non sufficiunt, haut diffiteor, nihilominus & in hoc Romana tantum secutus, cum, si Deus concesserit, eodem ordine eademque methodo, Græcorum etiam antiquitates pertractare animus sit. Immo eodem diuino fauore antiquitates æque prisca ecclesia Christianæ, Ægyptiacas, Langobardicas, Germanicas & gentium barbararum in publicum prodere constitui. Tu interim B. L. fruere labore nostro, & conatibus faue.

PARS

PARS GENERALIS
DE
SCRIPTORIBVS, QVI DE ANTIQVITATIBVS ROMANORVM IN VNIVERSVM EGERE.

§. I.

ANtiquitates Romanas qui nosse cupiunt, illud in primis agunt, vt sibi de fontibus, e quibus hauriendæ illæ sint, prospiciant, quo per riuos ex fontibus istis deductos feliciores hac in parte progressus possint fieri. Hi autem consistunt vel in monumentis arte factis, vel in monumentis ingenii. Ista cum nec in vnum locum coacta, sed per integrum fere terrarum orbem dispersa, immo nostris in terris inuentu sint rarissima, extra tractationis nostræ metas constitutæ sunt; ideoque de his tantum iam sermo erit.

§. II

Monumenta autem ingenii ea dicimus, quæ antiquitatum Romanarum scriptores nobis tradiderunt; horum vero institutum cum diuersum sit, aliis vel ipsas in genere illustrantibus, aliis autem speciales quosdam ritus, vel alias ad antiquitates pertinentes partes sibi proponentibus, certum vt in iisdem recensendis seruemus ordinem, necesse erit; hoc instituto, vt primo loco dicamus de iis, qui antiquitates Romanas vel in compendiis, vel maiori systemate illustrarunt, deinde de iis, qui in operibus suis & aduersariis ad illustrandas antiquitates hasce faciunt, subsequentur isti, qui maiorum, vti vocantur, disciplinarum partes ex hisce illustrarunt, quibus dein subnectemus eos, qui lapides, monumenta & inscriptiones veterum vel in genere, vel particularium regionum collegerunt, ad eaque fuere commentati. Qui certas tantum ex antiquitate Romana partes scriptis explicarunt, suis quosque capitibus in sequenti præfigemus.

§. III.

Bibliothecam antiquitatum Romanarum olim iam nobis dedit PHILIPPVS LABBEVS, S. I. in *mantissa antiquariæ supellectilis*, quæ eius Bibliothecæ Bibliothecarum adnexa est, primum *Parisiis 1651. 8.* edita, post curis secundis auctior *Rotbomagi 1672. 8.* tandem *Lipsiæ 1692. 4.* cura Adami Rechenbergi, quæ vero solam recensionem scriptorum continet, nec tamen & hanc completam, nec satis elimatam. Plurium & clariorum scriptorum, qui ad res & antiquitates Romanas commentati sunt vitas, scripta & de iis aliorum iudicia, industria non contemnenda congessit MARTINVS HANKIVS libris duobus *de*

de Romanarum rerum scriptoribus, Lipsiæ 1669. 4. editis, licet multa adhuc supersint, quibus vtile alias hoc opus suppleri possit. Eorum autem, qui antiquitates hasce in compendia redegerunt, sane pauci sunt. Inter Anglos eminet THOMAE GODVVINI *Romanæ historiæ anthologia* libris quatuor descripta, quæ primum prodiit *Oxoniæ 1613,* post auctior atque correctior *1623,* tandem *1671 4.* Anglice est conscripta, & cum libris IV antiquitatum, quos ab hac in diario distinguit Henningus Witte, eadem, qua præcipuas antiquitatis Romanæ partes iusto ordine persequitur, atque vti omnia eius alia, laudanda est, digna vt in latinam transferatur linguam. In Belgicam tamen tralata est per Danielem Peenium, maximam partem aucta, & sub titulo *Romeynsche Oudheden* prodiit *Amstelodami 1694. 4.* Nuper demum THOMAS BELVS Anglus, edidit *Romam restitutam s. antiquitatum Romanarum compendium, Amstelodami 1700. 12* editum, sed parui momenti est tractatio, vix primas antiquitatum lineas attingens. Inter Belgas primo loco venit ANTONII THYSII *Roma illustrata, siue antiquitatum Romanarum breuiarium, Amstelodami 1657. 12,* accessit Lipsius de magistratibus & Fabricii Roma; sed nec Thysium adgnoscit auctorem, nec hæc editio prima est. Prodiit enim iam antea sub titulo, *Facis historicæ compendium ex Iusti Lipsii operibus summo studio concinnatum per Anastasium a Valle Quietis, Argentorati 12* dein emendatum a Constantio a Monte Laboris, *Patauii 1628* tandem iterum *Argentorati 1629. 12* IO. THVILIO sine dubio hæc tractatio debetur, qui & in dedicatione nomen suum subscribit, quam & eidem adscribunt Ioannes Rhodius (†) & Iacobus Phi-

Systematum Scriptores.

(†) *de scriptis suppostitiis p. m. 7.*

lippus Thomaſinus (†). Vtile quidem eſt opuſculum, ac quemadmodum titulus etiam præfert, compendium operum Lipſii, quæ de antiquitatibus compoſuit dicendum; ſed vti nec Lipſii opera, ita neque hoc omnes antiquitatis partes abſoluit. Poſt hunc PETRVS IOSEPHVS CANTELIVS, S.I. partes haſce ſuſcepit in tractatu *de republica Romana, ſiue de re militari & ciuili Romanorum*, qui prodiit primo *Pariſiis 1684. 12* dein *Vltraiecti 1688. 12* adiectis ex Panuinii & Lipſii operibus figuris atque tabulis, demum *ibidem 1696.* In cuius priori parte maxime occupatus eſt auctor in recenſendis bellis atque prœliis Romanorum, in poſteriori, quæ ad magiſtratus, ordines, familias, ſacerdotia & ritus, tum publicos tum priuatos pertinent, in compendium redegit. Aſt notis tantum inhæret rebus, nec iisdem omnibus, quæ vero non adeo frequentia, prætermittit, magis tamen ab hiſtoria bellorum Romanorum, quæ ſuo ordine, per compendium recenſet, commendandus. In noſtris oris primum, ni fallor, excuſum eſt *antiquitatum Romanarum compendium* PHILIPPI CAROLI, quod ob ordinem maxime placet, licet quam plurima in eodem omiſſa, & ea, quæ tradit, attigerit potius, quam vt rite explicauerit, prodiit *Francofurti 1643. 18* dein *Altenburgi, cura Michaelis Chriſtiani Ludouici 1663. 8.* In editione Francofurtenſi acceſſit præter Andream Dominicum Floccum, Pomponium Lætum & Henricum Bebelium de magiſtratibus Romanorum, etiam *epitome ex* PETRI SANCTIFLEVRII *Montispelienſis rebus memorabilibus*, Lugduni ſuperiori ſeculo impreſſis, qua & ritus quidam breuiter explicantur. HENRICVS KIPPINGIVS conſcripſit *antiquitatum Roma-*

na-

(†) *in elogiis virorum illuſtrium p. m. 199.*

narum libros IV primum *Bremæ 1664* dein *1679* tandem *Franeckeræ 1684* excusos. 8. Prolixior quidem priori est auctor, ast multa intermiscet aliena, & quæ coniungenda erant, sæpe disiungit, multa quoque reliquit intacta FRIDERICI HILDEBRANDI *antiquitates* e Rosino contractæ & pro scholis scriptæ, parum ad antiquitatū cognitionem conducunt, prodiere *Ienæ 1657. 8* Pleniores sunt & systema maius constituunt IOANNIS ROSINI *antiquitatum libri X*, qui primum prodiere *Basileæ 1583. f* cui dein Thomas Dempsterus, Scotus auctarium adiecit, quod cum Rosino *Geneuæ 1658. 4* Lugduni Batauorum Coloniæq; aliquoties impressum, tandem & in editione Coloniensi *1619* Moguntinensi *1662. 4* & Amstelodamensi *1689. 4* Rosino quoque Andreæ Schotti electa adiuncta fuere, quæ gentes atque familias, tribus, ludos, festaque Romanorum breuiter tantum & quasi in transitu recensent. Sed systema est diffusi iudicii, absque ordine consarcinatum, & quæ adhuc continet vtilia, ex Gyraldo, Panuinio aliisque antiquitatum patribus, multoties paucis tantum mutatis verbis, descripta sunt. Dempsterus in auctario poëtas frequenter excutit, eos sæpe etiam emendat, non raro tamen friuole, aliqua vero ex eodem in vsum deduci poterunt.

§. IV

Maiori adparatu, quæ ad res ciuiles, militares & rituales Romanorum pertinent, explicare adgressus est IOAN. BAPTISTA CASALIVS in tractatu, qui inscribitur *de vrbis ac Romani imperii olim splendore*, *Romæ 1650 f.* edito, in quo plerasque rituum Romanorum partes exhibet, sed in iisdem, scriptoribus qui ad istas de qui-

bus agit, antiquitatum partes commentati ſunt, Lipſio inprimis, quam ſæpiſſime vſus fuit, retentis ipſis eorum verbis, ſemper vero eorundem adlegatis. Cuius & extat *Tripartitum Opus de veteribus Aegyptiorum, Romanorum & Chriſtianorum ritibus, Romæ 1644. 4* & *Francofurti 1681*, in quo fere eadem ratione vſus fuit. Eiusdem conterraneus FRANCISCVS ROBORTELLVS ingens opus *de vita & victu populi Romani* compoſuit, quo omnem hanc rem implere conſtituit, ſed tantum primi tomi, quem in libros XV diſtinxit, argumenta quantum ad generalia & ſpecialia prodierunt *Bononiæ 1559. f* & cum iisdem *nouem diſputationes de Romanorum prouinciis, iudiciis, legionibus, magiſtratibus, familiis, imperatorum cognominibus, militum præmiis & pœnis, honorum gradibus*, quæ ſeorſim antea prodierant *Patauii* 1557. nunc & partim in Græuiano opere extant, partim eas cum miſcellaneis Italiæ eruditis edidit Gaudentius Robertus. Hic autem ex Thuani (†) iudicio, variis ſcriptis maiorem de ſe opinionem excitauit, quam impleuit. Sigonio quoque ſe oppoſuit, atque contra eum, præter alia ſcripta, quæ in Gruteri theſauro critico, tomo ſecundo continentur, *ephemerides* quoque *Patauinas* compoſuit, in quibus controuerſas antiquitates explicat, prodierunt *Patauii 1562. 4.* Noſtri ſeculi eſt IOSEPHI LAVRENTII, Lucenſis *Polymathia, ſiue variæ antiquæ eruditionis libri ſex*. Prima editio prodiit *Vincentiæ 1631. 4.* altera auctior, ſæpe & correctior *Lugduni 1666. f.* Loci communes ſunt, qui varia continent ſine ordine diſpoſita, pleraque tamen quæ ad ritus & antiquitates Romanorum pertinent, quæ hinc inde ex recentioribus maxime congeſſit, ſæpe absq; iudi-

(†) *ad annum 1567. lib. XXXIX. p. m. 816.*

iudicio. Auctoris tamen consilium laudat Morhofius (†). Apud Gallos extat CAESARIS EGOSSE DV BOVLAY elegantiorum litterarum Professoris *Thesaurus antiquitatum Romanarum, le Tresor des antiquités Romaines*, patrio sermone conscriptus & editus *Parisiis 1651. f.* quod opus vastum est, eruditum tamen, quodque defectum iusti systematis antiquarii hactenus supplere potuisset, licet & non raro aliorum hac in parte errorem erret. Haut ita pridem apud eosdem prodiit *dictionarium antiquitatum Romanarum & Graecarum*, quod in vsum Delphini & Principum Burgundiae, Andium, Biturigum collegit, digessit & sermone Gallico reddidit PETRVS DANETIVS, *Lutetiae 1698. 4.* Continet illud descriptionem deorum, heroum & variarum rerum ad antiquitates Romanas Graecasque pertinentium ex historia & mythologia veterum, secundum alphabethi seriem. Locorum communium instar est, qui multas quidem res explicant, omnem tamen antiquitatum complexum non exhauriunt, immo ad scriptores, e quibus plenior cognitio haurienda, parum remittunt. E Germanis eandem rem egit VVOLFFGANGVS LATZIVS *in duodecim de rep. Romana libris Ffurti 1598 f.* editis, quibus non solum magnitudinem & in exteras prouincias iura reipublicae Romanae prolixe effert, sed quidquid fere rei Romanae est, tum ciuilia, tum militaria, arma, naualia, magistratus, sacerdotes, sacra, vestimenta, ritusque alios explicat. Opus tamen est maioris molis quam iudicii; deest enim & ordo & iudicium, atque in explicandis antiquitatibus illustrandisque inscriptionibus, quam saepissime labitur auctor. Proposuerat sibi olim PAVLVS MANVTIVS A. F sic-

(†) *Polybist. lib. I c. XXI.*

ſicuti e Geſneri bibliotheca diſcimus, antiquitates hasce libris decem comprehendere, quorum ſextum conſtituerat librum de Legibus, Romæ ab ipſo, dein ſæpius impreſſum, ſed quatuor tantum eius de ciuitate ſcilicet, Senatu, legibus & comitiis vidimus, quæ ſatis de auctoris peritia in hoc ſtudiorum genere teſtantur. Eadem in animo habuit IVSTVS LIPSIVS, qui *Facem hiſtoricam* atque Ritualium libros in Lexici formam componere conſtituerat, vti illud teſtatur Aubertus Miræus (†), qui & materiam hancce ab annis triginta paratam & Locorum communium libris collectam fuiſſe teſtatur, ob valetudinem autem & fatum præueniens non diſpoſitam & ordinatam, quæ omnino magnam antiquitatibus hisce lucem adferre potuiſſent, ſed cum eo interiere. Similiter & GVILIELMVS CHOVLIVS, Gallus, in duodecim libris omnem rem antiquitatum Romanarum abſoluere promiſit, quo ſe etiam tractatu ſuo de religione ſæpius refert, modo hunc, modo illum citans librum. Pleniorem autem de iis mentionem facit, (††) vbi de nummis Iani agit, atque ait: *illorum deſcriptio latius videbitur paſſim in duodecim libris, quos de antiquitatibus Romanorum conſcripſi. Et illud me hic liberabit a longiori huius iam facienda mentione, ſperans lectorem breui tempore ſatisfactum iri primorum librorum meorum inſpectione.* Geſnerus etiam eius in bibliotheca ſua mentionem facit, opus tamen nondum vidimus. Simili modo & celebris iſte medicus Auguſtanus, GEORGIVS HIERONYMVS VELSCHIVS inter ſcripta ſua edenda recenſet *antiquitatis ideam*, quam omnibus numeris ſe perfecturum dicit, ipſisque veterum monumentis quam optime illuſtraturum: aſt mul-

(†) *in vita deſcriptione p. m. 19.* (††) *p. m. 13.*

multa promisit vir alias doctissimus, pleraque tamen adhuc vel ἀνέκδοτα, vel nondum elaborata. Operis istius etiam mentionem facit Lucas Schröckius in memoria Velschiana (†).

§. V.

Eos ita qui vel compendia vel maiora systemata dederunt, vidimus, nunc etiam fontes, e quibus isti sua hauserint, considerabimus. Illi vero scriptores vel antiqui sunt vel noui. Inter antiquos eminet TITVS LIVIVS Patauinus, cuius ex CXL libros XXXV tantum habemus superstites, integrum tamen manuscriptum extare dicitur Constantinopoli. Hic autem non historiam solum refert, in qua Polybium strenue secutus, sed & res sacras atque profanas, magistratus etiam singulorum annorum, ita vt ad intelligendos Romanorum ritus quam plurimum conducat. Scriptor alias tersus atque in concionibus disertus, in quo stylum historicum magis quam Patauinitatem reperies: illud tamen in eo desideratur, quod non vbique iusta annorum supputatione vsus fuerit, quod iam olim notauit Carolus Sigonius, cum Fastos suos ederet. Liuii quidem caussam suscepit Franciscus Robortellus, in tractatu de conuenientia supputationis Liuianæ cum Marmoribus, cui tamen respondet Sigonius satis constanter: vtrorumque scripta contraria habentur in Tomo secundo Thesauri Critici Gruteriani. Editiones Liuii optimæ sunt, quæ ex emendatione Francisci Modii prodiit *Francofurti 1628* cura Iani Gruteri f. cum notis variorum, cura Ioannis Friderici Gronouii *Amstelodami 1664. 8* III Vol. & cum notis Ioannis Douiatii in vsum Delphini *Parisiis 1679. 1680, 1681. 4* V to-

Scriptores antiqui.

B mis

(†) *p. 71 & 72.*

mis. Alter est antiquitatum pater DIONYSIVS HALICARNASSENSIS, qui Photio teste, antiquitatum Romanarum conscripsit libros XX, e quibus tamen vndecim priores tantum supersunt, editio optima est Friderici Sylburgii, olim *Francofurti 1586* edita, nunc recusa *Lipsiæ* 1691. f. licet prior sit emendatior, quibus originem & potentiæ progressum Romanorum, variosque eorum ritus summa fide ac iusto temporis ordine complectitur, quæ a Liuio omissa supplet, reliqua vberius deducit, atque fontes præcipuarum antiquitatum docet. Bini hi scriptores præ cæteris hic commendandi, in rebus sacris præcipue & politicis, in quibus etiam nobis vtramque paginam faciunt. Elegans tamen quoque est & antiquitatibus hisce refertissima PLINII *historia naturalis*, in qua & sedem & ortum plurium rituum & antiquitatum inuenies: optima editio est, quæ in vsum Delphini prodiit cura Ioannis Harduini, *Parisiis 1685.* 4 vel in eiusdem defectu, quæ cum notis variorum, *Lugduni Batauorum ex Hackiana* edita *1669.* 8 III Vol. A. GELLII *noctes Atticæ* huc aliqua ex parte pertinent, dum præter grammattica, varias etiam antiquitates illustrant: optima editio est cum commentariis Antonii Thysii & Iacobi Oiselii *Lugduni Batauorum 1666.* 8. Sicut & veteres Grammattici, VARRO *de lingua latina*, SEXTVS POMPEIVS FESTVS *de verborum significatione* & ISIDORVS in *Originum libris*, quos cum aliis coniunctim edidit Dionysius Gothofredus *Geneuæ 1585.* 4. huc faciunt, quia dum verba enodant, varias quoque res describunt. Antiquissimorum quorundam scriptorum vt PORTII CATONIS, Q. FABII PICTORIS aliorumque fragmenta collegit olim Ioannes An-

nius

nius Viterbienſis, Pariſiis 1512 f. quæ dein e Commeliniano prodierunt ſub titulo *hiſtoria antiqua anno 1599. 8* quæ quidem huc referenda, ſed dum fragmenta ſunt, parum illuſtrant, Annium etiam pleraque de ſuo finxiſſe inter eruditos fere conſtat. Immo vel omnes hiſtorici vel plerique poëtæ huc faciunt, quos tamen hic recenſere omnino longum foret. Non tamen obliuioni ſunt mandandi minores *hiſtoriæ Auguſtæ ſcriptores*, AELIVS inquam SPARTIANVS, IVLIVS CAPITOLINVS, VVLCATIVS GALLICANVS, AELIVS LAMPRIDIVS, TREBELLIVS POLLIO & FLAVIVS VOPISCVS, qui vitas Impp. ab Adriano vsque ad Diocletianum debita cura & fide deſcripſere. Ex iis enim optima rituum & magiſtratuum, qui ſub Impp. conſtituti, cognitio petitur. Editio præſtat, quæ cum notis Iſaaci Caſauboni, Claudii Salmaſii & Iani Gruteri *Lugduni Batauorum* impreſſa *1671. 8* emendatior & locupletior priori, quam curauit Cornelius Schreuelius *Lugduni Batauorum 1661. 8*, notas enim continet integras, easque egregias. Vnicum adhuc ex antiquis Græcis nominare liceat PLVTARCHVM Chæronenſem, qui præter quæſtiones græcas, edidit quoque *quæſtiones Romanas*, quas ſeorſim edidit græco-latinas MARCVS ZVERIVS BOXHORNIVS, *Lugduni Batauorum 1637. 4* libellus quidem exiguus, ſed qui certorum rituum rationes atque origines non male docet. Nec inter minimas faciendæ Guilielmi Xylandri & eiusdem Boxhornii in easdem animaduerſiones, huius etiam quæſtiones Romanæ, huic editioni adnexæ, in quibus varias inſcriptiones illuſtrare conatur, lapſus tamen eius quosdam, illuſtre Belgii decus, Io. Georgius Græuius in prolegominis Tomi V cui iſtæ quæſtiones inſertæ, demonſtrat.

§. VI.

Scriptores electorum & variarum lectionum.

Inter nouiores, qui ex antiquis talia quæ ad illustrandas antiquitates in genere faciunt, collegerunt, plures habemus, & inter hos quosdam electorum scriptores, vt IVSTVM LIPSIVM & eius discipulum PHILIPPVM RVBENIVM, vtrique ediderunt *electorum libros duos*, quibus præter multa scriptorum veterum loca restituta, varios quoque antiquitatum ritus sparsim illustrant. Illius quidem, inter opera eius, quæ ad Criticam spectant, *Antverpiæ 1600. 4* & alibi edita continentur, huius impressa sunt *Antverpiæ 1608. 4.* Antea iam IVLIVS BARBARANVS promptuarium rerum electarum præsertim in re Romana *Veronæ 1564* & *Venetiis 1569* ediderat 4, quem tamen Thomas Dempsterus criticum & compilatorem frigidum adpellat. Post hosce prodierunt CASPARIS GEVARTII *electorum libri tres, Lutetiæ 1619. 4* docti & commendatione digni, atque haut ita pridem OCTAVII FERRARII *electorum libri duo*, quibus & accessere *epistolæ & inscriptiones, Patauii 1679. 4* qui præcipuam inter electorum scriptores laudem merentur. IOANNES MICHAEL DILHERRVS melior Theologus quam Philologus, *electorum* quoque libros tres edidit *Noribergæ 1644. 12*, quibus, vti titulus præfert, rituum tum sacrorum, tum secularium farrago continetur, sed parum illustrant. Idem dicendum erit de *disputationibus* eiusdem *academicis*, quibus etiam aliquas antiquitatum Romanarum partes illustrare adgressus est, coniunctim istæ editæ prostant *Noribergæ 1652. 4.* ALDVS MANVTIVS iunior ad variorum quæsita de antiquitatibus quibusdam breuiter quidem, ast doctissime respondet libris III *de quæsitis per epistolam*, quæ conti-nen-

nentur in tomo IV thesauri Critici per Ianum Gruterum collecti *Francofurti 1604. 8* qui & idem HADRIANI IVNII *animaduersionum libros VI* continet, varias antiquitatum partes egregie illustrantes, & tomus secundus PETRI PITHOEI *aduersariorum subseciuorum libros duos*, qui satis de celeberrimi huius viri in hac studiorum parte peritia testari poterunt. PETRI SERVII, medici Romani *iuueniles feriæ Romæ 1640. 8* editæ, præter alia, quæ huc faciunt egregia, singularia de Romanorum nominibus habent. Laudandus etiam GISBERTVS CVPERVS, qui in tribus *obseruationum libris Vltraiecti 1670. 8* editis & multa scriptorum veterum loca emendat & varios ritus eruit. Cui iungendus & ANTONII BORREMANSII *variarum lectionum liber*, qui *Amstelodami 1676. 8* prodiit, & veteres quosdam ritus non incomte eruit. Eiusdem sunt *vesperæ Gorinchemenses Amstelodami* editæ *1687. 8.* quibus præter alia ex sacris, de nominibus, die lustrico, ominibus & prodigiis iisdemque procurandis, euocationibus deorum tutelarium & aliis egregie differit. IOANNIS NICOLAI VVERNERI *corpusculum philologicum Arnstadti 1662. 12* editum, quasdam quidem attingit antiquitates, pauci tamen est æstimandum.

§. VII.

Scriptores aduersariorum maiores.

In eruendis autem atque illustrandis hisce antiquitatibus, nullo certo seruato ordine, prolixiores sunt alii, inter quos primum locum merito damus ALEXANDRO AB ALEXANDRO, qui sex conscripsit *genialium dierum libros*, quos promptuarium antiquitatis veterisque historiæ esse ait Vossius (†). Non negandum quidem, mul-

(†) *de historicis latinis lib. III, c. VIII, p. m. 609.*

multum eundem præstitisse in Romanorum antiquitatibus, nec tamen in omnibus eidem fides habenda, dum vel ex suo ingenio quædam eum finxisse, in aliis coniecturis nimium dedisse, in quibusdam etiam scriptores non satis probatæ auctoritatis secutum fuisse, ex opere eiusdem accuratius pensitato constabit. Ita vt cum commune refugium hucusque hic Alexander fuerit, quo in Romanorum antiquitatibus recurrerent, multos vbique in harum illustratione defectus licet deprehendere. Multoties autem variis & locis & annis editum illud Alexandri opus fuit, optima tamen est editio, quæ cum notis Andreæ Tiraquelli, Dionysii Gothofredi, Christophori Coleri & Nicolai Mercati prodiit ex Hackiana *Lugduni Batauorum 1673. 8.* Inter quas maxime commendandæ Tiraquelli notæ, quæ etiam ipsos scriptores, ex quibus sua hausit Alexander, sæpe adnotant. Etiam quodammodo huc pertinent COELII RHODIGINI *lectionum antiquarum libri XXX Francofurti 1599. f.* ADRIANI TVRNEBI *aduersaria, Parisiis 1580* & vastissimum *Aduersariorum opus* CASPARIS BARTHII *Francofurti 1624 & 1648 f* editum LX constans libris. Opera sane virorum magnorum, quæ in illustrandis scriptorum veterum locis sæpe ritus quosdam, breuissimis tantum verbis illustrant. Ita autem cum aduersariis his atque similibus comparatum, vt multa quidem illustrent egregie, sed confusim tradunt omnia, sine vllo ordine, immo breuius sæpissime, quam subiecta requirit materia. Hisce si adiungamus commentatores Grammatticos, forsan non aberrabimus. Inter quos eminet SERVIVS in *commentario ad Virgilium* primum *Venetiis 1492. f.* edito, post nitidiore charactere ex officina Abrahami Comme-

lini

lini *Lugduni Bat. 1646. 4* & quæ cum eadem editione simul extant Aelii Donati notæ non inelegantes. Seruio ætate propior est Lutatius, vel vti Barthio & aliis LACTANTIVS PLACIDVS in *commentariis ad Statium*, quos ex Hygino, Seruio, paucisque aliis congessisse eum ait Barthius. LAEVINI TORRENTII *commentarii in Horatium* multifaria eruditione sunt referti, & ad illustrandos quosdam ritus mirum quantum conducunt, prodiere *Antwerpiæ 1608. 4.* Alia ex ratione bibliothecam Antiquitatum instruit *Thesaurus antiquitatum Romanarum*, qui insigni IOANNIS GEORGII GRAEVII, celeberrimi viri, industria prodiit, & collectionem continet scriptorum variorum & meliorum, qui ad speciales quasdam antiquitatum partes commentati sunt: opus sumtuosum quidem, ast egregium, prodire cœpit *Traiecti ad Rhenum 1694. f.* Duodecim autem tomis hoc opus absoluitur, singulis secundum certas suas materias dispositis. Primus quippe tomus illos scriptores continet, qui de Romanorum origine, ciuitatis iure, comitiis & senatu agunt, vtpote Octauium Ferrarium de origine Romanorum, Paullum Manutium de antiquo iure ciuium, comitiis & senatu Romanorum, Carolum Sigonium de antiquo iure ciuium Romanorum, imperio Romano, & lege curiata, Nicolaum Grucchium de comitiis Romanorum, cum scriptis inter eum & Sigonium contrariis, Ioannem Sarium Zamoscium denique de Senatu Romano. Alter qui de legibus, SCtis, iudiciis, Latii & prouinciarum iure, coloniis etiam & præfecturis, nominibus item Romanorum scripsere. Sic Paullum Manutium & Antonium Augustinum de legibus Romanis, Carolum Sigonium de antiquo iure Italiæ, prouincia-

Thesaurus Graeuianus.

ciarum, iudiciis & nominibus Romanorum, Sibrandum Tetardum Siccamam de iudicio centumuirali, Franciscum Hottomannum de magistratibus, senatu, senatusconsultis & formulis antiquis apud Romanos, Nicolai Rigaltii, Ismaelis Bullialdi & Henrici Valesii obseruationes de populis fundis, Onuphrium Panuinium de antiquis Romanorum nominibus, Iosephum Castalionem de antiquis fœminarum & puerorum prænominibus. Tertius & quartus topographias vrbis Romæ a variis descriptas continet, Guidonem Pancirollum, Sextum Ruffum, Publium Victorem, Bartholomæum Marlianum, Onuphrium Panuinium, Georgium Fabricium, Alexandrum Donatum, Famianum Nardinum, & alios quosdam, qui specialia quædam vrbis Romæ monumenta illustrant, præmissis Francisci Robortelli variis & Iunio Rabirio de hasta. Quintus comprehendit scriptores eos, qui ad Ius pontificium, simulacra deorum & sacrorum ritus faciunt. Continet quidem Iacobi Gutherii de veteri iure pontificio vrbis Romæ libros quatuor, Io. Andreæ Bosii de pontifice & pontificatu maximo exercitationes duas, Michaelis Angeli Caussei varia deorum simulacra & figuras sacrorum, Augustini Niphi de auguriis libros, Iulium Cæsarem Bulengerum de sortibus, auguriis & auspiciis, ominibus, prodigiis, terræ motu & fulminibus, Ioannis Baptistæ Belli de partibus templi auguralis diatribam, Ioannem Pierium Valerianum de fulminum significationibus, Iustum Lipsium & Ezechielem Spanhemium de Vesta, Hieronymi Aleandri antiquæ tabulæ marmoreæ solis effigie ornatæ explicationem, Ioannem Baptistam Hansenium, Stephanum Trelierium & Erycium Puteanum de iureiurando veterum libros, Plutarchi & Marci Zuerii Boxhornii

quæ-

quæstiones Romanas. Sextus continet scriptores rei vestiariæ, Lazarum Baysium, Octauium Ferrarium, & Albertum Rubenium. Præter hosce Ioannem Baptistam Donium de vtraque pænula, Bartholum Bartholinum de pænula, Aldum Manutium de toga, tunica atque tibiis Romanorum & Theophilum Raynaudum de pileo, quibus præmissi Franciscus Bernardus Ferrarius de veterum adclamationibus & plausu, Petrus Berthaldus de ara, Benedictus Bacchinus de sistris, Caspar Sagittarius de ianuis veterum. Septimum occupant scriptores de gentibus atque familiis, Richardus Streinius, Antonius Augustinus & Fuluius Vrsinus, Pancirolli notitia imperii vtriusque, & Valerii Chimentelli marmor Pisanum de honore bisellii. Octauum autem fastorum Calendarium scriptores implent, quos suo loco referemus, & præter hos Iulius Cæsar Bulengerus de tributis ac vectigalibus populi Romani, Vincentii Contareni de frumentaria Romanorum largitione liber, Io. Schefferi Agrippa liberator, siue dissertatio de nouis tabulis, Barnabas Brissonius de ritu nuptiarum & iure connubiorum, Antonii Hottomanni de veteri ritu nuptiarum obseruatio, Ioannes Meursius & Stanislaus Kobierzyckius de luxu Romanorum, Ioachimus Ioannes Maderus de coronis nuptiarum præsertim, sacris & profanis. Nonus continet Onuphrii Panuinii de ludis Circensibus, triumpho & ludis secularibus libros, Iulium Cæsarem Bulengerum de Circo Romano, ludis Circensibus, venatione Circi, amphitheatris ac theatris, Agesilaum Mariscottum de personis & Laruis, Marquardi Freheri cecropistromachiam ex sardonyche exhibitam, Iusti Lipsii sermones Saturnales. Decimus tomus ad rem militarem Romanorum facit, in quo primus est

 Nico-

Nicolaus Bergerius de publicis & militaribus imperii Romani viis, post quem Franciscus Patritius de re militari veterum Romanorum, Ratbodus Hermannus Schelius in Hygini Gromaticum, Fragmentum Salmasii de re militari Romanorum, Io. Henrici Bœcleri de legione Romana diatribe, Franciscus Robortellus de legionibus Romanorum, commodis, præmiis, donis ac pœnis militum. Erycius Puteanus & Vincentius Contarenus de stipendio militari Romanorum, Michael Angelus Causseus de signis militaribus, Petrus Ramus de militia C. Iulii Cæsaris. Vndecimus præfert Ezechielis Spanhemii orbem Romanum, seu ad constitutionem, de qua Vlpianus l. 17. π. de statu hominum agit, exercitationes duas, Fastos Capitolinos, Idatianos & alios anonymi, Prosperi item Chronica, cum aliis ad rem Consularem pertinentibus, Sertorium Vrsatum de notis Romanorum & scriptores præcipuos de monetis, ponderibus & mensuris; Ludouicum Sauotum, Marquardum Freherum, Robertum Cenalem, Lucam Pætum, Alexandrum Sardum, Priscianum Cæsariensem, Rhemnium Fannium, Bedam, Volusium Mætianum & Balbum. Duodecimus varios scriptores continet: Vincentium Batium de calido, frigido & temperato, Iulium Cæsarem Bulengerum de conuiuiis, Cœnam liberam in passione SS. Perpetuæ & Felicitatis, Erycii Puteani reliquias conuiuii prisci, Andream Baccium de thermis veterum, Franciscum Robortellum de sudationis explicatione, Francisci Mariæ Turrigii notas ad vetustissimam Vrsi Togati inscriptionem, Martini Lipenii strenarum historiam, Marcum Meibomium & Constantinum Opelium de fabrica triremium, Isaacum Vossium de triremium & Liburnicarum constructione, Iacobum

bum Philippum Thomasinum de donariis ac tabellis votiuis, Io. Schefferum de antiquorum torquibus, Vincentium Alsarium de inuidia & fascino veterum, Mich. Angeli Caussei figuras vasorum variorum & instrumentorum, Oct. Ferrarium de lucernis. Simile quid antea iamdum egerat de scriptoribus Italicis GAVDENTIVS ROBERTVS, qui *miscellanea Italica erudita* tomis IV collegit & edidit *Parmæ 1690. 1691, & 1692.* 4 quibus Robortelli, Constantini Landi, Iosephi Castalionis omnia & Pauli Manutii, Onuphrii Panuinii, Andreæ Alciati quædam comprehensa sunt. Alter tomus Serui iuueniles ferias, Mariscottum de laruis, Liceti miscellanea erudita, Alexandri Sardi de moribus & ritibus gentium libros tres, Bonauenturæ Castilionæi, Mediolanensis, Gallorum Insubrium antiquas sedes, & Aeneæ Vici de numismatibus antiquorum libros II continet. Tertius tomus præter Manutium de legibus & Gyraldum de vario sepeliendi ritu, Venerium de oraculis & alia continet, quæ ad scriptores historiæ Romanæ & ordinem eandem legendi faciunt. Quartus denique Manutii tractatum de Comitiis præter alia, quæ huc non faciunt, exhibet.

§. VIII

Scriptores, qui Theologiam ex antiquitatibus illustrant.

Harum quoque antiquitatum vsum ad melius explicanda ea, quæ in maioribus, quas vocant, disciplinis occurrunt, ostendunt Scriptores aliquot insignes. Quantum ad Theologiam quidem, MARTINVS DE ROA, Cordubensis scripsit *singularia locorum ac rerum scripturæ sacræ*, in partes duas distincta, quarum prior libros VI, adiecto libro VII de die natali sacro & profano, altera libros IV continet, emendatior editio prodiit

Lugduni 1667. 8 quibus varia S scripturæ loca ex aliarum gentium ritibus & profanis scriptoribus explicantur. Electa autem ſunt ſacra, quæ diſperſas continent materias, non quidem ſecundum ordinem librorum ſacri codicis diſpoſitas, quem defectum tamen index ſupplet, egregia alias. Idem ex Britannis egit IOANNES DOVGHTEIVS Anglus, qui edidit *analecta ſacra, ſiue excurſus philologicos in varia S. Scripturæ loca* primum *1658* edita, poſt adiectis NORTONI KNACHBVL *animaduerſionibus in N. T. Amſtelodami 1693. 8.* Non minora præſtitit IOANNES PRICAEVS in *adnotationibus in varios noui teſtamenti libros*, acceſſere adnotationes in pſalmos, *Londini 1660. f.* quibus non ſolum textus græcus explicatur, ſed & eiusdem phraſeologia cum profanorum ſcriptorum locutionibus amœne comparatur. Non quidem ad ſacra fidei myſteria hæc faciunt, ad melius tamen intelligendum ſenſum litteralem conducunt. Pricæo autem qui ex latere tantum huc pertinet, ZACHARIAM BOGAN addimus, cuius *Homerus hebraizans* continet comparationem Homeri cum ſcriptoribus ſacris quoad normam loquendi, prodiit *Oxonii 1658.* Prodierunt poſt hæc *epiſtolæ Theologicæ 1680. 12* ſub tecto nomine LIBERII DE SANCTO AMORE, quibus auctor hiſtoriam, opinionem & ritus ſacros cum profanis conferre inſtituit, ſed non abſoluit, ſola tantum ſtyli collatione inſtituta. Nemo melius autem hanc rem perfecit quam IOANNES BOMPARTIVS, Genabenſis Gallus, cuius ſunt *parallela ſacra & profana, ſiue notæ in Geneſin, Amſtelodami 1689. 4* editæ, quibus non ſolas locutiones vti iam dicti, ſed & exempla, ſacra, hiſtorias, mores, ritusque ex ſcriptis tum

ſacris

ſacris tum profanis quam doctiſſime confert. Originem huius conuenientiæ exinde ducit auctor in præfatione, quod plurima ethnici hauſerint e ſcriptis Moſis, quæ in ſuum dein vſum tranſtulerint, idemque olim adgnouiſſe patres ait: Reliquos IV Moſis libros ſe eodem modo illuſtraſſe adſerit, quos tamen adhuc expectamus. SAMVELIS BOCHARTI ſcripta quam inſignia, omnibus conſtat. *Geographia* inprimis *ſacra, Cadomi 1651. f.* primum, eiusdemque *Hierozoicon Londini 1663. f.* impreſſum, poſt opera eius omnia, Phaleg, Canaan & Hierozoicon cum variis diſſertationibus antea ineditis coniunctim prodiere cura Ioannis Leusdenii & Petri de Villamandy, *Lugduni Batauorum 1692. f.* quæ non veterum ſolum cacozeliam, ſed & quantum e profanis ſcriptoribus Scriptura ſacra illuſtrari poſſit, egregie docent. Eodem quoque, quo priores inſtituto, plantas etiam, mineralia atque gemmas, quorum in ſacro codice fit mentio, illuſtrare conſtituerat, ſed morte præuentus collectanea eius in amici, Stephani le Moyne manus incidere, quæ adhuc exſpectat eruditus orbis. Prima ni fallor, alias e ſcriptis gentilium explicandi quasdam ſcripturæ ſacræ pericopas fundamenta iecit HVGO GROTIVS, Delphenſis, & quidem in præfatione ſua ad Stobæi florilegium *Pariſiis 1623. 4* editum, vbi occupatus eſt, aliquot e morali diſciplina & Theologia partes ethnicorum cum Chriſtianis conferre. Quantum vero ad noſtras antiquitates in *adnotationibus* ſuis *ad Euangelia, Amſtelodami 1641. f.* editis, & quæ poſt haſce editæ *in Vetus Teſtamentum*, varios veterum ritus inſpergit. Illud quoque olim feliciſſime egit DANIEL HEINSIVS, in *ſacrarum exercitationum ad N. T. libris*

XX. qui cum Ariſtarcho eius ſacro prodierunt Lugduni Batauorum 1639. f. qui & in hoc & in illis varia ſcripturæ loca ex antiquitatibus gentilibus ſumma laude & induſtria illuſtrat. THEODORI IANSENII AB ALMELOVEN breuis quidem ſed eruditus eſt tractatus, quem inſcripſit *Opuſcula, ſiue antiquitatum e ſacris profanarum ſpecimen*, cui adnexit coniectanea, veterum poëtarum fragmenta quædam & plagiariorum ſyllabum, prodiit *Amſtelodami 1686. 8.* Inter Italos habemus ALOYSII NOVARINI *electa ſacra*, quibus ex Perſarum, Græcorum, Romanorum aliorumque populorum ritibus nonnulla ſcripturæ loca illuſtrantur, prodiere *Lugduni 1636. f* atque inter eruditos non minimi ſunt pretii. E noſtris pariter id egi IOANNES CONRADVS DIETERICVS, in *antiquitatum Biblicarum libris tribus*, ſecundum ordinem librorum atque capitum Sacræ Scripturæ diſpoſitis, quorum ſpecimen primum prodiit *Marpurgi 1642, 4.* Poſt obitum eius dein ipſum opus a Ioanne Iuſto Piſtorio editum *Gieſſæ 1671. f.* Similia & proponit IOANNES HENRICVS VRSINVS in *analectis ſacris, Francofurti 1658. 8.* editis & in ſylua Theologiæ ſymbolicæ.

§. IX

Scriptores de Antiquitatibus iuris.

E Iureconſultis non paucos quoque habemus, eosque ſane fere omnes commendatione dignos. Inter Gallos plures ſunt, & quidem primo loco commendandus BARNABAS BRISSONIVS, cuius *ſelectarum ex Iure Ciuili antiquitatum libros* quatuor ex editione quinta *Heidelbergæ 1664. 8* facta habemus. Immo pleraque alia eius opera, quæ *Pariſiis 1607. 4* ſimul edita, ad illuſtrandum Ius ciuile ex antiquitatibus faciunt, quæ ſuo quo-

quoque loco inferemus. Inprimis vero egregium eius opus est *de formulis & solennibus populi Romani*, libris octo comprehensum *Parisiis* 1583. *f. Francofurti* 1592 *& Moguntiae* 1649. 4 impressum, quo omnes tum in sacris tum ciuilibus, tum etiam militaribus occurrentes formulas congessit, adductis ipsis veterum testimoniis quamplurimis, ita vt manca plane absque eius ope tam vtilis ad enodandos veterum ritus cognitio fuisset. Omni etiam depraedicatione dignissimus est IACOBVS CVIACIVS, cuius elegantiorem litteraturam non solum omnia eius Opera, quae V voluminibus, additis & posthumis, comprehensa collegit Carolus Annibal Fabrottus *Parisiis* 1658. *f.* tum vel maxime *Obseruationum libri XXIV* quos ad XL vsque perducere decreuerat, *Coloniae* 1596 & saepius editi testantur, digni vt omnium manibus terantur. Eius discipulus PETRVS FABER vestigia praeceptoris sui strenue legit, atque edidit nunquam satis commendatos *Semestrium libros tres*, successiue editos, Lutetiae, Lugduni & Coloniae impressos, optima vero videtur Lugdunensis 1595. 4 quibus, maxime vero libro tertio, ad ductum quarundam legum, in amoenissimum hunc antiquitatum campum digreditur, & tum leges, tum ad illas pertinentes antiquitates e scriptoribus Romanis Graecisque pro merito illustrat. DESIDERIVS HERALDVS hosce sequitur, qui in *quaestionibus* suis *quotidianis Parisiis* 1650. *f.* editis, aliquas iuris partes de legitimatis maxime, expositione infantum, nothis spuriisque ex antiquitatibus hisce explicat. Idem quoque egit in *animaduersionibus* suis *ad ius Atticum & Romanum* cum iisdem editis. Opus vti alia quoque Heraldi, maxime quae in patres quosdam com-

commentatus est, omni eruditione refertissimum. Huc quoque pertinent GVILIELMI FORNERII *selectionum libri duo, Hanouiæ 1597. 8* editi & quæ insignem eruditionem sapiunt AEGIDII MENAGII *amœnitates iuris, Parisiis 1664* & auctiores *1677* tandem *Lipsiæ 1680. 8* editæ, quæ tamen ad criticam potius spectant. Immo ipsas quoque Iuris Ciuilis leges eiusdemque praxin per antiquitates interpretari adgressi sunt alii. ANTONIVS quidem MORNACIVS edidit *obseruationes ad XXIV libros π & IV Codicis, Parisiis 1631 f* quibus leges ex fontibus suis, primæuis scriptoribus scilicet, tum Romanis tum Græcis deducit, easque solidissime explicat. Quin & tres posteriores Codicis libri toti fere, quæ ad antiquitates hasce, politiam imperii Romani & magistratus sub Imperatoribus constitutos spectant, docent, & absque harum cognitione solide intelligi atque explicari non possunt. Ipsam quoque Iuris Ciuilis praxin PETRVS AERODIVS, quæstor Andegauensis, exemplis ex antiquitate deductis, clariorem reddere nititur in *Pandectis rerum iudicatarum*, quæ primum *Parisiis 1615*, dein iterata editione cura Philippi Andreæ Oldenburgeri prodierunt, *Geneuæ 1677 f.* & sola veterum in variis casibus facta præiudicia continent. Opus elegantissimum, cui nil deficit, nisi quod auctor allegationes, e quibus sua hauserit, omisit. Subiungimus Iureconsultum nostrorum temporum consummatissimum IACOBVM GOTHOFREDVM, qui etiam Corpus antiquitatum iuridicarum meditatus fuit, de quo vero præter ideam operis nihil vidimus, vti Morhofius (†) testatur. Sane huncce componendo eiusmodi ope-

(†) *Polyhistor. p. m. 247.*

operi dignum iudicassem aut nullum, quippe raram eiusdem doctrinam & in elegantioribus litteris summam peritiam satis superque testantur aurei eiusdem *Commentarii in Codicem Theodosianum*, qui prodiere *Lugduni 1665. f.* Inter Belgas tum ob argumenti tum ob famæ paritatem primo loco nominare liceat illustrem virum HVGONEM GROTIVM, qui peculiares quasdam leges ex vniuerso Iure Iustinianeo, Institutis, Pandectis, Codice & edictis, iusto ordine secundum libros & titulos disposito, ex antiquitatibus ita illustrat, vt verum exemplar esse possit, leges non nisi cognitis Romanorum antiquitatibus vere posse explicari. Titulus autem libri talis est: *Florum sparsio ad Ius Iustinianeum*, prodiit prima & optima editio *Parisiis 1642. 4.* dein recusa *Amstelodami 1643. 12.* Cui subiungimus IACOBI RAEVARDI *variorum, siue de iuris ambiguitatibus libros V, Francofurti 1605. 8* editos, qui ad antiquitates iuris sæpius quoque faciunt. Dantur & inter Italos viri non minus hac in parte clari. Primus inter eos laudari omnino meretur GVIDO PANCIROLLVS, qui *Thesaurum variarum lectionum vtriusque iuris* conscripsit in IV libros distinctum, quo intricatissimas leges ex ipso antiquitatum fonte eruditissime explicat, editus est *Venetiis 1611. f* & *Lugduni 1617. 4.* Discipuli eius LAVRENTII PIGNORII Patauini, *symbolarum epistolicarum liber*, in quo nonnulla ex antiquitatum Iuris Ciuilis & historiæ penu depromuntur & illustrantur, Patauii prodiit *1628. 8.* Ex Hispanis vnicum nouimus FRANCISCVM AB AMATA, qui scripsit *obseruationes Iuris Geneuæ 1633. 4,* quibus sæpius quidem ad illustrandas peculiares iuris materias, quas proponit, in antiquitatum hunc campum descen-

dit, plura tamen sub titulis promittit, quam præstat, farraginem præterea scriptorum Hispanorum rudi mole consarcinat. E nostris, non tamen eodem, quo priores, adparatu habemus CHRISTOPHORI COLERI *parergorum ad varios π. & Codicis locos, librum singularem, Altdorffi ex editione secunda 1664. 8.* Non inutilis quidem liber, arrident tamen magis SCIPIONIS GENTILIS *parergorum ad π. libri II & Originum liber singularis, Altdorfi 1664. 8.* Vtrosque superat industria CASPARIS MANTZII, qui scripsit *fundamenta vrbis & orbis, Augustæ Vindelicorum 1673. f* quibus iuris publici tum Romani tum Germanici fundamenta elegantissime docet.

§. X

Scriptores Antiquitatum medicarum.

Nec desunt etiam, qui medicæ artis antiquitates nobis tradidere, qua de re Halæ ante triennium dissertatione publica egit CHRISTOPHORVS CELLARIVS, præceptor olim venerandus. Inter veteres quidem scriptores aliquos habemus, qui huc faciunt, inter quos PLINIVS eminet, de quo supra iam actum, ad quem vastissimum opus edidit CLAVDIVS SALMASIVS, sub titulo *Pliniana exercitationes in C. Iulii Solini Polyhistora,* primum *Parisiis 1629* dein adiectis aliis, *Traiecti 1689. f.* editæ, quibus quidquid fere ad rem medicam ex antiquitate illustrandam pertinet, absoluit, nec tamen in medicis solum subsistit *ὁ πάνυ*, sed integrum locorum suorum communium thesaurum hoc opere exhausisse videtur. Accesserunt vltimæ editioni eiusdem exercitationes de homonymis hyles iatricæ antehac ineditæ, quibus herbarum diuersa nomina ex antiquis deducit scriptoribus, atque de manna & saccharo

com-

commentarius. Coaeui ſunt CORNELIVS CELSVS & SCRIBONIVS LARGVS, illius quidem latinitatem magis aeſtimandam quam medicinam ait Heurnius, extat editio Ioannis Antonii van der Linden, *Lugduni Batauorum 1657. 12* ſed quae magis placet Theodori Ianſenii ab Almelouen, *Amſtelodami 1681. 12.* *In Scribonium* autem eruditiſſimas edidit *animaduerſiones* IOANNES RHODIVS, quae vna cum lexico Scriboniano prodierunt *Patauii 1655. 4,* quibus balnea, aliasque medicinae veterum partes e monumentis antiquis, quam elegantiſſime illuſtrat. Celſi quoque editionem ipſe meditatus eſt, quae tamen lucem non adſpexit. Simile quid olim quoque ſuſceperat THOMAS BARTHOLINVS, collatis ad manuſcriptorum plurium fidem impreſſis Scribonii exemplaribus, perfectas tamen iamiam in eundem notas, emendationes atque indicem, ferali flamma abſumta eſſe conqueritur (†). Non male quidem, licet non eadem qua Rhodius induſtria, ROBERTVS KEVCHENIVS *Q. Sereni Sammonici de medicina praecepta ſaluberrima illuſtrauit, Amſtelodami 1662. 8.* Inter nouiores elegans eſt IOANNIS BEVEROVICII *idea medicinae veterum, Lugduni Batauorum 1637. 8,* quae quid circa ſingulas medicinae partes apud veteres obtinuerit, e ſcriptoribus antiquis deducit. IOANNES NEANDER Bremenſis edidit *ſyntagma, in quo medicinae natalitia, ſecta, placita, propagatores & hiſtoria continentur, Bremae 1623. 4,* iniquius tamen de hoc auctore iudicium eſt Philippi Labbei, plagii & variorum errorum illum incuſantis. LVDOVICVS NONNIVS in *diaetetico, ſiue de re cibaria libris IV, Antwerpiae 1677. 8* editis, quidquid ex anti-

(†) *de incendio Bibliothecae p. m. 56.*

dit, plura tamen sub titulis promittit, quam præstat, farraginem præterea scriptorum Hispanorum rudi mole consarcinat. E nostris, non tamen eodem, quo priores, adparatu habemus CHRISTOPHORI COLERI *parergorum ad varios π. & Codicis locos, librum singularem, Altdorffi ex editione secunda 1664. 8.* Non inutilis quidem liber, arrident tamen magis SCIPIONIS GENTILIS *parergorum ad π. libri II & Originum liber singularis, Altdorfi 1664. 8.* Vtrosque superat industria CASPARIS MANTZII, qui scripsit *fundamenta vrbis & orbis, Augustæ Vindelicorum 1673. f* quibus iuris publici tum Romani tum Germanici fundamenta elegantissime docet.

§. X

Scriptores Antiquitatum medicarum.

Nec desunt etiam, qui medicæ artis antiquitates nobis tradidere, qua de re Halæ ante triennium dissertatione publica egit CHRISTOPHORVS CELLARIVS, præceptor olim venerandus. Inter veteres quidem scriptores aliquos habemus, qui huc faciunt, inter quos PLINIVS eminet, de quo supra iam actum, ad quem vastissimum opus edidit CLAVDIVS SALMASIVS, sub titulo *Plinianæ exercitationes in C. Iulii Solini Polyhistora,* primum *Parisiis 1629* dein adiectis aliis, *Traiecti 1689. f.* editæ, quibus quidquid fere ad rem medicam ex antiquitate illustrandam pertinet, absoluit, nec tamen in medicis solum subsistit *ὁ πάνυ*, sed integrum locorum suorum communium thesaurum hoc opere exhausisse videtur. Accesserunt vltimæ editioni eiusdem exercitationes de homonymis hyles iatricæ antehac ineditæ, quibus herbarum diuersa nomina ex antiquis deducit scriptoribus, atque de manna & saccharo com-

commentarius. Coæui ſunt CORNELIVS CELSVS & SCRIBONIVS LARGVS, illius quidem latinitatem magis æſtimandam quam medicinam ait Heurnius, extat editio Ioannis Antonii van der Linden, *Lugduni Batauorum 1657. 12* ſed quæ magis placet Theodori Ianſenii ab Almelouen, *Amſtelodami 1681. 12.* *In Scribonium* autem eruditiſſimas edidit *animaduerſiones* IOANNES RHODIVS, quæ vna cum lexico Scriboniano prodierunt *Patauii 1655. 4*, quibus balnea, aliasque medicinæ veterum partes e monumentis antiquis, quam elegantiſſime illuſtrat. Celſi quoque editionem ipſe meditatus eſt, quæ tamen lucem non adſpexit. Simile quid olim quoque ſuſceperat THOMAS BARTHOLINVS, collatis ad manuſcriptorum plurium fidem impreſſis Scribonii exemplaribus, perfectas tamen iamiam in eundem notas, emendationes atque indicem, ferali flamma abſumta eſſe conqueritur (†). Non male quidem, licet non eadem qua Rhodius induſtria, ROBERTVS KEVCHENIVS *Q. Sereni Sammonici de medicina præcepta ſaluberrima illuſtrauit, Amſtelodami 1661. 8.* Inter nouiores elegans eſt IOANNIS BEVEROVICII *idea medicinæ veterum, Lugduni Batauorum 1637. 8*, quæ quid circa ſingulas medicinæ partes apud veteres obtinuerit, e ſcriptoribus antiquis deducit. IOANNES NEANDER Bremenſis edidit *ſyntagma, in quo medicinæ natalitia, ſectæ, placita, propagatores & hiſtoria continentur, Bremæ 1623. 4*, iniquius tamen de hoc auctore iudicium eſt Philippi Labbei, plagii & variorum errorum illum incuſantis. LVDOVICVS NONNIVS in *diætetico, ſiue de re cibaria libris IV, Antwerpiæ 1677. 8* editis, quidquid ex antiqui-

D 2

(†) *de incendio Bibliothecæ p. m. 56.*

tiquitatibus ad rem cibariam pertinet, collegit. Eodem instituto IOANNES BRVTERINVS *de re cibaria* congessit *libros XXII*, quibus omnia ciborum genera Romanarum aliarumque gentium moribus vsu olim probata complectitur, prostant *Lugduni 1560. 8*. HIPPOCRATIS magni *Iusiurandum* recensuit & doctissimo commentario illustrauit IOANNES HENRICVS MEIBOMIVS, *Lugduni Batauorum 1643. 4*, quo medicorum dignitatem, eorundemque officii partes, quæ olim fuerint, elegantissime comprehendit. Ad collectanea medicinæ antiquariæ pertinet IOANNIS TALENTONII *variarum & reconditarum rerum thesaurus*, in IV libros diuisus, *Francofurti 1605. 8* editus, quo multa ad medicinæ dignitatem facientia scriptorum loca illustrat. Idem egit CASPAR A REIES in *Elysio iucundarum quæstionum campo*, *Bruxellis 1661. f* & *Francofurti 1670. 4* impresso, qui centum quæstiones medico-physicas continet, quas vel ex antiquitatibus, potiores tamen ex caussis naturalibus deducit. Non plane contemnendus est liber, licet trita multa contineat. Immo & ad interioris doctrinæ, Chymiæ inquam historiam, Romanæ antiquitates aliqua ex parte conducunt. Ostendit illud OLAVS BORRICHIVS, vir & elegantioribus hisce studiis, & Chymiæ sacris initiatus, in scriptis suis, quæ contra Conringium edidit. Primum est *de ortu & progressu Chymiæ*, *Hafniæ 1668. 4* alterum *de Hermete Aegyptiorum*, *Hafniæ 1674. 4* editum, quibus chymicæ artis antiquitatem & veritatem non ab Ægyptiorum solum sacris, sed & ab ipsis Græcis atque Romanis elegantissime deducit. IACOBVS TOLLIVS hunc secutus, qui in *Fortuitis* suis præter alia critica, historiam Græcorum, Phœ-

Phœnicum & Ægyptiorum fabularem, quæ & ipsa inter antiquitates Romanas sæpius locum inuenit, ad Chymica ducit, in multis quidem egregius est, quædam vero, quæ comparat, non satis conueniunt, prodiere autem hæc fortuita *Amstelodami* 1687. 8.

§. XI.

Quid quod & philosophiæ proprie sic dictæ antiquitates sunt qui illustrant. Egregie id egit DIOGENES LAERTIVS in libris X græce scriptis *de vita & moribus Philosophorum*, editio est optima, quæ ex interpretatione Aldobrandini cum notis eiusdem & Casauboni vtriusque Isaaci & Merici, amplissimis denique Ægidii Menagii commentariis, cura Ioannis Pearsoni prodiit *Londini* 1664. f. post iterata editione cura Marci Meibomii, *Amstelodami* 1692. 4. Idem institutum persecutus est EVNAPIVS Sardianus, libro vno *de vitis philosophorum & Sophistarum*, qui græce & latine cura Hieronymi Commelini prodiit 1596. 8, post cum versione latina Hadriani Iunii, *Coloniæ Allobrogum.* 1616. 8. Quod si huc quoque excellentissimum SEVERINI BOETHII scriptum *de consolatione philosophiæ*, libris V. constans, retulerimus, forsan non aberrabimus, quod cum operibus eius prodiit *Basileæ* 1570. f, & aliquoties quoque separatim impressum; optima tamen est editio, quam Ioannes Bernartius recensuit & commentario illustrauit, prodiit *Antwerpiæ* ex Plantiniana 1607. 8. Notæ enim, quas habet, sunt egregiæ, licet nec etiam contemnendæ Ioannis Murmelii & Rudolphi Agricolæ notæ aliis editionibus additæ. Alios, quos adducere quidem possemus, prætermitti-

Scriptores antiquitatum Philosophicarum

mittimus, dum ad bibliothecam philosophicam potius spectant.

§. XII.

Collectores Inscriptionum antiquarum.

Tandem consideranda venient ea ingenii monumenta, quæ ipsa, quæ arte facta exhibent vel illustrant, hæc enim cum oculis inspicere vel manibus tangere nobis datum non sit, de scriptoribus, qui ea oculis nostris exposuerunt, quædam dicenda erunt. Diuersi autem sunt isti, alii enim vndique talia collegere, inter quos primus, quem nouimus, forsan est IACOBVS MAZOCHIVS, Romanæ academiæ bibliopola; qui *epigrammata siue inscriptiones antiquæ vrbis* congessit *Romæ 1521, f.* Eundem secutus PETRVS APIANVS, qui nobis dedit *inscriptiones sacrosanctæ vetustatis non Romanæ tantum, sed totius fere orbis*, adminiculante BARTHOLOMAEO AMANTIO, prodiere *Ingolstadii 1534. f.* quas tamen cum prioribus dubiæ in plerisque fidei esse non immerito vult Antonius Augustinus. *IANVS IACOBVS BOISSARDVS Antiquitatum Topographiæ Romanæ partes sex* edidit, e quibus duæ priores quorundam scripta de vrbe Roma continent, reliquæ vero partes, lapides, statuas, musiua aliasque antiquitates per Boissardum collectas & per Theodorum de Bry elegantissime æri incisas repræsentant, prodiere *Francofurti 1597. f. MARTINVS SMETIVS*, Brugensis collegerat *inscriptiones antiquas*, quæ passim per Europam reperiuntur, & cum Iusti Lipsii auctario prodierunt *Lugduni 1588. f.* Omnium tamen curas atque operas superat *Inscriptionum Romanarum corpus absolutissimum*, Iosephi Scaligeri auspiciis ab Hieronymo Commelino incoatum, a IANO GRVTERO vero absolutum, prodiit in Com-

Commeliniano *1616. f.* Iosephus enim Scaliger Smetii continuationem susceperat, atque ex vniuersa Europa collecta epigrammata ad Hieronymum Commelinum transmiserat, vt eadem ex praescripto disposita publici iuris faceret, quo morte praeuento cura haec ad Gruterum delata est, qui praeter transmissa a Scaligero multa alia tum ex editis scriptis, tum ex schedis adhuc ineditis congessit, maiori tamen quam priores fide, atque vtilissimum hoc opus, celeberrimorum virorum ope adiutus, iusto ordine digessit, & adiectis Iosephi Scaligeri XXIV indicibus adornauit. Ad eundem supplendum facit THOMAE REINESII *syntagma Inscriptionum Roma veteris, Lipsiae 1682. f.* editum, quod illas, quae in Grutero omissae, inscriptiones continet, adiectis doctissimis commentariis, quibus Gruterianum opus destitutum, eodem alias, quo illud ordine digestum. Quod syntagma cum necessariis indicibus destitueretur, illi tandem sequenti anno prodierunt. Elaboratum quoque ab eodem, nondum vero editum eponymologicum, quod pro merito laudant Acta Eruditorum, (†) dum expletam omnibus numeris & partibus cognominum Romanorum notitiam suppeditare posse dicunt. Felicissimum in illustrandis inscriptionibus fuisse Reinesium testantur tum eius *variarum lectionum libri tres*, qui prodiere *Altenburgi 1640. 4*, tum eius *ad Casparum Hofmannum & Christophorum Adamum Rupertum epistola, Lipsiae 1660. 4* editae, & quae haut ita pridem prodiere *ad Bosium* nostrum scriptae, *Ienae 1699. 12*, licet ea, quae in prioribus huc faciunt, pleraque syntagmati fuerint inserta. Post hunc IACOBVS SPONIVS maxima in hisce praestitit, edi-

(†) *mens. Aprili 1682. p. m. 91.*

edidit enim *Miscellanea erudita antiquitatis*, in quibus marmora, statuæ, musiua, toreumata, gemmæ, numismata, Grutero, Vrsino, Boissardo, Reinesio aliisque antiquorum monumentorum collectoribus ignota, & huc usque inedita referuntur atque illustrantur. In decem autem sectiones distincta fuere, e quibus prima *Lugduni 1679.* prodiit, secunda & tertia *1683*, reliquæ *1685. f.* Elegantissimum est opus, multa enodans egregie. Varia quoque insignia monumenta idem auctor collegit & illustrauit in libro Gallico, cui titulus, *Recherches curieuses d'antiquité*, qui prodiit *Lugduni 1683. 4*, & in alio, quod eiusdem & GEORGII VVHELERI, nobilis Angli cura prodiit sub titulo, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece & du Levant à Amsterdam 1679. 12*, in quibus multa illustrat singularia. Illustris vir MARQVARDVS GVDE, Inscriptionum quoque opus collegerat, quod incomparabile vocat Morhofius, (†) idque in publicum proferri optat Meibomius (††). Incidit autem hoc manuscriptum aliquot mille continens inscriptiones ineditas in manus Græuii, a quo auide hæc exspectat eruditus orbis. *IOANNIS BAPTISTAE FERRETTI musæ lapidariæ* huc quoque faciunt, *Veronæ 1672. f.* editæ, quæ tamen multa continent spuria. Ex quo & aliis, quos memorauimus, GVILIELMVS FLEETVVOOD Anglus, selectiores quasdam collegit, atque in quinque classes digessit, adiectis breuibus commentariis, sub titulo *Inscriptionum antiquarum sylloge, Londini 1691. 8.* Industria viri laudanda quidem, nec tamen sine næuis est, vel in obtrusis quibusdam suppostitiis, quas ex Ferretto

(†) *polybist. lib. I. c. VII. in f.*

(††) *in addit. ad Vogleri introduct. p. m. 162.*

retto potiſſimum hauſiſſe ipſe in præfatione confitetur, tum quod & alias non ſatis iuſte expreſſerit. Indicibus quoque deſtituitur, ad hæcce tamen admodum neceſſariis, tum ſcriptorum e quibus deſumtæ, tum etiam nominum propriorum. Adiecti tamen breues commentarii, qui inſcriptiones quasdam illuſtrant. Adiicimus adhuc *SERTORII VRSATI marmora erudita* cum explanationibus quorundam, quæ vel in Grutero continentur, vel poſthac reperta fuere, prodiere italice *Patauii 1688. 4.* qui liber multa continet non vbiuis obuia. Nuperrime demum vidimus *RAPHAELIS FABRETTI*, Caſparis filii, *inſcriptionum antiquarum, quæ in ædibus paternis adſeruantur, explicationem & additamentum, Romæ ex officina Dominici Antonii Herculis, 1699. f*, quæ explicatio vti magna cum cura elaborata, ita adplauſum apud eruditos meruit non minimum.

§. XIII.

Scriptores, qui particulares quasdam inſcriptiones illuſtrarunt.

Sed & quæ ad particulares tantum quasdam antiquitatum partes pertinent, inſcriptiones illuſtratas habemus. *Athleticas* quidem edidit & notis illuſtrauit *OCTAVIVS FALCONERIVS, Romæ 1668. 4.* Eas autem, quæ ad vota & donaria ſpectant, eleganter explicauit IACOBVS PHILIPPVS THOMASINVS, in erudito tractatu *de donariis ac tabellis votiuis*, *Patauii* edito *1654. 4.* Sepulcralia monumenta illuſtrauit *IOSEPHVS MALATESTA GARVFFIVS* in *lucerna lapidaria*, quæ titulos, monumenta, epitaphia, inſcriptiones ac ſepulcra tum gentilium, tum Chriſtianorum in via Flaminia & Arimini ſcrutatur, prodiit *Arimini 1691. 4.* Statuas vero, gemmas & ſculpturas, præter ea, quæ iam memo-

Scriptores de ſta-

tuis, gemmis & sculpturis. memorati scriptores operibus suis interseruerunt, repræsentant & illustrant alii. PROSPER MANDOSIVS in historia Romana (†) memorat FLAMINII VACCAE sculptoris & statuarum artificis insignis, opus *de antiquitatibus Romanis*, dubium tamen an editum sit. *LEONARDI AVGVSTINI gemmæ & sculpturæ antiquæ*, italice primum prodiere, dein a Iacobo Gronouio in latinum versæ & addita enarratione breuiori editæ *Lugduni Batauorum 1685. 4.* Eius & nouam editionem auctioremque Ioannem Petrum Bellorium Romæ meditatum fuisse testantur Acta Eruditorum (††). Manu scriptum adhuc opus LVDOVICI CHADRVCI Aruerni, adducit Labbeus sub titulo, *gemmarum antiquarum aposphragismata litterata restituta & illustrata duo millia, ex eius dactyliotheca cum scholiis & indicibus*, idque apud Petrum Seguinum adseruari ait, quod tamen lucem nondum vidit. Addimus his adhuc *ABRAHAMI GORLAEI dactyliothecam*, superiori seculo impressam, quam breuibus additis explicationibus Iacobus Gronouius denuo edidit *Lugduni Batauorum 1695. 4.* atque additamentis quibusdam adauxit clarissimus vir, LAVRENTIVS BEGERVS, antiquitatis restaurator eximius, *Coloniæ Brandenburgicæ 1697. 4.* Sane multum celeberrimo huic viro debent Statuæ, tabulæ, gemmæ & nummi veterum, quibus illustrandis totum se dicauit. Notus enim eiusdem *Thesaurus ex thesauro Palatino selectus*, qui gemmarum & numismatum in Cimeliarchio Palatino olim adseruatorum figuras rariores, cum commen-

(†) *p. m. 63.*

(††) *mense Iunio 1685. p. m. 273.*

mentario eruditiſſimo exhibet, prodiit *Heidelbergæ 1685. f.* Simile inſtitutum ſecutus eſt in *Theſauro Brandenburgico ſelecto*, dum gemmas & nummos rariores, qui in plane regia gatza cimeliarchii Brandenburgici adſeruantur, commentario illuſtrat. Splendidum eſt opus, cum ipſius gatzæ vere regiæ ſplendor talia requirat, prodiit *Coloniæ Brandenburgicæ 1696. f.*

§. XIV

Particularium regionum antiquitates alii nobis dederunt; *Hiſpaniæ* quidem ADOLPHVS OCCO publicauit *Heidelbergæ 1596. f* & L. ANDREAS RESENDIVS Luſitanus, in epiſtola, *de Traiani pontis inſcriptione* & in tractatu *de Ebora, Colonia Pacenſi, aliisque tum Luſitaniæ, tum Hiſpaniæ antiquitatibus*, extant tomo ſecundo rerum Hiſpanicarum (†) atque ſeorſim *Coloniæ 1600 & 1613. 8.* Ex parte quoque Hiſpanicas antiquitates in dialogis ſuis vndecim illuſtrauit ANTONIVS AVGVSTINVS, Tarraconenſis archiepiſcopus, *Antwerpiæ 1617. f.* Totius *Galliæ epigrammata* ſe compoſuiſſe ad eaque commentatum ſe ſcribit GVILIELMVS CHOVLIVS (††) quæ & ſub eodem auctore adlegat Geſnerus, lucem tamen non viderunt publicam. FELIBIANVS Galliæ antiquarius doctiſſimus, edidit *monumenta antiqua* gallice, *Pariſiis 1690. 4*, quod ſcriptum plagulis tantum duabus & figuris æneis quatuor conſtat, quod ſpecimen eſſe voluit maioris operis a ſe edendi, quo monumenta non quidem Galliæ natiua, in cimeliarchium tamen regium ſumma cura & impenſis regiis conqui-

Scriptores de antiquitatibus regionum particularium.

(†) *p.m. 892.*
(††) *de religione p. m. 95.*

quisita, publici iuris facere eademque illustrare constituit. Vtilissimum certe opus hoc futurum specimen editum probat, quod tamen quantum quidem nouimus, nondum prodiit. Quarundam vero vrbium atque regionum in Gallia antiquitates plures illustrarunt. Et quidem habemus IACOBI SPONII *inuestigationem antiquitatum Lugdunensium* siue *Recherches d'antiquités de Lyon*, gallice conscriptam & *Lugduni 1673. 8.* editam. Eodem sermone conscriptæ *Bituricensis* regionis *antiquitates Romanæ* a CATHERINOTO editæ *1683.* Sic & de *antiquis Bibracte, s. Augustoduni monumentis* egit EMVNDVS THOMAS *Lugduni 1650. 4.* Quæ in vrbe *Gratianopoli* reperiuntur *antiquitates* Romanæ, collegit ALARDVS *1684*, nec inelegantes sunt. *Antiquitates Nemausenses* IOANNES POLDVS dedit *Lugduni 1560 f* & post eum IOANNES IACOBVS GRASSERVS Basileensis, de *antiquitatibus Nemausensibus* quædam conscripsit, quæ prodierunt *Parisiis 1607. 8.* & *Basileæ 1614. 8.* *Diuinionenses antiquitates & statuas* ibidem repertas illustrauit IOANNES RICHARDVS *Parisiis 1585. 8.* *Monumenta antiquitatis Narbonensia* ELIAE VINETI, *Pictauii & Burdigalæ 1567 & 1572. 8.* impressæ cum figuris. De *Galliæ Belgicæ antiquitatibus* egit PETRVS DIVAEVS, Louaniensis *Antwerpiæ 1566. 8. & 1598. 8* statum eius inprimis, qui sub imperio fuit Romano, commonstrans. Cultior & hisce veterum monumentis horumque peritis est Italia, & quantum quidem ad ipsas Romanæ vrbis antiquitates attinet, de illis libro secundo, dum de ipsa republica Romana sermo erit, dicemus. In vniuersa autem Italia dispersim quædam in itinere suo obseruauit GABRIEL SIMON Florentinus, quas dein

dein obſeruationes gallice edidit *Lugduni 1557. 4.* Elegantiſſimum autem eſt *Romanum Muſeum ſiue Theſaurus eruditæ antiquitatis* MICHAELIS ANGELI CAVSEI DE LA CHAVSSE, *Romæ 1691. f.* editus atque in quinque claſſes diſtinctus : prima continet ſtatuas lapideas, altera æneas, tertia ſigna pontificalia & auguralia, quarta lampades, quinta vaſa & alia, quæ CLXX tabulis comprehenſa, & ſingula commentariis doctiſſimis illuſtrata. Secunda & tertia claſſis tomo V operis Græuiani inſerta eſt, quarta vero & quinta tomo duodecimo. OCTAVIVS RVBEVS, Ictus Brixienſis, Italis Roſſus dictus, patria lingua edidit *Memorias Brixienſes, Brixiæ* primum editas *1616. 4,* quarum autem editionem nouam adornauit Fortunatus Vinacceſius, qui adiecit ſpicilegium marmorum hactenus ineditorum, *Brixiæ 1693. 4. Monumenta antiqua Veronenſia* TORELLVS SARAINA primum expoſuit, *Veronæ 1540,* poſt ciuis eiusdem ONVPHRIVS PANVINIVS libris octo illuſtrauit & iconibus ac variis inſcriptionibus locupletauit *Patauii 1647. f. Monumenta Patauina* congeſſit atque explicauit SERTORIVS VRSATVS, *Patauii 1652. f,* quæ explicatio multum ad gentium Romanarum notitiam poteſt conducere. *Marmora Felſinea* quam plurimis inſcriptionibus exteris, antea ineditis, auxit & tam ſuis, quam aliorum doctiſſimorum virorum expoſitionibus illuſtrauit *Carolus Cæſar Maluaſia, Bononiæ 1690. 4,* in quo opere multæ quoque antiquitatis partes & ritus egregie explicantur. *Puteolanas* & vicinorum locorum italice dedit SCIPIO MAZZELLVS *Napoli 1591. 8. Bellunenſes* IOANNES PIERIVS Valerianus, *Venetiis 1620. 8.* & *Francofurti 1678. 4.*

BERNARDINVS TRINAGIVS Vrbis Vicentinæ inscriptiones veteres collegit 1577. *BARTHOLOMAEVS BVRCHELATVS sermones* edidit *epitaphiorum, Venetiis 1583.* & *memorabilium historiæ Taruisinæ promptuarium Taruisii 1616. 4* & *Venetiis 1617. IOANNES ANTONIVS CASTILIONIVS antiquitates* edidit *Mediolanenses. Neapolitanam suam* historiam *IVLIVS CAESAR CAPACIVS* raris & curiosis inscriptionibus locupletauit *Neapoli 1607. 4.* In Siciliam pergimus, ibique videmus *GEORGII GVALTERI inscriptionum antiquarum & tabularum Siciliæ & Bruttiorum collectionem*, cum eiusdem animaduersionibus, *Messanæ* editam *1624. 4.* In Angliam sub initium seculi nostri, cura Arundellii Comitis tum ex Oriente, tum ex Latio monumenta quædam veterum græca atque latina aduehebantur, quorum inscriptiones tunc iamdum edidit additis commentariis suis *IOANNES SELDENVS, Londini 1629. 4.* Perfectius tamen opus HVMPHRIDI PRIDEAVX, quod inscripsit *Marmora Oxoniensia ex Arundellianis, Seldenianis*, quæ Seldenus academiæ legauit, *aliisque conflata*, quæ recensuit idem & perpetuo Commentario explicauit, adiectis Seldeni & Lydiati adnotationibus, huiusque Chronico Marmoreo anteà inedito, *Oxonii 1676. f.* Opus hoc & monumentorum raritate & explicationis grauitate maxime illustre, quod ad explicandas Græcorum historias, earundemque chronologiam restituendam plurimum facit. In Belgio habemus *IOANNIS BAPTISTAE GRAMMATE antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiæ, Antwerpiæ 1610. 4* editas, & *FRANCISCI SVVEERTII monumenta sepulcralia & inscriptiones ducatus Brabantiæ, Coloniæ 1629. 8. Antiquitates*

Nouio-

Nouiomagenses IOANNES SMETIVS pater primum edidit, dein auctiores in lucem dedit filius, *Lugduni Batauorum 1678. 4* & cum Smetianum cimeliarchium pro priuatis curis non male esset instructum, præter veterum reliquias Nouiomagi repertas, ipsius quoque descriptionem continent, cum explicatione lectu non indigna. Germania nostra inculta quidem his studiis, nec tamen plane sterilis. Tulit quippe CONRADVM PEVTINGERVM, qui inscriptiones antiquas Augustæ Vindelicorum & eius diœceseos collegit *Moguntiæ 1520. f.* Maiori tamen cura atque eruditione illustris vir MARCVS VELSERVS, *antiqua quæ Augustæ* extant, *monumenta* cum notis in tres partes distributa edidit *Venetiis 1594. f.* quæ dein cum eius operibus prodiere *Noribergæ 1682. f.* *Antiquitatum Coloniæ Agrippinæ* specimen edidit SEBASTIANVS BROELMANN *Coloniæ 1608.* *Moguntinarum antiquitatum* in vrbe atque agro repertarum *collectanea*, nonnullas inscriptiones & imagines repræsentantia habemus, quæ prodierunt *Moguntiæ 1525. f.* Circa Treuirensium antiquitates occupatus fuit CHRISTOPHORVS BROVVERVS in *annalibus Treuirensibus.* Quod opus singulare præstat antiquitatis, Germanicæ tamen præsertim, monumentum, olim quidem iam per Bernardum Gualterum *Coloniæ 1626* editum, singulari autem fato suppressum, nec publici iuris factum vsque ad annum 1670, quo Leodii tribus quidem libris a Iacobo Masenio adauctum, in lucem publicam fuit protractum. Eiusdem Brovveri sunt & *antiquitates Fuldenses*, quæ quatuor constant libris, & prodiere *Antwerpiæ 1612. 4.* Quibus subnectimus rarissimum æque & elegantissimum opus FERDINAN-

DINANDI FVRSTENBERGII, Monasteriensis & Paderbornensis episcopi, dum *monumenta Paderbornensia* ex historia Romana, Francica & Saxonica eruit & doctissimis notis illustrauit *Paderborna 1670.* & *Amstelodami 1672. 4.* Quo in Musarum hic Mecænas se non regendæ solum rei publicæ, & qui demandatus erat, statui ecclesiastico, sed & promouendo litterarum studio natum, exemplo docuit non contemnendo. Ipse auctor illustris pro eo, quo erat in eruditos amore, opus hoc suum bibliothecis insignibus dicauit, de quo adhuc ex Bosiana, cum Bosio misisset dono, gloriatur bibliotheca nostra publica. Sic & *Regiomontanas Borussiæ*, & has quidem *1583* editas curæ MICHAELIS SCRINII debemus, LVCII CHRISTOPHORI BOETICI autem, *ciuitatis Agrigentinæ antiquitatum enarrationes.* Eodem instituto STEPHANVS ZAMOSIVS edidit *analecta lapidum vetustorum & nonnullarum in Dacia antiquitatum*, adiectis etiam commentariis, qui prodiere primum cum Wolfgangi Latzii commentariis de republica Romana, *Francofurti 1598. f.* Sic & epigrammata quædam siue *inscriptiones* antiquas, quas *per Illyricum* iter collegit, edidit CYRIACVS ANCONITANVS. Immo & ipsum LATZIVM & STEPHANVM TVRINVM *de lapidibus Dacicis* in Austria aliquid emisisse ex fama ad se perlata testatur Zamosius in præfatione, quorum tamen labores hac in parte, videre nondum contigit.

§. XV

Scriptores, qui particu-

Sed ne quid in hac studiorum parte prætermittere videamur, de illis etiam, qui particularia quædam monumenta illustrarunt, paucis agemus. Primum in hac clas-

classe facimus PETRVM CIACCONIVM Toletanum, qui *in columna rostrata*, quam C Duilio ob res aduersus Carthaginenses in Sicilia feliciter gestas, S. P. Q. R. posuit, *inscriptionem* a se coniectura suppletam, eruditum conscripsit commentarium, prodiit *Romæ 1608. 8.* extat quoque in tomo quarto Thesauri Græuiani. Cognomen ei non idem gentilis, ALPHONSVS CIACCONIVS ex *simulacris in columna Traiani*, quæ Romæ est, visis, vtriusque belli Dacici historiam descripsit & edidit *Romæ 1576. f.* Cum autem contra hanc Ciacconii expositionem quædam ab anonymo opponerentur, eius defensionem suscepit RAPHAEL FABRETTVS, Casp. f. Vrbinas, in syntagmate *de columna Traiani*, quod cum aliis quibusdam prodiit *Romæ 1685. f*, quo multa, quæ ab vtrisque non satis explicata emendauit, reliqua dilucidius explanat. Ab eodem *Traiano extructi pontis rudera* in Dacia adhuc visuntur, de cuius inscriptione extat AMBROSII MORALIS Cordubensis & L. ANDREAE RESENDII epistola, quæ continetur Tomo II Hispaniæ illustratæ (†). Sic & *columna Antoniniana* a PETRO SANCTO BARTOLO æri incisa, cum notis extat excerptis ex declarationibus IO. PETRI BELLORII. Sic & eorundem cura extant *picturæ antiquæ sepulcri Nasoniorum in via Flaminia delineatæ & æri incisæ a* PETRO SANCTO BARTOLO, *explicatæ vero & illustratæ a* IOANNE PETRO BELLORIO, quæ ex Italico in latinam linguam per Ludolffum Neocorum versa extant in Tomo XII Thesauri Græuiani. Huc quoque pertinet ALEXANDRI DE NIGRIS *epistola* ad

laria quadam monumenta illustrarunt.

F

(†) *p. m. 1031.*

ad Ioannem Baptistam Capponium de vetustissimæ lapideâ cuiusdam inscriptionis erasione, Bononiæ 1660. 4. Non infrequens enim erat Romanis sculptoribus, vel voces singulas, vel integras lineas, vel totas inscriptiones eradere, & alia superinducere verba, cuius rei & in opere Gruteriano vestigia non raro reperimus, quod tamen in enodandis inscriptionibus difficultatem parit non minimam. VALERIVS CHIMENTELLVS *marmor Pisanum de honore bisellii* quam optime illustrauit, & de sellarum differentiis apud Romanos erudito sermone egit, prodiit *Bononiæ 1666. 4.* & partem facit Tomi septimi Thesauri Græuiani. Tomus quartus eiusdem Thesauri aliqua etiam continet, quæ huc faciunt, vtpote OCTAVII FALCONERII *de pyramide C. Cestii Epulonis dissertationem*, eiusdemque *ad Carolum Datum epistolam de latere ex ædificii veteris ruderibus eruto, cum paries ad instaurandum Panthei porticum dirueretur.* In eodem continetur IOANNIS CHIFFLETII *aqua virgo, fons Romæ celeberrimus & prisca religione sacer* ex veteri annulari gemma exhibitus, & doctissime illustratus atque LVCAE HOLSTENII *in veterem picturam, nymphæum referentem commentariolus* & *de pila Staffilari dissertatio.* Dein *antiquæ inscriptionis, qua L. Scipionis Barbati F expressum est elogium*, quæ Romæ reperta est, *explanatio.* Nomen quidem auctoris non est præfixum, illustrauit tamen eandem IACOBVS SIRMONDVS & edidit *Parisiis 1617. 4*, cui dein quædam, quæ ad eiusdem inscriptionis explanationem faciunt, addidit HIERONYMVS ALEANDER *Romæ 1617. 4.* Sequitur in dicto Tomo IOSEPHI CASTALIONIS *explicatio ad inscriptionem Augusti, quæ in basi est obelisci per Sixtum V ante por-*

te portam Flaminiam statuti, & PETRI ANGELI BARGAEI *de obelisco commentarius*, in quo de obeliscis in genere agit, & tandem doctissimus IOSEPHI CASTALIONIS *de columna triumphali Imp. Antonini commentarius* ad Sixtum V scriptus. Inter alios *marmor* quoddam *antiquum*, ante quinquennium *Puteolis repertum* italice illustrauit ANTONIVS BVLIFONIVS, *Neapoli 1694. 12.* Inter Gallos præter Sirmondum, de quo supra diximus, TERRINVS *obeliscum & statuam Veneris Arelatis inuentam illustrauit, Arelatis 1680. 12.* Et cum ante aliquot annos *monumentum antiquum in Guiennensi regione* repertum fuerit, CLAVDIVS NICASIVS, abbas eiusdem explicationem adgressus est & edidit *Parisiis 1689. 4.* Inter Belgas huc referri meretur ALBERTI RVBENII *de gemma Tiberiana & Augustea dissertatio* doctissima, post auctoris mortem a Græuio edita, cum duobus de re vestiaria libris, *Antwerpiæ 1695. 4.* inde Tomo vndecimo Thesauri antiquitatum inserta. Recentior est GISBERTI CVPERI *Harpocrates*, cui accesserunt *monumenta eius antiqua* antehac inedita, *Trajecti 1687. 4. & 1694. 4.* quod opusculum est eruditissimum & omni antiquitatis cognitione refertissimum. De eiusdem Harpocratis simulacris egit quoque IACOBVS GRONOVIVS, in disquisitione, quam *de icuncula Smetiana* composuit Lugduni Batauorum 1693. 4. Tandem e Germanis subnectimus ATHANASII KIRCHERI *obeliscum Pamphilium, Romæ 1650. f.* editum, quod scriptum est egregium, abstrusam litteraturam hieroglyphicam, Aegyptiorum sacra, eademque cum Græcis collata, litterarum originem & ipsas obelisci fi-

guras ex ipsis veterum monumentis erudite explicans.

§ XVI.

Cum autem in istis inscriptionibus vel syllaba tantum, sæpe etiam vnica tantum littera integram vocem notet, alii in eo occupati fuere, vt ex collatione veterum monumentorum tales notas explicarent. Ex antiquioribus habemus VALERII PROBI *de notis Romanorum interpretandis libellum*, *Notas iuris* a MAGNONE collectas & PETRI DIACONI *de notis litterarum* libellum, qui inter veteres Grammaticos extant a Dionysio Gothofredo editos. Probum quidem ex Mstis varie emendauit ac notis illustrauit Henricus Ernstius, *Soræ 1647. 4.* Superiori seculo e recentioribus ALDVS MANVTIVS iunior *orthographiæ rationem* e veterum scriptis atque monumentis collectam edidit *Venetiis 1566, 8*, cui dein alia addidit *de veterum notarum explanatione*, quibus genuina docet fundamenta legendorum marmorum & explicandarum inscriptionum. Ante eum quoque TORELLVS SARAINA Veronensis, *de interpretatione litterarum antiquarum* librum ediderat *Veronæ 1540.* HVBERTVS GOLTZIVS *in thesauro rei antiquariæ*, qui prodiit *Antwerpiæ 1618. f.* easdem notas quantum ad nummorum explicationes faciunt, exhibet. IOANNES PRETTENIVS *de notis atque siglis antiquorum* librum edidit *Cizæ 1660. 12*, cui præmisit Iusti Lipsii epistolam XXVII centuriæ I quæ de notis agit, quam variis obseruationibus illustrauit. Omnium tamen curas superat SERTORIVS VRSATVS, cuius *de notis Romanorum* Commentarius omnium horum inter-

interpretationes continet, ita vt vix nota aliqua in eodem fuerit omiſſa, omnia autem non ſatis explanata, cum alia aliam admittant interpretationem, prodiit *Patauii 1672. f.* Huius mantiſſam notarum in lapidibus frequentius occurrentium marmoribus ſuis Oxonienſibus adnexit HVMPHRIDVS PRIDEAVX, *Oxonii 1677. f.* Præter editos autem Vrſatus in concinnando Commentario ſuo vſus quoque fuit aliis adhuc ineditis, vtpote anonymo manuſcripto Comitis Iacobi Zabarellæ, alio Ioannis Rhodii, cui titulus *Notæ Iulii C. Aug.* alio *Octauii Ferrarii*, vt ex hiſce ſatis clare pateat, quanta induſtria in eodem vſus fuerit. BARNABAS quoque BRISSONIVS *de formulis*, & THOMAS REINESIVS in epiſtolis, ad explicandas Inſcriptionum notas quam plurimum conducunt, de quibus tamen iam ſupra diximus.

PARS SPECIALIS.

De

Scriptoribus, qui ad Deorum Romanorum fabulas vel historiam faciunt.

D historiam deorum Romanorum intelligendam multi faciunt dum ex antiquis, dum nouis. Ex antiquis sine dubio primus est HESIODVS in *theogonia*, quam Raphael Volaterranus (†) in prosam deduxit. In eandem vero luculentum dedit Commentarium LAMBERTVS BARLAEVS, qui post eius mortem prodiit *Amstelodami 1658. 8.* obstetricante Cornelio Schreuelio, cuius commentarii æstimatio est maxima. Prodiit alias cum variis lectionibus & notis marginalibus per Iac. Lectium, *Aureliæ Allobrogum 1606. 8.* & græce atque latine cum Danielis Heinsii animaduersionibus, *Lugduni Batauorum 1613. 8.* & cura Cornelii Schreuelii *Brunsuigæ 1671. 8.* Demum quoque ex editione accuratissimi viri, Io. Georgii Græuii, *Amstelodami 1668. 8.* qui & ad eam, vti in Hesiodi reliqua, breues quidem, sed eruditissimas addidit notas, sub titulo *lectionum Hesiodearum.* Ad Hesiodi imitationem BVRCARDVS PYLADES Brixianus, superioris tamen seculi scriptor, quinque libros *de deorum genealogiis* latine elegiaco carmine conscripsit, qui in editione Basileensi *anno 1547* ab Oporino excusa, Hesiodo adiuncti, & in ea, quæ *Lipsiæ 1591. 8.* latine tantum pro-

(†) *Comment. lib. XXXIII. p. m. 1224.*

prodiit, continentur. APOLLODORI Athenienſis *Bibliotheca ſiue de diis* libros tres tantum ſuperſtites habemus, qui græce & latine prodiere *Romæ 1555. 8.* dein ex Commeliniano, Benedicto Aegio interprete 1599, & ex recenſione Tanaquilli Fabri, *Salmurii 1661. 8.* Quæ bibliotheca præter genealogiam, fabuloſam quoque de diis adducit hiſtoriam. Plures de diis eruditus iſte Grammatticus conſcripſerat libros, qui tamen temporis iniuria intercidere. Sextum enim περὶ θεῶν citat librum Harpocration (†). Librum decimum quartum Macrobius, (††) vigeſimum quoque ex Porphyrio citat Reineſius (†††). Addimus & DIODORVM SICVLVM, cuius licet *bibliotheca hiſtorica* tota huc non ſpectet, integer tamen liber IV cum parte libri I & V huc in ſpecie faciunt, e quibus minorum quorundam deorum genealogiæ, cultus origo, & fabulæ non male petuntur. Optima eſt editio, quæ ex verſione Laurentii Rhodomanni cum breuibus Henrici Stephani adnotationibus prodiit *Hanouiæ 1604. f.* In quibusdam etiam PALAEPHATVS *de incredibilibus* huc pertinet, quem in latinum ſermonem tranſtulit, & notis illuſtrauit Cornelius Tollius, *Amſtelodami 1649, 12.* poſtea eundem edidit Martinus Brunnerus, *Vpſaliæ 1663. 8,* demum & cum doctrinis moralibus edidit Paulus Pater, *Ienæ 1686. 8,* Exiguum tantum quod ſuperſtes habemus, eſt fragmentum, licet ex eo de auctoris propoſito conſtet, quod fabularum originem ex hiſtoriis, & ſub iis latentem mythologicam veritatem petendam eſſe doceat. Nec minus inter deperditos habe-

(†) *voce* Χιλιοκωμεὺς

(††) *Saturn. I. c. XVII.*

(†††) *var. lect. III, c. II, p. m. 371.*

habemus, quos huc referamus. EVHEMERVS quidem scriptor antiquissimus, historiam de diis contexuit. Frequens eiusdem apud scriptores veteres fit mentio, nemo tamen de eo melius quam Lactantius (†). *Antiquus, ait, auctor Euhemerus, qui fuit ex ciuitate Messana, res gestas Iouis, & caeterorum qui dii putantur, collegit, historiamque contexuit ex titulis, & inscriptionibus sacris, quae in antiquissimis templis habebantur -- -- Hanc historiam & interpretatus est Ennius & secutus*, quae vltima verba sine dubio hausit Lactantius ex Cicerone (††), vbi de Ennio, quod Euhemerum & interpretatus & secutus fuerit testatur. Fabulosus autem scriptor habebatur, si credimus Plutarcho de Iside & Osiride (†††), & hoc non solum, sed etiam ἄθεος, vti probat Vossius (††††). Ita & HILLVM *de diis* librum composuisse docet Macrobius.* NIGIDII & CORNELII LABEONIS libros *de diis* idem citat (**). Et quidem Nigidium quoque saepius citat Arnobius (***). Immo plures adhuc adlegantur ab Arnobio, quos tamen omnes hic adducere nimis longum foret. MANILII CHRESTI *de deorum hymnis* libros in testimonium vocat Fulgentius (****). Alii sunt, qui deorum fabulas exhibuere, quos MYTHOLOGOS adpellant, illique vel lati-

Scriptores mythologi.

(†) *Instit. diu. lib. I. c. XI.*
(††) *I de Nat. D. c. XLII.*
(†††) *p m. 142.*
(††††) *de histor. lat. lib. I. p. m. 70.*
(*) *Saturn. III. c. II.*
(**) *Saturn. III. c. IV.*
(***) *lib. III. p. m. 119. 123. 124.*
(****) *voce iniuges boue.*

latini vel græci. Græcos quidem cum latina versione coniunctim edidit Thomas Gale *Cantabrigiæ 1671. 8*, qua editione diuendita nouam Marcus Meibomius sumtibus Henrici Wetsteinii parauit editionem sub titulo, *Opuscula mythologica, ethica & physica græce & latine, Amstelodami 1688. 8*. Editio est nitida & emendatissima, priori etiam auctior. E quibus huc maxime faciunt PHVRNVTVS s. CORNVTVS *de natura deorum*, qui deorum fabulas physice explicare nititur, & SALLVSTII philosophi *de diis & mundo liber*, interprete Leone Allatio, a quo Romæ primum editus *1638*, dein *Lugduni Bat. 1639. 12*. qui tamen de diis potius philosophatus quam fabulatus, mysticum saltim intellectum sub fabulis latere innuens: & HERACLIDIS, siue ut alii malunt HERACLITI *allegoriæ in Homericas de diis sententias*, Conrado Gesnero interprete, aliquoties antehac editæ, quibus Homerum allegorico de diis sermone vsum fuisse probat. Reliqua horum opusculorum ad physica vel moralia spectant. Græci quidem sunt isti, qui tamen ob conuenientiam religionis Romanæ cum Græca huc maxime pertinent. Adiungimus etiam LVCIANI *dialogos deorum*, separatim cum scholiis Georgii Syluani editos *Londini 1684. 12*. qui & inter opera eius extant græc. & lat. *Salmurii* edita *1619. 8*. & cum notis Theodori Marcilii, Gilberti Cognati & Io. Bourdelotii *Parisiis 1615. f*. Vltima tandem & optima est editio, quæ ex versione Ioannis Benedicti, cum integris notis Io. Bourdelotii, Iac. Palmerii, Tanaquilli Fabri, Aegidii Menagii, Francisci Guyeti, Io. Georgii Græuii, Iacobi Gronouii, Lamberti Barlæi, Iacobi Tollii, e quibus pleræque antea ineditæ, accedentibus etiam ineditis scholiis ex bi-

 blio-

bliotheca Isaaci Vossii, cura celeberrimi Graevii, *Amstelodami 1687. 8.* 2 voluminibus prodiit. Tersus quidem scriptor est Lucianus, sed ingeniosus nequam, qui & deos & homines ridet. LIBANIVS quoque Sophista *fabulosas de diis* edidit *historias*, quae cura Leonis Allatii extant cum excerptis Graecorum, *Romae 1641. 8.* Alii sunt qui dicuntur *Mythographi latini*, qui *Basileae 1570. f.* ex recensione Hieronymi Commelini editi *1599. 8.* inde cum commentariis Thomae Munckeri, *Amstelodami 1683. 8. 2. vol.* Sunt isti HYGINVS, qui antea adcurante Ioanne Scheffero prodierat *Hamburgi 1674. 8.* *FABIVS PLANCIADES FVLGENTIVS in mythologiarum libris tribus*, qui ambo ad explicandos poetas & extricandas de diis fabulas quamplurimum conducunt, & ALBERICVS philosophus, cuius *de deorum imaginibus libellus* licet breuissimus sit, diuersa tamen eorundem simulacra, prout in monumentis depingi solita, egregie declarat. Fontes sunt isti, e quibus sua hauserunt IOANNES BECACCIVS in *genealogia deorum*, quae primum prodiit *Regii 1481. f.* post cum adnotationibus Iacobi Micylli edita *Basileae 1532. f.* hinc & in Italicum sermonem versa per Iosephum Betussi, *Venetiis 1581. 4.* & *NATALIS COMES* in *mythologia* primum *Venetiis 1567. 4.* hinc *Francofurti 1641. 8.* edita, quae ad explicandas fabulas non male facit, licet latinos poetas non tanta diligentia excusserit, quam graecos. Adiecta huic quoque *GEOFREDI LINOCERII mythologia musarum*, quae alias cum notis Frid. Sylburgii *Hanouiae 1619. 8* prodiit. M. Antonii Tritonii mythologia Bononiae *1560. 4.* prodiit & rarior est, quae varia eruit non incomte. Haec ergo de fabulis. Inter ipsos autem veteres, qui

Scriptor

qui ad cultum deorum & religionem ſpectant, habemus ſcriptores non contemnendos. M. VARRO ille Romanus multiformibus eminens diſciplinis, & in vetuſtatis indagatione rimator ſecundum Arnobium (†), quo etiam ex Lactantii elogio, nemo vnquam doctior, ne apud Græcos quidem, nedum apud Latinos vixit, libros quadraginta & vnum *antiquitatum humanarum & diuinarum* conſcripſerat, iisdem omnem rem antiquitatum abſoluens. Quare & ob exquiſitam tractandi rationem hiſce libris exhibitam ita Varronem compellat Cicero: (††) *tu ætatem patriæ, tu deſcriptiones temporum, tu ſacrorum iura, tu ſacerdotum, tu domeſticam, tu bellicam diſciplinam, tu ſedem regionum & locorum, tu omnium diuinarum humanarumque rerum nomina, genera, cauſſas, officia aperuiſti.* Inter hosce vltimos tres deorum hiſtoriæ deſignauerat, in primo deos certos, in ſecundo incertos in tertio cunctorum nouiſſimo, deos præcipuos atque ſelectos exhibens, prout hæc nos docet Auguſtinus (*) Sed dolendum eſt, non niſi leuia tantum fragmenta ex Auguſtino aliisque collecta nobis tantum ſupereſſe. Nemo autem inter hosce, qui extant, cultum atque religionem Romanorum melius perſecutus eſt quam CICERO, tribus libris *de natura deorum*, qui & ſeparatim extant cum notis Xyſti Betuleii, *Baſileæ 1550 & 1584. 8.* & Iac. Schalleri, *Argentorati 1661. 4.* accuratiſſima vero eſt editio, quæ cum notis Petri Leſcaloperii prodiit *Pariſiis 1660. 8.* E qui-

res veteres de diis.

(†) *lib. V. p.m. 161.*

(††) *Acad. Quæſt. I. c. III.*

(*) *de Ciuitate Dei lib. VI. c. III.*

quibus liber tertius, teste Lactantio (†), omnes funditus religiones euertit ac delet, ait enim facilius se posse dicere, quid non sit, quam quid sit, hoc est, falsa se intelligere, vera nescire. Cui subiungimus A. THEODOSII MACROBII *opera*, quae prodiere olim *Brixiae* *1501* & *Parisiis 1585. 8.* post cum notis Ioannis Isaaci Pontani & Io. Meursii, *Lugduni Bat. 1597 & 1628. 8*, denuo cum eorundem notis cura Iac. Gronouii, *Lugduni Bat. 1670. 8*, quibus, inprimis Saturnalium libris septem, dum omnes deos ad solem referre nititur, varia de diuinitatibus & sacrorum ritibus non male illustrat. Inter Venerandos ecclesiae patres, quidam dum gentilium, Romanorum maxime, religionem rident, multa huc facientia exponunt. MINVTIVS FELIX quidem obiectis non solum, quae ab ethnicis contra Christianorum sacra fiebant, respondet, sed & Romanorum diuinitates eleganti sermone ludit, in dialogo, quem inscripsit *Octauius*, qui restitutus primum a Francisco Balduino prodiit *Parisiis 1610 & Efurti 1610. 8.* inde cum eruditis atque ex aliorum patrum collatione plerumque desumtis notis Desiderii Heraldi, cum Tertulliani apologetico, *Parisiis 1613. 4.* hinc cum obseruationibus Nicolai Rigaltii, *Parisiis 1643. 4.* Integris autem hisce suas dein addidit Iacobus Ouzelius, quae omnium labores superant, in editione quam procurauit Lugduni Bat. *1652. 4*, cui etiam ob argumenti paritatem accessit IVLIVS FIRMICVS MATERNVS *de errore profanarum religionum.* Nouiter demum Felicem, breuibus quidem eruditis autem notis illustrauit Christophorus Cellarius, praeceptor olim venerandus, cuius iucunda mihi semper

Patres, qui de diis Romanorum scripsere.

(†) *l. c. XVII.*

per eſt memoria, *Halæ 1699. 8.* Maiori adhuc verborum pondere ARNOBIVS AFER *aduerſus gentes ſcripſit libros ſeptem*, qui primum recogniti & notis illuſtrati per Thomam Canterum, *Pariſiis 1639* editi. *8* poſt cum animaduerſionibus Deſiderii Heraldi, *Pariſiis 1605. 8* cum notis Geuerhardi Elmenhorſtii, *Hamburgi 1610. 4.* cum paratitlis ſ. ſummariis Leandri de Sto Martino & notis Gothofredi Stevvechii *1634. 8.* Optima vero eſt editio, quæ cum integris horum omnium commentariis & caſtigationibus ex recenſione viri celeberrimi, vti titulus profert, prodiit *Lugduni Bat. 1651. 4.* Virum hunc celeberrimum ſine dubio putamus Claudium Salmaſium, ſæpius enim amicis per epiſtolas promiſerat, ſe in Arnobium Commentarios daturum; editor autem huius editionis Lugdunenſis, ſe exemplar nactum fuiſſe profitetur manu viri celeberrimi emendatum, cuius eruditio & fama in his artibus, quæ ab humanitate nomen habent, veluti principatum teneat. Quale elogium nemini melius quam noſtro Salmaſio competit. In eadem vero procuranda occupatus quoque fuit Antonius Thyſius, Belgarum Iureconſultus. Prodierunt & ſeparatim in eundem, IVLII CAESARIS BVLENGERI *eclogæ*, quibus Arnobii ſententias quaſdam de Deo & anima explodit, & de diis gentium, Perſarum tamen maxime agit, prodiere *Toloſæ 1612. 8.* multaque continent doctiſſima. Arnobii diſcipulus LACTANTIVS, præceptorem ſecutus, ſeptem edidit diuinarum inſtitutionum libros, quibus chriſtianæ fidei veritatem probare nititur, ad quam vt eo faciliorem viam ſibi aperiret, libris duobus prioribus falſam ethnicorum religionem deſtruit, eiusdemque futilitatem ipſis ex Theologia gentilium

lium adductis exemplis docet. Opera eiusdem prodiere cura Antonii Thysii, *Lugduni Bat. 1652. 8* & Seruatii Gallæi, *Lugduni Bat. 1660. 8*, post *Cantabrigiæ 1685. 8.* Optima vero est editio, & quod emendata & notis illustrata, quam procurauit Thomas Sparck, *Oxonii 1684. 8* & quæ rarissima est ex recognitione Iosephi Issæi *Romæ* edita *1650. f.* Nouissime demum V. C. Christophorus Cellarius, cum sex manu scriptis aliis, quæ prioribus editoribus nondum visa fuerant, contulit, & cum eruditis notis edidit *Lipsiæ 1698. 12.* Breuissimus est CYPRIANVS *de idolorum vanitate*, quod idola dii non sint, quod scriptum habetur tomo II operum, & obseruationibus Nicolai Rigaltii illustratum cum Minutio Felice separatim extat *Lugduni B. 1645. 12.* Subiungimus hisce TERTVLLIANI *ad nationes libros duos*, quos primus auctori suo vindicauit in lucem produxit atque notis illustrauit Iacobus Gothofredus, *Geneuæ 1625. 4* quibus, libro præsertim secundo, vanitatem deorum gentilium ostendit, horum diuinitatem destruit, non nisi immerentes ac fœdos in deorum numerum receptos deducit, inde multa deorum minorum atque incertorum nomina, ex Varronis diuinarum libris adfert atque deridet. Omnium tamen hac in parte curas superauit AVGVSTINVS & EVSEBIVS. Ille quidem in aureo opere *de Ciuitate Dei*, quod XXIV libris comprehenditur, & cum eruditis Io. Ludouici Viuis ac Leonardi Cocquæi commentariis prodiit *Francofurti 1661. 4* quo multa, quæ ex Varronis libris de gentilium diis hauserat, refutat atque destruit. Hic autem in *præparatione euangelica*, quæ græce & latine cum notis Francisci Vigerii *Parisiis 1628. f.* prodiit, qua pro Christiana religione aduersus gentilium

phi-

philosophos agit. Inter nouiores absolutissimum est opus LILII GREGORII GYRALDI Itali, cuius *syntagmata XVII de historia deorum* inter opera eius *Basileæ 1580. f.* olim edita, & nuper demum cum commentariis Io. Faes atque animaduersionibus Pauli Colomesii, & indicibus illustrata exhibuit Ioannes Lensius *Lugduni Bat. 1696. f.* Opus est variæ eruditionis, quo omnem deorum historiam, qui & Romanis & Græcis Asiæque populis culti fuere, eorundem quoque genealogiam simulacra & cultum exhibet, licet non vbique debitum observet ordinem, in explicandis vero deorum cognominibus præcipuus est. Conterraneus Gyraldi VINCENTIVS CHARTARIVS, *imagines deorum* cum eorundem historia descripsit, qui liber Italice conscriptus, & *Venetiis* primum anno *1571* editus, post cum allegoriis Cesaris Malfatti & auctario atque notis Laurentii Pignorii, *Patauii 1626. 4* & *Venetiis 1647. 4.* Inde in gallicam fuit translatus atque latinam linguam ab Antonio Verderio, & *Lugduni 1581. 4* editus adiectis LXXXVIII figuris æneis, mutatis quibusdam & de suo additis. Postea sub titulo *Pantheon antiquorum, Rotenburgi ad Tubarim 1683. 8* prodiit, quæ tamen editio admodum mendosa est, sæpe etiam mutila. Emendatior dein editio cura Pauli Hachenbergi prodiit. *Moguntiæ 1687. 4.* Optima tamen est Lugdunensis editio, & typis & figuris æneis elegantissima, quæ & suis quælibet locis insertæ, quo in & reliquis præstat. Ipse autem tractatus lectorem de diuersis deorum simulacris, prout vel Romano vel Græco more pingebantur, arboribus quoque & victimis cuilibet deo sacratis, addita de singulis ratione optime instruit. Nostro seculo epitomes suæ

Recentiores scriptores de diis.

eruditionis quam parauit, primam partem esse voluit FRANCISCVS POMEVS *pantheon mythicum*, seu fabulosam deorum historiam *Lugduni* primum *1659.* inde *Romæ 1679 & Venetiis 1683. 12* editam, & nuper demum quinta vice *Vltraiecti 1697. 12* impressam. Ordo quidem non displicet, communia tamen sunt, quæ adfert, in fabulis plurimum hæret, & quæ in cultu atque officio deorum magis vtilia, prætermittit. ANGELVS quoque CAVSSEVS in prima classe *Romani musei* supra memorati, deorum simulacra, idola, aliasque imagines æreas addita breui quidem sed docta explicatione exhibet. Inter Gallos huc facit elegantissimus liber GVILIELMI CHOVLII *de religione Romanorum,* quam ex numismatibus antiquis illustrat, qui primum Gallice *Lugduni 1556. 1567 & 1581. 4 & 1577* folio, tandem *Vesaliæ 1672*, Italice quoque prodiit *Lugduni 1569. 4.* & Hispanice *Lugduni 1579* tandem quoque latine *Amstelodami 1686. 4.* Quo in libro numismata, quæ simulacra deorum præferunt, buxeis, & in nouissima editione, æneis tabulis exhibentur, eaque breuiter illustrantur, quæ si non vbiuis satis accurata, conatibus tamen fauendum. Idem quoque Choulius (†) librum suum *de natura deorum* citat, qui tamen cum aliis ab eodem promissis adhuc latet. Paucis abhinc annis Gallico sermone prodiit LEONARDI GAVLTRVGHII tractatus *de diis & religione gentilium*, qui breuis licet sit, nec integram deorum historiam absoluens, ob perspicuitatem tamen suam, qua non ipsos solum deos, sed & honores iisdem habitos exhibet, tanto adplausu fuit exceptus, vt postquam septies in Gallia typis exscriptus in Anglicum quoque

(†) *p.m. 103.*

que sermonem tralatus *Londini 1671* & in latinum *Leodii 1678* prodierit, tandem quoque belgice versus a Francisco Halma prodiit apud eundem *Vltraiecti 1690. 12.* cui simul editioni & gallicus textus & latina quoque versio adiecta. Postea anonymus quoque Gallus *Deorum historiam siue introductionem ad fabulam heroicam* edidit *Parisiis 1693. 12.* Per dialogos conscripta ea est; sed absque ordine, ita vt pro leui tantum fabularum cognitione fœminis magis, quibus & sacrata, quam eruditis scripta fuisse videatur. Adiecta est fabularum mythologia moralis, quæ tamen ipsum fabularum intellectum non satis enodat. Inter Belgas quoque hanc materiam pertractarunt aliqui. GERARDVS quidem IOANNES VOSSIVS eruditum opus conscripsit *de Theologia gentili siue de origine ac progressu idololatriæ*, cuius prima vice quatuor tantum libri prodierunt *Amstelodami 1641. 4*, qui dein ab auctore plurimum aucti, adiectis aliis ex eiusdem autographo quinque libris post mortem iterum prodierunt *Amstelodami 1668. f.* & *Francofurti 1675. 4.* Quod opus varia doctrina & polymathia in omni re gentili & Romana refertissimum est, quippe non solum idololatriæ originem quatenus a vero cultu aberrauerit, egregie docet, sed & singulorum deorum officia declarat. Sæpe autem diuinitates quasdam, quarum sacra in certa re conueniunt, pro iisdem habet, quæ tamen diuersæ fuerunt, &, Romanis maxime, semper separatim cultæ. Præter Theologiam quoque gentilem variæ eruditionis complexum continet. Ante huncce IVLIANVS AVRELIVS HAVRECHIVS Lessigniensis, *de cognominibus deorum gentilium* libros tres conscripsit *Antwerpiæ 1541. Basileæ 1543.* & auctiores *Lo-*

uanii 1569. 8. editos. *Deorum Dearumque capita* ex antiquis numismatibus collegit ABRAHAMVS ORTELIVS, ſed rudia adhuc pro more illorum temporum, quibus dein notas adiecit Philippus Gallæus, *Antwerpiæ 1573. 4.* inde & Franciſcus Svvertius *1602. 4. Amſtelodami 1680.* & *Bruxellis 1683. 4*, quibus plerorumque deorum hiſtoriam eleganter deſcribit. Addimus & hiſce ANDREAE SCHOTTI eruditam *de priſca religione & diis gentium tractationem*, quam auctarii loco, dialogum XII eſſe voluit ad Antonii Auguſtini antiquitates Romanas, prodiit *Antwerpiæ 1617. f.* Inter Anglos eminet EDVARDI Baronis HERBERTI DE CHERBVRT tractatus *de religione gentilium, errorumque apud eos cauſſis, Amſtelodami 1663. 4.* qui naturali non ſolum cognitioni nimium quid tribuit, ſed & tum in præcipuo ſummi ac veri Dei cultus genere gentiles cum chriſtianis concordes fuiſſe homines perſuadere nititur, vniuerſæ Theologiæ Romanæ rationem exhibet, præcipuorum deorum cultum tradens. Erroneas tamen eiusdem ſententias circa naturalem Dei cultum, peculiari diſſertatione a B. Muſæo noſtro conſtat eſſe confutatas. E Germanis *GEORGIVS PICTORIVS Pantapolin contra philoſophorum opiniones* ediderat, quis verus Deus, vnde gentilium dii, *Baſileæ 1558. 8*, in qua apotheoſin Deorum tum Romanorum, tum exterarum gentium demonſtrat, quæ dein etiam ſeparatim prodiit, eaque fabulæ de diis breuiter recenſentur atque perſtringuntur. Poſt hunc *EILHARDVS LVBINVS facem poëticam ſiue genealogiam & res geſtas deorum gentilium, virorum, regum & Cæſarum Romanorum* tabulis illuſtratam *Roſtochii 1598. 8.* edidit. HENRICI SCHAEVII *mythologia*,

gia, quæ primum *1660*, inde *Stutgardiæ 1668*, post *Stettini 1683. 12* cura Friderici Redtelii prodiit, in vsum scholarum magis scripta, quam vt solide instruat. *Cacozeliam gentilium* ex vero Dei cultu dissertatione non ineleganti demonstrauit IO. FABRICIVS, sub præsidio Dilherri habita *Ienæ 1640. 8.* Subiungimus *BALTHASARIS BEBELII dissertationes quatuor de Theologia gentili ex antiquis nummis illustrata*, quæ in academia Wittebergensi anno *1658* habitæ, & licet non omnem rem exhauriant, ad Theologiæ tamen numismaticæ notitiam adprime vtiles esse possunt. Omnes hi sunt, quantum norim, qui in genere ad deorum historiam faciunt: fuere tamen & alii, qui certas tantum diuinitates scriptis illustrarunt. De *diis indigetibus* orationem habuisse CATONEM docet Festus, *voce sequester.* CLAVDIVS quidem MENETRIVS cimeliarchii Barbarini, quod ab Vrbano VIII originem duxit, præfectus, occasione quatuor marmoreorum Dianæ Ephesiæ signorum, quæ Romæ extant, quædam ad eadem atque vniuersum Dianæ cultum explicandum congesserat, quæ post eiusdem fata Fridericus Vbaldinus edidit, sub titulo *symbolica Dianæ Ephesiæ statua a Claudio Menetreio exposita Romæ 1657. f.* adiectis sex tabulis æneis, dictas statuas, & varia numismata exhibentibus. IO. PETRVS BELLORIVS hancce statuam symbolicam denuo edidit, & LVCAE HOLSTENII epistolam *de veteribus Dianæ Ephesiæ*, suas quoque notas in numismata tum Ephesiorum tum aliarum quoque gentium apibus insignita adiecit, *Romæ 1688. f.* Singula sunt erudita, Dianam symbolum esse Naturæ, Græcorumque fuisse Isidem, eiusdem cultum atque verua doctissime explicantia.

Scriptores, qui de diis singulis fuere commentati.

tia. Notissima sunt initia Cereris, Græcis quam maxime decantata, nec tamen & a Romanis sacris aliena, de quibus egit IOANNES HENRICVS EGGELINGIVS, Bremensis Reipublicæ Secretarius, sub titulo *Mysteria Cereris & Bacchi in vasculo ex vno Onyche Serenissimi & Reuerendissimi Principis Ferdinandi Alberti, Ducis Brunsuic. & Lüneburg. per epistolam ad eundem euoluta, Bremæ 1682. 4.* Et cum Acta Eruditorum Lipsiensium in (†) recensendo hoc Eggelingii tractatu, in explicandis quibusdam figuris ab eodem dissentirent, & vasculi figuras potius ad Cereris Eleusinia ducerent, edidit idem *Censuram censuræ mysteriorum Cereris & Bacchi 1684 4,* qua factam a se explicationem defendere conatur, & acerbum nonnunquam agit censorem, contra quam tamen vindicias dedit IOACHIMVS FELLERVS, antiquariæ rei peritissimus, pro relatione sua in actis facta defendenda *Lipsiæ 1685. 4.* *De Vesta & Vestalibus syntagma* extat IVSTI LIPSII, tum inter opera eius separatim, etiam *Antwerpiæ 1603. 4* excusum, nuper demum cum Græuii tomo V editum, quod circa Vestam quidem non omnia adimplet, Vestales vero virgines bene explicat. Iunxit eidem Græuius illustrissimi viri, *EZECHIELIS SPANHEMII diatribam de Vestà & Prytanibus Græcorum,* tunc primum editam, quæ quidquid de Vestæ simulacris, symbolis sacris atque significatu mythico egregie dici potest omnimodo exhaurit; atque singula ex antiquissimis monumentis & nummis illustrat, ita vt ex hoc, aliisque eiusdem solidissimis scriptis dubium plane sit, an Spanhemii raram in hoc studiorum genere doctrinam, an in gerendis publicis rebus prudentiam, magis admireris. Ad genium, eiusdemque sacra facit CENSORINVS *de die*

(†) *ad annum 1683. p. m. 144.*

nata-

natali, qui ex recensione & cum notis Henrici Lindenbrogii prodiit *Hamburgi 1617. 4. Lugd. B. 1642. 8*, & antea ex recensione Ludouici Carrionis *Lugduni 1593. 8.* Ex quo genii sacra, & festa Romanorum natalitia quam optime discuntur. Praeterea GEORGII VVONNAE *tres dissertationes de geniis Ienae 1663* habitae, geniorum denominationem, & naturam ex mente Platonicorum, denique etiam qua ratione diis ac hominibus adsignati fuerint, non male illustrant. *Antiquae tabulae marmoreae solis effigie symbolisque exculta explicationem* dedit HIERONYMVS ALEANDER iunior, *Parisiis 1617. 4.* Ex tabula autem, quam explicat, Pantheon quasi solem facit, sub eodem & Apollinem, & Bacchum & Herculem & Mercurium, & quemque deum alium latere putans. Docta quidem inter haecce praefert, quae tamen non vbiuis tuto licet sectari, cum panthei Romanorum aliarumque gentium quidem noti sint, illo tamen diuinitates non confunduntur, sed manet vbique apud Romanos praesertim, cuilibet deo suus cultus separatus, de quo suo loco pluribus. *De Matre Deûm magna* TIMOTHEVM non ignobilem Theologorum virum, quaedam tradidisse testatur Arnobius †). Idem PROCLVM LYCIVM ἐν Μητρωακῇ βίβλῳ egisse testatur Suidas, de vtroque autem opere nihil ad nos peruenit. Inter nostri temporis scriptores habemus LAVRENTII PIGNORII *de magna Deûm matris initiis* tractatum, qui *Parisiis 1623.* & *Amstelodami 1669. 4* prodiit, in quo omnem matris Idaeae cultum, abstrusum istum & figuratum ex monumentis antiquis Tornaci Neruiorum repertis, eruit atque explicat. Eidem Pignorio illustrata quoque debemus Isidis sacra, *mensam* enim siue *tabulam Isiacam* indubitatae antiquitatis, quam

†) *lib. V. p. m. 175.*

ex Petri Bembi cardinalis museo in suum cimeliarchium transtulerat Vincentius Mantuæ dux, exponit in tractatu, qui inscribitur *Characteres Aegyptii, s. sacrorum, quibus Aegyptii vtuntur & simulacrorum accurata delineatio & explicatio*, & primum *Venetiis 1605. 4.* post & *Francofurti 1608. 4* prodiit. Vtrique editioni adiectæ figuræ ad dictam tabulam Isiacam pertinentes. Singularia autem continet, & plura hieroglypha enodat. Eandem tabulam quoque explicare suscepit IOANNES FRIDERICVS HERVVARTVS AB HOHENBVRG in libro, cui titulus *admiranda ethnica Theologia mysteria, Monachi 1626. 4* edito, qui physice eandem intelligi vult, atque de magnete singulas figuras explicat, immo omnes de iis fabulas ad magnetem esse referendas sibi persuadet, an iuste, alii videant. *De Domitiani nummo Isiaco* doctam conscripsit epistolam VLRICVS OBRECHTVS, in qua de Isidis simulacris agit: Impressa est *Argentorati 1677. 4.* *De sistris* in Isidis sacris vsitatis BENEDICTVS BACCHINVS Parmæ breuem quidem, ast eruditam ediderat dissertationem, sed cum hæc dissertatio quinquaginta tantum exemplaribus excusis, rarissima, eandem suasu Gaudentii Roberti *Vltraiecti 1695. 4* recudi fecit Iacobus Tollius, & non minus doctas addidit adnotationes, quæ dein vna cum Bacchini dissertatione Græuiano operi innexæ. Adiicimus hisce PLVTARCHI librum *de Iside & Osiride*, qui inter opera eius continetur, & varia eruditione est refertus, in quo Isiacorum sacrorum superstitionem enodat atque declarat. De CVPERI *Harpocrate* supra iamdum diximus, ideo agmen hic claudant *IACOBI SPONII ignotorum atque obscurorum deorum aræ, Lugduni 1677*, quibus obscura quædam deorum nomina & epitheta eleganter enodantur & erudite explicantur.

LIBER PRIMVS

De

Diis & sacris Romanorum.

CAPVT PRIMVM

DE DIIS ROMANORUM.

Mnium rerum magnarum a DEO immortali principia duci iam veteres agnorunt gentiles, testante id Cicerone (a). Ita etiam dicendi initium a precationibus capiebant, cuius caussam reddit Plinius (b), quod nihil rite, nihilque prouidenter homines sine deorum immortalium ope, consilio, honore auspicarentur. De Romanorum ita diis acturi, eorundem quoque morem sequamur. Triplici autem genere deorum censum olim distinguebant: primum genus *physicum* esse volebant, Philosophis commune, Stoicis præsertim, qui omnia ad naturam referebant, alterum *mythicum*, quod poetæ suum

I facie-

(a) *in Vatinium c. VI.* (b) *Panegyr. ab initio.*

faciebant, & fabulis inuoluebant, tertium *gentile*, quod populi sibi quique adoptabant. Primum pertinere dicebant ad mundum, alterum ad theatra, tertium ad sacerdotia, prout singula hæc Tertullianus ex Varronis diuinis nos docet (c). Nos priora linquimus ab aliis pertractata, & tertium tantum genus nostrum facimus. Maximam autem diuinitatum Romanarum fuisse copiam nemo est, qui ignoret, cum vnum tot muneribus obeundis parem non esse putarent, illas autem omnes recensere, maxime incertas atque minores, factu foret impossibile, immo nec nostrum est; nec in singularum genealogias inquirere nostri est instituti, quæ plerumque tam confusæ, vt qui ad eas commentati, vbique hæreant. Ipsas quoque fabulas probra deorum continentes ac crimina prætermittimus, cum eas iam inutiles iudicauerit atque indecoras ipse Numa (d): de differentiis tantum, præcipuis adpellationibus, officio & cultu nunc dicturi. Tres diuinitatum classes facit Cicero (e), dum ex veteri Iure Pontificio hæc adducit verba: *Diuos, ait, & eos, qui cælestes semper habiti, colunto, & ollos, quosquos in cælum merita vocauerint. Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum; ast olla, propter qua datur homini adscensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunto.* Inde maxima deorum differentia oritur inter maiorum gentium deos, quos innuit Cicero (f) & Lactantius (g) & minorum gentium. *Maiorum gentium dii* dicebantur ii, qui omnibus communes erant, & quorum munia in admini-

(c) *lib. II ad nationes cap. I.* (d) Dionys. Halic. *lib. II p. p. m. 90.* (e) *II de Ll c, VIII,* (f) *Tusc. Quæst. I. c, XIII.* (g) *l. c, XV.*

ministrandis vniuersi rebus maxima. Horum autem viginti erant, iterum distincti in consentes & selectos. Illorum seu *consentium* (h) deorum duodecim erant, sex mares & sex fœminæ (i), hoc disticho ab Ennio comprehensi, (k)

Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Quem duodenarium numerum etiam nos docet Halicarnassensis (l) & Manilius (m), qui singulorum mensium tutelæ singulos præficit, atque alii (n). E quibus consessus deorum constituitur, ideoque Consentes dicti, quia Iouis existimati sunt consiliarii & principes (o). In Inscriptionibus antiquis dicitur modo consessus deorum dearumque (p) modo consentium deorum (q), vel dii consentes, quibus tamen semper Iouis præmittitur nomen, vt

I. O. M.
CETERISQ.
DIS CONSENTIBVS

vel dii deæque publici consentes (r). Inde etiam dii cœlestes (s), quos & hoc nomine ab aliis maxime selectis distinguit Vitruuius (t). Alio quoque nomine dii

 magni

(h) August. *de Civit. Dei lib. IV. c. XXIII.* (i) Varro *de re rustica lib. I. c. I.* (k) Apuleius *de deo Socratis p. m. 42.* Martianus Capella *de nupt. Phil. & Merc. lib. I. p. m. 15.* (l) *lib. IV p. m. 478.* (m) *Astron. II v. 433.* (n) Suetonius *Aug. c. LXX.* Ouidius *Metam. VI v. 72.* (o) Arnobius *lib. III p. m. 123.* Augustinus *c. l.* (p) Gruterus *p. II n. 11.* (q) Gruterus *p. III. n. 1. 2.* (r) Gruterus *p. III n. 3.* (s) Reinesius *cl. I, n. 2.* (t) *de architect. lib. I c. VIII.*

magni dicti (u). Ad quos etiam pertinere putamus inscriptionem apud Gruterum (x)

DIIS
DEABVS
QVE CVM
IOVE

Hos autem deos duodecim a Saturno, Ope, Themide, Latona, Parcis, Mnemosyne & aliis ortos fabulabantur (y). His proximi inter maiorum gentium deos erant *dii selecti*, quos & populares vocabant, quia populo magis noti, & constituebant numerum octonarium: atque erat Ianus, Saturnus, Genius, Sol, Orcus, Liber, Tellus, Luna. *Minorum gentium dii* varii erant, qui non vbique culti, & leuioribus curis occupati, iidemque vel *Semidei*, quos anima coelesti sub hominum effigie in totius mundi commoda procreatos credidit antiquitas (z), distincti adhuc ab Heroibus, iisdemque maiores erant, teste Labeone apud Augustinum (a). Hi Semidei postquam in coelum ob merita, vti putabant, vocati, dicti *dii indigetes*, quos memorat Liuius (b), atque describit Hesiodus apud Macrobium (c) his verbis:

Indigetes diui fato summi Iouis hi sunt,
quondam homines, modo cum superis humana tuentes,
largi, ac munifici, ius regum nunc quoque nacti.

Et Dionysius Halicarnassensis: (d) ὧν αἱ ψυχαὶ τὰ θνητὰ ἀπολι-

(u) Virgilius *Aen. III v. 12 & 265. atque ibi Seruius.* Gruterus *p. XXVII n. 4 & p. XXVIII n. 2.* (x) *p. II n. 10.* (y) Halicarn. *lib. VII p. m. 478.* (z) Arnobius *lib. II p. m. 97.* (a) *de C. D. lib. II c. XIV.* (b) *lib. VIII c. IX.* (c) in somn. Scip. *lib. I c. IX.* (d) *lib. VIII. p. m. 478.*

ἀπολιπούσαι σώματα, εἰς οὐρανὸν ἀνελθεῖν λέγονται, καὶ τιμὰς λαχεῖν ὁμοίας θεοῖς, *quorum animæ relictis corporibus mortalibus in cælos adscendisse diisque pares honores adeptæ esse perhibentur.* Ita vt optime eos explicet Seruius (e), quod sint *dii ex hominibus facti, quasi in diis agentes,* licet alias denominationis caussas adducat etiam Vossius (f). Erant itaque qui ob res præclare gestas aut inuentum aliquod nobile inter deos relati sunt, quo Cicero refert Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum, licet eorum adhuc sint plures. Hosce autem indigetes per Numici amnis vndas in cœlum mitti putabant, idque ad exemplum Aeneæ, qui primus indigitis nomine ab Ascanio fuit adpellatus, secundum Festum & Ouidium (g), eundemque Iouem indigetem fuisse adpellatum Liuius innuit (h). Quare Tibullus Aeneam ita adloquitur:

Illic sanctus eris, cum te veneranda Numici,
vnda deum cælo miserit indigetem.

Ita & Arnobius (i), *Indigetes illi*, inquit, *qui flumen repunt, & in alueis Numici cum ranis & pisciculis degunt?* licet ibidem non degebant, sed per easdem tantum vndas in cœlum migrabant, habitationem vero eorundem describit Lucanus (k) dum canit:

Quaque patet terras inter, Lunaeque meatus,
Semidei manes habitant, quos ignea virtus
innocuos vita patientes ætheris imi
fecit, & æternos animam collegit in orbes.

I 3 His-

(e) *ad Virgilii Georg. I v. 498.* (f) *de Idol. lib. I. c. XII. & in etymol. p. m. 265.* (g) *XIV Metam. v. 604 &* Gellius *II. c. XVI.* (h) *lib. I c. II.* (i) *II el. V v. 43* (k) *IX Pharsal. v. 6.*

Hisce inferiores erant *Semones* quasi semihomines, quos ita describit Fulgentius de prisco sermone (l), *quos nec cælo dignos adscriberent, ob meriti paupertatem sicut sunt Priapus, Hippona, Vertumnus: nec terrenos eos deputare vellent, pro gratiæ veneratione* (m). Alii dicebantur *Nouensiles* (n), de quibus diuersa diuersorum est sententia. Alii deos nouos esse, alii nouem & vel ipsas Musas indigitabant, alii numina peregrina, quorum sententias vidimus adductas ab Arnobio (o), Varro (p) *Nouensiles a Sabinis*, ait. Verissimum tamen videtur, eos fuisse, qui ex peregrinis de nouo recepti, vel ex religione, vti mater Phrygia atque Aesculapius, vel cum deuictis gentibus ad Romanos translati, vel ex oppugnatis vrbibus euocati, de quo infra. Sua enim quibusque gentibus certa fuisse numina innuit Minutius Felix (q) vniuersa autem Romanis. De quo Prudentius (r)

Innumeros post deinde deos virtute subactis
vrbibus ex claris peperit sibi Roma triumphis.
Inter fumantes templorum armata ruinas
dextera victoris simulacra hostilia cepit,
& captiua domum, venerans ceu numina, vexit.

Deos autem nouos Romani non nisi auctoritate senatus suscipiebant, coniuncto & posteriori tempore consensu Imperatorum, quod late probat Petrus Faber (s). Quare Chrysostomus inquit (t): Καὶ γὰρ αὕτη (scil. ἡ σύγκλητος,

(l) *n. XI.* (m) vid. Lipsius *antiqu. lect. lib. II. c. XVIII.* (n) Liuius *VIII c. IX.* (o) *lib. III p. m. 122.* (p) *lib. IV de L. L. p. m. 14.* (q) *Octauio c. VI.* (r) *lib. II contra Symmachum v. 341.* (s) *lib. III Semestrium c. I.* (t) *in epist. ad Corinth. II hom. VI.*

τοῦ) εἶχε τὴν ἀξίαν χειροτονεῖν καὶ ἐγκρίνειν θεοὺς, & Tertullianus (u), *vetus* fuisse *decretum*, ait, *ne qui Deus ab imperatore consecraretur, nisi a senatu probatus.* His adnectimus quoque *Diuos.* Decius enim in deuotione pro exercitu ita exclamat apud Liuium (x), *Diui Nouensiles, Dii indigetes, Diui, quorum est potestas nostrorum hostiumque.* Hosce Dio (y) vocat χειροτονητούς. Atque erant, non qui ab exteris gentibus recepti, in quo distincti erant a Nouensilibus, sed qui de nouo, auctoritate senatus Romani consecrati, atque in deorum numerum relati. Qualis honos Imperatoribus plerisque collatus. Distinctam quoque classem faciunt virtutes diuinæ, propter quas scilicet homini dabatur adscensus in cœlum, quibus delubra constituebant Romani. Vltimo loco veniunt dii rusticani, qui vel frugibus, hominibus sæpe præerant, numina infesta, culta tamen, ne damna inferrent, quorum præses est Pan, a cuius imperio pendent Fauni, Satyri, Sileni, Nymphæ, Tritonesque. Immo & deos quosdam peregrinos ex Aegyptiis maxime sibi vendicant. Romanæ antiquitates & miscellaneos, qui incerti potius dicendi, dum sæpe ad nullam certam classem referri possint, & ignoti, dum parum cogniti. Particularium autem regionum & terrarum diuinitates dicebantur genii loci, vel dii tutelares. Aliter quoque distinguebantur dii vel secundum loca, qui iis adsignata, ita discernebantur in cœlestes, terrestres atque infernos, (z) vel in superos, inferos atque medioxumos (a), Græcis οὐράνιοι, χθόνιοι & ὑποχθόνιοι dicti. Superi quidem, quibus habitationis

(u) *apologetico c. V.* (x) *lib. VIII. c. IX.* (y) *lib. LII p. m. 490.* (z) Liuius *I c. XXXII.* (a) *Cistell. actu I. sc. I v. 49.*

uii, triuii, quadriuii, isti scilicet, qui viarum curam gerunt (n). Pergimus ad deorum simulacra. Nudi plerunque pingebantur dii, mares præcipue, fulminibus ornati, radiis atque hastis. Hastas enim ob religionis memoriam eis fuisse additas docet Iustinus (o), cum iis olim vsi fuerint pro sceptris. Inde quoque ob libamenta cum pateris conspiciuntur in nummis & monumentis antiquis. Quosdam etiam clypeatos galeatosque pingebant, vt Martem, Palladem & Bellonam. Singulis autem proprium adsignabant habitum, quibus distinguerentur, licet pro diuerso respectu diuersimode quoque sæpe fuerint picti. Sic Iouem vt deorum præsidem cum aquila & fulmine, crescentem sub pueri figura hirco insidentis, aliter sub boue Europam rapiente fingebant. Mercurius cum crumena, mercatorum deus, cum caduceo, deorum internuntius. Bacchus aliter vt potatorum ebriorumque præses, aliter vt Orientis dominator. Diana quandoque virgo, quandoque puerorum nutrix habita & multimamma, quandoque Priapina, Lucina & obstetrix dea dicta. Sic & deum Lunam, pollentem deum Venerem, eandemque vt & fortunam masculam & barbatam colebant. Inde quoque ortæ diuinitatum confusiones: vti Orientis populi Liberum, Apollinem & Bacchum vnum esse contendebant Numen, vocabulis amplificatum tribus secundum Arnobium (p) Aegyptii sub Iside & Cybele sua quidquid modo diuinitatis erat, comprehendebant. Romanis semper distinctæ mansere diuinitates & harum officia. Ita enim ab earundem

K con-

(n) *p. LXXXIV n. 5.* (o) *lib. XLIII c. III.* (p) *lib. III p. m. 119.*

confusionibus alieni erant, vt piaculo opus esset, si Deum in precibus & supplicationibus non suo quemlibet nomine inuocassent, vel huic simile quidpiam fuerit commissum. Coniungebant potius deos Romani, vnde Pantheus ortus, de quo inscriptio apud Gruterum (q),

PANTHEO
SACRVM

quem taliter pingebant, vt vnius Dei figuris Serapidis calathum, Aesculapii serpentem, Iouis Ammonis cornua, Neptuni tridentem, Solis radios, Fortunæ temonem, Mercurii caduceum adderent, & simul ob pedes ac brachia abscissa, Terminum, digitumque ori impositum, Harpocratem repræsentarent. Sic etiam Diana & Venus sæpius sub Fortunæ habitu cum temone: Pallas cum tigride, thyrso & vrceolo Bacchi instar in nummo Antonini visitur. Vbi vero DIVO PANTHEO vel PANTHEO AVG. reperitur in inscriptionibus, vt apud Gruterum (r) de Imperatoribus potius consecratis intelligendum esse bene monet Reinesius (s), cum etiam Drusilla Caii soror post consecrationem πάνθεα fuerit adpellata secundum Dionem (t), cum ex omni diuinitate eos sibi quidpiam adsumere putarent. Ita in votis suis sæpe quoque combinabant deos, vti docet inscriptio apud Gruterum (u)

HERCVLI. MERCVRIO
ET. SILVANO
SACRVM. ET
DIVO. PANTHEO. EX. V.

Inde

(q) *p. I n. 2. & 3.* (r) *p. I n. 3 & 4 & p. MV n. 1.* (s) *cl. I inscr. III p. 10.* (t) *Lib. LIX p. m. 648.* (u) *p. I n. 4.*

Inde passim alias, Ioui & Fortunæ, Ioui & Herculi, Ioui & Marti, Ioui, Iunoni & Mineruæ. Varias autem adpellationes diuinitates fuere nactæ, idque vel pro ratione loci, vbi colebantur, vel pro ratione cultus, vel pro ratione opitulationis, quam a diis exspectabant, vel sibi factam credebant. Inde Iouem adorabant iratum, si beneficiis non adficerentur, Veiouem alias dictum: Venerem fingebant pudicam cum lasciuam neglexerant. Solem colebant & Neptunum, cum vbertatem atque diuitias sibi deberi simularent. Ex quo dein factum, vt non propitios solum deos sibi conciliarent (x), sed iratos etiam (y) ne nocerent.

DE DIIS CONSENTIBVS

Breuiter quidem ast egregie præcipuorum deorum figuras describit Arnobius (z), quas singulas suis locis inseremus: atque eadem ratione eorum quoque officia descripta legimus ab eodem (a). De singulorum autem in specie figura, officio & cultu nobis nunc sermo erit.

IVPITER

Iouem Optimum Maximum deorum semper credidit antiquitas, quod tum ex omnibus veterum scriptis atque monumentis, tum ex versibus Orphicis ab Apuleio (b) adductis quam maxime patet. Infinita eiusdem sunt cognomina, & quidem propter specierum multitudinem, quarum diuersitate fit multiformis, vti ait Apuleius

(x) Gruterus *p. IV n. 9 & 10.* (y) Gruterus *p. CXXX n. 4.* (z) *lib. VI p. m. 197.* (a) *lib. III p. m. 113.* (b) *de mundo p. m. 75.*

leius, præcipua tantum adducemus. Iouem *Capitolinum* propter beneficia populus Romanus optimum, propter vim maximum nominabat (c), & quidem ante optimum, id eſt, beneficentiſſimum (d). In Inſcriptione antiqua apud Gruterum (e) dicitur OPTIMVS MAXIMVS CAELVS AETERNVS IVPPITER. *Pater* quoque dicebatur, diuumque hominumque (f). Iouem *Statorem* in bello cum Sabinis primus coluit Romulus (g), ideo ſic dictum, quod eius beneficio ſtent omnia ſecundum Senecam (h); eum cuſtodem orbis adpellat Cicero (i). Ioui *Elicio* aram in Auentino dicauit Numa (k). Iouem enim de cœlo ad ſua ſacra elici ſiue educi poſſe putabant veteres, de quo Ouidius ( ):

eliciunt cœlo te Iuppiter vnde minores
nunc quoque te celebrant Eliciumque vocant,

in cuius cultu cum neque recte inirentur, nec rite curarentur ſacra, infelix fuit Seruius Tullius (m). Ioui *Victori* in bello cum Samnitibus templum vouit Papirius (n). *Salutarem* atque *hoſpitalem* adpellat Cicero (o) itemque *Imperatorem* ( ), cuius ſimulacrum ſiue ſignum apud Prænestinos olim cultum, capta vrbe Romam detulit Titus Quintius ( ). *Ioui Feretrio* prima ſpolia opima dicauit Romulus (r), *Inuentori* ob detectos Decebali theſauros ſacel-

(c) Cicero *pro domo c. pen.* (d) Cicero *de Nat. D. II c. XXV.* (e) *p. XII n. 4.* (f) Cicero *c. l.* Varro *de L. L. lib. IV p. m. 42.* (g) Liuius *I. c. XII.* Dionyſ. Halic. *lib. II p. m. 114.* (h) *de beneficiis lib IV c. VII.* (i) *Catil. I c. V.* (k) Liuius *I c. XX.* (l) *III Faſt. v. 327.* (m) Liuius *I c. XXXI.* Plinius *II c. LIII.* (n) Liuius *X c. XLII.* (o) *III de Fin. c. XX.* (p) *IV in Verrem c. LVII.* (q) Liuius *VI c. XXIX.* (r) Liuius *I c. X.*

cellum posuit Traianus (s), *Tonans*, *Tarpeius* etiam dicitur in inscriptione apud Gruterum (t). Dictus & *fulgurator*, *Tonitrualis*, *Fulminator*, *imbricitor* etiam & *Serenator*. Plures eum vocarunt *frugiferum*, multi vrbis custodem, alii *amicalem*, *militarem*, *triumphatorem*, *propagatorem & tropaeophorum* secundum Apuleium (u). Iupiter *Pistor* vnde originem traxerit, docet Lactantius. (x). Inde plura nactus est cognomina, dixerunt enim eum *opitulum*, *impulsorem centupedam*, *supinalem*, *tigillum*, *almum*, *ruminum*, & alia quae persequi longum, vti loquitur Augustinus (y). Qui eadem nosse desiderat adeat Gyraldum (z), &, qui ex eodem fere omnia hausit Rosinum (a), addi quoque potest Brissonius (b). Figurae eiusdem pro ratione fabulae variant: Cyprianus enim (c) inquit: *Iouem illum suum non magis regno quam vitiis principem in terrenos amores cum ipsis suis fulminibus ardentem*, *nunc in plumas oloris albescere*, *nunc aureo imbre desinere*, *nunc in puerorum pubescentium raptu ministris auibus prosilire exprimunt*. Pingebant eum plerumque vti adparet in nummis atque monumentis veterum, stantem vel sedentem, nudum, vel inferiori tandem parte vestitum, capite senili, cum hasta & fulmine trisulco & aquila ad pedes, quae propria eiusdem nota, vel sub boue Europam rapiente, vel sub aquila fulguri innixa. Ita etiam eiusdem figuram describit Albericus: *pingebatur*, inquit, *in throno eburneo, in sua maiestatis sede sedens: sceptrum regium in manu tenens, scilicet sinistra: ex altera* *Tab. I n. 1. 2. 3.*

K 3 *vero*

(s) Gruterus *p. XXI. n 8.* (t) *p. LXXII n. 5.* (u) *de mundo c. fin.* (x) *lib. I c. XX.* (y) *de Ciu. D. lib. VII c. XI.* (z) *synt. II.* (a) *lib. II c. V.* (b) *de formulis lib. I p. m. 47.* (c) *ep. II.*

vero scilicet dextra, fulmina ad inferos mittens, & gigantes repressos fulmine tenens sub pedibus & conculcans. Iuxta eum vero quadam aquila, qua volans inter pedes suos quendam pulcherrimum iuuenem, scilicet Ganymedem raptum portabat, habentem in manu craterem, vt Ioui poculum propinaret. Fulmina autem in manu tenentem cur pinxerint, huius in rationem inquirit Plinius (d) concludens: *vt e flagrante ligno carbo cum crepitu, sic a sidere cœlestis ignis expuitur.* Ante eius pedes in templis ponebatur Ganymedis effigies, & aquila, teste Lactantio (e). Iouem *Casium, Labradeum* alias dictum cum bipenni
n. 4. videmus, *crescentem* sub figura capræ, *Ammonem* cum se-
n. 5. nili capite cornuto. Officium eius in eo ponebant, vt consessui deorum præsideret, & opem quam reliqui dii
n. 6. ferre non poterant, etiam in rebus peruersissimis præstaret, ideoque ad illum in extremis maxime necessitatibus preces suas dirigebanr. Inde eundem atque Herculem deos magnos adpellabant Romani. Eidem inter animalia aries, bos, agnus, sacra, inter arbores quercus, fagus, æsculus, ilex. Singularis cultus erat Iouis *Latiaris*, Dei omni Latio communis, qui feriis latinis in monte Albano fiebat. Cuius cultus originem describit Halicarnassensis (f). Sanguine quidem humano eundem ludis suis placatum fuisse volunt Christianorum patres, quibus fidem non habere temerarium esset, illud tamen de posteriori potius tempore esse intelligendum, infra dicemus de sacrificiis.

IVNO.

(d) *lib. II cap. XX.* (e) *lib. I cap. XI.* (f) *lib. IV p.m. 250.*

IVNO

Proximam Ioui facimus Iunonem, eiusdem & ſororem & vxorem, reginam plerumque dictam (g). Varia accepit a Romanis cognomina: ita dicta *Fluuionia*, quod ſequiori ſexui præeſſet, ſecundum Feſtum. *Opigeniam* [quod pro Arnobii Oſſipagina legendum putem,] colebant matronæ, quod ferre eam opem in partu laborantibus credebant, ſecundum eundem. *Februlis* ſiue Februalis ideo dicta, quod ipſi illo menſe ſacra fierent. *Populonia* mentionem facit Macrobius (h). *Cinxia* a nouæ nuptæ cingulo ipſi ſacrato dicta, *Caprotina* a caprifico arbore, cui nonis Iulii ſacra fiebant, quæ cognomina coniunxit Arnobius (i). Eam autem fingebant throno inſidentem cum pauone ante pedes, & ferula in manu, rarius ſtantem atque haſtatam. Apuleius (k) eam effingit mulierem honeſta forma, habentem in capite candidum diadema, & ſceptrum manu geſtantem. Eiusdem officium erat, vt fœminino ſexui præeſſet, & diuitias hominibus daret. Maxime vero vt matrimonia auſpicata redderet, ex quo *Iugatina* dicta (l) & *pronuba* (m), quod pro Pomona apud Arnobium (n) ſubſtituimus, & partubus præeſſet, ex quo *Lucina* dicta (o). Vt enim apud Græcos Dianam, eamque luciferam, ſic apud Romanos Iunonem Lucinam in pariendo inuocabant, inquit Tullius (p). Quo facit inſcriptio apud Reineſium (q) *Tab. I n. 7. 8.*

IVNO-

(g) Cicero *pro domo c. pen.* Liuius *XXII c. I.* (h) *Saturn. III c. XI.* (i) *lib. III p. m. 118.* (k) *X Metam. p. m. 253.* (l) Gruterus *p. XXVII n. 15.* (m) Gruterus *p. XXV n. 3.* (n) *lib. III p. m. 118.* (o) *lib. III p. m. 106.* (p) *lib. II. de N. D. c. XXVII.* (q) *inſcr. XXX.*

IVNONI LVCINAI
PRO FILIA PARVA LABORANTE
SVSCEPTO VOTO
STATILIA. D. D

Conſeruatrix etiam liberorum domus Auguſtæ dicta (r)
& Iuno Placida conſeruatrix Auguſta (ſ). Colebatur a
deſponſatis, nouis nuptis, fœminis ſterilibus & partu la-
borantibus, ideoque illi ſtatim poſt enixum feliciter par-
tum ſacrificabant capram vel ouem ; anſeres quoque
ipſi dicatæ & inter flores lilia, quæ lacte Iunonis reſperſa
candida facta fabulabantur, inde & roſa Iunonia dicta.
Omnes quoque Calendæ ſacræ (t), quibus immolabatur
agna vel porca, atque ea ratione dicta *Nouella* & *Calenda-
ris*, & vti mihi videtur *Patulcia* apud Reineſium (u), licet
a felici partus expeditione eandem ſic dictam velit. Iu-
n. 9. nonem *monetam* nummus gentis Cariſiæ capite fœmini-
no, crinibus circumplexis ac monili circa collum repræ-
ſentat, cui ædem vouit L Furius dictator (x). *Soſpita* a-
lias Siſpita vel Lanuuina a loco vbi culta (y), vel Græco-
n. 10. rum more *Ammonia* dicta, caprinis cornubus in Latio
culta, eiusque effigies in nummis gentis Papiæ, Prociliæ
atque Roſciæ obuia. In nummo gentis Thoriæ cum
n. 11. galea viſitur ex pelle caprina. Cultus eius primum tan-
tum Lanuuii, ſed Romanis communis (z), poſt ipſi & ædes
a C. Cornelio Cos. quadriennio ante in bello Gallico vo-
ta (a) Romæ in foro olitorio extructa (b). Licet alii pro
Iuno-

(r) Gruterus *p. XV n. 4.* (ſ) Gruterus *p. XXV n. 2.* (t) Macrobius *Saturn. I c. IX.* (u) *inſcr. XXXIII.* (x) Liuius *VIII c. XXVIII.* (y) Liuius *VIII c. XIV. XXII c. I & XXIII. c. XXXI.* (z) Liuius *VIII c. XIV.* (a) Liuius *XXXII. c. XXX.* (b) Liuius *XXXIV c. LIII.*

Iunone ſoſpita Matutam hic ſubſtituant, quod tamen falſum eſſe tum ex collatione vtrorumque Liuii locorum, tum ex eo, quod nunquam Iuno Matuta veteribus dicta, adparet. Inde in nummis ſæpius I. S. M. R, ſeu Iuno Soſpita Maxima Regina.

In extimis Italiæ partibus celebris erat Iunonis *Laciniæ* cultus, ab oppido Lacinio ſic dictæ, de quo Liuius (c): in cuius ara ſub dio ſita perflantibus etiam vndique procellis cineres fuiſſe immobiles teſtatur Plinius (d). Iunoni *Quiritiæ* in omnibus curiis menſas poſuit Tatius (e), ad quam etiam ſpectat inſcriptio apud Gruterum (f). Alia eſt *ſororia*, ſiue ſororum inſpectrix, de qua Halicarnaſſenſis (g). Sed quid *Iunones*, quarum mentio non infrequens in inſcriptionibus veterum? Vt (h)

IVNONIBVS
V. S. L. M
&
IVNONIBVS
VOTVM
RETVLIT

Explicat quid ſint Plinius (i), dum ait: *quamobrem maior cælitum populus etiam quam hominum intelligi poteſt cum ſinguli quoque ex ſemetipſis totidem deos faciant Iunones Geniosque adoptando ſibi.* Licet quidem communiter contendant, vti ſolis viris genios, ſic & fœminis tantum Iunones fuiſſe adſignatas, aliud tamen tum ex dicto

L

(c) Liuius *XXII c. XXXIII.* (d) *lib. II c. CVII.* (e) *lib. II p. m. 114.* (f) *p. CCCVIII n. 1.* (g) *lib. III. p. m. 159.* (h) Gruterus *p. XXIV n. 1 & 5.* (i) *lib. II c. VII.*

cto Plinii loco, tum etiam ex aliis adparet. Stoicos enim singulis hominibus & genium & Iunonem dedisse ait Seneca (k). Quo facit & versus Iuuenalis (l)

Et per Iunonem domini iurante ministro

quem quidem, quod de seruo effœminato loquitur, abusiue intelligi volunt, quasi fœminarum mores induerit, quod verum quidem, eo quod per genios non per Iunones iurare soliti viri, sed cum *domini Iunonem* ait Iuuenalis, etiam viris eandem adscribit. Ita & frequentes occurrunt inscriptiones, quibus vota Iunonibus soluunt viri (m)

CN. CORNEL
NIKANOR
IVNONIBVS
V. S. L. M

Non autem suis solum, sed aliorum etiam Iunonibus vota soluebant (n)

IVNONIBVS
AVG. SAC
& (o)
IVNONIBVS IVLIAE
ET. SEXTILIAE

Iunones autem ea ratione dictæ videntur, quod prosperis alia, alia aduersis præesse credebatur, vti infra de geniis dice-

(k) *ep. CX.* (l) *Sat. II v. 96.* (m) Gruterus *p. XXIV n. 2.3.4.5. & p. CCCCX n. 5. p. MLXV n. 6.* (n) Gruterus *p. XXIV n. 4.* (o) Gruterus *p. XXV n. 11.*

dicemus. Maxime vero puellæ natali die hisce sacra faciebant, de quo Tibullus (p) canit:

Natalis Iuno, sanctos cape thuris aceruos,
quos tibi dat tenera, docta puella manu.

APOLLO

Musarum præses, & solo oraculo Delphico cuique notus est. Eiusdem cognomina apud Græcos plura quam apud Romanos, pleraque vero a fabulis desumta, vt *Pythius* a Pythone serpente sagittis confecto: *Erymanthius* ab apro Erymanthio, & sic porro. Præcipuum apud Romanos erat *Palatini*, cui templum in Palatino monte post victoriam Actiacam dicauit Augustus, additis & porticibus cum bibliotheca latina græcaque (q); postea quoque aureas cortinas dedicauit (r), inde & mons iste Palatinus, palatium siue Regia Augusti in eiusdem tutela esse cœpit, quare & APOLLO TVTELARIS dictus (ſ). Idem quoque adpellatus *Actiacus*, ob deuictum ad Actium Antonium nauali prœlio, quod describit Dio (t) & Propertius (u), qui inter alia canit:

Actius hinc traxit Phœbus monimenta, quod eius
Vna decem vicit missa sagitta rates.

Quare & *naualis* dictus eidem (x)

 Atque

(p) *lib. IV el. VI.* (q) Suetonius *Augusto c. XXIX.* (r) *c. LII.* (ſ) Gruterus *p. LXXVII n. 1.* (t) *lib. LI ab initio.* (u) *lib. IV el. VII v. 65.* (x) *lib. IV el. I.*

Atque vbi nauali stant sacra palatia Phœbo,
Euandri profugæ procubuere boues.

Sic & Apollo *defensor* pro Augustorum salute inuocatus (y). Frequentes apud Gruterum extant inscriptiones Apollini Granno sacratæ:

APOLLINI
GRANNO ET
SANCTAE
SIRONIAE
SACRVM

& (z)

APOLLINI GRANNO
ET. SIRONIAE. DIS. PRAE
SENTIB. Q. AXIVS. AELI
ANVS. V. E. PROC. AVG. C.

Quis iste Grannus, quæ sancta Sironia? Græca quidem sunt hæc, sed dum ad illustrandam inscriptionem Romanam faciant, eadem huc referimus. Sironia Dea nulla alia est quam Ἄρτεμις seu Diana, quæ Hesychio Saronia dea a sinu Saronico dicitur, sinus autem hic Megaridis Græcorum regionis pars erat. Montem vero in eadem Megaride fuisse, cui nomen Gerania, Harpocration testatur, γερανία inquit, ἔστι ὄρος Μεγαρίδος, *Gerania mons est Megaridis*. *Beleni* quoque cognomen in inscriptionibus eidem frequenter additur, quem Norici plerumque venerabantur secundum Tertullianum (a), idque

(y) Gruterus *p. XXXVII n. 9.* (z) *p. XXXVII n. 11.* (a) *apologetico c. XXV.*

idque ex Græcorum Abellio formatum, quod solem notabat, vti infra sub sole dicemus (b). Apollinem *Sandaliarium* vicatim dedicauit Augustus (c). Quem quidem a sandaliis, calceamenti genere sic dictum volunt, verius tamen a vico sandaliari nomen habet, in quo dedicatus, qui in regione quarta vrbis fuit secundum Pancirollum & Panuinium, cuius etiam vici Gellius (d) mentionem facit. Pingebatur (e) Apollo facie iuuenili, semper imberbis, dextra manu sagittas, arcum & pharetram *Tab. I. n. 12. 13.* (f), sinistra citharam tenens. Inde Arnobius (g), *cum plectro* inquit *& fidibus pingitur Delius citharista, gestus seruans cantaturi & nenias histrionis.* Laurea quandoque capiti imposita corona, & imagini additus Python, serpens triceps. In nummis sæpe sub sacro tripode, gry- *n. 14.* pho, Pegaso, lyra, aut serpente pluribus gyris intorto eundem notabant, vel curru vectum tanquam solis aurigam vel laurum manu tenentem tanquam ludorum præsidem fingebant. De tripode isto quid fuerit, sine caussa disputant, cum ex nummis XVuirorum satis pateat, fuisse vas quoddam ternis nixum pedibus, cui insidebat sacerdos responsa datura. Et cum Musarum, augurum, citharœdorum, sagittariorum ac vatum, Medicorum quoque præses putaretur, ab his generis hominibus maxima veneratione celebrabatur. Medicinæ quoque habebatur inuentor, secundum Ouidium (h), indeque

(b) *vid. & Vossius de idol. lib. II c. XVII.* (c) Suetonius *Augusto cap. LVII.* (d) *lib. XVIII c. IV.* (e) Cicero *de Nat. D. lib. I c. XXX.* (f) Macrobius *I Saturn. c. XVII.* (g) *lib. VI p. m. 197.* (h) *Metam. I v. 521.*

Medicus dictus, cui ædem dicauit M. Fuluius (i), cum iam longe ante pro valetudine populi ædes esset (k) vota. Præterea & diuinitatis scientiam largiri hariolantibus putabatur (l). Quæ Apollinis officia optime coniungit Virgilius (m), dum ita canit:

Ipse suas artes, sua munera latus Apollo,
augurium cytharamque dabat, celeresque sagittas.
Ille, vt depositi proferret fata parentis,
scire potestates herbarum vsumque medendi
maluit, & mutas agitare inglorius artes.

n. 15. Colebatur & sub figura Solis radiato capite, atque tunc dicebatur quoque *Phœbus*, licet Soli etiam propria sua finxerint natalitia. Sacræ erant arbores laurus, iuniperus, malus; inter animalia equi, muli, tauri, gryphes, gallus, coruus etiam & delphinus, quod ex nummis XVuirorum adparet, & cygni (n): palmæ autem Musis.

DIANA

Proximam huic facimus sororem eius Dianam, virginem plerumque dictam (o); cuius cultus cum Græcis præcipuus, cognomina etiam apud eos pleraque obtinent. Romanis dicta *Lucina*, vt (p)

DIA-

(i) Liuius *XL c. LI.* (k) Liuius *IV c. XXV.* (l) Arnobius *III p. m. 144.* (m) *lib. XII Aen. v. 433.* (n) Cicero *Tuscul. quæst. lib. I c. XXX.* (o) Gruterus *p. XL inscr. 11 & 12.* (p) *p. XLI n. 4.*

DIANAE
LVCINAE

Medicus dictus, cui ædem dicauit M. Fuluius (i), cum iam longe ante pro valetudine populi ædes esset (k) vota.

n, 15.

DIANAE
LVCINAE
INVICTAE

cuius rationem refert Cicero (q), *Luna, inquit, a lucendo nominata. Eadem est enim Lucina, itaque vt apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros Iunonem Lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem Diana omniuaga dicitur, non a venando, sed quod in septem numeratur tanquam vagantibus Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii maturescunt aut septem nonnunquam, aut plerumque nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, menses nominantur.* Inde Inscriptio (r) apud Gruterum

DIANAE. LVCIF
LVNAE

Quare in nummis etiam sæpe Diana Lucifera, & apud Reinesium (ſ)

LVCINA LVCIFERA dicitur.

Ita non lux solum, sed & grauidæ atque parturientes puellæ in eius tutela; de quo Ouidius (t)

Gratia Lucinæ dedit hæc tibi nomina lucus,
aut quia principium tu Dea lucis habes.
Parce precor grauidis facilis Lucina puellis,
maturumque vtero molliter aufer onus.

& Ma-

(q) *II de N.D. c. XXVII.* (r) *p. XL. inscr. 3.* (ſ) *inscr. LVIII.* (t) *II Fast. v. 449.*

& Macrobius (u) *Lucina*, inquit, *a parturientibus inuocatur: quia proprium eius munus est, distendere rimas corporis & meatibus viam dare, quod accelerando partui salutare est:* atque ea ratione DIANA MATER dicta apud Gruterum (x). In eo autem a Iunone Lucina differebat, quod cura primi partus, recens natorum infantum atque nutrimenti eorum Dianæ competeret, quare & multimamma picta, & pro felici partu implorata fuit; fœminis autem harumque partui præesset Iuno Lucina. *Ephesia* etiam cultum Romani ex parte sibi vindicabant, cuius figuram eleganter describit Minutius

Tab. I n. 16. Felix (y), dum ait: *Diana interdum est alte succincta venatrix: & Ephesia mammis multis & verubus* [vti emendatius pro vberibus legendum putamus] *extructa: & Triuia trinis capitibus, multis manibus horrifica.* Verua autem secundum Holstenium erant fulcimenta ferrea oblonga, quæ brachiis supposita totam mammosi pectoris

n. 17. molem sustinebant. *Triuiam* vero sic dictam putat Varro (z), quod in triuiis coleretur, inde Horatio (a) dicitur *diua triformis*, & Ouidio (b) *triceps Hecate. Triplex* dicitur in inscriptionibus (c) & tergemina dicta eo, quod in quolibet orbe suas habet vices. Ita luna in cœlis, Diana in terris, Hecate apud inferos dicta, de quo Prudentius canit (d):

- - cum luna est, sublustri splendet amictu;
cum succincta iacit calamos, Latonia virgo est;

cum

(u) Saturn. *VII c. fin.* (x) *p. XLI inscr. 5.* (y) *c. XXI.* (z) *de L.L. lib. VI. p. m. 47.* (a) *III ode XXII.* (b) *Metam. VII v. 177.* (c) Gruterus *p. XXVIII n. 6.* (d) *lib. I contra Symm. v. 365.*

cum subnixa sedet solio, Plutonia coniunx,
imperitat furiis & dictat iura Megara.
Si verum quaris, Triuia sub nomine damon
Tartareus colitur.

Inde Claudianus (e)

ecce procul ternas Hecate variata figuras:

Atque Ausonius (f)

tergemina est Hecate, tria virginis ora Diana.

Triplex enim eiusdem officium optime describit Horatius (g), dum eam ita adloquitur:

Montium custos, nemorumque virgo,
qua laborantes vtero puellas
ter vocata audis, adimis letho
diua triformis.

Sic Diana venatrix, Laphria & Pergamena alte succincta crinibus in nodum contortis visitur, arcum manu tenens, pharetram in dorso, lunam dimidiam in capite, ceruum aut canem venaticum ante pedes habens; dicta ea ratione Diana Nemorensis, vt est in lapide prisco (h) *n. 18.*

DIANAE
NEMORESI. VESTAE
& alio (i)
DIANAI. OPIFER.
NEMORENSI

A pharetra Sabinis dicta Ardoinna: (k) ἄρδεις enim pharetras notant. Alias adpellatur

M RE-

(e) *de raptu Proserpina lib. I v. 15* (f) *grypho v. 18* (g) *ode XXII.* (h) Gruterus *p. XLI n. 7. & 8* (i) Gruterus *p. XXXIX n. 8.* (k) Gruterus *p. XL n. 9.*

REGINA. VNDARVM. NYMPHA NEMORVM. DECVS

Vndarum dicitur nympha regina, quia eandem nympharum præsidem æstiuo tempore in vndis ablui solitam vel ex Actæonis fabula notum est. Quandoque etiam
n. 19. habitu alias consueto, gradiens dextra facem, sinistra venabulum præferens; vel curru vecta cum duo-
n. 20. bobus bobus aut ceruis, in nummis præcipue, adparet. Canis & ceruus immolabatur, ideo dea κυνοσφαγὴ & festum eius ἑορτὴ κυνοφόντις dictum (l). Nouæ quoque nuptæ & primo partu leuatæ mulieres, Zonam tanquam ipsius solutam beneficio illi dedicabant: venatores vero arcum & pharetras, de quo Claudianus, (m)

Tibi sæpe Dianæ
Mænalios arcus venatricesque pharetras
suspendit puerile decus.

Vti vero Apollo cum Sole, sic & soror eius cum luna sæpe pro eadem habetur; ideoque eam sæpius cum luna falcata in capite videmus.

MERCVRIVS.

Proximum facimus eloquentiæ præsidem, Deorum interpretem & nuntium, mercatorum & furum Deum Mercurium, quem Horatius (n) ita adloquitur

Te canam magni Iouis & deorum nuncium.

Arnobio (o) *Caduceator* dicitur *Cyllenius, in algido fusus monte,* [Cyllene scilicet Arcadiæ] *verborum excogitator & hominum, nundinarum, mercium commerciorumque*

(l) Reinesius *var. lect. I c. XV.* (m) *de IV Conf. Honorii v. 160* (n) *I Carm. ode X* (o) *lib. III p. m. 119.*

VEN

que mutator. Eodem fere modo Cæsar (p) de eodem inquit, *omnium inuentorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur.* Nota eiusdem est perpetua caduceus, siue virga sacra in medio duorum serpentum inter se conuolutorum & se mutuo inspicientium. Quare Arnobio (q) *gestator affabilium colubrarum* dicitur. Pingebatur autem vt iuuenis imberbis, siue vt Arnobius loquitur (r) glaber, atque ore leuis, cum petaso alato, vel cum galero Armeniaco, alatis quoque pedibus. Quo facit inscriptio Veronensis (ſ) apud Reinesium *Tab. II n. 1. 2.*

SVM DEVS ALATIS QVI CRVRIBVS
AETHERA CARPO
QVEM PEPERIT MAGNO LVCIDA
MAIA IOVI

Manu caduceum protendit & oliuæ ramum; palleatus nonnunquam & crumenam manu tenens, adstante ad pedes gallo. Officium eius maxime in eo constabat, vt deos ad consessum inuitaret, meliorisque vitæ præcepta e cœlo hominibus adnuntiaret; quare & MAXIMVS ET CONSERVATOR ORBIS dictus (t): & cum mercatoribus aliisque lucrum facientibus præsit, ideo in lapidibus (u) MERCVRIVS NEGOTIATOR & (x) MERCVRIVS NVNDINATOR dicitur, atque a mercatoribus maxime fuit cultus, vti Ouidius canit (y):

(p) VI *de B. G. c. XVII* (q) *lib. IV p. m. 141* (r) *lib. VI p. m. 117* (ſ) Reinesius *inscr. LXXXVII* (t) Reinesius *inscr. LXXXI* (u) Gruterus *p. LV n. 1.* (x) Reinesius *inscr. LXXX.* (y) *V Fast. v. 672.*

Atque vbi nauali stant sacra palatia Phœbo,
Euandri profuga procubuere boues.

Sic & Apollo *defensor* pro Augustorum salute inuocatus (y). Frequentes apud Gruterum extant inscriptiones Apollini Granno sacratæ:

APOLLINI
GRANNO. ET
SANCTAE
SIRONIAE
SACRVM

& (z)

APOLLINI GRANNO
ET. SIRONIAE. DIS. PRAE
SENTIB. Q. AXIVS. AELI
ANVS. V. E. PROC. AVG. C.

Quis iste Grannus, quæ sancta Sironia? Græca quidem sunt hæc, sed dum ad illustrandam inscriptionem Romanam faciant, eadem huc referimus. Sironia Dea nulla alia est quam Ἄρτεμις seu Diana, quæ Hesychio Saronia dea a sinu Saronico dicitur, sinus autem hic Megaridis Græcorum regionis pars erat. Montem vero in eadem Megaride fuisse, cui nomen Gerania, Harpocration testatur, γεράνια inquit, ἐστὶ ὄρος Μεγαρίδος, *Gerania mons est Megaridis*. *Beleni* quoque cognomen in inscriptionibus eidem frequenter additur, quem Norici plerumque venerabantur secundum Tertullianum (a), idque

(y) Gruterus *p. XXXVII n. 9.* (z) *p. XXXVII n. 11.* (a) *apologetico c. XXV.*

idque ex Græcorum Abellio formatum, quod solem notabat, vti infra sub sole dicemus (b). Apollinem *Sandaliarium* vicatim dedicauit Augustus (c). Quem quidem a sandaliis, calceamenti genere sic dictum volunt, verius tamen a vico sandaliari nomen habet, in quo dedicatus, qui in regione quarta vrbis fuit secundum Pancirollum & Panuinium, cuius etiam vici Gellius (d) mentionem facit. Pingebatur (e) Apollo facie iuuenili, semper imberbis, dextra manu sagittas, arcum & pharetram (f), sinistra citharam tenens. Inde Arnobius (g), *cum plectro* inquit *& fidibus pingitur Delius citharista, gestus seruans cantaturi & nenias histrionis.* Laurea quandoque capiti imposita corona, & imagini additus Python, serpens triceps. In nummis sæpe sub sacro tripode, grypho, Pegaso, lyra, aut serpente pluribus gyris intorto eundem notabant, vel curru vectum tanquam solis aurigam vel laurum manu tenentem tanquam ludorum præsidem fingebant. De tripode isto quid fuerit, sine caussa disputant, cum ex nummis XVuirorum satis pateat, fuisse vas quoddam ternis nixum pedibus, cui insidebat sacerdos responsa datura. Et cum Musarum, augurum, citharœdorum, sagittariorum ac vatum, Medicorum quoque præses putaretur, ab his generis hominibus maxima veneratione celebrabatur. Medicinæ quoque habebatur inuentor, secundum Ouidium (h), indeque

Tab. 1. n. 12. 13.

n. 14.

(b) *vid. & Vossius de idol. lib. II c. XVII.* (c) Suetonius *Augusto cap. LVII.* (d) *lib. XVIII c. IV.* (e) Cicero *de Nat. D. lib. I c. XXX.* (f) Macrobius *I Saturn. c. XVII.* (g) *lib. VI p. m. 197.* (h) *Metam. I v. 521.*

Medicus dictus, cui ædem dicauit M. Fuluius (i), cum iam longe ante pro valetudine populi ædes esset (k) vota. Præterea & diuinitatis scientiam largiri hariolantibus putabatur (l). Quæ Apollinis officia optime coniungit Virgilius (m), dum ita canit:

Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo,
augurium cytharamque dabat, celeresque sagittas.
Ille, vt depositi proferret fata parentis,
scire potestates herbarum vsumque medendi
maluit, & mutas agitare inglorius artes.

n. 15. Colebatur & sub figura Solis radiato capite, atque tunc dicebatur quoque *Phœbus*, licet Soli etiam propria sua finxerint natalitia. Sacræ erant arbores laurus, iuniperus, malus; inter animalia equi, muli, tauri, gryphes, gallus, coruus etiam & delphinus, quod ex nummis XVuirorum adparet, & cygni (n): palmæ autem Musis.

DIANA

Proximam huic facimus sororem eius Dianam, virginem plerumque dictam (o); cuius cultus cum Græcis præcipuus, cognomina etiam apud eos pleraque obtinent. Romanis dicta *Lucina*, vt (p)

DIA-

(i) Liuius *XL c. LI.* (k) Liuius *IV c. XXV.* (l) Arnobius *III p. m. 144.* (m) *lib. XII Aen. v. 433.* (n) Cicero *Tuscul. quæst. lib. I c. XXX.* (o) Gruterus *p. XL inscr. 11 & 12.* (p) *p. XLI n. 4.*

85

DIANAE
LVCINAE

Medicus dictus, cui ædem dicauit M. Fuluius (i), cum iam longe ante pro valetudine populi ædes esset (k) vota.

n. 15.

DIANAE
LVCINAE
INVICTAE

cuius rationem refert Cicero (q), *Luna*, inquit, *a lucendo nominata. Eadem est enim Lucina, itaque vt apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros Iunonem Lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem Diana omniuaga dicitur, non a venando, sed quod in septem numeratur tanquam vagantibus Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii maturescunt aut septem nonnunquam, aut plerumque nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, menses nominantur.* Inde Inscriptio (r) apud Gruterum.

DIANAE. LVCIF
LVNAE

Quare in nummis etiam sæpe Diana Lucifera, & apud Reinesium (s)

LVCINA LVCIFERA dicitur.

Ita non lux solum, sed & grauidæ atque parturientes puellæ in eius tutela; de quo Ouidius (t)

Gratia Lucinæ dedit hæc tibi nomina lucus,
aut quia principium tu Dea lucis habes.
Parce precor grauidis facilis Lucina puellis,
maturumque vtero molliter aufer onus.

& Ma-

(q) *II de N. D. c. XXVII.* (r) *p. XL. inscr. 3.* (s) *inscr. LVIII.* (t) *II Fast. v. 449.*

& Macrobius (u) *Lucina*, inquit, *a parturientibus inuocatur: quia proprium eius munus est, distendere rimas corporis & meatibus viam dare, quod accelerando partui salutare est:* atque ea ratione DIANA MATER dicta apud Gruterum (x). In eo autem a Iunone Lucina differebat, quod cura primi partus, recens natorum infantum atque nutrimenti eorum Dianæ competeret, quare & multimamma picta, & pro felici partu implorata fuit; fœminis autem harumque partui præesset Iuno Lucina. *Ephesia* etiam cultum Romani ex parte sibi vindicabant, cuius figuram eleganter describit Minutius
Tab. I n. 16. Felix (y), dum ait: *Diana interdum est alte succincta venatrix: & Ephesia mammismultis & verubus* [vti emendatius pro vberibus legendum putamus] *extructa: & Triuia trinis capitibus, multis manibus horrifica.* Verua autem secundum Holstenium erant fulcimenta ferrea oblonga, quæ brachiis supposita totam mammosi pectoris
n. 17. molem sustinebant. *Triuiam* vero sic dictam putat Varro (z), quod in triuiis coleretur, inde Horatio (a) dicitur *diua triformis*, & Ouidio (b) *triceps Hecate*. *Triplex* dicitur in inscriptionibus (c) & tergemina dicta eo, quod in quolibet orbe suas habet vices. Ita luna in cœlis, Diana in terris, Hecate apud inferos dicta, de quo Prudentius canit (d):

- - cum luna est, sublustri splendet amictu;
cum succincta iacit calamos, Latonia virgo est;

cum

(u) Saturn. *VII c. fin.* (x) *p. XLI inscr. 5.* (y) *c. XXI.* (z) *de L.L. lib. VI. p. m. 47.* (a) *III ode XXII.* (b) *Metam. VII v. 177.* (c) Gruterus *p. XXVIII n. 6.* (d) *lib. I contra Symm. v. 365.*

cum subnixa sedet solio, Plutonia coniunx,
imperitat furiis & dictat iura Megaræ.
Si verum quæris, Triuiæ sub nomine dæmon
Tartareus colitur. - -

Inde Claudianus (e)

ecce procul ternas Hecate variata figuras:

Atque Ausonius (f)

tergemina est Hecate, tria virginis ora Dianæ.

Triplex enim eiusdem officium optime describit Horatius (g), dum eam ita adloquitur :

Montium custos, nemorumque virgo,
quæ laborantes vtero puellas
ter vocata audis, adimis letho
diua triformis.

Sic Diana venatrix, Laphria & Pergamena alte succincta crinibus in nodum contortis visitur, arcum manu tenens, pharetram in dorso, lunam dimidiam in capite, ceruum aut canem venaticum ante pedes habens ; dicta ea ratione Diana Nemorensis, vt est in lapide prisco (h) *n. 18.*

DIANAE
NEMORESI. VESTAE
& alio (i)
DIANAI. OPIFER.
NEMORENSI

A pharetra Sabinis dicta Ardoinna:
(k) ἄρδεις enim pharetras notant. Alias adpellatur

M RE-

(e) *de raptu Proserpinæ lib. I v. 15* (f) *grypho v. 18* (g) *ode XXII.* (h) Gruterus *p. XLI n. 7. & 8* (i) Gruterus *p. XXXIX n. 8.* (k) Gruterus *p. XL n. 9.*

REGINA. VNDARVM. NYMPHA NEMORVM. DECVS

Vndarum dicitur nympha regina, quia eandem nympharum præsidem æstiuo tempore in vndis ablui solitam vel ex Actæonis fabula notum est. Quandoque etiam habitu alias consueto, gradiens dextra facem, sinistra venabulum præferens; vel curru vecta cum duobus bobus aut ceruis, in nummis præcipue, adparet. Canis & ceruus immolabatur, ideo dea κυνοςφαγή & festum eius ἑορτὴ κυνοφόντις dictum (l). Nouæ quoque nuptæ & primo partu leuatæ mulieres, Zonam tanquam ipsius solutam beneficio illi dedicabant: venatores vero arcum & pharetras, de quo Claudianus, (m)

n. 19.

n. 20.

Tibi sæpe Diana
Mænalios arcus venatricesque pharetras
suspendit puerile decus.

Vti vero Apollo cum Sole, sic & soror eius cum luna sæpe pro eadem habetur; ideoque eam sæpius cum luna falcata in capite videmus.

MERCVRIVS.

Proximum facimus eloquentiæ præsidem, Deorum interpretem & nuntium, mercatorum & furum Deum Mercurium, quem Horatius (n) ita adloquitur

Te canam magni Iouis & deorum nuncium.

Arnobio (o) *Caduceator* dicitur *Cyllenius, in algido fusus monte,* [Cyllene scilicet Arcadiæ] *verborum excogitator & hominum, nundinarum, mercium commerciorumque*

(l) Reinesius *var. lect. I c. XV.* (m) *de IV Consf. Honorii v. 160* (n) *I Carm. ode X* (o) *lib. III p. m. 119.*

VEN

que mutator. Eodem fere modo Cæsar (p) de eodem, inquit, *omnium inuentorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur.* Nota eiusdem est perpetua caduceus, siue virga sacra in medio duorum serpentum inter se conuolutorum & se mutuo inspicientium. Quare Arnobio (q) *gestator affabilium colubrarum* dicitur. Pingebatur autem vt iuuenis imberbis, siue vt Arnobius loquitur (r) glaber, atque ore leuis, cum petaso alato, vel cum galero Armeniaco, alatis quoque pedibus. Quo facit inscriptio Veronensis (s) apud Reinesium *Tab. II n. 1. 2.*

SVM DEVS ALATIS QVI CRVRIBVS AETHERA CARPO
QVEM PEPERIT MAGNO LVCIDA MAIA IOVI

Manu caduceum protendit & oliuæ ramum; palleatus nonnunquam & crumenam manu tenens, adstante ad pedes gallo. Officium eius maxime in eo constabat, vt deos ad consessum inuitaret, meliorisque vitæ præcepta e cœlo hominibus adnuntiaret; quare & MAXIMVS ET CONSERVATOR ORBIS dictus (t): & cum mercatoribus aliisque lucrum facientibus præsit, ideo in lapidibus (u) MERCVRIVS NEGOTIATOR & (x) MERCVRIVS NVNDINATOR dicitur, atque a mercatoribus maxime fuit cultus, vti Ouidius canit (y):

(p) VI *de B. G. c. XVII* (q) *lib. IV p. m. 141* (r) *lib. VI p. m. 117* (s) Reinesius *inscr. LXXVII* (t) Reinesius *inscr. LXXXI* (u) Gruterus *p. LV n. 1.* (x) Reinesius *inscr. LXXX.* (y) *V Fast. v. 672.*

Te quicunque suas profitentur vendere merces,
thure dato, tribuas vt sibi lucra rogant.

Pugillaribus quoque & luctationibus præesse dicebatur: (z) compitis etiam, quare & DEVS VIACVS (a) & statuæ compitales ab eodem Mercuriales, vel græca notione Hermæ dictæ. Somni quoque præses erat, cui pro iucundis somniis libabant, & non solum morituris præesse, sed etiam animas ex orco iterum euocare credebatur; de quo Virgilius canit (b)

. . . . & primum pedibus talaria nectit
aurea, quæ sublimem alis, siue æquora supra,
seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
tum virgam capit: hac animas ille euocat orco
patientes, alias sub tristia Tartara mittit:
dat somnos, adimitque & lumina morte resignat:

Ei ficus sacra exinde Mercurialis dicta; & inter animalia, gallus.

MINERVA.

Ob artium studia eidem iungimus Mineruam, *Palladem* quoque dictam, sapientiæ & artium liberalium præsidem, quæ mentis filia, Iouis enata de cerebro, inuentrix oleæ, magisteriis artium & disciplinarum varietatibus erudita, vti loquitur Arnobius (c). Figuram eius ita describit Apuleius (d): *Caput*, inquit, *contecta fulgenti galea, & oleagina corona tegebatur ipsa galea, clypeam attollens & hastam quatiens.* Pingebant eam stolatam

(z) Arnobius *lib. III p. m. 114.* (a) Gruterus *p. LV n. 5* (b) *IV Aen. v. 239.* (c) *lib. III. p. m. 118* (d) *X Metam. p. m. 254.*

latam plerumque vel armatam, oculis toruis vel vt Cicero (e) & Minutius Felix (f) aiunt cæsiis: adspectu virili, capite galeato, galea vero quadrigis, pegaso vel sphinge ornata; ægidem pectore, manu nunc hastam, nunc clypeum, nunc etiam fulmen, interdum & oliuam & victoriæ signum, & vlulam quoque seu noctuam præferens, vti eam describit Torrentius (g). Quæ descriptio cum monumentis veterum adprime conuenit. Habitum quoque Virgilius (h) ita describit: Tab. II n. 3. 4.

Aegidaque horrificam turbatæ Palladis arma,
certatim squammis serpentum auroque polibant:
connexosque angueis, ipsamque in pectore diua
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.

Eius artes docet Isidorus (i) dum ait: *hanc primam prædicant lanificii vsum monstrasse, hanc etiam telam ordisse & colorasse lanas perhibent. Oliua quoque hanc dicunt inuentricem & fabricæ, multarumque artium repertricem, ideoque illi vulgo opifices supplicant*, & ab hisce sordibus adscendit in cœlum, vti Lactantius loquitur (k). Hanc ob rem cum artibus præesset, Minerua quoque *medica* (l) colebatur, cui in quinta regione templum adsignat P. Victor. Pancirollus quidem medicam sic dictam putat a veste sericea, sed falsum esse res ipsa suadet, maxime cum ex aliis inscriptionibus adpareat, sanitati restituendæ quoque præfuisse Mineruam; vt est in illa apud Gruterum (m)

(e) *I de N. D c. XXX.* (f) *Octauio c. XXI.* (g) *ad Horatii lib. I carm. XV.* (h) *VIII Aeneid. v. 439.* (i) *XIX Origg. c. XX.* (k) *lib. I c. XVIII.* (l) Gruterus *p. MLXVII. n. 3.* (m) *p. LXXXI n. 9 & p. MLXVII n. 4.*

MINERVAE
MEMORI
COELIA. IVLIANA
INDVLGENTIA
MEDICINARVM
EIVS. INFIRMITATE
GRAVI. LIBERATA
D. P.

Quia vero ſapientiæ dea habebatur, in ſcholis, ludis atque gymnaſiis eius cultus maximus, de quo Iacobus Ræuardus (n). Quare & dedicabatur in omnibus bibliothecis atque academiis, in quibus & ſtatuæ ſacratæ quas hermathenas dicebant: ita enim Cicero (o) de villa ſua ad exemplum Atticæ, academia dicta: *quod ad me de Hermathena ſcribis, per mihi gratum eſt ornamentum academiæ proprium meæ: quod & Hermes commune omnium, & Minerua, ſingulare eſt eius gymnaſii.* Hinc & cum ſapientia percipi auribus ſolis poſſit, oculis ſolis non poſſit, vti inquit Lactantius, (p) aures quoque argenteæ eidem fuere dicatæ, vti ex inſcriptione Placentina (q) diſcimus.

MINERVAE AVG
L. CALLIDIVS. PRIMVS
BRIXELLANVS. EX ARG
LIB. II. ITEM. L. CALLIDIVS
PRIMVS. AVRES. ARGENTEAS
V. S. L. M

Præterea cum Ioue & Iunone tutelaris Capitolii dea

(n) *Coniect. lib. I c. X p. m. 18.* (o) Cicero *ad Att. I. ep III* (p) *lib. III c. LX* (q) Gruterus *p. MLXVII n. 1*

dea habebatur, inde custos vrbis Romæ sæpius dicta Ciceroni: & frequentes extant inscriptiones (r)

IOVI
IVNONI
MINERVAE

Mineruæ *captæ* ædicula erat in regione secunda, de qua Ouidius (s)

Parua licet videas captæ delubra Mineruæ,
quæ dea natali cœpit habere suo.

Nominis rationem variam adfert, vel quod eadem ac capitalis seu ingeniosa dea, vel quia ex capite Iouis prosiluisse dicebatur, vel quæ potior videtur, quod a Faliscis quasi capta Romam fuerit deducta. Minerua *Catulliana* dicebatur a Q. Lutatio Catulo, qui statuam Euphranoris opus, eidem dedicauit infra Capitolium. (t) Sacratum illi erat Palladium, Vestalium curæ demandatum, de quo infra; olea alias tanquam pacis symbolum, sacra, & victimæ puræ, agna candida, taurus candidus, indomita iuuenca. Capra vero quod oliuam lambendo sterilem faceret, Mineruæ non immolabatur (u).

MARS.

Mars bellorum deus, sagatus plerumque, quandoque nudus superiniecto pallio, cum hasta, quam Sabini Quirin dicebant, atque exinde Quirinus dictus, & galea in capite, in manibus vel clypeum, vel tropæum ferens, cum parazonio ad latus conspicitur; quali figura Martem *vltorem* sæpe pingebant, cui ædem bello Philippen- *Tab. II n. 5.*

(r) Gruterus p. V. *n. 3. 4. 5. 6.* (s) *Fast. III. v. 837.* (t) Plinius *XXXIV. c. VIII.* (u) Plinius *VIII. c. L. extr.*

penſi pro vltione paterna votum dicauit Auguſtus (x). Quandoque curru duobus equis vecto trahitur, aurigante
n. 7. Bellona ſorore, de qua infra. Cum vero ob felices belli progreſſus gradum proferentem, victoriolam maxime in manu tenentem fingebant, Martem innuebant *gradiuum*, cui Salios legit Numa. (y) Ob victoriam quam ſperatam adepti, Martem colebant *victorem*, (z) qui & MARS VINCIVS dictus, (a) & DEVS INVICTVS. (b) Martem *Coloſſeum*, ſeu in coloſſi figura Scopæ opus, in templo apud circum poſuit Brutus Callaicus(c). Vt *pacifer* loco parazonii oleæ ramum tenet, & ſtatione magis ſedata ſe ſiſtit. Non raro quoque Mauors dictus & *Mauortius*, vt eſt in lapide priſco (d)

MAVORTIO
SACRVM

Sabinis dictus *Camulus*, vti ex inſcriptione (e) patet,

CAMVLO. SANC.
FORTISS.
SAC.

Ita autem dictus videtur a camo: camus enim genus aſperi freni eſt, quo caballi ſuperbi (f) coerceri ſolent, ſecundum Iſidorum, cum equorum ferocium maxime vſus in bellis, ideo & Marti ſacrati & proprii. Bellorum habebatur deus, quem pro felici belli progreſſu implorabant. Sacra eidem erant ancilia, arma cœlitus

(x) Suetonius *Aug. c. XXIX* Plinius *XXXIV c. VIII.* (y) Liuius *I c. XX.* (z) Gruterus *p. LVIII n. 6 & 7.* (a) Gruterus *p. LVIII n.* 8. (b) *c. l. n. 1.* (c) Plinius *XXXVI c. I.* (d) Gruterus *p. LVII n. 1 & 2.* (e) Gruterus *p. LVI n. 11. & p. XL n. 9.* (f) *XX Origg. c. XVI.*

tus delapsa, vti putabant, sub Numa, vna edita voce omnium potentissimam fore ciuitatem, quamdiu in ea mansissent: ad cuius dein formam Marmurii cuiusdam suasu, vndecim alia formata, ne cœlestia interuerterentur. (f) In eiusdem sacris nulla ligna nisi fraxinorum vrebantur: Caper & capra, lupi & præcipue equi dicati.

VENVS.

Marti iungimus Venerem, Vulcani quidem vxorem, Martis autem amasiam. Arnobio dicitur (g) *Dioneia proles, viri materfamilias Troici, atque intestini decoris publicatrix.* Multa eiusdem sunt cognomina, & vel CXXX numerant; præcipua hic licebit adducere. *Cœlestis* plerunque dicebatur & Vrania (h), atque eo distinguebatur a populari, quæ capro insidens pingebatur secundum Pausaniam. (i) *Genetrici Iuliæ gentis tutelari* templum in foro suo post pugnam Pharsalicam extruxit Iulius Cæsar (k). *Victrici* Veneri templum altero consulatu consecrauit Pompeius. (l) Hanc a vinciendo potius quam vincendo dictam vult Varro (m), sed contrariantur nummi, qui Venerem Victricem semper clypeo, vt in nummo Caracallæ & Plautillæ, vel columnæ innixam, vti in nummo Titi, hastatam, manu sinistra vel galeam, vt in nummo Titi & Magnæ Vrbicæ, vel victoriolam præferentem repræsentant, eadem ergo cum ea quæ Græcis νικό- *Tab. II n. 8.*

N Φορ☉.

(f) Plutarchus *Numa p. m. 68.* Halicarn. *lib. II p. m. 130.* (g) Arnobius *lib. I p. m. 20.* (h) Gruterus *p. LIX n. 3 & 4.* (i) *in Eliac. p. m. 392.* (k) Appianus *l. II de B. C. p. m. 470 & 492* Dio *lib. XLIII p. m. 224 & XLIX p. m. 492.* (l) Plutarchus *Pompeio p. m. 655* Plinius *VIII c. VII.* (m) Varro *de L. L lib. IV p. m. 12.*

φορ⊛ victoriam ferens dicebatur.(n)*Cluacina* Veneri quæ cum Cloacina eadem, templum in eo loco extructum, quo Romani & Sabini armis depositis, pacem inierunt, & facto sacrificio se purgarunt (o), locumque ad tabernas fuisse ex Liuio discimus.(p) Vrbe a Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri *Caluæ* consecrarunt, teste Lactantio (q) atque Vegetio (r). *Murtia* Venus ante Myrtea, a myrto ipsi sacra sic dicta. (s) *Verticordia* celebratur, quæ puellarum animos lasciuos ad castitatem verteret, cui simulacrum ex religione dedicatum memorant Valerius Maximus (t) & Plinius. (u) In Veneris *Libitinæ* templum in luco positum, certam nummi speciem pro quolibet defuncto inferri iussit Seruius Tullius. (x) A qua tamen differunt *Libentina* & *Liburna*, quas libidinum superesse tutelis ait Arnobius (y). Veneris quidem cognomina, sed a libidine desumta. (z) *Erycinæ* votum soluitur inscriptione quinta apud Gruterum (a); ab Eryce Siciliæ monte sic dicta, cui templum ibi extruxit Aeneas. (b) Sic & *Acidalia* a Gratiarum fonte Acidalio nomen accepit. *Cypria* a Cypro insula, *Paphia* a Papho. Inde etiam *Dea Syria* siue *Astarte* dicta, barbaris quidem culta, ex quo tamen intelligimus inscriptiones varias, vt

I. O.

(n) Plutarchus *c. l.* (o) Plinius *XV c. XXIX.* (p) *III c. XLVIII.* (q) *I c. XX.* (r) *IV c. IX.* (s) Plinius *c. l.* Plutarchus *qu. Rom. XX.* (t) *VIII c. XV.* (u) *VII c. XXXV.* (x) Dionys. Halic. *lib. IV p. m. 220.* (y) *lib. III p. m. 132.* (z) Varro *V de L. L. p. m. 37.* Augustinus *de Ciu. D. lib. IV c. VIII.* (a) *p. LIX.* (b) Halic. *lib. I. p. m. 42.*

I. O. M.
ET. DEAE. SVRIAE

Quarum denominationum causam adducit Diodorus Siculus, (c) dum ita loquitur: Ἀφροδίτην φασὶ ἐνδιατρίψαι τῆς μὲν Σικελίας περὶ τὸν ἔρυκα, τῶν δὲ νήσων περὶ κύθηρα καὶ πάφον τῆς κύπρου· τῆς δὲ Ἀσίας περὶ τὴν συρίαν. Διὰ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν ἐπὶ πλεῖον ἐπιδημίαν αὐτοῖς τοὺς ἐγχωρίους ἐξιδιάζεσθαι τὴν θεὸν, καλοῦντας Ἀφροδίτην ἐρυκίνην καὶ κυθέρειαν καὶ παφίαν, ἔτι δὲ καὶ συρίαν. *Venus circa Erycem Siciliæ montem, & Cythera insulam, & Paphum in Cypro, Syriamque Asiæ prouinciam, commorabatur. Quod autem crebro se illic exhiberet, & diutius subsisteret, accidit, vt sibi hanc Deam incolæ vendicarent, eamque Venerem Erycinam, Cytheream, Paphiam & Syriam cognominarent.* In statuis quandoque visitur nuda, manu prehendens co- *n. 9.*
mam aquis madidam, atque exprimens, quia e spuma maris egressa esse putabatur: quare & Ouidius (d)

Cum fieret, lapis asper erat, nunc nobile signum,
nuda Venus madidas exprimit imbre comas.

Quandoque tanquam puella in concha e mari exeuns, *n. 10.*
vel manu concham tenens, vel curru a columbis, cygnis *n. 11.*
aut passeribus vecto trahebatur. Rarius currum trahunt leones; qualem repræsentat gemma elegantissima, quam seruat regia gatza Brandenburgica, ex qua eam exhibet Clar. Begerus in Thesauro Brandenburgico. (e)
Nonnunquam & Tritonibus vecta adparet, de quo infra *n. 12.*
dicetur pluribus. Quandoque stolata, plerumque tamen seminuda, rarissime armata adparet, cum pomo in

N 2 dex-

(c) *lib. V p. m. 344.* (d) *III de Art. am. v. 223* (e) *p. I, p. m. 170.*

n. 13. dextra, temone etiam in finistra. Formæ, generationis, voluptatis & libidinum, castitatis quoque habebatur Dea, & maximum eius officium in eo constabat, vt vel formam daret, vel libidinosorum inseruiret voluptatibus. Hinc colebatur a fœminis cuiuscunque generis, maxime vero puellis formæ, & maritorum cupidis, vel a viris formosas conquirentibus vxores, vel alias voluptati deditis. Sacra erant myrtus, rosa, columba & cygni. Quare & Aeneas apud Virgilium (f), myrtum maternam vocat & de Venere Ouidius (g)

dixit & e myrto [myrto nam vincla capillos
constiterat,] folium granaque pauca dedit.

NEPTVNVS.

Neptunum proximum facimus, quem Arnobius (h) describit, quod sit *frater Iouis Olympii germanus, tridenti armatus ferro, pistricum* [belua marina (i)] *dominus atque menarum,* [certa piscium species, cuius etiam meminit Cicero, (k)] *rex falsorum gurgitum, & tremebundi motator sali.* In nummis sæpe *redux* & *conseruator Augusti* dictus. Nudus adparet & barbatus cum
Tab. II n. 14. tridente & delphino, quæ eius notæ perpetuæ. Qui enim Neptuno simulacrum faciunt, inquit Hyginus, delphinum aut in manu, aut sub pede constituere videmus, quod Neptuno gratissimum esse arbitrantur. Quando-
n. 15. que nauis acrostolium manu tenens, cum equis quoque
n. 16. & cetis mari tranquillo incedens : adiuncti comites

(f) *Georg. I v. 28.* (g) *III de arte am. v. 53.* (h) *lib. III p. m. 118.* (i) Florus *III c. V n. 16.* (k) *II de Fin. c. XXVIII.*

tes Tritones, Nereides, Naiades & Sirenæ cum buccinis. Quare ita in Cn. Domitii delubro in Circo Flaminio Neptunus a Scopa efformatus colebatur, vt prope essent Nereides supra delphinos & cete & hippocampos sedentes: item tritones, chorusque Phorci & pristes, ac multa alia marina, testante id Plinio. (l) Rarius in concha conspicitur Neptunus, quam currus loco Tritones trahunt, vt in nummo Claudii: per equos quoque in mari vehebatur, curru quippe insistens duobus equis disiunctis tracto, equorum tenens habenas; de quo Virgilius (m) *n. 17.*

Iungit equos curru genitor, spumantiaque addit
frena feris, manibusque omnes effundit habenas.

Equorum enim primus habebatur domitor (n); exinde Ἵππιος siue *equestris* dictus, quem plerumque etiam ipsi veteres cum deo Conso eundem volunt, ex ea maxime ratione, quod Hippocratia Neptuni equestris festum apud Arcades, Romanis dictum Consualia, secundum Liuium (o) & (p) Halicarnassensem. Licet & fuerint, qui diuersos eos velint. (q) Officium eius erat, vt maritimis expeditionibus & classibus siue militaribus, siue mercatoriis præesset, ideoque pelagi dicebatur Deus, (r) & in nummo antiquo, *Omnipotens æquoris*, quem & aquarum fluctus commouere putabant. Hinc a nautis (s) atque mercatoribus Oceanum peruagantibus maxime colebatur, cui & mare ingressuri sacra faciebant, & e mari incolumes domum reuersi, reduci grates agebant.

N 3 Eque-

(l) *XXXVI c. V* (m) *V Aen. v. 817.* (n) Diodorus Siculus *V p. m. 337.* (o) *I c. IX.* (p) *I p. m. 26.* (q) Halicarn. *lib. II p. m. 100.* (r) Ouidius *VI Metam. v. 75.* (s) Gellius *II c. XXVIII* Cicero *II de N. D. c. XXXV*

Equestris etiam aurigatorum & factionum Circensium studiis præsidere & fauere putabatur.

CERES.

E mari in terram transscendimus, Cererem considerantes; eam quidem *Pandam* & *Liberam* dictam quoque volunt, sed perperam, vti infra suo loco patebit. In monumentis Romanis & præcipue familiarum
Tab. II n. 18. nummis sæpius visitur tanquam mulier stolata, spicis crinibus implexis, inde *sanctæ spicea serta comæ* dixit Tibullus: (t) in quorum parte auersa tanquam Cereris symbolum conspicitur colonus terram arans. Quare & cum gentibus atque familiis præesset, ab iis quoque nomen adepta; vt Ceres Orciliana & conseruatrix Organiana di-
n. 19. citur in lapidibus (u). Vt Proserpinam quærens, curru vehitur serpentibus tracto, ambabus manibus faces ferens; de quo Ouidius (x)

illa duabus
flammiferas pinus manibus succendit ab Aetna,
perque pruinosas tulit irrequiosa tenebras:

quare & dea tædifera dicta (y). Canistrum, cornu copiæ, calamus, papauera & aratrum illi adiuncta, atque notæ eiusdem perpetuæ. Mammosam quoque depictam ex Lucretio docet Arnobius (z). Primam hanc ferro terram vertere docuisse perhibent, immo & leges, dum pace Cereris amica leges vigent. Inde Ouidius (a).

Prima

(t) *lib. I el. X v. 21* (u) Spon *miscell. erud. ant. s. III n. 38. 39* (x) *V Metam. v. 341.* (y) Ouidius *epistola II v. 42.* (z) *lib. III p. m. 105. & lib. VI p. m. 209.* (a) *V Metam. v. 341.*

Prima Ceres unco glebas dimouit aratro:
prima dedit fruges, alimentaque mitia terris:
prima dedit leges: Cereris sunt omnia munus

Itaque agriculturæ, frugibus & terræ fertilitati præerat, quare & *frugifera* dicta (b) *mater agrorum* (c) & *mater maxima frugifera.* A colonis & his generis hominibus maxime colebatur de quo Ouidius (d)

Pace Ceres læta est, & vos orate coloni
perpetuam pacem, pacificamque deam.

Fruges offerebant isti, & coronam spiceam, de quo Tibullus (e)

& quodcunque mihi pomum nouus educat annus,
libatum agricolæ ponitur ante deos.
Flaua Ceres, tibi sit nostro de rure corona
spicea, quæ templi pendeant ante fores.

Sacra eius initia dicebantur, quorum arcana enuntiare nefas habebatur; de quibus canit Virgilius (f)

Inprimis venerare deos, atque annua magnæ
sacra refer Cereri, lætis operatus in herbis.

Quercus sacra, & in sacris eius myrteis coronis ac e smilace vtebantur; eidemque papauer offerebatur & porca mactabatur. (g) Rationem eius reddit Hyginus (h) *Ceres ait, fruges serere, boues domare, & alumno suo Triptolemo fruges serere demonstrauit, qui cum seruisset, & sus, id est porcus, quod seuerat effodisset, suem comprehendit & duxit ad aram Cereris & frugibus super caput eius positis, eidem Cereri immolauit.*

VVL-

(b) Gruterus *p. XXVI n. 8.* (c) Gruterus *p. XXVI n. 9.* (d) *IV Fast. v. 405.* (e) *lib. I el. I v. 13* (f) *Georg. I v. 339.* (g) *Cato de R. R. c. CXXIV.* (h) *fab. CCVII.*

VVLCANVS.

Vulcanum inter consentes mares vltimum facimus, qui cum pileo, vti inquit Arnobius, (i) pingitur & malleo,
Tab. III manu liber, sed dextera & fabrili expeditione succin-
n. 1. ctus. Altero quoque pede claudus & Veneris fingebatur maritus. In nummis caput eius est barbatum, cum
n. 2. petaso laureato & forcipe pone ceruicem, qualis in nummis gentis Aureliæ frequenter adparet: alias ex malleo
n. 3. & incude, adstantibus Cabiris sociis cognoscitur, vel
n. 4. Palladi petenti fulmen tradit, vel eiusdem auspiciis nouam fabricat galeam. In tutela Vulcani ignis est, & materies eius illius regimine constituta; (k) ideoque præerat omnibus fabricinis metallariis, & ab illis, qui rem cum igne habebant, vel metallis operandis occupabantur, chymicis, auri fabris, & ferrariis atque id generis hominibus maxime colebatur. Spolia quoque hostium ex voto eidem accendebantur (l).

VESTA.

Ignem igni iungimus, Vulcano Vestam; hunc quidem terrestrem, illum vero sacrum ignem, dictam
Tab. III. P. R. Quiritium in nummo Vitellii, ad differentiam Ve-
n. 5. stæ priscæ, matris Idææ alias, cuius cultus ab extra Romam inductus. De imagine & figura eius plane variant. Sunt enim qui Vestæ nullum fuisse simulacrum velint, vtentes auctoritate tum scriptorum veterum tum monumentorum. Ouidius (m) quidem canit:

Ignis

(i) *lib. VI p. m. 197* (k) *lib. III p. m. 114.* (l) Liuius *l. c. XXXVII.* (m) *Fast. VI v. 297.*

Ignis inextinctus templo celatur in illo;
effigiem nullam Vesta nec ignis habent.

& paullo ante (n)

nec tu aliter Vestam, quam viuam intellige flammam.

Suffragatur Plutarchus, qui a Vestalibus nihil præter ignem sacrum adseruari tradit. Quare & nummi veterum sæpius Vestam repræsentant sub figura aræ, in qua ignis ardet. Quod si vero euoluimus Ciceronem, claris *n. 6.*
verbis Vestæ simulacrum in vrbe Romanis tribuit, ad quod Q. Scæuola Pontifex Maximus fuerit trucidatus. (o) Confirmant id nummi, qui Vestam repræsentant habitu matronali stolatam, velato capite, quod religionis signum erat: sinistra manu facem, vel tropæum, dextra simpu- *n. 7. 8.*
lum, discum vel Palladium præferentem, stantem ante aram, in qua ignis ardet. Rem totam (p) decidit Halicarnassensis, qui præter ignem sacrum in Vestæ penetralibus arcana quædam adseruata ait, quæ sine dubio Vestæ simulacrum continebant, idem confirmat Lampridius. (q) Sic & Vestæ simulacrum ab æterno igne accurate distinguit Virgilius, vbi de Aenea canit: (r)

Sic ait, & manibus vittas, Vestamque potentem,
æternumque aditis effert penetralibus ignem:

ita vt de eo nullum amplius dubium superesse possit. (s) Inter penates Romanorum colebatur ea, ideoque speciali nomine mater dicta (t). Omni præerat religioni in genere, & igni sacro, (u) quem perpetuo ardere conuenie-

(n) *Fast. VI. v. 291.* (o) *III de N. D. c. XXXII. & III de Orat. c. III.* (p) *lib. II. p. m. 126.* (q) *Heliogabalo c. VI.* (r) *Aen. II v. 296.* (s) Macrobius *sat. III c. IV* (t) Cicero *pro domo c. LVII & de harusp. resp. c. VI.* Virgilius *Georg I v. 498.* (u) Cicero *II de N. D. c. XXVII*

ueniebat; ideoque Velleio (x) perpetuorum custos Vesta dicitur ignium. Ei colendæ virgines præsunt, ait Cicero (y), vt aduigiletur facilius ad custodiam ignis. Adiunctæ enim erant virgines Vestales, perpetuam castitatem seruantes, de quibus infra. Infausta quoque somnia Vestæ narrabant, ne aduersi quidpiam ex iis accidat de quo Propertius: (z)

ibat & hinc casta narratum somnia Vesta,
neu sibi, neue mihi qua nocitura forent.

DE

DIIS SELECTIS

IANVS.

Selectorum octo fuisse diximus, quorum primus fuit Ianus. Antiquissimus Italiæ rex habebatur, quo regnante omnium domus religione ac sanctitate fuerint munitæ: idcircoque ei diuinos honores esse decretos, & ob merita introitus & exitus ædium eidem consecratus, vti de eo loquitur Macrobius. (a) In sacris eundem inuocabant *Patrem*, quasi deorum deum; *Iunonium*, tanquam mensium omnium ingressus tenentem, ideoque & Varrone teste, duodecim aræ eidem dedicatæ; *Consiuium* a propagine generis humani, quæ Iano auctore conseritur; *Quirinum*, a curi Sabinorum hasta; *Patulcium & Clausium*, quia bello valuæ eius pateant, pace claudantur. (b)
Tab. III n. 9. Facie pingebatur gemina, ideoque bifrons dictus, quod & præterita sciuerit & futura præuiderit, secundum Macro-

(x) *lib. II c. vlt.* (y) *II de LI. c. XII.* (z) *lib. II el. XXX* (a) Saturn. *I c. IX.* (b) Minutius Felix *c. XXI.*

crobium; alias vero rationes adducit Plutarchus. (c) Immo & quadrifrons pingebatur laureato quoque capite. n. 10. Aliam simulacri figuram effert Macrobius: (d) *plerumque fingitur*, ait, *manu dextra trecentorum, & sinistra sexaginta & quinque numerum tenens, ad demonstrandam anni dimensionem.* Ianus hoc modo ad Argiletum a Numa positus, vt index esset pacis bellique: (e) notas vero, quibus anni, temporis & æui se Deum indicat, vti inquit Plinius, (f) a Numa vel plane non additas putem, vel si additæ, Iulii Cæsaris ætate auctas atque mutatas; cum Numæ annum trecentorum tantum quinquaginta quinque dierum fuisse certo constet. Claui præterea & virga addebantur, quasi omnium & portarum custos & rector viarum: indeque poëtis frequenter clauiger dictus, & ianuis eundem omnibus præesse testatur nomen. (g) Pacis quoque bellorumque argumento colitur, (h) ab eodemque preces & sacrificia sua incoabant Romani. Cum farre & vino eidem sacra faciebant; rustici autem vt esset propitius liberis, domui atque familiæ, (i) inde Iuuenalis: (k)

Cum farre & vino Ianum Vestamque rogabat.

SATVRNVS.

Saturnus hunc sequitur Iani in regno successor, Rex tantæ iustitiæ, vt neque seruierit sub illo quisquam, neque quidquam priuatæ rei habuerit: sed omnia communia & indiuisa omnibus fuerint, veluti vnum

(c) *quaest. Rom. XXIV.* (d) *c. l.* (e) Liuius *I c. XIX.* (f) *XXXIV c. XVII.* (g) Macrobius *c. l.* (h) Plinius *c. l.* (i) Cato *de R. Rust. c. CXXXIV.* (k) *sat. VI v. 386.*

cunctis esset patrimonium. (l) Rarissime in monumen-
Tab. III. n. 11. tis veterum adparet; alias pingebatur homo senex & canus, barba prolixa, incuruo corpore, capite aperto, tristis & pallidus cum falce adunca; (m) de quo Virgilius (n)

Vitisator curuam seruans sub imagine falcem
Saturnusque senex :

n. 12. Dextra serpentis portabat imaginem, qui caudam propriis dentibus commordebat, manu sinistra filium paruulum ad os ferebat, quasi eundem deuoraturus, secundum Albericum. Compeditis quandoque pedibus fingebatur vt ait Minutius Felix (o) atque Macrobius (p), quæ Saturnalibus soluebantur. Officium eius optime describit Cicero (q): *Saturnum* inquit, *esse voluerunt, qui cursum & conuersionem spatiorum ac temporum contineret, qui deus græce id ipsum nomen habet: κρόνος enim dicitur, qui est idem spatium temporis & tempus illi adsignabant, & aureæ ætatis, veritatis fideique illum patrem faciebant:* Ideoque Martialis (r) eum sic compellat:

antique rex magne poli, mundique prioris
sub quo pigra quies, nec labor vllus erat.

& Virgilius (s)

aureaque, vt perhibent, illo sub rege fuere
secula: sic placida populos in pace regebat.

Regni enim eius tempora felicissima feruntur, cum propter

(l) Iustinus *XLIII c. I.* (m) Macrobius *Sat. I c. VII.* (n) Virgilius *VIII Aen. v. 179.* (o) *Octauio c. XXI.* (p) *Sat. I c. VIII.* (q) *II de N. D. c. XXV.* (r) *XII ep. LXIII.* (s) *VIII Aen. v. 324.*

pter rerum copiam, tum etiam quod nondum quisquam seruitio vel libertate discriminabatur, inquit Macrobius. (t) Hinc quotannis per Saturnalia singulari cultu eum venerabantur in memoriam seculi aurei (u), extra illud tempus vix colebatur. Culturæ alias hortorum præsidere dicebatur, ex eo vitisator dictus (x), & custos ruris atque ramorum luxuriantium tonsor, (y) de quo Macrobius (z): *huic deo*, inquit, *insertiones surculorum, pomorumque educationes, & omnium eiuscemodi fertilium tribuunt disciplinas: Tunc Romani etiam sterculium vocabant, quod primus stercore fœcunditatem agris comparauerit:* eumque ob inuentum hoc immortalitatem esse adsecutum docet Plinius (a) atque Lactantius (b). Hoc sacrificii genere eum olim placatum fuisse contendit Lactantius (c), vt in Tiberim de ponte Miluio mitteretur homo; quod de antiquissimis Latii populis intelligendum non autem de Romanis.

GENIVS.

Tertius in ordine est genius, quem describit Censorinus, (d) quod ita nobis adsiduus obseruator adpositus sit, vt ne puncto quidem temporis longius abscedat, sed ab vtero matris acceptos ad extremum vitæ diem comitetur. Duos autem quemque hominem sortiri genios putabant, vnum, qui hortetur ad bona, alterum qui ad mala (e). Inde Ammianus Marcellinus (f)

(t) *Saturn. I c. VII.* (u) Iustinus *c. l.* (x) Arnobius *lib. III p. m. 117.* (y) Arnobius *lib. VI p. m. 197.* (z) *c. l.* (a) *lib. XVII c. IX.* (b) *lib. I c. XX.* (c) *lib. I c XXI.* (d) *de die natali c. III.* (e) Seruius *in Virgilii Aen. VI v. 733.* (f) *lib. XXI p. m. 198.*

Ferunt, ait, *Theologi in lucem editis hominibus cunctis salva firmitate fatali, huiusmodi quadam velut actus rectura*
Tab.III n. *numina sociari.* Seminudus iste cum cornu copiæ in si-
13. nistra, & calatho in capite, dextra pateram vel simpulum tenens, stans ante aram verbenis ornatam, quasi sacrificans, modo puerili, modo iuuenili, modo senili forma conspicitur. Vti Ammianus (g) Iuliano Imperatori obscura nocte in Galliis genium publicum cum cornu
n. 14. copiæ, velato capite adparuisse ait; quali figura & in nummo Adriani adparet cum inscriptione GENio Populi Romani. Vniuscuiusque loci, rei atque hominis dicebatur deus. Deorum quoque dicebatur genius; vt genius Iouialis apud Arnobium (h): & per genium Iouis iurabant (i). Sic lapidem priscum reperimus GENIO MARTIS sacratum (k) & in alio (l).

GENIO PLVTonis S.
M. FAB. PHILEROS
EX. S. ARAM F. C.

Cum quo conuenit alius apud Gruterum (m)

GENIO
IOVI STYGIO SANCTO
SACRVM.

& alia Veronensis inscriptio: (n)

GENIO
IVCVNDITATIS
FLORAEQ
S.

Genii

(g) *lib. XXV p. m. 287.* (h) *lib. III circa fin.* (i) Minutius Felix *Octauio c. XXIX.* (k) Reinesius *inscr. LXXXV.* (l) Gruterus *p. MLXXV n. 9.* (m) *p. XXIII n. 6.* (n) Spon *misc. erud. antiq. f. III n. 66.*

Genii hi dicti qui alias deorum numina adpellata vt eſt in lapide (o).

NVMINI.
MERCVR. SACR.

Atque hæc ab ipſa eorum eſſentia diuerſa, quare & Iunonem de ſuo numine ita loquentem inducit Virgilius (p)

- - - - quod ſi mea numina non ſunt
magna ſatis, dubitem haut equidem implorare quod vsquam eſt.

Et Ceres ad Pſychen, apud Apuleium (q) *Venus de te totis numinis ſui viribus vltionem flagitat:* & paulo poſt: *Iuno ſeſe cum totius ſui numinis auguſta dignitate præſentat.* Inde & inſcriptiones, quæ NVMINI AVGVSTI vel NVMINIBVS AVGVSTORVM ſacræ, ad Auguſtorum genios referendas eſſe putamus. Quod etiam docet inſcriptio apud Gruterum (r):

GENIO. AC. MAIESTATI
IMP. ANTONINI. PII. FELICIS. AVGVST.
M. AVRELIVS. AVRELIANVS. DEVOTISSIMVS
NVMINI. EIVS.

& alia apud Reineſium: (s)

NVMINI SANCTISSIMO
GENIO MVNICIPII.
SACRVM

quæ genium cum numine eundem facit. A diis ad homines: non enim ſolum numinibus & geniis Auguſtorum frequentia fiebant vota & per Cæſaris, iuramenta, ſed

(o) Gruterus *p. LIV n. 12.* (p) *VII Aen. v. 310.* (q) *libro VI ineunte,* (r) *p. MLXXXV n. 6.* (s) *Inſcr. CCXCVI.*

ſed etiam priuatorum genii culti, non ab ipſis ſolum, ſed & aliis: vt GENIO T. OPTATI (t) & (u) GEN. GENIALIS SPEI. HELPIDII. quæ a natiuitate Helpidii ſtatim videtur dicata. De familiarum quoque geniis teſtantur inſcriptiones: (x)

GENIO. PATR.
VALERIANAE
FAMILIAE
& (y)
GENIO
FAMIL. MONETAL.

atque alia (z)

GENIO. CONSERVATORI
DOM. BALBINORVM.

Sed & locis ſui genii (a), inde frequentes inſcriptiones: GENIO LOCI. GENIO COLONIAE. GENIO CIVITATIS. GENIO MVNICIPII. GENIO PAGI. Aliæ Genio exercitus, cohortis vel centuriæ dicatæ. Sic & operibus publicis ſui adſignati genii: vt (b) GENIO LAVACRORVM METELLI vel horreorum Seianorum (c) Alia non inelegans inſcriptio: (d)

NVM. DOM. AVG.
SACRVM.
GENIO. CONSERVATORI. HORREORVM
GALBIANORVM.

Offi-

(t) Gruterus *p. XLVI n. 9.* (u) *p. CII n. 2.* (x) *p. MLXXVI n. 1.* (y) Spon *miſc. erud. ant. ſ. III n. 64.* (z) *n. 70.* (a) Feſtus *voce genius.* Virgilius *Aen. V v. 95.* (b) Gruterus *p. CIX n. 7.* (c) Gruterus *p. CIX n. 6.* (d) Gruterus *p. LXXV n. 1.*

Officium erat, vt homini, vel rei, quam in patrocinio habent, adſint, eam tutentur, & inſidias auertant. Exinde & Deus Tutelæ dictus (e)

DEO TVTELAE
GENIO
MENTES

& (f)

DEO TVTEL.
GENIO. LOCI

vel ſimpliciter tutela (g)

TVTELAE. AVG.
SACRVM

Alias Genius æternalis & paciferdictus. Ideo quisque ſuum in peculiari colebat genium, maxime die natali; & quidem vino, thure, floribus, ſertis, choreis. Vrebantur enim thura, genii caput ſertis & floribus ornabatur, & lotus vnguentis perfundebatur, libato deinde mero. Quos ritus eleganter deſcribit Tibullus (h) dum canit:

Vrantur pia thura focis, vrantur odores,
quos tener e terra diuite mittit Arabs.
ipſe ſuos genius adſit viſurus honores,
cui decorent ſanctas florea ſerta comas.
Illius e puro deſtillent tempora nardo:
atque ſatur libo ſit, madeatque mero.

& alio loco (i):

huc ades, & centum ludos Geniumque choreis
concelebra, & multo tempora funde mero.

(e) Gruterus *p. CV n. 3.* (f) *n. 2.* (g) Gruterus *p. CIV n. 11.* (h) *lib. II el. II.* (i) *lib. I el. VII.*

CONCORDIAE. VACCAM. GENIO. IPSI. VS. TAVRVM.

Agnum tamen immolatum quoque docet Horatius (r):

ridet argento domus: ara castis
vincta verbenis, auet immolato
spargier agno.

Aliis festis diebus porcus quoque immolabatur, de quo Horatius (s):

cras genium mero
curabis, & porco bimestri.

Locorum præsertim geniis, vt est in inscriptione apud Gruterum (t):

GENI. MVNICIPI
SCROFAM CVM
PORCIS TRIGIN
TA

Platanus eidem sacra & corona platani foliis contexta, quæ exin genialis arbor dicitur. Locorum etiam genios salutantes colebant, qui primum in illa ferebantur; immo & ipsi locorum incolæ, quo sibi genios patriæ vrbis tutelares propitios redderent.

SOL

Quartus est Sol, princeps siderum, deus inuictus vel omnipotens Mithra dictus (u); vel sol Mithra sacer & æternus ignis (x). Nudus plerunque, & radiato capite visitur, vel sub figura stellæ adparet; imaginem eiusdem & omnem adparatum aureum pinge- *Tab. III n. 15.*

 re so-

(r) *lib. IV ode XI.* (s) *lib. III ode XVII.* (t) Gruterus *p. CV n. 12.* (u) Gruterus *p. XXXIII n. 10.* & *p. XXXIV n. 1.* Reinesius *p. LXXXIX* (x) Curtius *lib. IV c. XIII.*

re solebant. Hunc tanquam supremi dei proximum ministrum fingebant, & cultus eius in Oriente maximus, præcipue apud Persas. Quare & nummi Imperatorum, qui in Orientem expeditiones susceperunt, frequenter adparent cum inscriptione: SOLI AETERNO, COMITI aut PROPVGNATORI AVGVSTO. SOLI INVICTO COMITI. Vulgus quoque Romanorum eum ob splendorem maxime colebat. Apollinem eidem aurigam, equos & gryphes sacros addebant; & virtutem solis, quæ diuinationi curationique præest, Apollinem vocarunt vti inquit Macrobius (y). Ad eundem solem quoque referimus inscriptiones ABELLIONI DEO sacras apud Gruterum: (z) quippe Ἀϐέλιον ἥλιον Cretes dixere, & Ἀϐελίην ἡλιακὸν Pamphylii secundum Hesychium. Exinde etiam Apollinem Belenum dictum putem, quod frequens ei in inscriptionibus additur cognomen.

LVNA.

Soror est luna, Latona etiam dicta, quandoque & deus Lunus; de quo Spartianus (a) *Sciendum*, inquit, *doctissimis quibusque id memoria traditum, vt qui Lunam fœmineo sexu ac nomine putauerit nuncupandam, is addictus mulieribus semper inseruiat: at vero qui marem deum esse crediderit, is dominetur vxori, neque vllas muliebres patiatur insidias.* Campestris alias quoque dicebatur, quod in agris colendis obseruetur hic planeta (b). Figura talis est; vt equorum vel taurorum bigave-

(y) *Saturn. I c. XVII.* (z) *p. XXXVII n. 4. 5. 6.* (a) *Caracalla cap. VII* (b) Spon *Misc. erud. ant. s. III p. 90.*

ga vehatur, cum luna crescente prope humeros, gallo gallinaceo ante pedes: vt Deus Lunus vero cum galero Armeniaco visitur. Annorum dimensioni, foecunditati, nocturnis officiis, veneficiis quoque eandem praeesse credebant, quin & praeliis nocturnis & itineribus (c). Sacer autem erat taurus. *Tab. III n. 16. n. 17.*

ORCVS.

Sextus est Orcus, quem graeco nomine Plutonem alias, Latini etiam Ditem vel Diespritem adpellabant (d). Dictus quoque Iupiter Stygius, (e) vel Summanus (f):

PLVTONI SVMMANO
ALIISQ. DIS. STYGIIS

Quem sic dictum volunt quasi summum Manium (g). Mentionem huius Summani facit Cicero (h), atque eidem nocturna fulmina attributa ait Plinius (i), sicut Ioui diurna. Huius aedem de coelo tactam refert Liuius: (k) licet quis iste Summanus fuerit, dubitauerit Ouidius, dum ita canit: (l)

Reddita, quisquis is est Summano templa feruntur,
tum, cum Romanis, Pyrrhe timendus eras.

Figuram Plutonis egregie describit Claudianus (m):

 Ipse

(c) Liuius *XXXII c. XI.* (d) Cicero *de N. D. lib. II c. XXVI* Gruterus *p. XXI n. 8.* (e) Gruterus *p. XXIII n. 6. 7.* (f) Gruterus *p. CXXI & p. MXV n. 7.* (g) Turnebus *aduers. XVII c. IV.* (h) *I de diuin. c. X.* (i) *II c. LII* & Augustinus *de Ciu. Dei IV c. XXIII.* (k) Liuius *XXXII c. XXIX.* (l) *VI Fast. v. 735.* (m) *I de raptu Proserpina v. 77.*

Ipse rudi fultus solio, nigraque verendus
maiestate sedet, squalent immania fœdo
sceptra situ, sublime caput mœstissima nubes
asperat & dira riget inclementia forma.

Tab.III n. 18. *Erat enim*, inquit Albericus, *imago eius, homo terribilis in solio sulphureo sedens, sceptrum regni in manu tenens dextra: sinistra animam constringens: cui tricipitem Cerberum sub pedibus collocabant, & iuxta se tres Harpyias habebat*. Stygiorum vel inferorum habebatur præses, totius inferni rector, & mortuorum iudex, præmia iisdem distribuens & supplicia: vel campos Elysios adsignans, vel Acheronta. Inde Claudianus (n)

O maxime noctis
arbiter, vmbrarumque potens, cui nostra laborant
stamina; qui finem cunctis & semina prebes
nascendique vices alterna morte rependis:
qui vitam letumque regis.

Caussam adsignat Diodorus Siculus (o), dum Plutonem sepulcrorum, funerum, atque honorum qui mortuis impenduntur, vsum introduxisse scribit. Coniux eius habebatur Proserpina, Cereris filia, Libera alias dicta; (p) fabulam eius narrante Arnobio (q). Tres sub eo iudices, Aeacus, Minos, Rhadamanthus, qui de mortuorum gestis iudicarent: minister erat Charon, nauta, qui demortuorum animas in alterum orbem deueheret. Adiungebant Furias, Parcas, Harpyias: de throno sulphureo quatuor manare flumina fabulabantur, Lethen, Cocytum, Phlegetontem & Acheronta. Cultus ei fiebat

(n) *d. l. v. 55.* (o) *lib. VI p. m. 337.* (p) Cicero *IV in Verrem c. XLVIII.* (q) *lib. V. p. m. 171.*

bat vel pro defunctorum manibus, vel ab ægrotis, ne morerentur, vel ab iis, qui ex graui morbo liberati erant gratias acturi. Narcissus, adianthus & cupressus; atque inter animalia omne quod atrum ipsi sacratum. Diuersum ab hoc faciunt Plutum, diuitiarum deum, qui locis subterraneis & omnibus thesauris reconditis præesset; sed vnum eundemque vtrosque esse ex inscriptione apud Gruterum (r) adparet

IOVI. INVENTORI
DITI. PATRI
TERRAE. MA
TRI
DETECTIS. DAC.
THESAVRIS
CAESAR. NER
VA. TRAIANVS
AVG
SAC. P.

in qua & thesaurorum cura Diti siue Plutoni adtribuitur.

BACCHVS.

Septimus est Bacchus, honoris caussa Liber pater etiam dictus (s), & Dionysos (t). Alia vero a Græcis imposita cognomina adducit Ouidius (u). Eius simulacra partim puerili ætate, partim iuuenili fingunt; præterea barbata specie, senili quoque inquit Macrobius (x). Sub biformi vero specie præcipue colebatur, quo nos

(r) *p. XXI n. 8.* (s) Cicero *II de Nat. D. c. XXIV.* (t) Cicero *pro Flacco c. XXV.* (u) *IV Metam. v. 11.* (x) *Saturn. I c. XVIII.*

nos ducit Diodorus Siculus (y), qui Indicum κατωπώγωνα barbatum fuiſſe formatum ait, Bœoticum vero τῷ κάλλει διάφορον ſpecie decorum. Adparet alias nudus, capite quandoque cornuto, vel muliebri figura, vti Ouidius (z) canit:

tibi enim inconſumta iuuenta,
tu puer æternus, tu formoſiſſimus alto
conſpiceris cœlo: tibi, cum ſine cornibus adſtas
virgineum caput eſt.

Tab. III n. 19 20. Coronabatur pampineis, hedera & ficulneis frondibus: panthera & tigris vtplurimum prope poſita, de quo Claudianus (a):

crinali florens edera, quem Parthica velat
tigris & auratos in nodum colligit vngues

& Ouidius (b):

ipſe racemiferis frontem circumdatus vuis
pampineis, agitat velatam frondibus haſtam;
quem circa tigres, ſimulacraque inania lyncum,
pictarumque iacent fera corpora pantherarum.

Vini habebatur inuentor; licet vitem tantum demonſtraſſe velit Tertullianus (c); ideoque ei attribuitur thyrſus, uua, cantharus, de quo Tibullus (d):

& tu Bacche tener, iucundæ conſitor vuæ.

Thyrſus autem haſta erat aculeata, cuius mucro hedera erat obuolutus (e), quam in orgyis Bacchicis quatiebant (f); de quo & Propertius (g)

hac

(y) *lib. III p. m. 213.* (z) *IV Metam. v. 17.* (a) *I de raptu Proſerpinæ v. 17.* (b) *III Metam. v. 666.* (c) *apologetico c. XI.* (d) *lib. II el. II* (e) Diodorus Siculus *lib. III p. m. 212.* (f) Tacitus *Ann. XI c. XXXI.* (g) *lib. III el. III.*

hac ederas legit in thyrsos

& Sidonius (h):

cantharus & thyrsus dextra leuaque feruntur:
nec tegit exertos, sed tangit pulla lacertos.

Hinc ante vindemiam vti ex Columella (i) discimus, sacrificia Libero, Liberæ & vasis pressoriis quam sanctissime fiebant. In quantum Orientis dominator habebatur, in curru cum leopardis vehitur. Nonnunquam eum triumphantem centauris vectum in nummo rarissimo Iuliæ Mœsæ; barbatum etiam & cornutum videmus. Eiusdem comites fuere Sileni, Satyri, Bacchæ, Thiyæ, Mimallones & Bassarides nymphæ. Lætitiæ ac festiuitatum habebatur præses, non raro quoque dux Musarum: vnde poetæ & hedera & lauro coronati incedebant. Dicebatur alias Deus sanctus & magnus, vt est in inscriptione Romana (k): *Tab. III n. 21. n. 22.*

DEO SANCTO NVMINI
DEO MAGNO LIBERO
IATRI ET ADSTATORI
ET CONSERVATORI H. I. COLL
VELABRENSIVM
DOMITIVS SECVNDVS CVRAT
ET RESTAVRATOR FRATRI
SVIS

Caper eidem omnibus aris cædebatur (l) tanquam vitibus inimicum animal. Sacra præterea tigris atque asinus

Q

(h) *carm. XXII v. 30.* (i) *lib. XII c. XVIII.* (k) Spon *misc. erud. ant. f. II p. 27.* (l) Tertullianus *de spectaculis c. V.*

nus (m) ; inter plantas & frutices pampinus, hedera, & ficus ; inter arbores smilax, abies atque quercus.

VESTA PRISCA.

Septimus inter selectos est Tellus, Saturni coniux, Iouis mater, Cœli filia. Varias hæc nacta adpellationes : dicta enim alias *Vesta prisca* ad differentiam alterius Vestæ filiæ ; *Fauna Fatua* & *bona Dea* (n) ; *Opis* item & *Proserpina* ; quarum denominationum rationes adducit Macrobius (o) atque Augustinus (a). Alias in inscriptionibus frequentissime dicta *magna Deum mater, mater magna, mater Idaa, dea Phrygia, mater Deum magna Idaa Palatina* (b) & *mater Berecynthia* (c). Eius figuram optime describit Lucretius (d) :

Hanc veteres Graiûm docti cecinere poetæ,
sublimem in curru biiugos agitare leones :
aëris in spatio magnam pendere docentes
tellurem, neque posse in terra sistere terram.
Adiunxere feras : quod quamuis effera proles
officiis debet molliri victa parentum :
muralique caput summum cinxere corona :
eximiis munita locis, quia sustinet vrbes.

Tab. III n. 23. Manu enim tympanum tenet, & altera spicas quasdam ; stolata alias, leonibus vecta, circa quorum colla monilia erant : addebatur & pinus eidem sacra, ad eandemque

(m) Plinius *XXIV c. I.* (n) Arnobius *lib. I p. m. 20. & lib. V p. m. 168.* (o) Saturn. *I c. XII.* (a) *de Ciu. Dei lib. VII c. XXIV* (b) Gruterus *p. XXVIII n. 3.* (c) Strabo *lib. X p. m. 324.* Virgilius *VI Aeneid. v. 774.* (d) *lib. II v. 598. & seqq.*

que redimitus Atys, amator eiusdem, peculiari habitu. In nummis quoque vel leoni vel throno insidens, adstante ab vtroqne latere leone; manu vel sceptrum, vel fulgur, vel tympanum, fruticem etiam vel cornu copiæ præferens, sæpissime sedens, rarius stans visitur. E Phrygia eius cultus Romam delatus, & oraculorum iussu ibidem introductus, cuius ritum describit Liuius (e). Hinc & sacra eidem peregrina. *Eandem* inquit Lactantius (f) *Varro scribit, tanta pudicitia fuisse, vt nemo eam, quoad vixerit, præter virum suum mas viderit, nec nomen eius audierit. Idcirco illi mulieres in operto sacrificant & Bonam deam nominant.* Communis omnium mater habebatur, a qua & omnium rerum creatarum cultum dependere putabant: quare & summa parens dicta (g). Idem numen ad vita functos etiam spectare ex inscriptione antiqua probare nititur Boxhornius (h). Vino eidem sub lactis adpellatione libabant teste Plutarcho (i), & in sacris eius obuoluta vini amphora ponebatur (k). Huic deæ Opi sedentes vota concipiebant terramque de industria tangebant; demonstrantes ipsam matrem mortalibus adpetendam, vti innuit Macrobius (l). Finiebant cum ea preces & sacra, quæ cum Iano iniuerant. Immolabatur scropha ingens fœta. Phryges eiusdem sacerdotes, Curetes alias vel Corybantes dicti: taurobolium eidem proprium, & Attidi criobolium (m). Pleraque eiusdem cum Iside conueniunt, distinctæ tamen sunt deitates, vti adparet ex inscriptione (n). n. 14.

MATRI DEVM ET ISIDI

Q 2 DII

(e) *lib. XXIX c. XIV.* (f) *I c. XXII.* (g) Reinesius *inscr. XXXIX p. 64.* (h) *quæst. Rom. III.* (i) *quæst. Rom. XX.* (k) Lactantius *I c. XXII.* (l) *I saturn. c. X.* (m) Lampridius *Heliogabalo c. VII.* (n) Gruterus *p. XVII n. 2.*

DII INDIGETES
HERCVLES.

Cum autem, vti Cicero (o) loquitur, susceperit vita hominum, consuetudoque communis, vt beneficiis excellentes viros in cœlum fama ac voluntate tollerent, de iis quoque nunc sermo erit; quos Deos Indigetes vel Semones adpellabant; eosque Cicero recenset. Inter eos primus est Hercules, qui in inscriptionibus priscis heros, defensor, triumphator, placidus, pacifer, cubans, magnus, inuictus, sanctus adpellatur. In aliis *Hercules Ponderum*, sine dubio ob fortitudinem: *Somnialis*, quod & in eius æde incubarent & *conseruator domus Vlpiorum* dicitur (p). Ab exuuiis leonis, vel corpori vel humeris vel brachio inditis, & adiuncta claua perpetuo adgnoscitur: visitur tamen etiam sub figura pueri duos angues manibus comprimentis, & *Musagetes* qui alias Hercules Musarum dicitur, quoque cum lyra. Eius duodecim labores vel notissimi sunt, quos prolixe describit Diodorus Siculus (q). Ducem eum fuisse præstantissimum oppressis (r) iustitiam facientem idem scribit. Cultus eius antiquissimus, ob facta egregia ab Euandro primum institutus, teste eodem (s) & Liuio (t). Hinc numen non minimum, militibus maxime cultum, immo ipsis quoque Imperatoribus, qui ipsius nomen & formam sibi non raro vindicabant. Viam quoque inituri supplicabant Herculi, quod propter viam sacrificium dictum

Tab. IV n. 1. *n. 2.* *n. 3.*

(o) *II de N. D. c. XXIII.* (p) Spon *miscell. erud. antiqu. s. III n. 61. 62. 63.* (q) *lib. IV p. m. 216.* (r) *lib. I p. m. 33.* (s) *p. m. 32.* (t) *I c. VII.*

n.

dictum Festo. Eiusdem sacris foeminis interesse non licebat, cuius instituti rationes reddit Macrobius (u). Populus arbor & æsculus eidem consecrata, atque iisdem caput eius redimitum : iuuencum iniugem eidem mactabant (x).

DEVS FIDIVS

A Sabinis Dei Fidei sacra Romam traducta sunt, vti nos docet Varro: (y) Putabatur alias Diiouis filius (z). Hunc autem sanctum esse ab Sabina lingua putabant, & Herculem ab Græca. Hinc Herculem cum Sanco eundem deum facit Festus, (a) & Sabini Sancum suum eodem modo habuere quo Romani Quirinum, quod testatur Lactantius. (b) Exinde etiam inscriptione veteri *pater Reatinus* dictus, a Reate Sabinorum oppido (c):

PATRI. REATINO. SACR.
&
SANCO DEO
PATR. REATIN.
SACRVM.

Pro cultus tamen ratione diuersi. Herculi quippe ex Euandri institutione sacra græco ritu fecit Romulus, (d) publicæ vero fidei, cuius cultus iam a Sabinis in societatem adlectis in vrbem Romam erat introductus, templum extruxit & Numa, (e) proprium & solenne institu-

(u) *Saturn. I c. XII.* (x) Halicarn. *c. l.* (y) *de L. L lib. IV p. m. 14.* (z) Varro *lib. IV de L. L p. m. 13.* (a) *voce propter.* (b) *lib. I c. XI.* (c) Gruterus *p. XCVI n. 8. 9.* (d) Liuius *I c. VII,* (e) Halicarn. *lib. II p. m. 134.*

stituens sacrum, ad quod flamines bigis, curru arcuatu vehi iussit, manuque ad digitos vsque inuoluta rem diuinam facere (f). Tria autem habebat nomina, de quo Ouidius (g):

Quærebam, nonas Sancto, Fidione referrem
an tibi Semipater, tunc mihi Sanctus ait:
cuicunque ex illis dederis, ego munus habebo:
nomina terna fero, sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
inque Quirinali constituere iugo.

Adpellatur enim vel Deus Fidius, Græcis Διὸς πίστιος (h) & Sancus vel Semo Sancus, vti testantur inscriptiones apud Gruterum (i)

SEMONI
SANCO
DEO FIDIO
SACRVM
& alia:

SANCTO SANCO
SEMONI DEO FIDIO
SANCO FIDIO SEMOPATRI.

Singulare est, quod scribit Liuius (k), Vitruuii Fundani ducis bona Semoni Sanco fuisse consecrata, & inde redactum æs in sacello Sanci versus ædem Quirini positum. Mire hæc adpellatio torsit interpretes, aliosque scriptores, dum alii Semonem Ianum legendum putarent, inter quos præcipue est Gyraldus (l). Iustinus

(f) Liuius *I c. XXI.* (g) *VI Fast. v. 213.* (h) Halicarn. *lib. IV p. m. 257.* (i) *p. XCVI. n. 5. 6. 7.* (k) *VIII c. XX.* (l) *synt. I p. m. 19.*

mus Martyr (m) hanc inscriptionem Semoni Sanco factam ad Simonem magum, quasi pro deo fuerit cultus, perperam refert. Sed omnia ad nostrum Fidium referenda esse ex dictis patet. Templum eidem extruxit Tarquinius Superbus, a Sp. Postumio post dedicatum (n). Cultus rationem habet Halicarnassensis (o) & Liuius (p): vt *fides* scilicet *ac iusiurandum proxime legum ac pœnarum metum ciuitatem regerent*. Inde nummi adparent fidem publicam repræsentantes.

CASTOR & POLLVX.

Inter Semones Castorem & Pollucem recenset Halicarnassensis, (q) eosque simpliciter Castores adpellat. Græcis dicebantur διόσκουροι, quasi Iouis filii atque expeditionis Argonauticæ habebantur socii. Nudi fingebantur stantes, vel equis insidentes, quandoque galeati cum clypeo & hasta, cum galea in capite, in cuius summo stellæ, eorum sidera. Quare Apuleius (r) eorum capita *cassides obbatas* [obbatæ potius legendum pro orbitæ, vt cassides obbatæ idem sint ac in obbæ, quod poculi genus erat secundum Nonium, formam compositæ: talem autem fere formam habebat galerus Armeniacus, vti ex figura adparet] *stellarum apicibus insignes contegere ait*; indeque pileati fratres dicti. Eos pro imperio Romano curam semper gessisse volunt; dum in eorum præliis sæpe duorum adolescentium militantium instar *Tab. IV n. 4.*

visi

(m) *apol. II pro Christianis p. m. 691.* (n) Halic. *lib. IX p. m. 617.* Plinius *VIII c. XLVIII.* (o) *lib. II p. m. 134.* (p) *l. c. XXI.* (q) *lib. VII p. m. 478.* (r) *X. Metam. p. m. 254.*

visi fuerint, qui strenue pugnantes iis victoriam attulerint, de quo prolixe Dionysius Halicarnassensis (s) & plura exempla adducunt alii (t). Quare Cicero (u) eos ita compellat; *vos omnium rerum forensium, consiliorum maximorum, iudiciorumque arbitri, & testes celeberrimo in loco pretorii locati, Castor & Pollux.* Hinc & templa iis dedicata, & sacra facta tanquam bonis & felicibus diis, atque sacratæ agnæ candidæ. Primum templum bello latino A Posthumius dictator vouit, quod eo Romanorum exercitum præcedentes in fugam coëgerant hostes. Eos quoque in mari deos inuocant inquit Plinius; (x) & Seneca (y) *in magna* ait, *tempestate, adparent quasi stellæ velo insidentes, adiuuari se tunc periclitantes existimant Pollucis & Castoris numine.* Quare Catullus (z) canit;

at veluti nigro iactatis turbine nautis
lenius adspirans aura secunda venit.
Iam prece Pollucis, iam Castoris implorata.
tale fuit nobis Mallius auxilium.

Salutares autem nautis esse credebant, si gemini ignes adpareant, triste vero signum si singuli. Inde nautæ aduersa tempestate iactati vota faciebant Castori & Polluci. (a) Quo facit inscriptio: (b)

CASTO-

(s) *lib. VI p. m. 351.* (t) Valerius Maximus *lib. I c. VIII* Florus *lib. I c. XI lib. II c. XII lib. III c. III* Cicero *II de Nat. D. c. II* & *Tusc. quæst. lib. I c. XII.* Lactantius *II c. VII* Suetonius *Nerone pr.* (u) V in Verrem c. LXXII (x) Plinius *II c. XXXVII.* (y) *nat. quæst. I c. I.* (z) *carm. LXXX ad Mallium.* (a) Cicero *II de inuentione c.* XXXI. (b) *p. MXVI n. 3.*

CASTORI. ET. POLLVCI
SACRVM
OB. FELICEM. IN. PATRIAM
REDITVM. TOT. SVPERATIS
NAVFRAGII. PERICVLIS
EX. VOTO. CVM
SOCIIS
L. M. P
C. VALERIVS. C. F. AGELLVS.

AESCVLAPIVS.

Aesculapius Apollinis filius, vt senex barbatus, cum pallio Græcorum more, baculum manu tenens, cui serpens circumuolutus, visitur: ita & serpens altari in quo ignis ardet, circumuolutus eundem præsentabat. Arnobius ita describit (c): *Aesculapius*, inquit, *Deus præstans, sanctus deus, salutis dator, valetudinum pessimarum propulsator, prohibitor & extinctor serpentis est forma & circumscriptione finitus: per terram reptans cœno natis vt vermiculis mos est, solum mento radit & pectore: tortuosis voluminibus se trahens, atque vt pergere prorsus possit, partem sui postremam conatibus prioris adducit.* Officiis ergo & medendi artibus præesse & medicinæ vsum primus apud homines introduxisse, atque medicus insignis fuisse dicebatur; ideoque eum inter numina posuerunt & ægroti pro recuperanda sanitate sua & suorum illum, filiamque Salutem fuere precati vel egere grates (d): & quidem vti inscriptio (e) apud Gruterum habet: OB INSIGNEM CIRCA SE NV- Tab. IV n. 5. n. 6.

(c) Lib. VII p. m. 249. (d) Arnobius lib. III p. m. 114. Gruterus p. LXVII n. 9. (e) p. LXX n. 8.

NVMINIS EIVS EFFECTVM. Immo sæpius quoque pro salute principum vel priuatorum conseruanda (f). Cultus eius Epidauri Peloponesi celebris. *Epidaurus* enim, inquit Liuius (g), *inclita Aesculapii nobili templo quod quinque millibus passuum ab Vrbe distans, nunc vestigiis reuulsorum donorum, tum donis diues erat, quæ remediorum salutarium ægri mercedem sacrauerant Deo.* Pergami quoque templum fuisse, in quo curationis caussa somnia captare soliti, testatur Herodianus (h). Inde ex decreto librorum Sibyllinorum ad Romanos delatus, de quo Liuius (i) ita loquitur: *cum ciuitas pestilentia laboraret, missis legatis, vt Aesculapii signum Romam ab Epidauro transferrent; anguem, qui se in nauem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportauere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Aesculapio consecrata est.* Cur autem in hac Tiberina Aesculapio sedes fuerit adsignata, rationes inquirit Plutarchus (k). Festus hanc innuit, quod ægroti a medicis aqua maxime sustententur. Filia eiusdem habebatur *Salus*, seu Græcorum Hygiea; dicta alias in lapide prisco (l): DEA VALENTIA. Romanorum enim inscriptiones eadem ratione Aesculapium & Salutem venerabantur, vti Græcorum Aesculapium & Hygieam (m). A qua tamen distincta erat Salus publica,
n. 7. inter virtutes diuinas culta. Figuram habet fœminæ stantis, vel sedentis vel scipioni innixæ, crinibus in nodum
n. 8. contortis, Stans plerumque ante aram, cui serpens circum-

(f) Gruterus p. LXVII n. 10. (g) XLV c. XXVIII. (h) lib. IV c. VIII (i) lib. X in fine & epitome libri XI. (k) quæst. Rom. XCIV. (l) Gruterus p. II n. 12. (m) Gruterus p. LXVIII & LXIX.

cumuolutus, simpulum manu tenens atque libans. Serpens enim auctore Festo, saluti sacer, quod instauretur quotannis positis exuuiis, vt & medicamentis ægroti mutantur: Aesculapii comes dicebatur *Telesphorus*, cum bardocucullo, siue veste a capite ad genua deuoluta, vti describit Martialis (n). Opportune dum Aesculapius hicce sub prelo sudat, Clarissimus vir, CHRISTOPHORVS CELLARIVS ad me mittit filii Salomonis, præmatura morte abrepti *Origines & antiquitates medicas*, quarum supra iam fuit mentio facta, (o) auctius a se editas. Singularia sane sunt, quæ continent, circa Aesculapii præsertim ortum atque familiam, medicorum sectas atque dignitatem; quæ ex Græcorum Romanorumque antiquis monumentis dilucide explicantur & curate enodantur; vt ea loco hoc conuenienti præterire mihi duxerim religioni. *n. 9.*

QVIRINVS.

Romulus hic erat, auctor & vrbis & imperii Romani, namque & hunc in cœlo cum diis æuum agere putabant (p). Quem armatum semper atque hastatum pingebant, cum fratre Remo tamen quam sæpissime lupam lactantem: de quo Virgilius (q): *Tab. IV 4. 10.*

- - geminos huic vbera circum
ludere pendentes pueros, & lambere matrem
impauidos.

Eius relationem inter diuos describunt Liuius (r), Florus (s) & Dionysius Halicarnassensis (t). Inter deos itaque

R 2

(n) *lib. XIV ep. CXXVIII.* (o) *parte gener. p. 26* (p) Cicero *Tuscul. quæst. lib. I c. XII.* (q) *VIII Aen. v. 631.* (r) *l. I c. XVI.* (s) *l. I c. I.* (t) *lib. II p. m. 124.*

que Romanorum tutelares habitus, & ex instituto Numæ alternis annis sacrificio fuit cultus.

VERTVMNVS.

Vnum quidem eundemque cum Iano esse volunt Vertumnum, sed perperam; binos enim esse ex Horatio discimus, qui (u) librum suum ita adloquitur:

videris

Vertumnum Ianumque liber spectare.

Omnium autem formarum, quas diis suis tribuebant, capax habebatur, cuius fabulam integra elegia (x) describit Propertius. Antiquissimum Faliscorum fuisse regem volunt, qui vinearum & pomiferarum arborum serendarum rationem tradiderit; hinc & frugibus autumnalibus præerat, & singulari festo, Vertumnalia dicto, mense octobri colebatur. Et cum multiformis haberetur deus, mentes quoque hominum in contrahendo vertere credebatur: ita inconstantis animi homines Horatius (y) Vertumnis natos dicit iniquis. Alii vero non a vertendis mentibus, sed a vertendis rebus, quia mercaturæ quoque præerat, sic dictum aiunt (z). Templum eius in vico Tusco fuit, docente id Propertio, ex quo ad circum maximum iter erat, secundum Ciceronem (a).

PRIAPVS.

Priapum genitalibus propriis inferiorem vocat Arnobius (b). Horrendam eius faciebant imaginem, nudam

(u) *lib. I ep. XX.* (x) *lib. IV el. II.* (y) *lib. II sat. VII v. 14.* (z) Ascon. Ped. *in III Verr. p. m. 107.* (a) *lib. I in Verr. c. LIX.* (b) *lib. VI p. m. 209.*

dam atque ex ficu ſtatuam eius formantes, in terram vtroque genu inclinantem, de quo Horatius (c):

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum :
cum faber incertus ſcamnum faceretne Priapum
maluit eſſe deum. deus inde ego, furum auiumque
maxima formido. nam fures dextra coërcet,
obſcænoque ruber porrectus ab inguine palus :
aſt importunas volucres in vertice arundo
terret fixa, vetatque nouis conſidere in hortis.

Cum falce enim, quam deſcribit Lactantius, (d) ſemper efformabatur atque herbis hortenſibus coronatus. Hortorum præſes atque cuſtos erat, vt fures & aues abarceret: inde inſcriptio (e)

HORTORVM. CVSTODI. VIGILI
CONSERVATORI. PROPAGINIS
VILLICORVM

atque Virgilius (f)

ſinum lactis & hæc te liba Priape quotannis
expectare ſat eſt : cuſtos es pauperis horti.

& alibi (g)

& cuſtos furum atque auium cum falce ſaligna
Helleſpontiaci ſeruet tutela Priapi.

Helleſpontiacus habebatur Lampſaco ortus, vti & Prudentius canit (h):

hic deus e patrio prænobilis Helleſponto
venit aduſque Italos ſacris cum turpibus hortos,
ſinum lactis, & hæc votorum liba quotannis
accipit ; ac ruris ſeruat vineta Sabini.

(c) *lib. I ſat. VIII.* (d) *lib. II c. IV.* (e) Gruterus *p. XCV n. 4.* (f) *ecl. VII v. 32.* (g) *Georg. IV v. 110.* (h) *lib. I contra Symmachum v. III.*

Turpiter adfixo pudeat quem visere ramo.

Portumnum quoque vocabant eum, auctore Festo & veteribus poëtis græcis, quod tutum aduersus tempestates portum monstraret nauigantibus: qui idem cum Iano Portumno, de quo apud Gruterum (i). Apuleius (k) *Portumnus* inquit, *cæruleis barbis hispidus*. Cum quo idem videtur qui apud Gruterum (l) & Boissardum (m) dicitur SILVANVS LITTORALIS. Obscœnitatis præterea, & omnis spurcitiei præses habebatur; ideoque ab horticultoribus, nauigantibus atque omni libidini, & lasciuiei deditis maxime colebatur.

VIRTVTES DIVINAE

Virtutes quoque diuinitus cultæ, propter quas hominibus adscensum dari in cœlum putabant. De his autem Cicero (n) ita loquitur: *Fortunam a Deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Quamuis menti delubra & virtuti & fidei consecremus, tamen hæc in nobis ipsis sita videmus: spei, salutis, Opis, Victoriæ facultas a diis expetenda est.* Omnes modesto habitu fœmineo, stolatæ, sedentes sæpe fingebantur cum sceptro & patera: quibus dein vel cornu copiæ, vel libra, vel temon, vel flores, vel simile quidpiam additur.

FORTVNA.

Fortunæ simulacrum cum copia, [cornu copiæ] & gubernaculo fingunt, inquit Lactantius (o); tanquam hæc & opes tribuat, humanarumque rerum regimen obtineat. Adparet enim habitu muliebri, cum cornu copiæ

Tab. IV

(i) Gruterus *p. XCV n. 6. 7.* (k) *IV Milef. p. m. 106.* (l) *p. MLXXI n. 3.* (m) *p. VI n. 30.* (n) *III de N. D. c. XXXIV* (o) *lib. III c. XXII.*

piæ & temone, ſtans plerunque; quandoque cubantem eam videmus in lectiſternio: quandoque ob volubilitatem ſuam rotæ innititur. Eius varia erant cognomina: Siquidem Plutarchus (p) Seruium ait Fortunæ *bonæ ſpei*, *auerruncæ*, *blandæ*, *primigeniæ & virili* templa condidiſſe: templa quoque fuiſſe fortunæ *propriæ*, *conuertentis* & *bene ſperantis*, *virginis* atque *viſcatæ*. Erat & alia *regia*, *publica*, *equeſtris*, *obſequens*, *manens*, *felix*, *redux*, *adiutrix*, *ſalutaris*, *conſeruatrix*. *Barbatam* quoque fortunam exhibet Reineſius (q), quæ adultos barba induit, quos honorare voluerit, vti inquit Auguſtinus. (r) *Muliebris* fortuna dicebatur inde, quod C. Marcius Coriolanus, cum exul Romanis bellum intuliſſet, nec armis ei reſiſti poſſit, mulierum tandem, matris præſertim Veturiæ & Volumniæ vxoris precibus atque lacrumis ceſſit. In cuius rei memoriam matronæ a ſenatu petiere, vt illo ipſo in loco, quo preces fudiſſent, templum fortunæ muliebri ædificaretur: quod & a S. P. Q. R. decretum, area publica pecunia emta, deæque conſecrata; & in ea templum & ara ex præſcripto pontificum condita, ſumtibus ſimul decretis ex publico, quibus ſacrum fieret anniuerſarium; cui præeſſet matrona, quam ipſæ deligerent ad id miniſterium (s) Præneſtis ſub duarum ſororum imagine colebatur, vna vultu candido, altera atro: quarum illa *fortuna bona*, hæc *mala* vocabatur. Quare & fortunæ vota ſoluebant (t). Malæ quoque fortunæ aram in Eſquiliis conſecratam ait Cice-

n. 11. n. 12. n. 13. n. 14.

(p) *quæſt. Rom. LXXIV.* (q) *cl. I n. CXXI p. m. 159.* Spon *miſc. erud. ant. p. m. 74.* (r) *de Ciu. Dei lib. IV c. XI.* (s) Halic. *lib. VIII p. m. 525.* Liuius *II c. XL.* (t) Gruterus *p. LXXII n. 2. 3.*

Cicero (u). Quam & malam deteſtatamque dicit. (x). Officium eius nomen docet, cum quilibet fortunam ſibi adoptet propitiam, ideoque cultus eius maximus erat & vniuerſalis. Quare & *fortuna omnipotens* dicta, (y) alias fortuna ſupera (z). Deſcribit eam Cicero (a) qui magnam vim eſſe in fortuna in vtramque partem ait, vel ſecundas ad res vel aduerſas. Ipſamque rerum humanarum dominam dicit (b). Inde & familiæ eandem ſibi propitiam adoptabant; vti in lapidibus *Torquatiana* & *Tulliana* dicitur (c). Pro nominum tamen diuerſitate peculiaris quibusdam cultus erat. *Primigeniam* quidem in augendis honoribus colebant: maxime vero Iouis pueri eam eſſe volebant, talem quidem, qualis Ioui accidit, ſibi precati. Quo facit inſcriptio (d):

FORTVNAE
IOVIS PVERI
PRIMIGENIAE
D. D.
EX SORTE COMPOS
FACTVS

Aedem huic in colle Quirinali extruxit Q. Marcius Ralla (e). *Fors Fortuna* ab illis colebatur, qui ſine arte aliqua viuebant; cuius templi meminit Tacitus (f), & vici Fortis Fortu-

(u) *III de N. D. c. XXI.* (x) *II de Ll c. XI.* (y) Virgilius *VIII Aen. v. 334.* Gruterus *p. LXXII n. 2.* (z) Spon *ſect. III n. 73.* (a) *de diuin. lib. II c. V & de Officiis II c. VI.* (b) *pro Marcello c. II.* (c) Spon. *ſect. III n. 71. 72.* (d) Gruterus *p. LXXV n. 7.* Boxhorn. *quaeſt. Rom. IV* (e) Liuius *XXXIV c. LII.* (f) *Ann. II c. XLI.*

Fortunæ lapis priscus apud Gruterum (g). Fortunæ *virginali* nouæ nuptæ zonam dedicabant. Fortunæ *reduci* pro salute itu & reditu vota faciebant (h). De *Fortuna huiusce diei*, Plinius ait (i): *fuit & alius Pythagoras Samius, initio pictor, cuius signa ad ædem Fortunæ huiusce diei seminuda, vnde & laudata sunt.* Originem hic cultus habet suam a Q. Catulo, qui in bello cum Ambronibus vouit καθιερώσειν τῇ τύχην τῆς ἡμέρας ἐκείνης sacra se facere velle fortunæ eius diei (k). Huiusque fortunæ vicus in regione vrbis X fuit, secundum Victorem. Cicero (l) illam cum aliis iungit, dum ait: *fortunaque sit vel huius diei: nam valet in omnes dies: vel respiciens ad opem ferendam, vel forum: in quo incerti casus significantur magis, vel primigeniam a gignendo.* Singulare quid in simulacro fortunæ aureæ erat, quod ante lectum Imperatorum positum morti vicini ad filios & successores deportare iubebant (m): quod simulacrum etiam, rarius tamen in publicum ferebatur. Inde Fortuna Augusta, Augusti, vel Augustorum sæpius in lapidibus Reinesianis (n).

VIRTVS. HONOS

Honorem & virtutem coniungebant Romani, vti videre est in nummo Vitellii & apud Gruterum (o) *Tab. IV n. 15.*

VIRTVTI
ET
HONORI
S

Indi-

(g) Gruterus *p. DLXXIX n. 8.* (h) Gruterus *p. VIII n. 2.* (i) *XXXIV c. VIII.* (k) Plutarchus *Mario p. m. 420.* (l) *II de LL c. XI.* (m) Iulius Capitolinus *Antonino Pio c. XII & M. Antonino c. VII.* (n) *p. m. 157.* (o) *p. X n. 4.*

Indicantes eo, illum ſolum & verum eſſe honorem, qui per virtutem adquiritur. Virtus autem militari habitu plerumque conſpicua, vel equo inſidens, vel erecta ſtans, vel etiam ſedens; variis armis, haſta, lorica, pilo & corona inſtructa, clypeum humi poſitum ſiniſtra ſuſtinens. Honos autem tanquam fœmina ſeminuda, cum cornu copiæ atque haſta pingebatur.

GLORIA

Gloriam & gaudium Romanorum, Exercitus, Noui Sæculi &c ſæpius per imperatorem vel militem labarum ferentem Conſtantinorum temporibus videmus.
Tab. IV n. 16. 17. Quandoque vt in nummo Licinii, dextra tenet palladium, ſiniſtra labarum, vel capite turrito adparet, adiunctis ſpoliis, captiuis & roſtris.

PIETAS

Caput eius eſt muliebre, eamque vel Auguſtorum, Auguſtarumque vel Romanam & ſenatus, modo per aram in qua ignis ardet, adiuncto ſimpulo & arca thurifera vel per ſigna pontificalia & auguralia repræſentabant; modo vel per Aeneam Anchiſem portantem, vel duos fratres Catinenſes; aut vero per fœminam puellos fouentem lactantemque; vel per matronam capite velato ſacrificantem, ciconiamque notabant.
Tab. IV n. 18. 19.

IVSTITIA.

Iuſtitiam a pictoribus antiquis forma atque filo ſeu charactere & figura virginali, adſpectu vehementi & formidabili, luminibus oculorum acribus, neque humilis neque atrocis, ſed reuerendæ cuiusdam triſtitiæ dignitate pingi ſolitam ſcribit Gellius (p). Alias quoque cum capite diademate ligato, ſed nudo a tegmine pingebatur; alias cum

(p) XIV c. IV.

cum libra & cornu copiæ in nummis adparet. Priscis temporibus dicebatur fas: Ausonius in monosyllabis de diis Tab. IV n. 20.

Sunt & cælicolum monosyllaba. Prima Deum Fas,
quæ Themis est Graiis.

Eam secundum Festum, Deam putabant esse, quæ præciperet hominibus id petere, quod fas esset, eamque id esse existimabant, quod & fas est. A Phurnuto describitur, quod dea sit, quæ efficiat vt pacta & conuentiones inter nos fiant & seruentur.

AEQVITAS

A iustitia diuersam faciebant æquitatem, merito autem eidem coniungenda. Sinistra vel hastam vel cornu copiæ, dextra libram tenet, serpentem & rotam ante pedes habet: & cum æquitas publica in cudendis monetis maxime requiratur, eundem ei typum adscribebant, præcipue Constantiniano sæculo id factum, cum inscriptione *Moneta Sacra Augg. & Caes. Nostr.* qui vsus monetæ figuram nummis imprimendi, Domitiani temporibus inualuit. Tandem sub Commodo ad ternarium vsque numerum creuit, ita vt conspiciantur tres fœminæ stolatæ, stantes, quælibet ante aram, in qua ignis accensus, dextra libram, sinistra cornu copiæ ferentes Tab. IV n. 21.

SALVS

Romanorum dea erat, ab Aesculapii filia, Græcis Hygiea dicta, alia. Lapides quidem vbi de illa Aesculapii filia loquuntur, eandem semper iungunt patri; & quidem qui apud Græcos sculpti, Aesculapium & Hygieam, qui apud Romanos, Aesculapium & Salutem præferunt (q). Inscriptiones autem, quæ salutem publicam, per-

(q) Gruterus p. LXIX & LXX.

perpetuam, Auguſtam, vel domus Auguſtorum præferunt, hanc noſtram innuunt inter virtutes diuinas. Quippe & hæc ante Aeſculapium Romæ culta, eique ædes à C. Iunio Bubulco conſule vota, cenſore locata, dictatore fuit dedicata; (r) idque duodecim annis antequam ex Epidauro in vrbem Romam reciperetur Aeſculapius. Aliud Saluti templum extruere decreuerat Nero, (ſ) in memoriam liberationis e coniurationis periculo factæ. Ex quo atque ſalutis augurio, de quo infra dicetur pluribus, patebit, Salutem hancce omnis ſtatus rei Romanorum publicæ, Auguſtorumque habuiſſe curam. Figura eius cum ſalute Aeſculapii in nummis conuenit.

VICTORIA.

Victoria etiam dea, vt ex inſcriptione adparet: (t)

DEAE
VICTORIAE
SACRVM.

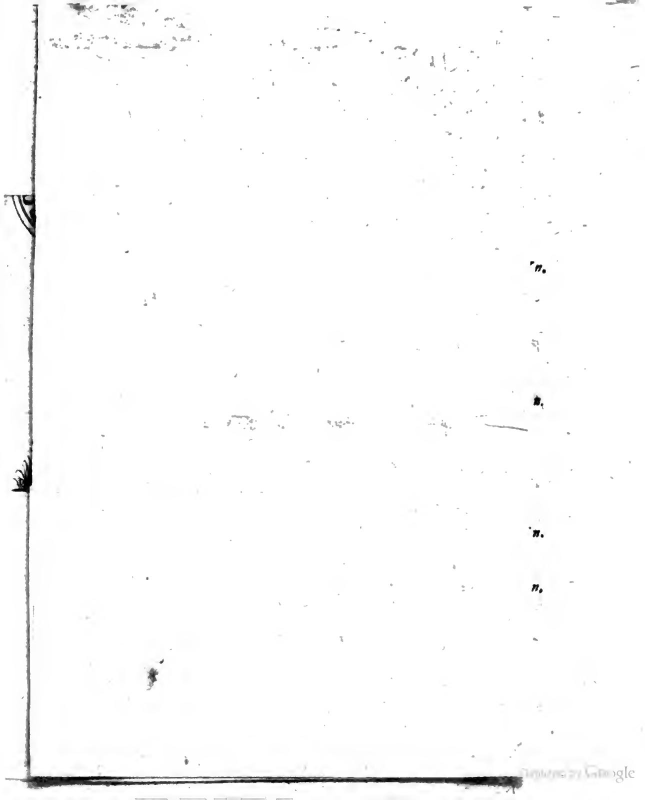
Frequens autem eius typus occurrit in nummis & monumentis veterum. Alata plerumque conſpicitur, palmæ ramum & coronam præferens; quandoque orbi inſiſtens, clypeoque inſcribens, aut tropæum caduceumque ferens cernitur: vel per tres ſorores ſiue fata victricia in nummo Diocletiani indicatur. Sub Chriſtianis Impp. victoria venerabile ſignum crucis tenet: ſi victoriæ effigies nauis roſtro inſiſtit, naualem indicat. Hanc etiam Vitulam olim fuiſſe nominatam, ex Piſone, ſcriptore veteri, nos docet Macrobius (u).

Tab. IV n. 22. *n. 23.* *n. 24.*

PAX.

Tab. IV n. 25. Pax quoque alata conſpicitur, ſerpentem concul-cans

(r) Liuius *X c. I.* (ſ) Tacitus *Ann. XV extremo.* (t) Gruterus *p. CIII n. 11.* (u) *Saturn. III c. II.*

Ta

n.

n.

T.

cans pedibus, vel arma humi iacentia face accendens; & ſæpius *fundata, publica, æterna* & *perpetua* dicitur. Symbolum eius ſunt duæ dextræ coniunctæ, cum caduceo & duobus Amaltheæ cornibus. Huic autem primus & ſtatuam aramque dicauit Auguſtus, Agrippa perfecit (x).

FELICITAS.

Quid quod & Felicitas dea eſt? ædem accepit, aram meruit, ſacra ei congrua perſoluta ſunt, inquit Auguſtinus. (y) Felicitatem autem Auguſti & publicam atque tempora felicia matrona cum cornu copiæ & Caduceo notat. Seculi, vel reipublicæ felicitatem per quatuor anni tempora, cornu copiæ, oliuæ ramum, immo per Imperatores ipſos ſuosque principes iuuentutis deſignabant. *Tab. IV n. 26.*

SECVRITAS. TRANQVILLITAS.

Securitas perpetua, Auguſta, publica, reipublicæ, orbis & Pop. Rom. dicta; ſedet vel columnæ innititur, quandoque laurum aut oliuæ ramum præfert, addita & cornu copiæ, ſceptrum, ara, faces. Similî modo, ſtatione tamen magis ſedata adparet tranquillitas, laureata, corpore ſeminudo, remum & ſpicam manibus tenens. *Tab. V n. 1.*

QVIES.

Quietis fanum prope vrbem Romam fuiſſe Liuius teſtatur: (z) quæ ipſa Deorum prouidentia parta dicitur in nummo Maxentii & Maximiani. *Tab. V n. 2.*

ABVNDANTIA. VBERTAS.

Cum haſta fingitur, quandoque per cornu copiæ inuerſum, omnis generis fructus aut nummos effundit. *Tab. V. n. 3.*

S 3 SPES

(x) Dio *lib. LIV extremo.* (y) *de Ciu. D. lib. IV c. XVIII.*
(z) *lib. IV c. XLI.*

SPES.

Tab. V. n. 4. Augusta, publica, Reipublicæ, perpetua, bona dicitur; vt in lapide prisco: (a)

SPEI.
AVG.
SACR.

Tanquam virgo iuuencula summis pedum digitis incedens fingebatur. Perpetuum eiusdem symbolum lilium est, quod manu præfert: quandoque & cum caduceo conspicitur.

LIBERTAS.

Libertatis ædem pater Tiberii Gracchi in Auentino ex multaticia pecunia faciendum curauit dedicauitque. (b)

Tab. V n. 5. Symbolum eiusdem & nota perpetua est pileus.

HILARITAS &
LAETITIA.

Tab. V n. 6. Notas habet ramum & serta. Lætitia fundata in Crispinæ nummo cernitur cum diademate in dextra, & gubernaculo nauis in sinistra manu.

PROVIDENTIA.

Tab. V n. 7. Per globum & spicas quas manu tenet, cognoscitur; quandoque & cornu copiæ, fulmina & caduceum præfert; nonnunquam sceptro vel digito monstrat globum longius distantem.

PRVDENTIA. SAPIENTIA.

Prudentiæ typus cum prouidentiæ plane conuenit. Sapientiæ vero propria Palladis noctua.

CLEMENTIA. INDVLGENTIA

Tab. V n. 8. Clementia capite diademato repræsentatur, laurum, vel oliuæ ramum, sceptrum etiam vel pateram præferens. Quip-

(a) Gruterus p. CI n. 6. (b) Liuius XXIV c. XVI

Quippe & hæc inter deas habita, cum in honorem Cæsaris templum extruxerint Romani, *ναὸν αὐτῇ τῇ ἐπιεικείᾳ αὐτοῦ* (c).

CONCORDIA.

Concordiæ symbolum est cornix, vel duæ dextræ coniunctæ; *coniugalis* typus est pauo. Quod si vero militum, exercituum Prætorianorum, prouinciarum Concordiam & fidem in eligendo imperatore indicare volebant, id fiebat per matronam stolatam, inter duo signa militaria stantem, vel per duas manus coniunctas. Augustorum concordia per matronam sedentem, ramum oleæ & caduceum tenentem designabatur. Eam sic describit Seneca (d): *Tab. V n. 9.*

asperi
Martis sanguineas quæ cobibet manus;
quæ dat belligeris fœdera gentibus.
Et cornu retinet diuite copiam,
donetur tenera mitior hostia.

AETERNITAS.

Vel Augustæ, vel Augusti atque imperii dicebatur. Sedens fingebatur capite velato, manu tenens solis & lunæ capita, vel globum vel Phœnicem, vel sceptrum, vel facem vel hastam: phœnix sæpe cum capite radiato eiusdem symbolum est. *Tab. V n. 10.*

FIDES

Inter virtutes diuinas hæc quoque culta, alia tamen a Deo Fidio vel Pistio, cuius cultum Numa instituit, templum Posthumius dedicauit. Hanc autem inter alias virtutes, quibus delubra constituta, numerat Cice-

(c) Dio *lib. XLIV p. m. 243.* Plutarchus *Cæsare p. m. 734.*
(d) *Medea v. 63.*

Cicero (e). Notabilis inter vtrumque deum differentia est in æde. Fidii quidem in colle Quirinali fuisse supra ex Ouidio (f) vidimus; nostram autem Fidem, virtutem in Capitolio vicinam Ioui esse voluere Romani (g) Quippe eius ædem ab Attilio Calatino in Capitolio fuisse dedicatam docet Cicero (h). Dicitur & hæc fides publica, atque sub figura matronæ cum cornu copiæ adparet. Fidem exercitus vel matrona inter duo signa militaria, vel milites ducem suum strenue sequentes repræsentant. *Tab. V n. 11.*

MENS

Mentem quoque ait Lactantius, (i) inter deos collocauit senatus, quem profecto si habuisset, eiusmodi sacra nunquam suscepisset. Caussam addit Cicero (k), quod a diis ad homines peruenerit, cultaque ideo, vt bonas redderet hominum mentes. Ei dicata inscriptio apud Gruterum (l):

M. SEPTIMIVS. C. F.
MENTI. FIDEIQ. DEAB.
PRAESENTIBVS
EX. VOTO. S. P.

Origo cultus bello Punico secundo cœpit, de quo Ouidius (m)

mens quoque numen habet, menti delubra videmus
vota metu belli perfide Pœne tui.

PVDICITIA

Pudicitiam quoque vt Deam colebant, eamque vel *patri-*

(e) *III de N. D. c. XXXVI.* (f) *VI Fast. v. 217.* (g) Cicero *III de Offic. c. XXIX.* (h) *II de N. D. c. XXIII.* (i) *lib. I c. XX.* (k) *II de N. D. c. XXXI.* (l) *p. XCIX n. 7.* (m) *VI Fast. v. 240.*

patriciam vel plebeiam, quorum cognominum originem docet Liuius (n). *Coniugalem* tamen potius venerabantur pudicitiam. Ita & in Augustarum nummis decoro habitu muliebri in sella sedens, cuius imo duæ columbæ insident, sceptrum manu tenens, cum inscriptione, pudicitia Augustæ, sæpius visitur. *Tab. Vn. ix.*

PLEBS DEORVM

Infimam sortem inter minorum gentium deos faciebat plebs deorum; quam Augustinus (o) vocat infimam turbam & (p) plebeiam, numinum multitudinem, minutis opusculis deputatam; (q) turbam quoque plebeiorum deorum. Quo spectant omnes ruri præfectæ diuinitates, & omnes vel vilioribus, vel minoribus curis occupati dii, de quibus Ouidius (r):

Vos quoque plebs superum Fauni, Satyrique
fluminaque & nymphæ, Semideumque genus.

DII RVSTICI

Eadem ratione, qua Romanii duodecim consentes colebant, deos Romanos dictos, duodecim quoque tanquam agricolarum duces venerabantur: Iouem & Tellurem, parentes magnos; solem & lunam, quorum tempora obseruantur; Cererem & Liberum, quorum fructus maxime ad victum necessarii; Robigum & Floram vt omnia absque detrimento deflorescant; Mineruam & Venerem quibus procuratio olei & hortorum conuenit, vti nos docet Varro (s).

T PAN

(n) *X c. XXIII.* (o) *lib. VII de Ciu. D. c. IV.* (p) *c. II.* (q) *lib. IV c. XI.* (r) *in Ibin v. 81.* (s) *de Re Rust. c. I.*

PAN

Princeps rusticorum deorum Pan erat, quem sub nomine Fauni a Romanis, tanquam indigetum vnum sacris honoratum & carminibus scribit Halicarnassensis (t). Olim etiam Romanis *Lupercus* dictus (u), & *Inuus* (x). Figuram eius talem facit Silius Italicus (y).

pendenti similis Pan semper & vno
vix vlla inscribens terra vestigia cornu.
Dextera lasciuit caesa Tegeatide capra,
verbera lenta mouens festa per compita cauda,
cingit acuta comas, & opacat tempora pinus.
ac parua erumpunt rubicunda cornua fronte.
Stant aures, summoque cadit barba hispida mento.
Pastorale deo baculum, pellisque sinistrum
velat grata latus, tenerae de corpore damae.

Effingebatur enim facie caprina, rubro colore, hirtis cornibus, cum cauda curta, pedibus caprinis, vel vngulatis, [vti Minutius Felix (z) loquitur] altero incuruo, fistula etiam septem calamorum ori admota. Fistula enim in specie dicata erat, de quo Tibullus: (a)

Tab. V n. 13.

pendebatque vagi pastoris in arbore votum
garrula syluestri fistula sacra deo.

Pastorum habebatur deus, syluarum venatorumque praeses, qui & fistula eum sua canebant. Inde Virgilius: (b)

Mecum vna in syluis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cera coniungere plures
instituit: Pan curat oues, ouiumque magistros.

Ab eo

(t) *lib. I p. m. 24.* (u) *lib. XLIII c. I.* (x) Liuius *I c. V.* Macrobius *Sat. I c. XXII.* (y) *de B. Pun. lib. XIII v. 322.* (z) *Octauio cap. XXI.* (a) *lib. II el. V.* (b) *ecl. II v. 31.*

Ab eo dicebantur terrores panici, qui ex improuiso, nec iusta ex caussa exoriuntur: ex eo forsan dicti, quod in syluis habitare dicebatur, in quibus stridentia sæpe arborum folia nobis metum iniiciunt; & in syluis quoque dæmonum ope sæpius varii horrendi sonitus audiuntur. Quas Faunorum voces (c) nocturnos quosdam inanesque metus Cicero vocat (d): alias de terrore frustraneo commoueri πανικοῖς dicit (e). Hosce autem terrores egregie describit Valerius Flaccus (f) dum ita canit:

dant æthere longa
signa tubæ, vox & mediis emissa tenebris.
Hostis habet portus, soliti rediere Pelasgi.
Rupta quies, deus ancipitem lymphauerat vrbem,
Mygdoniæ Pan iussa ferens sæuissima matris,
Pan nemorum bellique potens, quem lucis ad horas
antra tenent, patet ad medias per deuia noctes,
setigerum latus, & torua coma sibila frontis.
Vox omnes super vna tubas, qua conus & enses,
qua trepidis auriga rotis, nocturnaque muris
claustra cadunt, talesque metus non Martia cassis,
Eumenidumque comæ, non tristis ab æthere gorgo
sparserit, aut tantis aciem raptauerit vmbris.
Ludus & ille deo, pauidum præsepibus aufert
cum pecus, & profugi sternunt dumeta iuuenci.

Per eum quoque vniuersæ substantiæ materialis dominum denotari, voluisse veteres testatur Macrobius (g). Sacra eidem pinus, immolabaturque hircus & capra hirsuta. Ministri erant Fauni, Satyri, Sileni, quibus eundem

(c) *Il de N. D. c. II.* (d) *pro Cœlio c. XV.* (e) *lib. XV ad Fam. ep. XXIII.* (f) *Argonaut. lib. III v. 43.* (g) *Saturn. I c. XXII.*

dem fere habitum dabant ; eosque incubos vocabant, quos mulierum pudicitiæ atque infantibus recens natis insidiari putabant (h). Etiam inter Bacchi quoque comites satyri erant, Silenus inprimis senex decrepitus, asello insidens.

SYLVANVS

Vel idem cum Pane hic fuit, vel parum distinctus. Rusticus erat deus, cui sacra, post condita frumenta faciebant agricolæ; de quo Horatius (i) :

agricolæ prisci fortes, paruoque beati
condita post frumenta leuantes tempore festo
corpus, & ipsum animum spe finis dura ferentem
cum sociis operum, & pueris & coniuge fida
tellurem porco, Syluanum lacte piabant.

Ipsum quoque Syluanum porco placabant, vt canit Iuuenalis, (k) *cædere Syluano porcum.* Coronam e ferulis & liliis ei tribuit Virgilius (l) :

venit & agresti capitis Siluanus honore
florentes ferulas & grandia lilia quassans

In lapidibus eiusdem frequens fit mentio, salutaris, sanctus, sanctissimus & custos (m) dictus. Lapis est SILVANAB. & QVADRIBIS (n) dicatus, qui sine dubio minores syluarum præsides notat.

TERMINVS

Antiquissimus erat deus, cuius cultum vel Numa, *Tab. V n. 14.* instituit (o), vel vt alii volunt, Tatius Sabinus. Fingebant eum barbata facie, manibus pedibusque truncum. Nonnun-

(h) Augustinus *de Ciu. D. lib. XV c. XXIII.* (i) *lib. II ep. I v. 139.* (k) *sat. VI v. 48.* (l) *ecl. X v. 24.* (m) *p. LXIV n. 4. p. LXV n. 1. 2. 3. 4. 5. 6.* (n) Spon *s. III n. 26.* (o) Halicarn. *lib. II p. m. 133.*

nunquam & vt solum stipitem vel lapidem quadratum eum efformabant, vti canit Ouidius (p) :

Termine, siue lapis, siue es desertus in agro
stipes ; ab antiquis tu quoque numen habes

Et de Termino Apuleius: (q) *vel enim colliculus sepimine consecratus, vel truncus dolamine effigiatus, vel cespes libamine humigatus, vel lapis vnguine delibatus* : de quo more vngendi lapides terminales capite vndecimo dicetur pluribus. Finibus regundis maxime præerat; ab eodemque dicti termini & lapides arboresque terminales. Ideo deus pacis & iustitiæ custos dicebatur. Huic litabatur sub dio, nullum autem animal mactabant, sed tantum Cerealia frugumque offerebant primitias, (r) quod tamen postea mutatum, & sus atque agnus eidem immolatus (s).

BONVS EVENTVS.

Hunc quoque Varro inter rusticos numerat. Simulacrum autem eius dextra pateram, sinistra spicam ac papauer tenens ab Euphranore fuisse efformatum, Plinius docet (t). Quali figura etiam in nummis conspicitur. *Tab. V n. 15.* Rem autem aliquam adgredientes eum sibi adoptabant propitium (u).

ROBIGVS.

Sacrificabatur ei secundum segetes, ne rubigo eas occu-

(p) *Fast. II v. 641.* (q) *Floridorum I ab initio.* (r) Halicarn. *lib. II p. m. 134.* Plutarchus *quæst. Rom. XV.* (s) Alexander ab Alexandro *genialium dierum lib. II c XXII.* (t) *lib. XXXIV c. VIII.* (u) Gruterus *p. CI n. 7 8.*

occupet, inquit Varro (x), quod & confirmat **Plinius** (y): Augustino (z) dicitur dea rubigo.

MINORES DII RVSTICI

Alii erant minores & obscuri ruris dii, ipsis Romanis sæpe non satis noti: quorum officium & nomen ex Varronis libris hausit Augustinus, (a) a quo nos ea mutuati. Deæ *Rusina* rura dicata; iuga montium, deo *Iugatino*; collibus deam *Collatinam*; vallibus *Valloniam* præfecerunt. Nec saltem potuerunt, inquit Augustinus, vnam Segetiam talem inuenire, cui semel segetes commendarent: sed sata frumenta quamdiu sub terra essent, præpositam voluerunt habere deam SEIAM: cum vero iam super terram essent, & segetem facerent, Deam SEGETIAM: frumentis vero collectis atque reconditis, vt tuto seruarentur, Deam TVTILINAM præposuerunt: cui non sufficere videtur illa Segetia, quam diu seges ab initiis herbidis vsque ad aristas aridas perueniret. Quare & Plinius (b) ait: *Seiam a serendo, Segestam a segetibus adpellabant: quarum simulacra in Circo videmus, tertiam ex iis nominare sub tecto religio est.* Tertiam hanc alii τὸν διόνυσον, alii terminum, alii deum Fidium esse volunt; quia tamen numina hæc sexus primarii, & quod potissimum est, cum Seia & Segetia nihil habent commune, *Tutillinam* potius putamus, semper coniunctam; de qua Macrobius (c) docet, quod apud veteres qui nominasset salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutilianam, ferias obseruasset, seu diem illum fuisse feriatum. *Tutanus & Tutilli-*

(x) *de L. L. lib. V p. m. 33.* (y) *lib. XVIII c. XXIX.* (z) *lib. IV de C. D. c. XXI.* (a) *lib. IV de C. D. c. VIII.* (b) *lib. XVIII c. II.* (c) *Saturn. I c. XVI.*

tillina a tutando dicti, quod rebus subitis & periculosis praeessent, secundum Nonium Marcellum. Fortunam quoque Seiam dictam quidam volunt, idque ex corrupto & minus bene intellecto Plinii loco, (d) quem tamen cum Gyraldo (e) ita restituendum putamus, pro Seiam legendo Seiani: Nero *hoc* [marmore candido] *construxerat aedem Fortunae, quam Seiani adpellauit, a Seruio rege sacratam, aurea domo complexus.* Seruius enim fortunae aedem dicauerat, vti docet Plinius (f), quam postea refecit, fortunamque Seiani adpellari voluit Nero. Praefecerunt ergo, pergit Augustinus, *Proserpinam* frumentis germinantibus, geniculis nodisque culmorum deum *Nodotum*, de quo Arnobius (g): *Nodutis dicitur deus, qui ad nodos perducit res satas.* Inuolumentis folliculorum deam *Volutinam*; cum folliculi patescunt, vt spica exeat, deam *Patelenam.* Arnobius tamen binas facit *Patellanam* & *patellam*, e quibus vnam patefactis, patefaciendis alteram praestitutam ait. Cum segetes nouis aristis aequantur, quia veteres aequare hostire dixerunt, deam *Hostilinam*: florentibus frumentis deam *Floram*: lactescentibus deam *Lacturtiam.* maturescentibus deam *maturam*; cum runcantur, id est, a terra auferuntur, deam *Runcinam* implorabant. Deus *Spiniensis* vero edebatur vt spinas ex agris eradicaret (h). Arnobius alios addit. Putationibus arborum inquit, *Puta* praesto est: rebus petendis, *Peta.* Deus nemorum *Nemestrinus* est; & quae praeest frugibus terendis, *Terensis* dicitur. *Vitulina* deae pro frugibus sacra

(d) *lib. XXXVI c. XXII.* (e) *synt. XVI p. m. 444.* (f) *lib. VIII c. XLVIII.* (g) *lib. IV p. m. 131.* (h) Augustinus *IV de C. D. c. XXI.*

cra fieri testatur Macrobius (i). *Populonia* idem mentionem facit (k), quod Iunonis alias cognomen. Augustinus (l) eandem coniungit cum *fulgora*, & ne populationes atque fulgora fierent, cultas fuisse coniectatur Gyraldus. Diuæ *Frutesca* maxime sacra faciebant, vt fructus vberrimos caperent (m). *Bubona* dea bobus præerat (n); *Hippona* equorum atque stabuli curam habebat: cuius simulacrum in stabulis consecratum, (o) quod corollis roseis & floribus aliis ornabatur (p); de quo & Iuuenalis (q):

iurat
Hipponam, & facies olida ad præsepia pictas.

Eadem mihi videtur cum Epona, de qua in lapidibus (r). *Fornacem* quoque deam esse factam arguit Ouidius (s):

Facta dea est fornax; læti fornace coloni
orant, vt fruges temperet illa suas.

Mellonia dea est pollens potensque in apibus, mellis curans custodiensque dulcedinem (t). Montium deus *montinus* dicebatur. (u) De *Sterculino* supra iam sub Saturno diximus, sicut & de Priapo & Vertumno: de Flora, Pomona & Pale sub nymphis dicemus.

DII

(i) *Saturn. III c. II.* (k) *Saturn III c. XI* Arnobius *lib. IV p. m. 118.* (l) *III de C. D. c. X.* (m) Augustinus *IV de C. D. c. XXI.* (n) Augustinus *IV de C. D. c. XXXIV.* (o) Tertullianus *apologetico c. XVI.* (p) Apuleius *lib. III Metam. f. LI.* Plutarchus *parallelis p. m. 312.* (q) *sat. VIII v. 156.* (r) Gruterus *p. LXXXVII n. 4. 5. 6.* (s) *Fast. II v. 525.* Lactantius *I c. XX.* (t) Arnobius *lib. IV p. 131.* (u) Arnobius *lib. IV p. m. 132.*

DII, QVI PARTVRIENTIBVS ET INFANTIBVS VEL IN VTERO VEL RECENS NATIS PRAEESSE CREDEBANTVR

Varro commemorare & enumerare deos cœpit a conceptione hominis, quorum nŭmeros exorſus eſt a Iano, eamque ſeriem perduxit vsque ad decrepiti hominis mortem: & deos ad ipſum hominem pertinentes clauſit ad Næniam deam, quæ in funeribus ſenum cantatur. Deinde cœpit deos alios oſtendere, qui pertinerent non ad ipſum hominem, ſed ad ea, quæ ſunt hominis: ſicuti eſt victus, veſtitus & quæcunque alia, quæ huic vitæ ſunt neceſſaria; oſtendens in omnibus, quod ſit cuiuscunque munus, & propter quid cuique debeat ſupplicari. Cum ita Varronis libros non amplius habeamus ſuperſtites, potior horum deorum ratio ex Auguſtino & Tertulliano petenda. A Iano exorſum Varronem ſcribit Auguſtinus. Tertullianus autem (x) Deum *Conſeuium* primum facit, qui conſationibus concubitalibus præſit. Concordant vtrique, tum quod a Iano ſemper preces ſuas exordiri ſoliti fuere; tum vel maxime ex eo, quod Ianum etiam Conſeuium dictum teſtatur Macrobius (y): & quidem a conſerendo, id eſt, a propagine generis humani, quæ Iano auctore conſeritur. Quare & Auguſtinus (z) aditum eundem aperire recipiendo ſemini ait. Ibi eſt & *Saturnus*, pergit Auguſtinus, propter ipſum ſemen. Ibi *Liber*, qui matrem effuſo ſemine liberat. Ibi *Libera*, quam & Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, vt etiam emiſſo ſemine liberetur. Omnes hi ex illis ſunt, qui ſelecti ad-

V pellan-

(x) *II ad nationes c. XI.* (y) *Saturn. I c. IX.* (z) *VII de C. D. c. II.*

cra fieri teſtatur Macrobius (i). *Populonia* idem mentionem facit (k), quod Iunonis alias cognomen. Auguſtinus (l) eandem coniungit cum *fulgora*, & ne populationes atque fulgora fierent, cultas fuiſſe coniectatur Gyraldus. Diuæ *Fruteſcæ* maxime ſacra faciebant, vt fructus vberrimos caperent (m). *Bubona* dea bobus præerat (n); *Hippona* equorum atque ſtabuli curam habebat: cuius ſimulacrum in ſtabulis conſecratum, (o) quod corollis roſeis & floribus aliis ornabatur (p); de quo & Iuuenalis (q):

iurat
Hipponam, & facies olida ad præſepia fictas.

Eadem mihi videtur cum Epona, de qua in lapidibus (r). *Fornacem* quoque deam eſſe factam arguit Ouidius (ſ):

Facta dea eſt fornax; læti fornace coloni
orant, vt fruges temperet illa ſuas.

Mellonia dea eſt pollens potensque in apibus, mellis curans cuſtodiensque dulcedinem (t). Montium deus *montinus* dicebatur. (u) De *Sterculino* ſupra iam ſub Saturno diximus, ſicut & de Priapo & Vertumno: de Flora, Pomona & Pale ſub nymphis dicemus.

DII

(i) *Saturn. III c. II.* (k) *Saturn III c. XI* Arnobius *lib. IV p. m. 118.* (l) *III de C. D. c. X.* (m) Auguſtinus *IV de C. D. c. XXI.* (n) Auguſtinus *IV de C. D. c. XXXIV.* (o) Tertullianus *apologetico c. XVI.* (p) Apuleius *lib. III Metam. f. LI.* Plutarchus *parallelis p. m. 312.* (q) *ſat. VIII v. 156.* (r) Gruterus *p. LXXXVII n. 4. 5. 6.* (ſ) *Faſt. II v. 525.* Lactantius *I c. XX.* (t) Arnobius *lib. IV p. 131.* (u) Arnobius *lib. IV p. m. 132.*

DII, QVI PARTVRIENTIBVS ET INFANTIBVS VEL IN VTERO VEL RECENS NATIS PRAEESSE CREDEBANTVR

Varro commemorare & enumerare deos cœpit a conceptione hominis, quorum numeros exorſus eſt a Iano, eamque ſeriem perduxit vsque ad decrepiti hominis mortem: & deos ad ipſum hominem pertinentes clauſit ad Næniam deam, quæ in funeribus ſenum cantatur. Deinde cœpit deos alios oſtendere, qui pertinerent non ad ipſum hominem, ſed ad ea, quæ ſunt hominis: ſicuti eſt victus, veſtitus & quæcunque alia, quæ huic vitæ ſunt neceſſaria; oſtendens in omnibus, quod ſit cuiuscunque munus, & propter quid cuique debeat ſupplicari. Cum ita Varronis libros non amplius habeamus ſuperſtites, potior horum deorum ratio ex Auguſtino & Tertulliano petenda. A Iano exorſum Varronem ſcribit Auguſtinus. Tertullianus autem (x) Deum *Conſeuium* primum facit, qui conſationibus concubitalibus præſit. Concordant vtrique, tum quod a Iano ſemper preces ſuas exordiri ſoliti fuere; tum vel maxime ex eo, quod Ianum etiam Conſeuium dictum teſtatur Macrobius (y): & quidem a conſerendo, id eſt, a propagine generis humani, quæ Iano auctore conſeritur. Quare & Auguſtinus (z) aditum eundem aperire recipiendo ſemini ait. Ibi eſt & *Saturnus*, pergit Auguſtinus, propter ipſum ſemen. Ibi *Liber*, qui matrem effuſo ſemine liberat. Ibi *Libera*, quam & Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, vt etiam emiſſo ſemine liberetur. Omnes hi ex illis ſunt, qui ſelecti ad-

V pellan-

(x) *II ad nationes c. XI.* (y) *Saturn. I c. IX.* (z) *VII de C. D. c. II.*

pellantur. Sed ibi eſt & dea *Mena*, quæ menſtruis fluoribus præeſt; quamuis Iouis filia, tamen ignobilis. Et hanc prouinciam fluorum menſtruorum, in libro ſelectorum deorum ipſi Iunoni idem auctor adſignat, quæ in diis ſelectis etiam regina eſt, & hic tanquam *Iuno Lucina* cum eadem Mena priuigna ſua eidem cruori præſidet. [Iunonem enim Fluoniam, quæ Arnobio (a) Fluuionia dicitur, mulieres colebant, quod eam ſanguinis fluorem in conceptu retinere dicerent, inquit Feſtus: adſtipulatur Tertullianus (b).] Ibi ſunt & duo, neſcio qui, obſcuriſſimi, *Vitumnus* & *Sentinus*, quorum alter vitam, alter ſenſus puerperio largitur. Verba hæc ſunt Auguſtini; idem dicit Tertullianus, qui addit: dehinc diespiter, qui puerum perducat ad partum [confirmat Auguſtinus, (c)] & candelifera, quoniam ad candelæ lumina pariebant, & quæ alias parturientium præeſſe nixibus dictæ; de quibus Feſtus, *nixi dii* inquit, *adpellantur tria ſigna in Capitolio ante cellam Mineruæ genibus nixa, velut præſidentes parentium nixibus:* peruerſe nato partu, *Poſtuerta;* recto Varro Proſæ, Carmentis eſſe prouinciam quoque ſcribit. Illuſtrat hæc ipſius Varronis verbis Gellius (d) *quando igitur*, inquit, *contra naturam forte conuerſi in pedes, brachiis plerumque diductis retineri ſolent, ægriusque tunc mulieres enituntur. Huius periculi deprecandi gratia aræ ſtatutæ ſunt Romæ duabus Carmentibus, quarum altera Poſtuerta nominata eſt, Proſa altera, a recti, peruerſique partus & poteſtate & nomine:* Macrobius (e) quoque anteuortam & poſtuortam diuinitatis aptiſſimas comites a Romanis coli ait.

Ab

(a) *lib. III p. m. 118.* (b) *c. l.* (c) *IV de C. D. c. XI.*
(d) *noct. Att. XVI c. XVI.* (e) *Saturn. I. c. VII.*

Ab effatu dicebatur *Farnus* & aliis a loquendo *Locutius*. Reliquos alio loco recenset Augustinus (f), cum sub Ioue omnes diuinitates latere ex sententia paganorum velit, vbi ait : *Ipse præsit nomine Liberi virorum seminibus, & nomine Liberæ fœminarum. Ipse sit diespiter, qui partum perducat ad diem. Ipse sit dea Mena, quam præfecerunt menstruis fœminarum. Ipse Lucina, quæ a parturientibus inuocetur. Ipse opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ, & vocetur Opis. Ipse in vagitu os aperiat & vocetur Deus VAGITANVS*, [cuius & mentionem facit alibi, (g) eundem ibi adpellando *Vaticanum*, licet vtrumque recte dicatur. Gellius enim (h) verbis Varronis ita loquitur : *Vaticanus deus nominatus, penes quem essent vocis humanæ initia, quoniam pueri simulatque parti sunt, eam primam vocem edunt, quæ prima in vaticano syllaba est. Id circoque vagire dicitur, exprimente verbo sonum vocis recentis.*] *Ipse leuet de terra & vocetur dea LEVANA. Ipse cunas tueatur, & vocetur Dea CVNINA*, [quæ vti paullo ante (i) dixerat, cunas Romanorum administrat; siue vt Lactantius ait (k), quæ infantes in cunis tuetur, ac fascinum summouet, alias & Cunaria dicta.] *Non sit alius, sed ipse in Deabus illis, quæ fata nascentibus canunt, & vocantur Carmentes. Præsit fortuitis, voceturque Fortuna. In diua RVMINA mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. In diua POTINA potionem ministret. In diua EDVLICA escam præbeat* [educam & poticam alio loco eas adpellat (l). Arnobius (m) Victam

V 2 & Po-

(f) *IV de C. D. c. XI.* (g) *lib. IV c. VIII.* (h) *XVI. c. XVII.* (i) *cap. VIII.* (k) *lib. I c. XX.* (l) *lib. IV de C. D. c. XXXIV & lib. VI c. IX.* (m) Arnobius *lib. III p. m. 115.*

& Potuam vocat, quas victui potuique procurare ait.] *De pauore infantium Pauentia nuncupetur.* MANAM GENETAM ortui atque partui præesse ait Plutarchus (n), eadem apud Romanos ratione habitam eam addens, qua apud Græcos Hecate. Canis eidem immolabatur, votoque ab eadem petebant, ne quis domi natorum bonus fiat; cuius in caussas simul inquirit. *Egeria* quoque nymphæ sacrificabant prægnantes, quod eam putabant facile conceptam aluum egerere, vti inquit Festus. *Nascio* quoque inquit Cicero (o) dea est, cui, cum fana circumibant, in agro Ardeati, rem diuinam facere solebant. Quæ quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. *Ossilago* memorabatur, quæ durat & solidat infantibus paruis ossa (p), quæ & alias (q) *Ossipagina* dicitur. *Nundina* Romanorum dea dicebatur, a nono nascentium die nuncupata, qui lustricus erat (r). *Statilinum* & *Statanum* pueritiæ præsides fecit Varro, secundum Nonium Marcellum (s). *Fabulino* vero sacrificasse ait, cum primum fari cœperint. *Carnam* deam vitalibus humanis praeesse credebant, cui Iunius Brutus pulso Tarquinio, voti reus in Cœlio monte sacra fecit (t). De Iunone autem & Diana, quæ partubus præ cæteris præesse dicebantur, latius iam supra diximus. Tandem quoque mulieri fœtæ ex Varrone Augustinus (u) post partum, tres deos custodes adhiberi commemorat, ne Syluanus deus per noctem ingrediatur & vexet; eorumque custodum significandorum caussa

(n) *quæst. Rom. LI.* (o) *III de N. D. c. XVIII.* (p) Arnobius *lib. IV p. m. 131.* (q) *lib. III p. m. 118.* (r) Macrobius *Saturn. I c. XVI.* (s) *cap. XII.* (t) Macrobius *Saturn. I. c. XII.* (u) *VI de C. D. c. IX.*

caussa tres homines noctu circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deuerrere scopis: vt his datis culturæ signis, deus Syluanus prohibeatur intrare: quia neque arbores cæduntur ac putantur sine ferro: neque far conficitur sine pilo: neque fruges coaceruantur sine scopis. Ab his autem tribus rebus tres nuncupatos deos: *Intercidonum* a securis intercisione: *Pilumnum* a pilo: *Deuerram* a scopis: quibus diis custodibus contra vim dei Syluani, fœta conseruaretur.

DII NVPTIALES

Matrimonium contrahentes quinque potissimum deorum ope indigere inquit Plutarchus (x): Iouis perfecti, Iunonis perfectæ, Veneris, Suadæ ac Dianæ. *Hymenæus* communis nuptiarum deus habebatur; de quo Claudianus (y),

hunc Musa genitum legit Cytherea ducemque
præfecit thalamis: nullum iunxisse cubile
hoc sine, nec primas fas est attollere tædas.

& alibi eius figuram ita describit (z):

dulce micant oculi niueas infecerat igni
solque pudorque genas: dubiam lanuginis vmbram
Cæsaries intonsa tegit.

ideo in omni nuptiarum solennitate inuocabatur. Peculiares autem nuptiarum deos nemo melius nos docuit quam Augustinus (a), dum ait: Cum mas & fœmina inquit, coniunguntur, adhibetur Deus *Iugatinus*. Sed do-

V 3 mun.

(x) *quæst. Rom. II.* (y) *in epithal. Palladio dicto v. 31.*
(z) *v. 41.* (a) *de Ciu. D. VI c. IX.*

mum est ducenda, quæ nubit, adhibetur deus *Domiducus*. Vt maneat cum viro, additur dea *Manturna*. Adest dea *Virginensis*, vt virgini zona soluatur ; adest deus *Subigus* vt viro subigatur : adest dea *Prema*, vt subacta ne se commoueat, prematur ; dea *Pertunda* ibi quid agit ? erubescat, eat foras, agat aliquid & maritus. Arnobius (b) hisce addit *Tutunum*, cuius immanibus pudendis horrentique fascino inequitare matronas auspicabile docebant & optabant : quod & confirmat Lactantius (c), qui eundem vocat Mutinum. Hic autem nullus alius erat, quam ipse Priapus, super cuius immanissimum vti ait Augustinus, & turpissimum fascinum, sedere noua nupta iubebatur, more honestissimo & religiosissimo matronarum : atque clare explicat (d), Latinorum Mutinum apud Græcos esse Priapum. Addimus hisce Deam *Viriplacam*, quæ a placandis viris nomen fertur adsecuta : veneranda quidem, & nescio an præcipuis, sed exquisitis sacrificiis colenda : vtpote quotidianæ ac domesticæ pacis custos, in pari iugo caritatis ipsa sui adpellatione virorum maiestati debitum ac fœminis reddens honorem. Quoties vero inter virum & vxorem aliquid iurgii intercesserat, in sacellum huius Deæ, quod erat in palatio, veniebant, & ibi inuicem locuti, quæ voluerant, contentione animorum deposita, concordes reuertebantur ; vti hanc Deam optime nobis describit Valerius Maximus (e). De *Cinxia* Iunone quæ in soluendo nouæ nuptæ cingulo præsto erat, secundum Festum, supra iamdum diximus. Vltima e diis nuptialibus est *Perfica*, vna e populo numinum, quæ

(b) *lib. IV p. m. 131.* (c) *lib. I c. XX.* (d) *IV. de C. D. c. XI.* (e) *lib. II c. I.*

quæ obſcœnas & luteas voluptates ad exitum perficit dulcedine inoffenſa procedere ſecundum Arnobium (f).

DII, QVI VARIIS HOMINVM ACTIONIBVS ET REBVS ALIIS PRAEFECTI.

Vti reliquis rebus, ſic & actionibus hominum fere omnibus certos præficiebant deos. De ſpe quæ venit, inquit Auguſtinus, (g) *Venilia*; de voluptate *Volupia*; de actu *Agenoria*; de ſtimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea *ſtimula* nominatur; *ſtrenua* dea eſt ſtrenuum faciendo; *Numeria* quæ numerare doceat; *Camœna* quæ canere. Deus *Conſus* præbet conſilia & dea *Sentia* ſententias inſpirat. Dea *Iuuentas* poſt prætextam excipit iuuenilis ætatis exordia. Hiſce addit & (h) deam *Murciam*, quæ præter modum non moueret ac faceret hominem murcidum, id eſt nimis deſidioſum. Inde Arnobius (i) eam vocat deam ſegnium. *Hortam* deam ab hortando dictam putat Plutarchus, (k) quæ ad honeſtas actiones hortaretur & incitaret. *Catius* deus colebatur vt cautos ſiue acutos redderet homines. Deæ *Adeona* commendabant adeuntes; *Abeona* abeuntes; deæ *Menti* vt bonam haberent mentem; deo *Volumno* & deæ *Volumna* vt bona vellent; deo *Honorino* vt honorarentur; deæ *Pecunia* vt pecunioſi eſſent: deo *Aeſculano* & filio eius *Argentino*, vt habeant æream argenteamque pecuniam ſecundum Auguſtinum (l); qui hos vltimos deos maxime ridet, dum ait: *nam ideo patrem*

(f) *lib. IV p. m. 131.* (g) *IV de C. D. c. XI.* (h) *lib. IV de C. D. c. XVI.* (i) *IV p. m. 132.* (k) *quæſt. Rom. XLV.* (l) *IV de C. D. c. XXI.*

trem Argentini Aesculanum posuerunt, quia prius aerea pecunia in vsu esse cœpit, post argentea. Miror autem, quod Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea subsecuta est. Quem deum isti si haberent, sicut Saturno Iouem, ita & patri Argentino & auo Aesculano Aurinum praeponerent. Propter fessos inuocabatur diua *Fessonia*; propter hostes depellendos diua *Pellonia*; ab erroribus viarum dea dicebatur *Vibilia* liberare. In tutela sunt *Orbonae* orbati liberis parentes, cui ara ad ædem larium constituta (m); in *Neniae*, quibus extrema sunt tempora, inquit Arnobius (n). *Angerona* silentii dea habebatur, quæ ore obligato obsignatoque simulacrum habebat (o). Verrius Flaccus Angeroniam dici ait, quod angores ac animorum sollicitudines propitiata depellat. Iulius Modestus autem ideo sacrificari huic deæ dicit, quod populus Romanus morbo, qui angina dicitur, præmisso voto, sit liberatus. Quod vltimum & Festus confirmat (p). Lucrorum consecutionibus præsidere credebant deos *Lucrios*; *Libertinam* & *Liburnam* libidinum superesse tutelis; *Limentinum* & *Limam* custodiam liminum gerere & ianitorum officia sustinere (q). Petendis rebus dea *Peta* præerat (r). *Forculus* foribus, & *Limentinus* limini: *Cardea* vero cardinem seruabat (s). *Cloacinae* simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit (t). *Herem Marteam* anti-

(m) Plinius *II c. VII.* (n) *lib. IV p. m. 131.* (o) Plinius *III c. V.* (p) Macrobius *Saturn. I c. X.* (q) Arnobius *lib. IV p. m. 132.* (r) Arnobius *lib. IV p. m. 131.* (s) Augustinus *VI de C. D. c. VII & lib. IV c. VIII.* (t) Lactantius *I c. XX.* Minutius Felix *Octauio c. XXV.*

antiqui accepta hæreditate colebant, quæ a nomine adpellabatur hæredum, & esse vna ex Martis comitibus putabatur, secundum Festum. *Lauernam* deam dicit Nonius, cui supplicant fures ; cui adstipulatur Arnobius (u) : inde Horatius (x) :

pulcra Lauerna
da mihi fallere

Ideo & lauerniones fures, antiqui dicebant, quod sub tutela huius deæ essent; in cuius luco obscuro abditoque soliti furta, prædamque inter se luere, hinc & lauernalis porta vocata est (y). *Farina* dea antiquissima erat, cui & sacra instituta annua, & flamen attributus ; cultus tamen postea desiit, cum iam Varro scribat, vix nomen adhuc paucis esse notum (z). *Vacuna* dea vacationibus præesse dicebatur, de qua Ouidius (a) :

nunc quoque cum fiunt antiqua sacra Vacunæ
ante Vacunales stantque sedentque focos.

Eius & mentionem facit Horatius (b). Porphyrio Horatii interpres Sabinorum deam putat, sub incerta specie formatam, aliis quidem Bellonam, aliis Mineruam, aliis Dianam dictam. Varro eandem esse ac Victoriam putat ; sed cum nominis notationem sequimur, propriam potius vti diximus, facimus deam. *Picum* quoque *Faunum* & *Tiberinum* Romulus Romanis deos constituit (c) ; quos tres Romanorum vernaculos vocat Cyprianus (d). *Picus* quidem Fauni pater, auguriorum habebatur peritissimus, qui a Circe adamatus, cum eius con-

X iugi-

(u) *lib. III p. m. 116.* (x) *lib. I ep. XVI. v. 61.* (y) Festus *hac voce.* (z) *lib. V de L. L. p. m. 34.* (a) *VI Fast. v. 307.* (b) *I ep. X extr.* (c) *IV de C. D. c. XXIII & VI c. X.* (d) *de idol. vanitate p. m. 48.*

iugium sperneret, mutatus fertur in auem sui nominis; figmento inde ducto, quia picis in auspiciis suis olim maxime vtebantur (e). Huius filius erat *Faunus*, antiquissimus Latii deus (f). *Tiberinus* vero Capeti filius, & Albanorum Rex in vicino flumine submersus effecit, vt pro Albula Tiberis diceretur: Inde Tiberis fluuii præses habebatur, & deus loci Virgilio dicitur (g). *Rediculi* fanum quoque extra portam Capenam fuit, ideo extructum, quod secundo bello Punico Annibal vrbem oppugnaturus, a diis iniecto metu recesserit, secundum Festum. Quis non rideat deam (h) *Cacam*, quæ Herculi indicium fecit de furto boum. *Volturno* deo sua sacra faciebant, cuius sacerdotem Volturnalem vocabant (i): Socer autem Iani habebatur (k). Notior tamen apud Hetruscos cultus Volturnæ, [vti melius lego pro Voltumnæ] ad cuius fanum communia Etruriæ populorum consilia agitari solita (l).

FERONIA.

Hanc Nympham Campaniæ dicit Seruius (m), alias Iuno Feronia dicta, vt est in lapide (n).

IVNONI. FERON
BARBIA, L. F. SECVNDA
AEDEM. SIGNVM. PORTICVS.
D. P. S. P.

Cultum tamen habuit peculiarem; quippe Virgilio (o) sim-

(e) Arnobius *lib. V ineunte* (f) Lactantius *I c. XXII.* (g) *Aen. IV v. 31.* Varro *IV de L. L. p. m. 9.* (h) Lactantius *I c. XX.* (i) Festus *voce Volturnus.* Varro *VI de L. L. p. m. 52.* (k) Varro *lib. III p. m. 119.* (l) Livius *IV c. XXI. XXIII & LXI.* (m) *ad VIII Aen. v. 564.* (n) Spon *sect. III n. 23.*

(o) ſimpliciter dicitur *Feronia mater*. Ei templum ex voto in campis Italiæ Pometinis extruxere Lacones (p). Fanum iſtud Sabinis æque atque latinis ſumma religione colebatur; (q) in luco autem extructum, & quidem ſummis dotatum diuitiis; inde Silio (r) *diues vbi ante omnes colitur Feronia luco* & Virgilio (ſ)

viridi gaudens Feronia luco.

dicitur. Idem templum ex multo auro argentoque exornatum fuiſſe teſtatur Liuius (t). Libertorum habebatur dea, in cuius templo raſo capite pileum accipiebant, ſecundum Seruium (u). Inde cum donum Feroniæ eſſet dandum, pecuniam pro ſuis facultatibus conferebant libertinæ (x). Colebatur & flaminibus, qui conſtabant ex muliebri ſexu, vti teſtatur lapis priſcus apud Gruterum (y)

CAMVRENAE
C. F
CELERINAE
FLAM. FERON.

Ex quo & a Iunone plane fuiſſe diſtinctam videmus.

AIVS LOCVTIVS

Deus hic adpellatus eſt, & ara eidem ſtatuta in infima noua via, quod in eo loco diuinitatis vox edita erat, vti teſtatur Varro apud Gellium (z). Vox enim iſta nocturno tempore edita, nuntia cladis ante bellum Gallicum fuerat: cuius expiandæ cauſſa ara eidem extru-

(o) *VIII Aen. v. 564.* (p) Halic. *lib. II p. m. 113.* (q) Halic. *lib. III p. m. 173.* (r) *Punic. lib. XIII v. 94.* (ſ) *VII Aen. v. 770.* (t) Liuius *XXVI c. XI.* (u) *ad Aen. VIII v. 558.* (x) Liuius *XXII c. I.* (y) *p. CCCVIII n. 3.* (z) *XVI c. XVII.*

cta (a). Belle i[illegible] Cicero (b). *Aius*, inquit, *iste loquens, quando eum nemo norat, aiebat & loquebatur, & ex eo nomen inuenit, posteaquam & sedem & aram & nomen inuenit, obmutuit.*

MATVTA MATER

Matutam matrem antiqui ob bonitatem adpellarunt inquit Festus: Græcis dicta Leucothea, cui primus ædem posuit Seruius Tullius, quam postea captis Veiis ex voto refecit Camillus (c). Matronarum habebatur dea, a qua nulla suis sed sororum tantum liberis bona precabantur; (d) atque aditu eius templi seruæ prohibebantur (e).

Ancillarum quoque dii deæque ferebantur *Anculi & Ancula*, secundum Festum. Quin & ipsas humani corporis partes pro diis colebant: quo facit inscriptio (f) apud Gruterum:

AVRIBVS
B. D. D
PETRVS I A
PROBA
MAGISTRA
GALGESTI
HERMEROT
& alia:
VIRIBVS
SACRVM

Sor-

(a) Cicero *I diuin. c. XLV.* Liuius *V c. I.* (b) *II de diuin. c. XXXII.* (c) Liuius *V c. XIX & XXIII.* (d) Plutarchus *in Camillo p. m. 131 & quæst. Rom. XVII.* (e) *quæst. Rom. XVI.* (f) *p. LXXXIX n. 6. & 9.*

Somnum etiam inter deos maximos olim reputarunt; sicuti discimus ex lapide prisco (g)

DIIS MAXIMIS
BACCHO ET SOMNO
HVMANAE VITAE
SVAVISSIMIS
CONSERVATORIB
SACRVM

Fragilis enim, inquit Plinius (h), *& laboriosa mortalitas in partes ista digessit, infirmitatis suæ memor, vt portionibus quisque coleret, quo maxime indigeret. Itaque nomina alia aliis gentibus & numina in iisdem innumerabilia reperimus.* Nec mirum, ad tam præcipitia lapsas fuisse gentes, mens enim vbi a Deo aliena, cœcutit; & animus qui non pura rectaque mente Deum colit, ad naturæ trahitur insaniem.

DII AQVATILES.

Neptuno iungebantur dii aquatiles, quos Catullus (i) littorales deos vocat: de quo inscriptio (k) apud Reinesium.

NEPTVNO ET
DIS AQVATILIB.

Quales dæmones aquatici erant Tritones, Neptunii ministri, quos ita depingit Virgilius (l):

hunc vehit immanis Triton & cærula concha
exterrens freta: cui laterum tenus hispida nanti
frons hominem præfert, in Pristin desinit aluus,
spumea semifero sub pectore murmurat vnda.

(g) *p. LXVII n. 9.* (h) *lib. II c. VII.* (i) *carm. IV v. 22.* (k) *cl. I n. 96.* (l) *X Aen. v. 209.*

Eodem fere modo hiſpidum Tritonum corpus deſcribit Plinius, (m) qui & buccinam iisdem addit; atque Ouidius de Neptuno: (n)

cœruleum Tritona vocat, conchaque ſonanti
inſpirare iubet, fluctusque & flumina ſigno
iam reuocare dato, caua buccina ſumitur illi
tortilis in latum, quæ turbine creſcit ab imo:
buccina, quæ in medio concepit vbi aëra ponto,
littora voce replet ſub vtroque iacentia Phœbo.

Nymphis quoque templa publica vota atque dedicata ſcribit Cicero: (o) quæ Neptuno adiunctæ, dicebantur Naiades & Nereides, & quinquaginta Nerei e Doride numerabantur filiæ; licet Catullus (p) centum numeret, dum ait:

O centum æquoreæ Nereo genitore puellæ.

Auſonio (q) nymphæ natantes incolæque aquatiles adpellantur. Fontes enim nymphis inhabitari putabant, & frequenter easdem venerabantur; vt adparet ex variis inſcriptionibus (r) vt NYMPHIS SACRVM & NYMFABVS &

NYMPHIS LIMPHISQ. AVG.
DVLCISSIMIS
OB. REDITVM. AQVARVM
PLACIDE. PROSILIENTIVM

atque alia

NYMPHIS. LOCI
BIBE. LAVA
TACE

& a-

(m) *IX c. V.* (n) *Metam. I v. 333.* (o) *III de N D. c. XVII.* (p) *lib. III el. VI.* (q) *Moſella v. 170. 179.* (r) Gruterus *p. XCIII n. 7. 8. 12.*

& alia (s)

HVIVS. NYMPHA. LOCI. SACRI. CVSTODIA. FONTIS DORMIO. DVM. BLANDAE. SENTIO. MVRMVR. AQVAE. PARCE. MEVM. QVISQVIS. TANGIS. CAVA. MARMORA. SOMNVM RVMPERE. SIVE. BIBAS. SIVE. LAVERE. TACE

Inter hasce fluuiatiles nymphas numeranda Iuturna, quæ iuuaret; & nymphæ Commotiæ ad lacum Cutiliensem a commouendo sic dictæ; quod ibi insula in aqua commoueatur secundum Varronem (t). Hisce solennia vota reddebant agricolæ, qui & aquas superstitiosa votorum continuatione venerabantur (u). Fontes quoque & fluminum capita sacra erant, de quo Seneca (x) *magnorum*, inquit, *fluminum capita veneramur : subita ex abdito vasti amnis eruptio aras habet : coluntur aquarum calentium fontes & stagna quædam vel opacitas vel immensa altitudo sacrauit.* Immo lauando illas turbare religiosum erat; cuius exemplum præbet Nero apud Tacitum (y). Inde Inscriptio apud Gruterum FONTI DIVINO. ET GENIO. NVMINIS FONTIS. (z) Quare in augurum precatione Tiberinum Spinonem, Anemonem, Nodium & alia propinquorum fluminum nomina contineri innuit Cicero (a), quod diuinitatem arguebat, cum augurum esset consecrare delubra.

DII AVERRVNCI

Auerrunci dicebantur, qui nocendi vim habebant; quos placabant, vt mala ab hominibus vel frugibus natis

(s) Spon *sect. II art. 7 p. m. 37.* (t) *lib. IV de L. L p. m. 13.* (u) Virgilius *ecloga V.* (x) *ep. XLI.* (y) *Ann. IV c. XXII.* (z) Gruterus *p. XCIV n. 7.* (a) *III de N. D. c. XX.*

tis amoueantur, vti auctor est Gellius (b). Virgilius (c) læua numina appellat, & Arnobius (d). Præcipuus inter hosce erat deus *Auerruncus*, quem precari solebant, vt pericula auerteret (e). Deum quoque, qui non iuuandi potestatem sed vim nocendi haberet, *Veiouem* adpellabant; dempta atque detracta iuuandi facultate. Aedes eidem extructa erat inter arcem & Capitolium; & manu sagittas tenens pingebatur, tanquam ad nocendum paratas; immolabaturque illi humano ritu capra, vti discimus ex Gellio (f). Mentionem eius quoque facit Ouidius (g). *Pauori* atque *Pallori* fana, quæ ante bello cum Fidenatibus vouerat Tullus Hostilius, extruxit (h). Mox a nescio quo, *Febris* dedicata est, inquit Minutius Felix (i). Publice enim Febri fanum in palatio dicatum erat (k): quare Prudentius bene canit (l):

par furor illorum, quos tradit fama dicatis
consecrasse deas Febrem, Scabiemque sacellis.

Hinc eidem pro liberatione, varie blandiebantur, vti exemplum extat apud Gruterum (m):

FEBRI. DIVAE. FEBRI
SANCTAE. FEBRI. MAGNAE.
CAMILLA. AMATA. PRO
FILIO. MALE. AFFECTO.

Huc quoque pertinet *Robigus*, de quo tamen supra iamdum diximus. *Tempestati* deæ ædem extra portam Capenam

(b) Gellius *V c. XII.* (c) *Georg. IV v. 7.* (d) *lib. III p. m. 115.* (e) Varro *de L. L. lib. VI p. m. 50.* (f) *lib. V c. XII.* (g) *III Fast. v. 447.* (h) Liuius *I c. XXVII.* (i) *Octauio c. XXV* Valerius Max. *II c. V.* (k) Plinius *II c. VII* Cicero *III de N. D. c. XXV.* (l) *Hamartigenia v. 157.* (m) *p. XCVII n. 1.*

penam Kalendis Iunii dedicauit M. Marcellus, de quo Ouidius (n):

te quoque tempestas meritam delubra fatemur,
cum pene est Corsis obruta classis aquis.

Immo Cincio quoque vento Augustus templum, cum in Gallia moraretur, & vouit & fecit. (o) Iouem autem tempestatum faciebant præsidem, vt est in lapide prisco: (p)

IOVI. O. M.
TEMPESTATIVM
DIVINARVM. POTENTI
LEG. III. AVG. DEDICANTE
Q. FABIO. CALVITINO
LEG. AVG. PR. PR.

Quin & ventis sacra atque vota faciebant.

VENTIS
BONARVM. TEMPES
TATIVM. POTENTIBVS
LEG. III. AVG. DEDICANTE.
Q. FABIO. CALVITINO
LEG. AVG. PR. PR.

His autem tempestatibus immolabant quoque victimas vt canit Horatius: (q)

libidinosus immolabitur caper
& agna tempestatibus

& Virgilius: (r)

meritos aris mactauit honores

Y Tau-

(n) *VI Fast. v. 193.* (o) Seneca *natur. quæst. V c. XI.* (p) Spon *f. III p. 76.* (q) *epod. X.* (r) *III Aeneid v. 118.*

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo,
nigram hyemi pecudem, zephyris felicibus albam.

DEORVM ADIVNCTI.

Non singulis tantum actionibus certas præficiebant diuinitates Romani, sed & cum vnum deum vnicuique rei non sufficere posse putarent, alias hinc inde adiungebant diuinitates, quas in curarum partes dii vocarent.

BELLONA

Martis comes erat adsidua, ideoque bellorum dea; quæ Marti in bellum eunti equos currusque pararet; hinc & eandem eam cum Minerua volunt, sed plane alia attribuuntur. De ea sic canit Silius Italicus (s) :

ipsa facem quatiens, & flauam sanguine multo
sparsa comam, medias acies, Bellona pererrat.
stridit tartarea nigro sub pectore Diua
lethiferum murmur.

Dicebatur hæc alias secundum Festum, bellorum dea, ante cuius templum erat columella, quæ bellica vocabatur, supra quam hastam iaciebant, cum bellum indiceretur ; quod etiam docet Ouidius (t). In eiusdem sacris sacerdotes non alieno sed suo cruore sacrificabant. Sectis namque humeris & vtraque manu districtos gladios exerentes currunt, efferuntur, insaniunt, vti auctor est Martialis, (u) dum canit :

Alba minus sauis lacerantur brachia cultris
cum furit ad phrygios enthea turba modos.

& Lactantius (x). Eiusdem Martis coniugem faciebant

Nerie-

(s) *lib. V v. 220.* (t) *VI Fast. v. 199.* (u) *lib. XI ep. LXXXV.* (x) Lactantius *I c. XXI.*

Nerienem (y) quam puellæ implorabant, vti liceat nuptiis propriis & prosperis vti, vtque essent, qui eas integras caperent, vnde liberos sibi, suis posteris, patriæ pararent, referente Gellio (z).

NEMESIS

Hæc etiam inter deas militares habita, & cultum atque venerationem apud Romanos consecuta (a). Inde DEA NEMESIS dicitur apud Gruterum (b), & NEMESIS SANCTA & SANCTISSIMA; in alia:

VIRGINI. VIC
TRICI. SANCTAE
DEAE. NEMESI.

Alata pingebatur cum rota ante pedes. Vltricem eam facinorum impiorum, bonorumque præmiatricem adpellat Ammianus Marcellinus, (c) atque de eius simulacro & officiis pluribus agit.

CVPIDO

Veneris filius, nudus, ligatis sæpe oculis, alatus quandoque cum pharetra & arcu fingebatur; eiusdemque officium erat, vt Venerem in conciliandis amoribus adminicularetur, quare eam mater sic compellat (d);

nate, mea vires, mea magna potentia solus.

De Gratiis Veneri quoque adiunctis, infra sub nymphis dicemus.

SALACIA

Neptuno collocabant Salaciam, (e) eamque infe-

Y 2 rio-

(y) Plautus *Trucul. actu II sc. VI v. 34.* (z) *XIII c. XXI.* (a) Halic. *lib. II p. m. 134.* (b) *p. LXXX n. 1. 2. 3. 4. 5.* (c) *lib. XIV p. m. 30.* (d) *Aen. I v. 654.* (e) Gellius *XIII c. XXI.*

riorem maris partem tenere putabant (f). A ſalo autem ſic dicta, ſecundum Varronem, (g) & ſalum ciere ſiue mare mouere putabatur, ſecundum Feſtum.

CABIRI

Vulcano addebantur ſocii, deorum alias miniſtri, atque metallorum inuentores: quorum religio apud Samothracas maxima: hinc Samothracum initia vocat Curtius (h). Eosque putat Tertullianus (i) magnos potentes & valentes eſſe, quibus tres iſtæ aræ in circo maximo dicatæ. Vulcani vxor habebatur *Maia*, (k) quam tamen Mercurii matrem alias dicunt: inde reſtituimus Gellium, pro *Naiam Vulcani* legentes *Maiam Vulcani*.

LVA. HORA. IVRITES

Lua a luendo ſeu expiando ſic dicta videtur, (l) eamque Saturni dicit Gellius (m). *Horam* vero Quirini, quam alias iuuentutis deam Nonius dicit Marcellus (n). Ouidius Herſiliam Romuli coniugem poſt amiſſum maritum a Iunone in Horam mutatam ſcribit, atque canit (o):

priſcum pariter cum corpore nomen
mutat, Oramque vocat, quæ nunc dea iuncta Quirino eſt.

Eiusdem Quirini Iuritem idem facit Gellius.

LARES. LEMVRES

Genio bono adiungebant lares, malo miniſtrabant lemures. Dii itaque domeſtici erant, atque ab iis *Lari-*

(f) Auguſtinus *IV de C. D. c. X.* (g) *lib. IV de L. L p. m. 14.* (h) *lib. VIII c. III.* (i) *de ſpectaculis c. VIII.* (k) Macrobius *Saturn. I c. XII.* (l) Turnebus *aduerſ. XVI c. XX & XIX c. XI.* (m) Gellius *c. l.* (n) *cap. II n. 394.* (o) *Metam. XIV extr.*

rarium dicebatur locus iste domus, in quo quilibet Deorum simulacra quos colebat, constituebat (p). Vocat autem ibi lares electos & animas sanctiores. Lares enim effigies erant maiorum, quos, vti viui splendorem familiæ promouerant, defunctos etiam pro eadem curam gerere putabant. Quare eos pro salute & incolumitate domus implorabant, vti habet inscriptio apud Gruterum. (q) Imagines autem plerumque fuisse aureas videmus ex Suetonio (r) vel argenteas (s). Nec tamen priuati solum erant lares, sed etiam frequentes occurrunt inscriptiones, laribus Augusti vel Augustis & Cæsarum dicatæ: alia quoque sic habet (t): *Tab. V n. 16.*

LARIBVS. PVBLICIS. SACRVM

Lares ergo publici, animæ erant defunctorum, qui dum viuerent, de republica optime meriti, quasque cœlo donatas singularem pro eadem curam gerere putabant. Quales erant in re Romana Romulus, Augustus & alii diui Principes, vti id optime declarat Boxhornius (u). Quare & Lares dicebantur præstites (x):

Caussa tamen positi fuerat cognominis illis,
quod præstant oculis omnia tuta suis.
Stant quoque pro nobis & præsunt mœnibus vrbis,
& sunt præsentes auxiliumque ferunt.

Lares permarini præliis quoque naualibus præerant: quibus nauali prælio aduersus Antiochi præfectos ædem vouit L Aemilius, vndecim annos post a filio dedicatam (y).

(p) Lampridius *Alexandro Seuero c. XXIX.* (q) *p. CVI n. 13.* (r) *Vitellio c. II.* (s) Gruterus *p. CLXXIV n. 7.* (t) *p. CVI n. 4.* (u) *quæst. Rom. VI.* (x) Ouidius *V Fast. v. 133.*

(y). Dein lares quoque auctore Arnobio (z), vulgus vicorum atque itinerum deos esse arbitrabatur ; indeque Plauto *viales lares*, & quod in compitis fixi, ibidemque culti, *compitales* quoque adpellati. Inde inscriptio habet LARI VIALI ET GENIO LOCI (a). *Grundules* quoque lares a Romanis fuisse adoratos auctor est Arnobius (b), quos ad honorem porcæ, quæ triginta pepererat, fuisse constitutos docet Marcellus, & Diomedes (c). Ante larum pedes accubabant canes, cuius rationem reddit Ouidius (d), dum inquit :

seruat vterque domum domino quoque fidus vterque est,
compita grata deo, compita grata cani.

Ipsos vero lares publicos priuatosque solenni more coronare solebant, (e) vernis etiam floribus ornare atque æstiuis (f). Quare & Euclio apud Plautum (g) inquit ;

nunc tusculum emi & hasce coronas floreas,
hæc imponentur in foco nostro Lari.

PENATES

Laribus cognata erant numina, atque præsides & custodes dii habebantur, vel totius generis humani, vel singularum etiam ciuitatum atque domuum. Quinam Penates fuerint, ipsi inter se discrepant veteres. Varro quidem (h) deos esse censet, qui sunt introrsus, atque in intimis penetralibus cœli, nec eorum numerum, nec nomina sciri. Nigidius Penates deos Neptunum esse atque

(y) Liuius *XL c. LII.* (z) *lib. III p. m. 124.* (a) Spon *sect. III n. 95.* (b) *lib. I p. m. 15.* (c) *lib. I de dubia verb. posit. p. m. 379.* (d) *V Fast. v. 137.* (e) Plinius *XXI c. II.* (f) Suetonius *Aug. c. XXXI.* (g) *Aulul. actu II sc. VIII.* Festus *voce donatica corona,* (h) Arnobius *lib. III p. m. 123.*

atque Apollinem prodidit, Cæsius Fortunam, Cererem, Genium Iouialem ac Palem. Alii eosdem ac Consentes & complices faciunt (i). Macrobius (k) *Penates esse dixerunt*, ait, *per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus. Esse autem medium æthera Iouem, Iunonem vero imum aëra cum terra & Mineruam summum ætheris cacumen.* Nemo autem melius, quinam fuerint dii penates, nos docere poterit, quam Cicero, qui non vno loco eosdem adpellat deos patrios, eosque (l) ita compellat: *vos Penates patriique dii;* & alio loco (m): *vos dii patrii ac penates, qui huic vrbi atque huic imperio præsidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem, populumque Romanum, qui hæc tecta atque templa vestro numine auxilioque seruastis.* Immo eos vrbis ac reipublicæ præsides vocat (n), vt inde satis pateat, eosdem esse deos penates, ac deos patrios. Quare & Virgilius (o) eos vocat patrios penates, & Halicarnassensis (p) eos Græcis dictos ait πατρῴυς, γενεθλίυς, etiam μεγάλυς. Inde Virgilius (q) penates & deos magnos coniungit. Ad quos spectat inscriptio apud Gruterum (r):

DIIS DEABVS
PENATIBVS
FAMILIARIBVS
ET IOVI CETERIS
VE DIIBVS

Romanorum ergo Penates, erant dii isti tutelares, quos ab ex-

(i) Arnobius *c. l.* (k) *Saturn. III c. IV.* (l) *pro Sextio c. XX.* (m) *pro Sylla c. XXXI.* (n) *pro domo c. LVII.* (o) *II Aen. v. 718.* (p) *lib. I p. m. 54.* (q) *III Aen. v. 12.* Macrobius *c. l.* (r) *p. II n. 9.*

ab excidio Troiæ in Latium ſecum attuliſſe dicebatur Aeneas. Nomen vero & ſacra ideo reticebantur, ne euocari poſſent, & cum iis ſimul, vti putabant, fortuna Romana. Religio horum erat maxima, vt in conſpectu eorundem fœdera pangerent (ſ). Figuram vero ex Timæo deſcribit Halicarnaſſenſis, quod fuerint caducea ferrea & ænea, Troianaque teſta fictilis. Ipſe vero ſe Troianorum deorum imagines vidiſſe ait, tanquam haſtatos duos iuuenes, habitu ſedentium, operis admodum antiqui. Alii erant certarum domuum penates, quos paruos vocat Virgilius (t), eosque flammis adolebant (u). Inde & Larem & penates coniungit & pro ipſa domo dicit Liuius (x).

MANES

Manes qui fuerint variæ ſunt ſententiæ, optime tamen inter deos inferos referuntur, qui animis demortuorum præeſſe dicebantur. Ita enim veteri iure Pontificio decretum: *deorum manium iura ſancta eſto, hos leto dato, diuos habento* (y): Quare & eos diis ſuperis contrarios facit Cicero (z). Hoſce etiam vt propitii eſſent, precabantur, vti Turnus apud Virgilium (a): *Vos o mihi manes eſte boni.* Hisque & Telluri pro patria ſe deuouebant (b). Quemque autem ſuos pati manes (c) putabant, ideoque frequentiſſimum monumentis ſepulcralibus veterum inſcribi D. M. DIS MANIBVS VEL DIS INFERIS MANIBVS SACRVM. Alios enim deos ſepulcris non ſolebant præſcribere Romani.

NTM-

(ſ) Liuius *I c. I.* (t) *Aen. VIII v. 537.* (u) *Aen. I v. 694.* (x) *I c. XXIX.* (y) *II de LI c. IX.* (z) *Topica c. XXIII.* (a) *XII Aen. v. 686.* (b) Liuius *VIII c. IX & X c. XXVII.* (c) *VI Aen. v. 733.*

NYMPHAE

Nymphas Romani habebant varias, ad Græcorum imitationem. Nymphas quidem montium, Oreades dicebant: ſyluarum, Dryades: fontium, Hamadryades: camporum, Naiades: maris, Nereides (d). Ita aliæ adhuc erant nymphæ, quas a marinis numinibus, ad quæ fontium nymphæ ſpectabant, diſtinguit Halicarnaſſenſis (e), iisque prata & loca virentia conuenire tradit. Aliæ adhuc erant, quorum fana extare dicit; & quas apud Græcos ortas ait, vbi coniungit Nymphas, Muſas, Horas, Gratias (f). Et has communi nomine dictas nymphas putem, quibus publice vota atque dedicata templa ſcribit Cicero (g). Singulare eſt, quod de Clodio ait (h): *ædem Nympharum incendit, vt memoriam publicæ recenſionis tabulis publicis impreſſam extingueret.* Tabulæ ergo cenſoriæ publicæ in hac æde reponebantur, quod eo quidem factum eſſe ſunt qui velint, quod nymphæ arcendis incendiis præeſſe dicerentur; ſi tamen hæc fuerit ratio, in Vulcani potius templo tabulæ hæ fuiſſent repoſitæ. Hæc ergo potior mihi videtur, quod hæ nymphæ Romanorum rebus ſingulari quadam cura connexæ erant. Egeria Numæ familiaris: Anna Perenna in Numico amne Latii merſa: Carmenta canebat fata: Palis feſtum, Romæ natalitia: Acca Laurentia Romuli nutrix: A Flora lautam nacti hæreditatem: ab aliis alia. De ſingulis nunc dicemus ſpeciatim.

Z EGERIA

(d) Iſidorus *VIII Origg. c. fin.* Seruius *ad Virg. ecl. IX v. 62.* (e) *lib. I p. m. 30.* (f) *lib. VII p. m. 478.* (g) *de N. D. lib. III c. XVII.* (h) *pro Milone c. XXVII Paradox. s. I.*

EGERIA

Hanc finxit Numa Pompilius : qui cum pro continenda imperita multitudine, Deorum metum iniiciendum esset ratus, sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse simulabat, cuius monitu quæ acceptissima diis essent, sacra institueret & sacerdotes præficeret (i). Eam autem teste Halicarnassensi (k), Musarum vnam fuisse, contendebant veteres, quam ob Numæ discessum in fontem conuersam esse fingebant (l).

ANNA PERENNA

Ab annali tempore sic dicta ; soror habebatur Didonis, quæ in Latium profuga facta, cum ad Numicium amnem nocte quadam oberraret, aquis mersa ad deos migrasse atque inde perennis dicta esse credebatur. De ea canit Ouidius (m) :

Ipsa loqui visa est, Placidi sum nympha Numici,
amne perenne latens, Anna Perenna vocor.

Licet & ipsi veteres de eadem dubitarint, quæ fuerit ; quod idem docet Ouidius :

Sunt quibus hac Luna est, quia mensibus impleat annum:
pars Themin, Inachiam pars putat esse bouem.
Inuenies qui te nymphen Atlantida dicant,
teque Ioui primos Anna dedisse cibos.

CARMENTA

Mercurii dicebatur esse pellex, ex qua sustulit filium Euandrum. Fatidica habebatur mulier apud Romanos, quæ fata nascentibus caneret ; cui & publice quot-

(i) Liuius *I c. XIX.* (k) *lib. II p. m. 122.* (l) Ouidius *XV Metam v. 485.* (m) *III Fast. v. 653.*

quotannis sacrificabant Romani in ara ad Carmentalem portam erecta sub Capitolio (n). Porrima quoque & Postuerta dictæ fuere Carmentæ (o), vti supra monuimus.

PALES

Armentorum & pecorum gregibus præesse dicebatur, dea pastorum (p); quam precabantur, vt felices partus daret pecori, pascua salubria & a lupis ac tabe immunia. Hinc Ouidius de ea (q):

pelle procul morbos, valeant hominesque gregesque
& valeant vigiles, prouida turba, canes.

In eius honorem celebrabantur Palilia, eique libabant lacte.

ACCA LAVRENTIA

Nutrix habebatur Romuli (r), de qua varia fabulabantur (s); diuinos tamen honores habitos omnes dicunt, ita vt sacrificium eidem a flamine Quirinali publice fieret. Immo & fratrum arualium collegium eidem sacrum, & festum dicatum, Larentalia.

FLORA

Numen habebatur antiquissimum (t); quod bene curare dicebatur, vt arua florescant. Nobilissimum tamen scortum fuisse testatur Lactantius (u), quam ob collatam in Romanum populum hæreditatem, habuerint diuinam.

Z 2 POMO-

(n) Halic. *lib. I p. m. 25.* (o) *VI Fast. v. 631.* (p) Arnobius *lib. III p. m. 113.* (q) *Fast. IV v. 763.* (r) Plutarchus *Romulo p. m. 19. & quæst. Rom. XXXIV* Gellius *VI c. VII.* Macrobius *sat I c. X.* (s) Gellius *c. l.* (t) Varro *IV de L. L p. m. 20.* (u) *I c. XX.*

POMONA

Hortis pomisque præesse credebatur, nympha sub Proca rege inter Hamadryades culta. Describit eam Ouidius (x) :

Rege sub hoc Pomona fuit, qua nulla latinas
inter Hamadryades coluit solertius hortos :
nec fuit arborei studiosior altera foetus.
Vnde nomen : non syluas illa, nec amnes,
rus amat ; & ramos felicia poma ferentes.

Varroni (y) dicitur pomorum patrona, qui & singularem flaminem eidem attribuit, pomonalem dictum. Hanc cum Etruscorum dea *Nortia*, cuius mentionem facit Liuius, (z) candem faciunt, cum Aramee Nortia idem notet ac Pomonam ; (a) quod & facile concedi potest, cum Pomonam in Latio alias extra vrbem Romam fuisse cultam ex eo constat, quod via Ostiensi in agro Solonio ad duodecimum lapidem, diuerticulo a milliario octauo, locus Festo dicatur Pomonal, ab hac dea sine dubio denominatus.

FVRIAE. PARCAE. GRATIAE

Tres mulieres vestitæ Parcas notabant ; nudæ horas. Gratiæ ex veste pellucida ; Furiæ ex additis facibus cognoscuntur. Gratiæ quidem Veneri adiungebantur numero tres ; quas nudas potissimum & indissolubiles fingebant, vnam quidem auerso corpore exprimentes, duas vero ad nos versas ; easque gratiam hominibus conciliare putabant ; de quibus Seneca (b) ; *num dicam quare*

Tab. V n. 17.

(x) *XIV Metam. v. 623.* (y) *VI de L. L. p. m. 52.* (z) Liuius *VII c. III.* (a) Beger *thes. Brandenburg. p. I p. m. 46.* (b) *I de benef. c. III.*

re tres Gratiæ, & quare sorores sint, & quare manibus implexis, quare ridentes, iuuenes & virgines, solutaque ac pellucida veste? alii quidem videri volunt vnam esse, quæ det beneficium: alteram quæ accipiat, tertiam, quæ reddat. Alii tria beneficiorum genera; promerentium, reddentium, simul & accipientium reddentiumque. Licet quidem fuerint, qui nudas eas fuisse pictas velint, iisdem tamen constanter contradicit non Seneca solum, sed & Pausanias, (c) qui & earundem insignia apud Græcos monstrat; vnam quidem rosam, talum alteram, myrti frondem exiguam tertiam præferre ait. *Parcas* tres esse (d) voluerunt, ait Lactantius, vnam quæ vitam hominibus ordiatur, alteram quæ contexat, tertiam quæ rumpat ac finiat, dictæ eodem ordine Clotho, Lachesis, Atropos. Et quidem Atropos præteriti temporis fatum, quod ne Deus quidem faciat infectum. Futuri temporis Lachesis a fine cognominata, quod etiam illis quæ futura sunt, finem suum Deus dederit. Clotho præsentis temporis dicebatur habere curam, vt ipsis actionibus suadeat, ne cura, solers rebus omnibus desit (e). Itaque vitæ mortique hominum prospicere dicebantur, quibus & pro conseruanda sine dubio vita, sæpius vota nuncupabant & soluebant: de quo varii testantur lapides, vt (f)

PARCIS. AVG. SACR.
L. CASSIVS. VERVICI. F
NIGRINVS. VI VIR. AVG
V. S. L. M

Martialis (g) vocat lanificas puellas, vbi canit:

 Lani-

(c) Pausanias *lib. IX p. 596 & lib. VI p. m. 391.* (d) *lib. II c. X.* (e) Apuleius *de mundo p. m. 76* (f) Gruterus *p. XCVII n. 9. 10. 11. 12.* (g) *lib. IV ep. LIV.*

Lanificas nulli tres exorare puellas
contigit: obseruant, quem statuere diem.

Alia tria Parcarum nomina adducit Gellius (h), Nona, Decima atque Morta; quæ nomina enodat Vossius (i), qui & fata eas adpellari solitas probat, quod ex Apuleio (k) alias atque Fulgentio (l) discimus. Tres itidem faciebant *Furias*, Plutonis ministras, nomine Alecto, Tisiphone & Megæra; quas furoris deas existimabant & scelerum vltrices. Tunicis ad talos demissis, cingulo pectus incinctis easdem describit Strabo. Quali habitu etiam adparent in nummo Philippi æneo ab Antiochiensibus cuso, manibus tenentes clauem, tædas, pugiones & serpentes, quæ semper iisdem adsignabantur. Similis est figura quam supra Dianæ Triuiæ attribuimus, idque auctoritate Michaelis Angeli Caussei (m). Nec tamen aberrabimus, si cum illustrissimo Spanhemio (n), Seguino (o) atque Patino (p), eandem figuram ad furias adplicemus. Hecate enim inferorum dea æque furiis præerat, quare figura triformis Triuiam istam; additæ vero pugiones, tædæ, serpentes, furias denotant. Immo ipsæ furiæ forsan nihil aliud, quam Diana ista triformis, quæ per cœlum, terram & inferos sceleratos agitent. Summam hanc conuenientiam docet Dido apud Virgilium (q), dum exclamat:

Tab. V. n. 18.

nocturnisque Hecate triuiis vlulata per vrbes:
& diræ vltrices:

vbi

(h) *III c. XVI.* (i) *II de idol. c. XLIV.* (k) *c. l.* (l) *lib. I. p. m. 164.* (m) *de deor. simul. tab. XIII.* (n) *ad Iulian. Cæs. p. 54.* (o) *numism. sel.* (p) *de nummis Imp. ex ære p. m. 388.* (q) *Aen. IV. v. 609.*

vbi Seruius: *Ecaten*, inquit, *caussa inuocat vltionis. Vnde etiam furias vocat: sed vsurpatiue modo diras dixit. Nam dira in cœlo, furia in terris, Eumenides apud inferos.* Habebantur autem deæ, quibus Athenis fanum & apud Romanos lucum fuisse consecratum Cicero arbitratur. Ab inferis in terras missæ dicebantur, vt supplicium de mortalibus sumerent, hinc scelerati furiis agitari, & per vniuersum mundum agi credebantur, inde Cicero (r) *furia*, inquit, *dea sunt speculatrices & vindices facinorum & scelerum.* Quod & alio loco (s) melius adhuc explicat, dum ait: *agitant, & insectantur impios Furia, non ardentibus tadis, sicut in fabulis, sed angore conscientia.* His Arnobius (t) quoque iungit discordias.

DII PEREGRINI

Peregrina sacra secundum Festum alias dicuntur, quæ aut euocatis diis in oppugnandis vrbibus Romam sunt collata, aut quæ ob quasdam religiones per pacem sunt petita: Vt ex Phrygia Matris magnæ, ex Græcia Cereris, Epidauro Aesculapii, quia coluntur eorum more, a quibus sunt accepta. Peregrina hæc erant sacra, quæ licet peregrino more colebantur, apud Romanos tamen erant recepta. Per peregrinos autem deos hic intelligimus eos, qui publice quidem a Romanis non recepti, a priuatis tamen quibusdam fuere culti; quorum memoria cum in nummis atque inscriptionibus Romanis non infrequens occurrat, de iisdem quoque hic agere necesse erit. Per priuatos vti diximus, quosdam, horum cultus

(r) *III de N. D. c. XVIII.* (s) *II de LI c. XIV.* (t) *lib. III. p. m. 115.*

tus primum Romam irrepsit, qui fana hisce priuata auctoritate extruxerunt, quæ tamen Senatus demoliri iussit, narrante Dione (u): restituta autem per aruspices, sed iterum deiecta (x); tandem sub Augusto denuo decreta (y).

ISIS, OSIRIS

Ab Aegyptiis ad Romanos priuatim ductus erat cultus Isidis atque Osiridis, Serapidis quoque dicti, quos in matris vtero corpora iamdum miscuisse fingebant (z).

Tab. V n. 19. Pingebatur autem Isis capite turrito vel cornuto, sistrum dextra tenens, sæpe & continuatis vberibus, vti & eius imaginem & habitum late describit Apuleius (a). Singularem effigiem in pompa festiua præferri solitam idem exhibet: *Vrnula*, ait, *faberrime cauata fundoque rotundo miris extrinsecus simulacris Aegyptiorum effigiata. Eius orificium non altiuscule leuatum: in canalem porrectum longo riuulo prominebat. Ex alia parte vero multum recedens spatiosa dilatione adhærebat ansa: quam contorto nodulo supersedebat aspis squamea ceruicis stricto tumore sublimis.* Hæc numinis veneranda effigies, vti eam adpellat, quæ in pompa sacrorum post cistam secretorum capacem præferebatur. Qualem figuram descriptioni Apuleianæ adprime conuenientem ex-

Tab. V n. 20. hibet inter deorum simulacra Caussеus (b). Huius numen vnicum addit Apuleius, (c) multiformi specie, ritu vario, nomine multiiugo totus veneratur orbis. Macrobius de ea (d) inquit: *Isis cuncta religione*

(u) *lib. XL p. m. 142.* (x) *lib. XLII. p. m. 196.* (y) *lib. XLVII p. m. 336.* (z) Plutarchus *de Iside & Osiride p. m. 356.* (a) *lib. XI ineunte Metam.* (b) *de deorum simulacris tab. 32. 33, 34, 35.* (c) *XI Metam. f. 188.* (d) *Satur. I c. XX.*

ne celebratur, quae est vel terra vel natura rerum subiacens soli. Hinc est quod continuatis vberibus corpus deae omne densetur: quia vel terra vel rerum natura alia nutritur vniuersitas. Frugum habebatur, legumque inuentrix, immo vniuersae naturae dea: vti adparet ex inscriptione apud Diodorum Siculum (e). Quare & Isis *fructifera* dicitur (f) & *exorata* alias, atque ob diuersitatem nominum quae eidem imponebantur, *myrionima*. Poëtis saepius *linigera*, idque ex eo, quod sacra Isidis in linea religiosaque veste celebrarentur. Fratrem autem aeque & maritum senem cum calatho in capite, fruges ostendisse, leges tulisse, atque deorum cultum praecepisse dicebant. Medicinae quoque praeficiebant vtrosque, vt est in lapide prisco (g)

ISIDI. ET. SERAP
SACRVM
EX. VOTO
PRO FILIOLI. SALVTE
SVSCEPTA
SAVRANA. FECIT

Quare in alia inscriptione DEVS MAGNVS SERAPIS dicitur, & alia (h):

I. S. I. P. D. M.
ISIDI SALVTARI
PRO. SALVTE. Q. VERGILII
MODESTI. CASSIA. MATER
V. S. D

In qua priores litteras Sponius explicat Ioui Sereno, Iu-

A a noni

(e) *lib. I p m. 23.* (f) Gruterus *p. LXXXIII n. 9. 10. 11. 12. 13.* (g) Thomasinus *de donariis cap. XXXIV p. m. 220.* (h) Spon *sect. III n. 12.*

noni placidæ, Diis Magnis. Apollini iuncta est in monumento prisco apud Sponium (i), & dicitur *Clatra*. Cuius Clatræ etiam templum in colle Quirinali adgnoscit P. Victor. Vox incognita quidem est, non tamen plane ignota. Clatrum enim priscis dicebantur ligna, vel ferramenta transuersa, quibus muniuntur fenestræ, vt est apud Horatium (k)

obiectos caueæ valuit si frangere clatros

& Columella (l) *feris transuersis clatrare* dixit. Plautus (m) *fenestram clatratam.* Quare a sistro dicitur clatra, quod talibus constat ferramentis transuersim positis, ita vt clatri figuram faceret. Sacra eius mystica erant, vti infra sub sacerdotibus dicetur pluribus.

ANVBIS

Tab. V n. 21. Proles habebatur Osiridis & Nephthyas, capite pingebatur canino; quare & Cynocephalus dictus Minutio Felici (n). Hinc Lucanus (o) eum adpellat *semideum canem;* Prudentius (p) *caniformem latrantemque Anubim*, Sedulius (q) *semihominem canem*, Virgilio (r) dicitur *latrator Anubis*

APIS. HARPOCRATES. CANOPVS

Tab. V n. 22. n. 23. n. 24. Bos vittatus flore inter cornua insignitus *Apim* notabat. *Harpocrates* silentii deus, ex digito ori imposito cognoscebatur. *Canopus* hydriæ instar, ventre tumido, facie humana, cum flore in capite, in nummo Ottonis visitur, Ruffinus enim (s) Canopi simulacrum hoc modo describit, quod fuerit pedibus exiguis, attracto collo

(i) *sect. III n. 33.* (k) *de arte poëtica v. 473.* (l) *IX de R. R. c. I.* (m) *mil. glor. actu II sc. IV v. 26.* (n) *Octauio c. XXII.* (o) *lib. VIII v. 832.* (p) *Apotheosi v. 195.* (q) *in opere paschali.* (r) *Aen. VIII v. 698.* (s) *hist. eccl. lib. XI c. XXVI.*

collo & quasi sugillato, ventre tumido in modum hydriæ, cum dorso æqualiter tereti. Hæc Romanorum numina satis quæ eorundem religio fuerit, arguunt. Quare deuota mente diuinam illam gratiam venerari nobis competet, quæ nos a tam cœca gentium superstitione liberos, Christianorum sacris imbui voluit. Mentem ergo animumque CHRISTO deo totum tradamus, nec nos ad idolorum, quæ mundus amat, cultum abduci patiamur.

* * * * * * * * * *

CAPVT SECVNDVM

De

SACRORVM IVRE ET CAEREMONIIS.

IVs Sacrorum dicebatur olim *Ius Pontificium*, (t), & *ius Pontificale* (u), *ius religionis & ius caremoniarum* (x). Quod ab Hetruscis accepere Romani, cuius leges præcipuas Cicero refert (y). Ordinatum hoc a Numa, qui iuris pontificii erat peritissimus, qui & sacerdotia instituit, sacrorum ritus docuit, & omnia, quæ ad religionem ac cæremonias pertinent, octo libris iuxta totidem sacrorum classes complexus est (z). Hæc autem prout in commentariis suis consignauerat Numa,

A a 2 An-

(t) Macrobius *Saturn. III c. II.* Liuius *XXX c. I.* Cicero *pro domo c. XIV.* (u) Cicero *de LI. II c. XXII* (x) Cicero *pro domo c. XII.* (y) *II de LI c. VIII.* (z) Halic. *lib. II p. m. 114.*

Ancus Martius per Pontificem Maximum in album referri, & in publico proponere iussit (a). Qui exinde dicti *libri pontificales* (b), & Gellio (c) *libri sacerdotum*; Tacito (d) *libri caeremoniarum*. Pontificatu enim statas solennesque caeremonias contineri putabant (e) Et quidem cum nondum apud Romanos in vsu essent columnae aereae, quernis tabulis hos sacrorum ritus fuisse incisos testatur Halicarnassensis (f): quae vero tandem vetustate abolitae, exactis vero regibus rursus in vsum vocatae per summum pontificem C. Papirium. Longissimo tempore post, septem latini totidemque graeci libri de Iure Pontificio ab eodem conscripti, prope eius cadauer in arca lapidea reperti fuere, vti testatur Liuius (g). Qui tamen libri, cum pleraque dissoluendarum esse religionum animaduerteretur, iussu senatus publice in comitio concremati sunt (h). Agebat autem Ius Pontificium de religione, de rebus diuinis, caeremoniis & sacris, de quibus solos pontifices & consuli & scire voluerunt (i). Quae enim ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, vt religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa (k). Fuere autem inter veteres, qui in ipsum hoc ius pontificium commentationes suscepere. M. VARRO quidem, de quo iam supra, in antiquitatum diuinarum libris sine dubio & Pontificalia pertractauit, cum inter se sint commixta. De L. CAESARE

(a) Liuius *I c. XXXII.* (b) Seneca *ep. CVIII.* Horatius *II ep. II v. 26.* (c) *XIII c. XXI.* (d) *Ann. III c. LVIII.* (e) Cicero *de arusp. resp. c. IX.* (f) *lib. III p. m. 178.* (g) Liuius *XL c. XXIX.* (h) Lactantius *I c. XXII.* (i) Cicero *pro domo c. XII.* (k) Liuius *VI c. I.*

SARE teſtatur Aurelius Victor (l), quod *Pontificalium libros* conſcripſerit. *Iulii* vero *Caſaris* decimum ſextum *auſpiciorum librum* citat Macrobius (m), qui & FABIVM MAXIMVM SERVILIANVM Pontificem in libro duodecimo adlegat. TREBATII de religionibus libros ab eodem adlegatos videmus (n). Sic & circa res ſacras occupati fuere LABEO ANTISTIVS & ATTEIVS CAPITO (o). FENESTELLAM in pontificales libros commentarios compoſuiſſe teſtatur Seneca (p). FABII PICTORIS de iure pontificio libros citat Macrobius (q). RVTILII GEMINI libros pontificales idem adlegat (r) atque Fulgentius (ſ). CLOATII libros ſacrorum Feſtus (t) citat. Inter recentiores FRANCISCVS HOTTOMANNVS ſub nomine FRANCISCI VILLIERII, elegantem conſcripſit tractatum, eumque rariſſimum *de religione Romanorum ex instituto Numæ, Geneuæ 1553. 8* & *Argentinæ* cum Cardinalis Poli de eccleſia libro, ſecundum Geſnerum: in quo primas Romanæ religionis lineas pertractat. Egregii vero ſunt IACOBI GVTHERII *de Veteri Iure Pontificio libri IV, Pariſiis 1612 4* & nunc partem conſtituentes Tomi quinti Theſauri Græuiani. Quibus quæ ad pontificum curam, officium & dignitatem, templorum conſtitutiones & differentias, ſacrorum atque ſacrificiorum ritus, & cæremonias faciunt, erudite enodat; licet non plane ſine næuis eiusdem eſſe laborem ipſe Græuius in præfixa præfatione oſtenderit.

 Virum

(l) *de or. gent. Rom. p. m. 480.* (m) *Saturn. I c. XVI.* (n) *Saturn. II c. V & VII.* (o) Gellius *I c. XII & IV c. VI.* Feſtus *voce ſiſtere fana. & proſimurium.* (p) *ep. CVIII.* (q) *III Saturn. c. II.* (r) *Saturn. I c. XVI.* (ſ) *voce arvales fratres.* (t) *voce molucrum.*

Virum enim ait, diffusæ lectionis, sed qui nonnunquam non satis, quæ legerat, concoxerat, nec satis, antequam quæ excerpserat & obseruaret, chartis mandaret, expenderat. Supposititia sunt, quæ CVRTIVS INGHIRAMIVS edidit *Hetruscarum antiquitatum fragmenta, Florentiæ 1647. 4* quæ Scornelli prope Volaterras reperta, reliquias esse voluit a Syllano tempore antiqui iuris pontificii, a PROSPERO collecti. Sed acerrimum nactus est censorem, LEONEM ALLATIVM, qui *in eadem fragmenta animaduersiones* dedit *Parisiis 1640 & Romæ 1642. 4*, quibus Inghiramii fraudes detexit, luculenter probans, ea nec orthographia, nec characteribus, nec stylo antiquitatem sapere, ritusque & vrbes in iis memoratas longe esse nouiores. Nec tamen ipsius Inghiramii fœtum esse, vult Vossius (u), sed eiusdem verum auctorem facit THOMAM FOEDRVM, qui vixerit anno CIↃ CCCCXC, aliis GVILIELMVM POSTELLVM auctorem creditum fuisse addens, licet Allatius Inghiramium pro vero auctore constanter habeat. Respondet quidem Inghiramius, in epistola Italica, quam tamen Allatius sub nomine *Bennonis Durckhundurkhi Slaui*, alio tractatu *Coloniæ 1642. 12* edito, ridet. HENRICVS ERNSTIVS dein *in Inghiramium obseruationes* publicauit *Amstelodami 1693. 12*, quarum tamen auctorem *PAGANINVM GAVDENTIVM* facit Io. Rhodius. (x)

Religiones, sacra & solennia coniungit (y) Cicero, quæ in communi sacrorum iure apud Romanos obueniebant. Sacra quidem dicebantur ipsa solennia, quæ diis fiebant, festa & sacrificia, quæ deorum cultui destinata. Sacro-

(u) *de hist. lat. lib. I c. IX.* (x) *de scriptis suppposit. p. m. 29.* (y) *de arusp. resp. c. V.*

Sacrorum ritus communi vocabulo olim dicebant cæremonias; diuinitatis autem cultum, religionem. Hanc definit Cicero (z) quod sit, quæ superioris cuiusdam naturæ, quam diuinam vocant, curam cæremoniamque adferat. Ita & in cultu deorum tam sollicití erant Romani, vt rite & inirentur & curarentur sacra. (a) Nihil enim magis arguere deos putabant, quam neglectas cæremonias, intermissumue solenne. (b) Maxime vt patrio seu apud Romanos recepto more, suo quæque ritu sacra fierent, curabant, cum hoc non obseruato, si externi ritus fuerint introducti, nihil æque dissoluendæ religionis esse putarent. (c) Quare in veteri Iure Pontificio scriptum: *separatim nemo habessit deos, neue nouos: sed ne aduenas, nisi publice adscitos, priuatim colunto.* (d) De Sacris autem & sacrorum cæremoniis edicebat collegium Pontificum, cum Numa statim ac crearet pontificem, eidem sacra omnia exscripta adsignataque traderet. (e) Et quidem vbi de interpretanda religione quidpiam obueniret, ad pontificum collegium ea referebat Senatus, in aliis rebus sua auctoritate ordinabat omnia. De priori infra dicetur sub pontificibus. De altero varia extant exempla. Ita portentorum procuratio reiecta fuit ad consules. (f) Isidis atque Serapidis fana, quæ priuati extruxerant, demoliri iussit senatus. (g) Nouendiale sacrum prætor Vrbanus ex Scto edixit & piacularia sacra ex Scto facta. (h) Supplicationes

(z) *II de inuentione c. LIII.* (a) Varro *lib. VI p. m. 56.* (b) Liuius *V c. XVII.* (c) Liuius *XXXIX c. XVI.* (d) Cicero *II de LI c. VIII.* (e) Liuius *I c. XX.* (f) Gellius *IV c. VI.* (g) Dio Cassius *lib. XL p. m. 142.* (h) Liuius *XLII c. III.*

nes decreuit senatus (i) atque dies Circensibus addidit: (k) festos imperauit. (l) Maioribus, minoribusue magistratibus negotium dedit, vt curam haberent, ne qui alii quam Romani dii, neue alio more colerentur. (m) Huius enim rei potissimum curam habebat Senatus. Quare circa Bacchanalia in vrbem Romam priuatim introducta, patrum curam videmus. (n) De sacris Aegyptiacis Iudaicisque quæ irrepserant, factum patrum consultum. (o) Ita vt in iis rebus maxime quæ ad seruandam religionem, instituta maiorum, & pontificum decreta facerent, curam suam interponerent atque auctoritatem. Tria autem in deorum cultu maxime consideranda veniunt; quæ vel ante eum, vel in eodem, vel post hunc fieri consueta. Antequam ad salutandos colendosue deos ingrediebantur, puritas requirebatur & sanctimonia, & quidem vti dicebant, *puræ manus;* cum omnis præfatio sacrorum eos, quibus non sunt puræ manus sacris arceat, vti inquit Liuius. (p) Quare & Alcumena apud Plautum (q) immortales manibus puris vt sibi auxilium ferrent, inuocasse dicitur. Rem ita diuinam facturi abluebant manus pedesque; inde Plautus, (r)

nunc lauabo vt rem diuinam faciam,

& Ouidius (s)

his

(i) Liuius *XXXI c. VIII.* (k) Cicero *Philippica II c. XLIII.* (l) Tacitus *Ann. II c. XXXII.* (m) Liuius *IV c. XXX & XXXIX c. XIV.* (n) Liuius *XXXIX c. XVIII.* (o) Tacitus *Ann. II c. LXXXV.* (p) *XLV c. V.* (q) *Amphitr. actu V sc. I v. 41.* (r) *Aulul. actu III sc. I.* (s) *IV Fast. v. 775.*

his dea placanda est, hac tu conuersus ad ortus
dic quater, & viuo perlue rore manus.

& Dionysius Halicarnassensis (t) cum sacrorum pompam describit, χερνιψάμενοι ait, αὐτοὶ καὶ τὰ ἱερὰ καθαρῷ περιαγνίσαντες ὕδατι *lotis manibus ipsi & sacris aqua pura expiatis.* Quare & Marius apud Plutarchum (u) : νιψάμενος τὰς χεῖρας καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνασχὼν ηὔξατο τοῖς θεοῖς *postquam lauerat manus, eas ad cœlum attollens vota diis facit.* Malluuium latum autem in commentariis sacrorum dicebatur, manus qui lauet : a quo malluuiæ dicuntur, quibus manus sunt lautæ, perinde vt quibus pedes, pelluuiæ (x). Non autem solum manus pedesque, sed integrum sæpe corpus abluebatur. *Constat enim* inquit Macrobius (y), *diis superis sacra facturum corporis ablutione purgari. Cum vero inferis litandum est, satis actum videtur, si adspersio sola contingat.* De priori Virgilius canit (z) :

donec me flumine viuo
abluero

& alio loco (a) :

Annam cara mihi nutrix huc siste sororem
dic corpus properet fluuiali spargere lympha.

Caput tamen maxime abluebatur, de quo Iuuenalis (b)

ter matutino Tiberi mergetur, & ipsis
vorticibus timidum caput abluet.

& Persius (c) :

Tiberino in gurgite mergis
mane caput, bis terque.

(t) *lib. VIII p. m. 478.* (u) *in vita p. m. 420.* (x) Festus *hac voce.* (y) *Saturn. III c. I.* (z) *II Aen. v. 719.* (a) *Aen. IV v. 634.* (b) *sat. VI v. 524.* (c) *sat. II v. 15.*

atque Apuleius (d), antequam adprecaretur matrem Deum ait : *meque protinus purificandi studio marino lauacro trado septies submerso fluctibus capite.* Inferis vero diis sacra facientes adspergebantur ramo laurus vel oliuæ. Ita Virgilius (e) Chorineum cum sociis Miseno iusta soluentem funebria inducit, & addit :

idem ter socios pura circumtulit vnda,
spargens rore leui, & ramo felicis oliuæ.

Postea vsi in sacris adspergillis, quibus & homines & vasa aqua pura adspergebant : & quidem locus iste in quo circa templa ad vsum sacrum inclusa erat aqua, dicebatur fauissa (f). Requirebatur autem aqua viua, vti Ouidius (g) dixit, *viuo rore.* Ita antistes Romanus apud Liuium (h), Sabinum, qui Dianæ bouem immolaturus erat, ita adloquitur : *quidnam tu hospes paras, inceste sacrificium Dianæ facere : quin tu ante viuo perfunderis flumine : infima valle præfluit Tiberis.* Ex quo etiam loco discimus, quid intelligatur per aquam viuam, fluens scilicet & fluuialis. Idque adpellabant pure lauare ; de quo Tibullus (i) :

quidue pie, dum sacra colis, pureque lauari
te memini, & puro succubuisse toro.

& *pure lautum* (k), quod explicat Festus, per aqua pura lauatum.

Sed & qui manus cæde atque sanguine pollutas habebant, prius expiare easdem necesse erat. Ita Seneca Hercule Furente (l) canit :

nate

(d) *libro XI ineunte.* (e) *Aen. VI v. 229.* (f) Festus *hac voce.* (g) *IV Fast. v. 776.* (h) Liuius *I c. XLV.* (i) *lib. I el. III v. 25.* (k) Liuius *XXXIX c. IX.* (l) *v. 918.*

nate manantes prius
manus cruenta cæde & hostili expia.

Quare & Ouidius (m) suos ridet, tanquam nimis faciles

qui tristia crimina cædis
fluminea tolli posse putatis aqua.

Arcebantur ergo a sacris omnes profani, qui vel criminis, vel flagitii cuiusdam conscii erant, atque isti ad sacra non admittebantur πρὶν ἀφοσιώσασθαι τὸ μίασμα *antequam expiatum esset crimen*, vti loquitur Halicarnassensis (n). Hinc Virgilius (o) exclamat:

procul, o procul este profani
Conclamat vates: totoque absistite luco.

Ita Tantalus apud Senecam (p) omnes monet,

ne sacra manus
violata cæde, neue furiali malo
adspergat aras.

Quod si autem tale quidpiam commissum, lustratione opus erat per aquam viuam. Prohibebantur etiam sacris quibusdam, arcanis non initiati, si sacra essent mystica. Quidam etiam vel ob ætatis vel dignitatis sequiorem conditionem vt sacris initiarentur prohibebantur, atque tales voce præconis submouebantur. (q) Immo etiam sacra mystica aperire nefas habebatur, quin potius æternis cruciatibus talem garrulitatem puniri putabant, cuius exemplum præbet Tantalus, de quo Ouidius (r);

quærit aquas in aquis, & poma fugacia captat
Tantalus: hoc illi garrula lingua dedit.

 Casti-

(m) *II Fast. v. 45.* (n) *lib. IV p. m. 323.* (o) *VI Aen. v. 258.* (p) *Thyeste v. 93.* (q) Suetonius *Nerone c. XXXIV.* (r) *II Am. el. II v. 43.*

Castitatem etiam nocte ante sacra seruare tenebantur, vti canit Iuuenalis (s):

ille petit veniam, quoties non abstinet vxor
concubitu, sacris obseruandisque diebus,
magnaque debetur violato pœna caduco.

& Tibullus (t):

vos quoque abesse procul iubeo, discedite ab aris
queis tulit hesterna gaudia nocte Venus.

Et egregie Cicero (u) *caste*, inquit, *iubet lex adire ad deos*, addens; casto corpore & animo debere adiri, *illud quidem vel adspersione aquæ, vel dierum numero tolli, animi labem nec diuturnitate vanescere, nec manibus vllis elui posse.* Venere tamen polluti aqua viua se purgabant, de quo Persius (x):

Hæc sancte vt poscas, Tiberino in gurgite mergis
mane caput bis, terque & noctem flumine purgas.

Immo & post somnia impura vel infausta loto corpore expiare sese solebant, quod discimus ex Silio Italico, qui (y) ita canit:

quæ dum abigo menti, & sub lucem, vt visa secundent,
oro cœlicolas, ac viuo purgor in amne.

& Virgilius (z):

nox Aeneam somnusque reliquit.
Surgit, & ætherii spectans orientia solis
lumina, rite cauis vndam de flumine palmis
sustulit.

Vestes hinc induebant puras (a)

castas

(s) *sat. VI v. 524.* (t) *lib. II el. I v. 11.* (u) *II de LI c. X.* (x) *sat. II v. 15.* (y) *VIII Punicor. v. 124.* (z) *Aen. VIII v. 67.* (a) Tibullus *II. el. I v. 13.*

casta placent superis, pura cum veste venite
& manibus puris sumite fontis aquam.

Pura autem vestimenta quæ sint, explicat Festus, scilicet non obsita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia. Seruius (b) *est* inquit, *pura vestis linea & purpurea. Purpura maris vicem ad piandum præbet, linum vero fluminis, quia cum vere primum in Oriente flumen inundasset, sponte sua linum natum esse, Plinius Secundus dicit. Ideo magistratus & sacrificaturi togam prætextam habent & manus ablutas detergere lineis mantilibus curant.* Pauperes quidem vestes abluebant, ditiores vtebantur veste festiua immaculata & alba. Huc facit Ouidius (c):

More patrum Græco velata vestibus albis
tradita supposito vertice sacra ferunt.

& Silius Italicus (d)

ante aras stat veste sacerdos
effulgens niuea.

atque Ouidius (e)

ipse ego thura dabo fumosis candidus aris

Ideo dicebantur candidati, coronatique & thura libantes (f). Præterea requirebantur vasa pura, vinum, far purum, hostiæ puræ, de quibus infra sub sacrificiis.

Loti dein atque expiati, corpus habitu modesto componebant, de quo Seneca (g): *Sic intramus*, inquit, *templa compositi, si ad sacrificia accessuri, vultum submittimus, togam adducimus, si in omne argumentum modestiæ fingimur.* Pænulas quoque deponebant, de quo Ter-

B b 3 tullia-

(b) *ad Virgilii XII Aen. v. 169.* (c) *III Am. el. XIII v. 27.* (d) *lib. III v. 695.* (e) *II Am. el. XIII.* (f) Suetonius *Aug. c. XCVIII.* (g) *VII nat. quæst. c. XXX.*

tullianus (h) *vt est*, inquit, *quorundam positis paenulis orationem facere: sic enim adeunt ad idola nationes.*

DE CAEREMONIIS, QVI IN IPSO DEORVM CVLTV OBSERVABANTVR.

Generales istæ erant cæremoniæ, quibus se ad omnia sacra præparabant quicunque ad ea accessuri. Aliæ in ipso cultu, dum ad deos iam accederent, quocunque modo honorem iis habituri, erant solennes. Dum enim magistratus vel sacerdos rem diuinam faceret, sacrorum minister publice exclamabat, HOC AGE. Cuius moris origo petenda est a Numa, qui Pythagoricorum more, vt sacra absque omni strepitu deuote fierent, censuit, vti latius describit Plutarchus (i), eiusque rei vestigium remansisse addit, quod dum pontifex maximus auspicaretur vel immolaret, ministri exclamarent, HOC AGE. Quo ipso vt attenti ad rem corpore & animo præsentes rem sacram tractarent, innuebatur.

Antiquissimum etiam erat, dum rebus diuinis, quæ publice fierent, vt *fauerent linguis* imperabatur, vti ait Cicero, (k) quod non, vti plerique existimant, a fauore trahi, sed imperari silentium testatur Seneca. (l) Quæ formula apud poetas frequens. (m)

Variæ autem voces in deorum cultu apud Romanos erant receptæ. Diis enim *litare* idem erat ac eosdem placare: *propitiare*, *libare*, *thura dare*, *adolere* in sacrificiis locum habebat: *honores* vero *diis habere* dicebatur, dum vel victima, vel festis diebus alioque honore colebantur: *adorare* de precibus dicebatur: *implorare* pro præstan-

(h) *de oratione c. XII.* (i) *in Numa p. m. 69.* (k) *I de diuin. c. XLV.* (l) *de vita beata c. XXVI f.* (m) Brissonius *de formulis p. m. 8.*

ſtando auxilio. Boni ominis erant verba ſalutare deos, iisque grates agere. *Salutare* quidem religionis erat, & vel de cultu quotidiano, tum in templa euntes horis præſertim matutinis ſalutatum deos venire dicebantur; vel de cultu feſtiuo intelligebatur. Hinc Scipio apud Liuium (n) ait: *in Capitolium ad Iouem Optimum Maximum, Iunonemque & Mineruam, cæterosque deos, qui Capitolio atque arci præſident, ſalutandos ibo.* *Grates* vero *agere* pro præſtito dicebatur auxilio, quibus ſæpe etiam addebant ſacrificia. Huc facit Liuius, (o) vbi poſt ſedatum bellum Punicum ſecundum prætorem edixiſſe refert, vt æditui ædes ſacras omnes tota vrbe aperirent, circumeundi ſalutandique deos, agendique grates per totum diem populo poteſtas fieret.

Stantes quidem deos ſalutabant, quod innuit Martialis: (p)

multis dum precibus Iouem ſalutat,
ſtans ſummus reſupinus vſque in vngues.

Dein capite operto, quod *capite velato* olim dicebatur, quaſi velo obducto. Hinc Plutarchus: (q) *τοὺς θεοὺς προσκυνοῦντες ἐπικαλύπτονται τὴν κεφαλήν.* Quare & in monumentis ſacrorum, Veſtales, ſacrorum miniſtri, aliique ſacrificantes capite velato vel veſte ad aures adducta adparent. Cuius moris originem ad Aeneam refert Virgilius. (r) Saturnum tamen & Honorem aperto capite venerabantur; cuius rei rationes quaſdam adfert Plutarchus. (ſ) Idem & Herculi fiebat, vti teſtatur Macrobius, (t) addens rationem, ne quis in æde dei habitum

(n) *XXXVIII c. L.* (o) *XXX c. XVII.* (p) *XII ep. LXXVIII.* (q) *quæſt. Rom. X.* (r) *III Aen. v. 405.* (ſ) *quæſt. Rom. XI & XIII.* (t) *Saturn. III c. VI.*

bitum eius imitetur, cum ipse operto sit capite. Mulieres solutis & demissis crinibus, quod nudis passisque crinibus dicebant, in certis & extremis necessitatibus maxime publicis, diis supplicabant. Ita Virgilius (u) Phrygias mulieres crinibus passis templum Dianæ adiuisse ait, & Silius (x) Italicus:

funditus immissus gemitu, precibusque per altos
ad cœlum muros clangor, sparsæque solutis
crinibus exululant matres, atque vbera nudant.

Inde corpus circumagebant quod a Numa institutum, τὸ προσκυνεῖν περιστρεφομένους, (y) de quo ritu passim apud veteres. Dextrorsum autem fiebat hæc versio, de quo Plinius (z) *in adorando*, ait, *ad dextram osculum referimus, totumque corpus circumagimus.* Proinde Palinurus ad verba Phœdromi, *quo me vertam nescio*, festiue respondet, *si deos salutas, dextrouersum censeo.* (a) Sic & Suetonius (b) de Lucio, qui Cæsarem adorare instituerat, ait, *non aliter adire ausus est, quam capite velato, circumuertensque se deinde.* Pluribus de hoc ritu agit Aloysius Nouarinus, electorum libro secundo, quem inscripsit circuitum sacrum.

Et cum antiquissimus sit Solis cultus, atque in omni idololatria sine dubio primus, in omni dein Theologia gentili versio ad solem Orientem orta, de qua Virgilius: (c)

surgit

(u) *Aen. I v. 469.* (x) *lib. XII v. 594.* (y) Plutarchus *in Numa p. m. 69.* (z) *XXVIII c. II.* (a) Plautus *Curculione actu I sc. I v. 69.* (b) *Vitellio c. II.* (c) *Aen. VIII v. 68.*

surgit & aetherii spectans orientia solis
lumina, rite cauis vndam de flumine palmis
sustulit, ac tales effudit ad aethera voces

& alio loco: (d)

illi ad surgentem conuersi lumina solem,
dant fruges manibus salsas,

Diserte Latinus Pacatus in panegyrico Theodosio dicto (e) *non vt diuinis*, inquit, *rebus operantes, in eam caeli plagam ora conuertimus, a qua lucis exordium est.*

Receptum quoque apud veteres erat, vt deorum simulacra oscularentur; rarius quidem os atque mentum, quod Herculis simulacro factum testatur Cicero (f); frequentius pedes, genua, quibus religionem quandam inesse putabant, (g) & manus, has quidem dextras, de quo Lucretius (h):

tum portas propter abena
signa, manus dextras ostendunt attenuari
saepe salutandum tactu praeterque meantum.

& Lucianus (i) ὁ δὲ πένης, ἱλάσατο τὸν θεὸν φιλήσας μόνον τὴν αὑτοῦ δεξιὰν *pauper quidem deum, eius tantum dextram exosculatus, sibi reddit propitium.* De pedibus testatur Apuleius (k), dum inquit: *exosculatis vestigiis deae, quae gradibus haerebat argento formata, ad suos discedunt lares.* Quidam autem, cum profano ore ipsos deos attingere vererentur, vel dum ob simulacra deorum in basi constituta, illud non liceret, capita submittebant & dextram ori admouentes labiis premebant & osculaban-

 tur,

(d) *Aen. XII v. 172.* (e) *c. III.* (f) *IV in Verrem c. XCIV.* Plinius *XI c. XLV.* (g) Plinius *c. l.* (h) *lib. I v. 317.* (i) περὶ θυσιῶν *p. m. 357. ed. Bened.* (k) *lib. XI Metam. p. m. 269.*

tur, de quo Plinius (l), *in adorando*, inquit, ***ad dextram osculum referimus***: & clarius Minutius Felix (m): *Cæcilius simulacro Serapidis denotato* [*vt vulgus superstitiosus solet, manum ori admouens, osculum labiis impressit.* Hieronymus (n): *qui adorant, solent deosculari manum & capita submittere.* Apuleius (o); *admouentes oribus suis dexteram, primore digito in erectum pollicem residente, vt ipsam prorsus deam Venerem religiosis adorationibus venerabantur.* Quod manu venerari deos dicebant, indeque vox adorare orta fuisse videtur (p). Dicebatur etiam hoc *oscula iacere* (q) & *iactare basia* (r). Vocabaturque osculum labratum, quod glossæ veteres interpretantur φίλημα βασιλικὸν & ἀσπαστικὸν βασιλέως. Idque etiam moris erat, cum fanum quodpiam præterirent, vti de Aemiliano testatur Apuleius (ſ): *nulli deo ad hoc æui supplicauit: nullum templum frequentauit: si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratia manum labris admouere.* Sæpe quoque tacitas preces, cum anteirent aram, concipiebant, hoc effato vtentes, *faueas mihi.* Ouidius (t):

ipse ducem dederat, cum quo dum pascua lustro,
ecce lacu medio sacrorum nigra fauilla
ara vetus stabat tremulis circumdata cannis.
Restitit, & paruo, faueas mihi, murmure dixit.
dux meus: & simili, faueas mihi, murmure dixi.

Procumbebant etiam in adorationibus, more apud omnes

(l) *l. c.* (m) *Octauio c. II.* (n) *I adu. Ruffinum cap. V.* (o) *lib. IV Metam. p. m. 155 ed. Elmenh.* (p) Lipsius *elect. II c. VI.* Pithœus *aduers. subces. lib. I c. VII.* (q) Tacitus *hist. I c. XXXVI.* (r) Iuuenalis *sat. IV v. 118.* (ſ) *apol. priore p. m. 310.* (t) *VI Metam. v. 325.*

omnes gentes semper in diuinis recepto, vel in genua, vel vnico tantum genu, altero flexo, & planta in terra posita. Immo & in extremis necessitatibus vel aliis, vt pœnas darent violatorum sacrorum, iniunctum fuisse videtur, vt genubus tellurem perreperent, caput posti illiderent, terram & limina solumque templorum oscularentur; de quo Tibullus (u):

non ego tellurem genibus perrepere supplex
& miserum sancto tundere poste caput:
non ego, si merui, dubitem procumbere templis
& dare sacrata oscula liminibus.

Ouidius (x):

vt templi tetigere gradus, procumbit vterque
pronus humi, gelidoque pauens dedit oscula saxo.

Viri sæpe barbis, mulieres crinibus humum verrebant, de quo Liuius (y): *strata passim matres crinibus templa verrentes, vt scilicet irarum cœlestium finem exposcerent.* Atque alio loco (z): *Vndique matronæ in publicum effusæ circa deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cœlum ac deos tendentes.* Arnobius (a): *cum per omnia supplices orent templa, cum deorum ante aras prostrati, limina ipsa conuerrent osculis.* Ita Lucanus de matronis (b):

hæ lacrymis sparsere deos: hæ pectora dura
afflixere solo: lacerasque in limine sacro
attonitæ fudere comas.

& Claudianus (c):

(u) *lib. I el. V 41.* Lucanus *II v. 28.* (x) *I Metam. v. 375.* (y) *III c. VII.* (z) *XXVI c. IX.* (a) *lib. I p. m. 29.* (b) *II v. 30.* (c) *de laudibus Serenæ v. 224.*

numinibus votisue vacas, & supplice crine
verris humum.

Polybius Hannibalem ad portas describens (d), ait: καὶ γυναῖκες περιπορευόμεναι τοὺς ναοὺς, ἱκέτευον τοὺς θεοὺς, πλύνουσαι ταῖς κόμαις τὰ τῶν ἱερῶν ἐδάφη. τοῦτο γὰρ αὐταῖς ἔθος ἐστὶ ποιεῖν, ὅταν τις ὁλοσχερὴς τὴν πατρίδα καταλαμβάνῃ κίνδυνος. *mulieres vero circa deum delubra discurrunt, supplicia diis faciunt, adium sacrarum pauimenta crinibus passis mundant. Is namque illis mos est, quoties in aliquo insigniore & grauiore periculo patria versatur.* Ad aras autem aduoluebantur supplices, vt Seneca canit (e):

affusus aris, supplices tendo manus
matura poscens fata

& Propertius (f):

nunc o Bacche tuis humiles aduoluimur aris.

DE CAEREMONIIS POST CVLTVM.

Finitis precibus & deorum cultu, considere consueuerant Romani, idque ex instituto Numæ, inter cuius præcepta Plutarchus (g) quoque refert, τὸ καθῆσθαι προσκυνήσαντας; caussamque reddit hanc, quasi actionibus explicatis prioribus, consideant coram diis, vt auspicentur ab iisdem alias. Quod & in Christianis carpit Tertullianus (h) *item*, ait, *quod adsignata oratione adsidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem.* Inter preces autem, vt quidam putant, nunquam sedebant, sed post easdem, & finito demum cultu. Singulare tamen quid erat in sacris matris magnæ deum, cui sedentes vota concipiebant, vti ait Macrobius (i).

Quod

(d) *lib. IX p. m. 758.* (e) *Oedipo v. 71.* (f) *III el. XV.* (g) *in Numa p. m. 69.* (h) *de oratione dominica c. XII.* (i) *Saturn. I c. X.*

Quod si in cæremoniis hisce quidpiam neglectum, prætermissum dicebatur; si quid vero perperam factum, commissum: vti infra capite quarto, vbi de expiatione sermo erit, dicetur pluribus.

* * * * * * * * * * *

CAPVT TERTIVM
De
PRECIBVS ROMANORVM

D cultum diuinum rite, vti diximus, præparati, adque solem Orientem versi preces inibant. Aras autem tangebant & amplectebantur, cum sacras res tangere iamdum pars religionis esset. Litare enim sola non poterat oratio, nisi & is, qui deos precatur, etiam aram manibus adprehendat; inquit Macrobius.(k) Habebant autem aræ ansulas quas tenebant, hinc Virgilius: (l)

talibus orantem dictis arasque tenentem
audit omnipotens:

vbi Seruius *necesse erat*, ait, *ansas a sacrificantibus teneri, quod nisi facerent, grata diis sacrificatio non esset.* Ita & Plautus: (m)

Venus alma, ambo te obsecramus,
aram amplexantes hanc tuam

& Horatius: (n)

Immunis aram si tetigit manus,
nam sumptuosa blandior hostia

 molli-

(k) *Saturn. III c. II.* (l) *IV Aen. v. 219.* (m) *Rudente actu III sc. III.* (n) *III ode XXIII.*

numinibus votisue vacas, & supplice crine
verris humum.

Polybius Hannibalem ad portas describens (d), ait: αἱ γυναῖκες περιπορευόμεναι τοὺς ναοὺς, ἱκέτευον τοὺς θεοὺς, πλύνουσαι ταῖς κόμαις τὰ τῶν ἱερῶν ἐδάφη. τοῦτο γὰρ αὐταῖς ἔθος ἐστὶ ποιεῖν, ὅταν τις ὁλοσχερὴς τὴν πατρίδα καταλαμβάνῃ κίνδυνος. *mulieres vero circa deum delubra discurrunt, supplicia diis faciunt, adium sacrarum pauimenta crinibus passis mundant. Is namque illis mos est, quoties in aliquo insigniore & grauiore periculo patria versatur.* Ad aras autem aduoluebantur supplices, vt Seneca canit (e):

affusus aris, supplices tendo manus
matura poscens fata

& Propertius (f):

nunc o Bacche tuis humiles aduoluimur aris.

DE CAEREMONIIS POST CVLTVM.

Finitis precibus & deorum cultu, considere consueuerant Romani, idque ex instituto Numæ, inter cuius præcepta Plutarchus (g) quoque refert, τὸ καθῆσθαι προσκυνήσαντας; caussamque reddit hanc, quasi actionibus explicatis prioribus, consideant coram diis, vt auspicentur ab iisdem alias. Quod & in Christianis carpit Tertullianus (h) *item*, ait, *quod adsignata oratione adsidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem.* Inter preces autem, vt quidam putant, nunquam sedebant, sed post easdem, & finito demum cultu. Singulare tamen quid erat in sacris matris magnæ deûm, cui sedentes vota concipiebant, vti ait Macrobius (i).

Quod

(d) *lib. IX p. m. 758.* (e) *Oedipo v. 71.* (f) *III el. XV.* (g) *in Numa p. m. 69.* (h) *de oratione dominica c. XII.* (i) *Saturn. I c. X.*

Quod si in cæremoniis hisce quidpiam neglectum, prætermissum dicebatur; si quid vero perperam factum, commissum: vti infra capite quarto, vbi de expiatione sermo erit, dicetur pluribus.

* * * * * * * * * * *

CAPVT TERTIVM

De

PRECIBVS ROMANORVM

AD cultum diuinum rite, vti diximus, præparati, adque solem Orientem versi preces inibant. Aras autem tangebant & amplectebantur, cum sacras res tangere iamdum pars religionis esset. Litare enim sola non poterat oratio, nisi & is, qui deos precatur, etiam aram manibus adprehendat; inquit Macrobius. (k) Habebant autem aræ ansulas quas tenebant, hinc Virgilius: (l)

talibus orantem dictis arasque tenentem
audit omnipotens:

vbi Seruius *necesse erat*, ait, *ansas a sacrificantibus teneri, quod nisi facerent, grata diis sacrificatio non esset.* Ita & Plautus: (m)

Venus alma, ambo te obsecramus,
aram amplexantes hanc tuam

& Horatius: (n)

Immunis aram si tetigit manus,
nam sumptuosa blandior hostia

 molli-

(k) *Saturn. III c. II.* (l) *IV Aen. v. 219.* (m) *Rudente actu III sc. III.* (n) *III ode XXIII.*

mollibit auersos penates
farre pio, & saliente mica.

Pellici tamen ex Numæ lege prohibitum erat, *aram Iunonis ne tangat, & si tangat, Iunoni crinibus demissis agnum fœminam cædat*, adlegante Festo. Mensas quoque tangere dicuntur, vti Ouidius canit: (o)

tange manu mensam, tangunt quo more precantes.

quod de mensis domuum quotidianis plerumque intelligunt, ad aras tamen potius referendum, quas etiam mensas adpellabant. Deinde & deorum signa tangere consueuerant & quidem simulacrorum genua, atque pedum plantas tangebant; de quo Arnobius. (p) *Ita enim non videtis hæc signa, quorum plantas contingitis & contrectatis orantes?* & Prudentius: (q)

perfidus ille Deo, quamuis non perfidus vrbi,
Augustum caput ante pedes curuare Mineruæ
fictilis, & soleas Iunonis lambere, plantis
Herculis aduolui, genua incuruare Dianæ.

Habitus autem orantium sic est, *vt manibus extensis in cælum precemur*, inquit Apuleius. (r) Sic Camillus apud Liuium (s) precatus esse dicitur manus ad cœlum tollens. Horatius (t) cœlo supinas manus ferre dicit, quod alias manibus elatis precari dicebant: de quo frequens occurrit mentio apud poetas. (u) Hinc Seneca inquit: (x) *non sunt ad cælum eleuandæ manus; nec exorandus est adituus, vt nos ad aures simulacri, quasi magis*

(o) *I Amor. el. IV.* (p) *lib. VI p. m. 202.* (q) *apotheosi v. 522.* (r) *de mundo p. m. 73.* (s) *V c. XXI.* (t) *lib. III ode XXIII.* (u) Brissonius *de formulis p. m. 39.* (x) *ep. XLI.*

magis exaudiri posſimus, admittat. *Prope eſt a te Deus, tecum eſt, intus eſt.* Et quidem vultu recto (y)

hoc recto vultu, ſolum hoc & pallidus optas.

oculis ad ſidera latis: (z)

at pater Anchiſes oculos ad ſidera latus
extulit, & cœlo palmas cum voce tetendit.

palmis etiam paſſis ſiue patentibus: (a)

at pater Anchiſes paſſis de littore palmis
numina magna vocat.

Ad aras quoque manus extendebant, de quo Tertullianus: (b) *alius ad cœlum ſupplices manus tendit, alius ad aram fidei*, quam in Capitolio Ioui Optimo Maximo olim vicinam eſſe voluerunt. (c) Expanſis ergo manibus precabantur, non vt quidam volunt, in crucis formam contractis. Complicatas item in cœlum tollere conſueuiſſe ex eo Virgilii (d) probare volunt, dum canit:

duplices tendunt ad ſidera palmas.

Deos autem inferos contrario geſtu, manibus pronis, ſiue ad terram demiſſis adoraſſe patet ex loco Macrobii, (e) quo de diis euocandis agens, ita concludit: *cum tellurem dicit: manibus terram tangit, cum Iouem dicit: manus ad cœlum tollit: cum votum recipere dicit, manibus pectus tangit.* Atque huc forſan facit Virgilius (f)

ſubmiſſi petimus terram.

In ipſis his precibus deos in genere vocabant patres, de quo Lactantius (g) *itaque* ait, *Iupiter a precantibus*

(y) Iuuenalis *ſat. X v. 188.* (z) Virgilius *Aen. II v. 688.* (a) Virgilius *Aen. III v. 263.* (b) *apologetico c. XXIV* (c) Cicero *III de Officiis c. XXX.* (d) *Aen. I v. 93.* (e) *III Saturn. c. IX.* (f) *III Aen. v. 93.* (g) *IV c. III.*

tibus pater vocatur & Saturnus & Liber & ceteri deinceps dii : deas autem vocabant matres. Sic & illos deos sanctos, bonos, pulcros, magnos, dominos: Deas almas sæpius dicebant, de quibus plura apud Brissonium. (h)

Religio etiam Romanis erat maxima, deum deamue iusto nomine suo compellare, dum votum se, nisi hoc obseruato, obtinere non posse putarent. Hinc si de iusto dei nomine dubitarent, edicere illud quiescebant, ne alium pro alio nominando falsa religione populum adligarent, vti ait Gellius. (i) Et tunc dicebant sæpe quisquis es, (k) vt Virgilius: (l)

sequimur te sancte deorum quisquis es:

vel dubitantes loquebantur, vt est apud Virgilium: (m)

an Phœbi soror, an nympharum sanguinis vna

Quandòque officii tantum nomen exprimebant, vti Inscriptio antiqua apud Reinesium (n) habet;

DEO. QVI. VIAS.
ET SEMITAS COM
MENTVS EST

Immo & tali formula vti consueuerunt, SI DEVS SI DEA EST: (o) vel siue tu deus es, siue dea (p). Immo & de cognomine quoque solliciti erant: hinc varia adducebant deorum cognomina, addebantque tandem, seu quo alio nomine inuocari volueris. Ita Catullus

(h) *de formulis p. m. 44.* (i) *II c. XXVIII.* (k) Plinius *II c. VII.* (l) *IV Aen. v. 576.* (m) *I Aen. v. 319.* (n) *p. m. 171.* (o) Macrobius *Saturn. III c. IX.* Gellius *II c. XXVIII.* (p) Arnobius *lib. III p. m. 104.* Cato *de Re rustica c. XXIX.*

lus post varia quæ adduxerat Dianæ cognomina, tandem concludit: (q)

sis quocunque tibi placet sancta nomine.

Non infrequens quoque erat

DIS DEABVS vel DIS
DEABVS OMNIBVS, DIS
DEABVS PENATIBVS, DIS
DEABVS TVTELARIBVS

vel alius rei peculiaris vota facere, de quo passim testantur inscriptiones: quæ dicebantur comprecationes deorum, quia plures dei simul implorabantur. (r)

FORMVLAE PRECVM.

Formulas autem precum solennes maxime adhibebant, eas a Iano semper auspicati (s), de quo Arnobius (t) *Ianum* inquit *in cunctis anteponitis precibus, & viam vobis pandere deorum ad audientiam creditis.* Caussam reddit ipse Ianus apud Ouidium (u):

mox ego. Cur quamuis aliorum numina placem,
Iane tibi primum thura merumque fero.
vt possis aditum per me, qui limina seruo
ad quoscunque velis, inquit, habere deos

In Vesta vero omnis & precatio & sacrificatio extrema erat (x).

Precum autem formulæ pro modo rerum & temporum variant. Decius Consul pro exercitu se deuouens apud Liuium (y) ita precatur: *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Diui Nouensiles, Dii indigetes, Diui, quorum est potestas nostrorum, ho-*

(q) *in hymno Dianæ XXXV.* (r) Gellius *XIII c. XXI.* (s) *II de N. D. c. XXVII.* (t) *lib. III p. m. 117.* (u) *I Fast. v. 171.* (x) Cicero *c. l.* (y) *VIII c. IX.*

ſtiumque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, & M. Manlius apud eundem (z): *Iupiter optime maxime, Iunoque regina, ac Minerua, cæterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis.* Sæpius coniungebant precor, quæſoque. Ita Scipio in Africam traiiciens, ita precatur (a): *Diui diuæque, qui maria terrasque colitis, vos precor quæſoque; vti quæ in meo imperio geſta ſunt, geruntur, poſtque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, ſociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam ſectam, imperium, auſpiciumque terra, mari, omnibusque ſequuntur, bene verruncent.* Aliam ad Martem habet Cato (b): *Mars te precor quæſoque, vti ſies volens, propitius, mibi, domo familiæque noſtræ.* Vocem etiam imploro, inuoco atque obteſtor, adhibebant. Ita Cicero in Verrem (c), cum potiores deos nominatim compellaſſet, addit *cæteros deos deasque omnes imploro atque obteſtor.* Sic & Velleius (d): *Iupiter Capitoline, Gradiue Mars, perpetuorumque cuſtos Veſta ignium, vos publica voce obteſtor.* Singularis eſt precationis formula Bruti apud Halicarnaſſenſem: (e) *Iupiter,* inquit, *diique omnes, quibus cordi ſunt res mortalium.* Et alia apud Apuleium: (f) *Regina cœli ſiue tu Ceres ſeu tu cœleſtis Venus, ſeu Phœbi ſoror, ſeu nocturnis vlulatibus horrenda Proſerpina, quoque nomine, quoque ritu quaque facie te fas eſt inuocare: tu meis iam nunc extremis ærumnis ſubſiſte.* Aliam agricolarum in luſtrandis agris vſitatam precum formulam, videmus apud Catonem. (g) Has

(z) *VI c. XVI.* (a) Liuius *XXIX c. XXVII.* (b) *de Re Ruſtica c. CXLI.* (c) *lib. VII c. f.* (d) *II exeunte.* (e) *lib. IV p. m. 265.* (f) *Metam. XI ineunte.* (g) *de R. R. c. CXLI.*

Has vero preces non propalam ſemper effundebant, ſed taciti ſæpe preces in templo deis adlegabant, vti loquitur Apuleius. (h) Cauſſam reddit Seneca: (i) *vota* ait, *homines parcius facerent, ſi palam facienda eſſent: adeo etiam deos, quibus honeſtisſime ſupplicamus, tacite malumus & intra noſmetipſos precari.*

Varia autem precabantur, quantum quemque neceſſitas vrgebat, quemuis deum deamue pro officio ſuo, vti pluribus ſuperius egimus. In genere autem vt dii ſint volentes atque propitii, vt dexter atque volens adſit deus, vt veniant, adſint, audiant placidi precantes, accipiant preces, faciant quod quisque optauerat, cœptis votisque adnuant & placido vultu precantes reſpiciant, omnia bene eueniant, atque verruncent, ſeruarent, ferrent opem. Exinde & in ſermone frequenter vtebantur hac formula, *diis bene iuuantibus*, (k) quæ apud Liuium ſæpius occurrit. Sæpe & quod actum eſt vt dii adprobent, precabantur. (l) Ita & deorum auxilium implorabant hac formula, dii immortales *obſecro veſtram fidem*, (m) ſæpe & conciſe *dii veſtram fidem*. (n) Immo dei cuiusdam in ſpecie fidem implorabant, vt *tuam fidem Venus:* (o) *Iuno Lucina tuam fidem* (p). In calamitatibus publicis maxime pacem veniamque deûm expoſcebant, orabant etiam vt parcerent. De his & ſingulis precum formulis pluribus agit Briſſonius (q). Auer-

Dd 2 run-

(h) *de deo Socratis p. m. 44, apol. p. m. 309.* (i) *de beneficiis II c. I.* (k) Liuius *XXVIII c. XXXII.* (l) Cicero *II ad Fam. ep. XV.* Liuius *X c. XIII.* (m) Plautus *Amphitr. actu I. ſc. I.* (n) *Captiu. actu II ſc. III.* (o) *Curcul. actu II ſc. II.* (p) *Aulul. actu IV.* (q) *de formulis p. m. 76. & ſeqq.*

runcos deos ita implorare solebant: *te precor quæsoque, vti sies volens propitius mihi, familiaque nostræ, vti tu morbos visos inuisosque: viduertatem vastitudinemque, calamitates, intemperantiasque prohibessis, defendas, auerruncesque.* (r)

Ipsis precationibus peractis, non tantum quæ precati fuerant, vt rata essent, rogabant, sed & sæpe blanditias addebant, vtendo formula sic. Exemplum habet Martialis: (s)

fac rata vota patris, sic te tua diligat vxor;
gaudeat & certa virginitate soror.
Perpetuo sic flore mices: sic denique non sint
tam longe Bronio quam tibi, Phœbe, coma.

Et si prima vice a diis se non exaudiri putarent, augebant preces, vt Horatius de Diana. (t) *ter vocata audis.* Vota quoque, si optata impetrauerint, faciebant, se Deum illum in primis culturos, templa eidem ædificaturos, dona oblaturos, & alia: quod Persius (u) *preces emaces* vocat & (x)

aut quidnam est qua tu mercede deorum
emeris auriculas.

Cum vero res e voto non succederet, conuitiis petebant deos, vt est apud Statium: (y)

alio tibi perfide pacto
Iupiter hunc crinem voti reus ante dicaram:
si pariter virides nati libare dedisses
ad tua templa genas. sed non ratus ore sacerdos
damnataque preces. ferat hac qua dignior vmbra est.

Ita

(r) Cato *de R. Rust. c. CXLII.* (s) *lib. I ep. CXXV.* (t) *lib. III ode XXII.* (u) *sat. II v. 3.* (x) *v. 29.* (y) *Theb. VI v. 196.*

Ita de morte Germanici testatur Suetonius: (z) *quo defunctus est die, lapidata sunt templa, subuersa deûm aræ, lares a quibusdam familiares in publicum abiecti, partus coniugum expositi.*

* * * * * * * * * * * * * *

CAPVT QVARTVM

De

VARIIS PRECATIONVM GENERIBVS, COMPRECATIONIBVS, DEPVLSORIIS, OBSECRATIONIBVS, POSTVLATIONIBVS, PROCVRATIONIBVS ET SIMILIS GENERIS.

Recatio a precibus differt, & magis solennis erat apud Romanos. Precationes enim dicebantur de omnibus precibus sacerdotum atque magistratuum publicis, quæ solenni more fierent. Qua ratione solennis Comitiorum precatio (a) dicitur, quæ comitiis præmittitur. Augurum quoque erat precatio publica (b), & vota Tacito (c) dicuntur precationes faustæ. Ita precationem & sacrificationem coniungit Cicero (d), quas in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, in Vesta scilicet, desinere dicit. In omnibus autem hisce & sacrificiis dici Romanis mos erat, Populo Romano Quiritibusque (e). Dicebatur alias solennis deorum *comprecatio* (f), vel solen-

(z) *Calig. c. V.* (a) Cicero *pro Murena ab initio.* (b) Cicero *II de diuin. c. XX.* (c) Tacitus *Ann. IV c. IX.* (d) Cicero *II de N. D. c. XXVI.* (e) *Festus voce dici.* (f) Liuius *XXXIX c. XV.*

lenne carmen precationis, quod præfari, priusquam populum adloquantur, magistratus solebant, cum omnium rerum initia a diis immortalibus facienda veteres vellent, vti supra dictum. Comprecationes quidem dictæ videntur, quod plures deos simul comprehenderent. Eam enim de qua Liuius agit, populum admonere ait, hos esse deos, quos colere, venerari, precarique maiores instituissent; quas & in libris sacerdotum & in plerisque antiquis orationibus expositas esse ait Gellius; qui & Sabinorum comprecationis formulam quandam obsoletam adducit. Præmissis autem deorum nominibus, precabatur magistratus: *vt ea res mihi, magistratuique meo, populo plebique Romanæ bene atque feliciter eueniret*, vti ex Cicerone (g) discimus. Sic & cum Philippo Macedoniæ regi bellum esset indictum, Senatus decreuit, vt consules maioribus hostiis rem diuinam facerent, quibus diis ipsis videretur, cum precatione ea: (h) *quam rem senatus populusque Romanus de republica, deque ineundo nouo bello in animo haberent, ea res vti populo Romano sociisque ac nomini Latino bene ac feliciter eueniret.* Augures quoque tali comprecatione fuisse vsos ex Cicerone (i) discimus, qui *in augurum precatione fluminum nomina videmus*, ait. Precatio vero maxima Seruio (k) est, *cum plures deos, quam in ceteris partibus auguriorum precatur, euentusque rei bonæ poscitur, vt in melius iuuet, quod his verbis ostenditur: esto nunc sol testis, & hæc mihi terra precanti.* Harum igitur precationum publicarum atque solennium variæ erant species, quarum præcipuas a Plinio (l) memoratas videmus, dum ait:

(g) *pro Murena ab initio.* (h) Liuius *XXXI c. V.* (i) *II de diu, c. XX.* (k) *ad XII Aen. v. 176.* (l) *XXVIII c. II.*

ait : *victimas cædi sine precatione non videtur referre, nec deos rite consuli. Præterea alia sunt verba impetrantis, alia depulsoris, alia commendationis.* Gutheri us (m) locum mendosum adgnoscit & in eodem restituendo vltra modum anxius est ; facilem tamen ex antiquitate admittit emendationem atque interpretationem. Victimas enim sine precatione cædere non referre ait ; siue non conducere, non esse pium atque legitimum. Dein tres precationum species adducit, alia verba esse ait impetrantis, alia depulsoris, alia commendationis. Easdem species monstrat Valerius Maximus (n), qui & alias addit, dum ait : *prisco etiam instituto rebus diuinis opera datur, cum aliquid commendandum est, precatione : cum exposcendum, voto : cum soluendum, gratulatione : cum inquirendum vel extis vel sortibus, impetrito : cum solenni ritu peragendum, sacrificio. Quo etiam ostentationum ac fulgurum denuntiationes procurantur.* Commendationis verba vti Plinius vocat, in precatione consistere ait Valerius. Preces hæ erant consuetæ, cum diis vel populum Romanum Quiritium, vel varias necessitudines suas commendarent ; vti diis immortalibus quidpiam commendare olim quoque non inconsuetum, & Ciceroni dictum (o). Huic contraria erant verba depulsoris, quæ portentorum depulsa vocat Valerius, atque hæc *sacra* dicebantur *depulsoria* (p), quibus diis supplicabant ob portenta, quæ euenerant, vt dii eadem quæ minati fuerant, depellerent atque auerruncent. Quale sacrum depulsorium erat cum Romæ Gallus & Galla, Græcus & Græca in foro boario sub terram viui demissi in

(m) *de Vet. I pont. lib. IV c. XIV.* (n) *lib I. c. I.* (o) *pro Murana c. I.* (p) Ammianus Marcellinus *lib. XXV c. V.*

in locum ſaxo conceptum (q). In cuius ſacri precatione præiuit Quindecim virûm collegii magiſter, quod in omnibus depulſoriis inde factum crediderim. Atque hæc quoque *obſecratio* dicta videtur. Claudius enim Imperator, (r) vt ob dira viſa obſecratio haberetur, edixit, quam ipſe, iure max. pontificis, commonito pro roſtris populo, præiuit; ſacra enim depulſoria ob dira alias inſtituebantur, vti diximus. Eadem ratione Cicero (ſ) procurationes eſſe inſtituendas & obſecrationem ait, cum agri terræ motu quodam nouo contremiſcunt, & inuſitato aliquid ſono, incredibilique prædicunt. Ita & ob ingraueſcentem morbum, terrores atque prodigia obſecrationem a populo, duumuiris præeuntibus, eſſe factam teſtatur Liuius (t). Sic & Faliſcorum metu, matronarum in templis obſecrationes factas idem ait (u), precibus a diis petentes, vt exilium ab vrbis tectis templisque ac Romanis manibus arcerent. Hæ autem obſecrationes vel in vnum vel plures dies populo fuere indictæ (x). Communiter quidem obſecrationes cum ſupplicationibus pro vnis iisdemque habentur, ſed contrarium patet ex Liuio (y), qui ait: *ea prodigia hoſtiis maioribus procurata, & ſupplicatio circa omnia puluinaria & obſecratio in vnum diem indicta.* Alio loco (z) ſupplicationes ab obſecratione diſtinguit, atque obſecrationes circa omnia puluinaria factas ait, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum eſſet. Differentia in eo maxime ſtetiſſe videtur, quod ſupplicationes eſſent

(q) Liuius *XXII c. LVII.* Plinius *XXVIII c. II.* (r) Suetonius *Claudio c. XXII.* (ſ) *de Aruſp. reſp. fin.* (t) *IV c. XXI.* (u) Liuius *V c. XVIII* (x) Liuius *XXVI c. XXIII.* (y) Liuius *XXVII c. XI.* (z) *XXXI c. IX.*

sent festiuæ, quibus supplices fierent diis, ad eos placandos, his autem adderentur obsecrationes, quæ in ipsis precibus constabant, vt dii iram auerterent, vt Festus inquit : *ob vos sacro in quibusdam precationibus est, pro vos obsecro, vt sub vos placo, pro supplico.* Quod magis adhuc patet ex Liuio, (a) vbi ait : *obsecratio a populo duumuiris praeeuntibus facta.* Erant ergo preces publicæ, & verbis conceptis fiebant.

Cum obsecratione in quibusdam conuenire videntur *postulationes*, quas in cæremoniis rebusque diuinis adgnoscit Arnobius (b). Ob ostenta enim & portenta, vel si quid in sacris prætermissum, aut commissum, decernebantur. De quo Cicero (c) *exauditus in agro propinquo & suburbano est strepitus quidam reconditus & horribilis fremitus armorum, de ea re scriptum est, postulationes decretas esse Ioui, Saturno, Neptuno, Telluri, diis cœlestibus.* Sic & (d) ob ostentum quoddam Telluri postulationem deberi ait. Quare & fulmina postulatoria Seneca dicit (e), quibus sacrificia intermissa, aut non rite facta repetuntur. Ab hac distincta erat *postulio*, non vti Iac. Gutherius putat (f), vt hæc inferis diis competeret, superis postulatio, sed vt postulio sit illud ipsum, quod ad expiandos deos præstabatur, siue hostia, siue donum, siue simile quid ; postulatio vero consisteret in precibus pro auertendo malo. Videmus hoc ex Varrone (g) *a Procilio* inquit, *relatum, in eo loco [vbi tunc lacus Curtius] dehisse terram, & ex Scto*

 ad

(a) *IV c. XXI.* (b) *lib. IV p. m. 148.* (c) *de arusp. resp. c. X.* (d) *c. XIV.* (e) *II Nat. quaest. c. XLIX.* (f) *de vet. Iure Pontif. lib. IV c. XV.* (g) *lib. IV de L. L p. m. 25.*

tibus pater vocatur & Saturnus & Liber & ceteri deinceps dii : deas autem vocabant matres. Sic & illos deos ſanctos, bonos, pulcros, magnos, dominos: Deas almas ſæpius dicebant, de quibus plura apud Briſſonium. *(h)*

Religio etiam Romanis erat maxima, deum deamue iuſto nomine ſuo compellare, dum votum ſe, niſi hoc obſeruato, obtinere non poſſe putarent. Hinc ſi de iuſto dei nomine dubitarent, edicere illud quieſcebant, ne alium pro alio nominando falſa religione populum adligarent, vti ait Gellius. (i) Et tunc dicebant ſæpe quisquis es, (k) vt Virgilius: (l)

ſequimur te ſancte deorum quisquis es:

vel dubitantes loquebantur, vt eſt apud Virgilium: (m)

an Phœbi ſoror, an nympharum ſanguinis vna

Quandòque officii tantum nomen exprimebant, vti Inſcriptio antiqua apud Reineſium (n) habet;

DEO. QVI. VIAS.
ET SEMITAS COM
MENTVS EST

Immo & tali formula vti conſueuerunt, SI DEVS SI DEA EST: (o) vel ſiue tu deus es, ſiue dea (p). Immo & de cognomine quoque ſolliciti erant: hinc varia adducebant deorum cognomina, addebantque tandem, ſeu quo alio nomine inuocari volueris. Ita Catullus

(h) *de formulis p. m. 44.* (i) *II c. XXVIII.* (k) Plinius *II c. VII.* (l) *IV Aen. v. 576.* (m) *I Aen. v. 319.* (n) *p. m. 171.* (o) Macrobius *Saturn. III c. IX.* Gellius *II c. XXVIII.* (p) Arnobius *lib. III p. m. 104.* Cato *de Re ruſtica c. XXIX.*

lus post varia quæ adduxerat Dianæ cognomina, tandem concludit: (q)

sis quocunque tibi placet sancta nomine.

Non infrequens quoque erat

DIS DEABVS vel DIS
DEABVS OMNIBVS, DIS
DEABVS PENATIBVS, DIS
DEABVS TVTELARIBVS

vel alius rei peculiaris vota facere, de quo passim testantur inscriptiones: quæ dicebantur comprecationes deorum, quia plures dei simul implorabantur. (r)

FORMVLAE PRECVM.

Formulas autem precum solennes maxime adhibebant, eas a Iano semper auspicati (s), de quo Arnobius (t) *Ianum* inquit *in cunctis anteponitis precibus, & viam vobis pandere deorum ad audientiam creditis.* Caussam reddit ipse Ianus apud Ouidium (u):

mox ego. Cur quamuis aliorum numina placem,
Iane tibi primum thura merumque fero.
vt possis aditum per me, qui limina seruo
ad quoscunque velis, inquit, habere deos.

In Vesta vero omnis & precatio & sacrificatio extrema erat (x).

Precum autem formulæ pro modo rerum & temporum variant. Decius Consul pro exercitu se deuouens apud Liuium (y) ita precatur: *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Nouensiles, Dii indigetes, Diui, quorum est potestas nostrorum, hostium*

(q) *in hymno Dianæ XXXV.* (r) Gellius *XIII c. XXI.* (s) *II de N. D. c. XXVII.* (t) *lib. III p. m. 117.* (u) *I Fast. v. 171.* (x) Cicero *c. l.* (y) *VIII c. IX.*

stiumque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, & M. Manlius apud eundem (z): *Iupiter optime maxime, Iunoque regina, ac Minerua, caterique dii deaque, qui Capitolium arcemque incolitis.* Sæpius coniungebant precor, quæsoque. Ita Scipio in Africam traiiciens, ita precatur (a): *Diui diuaque, qui maria terrasque colitis, vos precor quæsoque; vti qua in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romana, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent.* Aliam ad Martem habet Cato (b): *Mars te precor quæsoque, vti sies volens, propitius, mihi, domo familiaque nostra.* Vocem etiam imploro, inuoco atque obtestor, adhibebant. Ita Cicero in Verrem (c), cum potiores deos nominatim compellasset, addit *ceteros deos deasque omnes imploro atque obtestor.* Sic & Velleius (d): *Iupiter Capitoline, Gradiue Mars, perpetuorumque custos Vesta ignium, vos publica voce obtestor.* Singularis est precationis formula Bruti apud Halicarnassensem: (e) *Iupiter*, inquit, *diique omnes, quibus cordi sunt res mortalium.* Et alia apud Apuleium: (f) *Regina cœli siue tu Ceres seu tu cœlestis Venus, seu Phœbi soror, seu nocturnis vlulatibus horrenda Proserpina, quoque nomine, quoque ritu quaque facie te fas est inuocare: tu meis iam nunc extremis ærumnis subsiste.* Aliam agricolarum in lustrandis agris vsitatam precum formulam, videmus apud Catonem. (g) Has

(z) *VI c. XVI.* (a) Liuius *XXIX c. XXVII.* (b) *de Re Rustica c. CXLI.* (c) *lib. VII c. f.* (d) *II exeunte.* (e) *lib. IV p. m. 265.* (f) *Metam. XI ineunte.* (g) *de R. R. c. CXLI.*

Has vero preces non propalam ſemper effundebant, ſed taciti ſæpe preces in templo deis adlegabant, vti loquitur Apuleius. (h) Cauſſam reddit Seneca: (i) *vota* ait, *homines parcius facerent, ſi palam facienda eſſent: adeo etiam deos, quibus honeſtisſime ſupplicamus, tacite malumus & intra nosmetipſos precari.*

Varia autem precabantur, quantum quemque neceſſitas vrgebat, quemuis deum deamue pro officio ſuo, vti pluribus ſuperius egimus. In genere autem vt dii ſint volentes atque propitii, vt dexter atque volens adſit deus, vt veniant, adſint, audiant placidi precantes, accipiant preces, faciant quod quisque optauerat, cœptis votisque adnuant & placido vultu precantes reſpiciant, omnia bene eueniant, atque verruncent, ſeruarent, ferrent opem. Exinde & in ſermone frequenter vtebantur hac formula, *diis bene iuuantibus*, (k) quæ apud Liuium ſæpius occurrit. Sæpe & quod actum eſt vt dii adprobent, precabantur. (l) Ita & deorum auxilium implorabant hac formula, dii immortales *obſecro veſtram fidem*, (m) ſæpe & conciſe *dii veſtram fidem.* (n) Immo dei cuiusdam in ſpecie fidem implorabant, vt *tuam fidem Venus:* (o) *Iuno Lucina tuam fidem* (p). In calamitatibus publicis maxime pacem veniamque deûm expoſcebant, orabant etiam vt parcerent. De his & ſingulis precum formulis pluribus agit Briſſonius (q). Auer-

(h) *de deo Socratis p. m. 44, apol. p. m. 309.* (i) *de beneficiis II c. I.* (k) Liuius *XXVIII c. XXXII.* (l) Cicero *II ad Fam. ep. XV.* Liuius *X c. XIII.* (m) Plautus *Amphitr. actu I. ſc. I.* (n) *Captiu. actu II ſc. III.* (o) *Curcul. actu II ſc. II.* (p) *Aulul. actu IV.* (q) *de formulis p. m. 76. & ſeqq.*

runcos deos ita implorare solebant: *te precor quæsoque, vti sies volens propitius mihi, familiæque nostræ, vti tu morbos visos inuisosque: viduertatem vastitudinemque, calamitates, intemperantiasque prohibessis, defendas, auerruncesque.* (r)

Ipsis precationibus peractis, non tantum quæ precati fuerant, vt rata essent, rogabant, sed & sæpe blanditias addebant, vtendo formula sic. Exemplum habet Martialis: (s)

fac rata vota patris, sic te tua diligat vxor;
gaudeat & certa virginitate soror.
Perpetuo sic flore mices: sic denique non sint
tam longe Bronio quam tibi, Phœbe, coma.

Et si prima vice a diis se non exaudiri putarent, augebant preces, vt Horatius de Diana. (t) *ter vocata audis.* Vota quoque, si optata impetrauerint, faciebant, se Deum illum in primis culturos, templa eidem ædificaturos, dona oblaturos, & alia: quod Persius (u) *preces emaces* vocat & (x)

aut quidnam est qua tu mercede deorum
emeris auriculas.

Cum vero res e voto non succederet, conuitiis petebant deos, vt est apud Statium: (y)

alio tibi perfide pacto
Iupiter hunc crinem voti reus ante dicaram:
si pariter virides nati libare dedisses
ad tua templa genas. sed non ratus ore sacerdos
damnatæque preces. ferat hac quæ dignior vmbra est.

Ita

(r) Cato *de R. Rust. c. CXLII.* (s) *lib. I ep. CXXV.* (t) *lib. III ode XXII.* (u) *sat. II v. 3.* (x) *v. 29.* (y) *Theb. VI v. 196.*

Ita de morte Germanici testatur Suetonius: (z) *quo defunctus est die, lapidata sunt templa, subuersæ deûm aræ, lares a quibusdam familiares in publicum abiecti, partus coniugum expositi.*

* * * * * * * * * * * * * * *

CAPVT QVARTVM

De

VARIIS PRECATIONVM GENERIBVS, COMPRECATIONIBVS, DEPVLSORIIS, OBSECRATIONIBVS, POSTVLATIONIBVS, PROCVRATIONIBVS ET SIMILIS GENERIS.

Recatio a precibus differt, & magis solennis erat apud Romanos. Precationes enim dicebantur de omnibus precibus sacerdotum atque magistratuum publicis, quæ solenni more fierent. Qua ratione solennis Comitiorum precatio (a) dicitur, quæ comitiis præmittitur. Augurum quoque erat precatio publica (b), & vota Tacito (c) dicuntur precationes faustæ. Ita precationem & sacrificationem coniungit Cicero (d), quas in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, in Vesta scilicet, desinere dicit. In omnibus autem hisce & sacrificiis dici Romanis mos erat, Populo Romano Quiritibusque (e). Dicebatur alias solennis deorum *comprecatio* (f), vel solen-

Dd 3

(z) *Calig. c. V.* (a) Cicero *pro Murena ab initio.* (b) Cicero *II de diuin. c. XX.* (c) Tacitus *Ann. IV c. IX.* (d) Cicero *II de N. D. c. XXVI.* (e) *Festus voce dici.* (f) Liuius *XXXIX c. XV.*

lenne carmen precationis, quod præfari, priusquam populum adloquantur, magistratus solebant, cum omnium rerum initia a diis immortalibus facienda veteres vellent, vti supra dictum. Comprecationes quidem dictæ videntur, quod plures deos simul comprehenderent. Eam enim de qua Liuius agit, populum admonere ait, hos esse deos, quos colere, venerari, precarique maiores instituissent; quas & in libris sacerdotum & in plerisque antiquis orationibus expositas esse ait Gellius; qui & Sabinorum comprecationis formulam quandam obsoletam adducit. Præmissis autem deorum nominibus, precabatur magistratus: *vt ea res mihi, magistratuique meo, populo plebique Romanæ bene atque feliciter eueniret*, vti ex Cicerone (g) discimus. Sic & cum Philippo Macedoniæ regi bellum esset indictum, Senatus decreuit, vt consules maioribus hostiis rem diuinam facerent, quibus diis ipsis videretur, cum precatione ea: (h) *quam rem senatus populusque Romanus de republica, deque ineundo nouo bello in animo haberent, ea res vti populo Romano sociisque ac nomini Latino bene ac feliciter eueniret.* Augures quoque tali comprecatione fuisse vsos ex Cicerone (i) discimus, qui *in augurum precatione fluminum nomina videmus*, ait. Precatio vero maxima Seruio (k) est, *cum plures deos, quam in cæteris partibus auguriorum precatur, euentusque rei bonæ poscitur, vt in melius iuuet, quod his verbis ostenditur: esto nunc sol testis, & hæc mihi terra precanti.* Harum igitur precationum publicarum atque solennium variæ erant species, quarum præcipuas a Plinio (l) memoratas videmus, dum ait:

(g) *pro Murena ab initio.* (h) Liuius *XXXI c. V.* (i) *II de diu, c. XX.* (k) *ad XII Aen. v. 176.* (l) *XXVIII c. II.*

ait: *victimas*| *cadi sine precatione non videtur referre, nec deos rite consuli. Praeterea alia sunt verba impetrantis, alia depulsoris, alia commentationis.* Gutherius (m) locum mendosum adgnoscit & in eodem restituendo vltra modum anxius est; facilem tamen ex antiquitate admittit emendationem atque interpretationem. Victimas enim sine precatione cædere non referre ait; siue non conducere, non esse pium atque legitimum. Dein tres precationum species adducit, alia verba esse ait impetrantis, alia depulsoris, alia commendationis. Easdem species monstrat Valerius Maximus (n), qui & alias addit, dum ait: *prisco etiam instituto rebus diuinis opera datur, cum aliquid commendandum est, precatione: cum exposcendum, voto: cum soluendum, gratulatione: cum inquirendum vel extis vel sortibus, impetrito: cum solenni ritu peragendum, sacrificio. Quo etiam ostentationum ac fulgurum denuntiationes procurantur.* Commendationis verba vti Plinius vocat, in precatione consistere ait Valerius. Preces hæ erant consuetæ, cum diis vel populum Romanum Quiritium, vel varias necessitudines suas commendarent; vti diis immortalibus quidpiam commendare olim quoque non inconsuetum, & Ciceroni dictum (o). Huic contraria erant verba depulsoris, quæ portentorum depulsa vocat Valerius, atque hæc *sacra* dicebantur *depulsoria* (p), quibus diis supplicabant ob portenta, quæ euenerant, vt dii eadem quæ minati fuerant, depellerent atque auerruncent. Quale sacrum depulsorium erat cum Romæ Gallus & Galla, Græcus & Græca in foro boario sub terram viui demissi in

(m) *de Vet. I pont. lib. IV c. XIV.* (n) *lib I. c. I.* (o) *pro Murana c. I.* (p) Ammianus Marcellinus *lib. XXV c. V.*

ſent feſtiuæ, quibus ſupplices fierent diis, ad eos placandos, his autem adderentur obſecrationes, quæ in ipſis precibus conſtabant, vt dii iram auerterent, vt Feſtus inquit: *ob vos ſacro in quibusdam precationibus eſt, pro vos obſecro, vt ſub vos placo, pro ſupplico.* Quod magis adhuc patet ex Liuio, (a) vbi ait: *obſecratio a populo duumuiris praeuntibus facta.* Erant ergo preces publicæ, & verbis conceptis fiebant.

Cum obſecratione in quibusdam conuenire videntur *poſtulationes*, quas in cæremoniis rebusque diuinis adgnoſcit Arnobius (b). Ob oſtenta enim & portenta, vel ſi quid in ſacris prætermiſſum, aut commiſſum, decernebantur. De quo Cicero (c) *exauditus in agro propinquo & ſuburbano eſt ſtrepitus quidam reconditus & horribilis fremitus armorum, de ea re ſcriptum eſt, poſtulationes decretas eſſe Ioui, Saturno, Neptuno, Telluri, diis cæleſtibus.* Sic & (d) ob oſtentum quoddam Telluri poſtulationem deberi ait. Quare & fulmina poſtulatoria Seneca dicit (e), quibus ſacrificia intermiſſa, aut non rite facta repetuntur. Ab hac diſtincta erat *poſtulio*, non vti Iac. Gutherius putat (f), vt hæc inferis diis competeret, ſuperis poſtulatio, ſed vt poſtulio ſit illud ipſum, quod ad expiandos deos præſtabatur, ſiue hoſtia, ſiue donum, ſiue ſimile quid; poſtulatio vero conſiſteret in precibus pro auertendo malo. Videmus hoc ex Varrone (g) *a Procilio* inquit, *relatum, in eo loco* [*vbi tunc lacus Curtius*] *debiſſe terram, & ex Scto ad*

E e

(a) *IV c. XXI.* (b) *lib. IV p. m. 148.* (c) *de aruſp. reſp. c. X.* (d) *c. XIV.* (e) *II Nat. queſt. c. XLIX.* (f) *de vet. Iure Pontif. lib. IV c. XV.* (g) *lib. IV de L. L p. m. 25.*

ad haruspices relatum, esse responsum, deum Manum postulionem postulare, id est, ciuem fortissimum eodem mitti. Liuius (h) explicat, deos quæsitos exposcuisse id, *quo plurimum populus Romanus posset*. Hoc ergo erat postulio, illud ipsum quod dii piaculi loco postulabant.

Distinctæ ab his erant *procurationes*, & magis generales, quæ quidquid ad placandos deos decretum, sub se comprehendebant, vti Liuius hac voce vtitur (i). Sic *prodigia maioribus hostiis procurata* scribit Liuius (k) & quod idem est, *hostiis maioribus expiata* (l). Hinc & nouendiale sacrum edictum, & aliis procurandis prope totam ciuitatem operatam fuisse ait (m), concluditque: *hac procurata*. Ex quo satis clare coniicimus, omnia ea, quæ ad placandam iram deûm fuere celebrata, sub generali procurationis notatione fuisse comprehensa, ita vt procurare nihil aliud sit quam expiare, vti hæc bina coniungit Cicero (n). Singularem procurationis speciem videmus apud Gellium (o), quæ fiebat contrariis religionibus, quod tamen inuentum primo suo auctori male cessit. Totam rem verbis Gellii exponamus: *Statua*, inquit, *Romæ in comitio posita, Horatii Coclitis fortissimi viri de cœlo tacta est. Ob id fulgur piaculis luendum, haruspices ex Etruria acciti, inimico atque hostili in populum Romanum animo, instituerant eam rem contrariis religionibus procurare, atque illam statuam suaserunt in inferiorem locum perperam transponi, quem sol opposita circum vndique aliarum ædium nunquam illustraret. Quod cum ita fieri persuasissent, delati ad populum proditique sunt;*

(h) *VII c. VI.* (i) *XXVII c. XXV.* (k) *XXVI c. XXIII & XXX c. II.* (l) Liuius *XXX c. XXXVIII.* (m) *XXI c. LXII.* (n) *II de diuin. c. LXIII.* (o) *IV c. V.*

sunt ; & cum de perfidia confessi essent, necati sunt : constititque eam statuam, proinde vt vera rationes post comperta monebant, in locum editum subducendam, atque ita in area Vulcani sublimiori loco statuendam : eaque res bene & prospere reip. cessit. In eo ergo constabat, vt solito plane contrarius admitteretur ritus cultusque, vt dum diis superis in elatiori loco sacra fierent, ea dein in loco inferiori haberentur ; quod tamen Romani tanquam infaustum reiecere.

Alia precatio erat, quæ fiebat conceptis verbis, de qua Plinius (p): *vidimus*, inquit *certis precationibus obsecrasse summos magistratus. Et ne quid verborum prætereatur, aut præposterum dicatur, de scripto præire aliquem, rursusque alium custodem dari qui attendat, alium vero præponi, qui faueri linguis iubeat : tibicinem canere, ne quid aliud exaudiatur : vtraque memoria insigni, quoties ipsæ diræ obstrepentes nocuerint, quotiesue precatio errauerit : sic repente extis adimi capita vel corda, aut geminari victima stante.* Et quidem pontifex maximus præcipue verbis ex tabulis præibat, vt in deuotione Decii, factum (q). Quales precationes etiam in obsecrationibus factæ (r). Sic Heluidio prætori in dedicatione Capitolii verbis præiuit Pontifex (s). Id quod solennes preces dicit Ouidius, & solenni voce in vota superos vocare Seneca (t). In his præcipue precibus solennibus dici moris erat Populo Romano Quiritibusque, secundum Festum, vel populo Romano Quiritium (u).

Vitulatio pontificum erat, quam late describit Ma-

(p) *XXVIII c. II.* (q) Liuius *VIII c. IX.* (r) Liuius *IV c. XXI.* (s) Tacitus *hist. IV c. LIII.* (t) *Oedipo v. 304.* (u) Liuius *VIII c. IX.*

crobius (x). *Vitulari dicit, est voce lætari, Varro enim in libro quinto decimo rerum diuinarum ita refert; quod pontifex in sacris quibusdam vitulari soleat, quod Græci παιανίζειν vocant. Has tot interpretationis ambages quam paucis verbis docta eloquentia Maronis expressit :*

Lætumque choro pæana canentes.

Vitulationem ergo dicit sacrificii nomen esse ob lætitiam facti. Qua ratione & Plautus (y), *lubens vitulor meritoque*, dixit pro omni gaudio adfectus sacra facio; & Festus vitulans explicat, quod sit *lætans gaudio vt prato vitulus.* Vitulam enim quam tamen victoriam esse volebant, quidam etiam faciebant deam, quæ lætitiæ præsit (z).

Consecratio apud Romanos varia erat; vel dum ex hominibus deos facerent, vel simulacrorum diuinorum, vel bonorum. Quidquid in sacrum vsum transferebatur, dicebatur consecrari. Ita consecrabant Romani templa & delubra (a), deorum simulacra (b), aras (c); dii quoque qui publice recepti, consecrari atque dedicari; (d) donaque quæ diis offerebantur, consecrari dicebantur (e), idque fiebat per pontifices. Præter hæc cum bona, possessiones, pecunia, quæ hostium, ciuiumue damnatorum fuissent, diis addicerentur, consecrari dicebantur; quod fiebat per tribunos. Ita Scipionem Africanum, Carthaginem de consilii sui sententia consecrasse dicit Cicero (f), vt vestigia calamitatis osten-

(x) Macrobius *sat. III c. II.* (y) Persa *actu II sc. III. v. 1.* (z) Macrobius *c. l.* (a) Cicero *II de N. D. c. XXIII.* (b) Cicero *I de diuin. c. XXIII.* (c) Cicero *II de diuin. c. XXXII pro domo c. LIII.* (d) Cicero *II de N. D. c. XXIV & XXXI. II de LI c. XI.* (e) Cicero *IV in Verrem c. XXIX.* (f) Cicero *II agr. c. XIX.*

ſtenderet. Agrum Tarquiniorum, qui inter vrbem ac Tiberim fuit, Marti conſecrabant, inde campum Martium dictum, ita vt & religioſum haberetur, ſegetem in illo natam conſumere, vt eam potius deſectam cum ſtramento in Tiberim funderent (g). Non ſecus ac agrum ab hoſtibus captum diis quoque conſecrare moris erat (h). Sponte vero agrum conſecrare ius pontificium prohibebat (i): *ne quis agrum conſecrato, auri argenti ſacrandi modus eſto.* Quod ipſe Cicero ex Platone ita explicat (k) *terra vt focus domicilium ſacrum omnium deorum eſt. Quocirca nequis iterum idem conſecrato. Aurum autem & argentum in vrbibus & priuatim & in fanis inuidioſa res eſt.* Ciuium præterea damnatorum & caput & bona conſecrari ſolebant. Caput quidem eius, qui contra leges fecit, conſecrari ſolitum fuiſſe apud Ciceronem (l) videmus. *Sacroſanctum,* inquit, *eſſe nihil poteſt, niſi quod populus plebsque ſanxiſſet: deinde ſanctiones ſacrandæ ſunt aut genere ipſo aut obteſtatione & conſecratione legis aut pœna, cum caput eius, qui contra facit, conſecratur.* Sacroſanctum fieri hic Cicero dicit, quod conſecratur: Lex Papiria autem vetabat iniuſſu plebis ædes, terram, aram conſecrare (m). Lata hæc a Q. Papirio tribuno plebis, quam Cicero autem de ipſa ſacrarum ædium atque ararum conſecratione intelligit, non de priuatorum vel damnatorum domiciliis, addit enim: *neque id fieri fas erat, neque quisquam fecerat, neque erat cauſſa, cur prohibendo non tam deterrere videretur quam admonere.*

 At-

(g) Liuius *II c. V.* (h) Cicero *pro domo c. XLIX.* (i) Cicero *II de LL c. IX.* (k) *II de LL c. XVIII.* (l) *pro Balbo c. XIV.* (m) Cicero *pro domo c. XLIX.*

Atque hoc est quam sacrorum detestationem dicit Gellius, eamque comitiis calatis fieri ait (n). Nonius enim Marcellus sacrum detestabile & consecratum dici auctor est. Licet posteriori tempore C. Lectorii domus partem, propria auctoritate consecrauerit Senatus (o), quia scilicet priuati cuiusdam fuerat possessio. Et quidem sacrosanctæ quædam res erant, ipso genere, quales ædes sacræ; vel fiebant obtestatione. Obtestatio hæc erat tibicinis, vti eam vocat Cicero (p). Moris enim erat, vt dum ciuium damnatorum bona aliqua Cereri vel diis consecrarentur, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine, per tribunum plebis id fieret (q), qui simul verbis vtebatur priscis atque solennibus (r). Consecrabantur autem bona eorum, qui quouis modo tribunum plebis interpellassent vel in ordinem coegissent. Ita P. Rutilius tribunus plebis Tiberii Gracchi bona consecrauit, quod in mulcta pignoribusque eius, qui tribunum adpellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset (ſ). Sacræ enim leges dicebantur, quæ tribunorum corpora & tribunitiam potestatem sacro sancta & inuiolata esse iubebant; si quis contra fecerit, sacer erat, & bona eius Cereri consecrabantur, *τὰ χρήματα αὐτοῦ Δήμητρος ἱερὰ* (t). Nemo ergo tribunos inuitos cogere poterat, aut prohibere, ne cognitionem de lege perferrent ad populum (u), ni pœnæ isti obnoxius fieri vellet. In iure militari eadem ratione sacrata lex

(n) *XV c. XXVII.* (o) Suetonius *Aug. c. V.* (p) *pro domo c. XLVIII.* (q) *c. XLIX.* (r) *c. XLVII.* (ſ) Liuius *XLIII c. XVI.* (t) *Halic. lib. VI p. m. 410. & lib. X p. m. 658.* Plutarchus *Gracchis p. m. 832.* (u) *Halic. lib. X p. m. 667.*

lex dicebatur (x), cuius transgreſſores diis ſacri ac diris deuoti eſſe iubebantur. Sacroſanctum ergo erat vel genere, vel obteſtatione tibicinis, vel conſecratione legis, quales erant leges ſacratæ, vel pœnæ in transgreſſores qui ſacri fiebant. Mos enim erat Romanis, vt quos vellent impune occidi, eorum corpora deuouerent deo cuipiam, ὁτῳδήτινι, præcipue diis inferis, vt eſſet Diti ſacer, ϑῦμα τοῦ καταχϑονίου Διός (y). In ipſis vero bonis, quæ diis ſacrata, alia conſecratio erat, dedicatio alia: Conſecratio quidem bonorum dicebatur ciuium damnatorum, quæ exinde religioſa fieri dicebantur (z). Dedicatio templorum, ararum, ſimulacrorum, & quæcunque diis donabantur; vti hæc bina expreſſe diſtinguit Cicero (a). Alia ratio conſecrandorum animalium erat. Ita lucum Iunonis Laciniæ paſcua habuiſſe media Liuius (b) narrat, quibus omnis generis ſacrum deæ paſcebatur pecus, ſine vllo paſtore, ex quo magnos fructus factos ait, columnamque inde auream ſolidam factam atque ſacratam. Simili religione Cæſar equorum greges in traiiciendo Rubicone conſecrauit, quos vagos & ſine cuſtodia dimiſit. Tales erant anſeres, quibus cibaria publice locabantur, & canes qui alebantur in Capitolio (c), vt ſignificent, ſi fures venerint.

Solennes præterea erant *exſecrationes*, quæ dum publicæ erant tum priuatæ. De publicis quidem exemplum in Craſſo habemus ſingulare, quem ad bellum Parthicum euntem Ateius tribunus plebis cum retinere non poſſet,

(x) Liuius *II c. XI & VII c. XLI.* (y) Halicarn. *lib. II p. m. 84.* (z) Cicero *de aruſp. reſp. c. XV.* (a) *pro domo c. XLVIII.* (b) *XXIV c. III.* (c) Cicero *pro S. Roſcio c. XX.*

ſet, focum ad portam accendit, quo cum perueniſſet Craſſus, thure iniecto, factisque libaminibus Atteius diras capiti eius atroces & horrendas imprecatus eſt, immanes deos & tetros inuocans atque adpellans. Has autem Romani, teſte Plutarcho, arcanas & vetuſtas habebant, tanta vi præditas putantes, vt nemo aduerſus quem conceptæ, euitare illas queat, nec bene etiam concipientibus eas cedere (d). Idem fiebat, cum eos, quos hoſtes patriæ iudicarent, diis inferis deuouerent, vti Maximino cum filio a ſenatu accidit (e). Priuatæ vero erant, cum aliquem diris execrationibus inceſſerent (f), vel in caput alicuius minas periculaque deteſtarentur (g). Ita populus ob periculum ab elephantorum ſpectaculo diras Pompeio pœnas fuit impecratus (h). Druſus morti vicinus meditatas compoſitasque diras imprecabatur (i). De Merula Velleius Paterculus (k): *inciſis venis, ſuperfuſoque altaribus ſanguine, quos ſæpe pro ſalute reip. flamen dialis precatus erat, deos in execrationem Cinnæ, partiumque eius tum precatus, optime de rep. meritum ſpiritum reddidit.* Deuotionibus quoque aliquem impugnare dicebant (l), licet deuotiones hæ magicis artibus fuerint factæ. Quare deuotiones & veneficia ſæpius coniunguntur (m) & coniugium deuotionibus petere dicebatur (n). Quare inter ſacra magica, impios deos inuocare, deuotiones & infelices

(d) Plutarchus *Craſſo p. m. 55.* (e) Capitolinus *Gordiano c. XI.* (f) Suetonius *Claudio c. XII.* (g) Liuius *XXXIX c. I.* (h) Plinius *VIII c. VII.* (i) Tacitus *Ann. VI c. XXIV.* (k) *lib. II cap. XXII.* (l) Suetonius *Caligula c. III.* (m) Tacitus *Ann. III c. XIII. IV c. LII.* (n) Tacitus Ann. *XII c. LXV.*

lices preces referuntur (o). Certis autem verbis & carminibus constabant (p). Quod Plinius exprimit defigi diris imprecationibus (q).

Id autem quod religione soluebatur, dicebatur *resecrari*. Ita enim Festus: *resecrare, soluere religione. vtique cum reus populum comitiis orauerat per deos, vt eo periculo liberaretur, iubebat magistratus eum resecrare.* Plautus (r)

resecraque, mater, quod dudum obsecraueram.

& (s) *obsecro te, resecro.* Cum enim per verbum obsecro quem adloquerentur antiqui, iuramento eum quasi adstringebant, quo cum defungi forsan non posset, resecrabant, ne religione teneretur. Liuius (t) exsoluere religione animos dicit, cum voti scilicet religione tenerentur, qua dein liberabantur, vt in deuotionibus fiebat. Ab hac resecratione ad id ducimur, qua ratione res liberatæ fuerint religione. Quæ quidem iniussu populi dedicata, sacra plane non erant (u). In aliis & quidem mobilibus rebus, sacrorum alienatio fieri poterat, de qua Cicero (x). *An quibus verbis sacrorum alienatio fiat, docere honestum est, vt est: quibus ipsa sacra retineri, defendique possint, non honestum est:* de quo tamen infra capite nono, cum de priuatis sacris sermo erit, dicemus pluribus.

Expiatio publica erat, & locum habebat, cum piaculum

(o) Tacitus *Ann. XVI c. XXXI.* (p) Tacitus *Ann. II c. LXIX & IV c. XXII.* (q) *XXVIII c. II.* (r) *Aulul. actu V sc. III v. 4.* (s) *Persa actu I sc. I v. 49. ibi &* Taubmannus. Turnebus *adu. XIX c. XXV.* Pithœus *adu. I c. X.* (t) *VIII c. IX.* (u) Cicero *pro domo c. LIII.* (x) *de Orator. c. XLII.*

culum diceretur esse commissum. *Piaculi autem dicebatur contracta esse commissio*, inquit Arnobius (y), *si per imprudentiæ lapsum, aut in verbo quæpiam, aut simpuuio deerrarit, aut si cursu in solennibus ludis, curriculisque diuinis: commissum omnes statim in religiones clamatis sacras, si ludius constitit, aut tibicen repente conticuit: aut si patrimus ille qui vocitatur puer, omisit per ignorantiam lorum, aut terram tenere non potuit.* Tunc enim si in quopiam erratum fuerit, repente extis adimi capita vel corda credebant, quo litare non possent (z). Piaculum ergo dicebatur commissum, si quid in sacris vel prætermissum, vel contra morem & præter religionem sacrum fuerit peractum; vel vt Liuius (a) loquitur, vbi neglectas cæremonias, intermissumue solenne Dii arguerent. De hoc vero lex extat in iure pontificio (b): *sacrum commissum, quod neque expiari poterit, publici sacerdotes expianto:* Commissa ergo piacula expiare necesse erat per piacularia. Quod dicebatur *sacrum piaculare* (c) vel sacrificium piaculare (d), vel piacularia (e). Fiebat id per certas hostias & cæremonias, per pontifices præscriptas. *Publicus* enim *sacerdos* ex iure Pontificio inquit Cicero (f), *imprudentiam consilio expiatam metu liberet, audaciam in admittendis religionibus fœdis damnet, atque impiam iudicet.* Quare & pontifex maximus piacula iræ deûm conquirere iussus. Ita qui ferias imprudens polluisset, porco piaculum dare de-

(y) *lib. IV p. m. 148.* (z) Plinius *XXVIII c. II.* (a) Liuius *V c. XVII.* (b) *II de LI c. IX.* (c) Liuius *XXIX c. XIX.* (d) Liuius *XXIX c. XIX.* (e) Liuius *I c. XXI.* (f) *II de LI c. XV.* Liuius *XL c. XXXVII.*

re debebat, prudens vero expiare non poterat (g). Sæpius quidem ſi piaculum commiſſum, reiterare ſacra neceſſe erat, quod in feriis latinis factum videmus. Et ſi quid in creatis magiſtratibus neglectum, vitio factum dicebatur, cuius expiatio in eo conſtabat, vt abdicarent ſe tales magiſtratu & auſpicia repeterentur (h). Quandoque & ne quid prætermitteretur, obſecrationes factæ (i). Vt plurimum piaculi luendi cauſſa hoſtiæ mactabantur, piaculares dictæ (k) vel victimæ piaculares (l).

Alia expiatio erat *infelicibus lignis vrere:* de qua Macrobius (m) *arbores*, inquit, *quæ inferûm deorum auertentium in tutela ſunt, eas infelices nominant, quibus portenta prodigiaque mala comburi iubere oportet.* Factum hoc pro placandis diis auerruncis, quibus lignis quæ ipſis deſtinata, ſacra faciebant, pacemque expoſcebant. Statius (n) belle exprimit, vbi canit:

Triſtibus interea ramis, teneraque cupreſſo
damnatus flammæ thorus:

Aliæ adhuc erant *luſtrationes*, Romanis æque atque aliis gentibus vſitatæ. Generales quidem erant quæ fiebant aqua pura, qua & expiari credebant crimina, vti dictum, ſed alia adhuc erant quæ magis ſolennia. Primum quidem, exercitum luſtrare moris fuit apud Romanos, quod dicebatur *ſacrificium luſtrale.* Hoc Tullus Hoſtilius poſt deuictos Albanos inſtituit (o). Ita Seruius Tullius perfecto cenſu exercitum inſtructum in cam-

(g) Macrobius *Saturn. I c. XVI.* (h) Liuius *V c. XVI.* (i) Liuius *XXXI c. IX.* (k) Arnobius *lib. VII p.m. 190.* Varro *VI de L. L p. m. 53.* (l) Plinius *Panegyrico c. XXXIV.* (m) Macrobius *Saturn. II c. XVI.* (n) *VI Theb. v. 54.* (o) Liuius *I c. XXVIII.*

campo Martio ſuouetaurilibus luſtrauit (p). Quod dein continuo ſeruatum, vt cenſu perfecto vrbs luſtraretur per cenſores. Ante expeditionem quoque luſtrabatur exercitus, vti nos docet Halicarnaſſenſis (q), quod ante bellum cum Sabinis, conſules antequam contra hoſtem profecti, luſtrauerint exercitum, καθήραντες τὸν στρατόν. Idem poſt victoriam de Latinis reportatam a Poſthumio factum (r) ait. Noui conſules ſtatim poſt eiectos reges vrbem luſtrarunt ποιησάμενοι καθαρμοὺς τῆς πόλεως (ſ). Simile poſt interemtos patriæ proditores (t) bellumque inteſtinum factum (u). Ex quo etiam videmus, luſtrationes haſce purgationis cauſſa fuiſſe inſtitutas, quo ſanguis aliaue crimina, vel quidquid delicti inhæreret ciuibus, expiaretur purgareturue. Luſtrabantur ergo diis, vti Virgilius canit (x):

luſtramurque Ioui, votisque incendimus aras

vbi Seruius: *aut luſtramur, id eſt, purgamur, vt Ioui ſacra faciamus*. Cum ſacra facere non poſſent, ſi vel polluti vel quopiam eſſent inquinati. Templi quoque aream luſtrare moris erat. Immo ambarualia tale piamentum luſtrale erat; atque paſtores armenta ſua luſtrabant Palilibus, vti ſub feſtis dicetur.

Deuotiones publicæ erant, cum ſe pro patria & populo Romano Quiritium deuouerent. Primum deuotionis Romanæ argumentum reperimus ſub aduentum Gallorum Senonum in vrbem Romam, vbi Romani M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, deuouerunt ſe

(p) Liuius *I c. XLIV.* Halic. *lib. IV p. m. 225.* (q) *lib. IX p. m. 613.* Liuius *XXXVIII c. XII.* (r) Halic. *lib. VI p. m. 354.* (ſ) *lib. V ineunte.* (t) *lib. V p. m. 323.* (u) *lib. X p. m. 643.* (x) *III Aen. v. 289.*

ſc. pro patria Quiritibusque Romanis (y). Sic & M Curtius iuuenis egregius, poſtquam ſe diis deuouerat, in patentem terræ hiatum ſe præcipitauit (z). Sæpe & ipſi Conſules pro populo Romano ſe deuouebant, vti exemplum in Decio reperimus apud Liuium,(a) qui & ipſum deuotionis ritum deſcribit: Cum enim Decius Valerium pontificem maximum inclamauerat, vt verbis præiret, quibus ſe pro legionibus deuoueret, pontifex eum togam prætextam ſumere iuſſit, & velato capite manu ſubter togam ad mentum exerta, ſuper telum ſubiectum pedibus ſtantem, deuotionis carmen effari, & quidem præmiſſa precatione, vt populo Romano victoriam dii proſperent, & hoſtes terrore, formidine, morte adficiant, hæc quoque fuere addita verba: *ſicut verbis nuncupaui, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hoſtium mecum diis manibus tellurique deuoueo.* Quibus verbis dictis, Decius incinctus cinctu Gabino, armatus in equum inſiluit, ac ſe in medios hoſtes immiſit. Non autem ſemper neceſſe erat, vt conſul, dictator vel prætor, cum legiones hoſtium deuouerent, ſeipſos, ſed quem velint ex legione Romana ſcripta, ciuem deuouere. Moris enim erat Romanis, vt poſtquam euocata eſſent numina, vrbes quas oppugnabant, vel exercitus hoſtiles deuouere; vti formulam talis deuotionis videmus apud Macrobium (b), in qua reperimus, quod ſicuti hoſtilem exercitum diis manibus deuouebant, ita & certos quosdam ex ſuo exercitu, quos Macrobius vicarios vocat, pro ſe, fide, magiſtratuque ſuo, &

(y) Liuius *V c. XLI.* (z) Liuius *VII c. VI.* (a) *VIII c. IX.* (b) *Saturn. III c. IX.*

& pro pop. Romano, exercitibus, legionibusque Romanis dabant ac deuouebant Imperatores & dictatores, & se, suamque fidem, imperium, legiones, exercitumque qui in rebus gerendis sunt, bene saluos sinant esse addentes: *Si hæc ita faxitis, vt ego sciam, sentiam, intelligamque: tunc quisquis votum hoc faxit, vbi faxit, recte factum est, ouibus atris tribus, Tellus mater, teque Iupiter obtestor.* Atque hæc verba solennia Ciceroni (c) dicuntur verba certa. Posteriori tempore, quos hostes iudicabant publicos, deuouebant diis inferis vel exsecrabantur; quod Maximino cum filio accidisse diximus. Hæc tamen inter vtramque erat differentia, vt ista voluntaria esset, & pro Romanorum republica fieret: quare & vota pro hisce fiebant, & dona frugesque super talem a multitudine virorum ac mulierum congesta, quod Curtio factum Liuius (d) scribit; illa autem patriæ hostibus fiebat & cum consecratione conueniebat. Ex hoc igitur veteri deuotionis ritu originem duxit, vt deinceps se pro Augustorum salute deuouerent priuati. De Sexto Pacuuio enim ait Dio Cassius (e), quod se in pleno senatu ad morem Hispanorum καθωσίωσε καὶ τοῖς ἄλλοις συνεβούλευε τοῦτο ποιῆσαι, *consecrauerit, vel deuouerit potius, & aliis exemplum dederit simile faciendi.* Ex quo more inde tractum ait Cassius, quod Imperatores sibi propitios reddere volentes, iisdem se dicant esse deuotos. Ita Caligula (f) aliquem qui se pro salute ipsius deuouerat, cunctantem, pueris tradidit verbenatum, infulatumque qui votum reposcentes, per vicos agerent, quoad præcipitaretur ex aggere. De hoc etiam intelligen-

(c) *II de N. D. c. III.* (d) *VII c. VI.* (e) *lib. LIII p. m. 510.* (f) Suetonius *Caligula c. XXVII.*

ligendus Suetonius, vbi de Caligula inquit (g) : *vt vero in aduersam valetudinem incidit, pernoctantibus cunctis circa palatium, non defuerunt, qui depugnaturos se armis pro salute agri, quique capita sua titulo proposito vouerent.* Hæc adulatio frequens occurrit in inscriptionibus his verbis : DEVOTVS NVMINI MAIESTATIQVE EIVS (h) quod per hasce litteras initiales sæpe & exprimebant D. N. M. Q. E.

Vltimo loco inter precationes solennes referendæ sunt *euocationes* deorum, vel ad sacrificia, vel ex oppugnatis vrbibus. In sacrificiis quidem Iouem cœlo deuocare conabantur, qui exinde dicebatur Elicius. Solenni carmine ad id fuere vsi, cuius formula in Numæ commentariis continebatur. Rite tamen iniri necesse erat (i). Tullus enim Hostilius cum non rite initum aut curatum id sacrum esset, iram Iouis sollicitati praua religione expertus, fulmine ictus, cum domo conflagrasse dicebatur. Præstigia ergo magica erant, cuius auctores facti illiciti iustas luerunt pœnas. Aliæ ex vrbibus oppugnatis deorum erant euocationes, de quibus Plinius ita loquitur : *Verrius Flaccus auctores ponit, quibus credat, in oppugnationibus ante omnia solitum a Romanis sacerdotibus euocari deum, cuius in tutela id oppidum esset : promittique illi eundem, aut ampliorem locum apud Romanos, cultumue. Durat in pontificum disciplina id sacrum : constatque ideo occultatum, in cuius dei tutela Roma esset, ne qui hostium simili modo agerent.* Addit Macrobius (k) rationes, quod aut aliter vrbem capi

(g) *Caligula c. XIV.* (h) Gruterus *p. CCLXXII.* (i) Liuius *I c. XXXI.* Plinius *XXVIII c. II.* (k) *Saturn. III c. IX.*

capi posse non crederent, aut si posset, nefas æstimarent, deos habere captiuos. Ipsum euocationis carmen idem adducit Macrobius: *Si deus si dea est, cui populus ciuitasque Karthaginiensis est in tutela, teque maxime ille, qui vrbis huius populique tutelam recepisti, precor, veneror que, veniamque a vobis peto, vt vos populum ciuitatemque Karthaginiensem deseratis, loca, templa, sacra, vrbemque eorum relinquatis, absque his abeatis, eique populo ciuitatique metum, formidinem, obliuionem iniiciatis, proditique Romam ad me meosque veniatis, nostraque vobis loca, templa, sacra, vrbs acceptior probatiorque sit, mihique populoque Romano, militibusque meis præpositi sitis, vt sciamus intelligamusque si ita feceritis, voueo vobis templa ludosque facturum.* Atque ab his euocationibus orti dii nouensiles, vti supra dictum fuit.

* * * * * * * * * *

CAPVT QVINTVM

De

VOTIS ROMANORVM

INter particulares antiquitatum Romanarum scriptores non minime æstimandus est IACOBVS PHILIPPVS THOMASINVS, cuius elegantissimus *de donariis ac tabellis votiuis* tractatus *Patauii 1654. 4* editus; in quo præter generalia, ipsas votorum species, pro variis hominum necessitatibus & differentiis vtpote nubentium, ægrotantium, nauigantium, agricolarum, magistratuum & similium, & quæ singulorum vota atque donaria fuerint, egre-

egregie illuſtrat : extat & in tomo duodecimo Theſauri Græuiani. HENRICVS NORISIVS, e familia Auguſtiniana, nunc Cardinalis, ſingularem edidit diſſertationem *de votis decennalibus Romæ 1684*, qua varios errores Chronologicos in hiſtoria alias receptos ex ipſa votorum, ſub imperatoribus, conſtitutione emendat. Idem quoque plenius adhuc egit ANTONIVS PAGVS in *diſſertatione hypatica, ſeu de Conſulibus Cæſareis, Lugduni 1682. 4* edita, qua Auguſtorum conſulatus, regulis ex decennalibus plerumque deſumtis firmat, veramque chronologiam reſtituit. CAROLVS DV FRESNE in diſſertatione *de inferioris æui numiſmatibus*, tempus quo & ſuſcepta & ſoluta vota accurate definit, & quæ ad nummorum votiuorum intellectum faciunt, dilucide declarat.

Maxime apud Romanos ſolenne erat vota concipere, ſuſcipere vel nuncupare. Origo quidem antiquiſſima a Romulo, qui in bello contra Sabinos fugæ ſuorum ſiſtendæ cauſſa, Ioui Statori templum vouit (l). Erant ea vel publica vel priuata. Priuati quidem in omni neceſſitate, pro quacunque adimplenda conditione vota nuncupabant ; vtpote pro felici euentu nuptiarum, facilitando partu, pro reditu, pro felici frugum prouentu, pro ſua & ægrorum ſalute ac ſimilibus, de quibus Thomaſinus. Illudque quod vouebatur, dicebatur votiuum : hinc tabellæ votiuæ, aræ votiuæ, templa votiua, ludi votiui, clypeus votiuus, donum votiuum. Ex eo ortæ & tabellæ votiuæ, quæ vel inſcriptum votum continebant, vel poſtquam voti compotes facti, ex voto ſuſpenſæ, in quibus deſcripta fortuna alicuius, vti Horatius canit (m) :

(l) Liuius *l. c. XII.* (m) *II ſat. I v. 33.*

vt omnis
votiua pateat, veluti descripta tabella,
vita senis.

In istis tabellis autem vota, seu quidquid a diis precabantur, notatum erat, addita & mercede, quam votorum compotes facti pollicebantur: quod Cicero (n) voti sponsionem vocat, quo obligamur Deo. Testis est de eo Lucianus, qui in philopseude (o) de quadam statua agit, quæ nonnunquam basi sua relicta, noctu per ædes ambulauerit, addens: πολλοὶ ἦ δ' ὅς ἔκειντο ὀβολοὶ πρὸς τοῖν ποδοῖν αὐτοῦ, καὶ ἄλλα νομίσματα ἔνια ἀργυρᾶ πρὸς τὸν μηρὸν, κηρῷ κεκολλημένα, καὶ πέταλα ἐξ ἀργύρου εὐχαί τινὸς, ἢ μισθὸς ἐπὶ τῇ ἰάσει, ὁπόσοι δι' αὐτὸν ἐπαύσαιτο πυρετῷ ἐχόμενοι *multi ante pedes eius oboli iacebant, item alia quaque nomismata nonnulla argentea cera eius cruri adfixa. Laminaeque ex argento, vota alicuius, aut merces restituta sanitatis eorum, quos ille febre liberarat.* Quas tabellas obsignatas ad genua dein simulacrorum dei cuiusdam, cuius officii esset res petita, adfigebant, quod *figere vota* Iuuenali dicitur (p). Et cum easdem tabulas cera adfigerent, vti ex Luciano vidimus, Iuuenalis (q) *genua incerare deorum* id adpellat. Indeque Apuleius in apologia priori (r) ita ait: *votum in alicuius statua femore adsignasti.* Turnebus quidem (s) ipsa deorum simulacra cera illinita fuisse contendit, & tum voti verba inscripta, contra quem tamen agit Ianus Rutgersius (t), qui hanc votorum adsignationem iustius explicat. Priuati quidem plerumque vouebant templa, vti adparet ex inscriptione apud Gruterum (u)

MER-

(n) *II de Ll c. XLI.* (o) *p. m. 482.* (p) *sat. IX v. 139.* (q) *sat. X v. 57.* (r) *p. 309.* (s) *lib. XXX aduers. subces. c. XIX.* (t) *var. lect. lib. V c. V.* (u) *p. XXXII n. 5.*

MERCVRIO
TEMPLVM
EX VOTO SVS
SCEPTO. CL. AV
GVSTANVS
L. L. M.

Aras: (x)

IOVI
OPTIMO MAXI
MO. SERVATORI
CONSERVATORI
P. AELIVS. CHRESTVS
EX. VOTO. SVSCE
PTO. ARAM CONSA
CRAVIT

ſtatuas & ſigna; quo faciunt frequentes inſcriptiones EX VOTO SIGNVM CVM BASE D. D. L. M. (y) Porticus (z): aurum quoque & argentum, variaque vaſa & iisdem confecta, vti ſub donariis infra dicemus, atque ſimilia. Frequentiſſimæ autem erant hoſtiæ, quas in plerisque votis reperimus. Ita Virgilius (a) Aſcanium his verbis inducit:

Iupiter omnipotens audacibus annue cœptis.
Ipſe tibi ad tua templa feram ſolennia dona,
& ſtatuam ante aras aurata fronte iuuencum
candentem.

Votis autem nuncupatis, voti rei; impetratis vero his, quæ petierant, votorum compotes atque

 damna-

(x) Gruterus *p. XVIII n. 6.* (y) Gruterus *p. XVIII n. 5.*
(z) Gruterus *p. LXIX n. 4.* (a) *X Aen. v. 625.*

damnati esse dicebantur, atque tunc vota soluere tenebantur. Sic Virgilius (b)

Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurum
constituam ante aras, voti reus.

Macrobius quidem (c) voti reum vocari ait, qui suscepto voto se numinibus obliget, damnatum autem, qui promissa vota non soluat: Liuio tamen (d) votorum damnari idem est, ac votorum reum esse. Atque dum vota soluere, ponere, reddere, persoluere, exequi tenebantur. Hinc inscriptio apud Reinesium (e)

EX. VOTO
DONVM POSVIT

idque per consuetas has litteras V. S. L. M. *Votum Soluit Lubens Merito*, notabant. Huc facit inscriptio (f)

DEO. MAG.
NO. AETERN.
L. STATIVS. DI
ODORVS. QVOT
SE. PRECIBVS
COMPOTEM
FECISSET
V. S. L. M.

& alia (g)

L. SERVIL. SPERATVS
DOMINO. INVIC. DON
LIBENS. ANIMO POSVIT
ARA. MERCVRII.

Voti

(b) *V. Aen. v. 236.* (c) *III Saturn. c. II.* (d) *XXVIII c. XLV.* (e) *p. m. 26.* (f) Gruterus *p. XVII n. 7.* (g) Gruterus *p. LIII n. 4.*

Voti ita damnati, quidquid vouerant, diis offerebant atque præstabant. Extruebant templa, aras & porticus, erigebant statuas, mactabant hostias, offerebant aurum, argentum & varia pretiosa, quæ dicebantur dona, vel vti Thomasinus contendit donaria (h); licet & loca, in quæ hæc dona reponantur, donaria dicta velit Gellius (i) atque Isidorus (k). Fictilia & testacea primitus fuisse hæc dona Thomasinus probat (l), quod de antiquissimo concedimus tempore, omnis luxus experte, quo & statuæ pleræque ex fictili materia constabant; secus de sequiori, cum & in religionem luxus irreperet. Tabellas autem donis suis in accepti beneficii memoriam addere solebant, & quidem in istis tabulis sæpe superati periculi casum & varia fata depingi curabant: vti depicta naufragii tabula testatur Iuuenalis (m)

mersa rate naufragus assem
dum rogat, & picta se tempestate tuetur:

& Persius (n),

& cantet, si naufragus, assem
protulerim? cantas cum fracta te in trabe pictum
ex humero portes?

De quo & Cicero (o) *tu*, inquit, *qui deos putas humana negligere, nonne animaduertis ex tot tabellis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salui peruenerint.* Historiæ inscribebant titulum, Dei deæue nomen, vouentium item; locum, tempus & voti oc-

(h) *I de donariis cap. VI & seqq.* (i) *II c. X.* (k) *XV Origg. c. V.* (l) *cap. II.* (m) *sat XIV v. 302.* (n) *sat. I v. 88.* (o) *III de N. D. c. XXXVII.*

ni occasionem, mercedem etiam, seu quidquid diis vouerant, continentes, de quo Propertius (p):

pro quibus optatis sacris me carmine damno,
scribam ego, per magnum est salua puella Iouem.

& Ouidius (q):

ipse ego thura dabo fumosis candidus aris,
ipse feram ante tuos munera vota pedes.
Adiiciam titulum, seruata, Naso, Corinna,
tu modo fac titulo muneribusque locum

Sæpe & addebant vestimenta, in quibus seruati, vincula, & similia, de quo Horatius (r):

me tabula sacer
votiua paries indicat vuida
suspendisse potenti
vestimenta maris deo.

Ex quo loco videmus naufragos postquam naufragio euaserant, præter tabulam, vestimenta quoque Neptuno suspendisse. Idem circa curationes morborum moris erat, vt in tabella mali auxilium notarent, eamque in templo eius dei, quem sibi opitulatum fuisse putabant, suspenderent; cuius rei memoriam in inscriptione videmus Aesculapio dicata, quam adducit Gruterus (s). Partes autem adfectas ex ære vel fictili fieri curabant & templis adfigebant, vti ex ipsis veterum monumentis probat Thomasinus (t). Suffigebantur hæc dona templorum parietibus vel columnis, vti videmus ex Liuio, (u) vbi de Marco Aemilio censore: *ædem Iouis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locauit, & ab his colu-*

(p) *III el. XXVIII v. 43.* (q) *II Amor. el. XIII v. 23.* (r) *lib. I ode V v. 13.* (s) *p. m. LXXI.* (t) *p. 19. & 77.* (u) *XL c. LI.*

columnis, quæ incommode opposita videbantur, signa amouit: clypeaque de columnis & signa militaria adfixa omnis generis demsit, & Virgilius (x).

> *dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,*
> *suspendiue tholo, aut sacra ad fastigia fixi.*

Ex quo Virgilii loco etiam tholis suspensa fuisse dona videmus. Tholum autem Isidorus (y) explicat, quod sit *veluti scutum breue, quod in medio tecto est, in quo trabes coëunt.* Lactantius Placidius autem (z) tholum in media templi camera locum esse ait, in quo vouentium primitiæ aut exuuiæ figebantur. Videtur sane fuisse locus elatior, eminens, ita dispositus, vt quæ dona suspensa, facilius conspici possint. Varie autem in templis ornatos fuisse hos tholos ex Arnobio discimus (a), qui multa templa tholis aureis & sublimibus elata esse fastigiis ait. Templorum parietibus tabellæ non adfigebantur solum, sed sæpe etiam inserebantur. Pericula etiam quæ euaserant; vti Domitianus e periculo, quod a Vitellianis impenderat, liberatus, patre rerum potiente, modicum sacellum Ioui conseruatori aramque posuit, casusque suos in marmore expressit (b). Immo etiam prælia, aliaque terra marique feliciter exacta parietibus penicillo vel scalpro effingebantur. Sic M. Valerium tabulam picturæ prœlii, quo Carthaginienses & Hieronem in Sicilia deuicerat, in latere Curiæ Hostiliæ proposuisse: L. Scipionem tabulam victoriæ suæ in Capitolio posuisse: Augustum duas tabulas impressisse parieti &

(x) *IX Aen. v. 407.* (y) *XIX Origg. c. XIX.* (z) *ad lib. II Theb. Statii v. 734.* (a) *lib VI p. m. 193.* (b) Tacitus *hist. III c. LXXIV.*

ti & alia similis argumenti tradit Plinius (c). Nonnunquam & loco tabularum adfigebantur clypei, votiui dicti, qui a rotunditate quam præferunt, hoc nomen adepti: qualem clypeum nobis exhibet Reinesius (d). Immo clypeos suos ipsi sæpe dedicare solebant, quod docet Inscriptio (e).

NESTORI
AVG. NEPETE
HIC. LVDOS. FECIT.
ET. DEDICATIONE
STATVAE. PATRONI
QVAM. IPSE. POSVIT
ET. CLYPEI. SVI. ITERVM
MVNICIPIBVS. NEPESINIS
EPVLVM DEDIT

In variis quidem templis & locis sacris suspendebantur hæ tabellæ, frequentissimam tamen Isidis videmus mentionem factam. Exinde pictores ab Iside pasci festiue dicit Iuuenalis (f), quia tabellis pingendis victum quærebant.

si quando poëtica surgit
tempestas. genus ecce aliud discriminis audi,
& miserere iterum, quanquam sint cætera fortis
eiusdem, pars dira quidem, sed cognita multis,
& quam votiua testantur fana tabella
plurima, pictores quis nescit ab Iside pasci?

Quamuis enim, qui naufragio euaserant, casum pictum in

(c) *XXXV c. IV.* Thomasinus *de donariis c. VII.* (d) *p. m. 441.* (e) Gruterus *p. CCCCXLI n. 7. & p. CCCCXCVI n. 4.* (f) *sat. XII v. 23.*

in templo Neptuni figerent, vt innuit Britannicus ad dictum Iuuenalis locum; de recepto tamen more, ex Aegyptiorum superstitione, in templo quoque Isidis, cuius sacra praecipua veneratione in vrbe colebantur, tabellas ponebant, tanquam quae mari periclitantibus opitularentur. Quare & Tibullus (g) Isidem ita adloquitur:

nunc dea, nunc succurre mihi, iam posse mederi
picta docet templis multa tabella tuis.

Quare & in nummo quodam veteri, conspicitur Isis cum sistro, addita inscriptione, Vota Publica (h). Arboribus sacris quoque adfigebantur dona, de quo Virgilius (i):

forte sacer Fauni foliis oleaster amaris
hic steterat, nautis olim venerabile lignum:
seruati ex vndis vbi figere dona solebant
Laurenti diuo; & votas suspendere vestes.

Atque hoc dicebatur vota debita soluere, reddere & quidem merentibus diis lubens meritoque. Vti autem vota rata valere, sic irrita cadere dicebantur; de quibus & aliis votorum formulis prolixe agit Brissonius (k).

VOTA MAGISTRATVVM.

Iisdem fere ritibus constabant vota, quae nuncupabantur atque soluebantur a magistratibus. Vel enim pro felici euentu belli vota nuncupabant, si bellatum prospere esset (l), vel pro valetudine populi, pro qua aedem Apollini votam testatur Liuius (m). Sic & valetudinis caussa Consul Apollini, Aesculapio, Saluti dona vouit (n). Atque talia vota ex Senatus consulto, con-

H h ceptis

(g) *lib. I el. III v. 27.* (h) Choulius *de religione p. m. 272.* (i) *XII Aen. v. 766.* (k) *lib. I de formulis p. m. 95. & seqq.* (l) Liuius *XXII c. IX.* (m) *LV c. XXV.* (n) Liuius *XL c. XXXVII.*

ceptis verbis nuncupabantur. Quale votum M. Anicius Glabrio consul, præeunte Licinio pontifice maximo nuncupauit (o): *Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi populus iussit, id ex sententia senatus populique Romani confectum erit; tum tibi Iupiter populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet: donaque ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreuerit. Quisquis magistratus eos ludos quando vbique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte sunto.* Quod votum erat conceptis verbis, quod in omni quoque deuotione, de qua capite priori diximus, solenne erat. Atque talis voti exempla reperimus & apud Liuium (p), vbi ludos Ioui donumque vouere consulem iussit Senatus, cui prouincia Macedonia euenisset, cui voto cum Licinius pontifex maximus intercederet, ex pecunia incerta voueri non licere adserens; licere tamen pontificum collegium decreuit, votaque præeunte pontifice maximo suscepta. Sæpe & in medio belli discrimine Imperatores dubio Marte pugnantes templa plerumque & ludos diis vouebant, quoniam tum præcipuus votorum locus, cum spei nullus est (q). Exemplum Romuli in pugna cum Sabinis Ioui Statori templum vouentis adfert Liuius (r). Idem & Appium Claudium in bello contra Samnites ita precantem inducit (ſ): *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voueo.* Quod votum nisi postliminio comprobaretur, vel de manubiis vel de proprio soluendum erat. Maxime vero solenne votum erat, cum censores lustrum conderent vt solito sacrificio, præeunte ex tabulis pontifice, dii rogaren-

garen-

(o) Liuius *XXXVI c. II.* (p) *XXXI c. IX.* (q) Plinius *VIII c. XVI.* (r) *I c. XII.* (ſ) *X c. XIX.*

garentur, vt populi Romani res meliores facerent, quod Scipio Africanus censor factus mutauit, & cum satis magnas bonasque eas putaret, precatus, vt eas perpetuo incolumes seruent(t). Sed præter hæc censorum vota, alia erant, quæ Dictatores, consules & prætores cum in prouincias proficiscebantur, nuncupabant, eaque non solum conceptis verbis nuncupabantur, sed & in tabulas præsentibus multis referebantur, secundum Festum. Nec enim nisi votis rite nuncupatis, in prouincias proficisci mos erat. Quare arguebatur C. Flaminius, quod non auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad prouinciam (u). Et Cicero Antonio exprobrabat, quod neque sacrificiis solennibus factis, neque votis nuncupatis profectus esset paludatus (x). Et quidem vel hostias maiores, vel ludos, vel certam pecuniæ summam, aliaque dona vouebant, si per quinquennium resp. in eodem statu fuisset (y). Dicta hæc vota quinquennalia (z), ab iis tamen, quæ Imperatorum tempore fieri solita, distincta. Eodem modo & ex decreto Senatus ludi vouebantur Ioui, donaque circa omnia puluinaria dari, si respublica decem annos in eodem statu stetisset (a). Inter alia autem summis necessitatibus adducti, *Ver Sacrum* vouere solebant, de quo tamen populus prius consulendus erat. Singula hæc describit Liuius (b); *L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, consulente collegium pretore, omnium primum populum consulendum de vere sacro censet: iniussu populi voueri*

(t) Valerius Maximus *lib. IV c. I n. 10.* (u) Liuius *XXI extremo.* (x) *Philipp. V c. IX.* (y) Liuius *XXX c. XXVII.* (z) Liuius *XXXI c. IX.* (a) Liuius *XLII c. XXVIII.* (b) Liuius *XXII c. X.*

ueri non posse. Rogatus *in hac verba populus : Velitis iubeatisne hoc sic fieri, si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salua seruata erit hisce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, [quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quaque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt] quod ver attulerit ex suillo, ouillo, caprino, bouillo grege, quaque profana erant, Ioui fieri, ex qua die senatus populusque iusserit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito : quo modo faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto, si quis rumpet occidetue insciens, ne fraus esto si quis clepsit, ne populo scelus esto, neue cui cleptum erit, si atro die faxit insciens, probe factum esto. si ante id ea senatus populusque iusserit fieri ac faxit, eo populus solutus, liber esto.* Videmus hinc, ver sacrum fuisse pecus natum inter Kalendas Martias & pridie Kalendas Maias (c). Festus explicat, quæ proximo vere nata essent animalia. Qui etiam liberos eo contineri putat, quod tamen cum crudele videretur pueros ac puellas interficere, perductos in adultam ætatem velabant, atque ita extra fines suos exigebant. Idque a Græcis hausere Romani, docente id Brissonio (d).

VOTA PVBLICA

Prima vota publica vniuersa Italia pro salute Pompeii, cum in Campania grauissima tentaretur valetudine, suscepit (e). Quod & Iuuenalis innuit, dum ita canit (f) :

prouí-

(c) Liuius *XXXIV c. XLIV.* (d) *lib. I de formulis p. m. 98.* (e) Velleius Paterculus *II c. XLVIII.* Dio Cassius *lib. XLI p. m. 155.* (f) *sat. X v. 183.*

prouida Pompeio dederat Campania febres
optandas, ſed multæ vrbes, & publica vota vicerunt.
Ex quo dein originem traxit vt pro Cæſarum ſalute vota publice nuncuparentur. Pontifices quippe & ſacerdotes, immo & vniuerſus ſenatus vota pro incolumitate principis ſuſcipiebat (g). Vota autem hæc alia quotannis nuncupabantur, alia ſingulis luſtris vel decenniis. Prima nuncupabantur principio anni (h), ſeu poſt Kalendas Ianuarii die tertio, vti docet Caius (i); & quod idem eſt, pro more veterum loquendi, tertio Nonas Ianuarii, connumeratis ipſis Kalendis. Eadem die qua Cicero natus eſt ἡμέρᾳ τρίτῃ τῶν νεῶν καλανδῶν, ἐν ᾗ νῦν οἱ ἄρχοντες εὔχονται, καὶ θύουσιν ὑπὲρ τοῦ ἡγεμόνος, *poſt diem tertium Kalendarum, quo die nunc magiſtratus pro principe vota nuncupant & ſacrificant*, vti inquit Plutarchus (k). Capitolinus (l) inquit, *ante tertium Nonarum diem, votis ipſis, milites Maternum Laſciuium, ſenatorem nobilem ducere in caſtra voluerunt.* Ipſe enim dies adpellabatur vota. Clarius id patet ex inſcriptionibus fratrum arualium apud Gruterum (m), quæ teſtantur Kl. Ianuarii Sulpicium Camerinum Magiſtrum Collegii Fratrum Arualium, immolaſſe in Capitolio pro ſalute Neronis varias hoſtias, ſubſequitur:

ISDEM. COS. III. NONAS. IANVAR SVLPICIVS. CAMERINVS. MAGISTER. COLLEGI. FRATRVM. ARVALIVM. NOMINE. VOTA. NVNCVPAVIT PRO. SALVTE. NERONIS. - - - -

(g) Tacitus *Ann. IV c. XVII & XII c. LXVIII.* (h) *XVI Ann. c. XXII.* (i) *l. CCXXXIII § 1 de V. S.* (k) *in vita Ciceronis ab initio* (l) *Pertinace c. VI.* (m) *p. m. CXVIII.*

ueri non posse. Rogatus *in hac verba populus : Velitis iubeatisne hoc sic fieri, si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salua seruata erit hisce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, [quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quaque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt] quod ver attulerit ex suillo, ouillo, caprino, bouillo grege, quaque profana erant, Ioui fieri, ex qua die senatus populusque iusserit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito : quo modo faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto, si quis rumpet occidetue insciens, ne fraus esto si quis clepsit, ne populo scelus esto, neue cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probe factum esto. si ante id ea senatus populusque iusserit fieri ac faxit, eo populus solutus, liber esto.* Videmus hinc, ver sacrum fuisse pecus natum inter Kalendas Martias & pridie Kalendas Maias (c). Festus explicat, quæ proximo vere nata essent animalia. Qui etiam liberos eo contineri putat, quod tamen cum crudele videretur pueros ac puellas interficere, perductos in adultam ætatem velabant, atque ita extra fines suos exigebant. Idque a Græcis hausere Romani, docente id Brissonio (d).

VOTA PVBLICA

Prima vota publica vniuersa Italia pro salute Pompeii, cum in Campania grauissima tentaretur valetudine, suscepit (e). Quod & Iuuenalis innuit, dum ita canit (f) :

proui-

(c) Liuius *XXXIV c. XLIV.* (d) *lib. I de formulis p. m. 98.* (e) Velleius Paterculus *II c. XLVIII.* Dio Cassius *lib. XLI p. m. 155.* (f) *sat. X v. 283.*

prouida Pompeio dederat Campania febres
optandas, sed multa vrbes, & publica vota vicerunt.

Ex quo dein originem traxit vt pro Cæsarum salute vota publice nuncuparentur. Pontifices quippe & sacerdotes, immo & vniuersus senatus vota pro incolumitate principis suscipiebat (g). Vota autem hæc alia quotannis nuncupabantur, alia singulis lustris vel decenniis. Prima nuncupabantur principio anni (h), seu post Kalendas Ianuarii die tertio, vti docet Caius (i); & quod idem est, pro more veterum loquendi, tertio Nonas Ianuarii, connumeratis ipsis Kalendis. Eadem die qua Cicero natus est *ἡμέρᾳ τρίτῃ τῶν νεῶν καλανδῶν, ἐν ᾗ νῦν οἱ ἄρχοντες εὔχονται, καὶ θύουσιν ὑπὲρ τοῦ ἡγεμόνος*, *post diem tertium Kalendarum, quo die nunc magistratus pro principe vota nuncupant & sacrificant*, vti inquit Plutarchus (k). Capitolinus (l) inquit, *ante tertium Nonarum diem, votis ipsis, milites Maternum Lasciuium, senatorem nobilem ducere in castra voluerunt.* Ipse enim dies adpellabatur vota. Clarius id patet ex inscriptionibus fratrum arualium apud Gruterum (m), quæ testantur Kl. Ianuarii Sulpicium Camerinum Magistrum Collegii Fratrum Arualium, immolasse in Capitolio pro salute Neronis varias hostias, subsequitur:

ISDEM. COS. III. NONAS. IANVAR
SVLPICIVS. CAMERINVS. MAGISTER. COLLEGI. FRATRVM. ARVALIVM. NOMINE. VOTA. NVNCVPAVIT PRO. SALVTE. NERONIS. - - - -

(g) Tacitus *Ann. IV c. XVII & XII c. LXVIII.* (h) *XVI Ann. c. XXII.* (i) *l. CCXXXIII § 1 de V. S.* (k) *in vita Ciceronis ab initio* (l) *Pertinace c. VI.* (m) *p. m. CXVIII.*

. . . . ET OCTAVIAE. CONIVGIS. VICTIMIS. IMMOLATIS. IN. CAPITO LIO. QVAE. SVPERIORIS. ANNI. MAGISTRI. VOVE RANT. PERSOLVIT. ET. IN. PROXIMVM. ANNVM. NVNCV PAVIT. PRAEEVNTE. M. APONIO. SATVRNINO

Kalendis itaque Ianuarii, quibus ab Augusti temporibus & in acta principis iurabatur (n), vota soluebantur, quæ III Nonas Ianuarii ante annum erant nuncupata. Exinde incipientis anni solennia hæc vocat Tertullianus (o). Quare & Kalendas Ianuarii & vota, seu ipsum votorum diem, expresse distinguit Suetonius: (p) duplicem autem quantum ad loca, votorum nuncupationem facit Tertullianus: primam in principiis, secundam in Capitoliis. In principiis dicebantur, quæ in castris nuncupabantur; cum principia diceretur ille locus, qui religioni & iudiciis sacer. In Capitoliis, ea quæ in vrbe Roma solennis erat. Addimus & tertiam speciem, dum, curante commilitonum & prouincialium pietate, vota suscipiebat proconsul vel proprætor (q). Addebantur hisce votis sequiori tempore ex omni imperio Romano dona, quæ solidis obryziacis, vel auri massa constabant, illudque dicebatur *aurum oblatitium* (r). Alia vota singulis lustris suscipiebantur, de quibus Suetonius (s) ait: *vota quæ in proximum lustrum suscipi mos est.* Originem huius ab Augusto ducit Dio (t), cui per lustra imperium prorogatum: διὰ τοῦτο inquit Dio, *καὶ οἱ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτορες, καίτοι μηκέτ' ἐς πάντα χρόνον, ἀλλ' ἐς πέντε καθά-*

(n) Dio *lib. LVII p. m. 607.* (o) *de corona militis, cap. III* (p) *Nerone c. XLVI.* (q) Plinius *X ep. CI.* (r) *lege vnica Codicis de votorum oblatione.* (s) *Aug. c. XCVII.* (t) *lib. LIII p. m. 506. 507.*

καθάπαξ τὸν βίον ἀποδεικνύμενοι, ὅμως διὰ τῶν δέκα ἀεὶ ἐτῶν ἑώρταζον, ὡς καὶ τὴν ἡγεμονείαν αὖθις τότε ἀνανεύμενοι καὶ τοῦτο ἔτι νῦν γίγνεται *quam ob caussam posteriores quoque imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium iis imperium deferatur, tamen singulis decenniis festum pro eius renouatione agunt, quod hodie etiam fit.* Ea tamen differentia, vt non imperium sibi, exacto decennio, Scto confirmari peterent, sed vltro adsererent. Quod de Tiberio firmat Dio Cassius (u), de cuius imperii anno vicesimo, ait: οἱ δ' ὕπατοι Λούκιός τε Οὐϊτέλλιος καὶ Φάβιος Πρῖσκος τὴν δεκετηρίδα ὠνόμαζον, ὡς καὶ τὴν ἡγεμονείαν αὖθις αὐτῷ κατὰ τὸν Αὔγουστον διδόντες. *Consules vero Lucius Vitellius & Fabius Priscus decennalia nuncuparunt quasi & ipsi vti Augusto imperium prorogarent.* Ita Seuerus postquam decennium attigit principatus sui, congiario populo & prætorianis militibus dato, eis tot aureos dedit, quot annos imperauerit (x). Decennalia quoque in Gallieno Salonino memorat Trebellius Pollio (y). Cesserunt ergo in locum votorum, quæ Censores libera republica pro felici statu reipublicæ nuncupauerant. Non enim pro solis imperatoribus vota fiebant, sed etiam pro statu publico ὑπέρ τε τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὑπὲρ τοῦ δημοσίου vti inquit Dio (z) & Plinius (a), cum prioribus solutis, noua vota nuncupata Traiano nuntiauerat, addit: *precati deos, vt te remque publicam florentem & incolumem ea benignitate seruarent, quam super magnas plurimasque virtutes præcipua sanctitate consequi deorum honore meruisti.* Precabantur autem imperatoribus vitam prolixam, imperium securum, domum tutam,

(u) *lib. LVIII p. m. 636.* (x) Dio *lib. LXXVI ab initio.* (y) *in vita c. III* (z) *lib. LVIII.* (a) *C ep. CI.*

tam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum (b). Votaque faciebant his verbis: TVNC TIBI IVPITER BOVE CORNIBVS AVRO DECORATIS VOVEMVS ESSE FVTVRVM (c). Quod idem docet inscriptio fratrum Arualium apud Gruterum & inscriptio alia (d)

VOTA. FAVENTINVS. BIS. DENI.
SVSCIPIT. ORBIS

VT. MACTET. REPETENS. AVRATA. FRONTE. BICORNES. vbi per vota bis deni orbis vota vicennalia intelliguntur. Idque etiam per tabulas olim agebant; quod verba Suetonii notant (e), vbi Augustus se, *quanquam conscriptis paratisque iam tabulis negauit suscepturum, quae non esset soluturus.* Docent id quoque tabellae votiuae, quarum aliquas expressas videmus apud Brissonium, (f) & Plinius qui epistolam (g) suam ad Traianum ita finit: *precati deos vt velint ea semper solui semperque signari.* Priora enim soluenda erant, antequam noua susciperentur. Quo facit alia Plinii epistola, (h) vbi ad Traianum: *vota, Domine, priorum annorum nuncupata alacres laetique persoluimus, nouaque rursus curante commilitonum & prouincialium pietate suscepimus.* M. Antonini & successorum temporibus in nummis reperimus PRIMI DECENNALES, SECVNDI DECENNALES, VOTA SOL. DECENN. II, VOTA SVSCEP. DECENN. III. Prima primo imperii anno inibantur, secunda decimo imperii anno ineunte, tertia vigesi-

(b) Tertullianus *apologetic. c. XXX.* (c) *de corona c. XII.* (d) *p. XXVII n. 4.* (e) *Augusto c. XCVII.* (f) *de formulis lib. II p. m. 104.* (g) *lib. X ep. XLIV.* (h) *lib. X ep. CI.*

mo imperii anno: primis enim decennalibus solutis secunda suscipiebantur. Vicennaliorum alia erant vota alia vicennalia edita. Nuncupabantur decimo imperii anno, soluebantur vigesimo Hinc in M. Antonini nummis tria reperimus decennalia, tertia enim decennalia nuncupata quidem fuere, non æque soluta, quia per viginti quatuor tantum annos imperium tenuit. Non raro vota quoque multiplicabantur, de quo Tacitus (i), *senatus* ait, *verum Poppaæ commendauerat diis, votaque publice susceperat, quæ multiplicata exsolutaque.* Hinc posteriori maxime tempore sæpius in nummis, vel coronæ vel labaro vel cippo inscripta videmus VOT. X MVLT. XX *votis decennalibus, multiplicatis vicennalibus.* In aliis SIC X SIC XX & SIC XX SIC XXX. Cum enim decennalia feliciter peracta essent, eandem felicitatem quoque vicennalibus adprecabantur. Quo facit & lapis priscus

TIBERII AVG. CAES. PRIMA
DECENNALIA. FACTA. VOTA
VICENNALIA. SVSCEPTA.

Hæc autem vota omni lætitiæ publicæ genere nuncupabantur atque soluebantur; immo mactabantur pro salute principis hostiæ, edebantur Circenses, celebrabantur festa cum pompa splendidissima, liberabantur captiui (k), magna argenti vis inter populum dispergebatur (l). Focos & thoros in publicum educere, vicatim epulari, ciuitatem tabernæ habitu abolefacere, vino lutum cogere tunc solenne erat inquit Tertullianus (m). Vltimis

(i) *Ann. XV c. XXII.* (k) Eusebius *hist. eccl. VIII c. XII & XXVI.* (l) *de vita Constantini III c. XXI.* (m) *apologetico c. XXXV.*

mis Imperatorum temporibus, ob decennalia hæc, munera quoque fuiſſe addita ex Symmacho diſcimus, qui ad Theodoſium ita ſcribit (n): *Diuis parentibus tuis ob decennium ſingulis minor ſumma decreta eſt. Etiam Diuus frater manſuetudinis veſtræ cum tertium luſtrum aui Imperialis exigeret, parciore munificentia honoratus aſſeritur. Nunc in amorem tuum ſtudia noſtra creuerunt. Nam mille ſexcentas auri libras, decennalibus Imperii tui faſtis deuotus ordo promiſit, vrbanis ponderibus conferendas, id eſt, trutina largioris examine.* Ex quo etiam, dum de luſtris agit Symmachus, videmus, per ſingula decennia vota quidem fuiſſe nuncupata, quolibet autem quinquennio ob donorum oblationem quam adpetebant Imperatores, fuiſſe ſoluta. Quare & Nazarius in panegyrico ſuo de Conſtantino: *quintum decimum annum maximus princeps ſalutaris imperii degit, ſed auguramur iam vicennalia, & venturi fidem ſuperiorum felicitate ſancimus:* qui & de votis Licinii, Criſpi & Conſtantini Cæſarum hæc ſubdit: *quinquennalia beatiſſimorum Cæſarum occupatos in gaudiis habent, ſed in deſtinatis decenniis iam vota properantia & ſpes volucres conſtiterunt, horum dehinc compotes propagabimus optabilis boni ſeriem* (o). Succeſſu temporis natales quoque & quo ſuſceperant imperium, dies celebrabatur (p), quo & iusiurandum a militibus & prouincialibus præſtabatur, & vota publica fiebant (q), quod etiam ex tabula votiua docet Briſſonius (r). Inde pro quælibet fere neceſſitate in Imperatorum fauorem vota nuncupa-

(n) Symmachus *X ep. XXVI.* (o) Carolus du Freſne *in differt. de infer. aui numiſm. n. 4.* (p) Plinius *X ep. LX & CIII.* (q) Plinius *X ep. LX.* (r) *lib. II de formulis p. m. 104.*

cupabantur publica, vt pro ſalute itus ac reditus (ſ). Hinc Ammianus de Iuliano Cæſare (t): *Cum eum profectum deduceret multitudo promiſcua, itum felicem, reditumque glorioſum exoptans.* Sic ludi votiui pro reditu Auguſti ex SCto facti (u). Sed & pro ipſorum, qui ex domo Auguſta erant, ſalute atque incolumitate vota referebant, quod de Germanico teſtatur Tacitus (x). Nero autem grauiter tulit, quod pontifices Neronem quoque & Druſum Cæſſ. diis commendarent, & æquarentur adoleſcentes ſenectæ ſuæ (y). Inde quoque cœpit, vt in omnibus epiſtolis vota facerent ſecundum Dionem (z), & priuatim alias pro Principum ſalute vota ſoluerent: quo facit inſcriptio apud Reineſium (a);

IN. H. D. D. GENIO MARTIS
GNAIVS. VINOONIVS. MESSOR
V. S. L. L. M.

in qua litteræ in H. D. D in honorem Domus diuinæ notant. Immo non pro ſe ſolum ſed ſuis etiam priuati vota faciebant atque ſoluebant, quod docet lapis priſcus (b)

EX VOTO DONVM
POSVIT. C. TETTIVS
FESTVS. PRO. SE
ET. SVIS. L. D. D. D.

Ii 2 Immo

(ſ) Gruterus *p. II n. 12.* Suetonius *Caligula c. XIV.* Briſſonius *c. l.* (t) Ammianus *lib. XXIII p. m. 339.* (u) Gruterus *p. XI n. 1.* (x) *Ann. II c. LXIX.* (y) Tacitus *Ann. IV c. XVII.* (z) *lib. LVII p. m. 608.* (a) *p. m. 122.* (b) Thomaſinus *de donariis p. m. 124.*

Immo pro aliis :

IOVI O. M.
TERTIVS BIWO
PRO SALVTE
PETRONII MERVLAE
P. PETRONII F.
V. S.

* * * * * * * * * * *

CAPVT SEXTVM

De

IMPETRITO, SCIENTIA AVGVRALI, HARVSPICVM DISCIPLINA, ORACVLIS, PRODIGIIS, SORTIBVS ET SACRIS MAGICIS.

Nter Veteres qui ad Oraculorum & magiæ naturalis apud Romanos notitiam faciunt, ſcriptores habemus aliquot, pleroſque tamen deperditos. VERANII quidem *Augurales libros* citat Feſtus (c), vti & APPII PVLCHRI *libros auguralis diſciplinæ* (d). Scripſerat hunc librum Appius ad Ciceronem, de quo ipſe teſtis eſt Cicero (e). Et pro eo grates agit, eumque ad commune otium ſeruare iubet (f). Vti autem pontifices ſuos habebant pontificales, ita & augures ſuos habebant augurales, in quibus omnis eorum ſcientia perſcripta erat, ad quos prouocat Cicero (g) & Seneca (h). Alii vero erant, qui

(c) *voce paludati.* (d) *voce ſolliſtimum.* (e) *III ad Fam ep. IV.* (f) *III ad Fam. ep. IX & XI.* (g) *I de diuinatione c. XXXIII.* (h) Seneca *ep. CVIII.*

qui ad haruſpicum diſciplinam faciebant, Etruſcorum *haruſpicini*, *fulgurales* & *rituales* libri, quos idem adducit Cicero. Fulguralium quidem mentionem quoque facit Ammianus Marcellinus (i), qui & libri exercituales aruſpicum eidem dicti, atque de tonitruum & fulgurum ſignis iudicabant. *Rituales* autem, ait Feſtus, *nominabantur Etruſcorum libri, in quibus perſcriptum, quo ritu condantur vrbes, aræ, ædes ſacrentur, qua ſanctitate muri, quo iure portæ, quo modo tribus, curiæ, centuriæ diſtribuantur, exercitus conſtituantur, ordinentur, cæteraque eiusmodi ad bellum ac pacem pertinentia*, quos & adlegat Cenſorinus (k). CORNELII LABEONIS *de oraculo Apollinis Clarii* librum citat Macrobius (l). *Sibyllini* atque fatidici libri in cura erant Quindecim virorum ſacris faciundis. Notior eſt hiſtoria, quam vt eam hic adducamus, de anu quam Sibyllam nuncupabant, quæ nouem ſecum ferens libros, Tarquinium Superbum, [male apud Lactantium (m) Priſcum] adierit, immenſum pro iisdem expoſcens pretium; deriſa mulier in focum qui prope erat, tres de iisdem proiiciens, pretio tamen reliquorum ſex non imminuto; & cum nihilominus pro delira haberetur, alios tres in flammam proiiciens, idem pro tribus reliquis, quod de omnibus nouem antea, pretium expoſcens. Inuſitata res tanquam diuinitus miſſa accipiebatur, emebantur libri, pretio quod poſtulauerat anus, atque in ſacrarium condebantur, vti totam hanc rem narrat Gellius, (n) atque Halicarnaſſenſis (o). Vtebantur autem iis ex Scto, ſi quando ſe-

 ditio-

(i) *lib. XXIII p. m. 245. 246.* (k) *de die natali c. XI & XVII.* (l) *I c. XVIII.* (m) *I c. VI.* (n) *I c. XIX.* (o) *lib. IV p. m. 259.*

ditionibus turbaretur status reipublicæ, vel funesta clades accepta, vel prodigia atque portenta adparuerant atque tunc deos consulere iubebantur XVuiri. Quare etiam libri fatales dicti Romanis (p), vti Liuius (q) quos modo Sibyllinos dixerat, statim fatales adpellat: *tetra prodigia nuntiata sunt, decemuiri libros Sibyllinos adire iubebantur, qui inspectis fatalibus libris, retulerunt patribus.* Alii ergo sine dubio fuere & priuati Etrusci libri fatales, quibus ex Varrone ætatem hominis duodecim hebdomadibus describi ait Censorinus (r). Adseruati vero fuere vsque ad bellum Marsicum in cella subterranea templi Capitolini, inclusi arcæ lapideæ, tandem vero cum Capitolio concremati, aliique substituti ex aliis vrbibus partim adlati, partim descripti (s). Dicit enim Lactantius (t) ex FENESTELLA, quem diligentissimum scriptorem de XVuiris facit, restituto Capitolio, retulisse ad senatum C Curionem Cos. vt legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquisita Romam deportarent: itaque missos esse P. Gabinium, M. Octacilium, L. Valerium, qui descriptos a priuatis versus circa mille Romam deportarunt. Cum vero multi supponerentur, in his quoque delectum habuit Augustus (u). Horum librorum inspectionem posteriora tempora silent, reduxit tamen vsum Aurelianus (x), & post eum Iulianus (y). Demum palam abdicati a Theo-

(p) Liuius *I c. XIV. XXII c. LVII.* (q) *XXII c. IX.* (r) *de die natali c. XIV.* (s) Halicarnassensis *c. l.* (t) Lactantius *I c. VI.* (u) Suetonius *Augusto c. XXXI.* (x) Vopiscus *Aureliano c. XVIII.* (y) Ammianus Marcellinus *lib. XXIII p. m. 238.*

Theodosio M, & iussu Honorii concremati ; id quod queritur Rutilius (z)

nec tantum Geticis grassatus proditor armis,
ante Sibyllina fata cremauit opes.

Præter hos erant & *carmina Marciana*, a vate quodam illustri, cui Marcii nomen, conscripta, quorum conquisitio ex Scto quandoque facta (a). Hanc autem Marciorum vatum diuinationem adpellat Symmachus, (b) & caducis corticibus inculcata ait, vti Cumanos monitus lintea texta. In priuatorum manibus tales libri vaticini haut facile relinquebantur, ea potissimum ex ratione, ne externi sacrorum ritus introducerentur. Quare & Scto edictum, bello Punico secundo, vt quicunque libros vaticinos precationesque aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes litterasque ad Prætorem deferrent (c). Ex seculo quarto habemus IVLIVM OBSEQVENTEM, cuius *de prodigiis* liber imperfectus tantum ad nos peruenit. Cum enim prodigia ab V. C. vsque ad Augusti tempora, sermone suo persecutus fuerit, prior pars plane deperiit, ita vt initium tantum habeamus a L. Scipionis & C. Lælii consulatu. Fragmentum hoc primus in lucem protraxit Aldus, *anno 1508* ; post, priorem quæ deperiit partem, ex scriptoribus Romanis supplere conatus fuit Conradus Lycosthenes, quæ supplementa editioni Basileensi *1551* adiecta, additis asteriscis, qui supplementa ab Obsequentis verbis distinguerent, qui tamen cum in editione Lugdunensi post facta, omissi, in caussa fuere vt Lycosthenis addita passim pro ipso Obsequente haberentur. Sua ta-

(z) *Itinerario lib. II v. 51.* (a) Liuius *XXV c. XII.* (b) *lib. IV ep. XXXIV.* (c) Liuius *XXV c. I.*

tamen Obſequenti in recentiori editione vindicauit Ioannes Schefferus, *Amſtelodami 1679 8.* E noſtrorum temporum ſcriptoribus habemus quoque quos huc feramus. E priori quidem ſeculo AVGVSTINVS NIPHVS philoſophus inſignis *de auguriis* conſcripſit libros duos *Baſileæ 1534. 4, & Marpurgi 1614. 4.* quorum primo ipſas veterum opiniones de auguriis, & quibus auguriorum ſuperſtitio conſtiterit explicat, altero omnia hæc reprobat & ipſa veterum fundamenta refellit. IOANNI PIERIO VALERIANO *de fulminum ſignificatione* declamationem debemus, quam occaſione fulgurum & oſtentorum, quæ Kl. Iulii anni M. DXVII adparuerant, cum Leo X XXXI Cardinales crearet, conſcripſit. Cum enim quid portenderent illa, anxii eſſent omnes, ipſe non ſolum fulminum ſignificationem inanem, nec de eadem disquirere Chriſtianis eſſe conueniens oſtendit, & ſi vel maxime fulmina quid portendere quis vellet, longa antiquiſſimorum temporum obſeruatione inductus, non niſi tranquillam Chriſtianorum quietem, & ſi quæ res geratur, felicem euentum iis portendi contendit. Atque ea ratione fulminum differentias, partes templi auguralis & varia adducit exempla. Multa eruditione referti ſunt CASPARIS PEVCERI *de præcipuis diuinationum generibus Commentarii*, quibus etiam magnam ſibi famam parauit auctor, prodiere *Wittebergæ 1553. 8;* quibus in id intentus, vt veras atque propheticas prædictiones a ſuperſtitioſis & diabolicis bene diſtinguat, harumque fontes monſtret & condemnet. Singulas quoque diuinationum & fatidicorum tum deorum tum hominum ſpecies, hiſtoriam & quæ in ſingulis vel vera vel vana, expoſuit egregie IANVS IACOBVS BOISSARDVS in

in tractatu suo posthumo, eoque hodiernum rarissimo, *de diuinatione & magicis praestigiis.* Prodiit additis ipsis vatum effigiebus, per Theodorum de Bry eleganter æri incisis, *Oppenheimi 1602 f.* in quo & simul varia de prophetarum, sacerdotum, phœbadum, Sibyllarum & similium oraculis extant. Negandum quidem non est, in variis diuinationum speciebus, & tum præstigiorum magicorum, tum vaticiniorum exemplis atque locis ex antiquitate eruendis egregium esse Boissardum; sed nimis quandoque credulum, & telum quod exorsus fuerat, citius nonnunquam abrumpentem. Elegantissima æque atque doctissima est IOANNIS BAPTISTAE BELLI *de partibus templi auguralis* diatriba, quæ prodiit *1637. 12,* qua ipsas auguralis templi descriptiones, & quid dextra sit auguralis, egregie explicat. Omnia vero, quæ circa diuinationes gentium ritibus obseruata fuere, explicauit *Iulius Cæsar Bulengerus.* Inter opera enim eius *Lugduni 1621 f* coniunctim edita, tomo quidem primo continentur & libri sex *de oraculis, sortibus, auguriis, auspiciis, ominibus, prodigiis, terræ motu & fulminibus.* Singula secundum partes suas examinat atque ex scriptoribus Romanis & Græcis dilucidat egregie, vt in hisce materiis primas sine dubio ferat. Partem constituunt cum Valeriani, Niphi & Belli opusculis, de quibus modo egimus, tomi quinti Thesauri Græuiani. SIBYLLINA ORACVLA ex Codicibus antiquis depromsit & notis illustrauit ediditque IOANNES OBSOPOEVS, cum interpretatione latina Sebastiani Castalionis, *Parisiis 1599 8.* Adiectus quoque ONVPHRII PANVINII tractatus *de Sibyllis.* Melius tamen fecerit, qui cum Scaligero, Casaubono, van Dalen aliisque viris celeberrimis, hæc Si-
 byl-

byllina pro ſuppoſititiis habuerit. Nec enim ipſa Sibyllarum vti fingebant, eſſe poſſunt, cum ea vti diximus, concremata; nec ea quibus Romani vſi, cum antiquiſſimum loquendi morem minime ſeruent. Immo ex verbis ſatius elici poterit, a Chriſtiano quodam potius eſſe confiẽta, ad conuincendas gentes, cum tali fraude pia haut raro vſi fuerint veteres Chriſtiani. De veritate autem horum carminum varie inter ſe diſceptarunt eruditi. ERASMVS SCHMIDTIVS quidem tribus orationibus *de Sibyllis & libris Sibyllinis* illa tanquam genuina laudat & defendit; prodiere eius nouo Teſtamento adiectæ *Noribergæ 1658 f.* Hunc ſecutus eſt ISAACVS VOSSIVS, qui ſingulari libello defendenda eadem ſuſcepit, & multis probat vaticinium de Chriſto rege, ethnicis non fuiſſe incognitum. Quare & hæc ab ethnicis conſcribi potuiſſe, cum ex multis conſtare dicat, ante aduentum Chriſti ea fuiſſe ſcripta, licet a Chriſtianis multa interpolata non neget. Prodiit hic de Sibyllinis aliisque quæ Chriſti natalem præceſſere oraculis, libellus *Lugduni Batauorum 1680 12.* Poſtea cum eiusdem *variarum obſeruationum libro, Londini 1685. 4.* DAVID BLONDELLVS in ſuo *de Sibyllis* tractatu erudito, præter earum hiſtoriam, carmina quoque poſt natum Chriſtum demum confecta, declarat; prodiit gallice *Charentoni 1649. 4.* Contra hunc, pro Sibyllinorum maxime carminum auctoritate agit IOANNES CRASSETVS, S. I. Gallus, qui diſſertationem ſuam *de oraculorum Sibyllinorum veritate Pariſiis* edidit *1678 12.* Patrum plerumque nititur teſtimoniis, qui veritatem hiſce Sibyllinis adſtruxerunt. Blondelli tamen cauſſam ſuſcepit IOANNES MARCKIVS, in *diſſertationibus academicis duo-*

duodecim, Franeckeræ 1682. 8. editis, quibus & contra Vossium & Crassetum agit, sua argumenta contra Sibyllinorum auctoritatem firmat, aliter sentientium grauiter refutat, & Sibyllarum historiam aliaque necessaria persequitur egregie. Noua quidem dissertationis suæ editione quæ *Parisiis 1684. 12* facta, respondet ad Marckii argumenta Crassetus, sed nec hanc responsionem intactam iste relinquere voluit, quin repetitas Crasseti ineptias de Sibyllinis oraculis explodat in præfatione, quam præmisit *exercitationibus* suis *iuuenilibus*, in academia Franeckerana habitis, prodiere *Gröningæ 1686. 8.* Nec mirum tam acerrime pro Sibyllinorum carminum auctoritate contendere pontificios, cum purgatorio in iisdem caussa sit dicta. Plenius omnem rem Sibyllarum tractat SERVATIVS GALLAEVS, in dissertationibus suis *de Sibyllis, earumque oraculis,* quæ prodiere *Amstelodami 1688. 4* adiectis figuris æneis, quibus omnia argumenta, quæ in hanc & illam partem adferuntur, veterum inprimis testimonia ad examen vocat, & tandem re bene examinata diiudicataque Marckium contra Crassetum defendit, omnemque Sibyllarum historiam exponit. DANIEL CLASENIVS, Helmstadiensis, tractatum composuit *de oraculis gentilium, & vaticiniis Sibyllinis*, tribus libris constantem, qui *Helmstadti 1673. 4* prodiit. Quod scriptum eruditum est & elegans, oraculorum antiquitatem, caussas & cæremonias inuestigans, quæ apud gentes obtinuerint, docens, Sibyllarum ortum atque historiam illustrans, atque de earum vaticiniis controuersiam declarans. GEORGIVS MOEBIVS *de oraculorum ethnicorum origine, propagatione & duratione Lipsiæ 1656. 4* tractatum ediderat, in quo diabolum horum auctorem

byllina pro fuppofititiis habuerit. Nec enim ipfa Sibyllarum vti fingebant, effe poffunt, cum ea vti diximus, concremata; nec ea quibus Romani vfi, cum antiquiffimum loquendi morem minime feruent. Immo ex verbis fatius elici poterit, a Chriftiano quodam potius effe confićta, ad conuincendas gentes, cum tali fraude pia haut raro vfi fuerint veteres Chriftiani. De veritate autem horum carminum varie inter fe difceptarunt eruditi. ERASMVS SCHMIDTIVS quidem tribus orationibus *de Sibyllis & libris Sibyllinis* illa tanquam genuina laudat & defendit; prodiere eius nouo Teftamento adiectæ *Noribergæ 1658 f.* Hunc fecutus eft ISAACVS VOSSIVS, qui fingulari libello defendenda eadem fufcepit, & multis probat vaticinium de Chrifto rege, ethnicis non fuiffe incognitum. Quare & hæc ab ethnicis confcribi potuiffe, cum ex multis conftare dicat, ante aduentum Chrifti ea fuiffe fcripta, licet a Chriftianis multa interpolata non neget. Prodiit hic de Sibyllinis aliisque quæ Chrifti natalem præceffere oraculis, libellus *Lugduni Batauorum 1680 12.* Poftea cum eiusdem *variarum obferuationum libro, Londini 1685. 4.* DAVID BLONDELLVS in fuo *de Sibyllis* tractatu erudito, præter earum hiftoriam, carmina quoque poft natum Chriftum demum confecta, declarat; prodiit gallice *Charentoni 1649. 4.* Contra hunc, pro Sibyllinorum maxime carminum auctoritate agit IOANNES CRASSETVS, S. I. Gallus, qui differtationem fuam *de oraculorum Sibyllinorum veritate Parifiis* edidit *1678 12.* Patrum plerumque nititur teftimoniis, qui veritatem hifce Sibyllinis adftruxerunt. Blondelli tamen cauffam fufcepit IOANNES MARCKIVS, in *differtationibus academicis* *duo-*

duodecim, Franeckeræ 1682. 8. editis, quibus & contra Vossium & Crassetum agit, sua argumenta contra Sibyllinorum auctoritatem firmat, aliter sentientium grauiter refutat, & Sibyllarum historiam aliaque necessaria persequitur egregie. Noua quidem dissertationis suæ editione quæ *Parisiis 1684. 12* facta, respondet ad Marckii argumenta Crassetus, sed nec hanc responsionem intactam iste relinquere voluit, quin repetitas Crasseti ineptias de Sibyllinis oraculis explodat in præfatione, quam præmisit *exercitationibus* suis *iuuenilibus*, in academia Franeckerana habitis, prodiere *Gröningæ 1686. 8.* Nec mirum tam acerrime pro Sibyllinorum carminum auctoritate contendere pontificios, cum purgatorio in iisdem caussa sit dicta. Plenius omnem rem Sibyllarum tractat SERVATIVS GALLAEVS, in dissertationibus suis *de Sibyllis, earumque oraculis,* quæ prodiere *Amstelodami 1688. 4* adiectis figuris æneis, quibus omnia argumenta, quæ in hanc & illam partem adferuntur, veterum inprimis testimonia ad examen vocat, &tandem re bene examinata diiudicataque Marckium contra Crassetum defendit, omnemque Sibyllarum historiam exponit. DANIEL CLASENIVS, Helmstadiensis, tractatum composuit *de oraculis gentilium, & vaticiniis Sibyllinis*, tribus libris constantem, qui *Helmstadti 1673. 4* prodiit. Quod scriptum eruditum est & elegans, oraculorum antiquitatem, caussas & cæremonias inuestigans, quæ apud gentes obtinuerint, docens, Sibyllarum ortum atque historiam illustrans, atque de earum vaticiniis controuersiam declarans. GEORGIVS MOEBIVS *de oraculorum ethnicorum origine, propagatione & duratione Lipsiæ 1656. 4* tractatum ediderat, in quo diabolum horum auctorem

 fa-

facit. Sed contra eum egit ANTONIVS VAN DALEN, cuius *de ethnicorum oraculis* extant *dissertationes duæ, quæ* prodierunt *Amstelodami 1683. 8.* Quarum prima non infirmis argumentis oraculorum defectum cum nato Christo denegat, & exemplorum potius auctoritate ad Theodosii filios ea durasse probat. Altera gentilium vaticinia nec dæmoni adscribenda, nec supra naturam fuisse probat, sed omnia vatum & fatidicarum mulierum præstigiis attribuenda. Vtrisque varia non proletaria de sacris tauroboliis, libris Sibyllinis, & variis oraculorum speciebus intermiscet; demum de ethnicorum consecrationibus schediasma adnectit. Sed in iterata editione, quæ *Lipsiæ* facta *1685. 4*, tractatus sui, se defendit contra van Dalen Mœbius, oraculorum etiam sedes & fontes exhibens, qua in re cum diuinis conueniant, vnde futurorum cognitionem habuerint, & quo vsque durauerint, docens. Mœbio tamen respondet van Dalen in nouo tractatu, quem Belgico idiomate emisit *de oraculis ethnicorum Amstelodami 1687. 8*, qui in plerisque quidem cum priori conuenit, in aliis tamen discrepat atque locupletior est.

Diuinationum genera apud Romanos varia erant, alia artis, alia naturæ (d). Omnia comprehendit Cicero (e), dum ait: *quæ est autem gens, aut quæ ciuitas, quæ non aut extis pecudum, aut monstra & fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium, [ea enim fere artis sunt] aut somniorum, aut vaticinationum [hæc enim duo naturalia putantur,] prædictione moueatur?* Eadem fere enarrat idem Cicero (f), vbi

(d) Cicero *I de diuin. c. VI & XVIII.* (e) *I de diuinat. c. VI.* (f) *de diuin. II c. VI.*

bi loquitur ; *quid existimandum est de coniectura eorum, qui extis aut auibus, aut ostentis, aut oraculis, aut somniis futura præsentiunt. Nondum dico, quam hæc signa nulla sint, fissum iecoris, corui cantus, volatus aquilæ, stellæ traiectio, voces furentium, sortes, somnia.* Sex ita diuinationum erant species : prima per exta, ex haruspicum disciplina ; altera per aues, ex augurali scientia ; tertia ex sideribus, per astrologos ; quarta per sortes ; quinta per somnia ; sexta per vaticinationes, Sibyllarum scilicet & oracula: de singulis nunc speciatim.

DE AVGVRALI DISCIPLINA

Augurium atque auspicium vnum idemque erat, qui enim primum auspices dicti, post augures adpellati(g). Seruius (h) quidem ab inuicem distinguit ea, & auspicia omnium rerum esse, auguria certarum ait : *auspicari* addit, *cuiuis etiam peregre licet ; augurium agere nisi in patriis sedibus non licet.* Verum quidem est, quod ii qui extra vrbem Romam, Coss., duces militares, aliique auspicari dicerentur (i), vsus tamen scriptorum ea fecit promiscua. Ita Cicero (k) cum dixerat, *rerum bene gerendarum auctoritates augurio contineri*, alio loco (l) dicit ; *nihil publice sine auspiciis nec domi nec militiæ geri.* Vtraque iungit & confundit, dum Vatinio obiicit : (m) *an qui tua semper sic egisses auspicia, fueris auguria dissoluturus.* Dicebatur hæc disciplina auguralis, vti Cicero ipse augur eam adpellat *nostram disciplinam* (n) & constabat ex signis atque auspiciis (o). Licet ad qua-

(g) Plutarchus *quæst. Rom. LXXII.* (h) *ad III Aeneid. v. 20.* (i) Liuius *XXVII c. XVI.* (k) *de arusp. resp. c. IX.* (l) *I de diuin. c. II.* (m) *in Vatin. c. VIII.* (n) *VII ad Fam. ep. VI.* (o) Cicero *II de LL c. VIII.*

tuor potissimum referri possent, vt sumerentur auspicia ex auibus, ex terrenis quibusdam animalibus, ex cœlo & ex diris. Auium augurium optime describit Cicero (p) *non igitur* inquit, *ex alitis volatu, nec e cantu sinistro oscinis vt in nostra disciplina est, nec e tripudiis solistimis aut somniis tibi auguror.* Auspicia enim vel ex ore vel ex volatu seruabant. Aues e quarum volatu auguria capiebantur, dicebantur alites, vti ex Cicerone vidimus; vel præpetes quæ secundum Gellium (q), opportune præuolarent, aut idoneas sedes caperent, seu auspicia facerent prosperrima. Seruius ad Virgilii locum (r)

& volucrum linguas & præpetis omina pennæ

ait, *præpetes aut superiora tenent, & præpetes vocantur, aut inferiora & dicuntur infera. Præpetes autem ideo, quia omnes aues priora petunt volando.* Festus vero sic dictas putat, quia secundum auspicium faciant præteruolantes. Ab iis quoque ipsos locos præpetes vocabant, quos aues præpetes occupauerant (s). Oscines autem secundum Appium Claudium erant, *quæ ore canentes faciebant auspicium, vt coruus, cornix, noctua: quæ vero alis ac volatu, vt buteo, sanqualis, aquila, immissulus, vulturius, pica aut Martius, Feroniusque & parra & in oscinibus & in alitibus habentur,* inquit Festus. Quo ex genere quoque superuaganea dicebatur ab auguribus auis, quæ ex summo cacumine vocem emisisset, dicta ita, quia super omnia vagatur aut canit. Sinistra autem auspicia veteribus habebantur fausta (t). Rationem reddit Varro quinto epistolicarum quæstionum apud Festum; *a deorum sede,*

(p) *VI ad Fam. ep. VI.* (q) *VI c. VI.* (r) *ad III Aen. v. 261.* (s) *c. l.* (t) Plutarchus *quæst. LXXVII.*

sede, inquit, *cum in meridiem spectes, ad sinistram sunt partes iniendi exorientes, ad dexteram occidentes: factum arbitror, vt sinistra meliora auspicia, quam dextra esse existimentur.* Aliæ autem aues a dextra, aliæ a sinistra ratum faciebant. Sic a dextra coruus, a sinistra cornix (u): & quidem solis ab ortu felix augurium dabat coruus, vti Horatius canit: (x)

oscinem coruum prece suscitabo solis ab ortu.

Quo & facit notum illud Virgilii (y)

sæpe sinistra caua prædixit ab ilice cornix

& Plautus (z)

Impetritum, inauguratum est, quouis admittunt aues, Picus & cornix est ab laua; coruus porro ab dextera consuadent.

In oscinibus quoque malum habebatur omen, si auis occineret (a). Quod si vero auspicium faustum, *aues admittere* vel *addicere* dicebantur: (b) infaustum, cum aues non addicerent. (c) Vnde & *bonis auibus rem gerere* de re felici prouerbium ortum est. Prout autem augurium faustum vel infaustum fuerit, varie quoque ab augurii euentu denominabant aues. Sic boni ominis erant *admissiuæ*, quæ consulentem iuberent (d): *bonæ, lætæ, præpetes, secundæ, pulcræ, albæ, candidæ, augustæ, faustæ, auspicatæ, felices*. Mali ominis erant *Altera, arcula*, & *inebræ*, quæ in auspiciis vetabant aliquid fieri. *Remores* aues dicebantur, quæ acturum aliquid remorari compellebant. Ita & *Cliuia* dicebantur *auspicia*, quæ aliquid fieri pro-

(u) Cicero *I de diuin. c. VI. & XXXIX.* (x) *III ode XXVII v. 11.* (y) *ecl. I. v. 20.* (z) *Asinaria actu II sc. I v. 11.* (a) Liuius *VI c. XLI.* (b) Liuius *I c. LV.* (c) Liuius *XXVII c. XVI.* (d) Festus *voce admissiua.*

ri prohibebant, vti hæc diſcimus ex Feſto. Quare & Cliuina auis Labeoni prohibitoria dicta apud Plinium (e). Inter infelicia omina reputabatur, ſi adparerent volsgræ, quæ ſe vnguibus & roſtris vellebant. Quare & inter alia portenta, quæ ante Iulii Cæſaris trucidationem acciderant, reputabatur, quod pridie Idus auem regaliolum cum laureo ramulo Pompeianæ curiæ ſe inferentem, volucres varii generis ex proximo nemore perſecutæ, ibidem diſcerpſerunt (f). Inauſpicatæ alias dictæ lugubres, funereæ, ferales, diræ, mœſtæ, auerſæ, obſcœnæ, inceſtæ, triſtes. Incendiariam quoque auem inauſpicatam facit Plinius (g), propter quam ſæpe & vrbs luſtrata, licet quænam ſit auis dubium, ipſe, ex aliorum tamen opinione talem eſſe putat, quæcunque adparuerit carbonem ferens ex aris vel altaribus. Sic & bubonem inter inauſpicatas refert (h). Præcipuus tamen aquilæ, corui, cornicis & vulturum in auſpiciis vſus erat. Neque illud hic prætereundum, differre auguralem Romanorum diſciplinam ab Etruſca, alia enim Etruſcis ſiniſtra erant, alia Romanis (i). Romulus quidem Etruſcorum diſciplinam ſequebatur in omnibus, Numa vero ordinatis ſacris, aliqua ex iisdem immutauit:

TRIPVDIVM SOLLISTIMVM.

Alterum auſpicii genus dicebatur tripudium ſolliſtimum, atque hoc non de auibus ſed pullis capiebatur. Dictum hoc putant (k), quaſi terripudium, ſeu terripauium, cum pauire priſcis idem ac ferire, & pulli paſcendo terram feriant. Si autem coniecturis propriis aliquis

(e) *X c. XIV.* (f) Suetonius *Caſare c. LXXXI.* (g) *X c. XIII.* (h) Plinius *X c. XII.* (i) *II de diuinatione c. XXXVI.* (k) Cicero *II de diuinat. c. XXXIV.*

liquis locus, tripudium a tripode dictum putem. Non enim solum in sacris Romanorum varius tripodum vsus, sed & in oraculo Delphico Græcorum vates in tripode sedebat, factum exinde vt omne oraculum vel augurium tripudium diceretur. Hinc tripudiare idem ac exultare, quia in talibus oraculis saltabant sacerdotes, & ille qui augurium ceperat. Sua tamen cuique manebunt integra. Adseruabantur autem in certa cauea pulli, quorum curam habebant pullarii, quibus cum iussu magistratus auspicantis ab hisce offerebatur offa, si bene pascerent & aliquid ex ore decideret, tum auspicanti nuntiabatur tripudium sollistimum, quem ritum clare deducit Cicero (l). Puls autem inquit Festus, dabatur pullis in auspiciis, quia ex ea necesse erat aliquid decidere, quod tripudium faceret, id est terripauium; Exinde auspicium coactum vocat Cicero (m). Bonum enim augurium esse putabant, si pulli, per quos auspicabantur, comedissent, præsertim, si eis edentibus aliquid ab ore decidisset, sin autem omnino non edissent, arbitrabantur imminere periculum. E contrario malum habebatur omen, si pulli non pascerentur; si ex cauea tardius exierint (n). Videmus id ex historia Tiberii Gracchi, cuius capiti cum periculum immineret, pullarius quoque adparuit ὁ τὰς ὄρνιθας, αἷς διαμαντεύονται κομίζων, qui escam pullis suis obiecit, quæ tamen præter vnam solam non prodiere, quamuis homo caueam sedulo concussisset: ac ne hæc quidem pauit, sed sublata sinistra ala protensoque crure refugit rursus in caueam. Quod singulare prodigium Graccho ante mortem violenter illa-

L l tam

(l) *c. l.* (m) *I de diuinat. c. XV.* (n) *VI c. XLI.*

tam fuisse narrant (o). In hoc augurii genere silentium dicebatur quod vitio carebat, ideo peritus vt adhiberetur necesse erat, qui silentium quid sit, intelligat ( ). Modus is erat : is qui auspicabatur, ita imperabat, *dicito, si silentium esse videtur, nec suspicit, nec circumspicit, statim respondet silentium esse videri. Tum ille, dicito, si pascuntur aues, pascuntur. quae aut vbi? tunc adferebat in cauea pullos pullarius*, vti narrat Cicero (q). Magnam huic augurio auctoritatem tribuebant Romani. *Hi enim*, inquit Plinius (r), *magistratus nostros quotidie regunt, domosque ipsis suas claudunt aut reserant; hi fasces Romanas impellunt aut retinent, iubent acies aut prohibent, victoriarum omnium toto orbe partarum auspices.* Cum Plinius ait, claudere eos atque reserare domus, comprobatum illud videmus ex Tiberii Gracchi, quam adduximus, historia ; qui tribunus plebis cum esset, antequam ad concionem in Capitolio frequentem domo exiret, primo mane in auspicium vocauit pullarium, non addicentibus tamen pullis (s). Quippe antequam magistratus crearentur vel praelia inirentur in auspicium vocabantur (t) pulli, & si vetante pullario quidpiam agerent, infaustum habebatur: idque euentu comprobatum esse putabant (u). Hoc aliquando auspicium mentiri ausus pullarius, tripudium sollistimum nuntiaturus consuli, cum non esset (x).

SER-

(o) Plutarchus *Gracchis p. m. 832* (p) Cicero *c. l.* (q) *c. l.* (r) *X c. XXI.* (s) Plutarchus *c. l.* (t) Liuius *X c. XL.* (u) Cicero *II de N. D. c. III. II de diuinatione c. XXXIV*, Valerius Maximus *I c. IV.* (x) Liuius *X c. XLI.*

SERVARE DE COELO.

Tertium augurii genus dicebatur ſeruare de cœlo, dum attente circumſpiciebant, num qua cœli parte aliquid ſe oſtenderet; vt fulgur, tonitru vel phœnomenon aliquod, ex quo diuinationem quandam poſſint capere. Vndecim fulminum genera adgnoſcebant Tuſci: Romani duo tantum ex iis ſeruabant, diurna, quæ Ioui attribuebant; nocturna, quæ Summano (y). Genera fulminum alii tria faciebant, vt Cæcinna apud Senecam: (z) *conſiliarium*, cum aliquid in animo verſantibus aut ſuadetur fulminis ictu aut diſſuadetur: *auctoritatis*, quod poſt rem factam eam bono maloue futuram ſignificabat; *ſtatus* fulmen habebatur vbi quietis nec agentibus quidquam nec cogitantibus quidem, fulmen interuenit. Quod auſpicium dictum putat Seruius, (a) quod non petentibus nobis ad ea, quæ in animo habemus, iure ominis offertur. Varias alias fulminum conſtituebant differentias, quas ex eodem Cæcinna pleraſque adducit Seneca (b), & quidem dicit eſſe *poſtulatoria*, quibus ſacrificia intermiſſa, aut non rite facta repetuntur. *Monitoria*, quibus docetur, quid cauendum ſit. *Peſtifera*, quæ mortem exiliumque portendunt. *Fallacia*, quæ per ſpeciem alicuius boni nocent, dant conſulatum, malo futurum gerentibus; & hæreditatem, cuius compendium magno ſit luendum incommodo. *Deprecanea*, quæ ſpeciem periculi ſine periculo adferunt. *Peremptalia*, quibus tolluntur priorum fulminum minæ. *Atteſtata*, quæ prioribus conſentiunt. *Atterranea*, quæ in

(y) Plinius *II c. LII.* (z) *II nat. quæſt. c. XXXIX.* Ammianus Marcell. *lib. XXIII p. m. 246.* (a) *ad IV Aen. v. 341.* (b) *nat. quæſt. II c. XLIX.*

in incluso fiunt. *Obruta*, quibus iam prius percussa nec procurata feriuntur. *Regalia*, quorum vi tangitur vel comitium, vel principalis vrbis liberæ loca : quorum significatio regnum ciuitati minatur. *Inferna*, cum e terra exiliunt ignes. *Hospitalia*, quæ sacrificiis ad nos Iouem arcessunt, & [vt verbo eorum molliori vtar] inuitant *Auxiliaria*, quæ aduocata sed aduocantium bono veniunt. Alia fulminum nota diuisio erat in perpetua, finita & prorogata. *Perpetua* dicebantur, quorum significatio ad totam vitam pertinere dicebatur, nec vnam rem enuntiare, sed contextum rerum per omnem deinceps ætatem futurarum complecti. Atque hæc familiaria in totam vitam fatidica dicebantur, quæ prima familiam suam cuique indepto, vel in nouo hominis aut vrbis statu fiebant. *Finita* ad diem respondere dicebantur, nec vltra decem annos portendere priuata, præterquam aut matrimonio primo facta, aut natali die. Publica autem non vltra tricesimum annum, præterquam in deductione oppidorum extendi. *Prorogatiua* dicebant, quorum minæ differri quidem, auerti tollique minime possint (c). Fulmen autem si a sinistris ad dextra adparuerat, Romani ex Etruscorum disciplina pro fausto habebant (d). *Laua enim fulmina prospera habebantur*, inquit Plinius (e), addens ; *perplurimum referre vnde venerint fulmina, & quo concesserint. Optimum autem esse in exortiuas redire partes, ideoque cum a prima cœli parte venerint, & in eandem concesserint, summam portendi felicitatem, catera minus esse prospera aut dira ; atque ex iis maxime dira, quæ Septentrionem ab occasu attingunt.*

(c) Plinius *II c. LII.* Seneca *natur. quæst. II c. XLVII & XLVIII.* (d) Halic. *lib. II p. m. 80.* (e) *II c. LIV.*

gunt. Quædam etiam fulgura enuntiare fas non putabant, nec audire, præterquam si hospiti indicentur aut parenti. Infera fulmina quæ brumali tempore ex terra erumpere aiebant, sæua maxime & execrabilia habebantur (f) Fulmen igitur sinistrum auspicium ad omnes res, præterquam ad Comitia dicit Cicero (g). Quod quidem reip. caussa institutum fuisse addit, vt comitiorum vel in iudiciis populi, vel in iure legum, vel in creandis magistratibus principes ciuitatis essent interpretes. In commentariis enim augurum scriptum haberi testatur, (h) IOVE TONANTE, FVLGVRANTE COMITIA POPVLI HABERE NEFAS. Immo si inter ipsa comitia tale quidpiam superueniret, vitium dicebatur, quod comitia turbabat (i). Nec etiam tribunus plebis agere cum populo poterat, cum constaret de cœlo esse seruatum. (k) Tantæ igitur auctoritatis habebatur hoc augurii genus, vt & summam vim fulminum iudicarent, & quidquid exta, quidquid aues minarentur, secundo fulmine aboleri putarent (l). In omnibus autem Comitiis vel legum ferendarum, vel magistratuum creandorum, vel iudicii publici, antequam inirentur, Consules, aliique magistratus maiores, seruabant de cœlo, & vel auspicio rem geri adserebant, vel collegæ obnuntiabant, hac formula vtentes, ALIO DIE; quo ipso solennem conuentum & populi suffragia prohibebant, impediebantque, (m) vti infra libro secundo, *de Comitiis* dicetur pluribus. Fulmina vero alia certis quibusdam sacris atque preca-

(f) Plinius *II c. LII.* (g) *II de diuinatione c. XVIII & XXXV.* (h) *II de diuin. c. XVIII.* (i) Liuius *XL c. XLII.* (k) Cicero *in Vatinium c. VII.* (l) *natur. quæst. II c. XXXIV.* (m) Dio *lib. XXXVIII. p. m. 67.*

tionibus vel cogi dicebantur vel impetrari (n). Indeque fulmen *impetratum*. Impetrare terminus erat auguralis, dicebaturque de eo, cum fausta atque sinistra fulmina a diis petebantur; siue cum Iupiter eliciebatur, qui exinde Elicius dictus (o). Quale petiit Tullus Hostilius, cui tamen cum sacrum non rite curauerat, non solum nulla oblata cœlestium species, sed ipse ira Iouis fulmine ictus, cum domo conflagrauit (p). Indeque Plinius (q) cum verbis an aliqua vis insit, disquireret, alia verba impetrantis, alia depulsoris, alia commentationis esse ait: quod conuenit cum iis, quæ ante dixerat, certis precationibus impetrari fulmina. Quare & Cicero (r) magnam vim esse & in impetrandis consulendisque rebus ait; & auibus magnas res impertiri, vel vt alii legunt, impetrari solere idem dicit (s). Impetratum enim veteribus idem erat ac ratum (t). Hoc autem impetratum sæpius, antiquissimis præsertim temporibus, efferebant per impetritum, pro vno enim eodemque adgnoscit Festus. Inde Plautus (u)

Impetritum inauguratum est, quouis admittunt aues.

Non ergo habent, cur tam anxii sint in hac enodanda voce, Gutherius (x) & Bellus (y): modo legendo impetrito, quasi in petra fixo: modo partito, quia templum augurale in certas regiones partiri mos erat; modo aliud quid fingendo; quia vti diximus impetritum nihil aliud erat quam impetratum.

AVSPI-

(n) Plinius *II c. LIII.* (o) Plinius *c. l.* (p) Liuius *I. c. XXXI.* (q) *XXVIII c. II.* (r) *I de diuin. c. II.* (s) *I de diuin. c. XV.* (t) Macrobius *Saturn. I c. VII.* (u) *Asin. actu II sc. I v. 11.* (x) *de vet. iure pontif. lib. IV c. XIV:* (y) *de partibus templi auguralis c. I.*

AVSPICIA EX DIRIS.

Quartum capiebatur ex diris, siue signis tristibus; de quo Cicero (z) *diræ*, inquit, *sicut cætera auspicia, aut omina vt signa, non caussas adferunt, cur quid eueniat, sed enuntiant euentura, nisi prouideris.* Exempla habemus passim apud Liuium, dum boues locuti, lapidibus pluerit, infantes bicipites nati, ædes sacræ fulmine tactæ &c. & late describit Ouidius (a):

Arma ferunt inter nigras crepitantia nubes,
terribilesque tubas, auditaque cornua cœlo.
præmonuisse nefas, solis quoque tristis imago
lurida sollicitis præbebat lumina terris.
Sæpe faces visæ mediis ardere sub astris,
sæpe inter nimbos guttæ cecidere cruentæ.
cœrulus & vultum ferrugine lucifer atra
sparsus erat, sparsi lunares sanguine currus.
tristia mille locis Stygius dedit omina bubo
mille locis lacrymauit ebur, cantusque feruntur
auditi, sanctis & verba minantia lucis.

Quæ prodigia procurare mos erat, de quo supra.

RITVS ET LOCVS AVGVRII

Ritum augurii solennem describit Liuius (b). Augur cum auspicari vellet, in locum auguriis destinatum se conferebat. Alius autem locus erat in ipsa vrbe in monte Palatino, forsan illo ipso loco, quo Romulo duodecim vulturum augurium adparuerat; quippe Romulo Palatinum montem fuisse οἰωνιστήριον testatur Halicarnassensis (c). Clarius hoc patet ex eo, quod auspicia captare olim intra pomœrium moris. Antiquissimum

(z) *I de diuin. c. XVII.* (a) *XV Metam. v. 880.* (b) *I c. XVIII.* (c) *lib. I p. m. 73.*

mum autèm Romuli pomœrium Palatini montis radicibus terminabatur (d). Locus is dicebatur auguratorium, quod in regione vrbis decima in monte Palatino adgnoſcunt Petrus Victor, Onuphrius Panuinius, Marlianus & alii. Atque is locus ſingulari modo ad id inſtructus & ædificatus fuiſſe videtur, cum in lapide priſco (e) videamus, Auguratorium cum dilapſum, reſtitutum fuiſſe ab Hadriano. Illud autem & auguraculum & arcem fuiſſe dictam ex Feſto patet, & reſpondebat augurali, quod in caſtris erat. Publicum enim locum in vrbe ad auguria deſtinatum fuiſſe ex Dione Caſſio (f) adparet, qui de belli ciuilis temporibus cum Cæſar Romæ, Pompeius Theſſalonicæ hiemaret, hunc ſimulacrum vrbis inſtituiſſe ſcribit καὶ τι καὶ χωρίον ἐς τὰ οἰωνίσματα δημοσιώσας *locum ad capienda auſpicia publicum feciſſe.* Idem auguraculum intelligit Liuius (g) vbi ait: *Numam ab augure deductum fuiſſe in arcem.* Atque hæc illa ipſa arx erat, ex qua fecialis in pangendis fœderibus graminis herbam puram adferebat (h). Alius augurii locus erat in pomœrio, de quo Gellius (i): *pomœrium* inquit, *eſt locus intra agrum effatum, per totius vrbis circuitum pone muros regionibus certis determinatus, qui facit finem vrbani auſpicii.* Ex quo etiam videmus, hæc duo ſub vrbani auſpicii nomine fuiſſe comprehenſa. Et quidem in omnibus vrbis collibus pomœrio incluſis, auſpicia captari ſolita, excepto ſolo Auentino, ex Gellio & Feſto diſcimus, idque ideo, quia obſcœnis auibus Auen-

(d) Gellius *XIII c. XIV.* Feſtus *voce proſimurium.* (e) Gruterus *p. CXXVIII n. 4.* (f) *lib. XLI p. m. 173.* (g) Liuius *I c. XVIII & X c. VII.* Cicero *III de officiis c. XVI.* (h) Liuius *I c. XXIV.* (i) *c. l.*

uentinum putabant ominoſum, ob auſpicia Remi. Tandem quoque extra vrbem ἔξω πόλεως, vti inquit Plutarchus (k), captabantur auſpicia. Tempus augurii erat poſt noctem mediam, cœlo tranquillo, quod (l) dicebatur ſilentium, ab eo, quod ſileretur, vti explicat Varro. (m) Rationem habet Plutarchus (n), quod cum venti ſpirent, aues non conſtanter maneant, neque firma exhibeant auguria; itaque tranquillo cœlo captanda auguria, ita vt apertis vti liceat lucernis. Quare ſilentio ſurgere Feſtus ait dici, cum quis *poſt mediam noctem auſpicandi cauſſa ex lectulo ſuo ſilentio ſurrexit, & liberatus a lecto, in ſolido ſe poſuit, ſedetque ne quid eo tempore deiiciat, rurſusque ſe in lectum repoſuit: hoc enim eſt proprie ſilentium, omnis vitii in auſpiciis vacuitas.* Quare & Macrobius (o) *poſt mediam noctem*, ait *auſpicantur.* Dionyſius Halicarnaſſenſis (p) περὶ τὸν ὄρθρον *ſub diluculum*, & quidem illo ipſo die, quo quid agendum erat: poſt exortum enim ſolem agebant, auſpicatique & egiſſe eadem die dicuntur (q). Alio autem modo augurium captabant augures publici, alio modo auſpicabantur magiſtratus; alio modo Imperatores in caſtris. Augures publici quidem a Numa Pompilio inter octo ſacerdotiorum genera alia fuere inſtituti, vt ſigna diuinitus edita interpretarentur quid portenderent, idque ex quatuor iſtis auguralis diſciplinæ partibus (r). Hi autem auguria aliter non capiebant, niſi fuerint conſulti (ſ)

M m atque

(k) *Marcello p. m. 300.* (l) Liuius *XXXIV c. XIV.* Gellius *III c. II.* (m) *de L. L lib. V p. m. 31.* (n) *quæſt. Rom. LXXI.* (o) *Saturn. I c. III.* (p) *lib. II p. m. 80.* (q) Macrobius *c. l.* (r) Halicarn. *lib. II p. m. 125.* (ſ) Halic. *lib. III p. m. 201.* Liuius *IV c. XXXI.* Liuius *VIII c. XXIII.*

atque dum pro more in augurali disciplina recepto deos dicebantur consulere. Indutus scilicet augur consultus, erat læna vel trabea, sedem capiebat, vel cubabat capite velato, lituum dextra tenens (t), qui baculus erat sine nodo aduncus, atque Romuli fuisse putabatur, quo vrbis regiones cum eas conderet, direxerit (u). Isto lituo describebant cœli regiones, primum quidem in partes quatuor, sinistra ab Oriente, dextra ab occasu, antica ad meridiem, postica ad septentrionem (x). *Antica*, enim secundum Festum (y), dicebantur *quæ ante nos sunt, quæ post nos sunt, postica dicuntur : & dextram anticam, sinistram posticam dicimus. Sic etiam ea cœli pars, quæ sole illustratur ad meridiem, antica vtique nominatur ; quæ ad septentrionem est, postica ; rursumque diuiduntur in duas partes, orientem atque occidentem.* In sedecim partes cœlum diuidebant Tusci. Prima est a septentrionibus ad æquinoctialem exortum : secunda ad meridiem, tertia ad Aequinoctialem occasum : quarta obtinet, quod reliquum est ab occasu ad Septentriones. Has iterum in quaternas diuisere partes, ex quibus octo ab exortu sinistras, totidem e contrario adpellauere dextras, vti videmus ex Plinio (z). Romani autem non nisi priores quatuor adgnoscebant (a). Scrupulum quidem mouent Liuius (b) & Dionysius Halicarnassensis (c), qui dextras auguralis templi partes ad meridiem, læuas ad septentrionem statuunt : Sed diuersas templi auguralis fuisse diuisiones fuse probat Bellus, ita vt dum

(t) Liuius *I c. XVIII.* (u) Cicero *I de diuinatione c. XVII.* (x) Varro *VI de L. L. p. m. 47.* (y) *voce posticum.* (z) *II c. LIV.* (a) *II de diuin. c. XVIII.* (b) *I c. XVIII.* (c) *lib. II. p. m. 80.*

dum Oriens ſpectetur, meridies faceret dextras, ſeptentrio ſiniſtras ; cum vero meridies, orientis partes a ſiniſtra, occidentis a dextra erant. Semper tamen vti ex Liuio videmus, regiones ex oriente ad occaſum determinabantur. Oritur illa diuerſitas ex eo, quod auguralis Romanorum diſciplina ab Etruſcorum diſcrepabat, vt alia Etruſcis ſiniſtra eſſent, alia Romanis (d). Atque hoc in Etruſcorum diſciplina adpellabant partiri ſidera, de quo Statius (e):

ſic fatus, & alto
membra locat ſcopulo. tunc plura, ignotaque iungit
numina, & immenſi fruitur caligine mundi.
Poſtquam rite diu partiti ſidera, cunctas
pertegere animis, oculisque ſequacibus auras.

Dicit ignota iungit numina, quæ augurum erant comprecationes Ciceroni (f) etiam notæ, quas Halicarnaſſenſis (g) τὰς νομίμους εὐχὰς legibus præſcriptas preces vocat. Locus ita deſcriptus dicebatur *templum*, de quo Varro (h): *in terris*, ait, *dictum templum locus augurii aut auſpicii cauſſa quibusdam conceptis verbis finitus. Concipitur verbis non iisdem vndiquaque. In arce ita. Teſtaque meta ſunto, quoad ego eas relinquam, & nuncupauero. Olla ver arbor, quidquid eſt, quam me ſentio dixiſſe, templum tectumque ferto in ſiniſtrum. Olla ver arbor, quidquid eſt quod me ſentio dixiſſe, templum tectumque ferto in dextrum. Interea concretione, conſpicione, cortumione, vtique ea rectiſſime ſenſi.* Locus quidem corruptus, fruſtra tamen in eodem reſtituendo laborant

Mm 2 Bu-

(d) Cicero *II de diuin. c. XXXVI.* (e) *Thebaid. III v. 495.* (f) *de diuin. III c. XX.* (g) *lib. X p. m. 659.* (h) *lib. V de L. L. p. m. 44. & VI de L. L. p. m. 47.*

Bulengerus (i) & Iosephus Scaliger (k). Quia ex veteri Hetruscorum lingua hæc desumta sunt verba, quæ sæpe propria erant, & non nisi ex priscis tabulis restituenda. Sensus autem mihi talis videtur: Auspicantem hac voce tesca nunc metam seu limites adsignare, prout istos nuncuparet seu effaretur, inde determinare regiones a sinistra ad dextram, seu ab oriente ad occasum, vt vera spectione vti possit, quæ per tria verba obsoleta intelligitur. Vocabatur ergo & *tescum* quippe tesca per loca augurio designata explicat Festus. Communiter quidem templum augurale arcem quoque dictum volunt, sed perperam. Templum enim augurale ab arce bene distinguit Varro. Nec templum dici poterat, nisi locus augurio destinatus, conceptis verbis lituo esset determinatus (l). Liuius autem augurem, Numam, statim ab initio in arcem deduxisse ait, antequam adhuc determinatæ essent regiones. Arx ita solus iste locus in Palatino monte, auguriis vrbanis destinatus dicebatur. Augures isti quidem, licet augurium secundum fuisset, non statim adquiescebant, sed aliud insuper, quo prius firmaretur, expectabant, de quo Virgilius (m) canit:

da deinde auxilium pater, atque hæc omina firma.
vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
intonuit læuum, & de cælo lapsa per vmbras
stella facem ducens multa cum luce cucurrit.

Horum etiam consuetudinem fuisse contendit Seruius, (n), vt si ad aquas venissent, inclinati aquas haurirent, exinde & manibus & fusis precibus vota promitterent, vt vi-

(i) *de auspiciis c. XII.* (k) *in notis ad dictum Varronis locum.* (l) Liuius *I c. XVIII.* (m) *Aen. II v. 692.* (n) *ad IX Aen. v. 22.*

vt visum prosperarent dii augurium, quod aquæ intercessu disrumpi putabant, de quo & ipse Virgilius (o):

& sic effatus ad vndam
processit, summoque hausit de gurgite lymphas.

Vtrumque tamen cum magistratus de cœlo seruarent, necesse non erat. Dicebantur autem vel de cœlo seruare, vel aues consulere & augurium agere (p); aues vero addicere vel non addicere (q), vel ratum facere (r). Alia res erat, cum auspicarentur Magistratus, qui cœlum non vti augures partiebantur, sed *tabernacula* capiebant (ſ), quod Græcis dicebatur σκηνή. Totam rem exponit Plutarchus (t), dum inquit: ὅταν ἄρχων ἐπ᾽ ὄρνισι καθεζόμενος ἔξω πόλεως οἶκον καὶ σκηνὴν μεμισθωμένην, ὑπ᾽ αἰτίας ἀναγκασθῇ μήπω γεγονότων σημείων βεβαίων ἐπανελθεῖν εἰς πόλιν, ἀφεῖναι ἔχρην τὸ προμεμισθωμένον οἴκημα καὶ λαβεῖν ἕτερον ἐξ οὗ ποιήσεται τὴν θέαν αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς. *cum auspicaretur consul, in domo extra vrbem, vel tabernaculo ad id conducto sedebat; quod si qua de caussa redire in vrbem nullis dum visis certis signis cogeretur, relinquendum erat prius conductum tabernaculum, & quærendum alterum, ex quo de integro spectionem faceret.* Ex quo Plutarchi loco videmus, fuisse extra vrbem loca quædam circumsepta, quæ pretio conducere magistratus, qui auspicarentur, solebant, sub dio tamen fuere, vt adspectus vndiquaque liber esset: vti in hortis Scipionis auspicatum fuisse Tiberium Gracchum testatur Cicero (u). Necesse autem e-

 rat

(o) *IX. Aen. v. 22.* (p) Varro *de L. L lib. V p. m. 37.* (q) Liuius *XXVII c. XVI.* (r) Cicero *I de diuin. c. XXXIX.* (ſ) Cicero *II de diuin. c. XXXV.* (t) *Marcello p. m. 300.* (u) *II de N. D. c. IV.*

rat vt rite caperetur tabernaculum (x), quod & talem vim habebat, vt & si non rite captum, omnia haberentur vitiosa (y). Quid autem per tabernaculum non rite vel vitio captum intelligatur, discimus ex Cicerone, (z) vbi de Tiberio Gracccho: *post ex prouincia litteras ad collegium misit, se cum legeret libros, recordatum esse vitio sibi tabernaculum captum fuisse in hortis Scipionis, quod cum pomœrium postea intrasset, habendi senatus caussa, in redeundo cum idem pomœrium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos esse consules.* Obscurus quidem videtur locus, enodandus tamen est. De eadem caussa loquuntur Cicero & Plutarchus, scilicet de tabernaculo, quod vitio captum a Ti. Sempronio Graccho, alter ergo ex altero explicandus. Cum enim extra vrbem auspicaretur consul, signo certo non statim adparente, negotii cuiusdam [vti Gracchus senatus habendi] caussa in vrbem reuerteretur; confecto vero negotio rediret, & pomœrium transiret, dum repetendum ab integro erat auspicium. Gracchus ergo cum pomœrium transeuns auspicium quod prima vice deseruerat, in alio loco redintegrare esset oblitus, tabernaculum vitio cepisse dicitur Ciceroni, quia ceperat quidem tabernaculum, illud tamen misso priori auspicio, non mutauerat, exinde non rite captum dicebatur: cum vitium in auspiciis esset illud, quidquid contra morem consuetum vel religionem gestum, vt adparet ex Liuio (a). Spectionem instituebant magistratus vel in loco libero, sub dio, capto tabernaculo, exeuntes, quo liberior esset adspe-

(x) *II de diuinatione c. XXXV.* (y) Liuius *IV c. VII. XLV c. XII.* Cicero *I de diuin. c. XVII.* (z) *II de N. D. c. IV.* (a) *lib. XLI c. XVIII.*

ſpectus, vti de Romulo habet Dionyſius Halicarnaſſenſis (b) ἀναστὰς περὶ τὸν ὄρθρον ἐκ τῆς σκηνῆς προῆλθεν. στὰς δ' ὑπαίθριος ἐν καθαρῷ χωρίῳ. *Surgens diluculi tempore e tabernaculo exibat ſtans ſub dio in loco libero.* Ex Plutarchi tamen loco ſupra adlegato videmus, ex ipſo quoque tabernaculo factam τὴν θέαν ſpectionem. Tunc immolatis rite victimis Iouem precabantur, vt cœleſtia ſigna fauſta adparerent (c). Sedentes vero auguria captare ſolitos fuiſſe ex iſto Plutarchi loco videmus, quod & confirmat Seruius ad locum Virgilii (d)

ſacrata valle ſedebat.

Cubantes tamen in lecto auguria quoque quærere ſolitos fuiſſe diſcimus ex Feſto: idque tum obſeruatum fuiſſe putem, cum in ipſo tabernaculo auſpicabantur. Inde proſpectum in vrbem & agrum capiebant, atque immotis oculis cœlum intuebantur ſerenum (e) & de cœlo ſeruabant; quod magiſtratuum proprium erat (f). Adhibebant ad hæc augurem publicum, qui eorum iuſſa exſequeretur (g). Vnicum tamen ſignum ſufficiebat, nec alia vt in auguribus erant exſpectanda (h). Tertius locus auguriorum erat in caſtris, qui dicebatur augurale (i), ante quod exſtructa ara auguralis (k). Dicebatur illud etiam templum, vt ex Liuio (l) diſcimus, qui Q. Petillium & C. Valerium in Gallia inter ſe ſortitos inducit, qua quisque parte hoſtem adgrederetur, vbi ſubiungit: *Valerium auſpicato ſortitum conſtabat, quod in*

(b) *lib. I p. m. 80.* (c) Liuius *I c. XVIII.* Halicarn. *c. l.* (d) *Aen. IV v. 4.* (e) Liuius *c. l.* (f) Gellius *XIII c. XIV.* (g) Halic. *lib. II p. m. 81.* (h) Dio Caſſius *lib. XXXVIII p. m. 67,* (i) Tacitus *Ann. II c. XIII.* (k) Tacitus *Ann. XV c. XXX.* (l) Liuius *XLI c. XVIII.*

in templo fuisset: in Petillio id vitio factum, quod extra templum sortem in sitella in templum latam, foris ipse posuerit. Vtebantur autem auspicantes Imperatores reliquis auguriorum generibus. Sic Fabio aduersus Metapontinos & Tarentinos agenti aues non addixerunt (m). L. Papirius ante pugnam cum Samnitibus in auspicium misit pullarium (n). Ante pugnam enim, cum nihil apud Romanos nec domi, nec militiæ, nisi auspicato gereretur, auspicari semper ab imperatoribus, aduocatis in consilium auspicibus, solenne erat.

AVSPICIORVM SPECIES

Auspicia prout euenerant, erant vel oblatiua, vel impetrita vel statiua. *Oblatiua* quæ non poscebantur, atque dum in potestate erat videntis, vtrum id quod subito euenerat auspicium, ad se pertinere velit, an refutet & abominetur (o). *Impetrita* erant, quæ optata eueniebant. *Statiua* in quibus considerabatur, quo in loco auguria peragi debeant (p). Alia auspicia ab accidenti distinguebantur. Sic *Iuge* auspicium cum obuenerit, augures præcipere dicit Cicero (q), vt iumenta iubeant disiungere. Hoc autem secundum Festum est, cum iunctum iumentum stercus facit. Quæ Festi explicatio Ciceronis verbis magis conuenit, quam Seruii, qui ad verba Virgilii (r)

quatuor hic primum omen, equos in gramine vidi

ne prodituro magistratui plaustrum disiunctis bobus obueniret, obseruatum fuisse ait. Cicero enim augures præcepisse dicit, vt iumenta disiungerentur, ne iuge auspi-

(m) Liuius *XXVII c. XVI.* (n) Liuius *X c. XL.* (o) Seruius *ad Virgilii Aen. XII v. 260.* (p) Seruius *ad Aeneid. III v. 84.* (q) *II de diuin. c. XXXVI.* (r) *Aen. III v. 537.*

ſpicium eueniat, quod Seruii verbis eſt contrarium. *Pedeſtria* auſpicia nominabantur ſecundum Feſtum, quæ dabantur a vulpe, lupo, ſerpente, equo, cæterisque animalibus quadrupedibus. *Peſtifera* cum cor in extis, vel caput in iecinore non fuiſſet. *Piacularia* quæ ſacrificantibus triſtia portendebant, cum aut hoſtia ab ara profugiſſet, aut percuſſa mugitum dediſſet, aut in aliam partem corporis, quam oporteret, decidiſſet. *Caduca* auſpicia erant, cum aliquid in templo excidit, veluti virga e manu. Latius tamen patuiſſe videntur, vt etiam comprehenderent varia omina, vt ſi pileus vel corona de capite, tunica de corpore decideret, equus ephippia deiiceret vel ſimilia. *Perennia* auſpicia memorat Cicero (ſ); explicat Feſtus, quod perenne auſpicari dicatur, qui amnem aut aquam, quæ ex ſacro oritur, auſpicato transeat, & alio loco (t) ait: *amnis eſt in Tiberim profluens, quem magiſtratus auſpicato tranſeunt, cum in campo quid agere volunt, quod genus auſpicii perenne vocatur. Cœleſtia* ſecundum Feſtum dicebantur, cum fulminat aut tonat, ſiue cum de cœlo ſeruabatur. Alia ab obiecto diſtinguebantur. Sic quæ ante conſulum creationem agebantur, auſpicia conſularia dicta (u). Alia erant *auſpicia militaria*, quæ eodem quo reliqua, modo, antequam prælium iniretur, peragebantur. E quorum numero erat, quod ex acuminibus dictum, idque totum erat militare (x): de quo & Arnobius (y) *an Martium* inquit, *diſcrimen obeuntes ſpem prælii ſumitis & ex acuminibus auſpicatis.* Ex terræ enim infixis ſignis militaribus,

N n

(ſ) *II de N. D. c. III.* (t) *voce Petronia.* (u) Cicero *pro Murana ab initio.* (x) Cicero *II de diuinatione c. XXXVI.* (y) *lib. II p. m. 91.*

ribus, quæ infra acuminata erant, fuiſſe capta, probat Caſpar Geuartius (z), ita vt ſi facile humo euellerentur, fauſtum præberent omen, contrarium ſi difficulter. Quale exemplum refert Valerius Maximus (a) de C. Flaminio. Sublata tamen hæc auſpicia poſtea, cum bella per proprætores & proconſules adminiſtrarentur, quibus auſpiciorum ius nullum: hinc ne impedirentur auſpiciis iſti, lectica operta iter facere ſolebant teſte Cicerone (b). Magnæ apud Romanos auctoritatis erat *augurium ſalutis*, cuius mentionem facit Cicero (c). Deſcribit illud Dio (d), quod fuerit genus diuinationis, quo probetur, concedantne dii, vt populo ſalutem poſtulent. Ad id deſtinabatur ſingulis annis dies, quo nullus exercitus ad bellum eſſet profectus, nulla pugna fuiſſet, alias purum non capiebatur & ob ſigna infelicia impediebatur. Itaque non niſi quieto imperio fieri poterat. Hoc intermiſſum per aliquod tempus reſtituit Auguſtus (e), & per viginti annos omiſſum Claudius (f).

AVSPICIORVM AVCTORITAS.

Tantæ apud Romanos auctoritatis erant auſpicia, vt nihil maioris rei niſi auſpicato ne priuatim quidem gereretur (g). Bellicam rem adminiſtrari niſi auſpicato nolebant (h): Magiſtratus non niſi auſpicato creabantur (i), exinde Conſules auſpicato renuntiati dicuntur (k) &

(z) *I electt. c. II.* (a) *I c. VI.* (b) *II de diuinatione c. XXXVI.* (c) *I de diuinatione c. XLVII.* (d) *lib. XXXVII p. m. 40.* (e) Suetonius *Auguſto c. XXXI* Dio *lib. LI p. m. 457.* (f) Tacitus *Ann. XII c. XXII.* (g) Cicero *I de diuinatione c. XVI.* (h) Cicero *II de diuinatione c. XXXVI.* Liuius *XX c. I.* (i) Halicarn. *lib. II p. m. 81.*

(k), & plebeium magiſtratum nullum auſpicato creari ait Liuius (l), quod tamen poſt mutatum. Solenne enim ante Comitia auguria facere. Dictator creabatur nocte, ſilentio, vti moris fuiſſe ait Liuius (m), ſiue auſpicato. Sic & antequam leges promulgarentur, auguria fiebant (n). Templa non niſi per augures inaugurabantur. Matrimonia adhibitis auſpicibus contrahebantur (o). Et ſic de reliquis rebus, quæ maioris eſſent momenti. Quidquid ergo captatis prius auſpiciis peragebatur, auſpicato fieri (p); quod autem neglectis fiebat auſpiciis, nullis auſpiciis (q), vel contra auſpicia fieri dicebatur (r).

DE IIS, QVI AVSPICIORVM HABVERINT POTESTATEM.

In rebus publicis auſpicii ius primo tempore penes patres ſolos erat, ſiue penes magiſtratus patritios (ſ) ex oratione P. Decii adparet, qui ad patritios ita (t): *ſemper iſta audita ſunt eadem, penes vos auſpicia eſſe, vos ſolos gentem habere, vos ſolos iuſtum imperium, & auſpicium domi militiæque.* Poſtea vero cum & conſules ex plebeiis fierent, auſpicia quoque ceſſere magiſtratibus plebeiis, cum omnes magiſtratus maiores auſpicandi habuerint poteſtatem. Clarius id patet ex Liuio (u), qui poſtquam bellum contra Herni-

(k) Cicero *pro Murana ab initio.* (l) *VI c. XLI.* (m) *IX c. XXXVIII.* (n) Halicarn. *lib. X p. m. 659.* Liuius *IX c. XXXIX.* (o) Cicero *pro Cluentio c. V & de diuinatione I c. XVI.* (p) Cicero *pro Murana ab initio.* Liuius *V c. XLI.* (q) Cicero *pro Cluentio c. V.* (r) Cicero *ad Atticum VIII ep. III de ſenectute c. IV.* (ſ) Liuius *IV c. VI. VI c. XLI.* (t) Liuius *X c. VII* (u) *VII c. VI.*

nicos L. Genucio consuli ex plebe demandatum fuisse dixerat, addit : *in exspectatione ciuitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset ; perinde vt eueniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulta habitura.* Auspicari necesse erat, cum bella nisi auspicato geri non poterant. Consul autem dicitur suis auspiciis rem gessisse, auspicia ergo habebat. Cum vero consul iste male rem gessisset, fremebat populus : *irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset.* Translata ergo auspicia dicuntur, a patriciis scilicet ad plebeios. Tandem etiam cum lege Ogulnia & pontificatus & auguratus plebi fuere communicata (x). Patet id quoque ex eo, quod consul consuli obnuntiare poterat, obnuntiatio autem auspicia sequebatur. Hoc tamen moris erat, vt cum nullus esset magistratus patritius, auspicia ad patres redirent (y), vti per interregnum renouata auspicia videmus apud Liuium (z). Diuersa autem inter se erant augurum auspicia & magistratuum. Augures quidem ex certis signis, quæ facta, fulgure, tonitru &c. comitia impediebant & dirimebant. Rem explicat Cicero, (a) qui postquam dixerat, facilius quid agi posse vi magistratus, quam iure sacerdotii, concludit tandem: *nos enim* [de auguribus loquitur, quia ipse augur] inquit *nuntiationem solum habemus, Consules & reliqui magistratus etiam spectionem.* Ioue enim fulgurante vel tonante comitia haberi nefas, inde fulmen sinistrum ad omnes res bonum adpellat Cicero, præterquam ad comitia; quia ad hæc plane nullum bonum. Quod si tale quidpiam

(x) Liuius *X c. VIII & IX.* (y) Cicero *ad Brutum ep. V.*
(z) Liuius *V c. XXXI.* (a) *Philippica II c. XXXII.*

piam acciderit, nuntiabant augures publici, quibus tamen mentiri auſpicia nefas erat. Videmus ergo ex Liuio, vitium de cœlo, quod comitia turbaret, interueniſſe (b). Talem autem nuntiationem auguribus competiiſſe videmus ex Ciceronis loco ſuperiori, & ex verbis veteris iuris pontificii, cuius fragmenta Cicero adducit (c): *quæque augur iniuſta, nefaſta, vitioſa, dira, defixerit, irrita infectaque ſunto, quique non paruerit, capitale eſto.* Magiſtratus autem vtrumque habebant, & nuntiationem & ſpectionem: *omnibus enim magiſtratibus auſpicia dantur*, inquit Cicero (d). Augures non niſi iuſſi de cœlo ſeruabant, &, comitiorum præſertim tempore, ſpectionem non habebant, ſed ſi fulgur vel tonitru acciderat, nuntiabant. Magiſtratus autem & de cœlo ſeruabant & obnuntiabant, hac formula vtentes, ALIO DIE. Bene ergo intelligendus eſt Feſtus, qui ſpectionem duntaxat auguribus conceſſam ait, quorum conſilio rem gererent magiſtratus, non vt nuntiando poſſent impedire quæcunque vidiſſent. Loquitur enim ibi de obnuntiatione: Nuntiare quidem augurum erat, ſi vitium de cœlo eſſet factum, obnuntiare ſoli poterant magiſtratus inter ſe. Non ergo eſt, cur Manutius (e) argumento verborum Feſti, præpoſtero ordine Ciceronis verba collocata putet. Præterquam enim quod non facile illud concedendum, illa quoque Ciceronis verba cum aliis collata eundem ſenſum faciunt. Negabant enim fas eſſe cum populo agi, cum de cœlo ſeruaretur (f), quod lege Aelia Fuſia ſtatutum erat (g).

(b) *XL c. XLII.* (c) *II de LI c. VIII.* (d) *III de LI c. XII.* (e) *de comitiis Rom. c. VIII.* (f) Cicero *pro domo c. XV.*

(g). Nec tamen habitis Comitiis, sed priusquam haberentur, nuntiare debebant (h), nec ipsis diebus comitialibus de cœlo seruare magistratibus licebat, quod lege Clodia constitutum erat (i), cum antea ipso comitiorum die, cum populus in suffragia ire vellet, de cœlo seruarent (k). Maioribus vero magistratibus hoc tantum competebat (l), licet & tribunos consulibus obnuntiasse videamus (m). Liberum tamen fuisse putamus magistratibus, huic tribunorum obnuntiationi parere in comitiis præcipue centuriatis, cum illo ipso edicto, quo quis dies comitiis centuriatis futurus, edicebatur, ex veteri forma perpetua additum, ne quis magistratus minor de cœlo seruaret (n); maxime cum ex augurum disciplina nos doceat Plinius (o), neque diras, neque vlla auspicia pertinere ad eos, qui quamque rem ingredientes obseruare se ea negauerint. Et si vel maxime tribunorum obnuntiationi aliquam vim adtribuerem, ipsos quoque tribunos simul fuisse augures putarem. Auspicia enim pro magistratuum diuersitate erant vel maiora, vt consulum, prætorum, censorum, ideo maiora dicta, quia horum auspicia magis rata habebantur, quam aliorum; alia minora, quæ reliquorum erant magistratuum, vti videmus ex Gellio (p). Proconsules & Proprætores auspicia nulla habebant (q), & cum

(g) Cicero *de prouinc. Consul. c. pen. in Vatin. c. VII pro Sextio c. XV.* (h) Cicero *Philippica II c. XXXII.* (i) Dio *lib. XXXVIII p. m. 67.* Cicero *in Pisonem c. IV. post reditum c. V.* (k) Dio *c. l.* (l) Gellius *XIII c. XIV.* (m) Cicero *Philippica II c. XXXVIII & ad Atticum IV ep. III.* (n) Gellius *c. l.* (o) Plinius *XXVIII c. II.* (p) *XIII c. XIV.* (q) Cicero *II de diuinatione c. XXXVI.*

& cum legimus auspicato ad bellum profectos, soli erunt consules vel prætores. Et quidem collegæ tantum sibi inuicem auspicia vitiare & turbare vel retinere dicebantur (r). Ita censores inter se, prætores & consules inter se, vitiare vel obtinere auspicia poterant, & consul consuli obnuntiare (ſ). Censor vero nec consuli nec prætori obnuntiare poterat, sed collegæ tantum; prætor vero consuli, quia eius habebatur collega, eadem formula vtendo, ALIO DIE, quo ipso impediebantur comitia & in alium diem differebantur. Obnuntiabant autem siue secundum fuerit auspicium, siue aduersum (t). Immo ementiebantur sæpe auspicia, obnuntiantes, si vel plane nihil viderint, vel audierint, cuius Cicero Antonium arguit (u). Bene ergo Cicero (x), maximum & præstantissimum in rep. ius esse augurum dicit, cum est auctoritati coniunctum, cum concilia vel instituta rescindere vel habita dirimere, vel leges tollere possint. Nitebantur vero rationibus politicis, atque ideo retenta scribit Cicero (y), vt multos inutiles comitatus probabiles impedirent moræ; vel vt clarius dicam, quo consul consuli obnuntiando, eius conatus reip. noxios possit reprimere: vti videmus, Bibulum legibus Cæsaris obnuntiantem apud Suetonium (z). Magistratus quidem antequam in campo Martio aliquid agere vellent, Petroniam amnem auspicato transibant (a). Cum enim nihil inauspicato geri vellent, Consules quoque antequam comitia haberent, seruabant de cœlo

(r) Gellius *c. l.* (ſ) Cicero *Philippica II c. XXXIII.* (t) Dio *c. l.* (u) *Philippica II c. XXXIII.* (x) *II de LI c. XII.* (y) *III de LI c. XII.* (z) *Cæsare c. XX.* (a) Festus *voce Petronia.*

cœlo vti ex Cicerone (b) adparet. Et quidem is, qui comitia centuriata habiturus erat, augurem publicum sibi in auspicio esse iubebat, his verbis QV. FABI, TE MIHI IN AVSPICIO ESSE VOLO (c). Veritatem autem auguriorum spretam & speciem tantum retentam idem dolet Cicero (d), dum ait: *hac certe, quibus vtimur, siue tripudio, siue de cœlo, simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo modo.* Ante quidem ipsi consules seruabant de cœlo, post vero faustum auspicium nuntiare iubebant, licet nullum factum. Singulare erat in lege curiata ferenda, vbi tres augures adhibendi (e). In consulum aliorumque magistratuum creandorum comitiis, hæc lex Romanis obseruata, vt candidati e tentoriis diluculo prodeuntes, preces quasdam sub dio peragant, inde ex auguribus vnus, qui ære publico ad eiusmodi negotia adhibetur, fulguris signum a sinistris datum pronuntiat, etiamsi nullum sit datum, atque tunc auspicato creati dicebantur, vti hæc describit Halicarnassensis (f). Quod si forsan auspicia non rite adhibita, vel aliud vitium factum, de eo iudicare ad collegium augurum spectabat (g). Quod & tantam habebat vim, vt & si vitio creati magistratus dicerentur ab auguribus, abdicare se cogerentur magistratu (h).

DE HARVSPICVM DISCIPLINA

Haruspicum disciplinam ab Etruscis hausere Romani, e quibus & primos haruspices Romulus legit (i), &

(b) *II de N. D. c. IV.* (c) Cicero *de diuinat. II c. XXXIV.* (d) *c. l. & II de N. D. c. III.* (e) Cicero *IV ad Atticum ep. vlt.* (f) *lib. II p. m. 81.* (g) Cicero *ad Plancum lib. X ep. XII. de N. D. lib. II c. IV.* (h) Cicero *c. l.* Liuius *IV c. VII & XLV c. XII.*

(i), & quidem vnum nomine Tages, puerum aruſpicii diſciplinam duodecim Etruriæ populis dediſſe fabulabantur (k). In quo autem hæc diſciplina conſiſtat, Cicero nos docet (l), in impetrandis ſcilicet conſulendisque rebus, in monſtris interpretandis ac procurandis, ſecundum tradita. In duobus ergo conſtabat, in extis inſpiciendis, & in monſtris atque oſtentis interpretandis. Quare & Cicero (m) haruſpices diſtinguit in extiſpices & eos, qui ex fulguribus oſtentisque prædicerent: & alio loco (n) coniungit haruſpices, fulguratores & interpretes oſtentorum. Primum ex extis diiudicabant, in quibus dum adhuc palpitantia, obſeruabant an ſitu naturali poſita, ſana, integra & vegeta, vel aucta; an vero tabefacta, morbida, pallida, vlceroſa, languida, liuida, quibus dein portendebant, de quo Ouidius (o):

protinus ereptas viuenti pectore fibras
inſpiciunt, mentesque deûm ſcrutantur in illis

& Seneca (p):

erepta viuis exta pectoribus tremunt,
ſpirantque venæ, corque adhuc pauidum ſalit,
at ille fibras tractat, ac fata inſpicit;
& adhuc calentes viſcerum venas notat

Ex quo loco & videmus, exta trepidantia adhuc, ſiue vt Virgilius (q) adpellat, ſpirantia introſpecta fuiſſe, quod ſemper conſulere exta dicebant veteres, vt Virgilius:

(i) Dionyſius Halicarn. *lib. II p. m. 93.* (k) Feſtus *voce Tages.* Cenſorinus *de die natali c. XVII.* (l) *I de diuinatione c. II.* (m) *I de diuin. c. VI & II c. XI.* (n) *II de diuin. c. LIII.* (o) *XV Metam. v. 136.* (p) *Thyeſte v. 756.* (q) *IV Aen. v. 64.*

spirantia consulit exta

Dicitur ita hic diuinandi modus Ciceroni *præsensio per exta*, (r) Suetonio *extispicium*, (s) Tertulliano *extorum inspicium* (t). Maxime vero obseruabant, an aut absit aliquid aut superfit (u). Ita sine corde exta reperta (x); iecur absumtum & caput iecinoris defuit (y). *Caput enim iecoris* inquit Cicero (z), *ex omni parte diligentissime considerant, si vero id non est inuentum, nihil putant accidere potuisse tristius.* Quippe infelicissimum erat, si aliqua pars abesset, atque *exta pestifera* dicebantur. Repente enim extis adimi corda vel capita aut geminari victima stante putabant (a). Atque tunc exta sæpe sine capite esse dicuntur (b), vel cæsum caput in extis reperiri dicebatur, vt est apud Ouidium (c):

victima nulla litat: magnosque instare tumultus
fibra monet, cæsumque caput reperitur in extis.

Lætum e contrario habebatur omen, si iecur duplicatum, vti ex historia Augusti videmus apud Suetonium (d). Cor enim & iecur præcipua quæ inspiciebant, & iecinoris quidem caput, si de euentu belli esset sacrificium, in duas diuidebant partes, familiarem alteram, e qua sua euenta augurabantur (e), & hostilem, e qua hostium fata. Tria quidem obseruabant præcipue, fibras, fissum & caput. Inde Tibullus (f):

viden

(r) *topica c. XX.* (s) *Nerone c. LVI.* (t) *adu. Marc. lib. I v. 13.* (u) Cicero *I de diuin. c. LII.* (x) Cicero *c. l.* Suetonius *Cæsare c. LXXVII.* (y) Liuius *XXX c. II & XLI c. XV.* Cicero *c. l.* (z) Cicero *II de diuin. c. XIII.* (a) Plinius *XXVIII c. II.* (b) Cicero *II de diuin. c. XV.* (c) *XV Metam. v. 813.* (d) *Augusto c. XCV &* Plinius *II c. XXXVII.* (e) Liuius *VIII c. IX.* (f) *lib. II el. I.*

viden' vt felicibus extis
significet placidos, nuntia fibra deos?

Fibras autem explicat Isidorus (g), quod sint *iecoris extremitates, sicut extremæ partes foliorum in vitibus, siue quasi linguæ eminentes.* Fissum & fibram in extis valere adgnoscit Cicero (h), atque iecorum fissa erant vti ait (i): *quo modo collata est inter haruspices disciplina, quæ pars inimici, quæ familiaris esset: quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet.* Ex quo vtriusque fortunæ signa ex fisso patuisse discimus. Exta vero cum omnia fausta essent, pronuntiabantur bona, læta, felicia: tristia vero irata & dira, si mali ominis essent, vti infra sub sacrificiis. Vtebantur hoc extispicio antequam rem aliquam arduam adgrederentur. Quare & Imperatores Romani antequam introirent curiam, immolabant, extaque per haruspices inspici curabant (k). Consules antequam in prouincias irent, exta consulebant (l). Maxime de pugnæ exitu exta consulta, cuius exempla occurrunt frequentissima (m). Nec certis in rebus sine ratione erat hoc extispicium, in loco præsertim ad castra capiendo & solo hostili. Cicero quidem (n) ad hostiam eligendam ducem esse putat vim quandam sentientem, quæ toto confusa sit mundo, & inter ipsam extorum immolationem eorum fieri posse mutationem. Melius tamen Democritus apud Paulum Diaconum (o), sapienter instituisse veteres putat, vt hostia-

Oo 2 rum

(g) *lib. XI origg. c. I.* (h) *I de diuin. c. X.* (i) *III de N. D. c. VI & XII. I c. LII & II c. VI.* (k) Suetonius *Cæs. c. LXXXI. Nerone c. LVI.* (l) Liuius *XXII c. I.* (m) Liuius *VIII c. IX.* Halic. *lib. III p. m. 140. 142. 144.* (n) *c. l.* (o) *lib. II.*

rum immolatarum inſpicerentur exta, quarum ex habitu atque colore, tum ſalubritatis tum peſtilentiæ ſigna percipi, nonnunquam etiam quæ ſit vel ſterilitas agrorum vel fertilitas futura. Nec autem exta ſolum introſpiciebant, ſed ex aliis quoque ſignis antequam immolarentur hoſtiæ, coniecturabantur. Ita ſi hoſtia ad ſacrificium adducta reluctaretur, fugeret, mugitus diros ederet, triſtis ominis res erat, cuius exempla in hiſtoriis Romanis quam plurima. Præcipue vero triſtes ſacrificiorum notas, ſiue dira ſigna latius deſcribit Seneca in Oedipo (p). Atque hæc ſecundum Feſtum, piacularia auſpicia adpellabantur, quæ ſacrificantibus triſtia portendebant, cum aut hoſtia ab ara profugiſſet, aut percuſſa mugitum dediſſet, aut in aliam partem corporis quam oporteret, decidiſſet. Deinde ex flamma quoque, thure adhibito, mola ſalſa, aqua, & aliis quæ adhibebant, iudicabant. Dirum erat, ſi varios flamma dederit colores, ſi

cærulea fuluis miſta oberrauit notis

ſanguinea rurſus ; vltimum in tenebras abit

vti canit Seneca (q). Si flamma in partes duas diſceſſerit, ſi nubes fumi denſa adparuerit, ſi cruor vino quod libabant, intermixtus fuerit, & ſimilia. Quare & Cicero (r) de haruſpicibus ait : *ab aqua aut ab igni pericula monent.* Aſt præter exta verſabatur & hæc haruſpicum diſciplina etiam circa fulgura & omina, vti exta pecudum, monſtra aut fulgura interpretari Cicero coniungit (ſ). Quare haruſpicum ſpecies erant fulguratores (t). Rem

(p) *a. v. 291. ad 388.* (q) *Oedipo v. 319.* (r) *II de diuin. c. XIII.* (ſ) *I de diuin. c. VI.* (t) Nonius Marcellus *cap. I n. 319.*

Rem melius explicat Constantinus M. lege lata (u), quæ talis est: *si quid de palatio nostro aut ceteris operibus publicis degustatum fulgore esse constiterit, retento more veteris obseruantiæ, quid portendat ab haruspicibus requiratur & diligentissime scriptum collecta ad nostram scientiam referatur.* Ex qua lege etiam, quæ inter hos atque augures fuerit differentia, diiudicandum erit. Augures quidem, vti diximus, quoduis phœnomenon, quod de cœlo ex disciplina augurali obueniebat obseruabant & nuntiabant. Haruspices autem in consilium, si fulgure loca publica fuerint tacta, quid portenderet, vocati. Et quidem duplex erat ratio, vel ædes sacræ & publicæ de cœlo tangebantur, vel loca alia. Prius si factum inter prodigia numerabatur, de quibus Etrusci vates, haruspices consulebantur (x). Ex quorum responso (y) procurari eadem moris erat (z). Alia loca erant quæcunque essent, si fulmine tacta, dicebantur fulgurita, & statim fiebant religiosa, quod ea deus sibi dicasse videretur (a). Dicebatur locus iste bidental (b), qui sacro percussus fulmine, atque bidente vel oue ab haruspicibus consecrabatur, quem calcare nefas (c). Quare Persio (d) *euitandum bidental* dicitur. In vsu autem fuisse dicit vetus Persii scholiastes (e), vt augures vel haruspices adacti de Hetruria certis temporibus fulgura transfigurata in lapides infra terram absconderent, cuius impetratione

 oues

(u) *lege I. C. Theod. de paganis sacrif. & templis.* (x) Liuius *I c. LVI.* (y) Liuius *XXIV c. X & XLIV. XXXII c. I.* (z) Liuius *XXXII c. I. & IX. XLI c. IX. XXVII c. XXV.* (a) Festus *voce fulguritum.* (b) Festus *voce bidental.* Nonius Marcellus *cap I n. 564.* (c) Scholiasta Persii *ad sat. II.* (d) *sat. II v. 27.* (e) *sat. VI v. 589.*

oues immolabantur. Dicebatur is Iuuenali *aliquis senior, qui publica fulmina condit.* Condebantur ergo loco tali fulgurito fulmina, quod & Lucanus (f) adgnoſcit, dum canit:

Aruns diſperſi fulminis ignes
colligit, & terra mœſto cum murmure condit,
datque locis numen: ſacris tunc admouet aris
electa ceruice marem.

& alio loco (g):

Tarpeiis qui ſæpe diis ſua thura negarunt
incluſum Tuſco venerantur ceſpite fulmen.

Fulmini ita condito operculum imponebatur, puteal dictum, ita tamen vt ſemper foramine aperto cœlum pateat. Videmus id ex Plinio (h): *Ficus Rumina,* inquit, *arbor in foro ipſo ſacra fulguribus ibi conditis. Puteal impoſitum loco ſacro, fulguribus ibi conditis.* Quod & confirmat Halicarnaſſenſis (i), qui locum hunc operculo impoſito, puteal adpellatum ait. Hoc vero nefas erat integi, ſed neceſſe erat, vt ſemper foramine aperto cœlum pateat (k). Refert huc Gutherius (l) lapidem pertuſum, quem in ſeptima vrbis regione collocat P. Victor, nec ſine ratione, cum in lapidem transfigurata fulgura ſub terram fuiſſe condita viderimus. Inde & ipſi loco lapis impoſitus, cum hac inſcriptione: FVLGVR CONDITVM (m), ſæpe & ara atque ſacellum (n). Quo facit & inſcriptio apud Gruterum: ARA PROCVR. FVLGETRAE (o). Semper tamen hæc loca ſepieban-

(f) Lucanus *lib. I v. 606.* (g) *lib. VIII circa finem.* (h) *XV c. XVIII* (i) *lib. IV p. m. 204.* (k) Feſtus *voce Scribonianum.* (l) *de vet. iure pontificio l. b. III c. V.* (m) Gruterus *p. CXXXII n. 8. 9.* (n) Feſtus *c. l.* (o) *p. CXXXII n. 7.*

bantur (p) cum illa calcari nefas esset (q). Dicebantur & alia loca de cœlo tacta *obstita* (r). Rationem habet Plinius (s), quod omnia a superiore cœlo decidentia obliquos habeant ictus, hæc autem, quæ vocantur terrena, rectos. Obstitum enim Ennio dicebatur obliquum. *In fulgurum quoque interpretatione eo profecit scientia, vt ventura aliâ finito die prædicat: & an perempturà sint fatum, aut apertura potius alia fata, quæ lateant innumerabilibus in vtroque publicis priuatisque experimentis* inquit Plinius (t). Nec minus inter prodigia referebatur, si homines de cœlo tacti atque exanimati essent (u), quorum membra colligebant haruspices, de quo Seneca (x): *ecquis regum erit tutus, cuius non membra haruspices colligant. Quod si dii placabiles, & æqui delicta potentium, non statim fulminibus persequuntur.* Hominem enim ita exanimatum cremari fas non erat, condi terra religio tradidit (y). Ad arbores fulguritas si qui sacrificia quædam fecerint, dicebantur strufertarii, a ferto scilicet quodam sacrificii genere. Strues quidem & fertus liborum genera erant, quæ crebrius ad sacra ferebantur, inde cum ad arbores fulguritas talia libatulerint, dicebantur strufetarii (z).

DE ORACVLIS

Oracula definit Cicero, quod sint illa, quæ instinctu diuino adflatuque funduntur (a). Iis non tam claruere Romani ac Græci; licet & iis quoque haut raro fue-

(p) Varro *lib. IV de L. L. p. m. 25.* (q) Ammianus *lib. XXIII p. m. 246.* (r) Festus *hac voce.* (s) *II c. LII.* (t) *II c. LIII.* (u) Liuius *XXII c. XXVI.* (x) *I de clementia c. VII.* (y) Plinius *II c. LIV.* (z) Festus *voce strues & fertum.* (a) Cicero *I de diuinat. c. XVIII.*

fuerint vſi. Delphici inprimis oraculi auctoritas apud Romanos maxima erat, ad quod legatos ſæpe & dona mittebant, conſulturi deos de rebus arduis (b). Maxime vero per magnas clades, prodigia & facta extraordinaria territi Romani, Delphos ad oraculum miſere ſciſcitatum, quibus precibus, ſuppliciisque deos poſſint placare, & quænam futura finis tantis cladibus foret (c). Legatique Delphis Romam redeuntes reſponſum ex ſcripto recitabant, ſecundum quod res diuinæ & ſupplicationes ex Senatus conſulto decernebantur (d). Erat quidem apud Græcos æque celebre Iouis Ammonis & Iouis Dodonæi oraculum, quæ & Græci ſemper adibant (e), ſed a Romanis ea conſulta, nondum apud ſcriptores reperi. Solis vero Heliopolitani oraculum a Traiano conſultum memorat Macrobius (f). Modum oraculi deſcribit Strabo, (g) qui de Delphico : Φασὶ δὲ εἶναι τὸ μαντεῖον, ἄντρον κοῖλον κατὰ βάθους, οὐ μάλα εὐρύστομον ἀναφέρεσθαι δ᾽ ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα ἐνθουσιαστικὸν ὑπέρκεισθαι δὲ τοῦ στομίου τρίποδα ὑψηλὸν, ἐφ᾽ ὃν τὴν πυθίαν ἀναβαίνουσαν, δεχομένην τὸ πνεῦμα, ἀποθεσπίζειν ἔμμετρά τε. καὶ ἄμετρα ἐντείνειν δὲ καὶ ταῦτα εἰς μέτρον ποιητάς τινας ὑπουργοῦντας τῷ ἱερῷ. *oraculum ipſum, aiunt eſſe cauam profunde ſpecum, aditu non admodum lato : ex ea ſpiritum efferri furoris diuini efficacem : ſupra orificium tripodem ſitum ſublimem, quo conſcenſo Pythia, vbi ſpiritum exceperit, carmine ſolutaque oratione ſortes ab ea pronuntiari. Porro poëtas quosdam eſſe*

(b) Liuius *I c. LVI. V c. XVI. XXIX c. XI.* (c) Liuius *XXII c. LVII.* (d) Liuius *XXIII c. XI.* (e) Cicero *de diuin. I c. XLIII.* (f) *ſaturn. I c. XI.* (g) *lib. IX p. m. 288.*

esse fani administros, qui prosa oratione edita in versus numerosque redigant. Antiquitus ergo ligato sermone edebantur oracula, quod vero postea desiit; cuius in rationes inquirit Plutarchus, singulari edito libello, & non minimum esse iudicat, poëtices abusum, cum ea varii impostores & præstigiatores ad defraudandos falsis oraculis suis homines male vterentur, licet verior videatur sententia, non semper præsto illis fuisse tales sacerdotes, qui responsa carminibus possint efferre. Cicero quoque disputat, qui fiat quod non eodem modo, quo olim oracula suo tempore Delphis edantur, & rationem quam alii adducunt, ridet, euanuisse vetustate vim loci eius, vnde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia, mente incitata, oracula ederet (h). Ex quo etiam videmus, credidisse veteres, vim terræ mentem Pythiæ diuino adflatu concitare (i). Alii quidem mores, ritus & cærimoniæ in reliquis occurrunt oraculis, sed cum ad res Græcorum spectent, eo nos referimus, de iis suo tempore acturi.

DE PRODIGIIS

In prodigiis Romani admodum superstitiosi erant, eaque singulare quid portendere non solum putabant, sed & in annales referebant, & de iis procurandis erant solliciti (k). Dicuntur autem quæ contra naturam cuiusque rei fiunt, & varie adpellantur; *ostenta, portenta, monstra & prodigia*, quæ vna eademque sunt. Oriebantur partim ex cœlo, alia ex terra, quædam etiam ex hominum pecudumue conceptu & satu, secundum Ciceronem (l). Exempla varia passim occurrunt in histo-

 riis,

(h) Cicero *II de diuin. c. LVII.* (i) Cicero *de diuinatione I c. XIX.* (k) Liuius *I c. XX. XLIII c. XIII.* (l) *I de diuin, c. XLII.*

riis, quæ omnia adducere nimis longum foret; aliqua tamen melioris illustrationis gratia adducemus. Ita cœlum ardere visum est plurimo igne (m), & terra ingenti motu concussa (n). Sic carne pluit, quem imbrem ingens numerus auium interuolitando rapuit (o): lapidibus pluit (p): ædes sacræ de cœlo tactæ (q): voces horrendæ editæ: boues locuti: monstra nata & varia meteora atque prodigia cœlestia in agro & urbe visa (r): & plura alia, in quibus recensendis totus est Bulengerus libro quarto. Hæc autem portenta atque prodigia varie procurari mos erat; vt feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deûm exposcentium virorum mulierumque turba implebantur (ſ). Supplicationes indictæ, & ad omnia puluinaria res diuinæ factæ; maioribus hostiis diis sacrificatum (t). Nonnunquam & vrbs lustrata (u), & populus vt coronatus esset, indictum (x). Plurimam tamen partem libri Sibyllini ex Scto aditi, & quæ isti prodidere, sacra decreta (y).

DE SORTIBVS

Generalior vox sortis apud Romanos erat, ita vt quoduis vaticinium vel oraculum notaret, vti Cicero (z) sortem Crœso editam dicit, quod de oraculo ei facto intelligit. Vt plurimum tamen pro tali vaticinio dicebatur, quod nullo consilio humano sed fortuito casu ita

(m) Liuius *III c. V.* (n) Liuius *XI c. X.* (o) Liuius *c. l.* (p) Liuius *XXXVI c. XXXVII.* (q) *c. l.* (r) Liuius *II c. XLII.* (ſ) Liuius *III c. V.* (t) Liuius *XXXI c. I & XLV c. XVI.* (u) Liuius *XLV c. XVI.* (x) Liuius *XLIII c. XIII.* (y) Liuius *III c. X. XXXI c. XII & XLV c. XVI.* (z) *II de diuin. c. XXXIII.*

ita euenit, vti Cicero sortem describit, dum ait (a): *quid sors est? idem propemodum quod micare, quod talos iacere, quod tesseras, quibus in rebus temeritas & casus non ratio nec consilium valet.* Erant aliæ priuatæ aliæ publicæ. Inter publicas ob vetustatem maximi fiebant sortes Prænestinæ, vel Prænestinæ fortunæ sortes dictæ (b), ob fortunæ cultum, qui ibi præcipuus, vti narrat Cicero (c). Originem harum late describit, dum ait: *Numerium Suffucium Prænestinorum monumenta declarant, honestum hominem, & nobilem, somniis crebris, ad extremum etiam minantibus, cum iuberetur certo in loco silicem cadere, perterritum visis, irridentibus suis ciuibus id agere cœpisse: itaque perfracto saxo sortes erupisse, in robore insculptis priscarum litterarum notis. Is est hodie locus septus religiose propter Iouis pueri, qui lactens cum Iunone in gremio fortunæ sedens mammam adpetens castissime colitur a matribus. Eodem tempore, illo loco vbi nunc Fortunæ sita ædes est, mel ex olea fluxisse dicunt, haruspicesque dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumque iussu ex illa olea arcam esse factam: eaque conditas sortes, quæ hodie fortunæ monitu tolluntur.* Magna harum erat auctoritas, quippe Suetonius auctor est de Tiberio (d), cum vicina vrbis oracula disiicere conatus fuerit, Prænestinarum sortium maiestate territum eum destitisse. Aliæ sortes publicæ quoque erant apud Cærites, de quibus agit Liuius (e). Sortes Antiatinas in historia Caligulæ memorat Suetonius (f), & vidisse se apud

 An-

(a) II *de diuin. c.* XLI. (b) Valerius Maximus I *c.* IIII. Suetonius *Domitiano c.* XV. Propertius II *eleg.* XXXII *v. 3.* (c) II *de diuin. c.* XLI. (d) *c.* XIII. (e) *lib.* XXI *c.* XII & *lib.* XXII *c.* I. (f) *c.* LVII.

Antium promoueri fortunæ ſimulacra, ad danda reſponſa ſcribit Macrobius (g). A Romanis quoque conſul-
Tab. V n. 25. tæ hæ ſortes, quod teſtatur nummus Q. Ruſtii, qui ſortes haſce Antiates ſub figuris duabus mulicbribus galeatis exhibet. Falerinas ſortes laudat Plutarchus in Fabio (h), ea vocans *γραμματεῖα.* Apenninas ſortes Ioui Conſuli addidit Firmus (i): omnes a locis ſuis ſic dictæ. Erant autem ſortes tabellæ vel teſſeræ ligneæ, quibus inſcripta certa verba, quas in arcam coniectas mouebat & inde vnam poſt alteram ducebat puer, easdemque ordine, prout eductæ, componebat, vt certus ſenſus inde poſſit elici (k); quare & *ſortes ducere* dixit Iuuenalis (l). Arca illa in quam condebantur ſortes, facta erat ex olea (m), quam aliquando obſignatam Romam deuehi iuſſit Tiberius (n). Pro aduerſo admodum habebatur, ſi ſortes ſua ſponte fuerint extenuatæ. Exemplum eius adfert Liuius, dum inter alia prodigia illud quoque refert (o), Cære ſortes extenuatas & paulo poſt ait (p): *Faleriis cælum findi viſum, velut magno hiatu; quaque patuerit, ingens lumen effulſiſſe: ſortes ſua ſponte attenuatas, vnamque excidiſſe, ita ſcriptam:* MAVORS TELVM SVVM CONCVTIT. Quod idem confirmat Plutarchus in Fabio (q), qui tamen plures decidiſſe & disiectas fuiſſe ait *ἐκπίπτειν καὶ διασπείρεσθαι πολλὰ γραμματεῖα, καὶ τούτων ἓν γεγραμμένον.* Lipſius (r) quidem legi mauult extæniatas, cum ſortes iſtas tæniis vittisque obuolutas autumet, ita

(g) *ſaturn.* I *c.* XI. (h) *p. m.* 174. (i) Vopiſcus *in vita c.* III. (k) Cicero II *de diuinatione c.* XLI. (l) *v.* 585. (m) Cicero *c. l.* (n) *c.* LXIII. (o) *lib.* XXI *c.* LXII. (p) *lib.* XXII *c.* V. (q) *p. m.* 174. (r) II *elect. c.* XII.

ita vt sortes extenuatæ nihil aliud notent, quam vittis & tæniis suis solutas, quæ tamen sententia nec moris nec verbi antiquitate nititur. Prosperum enim in communi vatum scientia erat, si omnia maiora atque auctiora adparerent; vti quadrigas fictiles in fastigium delubri Iouis Capitolini destinatas, quod in fornace creuissent, felix fortunatumque Romanis rebus omen portendisse auctor est Plinius (ſ). E contrario triste portentum erat, si quæ res solito minor, tenuior atque defectior adparuerit, vti ex haruspicum disciplina notum est. Quo facit singulare illud, quod de Seruiliorum familia narrat Messala (t): *habet*, inquit, *trientem sacrum, cui summa cura magnificentiaque sacra quotannis faciunt, quem ferunt alias creuisse, alias decreuisse videri, & ex eo aut honorem aut deminutionem familiæ significari.* Immo tristissimum erat, si plane quidpiam vaticinio destinatum euanesceret. Sortes ergo attenuatas dictas putem, si plane euanescerent. Exemplum talis euanitionis extat & apud Suetonium (v), cum sortes Prænestinæ obsignatæ, Romamque deuectæ in arca non fuere repertæ, quod inter tristia retulit Tiberius. Sic dum Liuius attenuatas sortes ait, ita intelligendum putem, euanuisse ex arca tabellas istas ligneas, vnamque iterum cum inscriptione sua de cœlo decidisse. Ita pro maximo habebatur portento Spartiatis, quod simia, quam rex Molossorum in delitiis habebat, & sortes ipsas & cætera, quæ erant ad sortem parata disturbauit, & aliud alio dissipauit, narrante Cicerone (x). Neque hodie ista sortilegii species incognita, & rhabdomantia adpellatur.

(ſ) *lib.* XXVIII *c.* II. (t) *apud Plinium* XXXIV *c.* XIII.
(v) *in Tiberio c.* LXIII. (x) I *de diuin. c.* XXXIV.

Sortium oracula consulentes æque consulere deos atque sortes dicebantur, & si inde retulerint responsa, sortes tollere dicebant, de quo agit Tibullus (y):

dicitur ante omnes consuluisse deos
illa sacras pueri sortes ter sustulit: illi
retulit de triuiis omina certa puer.

& inscriptio apud Gruterum (z)

SACRO
SVSCEPTO
SORTIBVS SVBLATIS
C. GALLIO
ATTICVS
MEDIOLANENS.

Quod si autem felix extiterit sors, gratum testabantur animum: quo facit alia inscriptio Prænestina (a):

FORTVNAE
IOVIS. PVERI
PRIMIGENIAE
D. D
EX. SORTE. COMPOS
FACTVS
NOTHVS. RVFICANAE
L. F. PLOTILLAE

Aliæ sortes erant priuatæ. Sorte quidem multæ res apud Romanos dirimebantur, vti consules inter se sortiebantur prouincias (b): Liuius etiam C. Valerium & C. Claudium consules sortitos inducit, ex qua quisque regione hostem adgrederetur (c), vbi sortem in sitella in

(y) *lib. I el. III v. 10.* (z) *p. CXXXII n. 6.* (a) *p. LXXVI n. 7.* (b) Liuius *XXVII c. XXXVI. XXXIV c. LV.* (c) Liuius *XLI c. XVIII.*

in templum latam dicit. Modum hunc sortis hausere Romani a Græcis, quem, qui apud Messeniacos describit Pausanias (d): ἐς ὑδρίαν, ἐνόντος ἐν αὐτῇ καὶ ὕδατος, καθιεῦσι τοὺς πάλους, ἐπὶ διῃρημένοις μοῖραν ἀναιρεῖσθαι τῆς χώρας προτέρας, ὁποτέρων ἂν πάλος ἀνέλθῃ, πρότερον *in situlam, aqua plenam mittunt sortes, re ita constituta, vt sors vtra prior extitisset, ille regionem acciperet.* Sortes itatali erant, qui proiiciebantur in sitellam aqua plenam, & cuius talus siue sors prius supernatauerit, ille victor erat. Sortes hæ vtplurimum ligneæ erant, vel populneæ vel abiegnæ, de quo Plautus (e):

sed manedum, num ista aut populna sors, aut abiegna est tua

vel etiam ex coctili laterculo ὀπτῆς πυρί & subdole ex argilla sole exsiccata, (f) tales enim in aqua facile soluebantur & liquefiebant, quod ex eodem Plauto videmus (g):

sed vtinam tua quidem, sicut Herculeis prædicant
quondam prognatis, ista in sortiendo sors delicuerit.

Refert enim Plautus se ad historiam, quam Pausanias de Cresphonte narrat, quod subdolo illo modo, dum sors Aristodemi liberorum ex terra sole exsiccata constans, delicuerit, Messeniam obtinuerit. Aliæ priuatorum sortes erant, dictæ *Virgilianæ* atque *Homericæ*, de quibus frequens apud historiæ Augustæ scriptores (h) fit mentio. In eo autem constabant, vt Homerum vel Virgilium euoluentes, versus qui primo statim intuitu obueni-

(d) *lib. IV p. m. 220.* (e) *Casina actu II sc. VI v. 32.* (f) Pausanias *c. l.* (g) *v. 45.* (h) Spartianus *Hadriano c. II.* Lampridius *Alexandro Seuero c. XIV.* Trebellius Pollio *Claudio c. X.*

uenirent, notarent, quos ea de quibus ambigerent, decidere putabant, quod etiam in ſacro codice medii temporis Chriſtianis non infrequens fuit. Alias ſortes quandoque quærebant per *talos*, vt de Tiberio narrat Suetonius (i), quod Geryonis oraculo, ſorte tracta, admonitus, *vt de conſultationibus in Aponi fontem talos aureos iaceret : euenit, vt ſummum numerum iacti ab eo oſtenderent : hodieque ſub aqua viſuntur ii tali*. Morem hunc ſine dubio traxere a Græcis, apud quos narrante Pauſania (k), ita obtinebat : εὔχεται μὲν γὰρ πρὸ τοῦ ἀγάλματος, λαβὼν δὲ ἀστραγάλους τέσσαρας ἀφίησι ἐπὶ τῆς τραπέζης *qui enim ſortes conſulit, precatur ante ſimulacrum, ſumtosque talos quatuor mittit in menſam.* Ex ipſis enim talorum notis, quæ in ludis priuatis vel lucrum vel damnum adferebant, capiebant iudicium, vti Propertius (l) canit :

me quoque per talos Venerem quærente ſecundos,
damnoſi ſemper ſubſiliere canes

atque hoc eſt, quod Cicero *talos iacere* (m) dixit. Sic & priuatim ſortes ex vrna educebant futura prædicentes ſortilegæ, de quo Horatius (n) :

namque inſtat fatum mihi triſte, Sabella
quod puero cecinit diuina mota anus vrna

Aliud ſortis genus erat cum *micarent digitis* (o). Primum hanc ſortem, τὸν διὰ δακτύλων κλῆρον Helenam inueniſſe auctor eſt apud Photium (p) Hephæſtio, atque cum

(i) *in vita c. XIV.* (k) *Achaic. lib. VII p. m. 449.* (l) *lib. IV el. IX v. 17.* (m) *II de diuin. c. XLI.* (n) *I ſerm. ſat. IX. v. 29.* (o) Cicero *II de diuin. c. XLI.* (p) *p. m. 247. ed. Hoeſch.*

cum Alexandro ſortientem viciſſe. A Græcis hæc ſors ad Romanos venit, eamque deſcribit Nonnus (q):

Φιλακρήτων δὲ βολάων
λαχμὸς ἔην μετώπων ἑτερότροπα δάκτυλα χειρῶν
καὶ τὰ μὲν ὀρθώσαντες ἀνέσχεθον, ἄλλα δὲ καρπῷ
χειρὸς ἐπεσφήκωτο συνήορα σύζυγι δεσμῷ

erat ſortitio indiſcretis manuum iactibus ſequens varios digitorum modos, quos interdum ſublatos erigebant, alios in pugnum includebant compreſſos in vinculum. In rebus emendis vendendisque vſus huius ſortilegii olim erat præcipuus, vti Varro in Parmenone (r): *micandum erit cum Græco, vtrum ego illius numerum, an ille meum ſequatur*, ita vt prouerbium fuerit ortum, *dignus, quo cum in tenebris mices*, quod de eo dicebant, cuius fidem bonitatemque laudare vellent (ſ). Hanc tamen ſortem poſtea ſuſtulit Apronianus præfectus vrbis, vti habet priſcus lapis (t):

EX AVCTORITATE
TVRCI. APRONIANI. V. C
PRAEFECTI. VRBIS
RATIO. DOCVIT. VTILITATE. SVA
DENTE. CONSVETVDINE. MI
CANDI. SVMMOTA. SVB. EXAGIO
POTIVS. PECORA. VENDERE. QVAM
DIGITIS. CONLVDENTIBVS. TRADERE

Alias ſortes *ex terra* editas Cicero (u) ait, auctoritatem habere vetuſtatis, quas vt in rem apte cadant, diuinitus

(q) *Dionyſ. lib. XXXIII v. 77.* (r) apud Nonium Marcellum *cap. IV n. 303.* (ſ) Cicero *de Offic. III c. XIX.* (t) Gruterus *p. DCXLVII n. 6.* (u) Cicero *I de diuin. c. XVIII.*

tus fieri iudicat. Quod fortis genus nihil aliud videtur, quam quæ Græcis geomantia dicitur pulueri inscribi alias solita, nec nostro tempore incognita. Sortes *conuiuales* primus introduxit Elagabalus (x); quas in cochlearibus habebat scriptas, ita vt quisque exhiberet in conuiuio, id quod per sortem cochleari inscriptam cuilibet obuenisset. Aliæ erant circulatorum sortes, quæ per *mensam magicam* edebantur, quas late describit Ammianus (y); sed magiæ potius species, quam vt inter sortes referatur. Aliis præterea quæ sortibus non absimiles diuinationum speciebus vtebantur priuati. *Psychomantia* quidem Appium vti solitum testatur Cicero (z), quæ in animarum euocationibus constabat, & cum Græcorum νεκυομαντεία conueniebat, dum manes ex orco euocatos percontabantur. Plinius vocat vmbrarum inferorumque colloquia (a). Dicebantur hæc *sacra nefaria*, vti Cicero (b) ea adpellat, Vatinium ita increpans: *quis tantus furor, vt cum inaudita ac nefaria sacra susceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis diis manibus mactare soleas.* Fuisse autem in vicinia Auerni lacum ait idem (c).

Vnde animæ excitantur obscura vmbra, aperto ostio
alti Acherontis falso sanguine, imagines mortuorum.

Euocationes hæ manium fiebant ad sepulcra (d), adque has magorum cærimonias aduocari solebat (e) *Mercurius carminum vector, & illex animi Venus, & luna noctium conscia, & manium potens triuia*, & quidem veris illos

(x) Lampridius *Elagab. c. XXII.* (y) *lib. XXIX p. m. 387.* (z) *de diuin. I c. LVIII.* Cicero *I Tuscul. c. XVI.* (a) *XXX c. II.* (b) *in Vatinium c. VI.* (c) *I Tuscul c. XVI.* (d) Horatius *ep. V & XVII.* (e) Apuleius *apol. priori p. m. 295.*

illos nominibus ciere necesse erat, quæ in litteris sanctis leguntur (f). Tempus obseruabatur, dum *silens* esset *luna*, vti canit Horatius (g):

nox & Diana, quæ silentium regis
arcana cum fiunt sacra

quod Virgilius (h) vocat

tacitæ per amica silentia lunæ

vbi Seruius tacitam lunam male pro serena accipit. Dicebatur luna silens tempus illud nouilunii, quo otiosa agit luna & non lucet, exinde silere dicebatur. Alias luna extrema & prima (i), quod a noua luna crescat ad plenam, & inde rursus ad nouam lunam decrescat. Quare & Horatius canit (k):

simul ac noua luna decorum,
protulit os, tunc ossa legunt herbasque nocentes.

Ipsam quoque lunam & sidera e cœlo carminibus posse euocari credebant, vti canit Horatius (l):

quæ sidera excantata voce Thessala,
lunamque cælo deripit.

& Virgilius (m)

carmina vel cælo possunt deducere lunam.

Propertius (n):

at vos deductæ quibus est fallacia lunæ,
& labor in magicis sacra piare focis.

Atque hanc artem Thessalicam dicebant, quia a Thessalis & inuenta & tradita, quod late probat Geuartius (o) atque Piccartus (p). Ritus vero quibus manes elice-

(f) Lactantius *II c. XVII.* (g) *ep. V v. 51.* (h) *Aen. II v. 255.* (i) Varro *de R. rust. lib. I c. XXXVII.* (k) *lib. I sat. VIII.* (l) *epod. V v. 45.* (m) *ecl. VIII v. 69.* (n) *lib. I el. I.* (o) *III elect. c. XVI.* (p) *peric. crit. c. I.*

licerent, animas responsa daturas, late narrat Horatius (q). Aliæ sacrorum magicorum species erant *defixiones* atque *excantationes* : Comprehendit hæc Paulus Ictus, dum ait (r) : *qui sacra impia nocturnaue vt quem obcantarent, interficerent, obligarent, fecerint, faciendaue curauerint : aut cruci suffiguntur, aut bestiis obiiciuntur.* Tres ita species facit, obcantare, interficere, obligare. Obcantabantur vel fruges vel homines. Dicebantur hæc incantamenta carminum (s), quia certis verbis atque carminibus constabant. Qualia Virgilii ferebantur incantamenta amatoria (t), cum & ipse loquitur (u)

necte tribus nodis ternos Amarylli colores,
necte Amarylli modo, & Veneris, dic, vincula necto.

Atque talia incantamenta animum subuertebant, de quo Plautus (x):

præstigiator forte aut veneficus
hanc excantat tibi familiam.

Qualia & erant serpentum incantamenta, quæ Marsorum cantu contrahi credebantur (y). Sic bina legum duodecim tabularum fragmenta adlegat Plinius, (z) *qui fruges excantasset*, & *qui malum carmen incantasset*. Alterum erat per sacra magica interficere, de quo Tertullianus (a) *homicidium* inquit, *ferro, veneno, magicis defixionibus perficitur.* Idem est, quod Plinius (b) ait, *defigi diris deprecationibus nemo non metuit.* Diros *sacrorum ritus confingere* adpellat Tacitus (c), qui & exemplum

(q) *lib. I sat. VIII.* (r) *lib. V sentent. tit. XXIII.* (s) Plinius *XXVIII c. II.* (t) *c. l.* (u) *ecl. VIII v. 77.* (x) *Fragmentis Amphitr. actu IV sc. III v. 71.* (y) Plinius *c. l.* (z) *c. l.* (a) *de spectaculis c. II.* (b) *c. l.* (c) *Ann. XVI c. VIII.*

plum adducit de Germanico, Pisonis & Plancinæ incantationibus extincto (d): *reperiebantur*, ait, *solo ac parietibus eruta humanorum corporum reliquiæ, carmina & deuotiones, & nomen Germanici plumbeis tabulis insculptum, semusti cineres, ac tabe obliti, aliaque maleficia, quis creditur animas numinibus infernis sacrari.* Tertium erat *obligare.* Huius certi erant modi. Videmus enim sub Aureliano in certis locis facta fuisse sacrificia, quæ barbari transire non possent (e). Plinius auctor est, Vestales nondum egressa vrbe mancipia fugitiua retinere in loco posse precatione (f), & quæ alia similis erant generis. In sacris hisce magicis talpis præcipue vtebantur. *Nullis* enim *aque credunt extis*, inquit Plinius (g), *nullum religionis capacius iudicant animal: vt si quis cor eius recens palpitansque deuorarit, diuinationis & rerum efficiendarum euentus promittant.* Vtebantur etiam certis cœnis magicis, quibus initiabantur (h). Atque has & varias alias sacrorum nefariorum species recenset in originibus suis Isidorus (i). Aliæ prædictiones erant ex manu fronteque vel astrorum motibus, quæ fiebant per astrologos. Priori prædictionis modo vtebantur pauperes, altero diuites, vti canit Iuuenalis (k):

si mediocris erit, spatium lustrabit vtrumque
metarum, & sortes ducet, frontemque manumque
præbebit vati crebrum poppysma roganti.
Diuitibus responsa dabit Phryx augur, & inde
conductus dabit astrorum mundique peritus
atque aliquis senior, qui publica fulgura condit.

Qq 3 Sic

(d) *Ann. II c. LXIX.* (e) Vopiscus *Aurel. c. XVIII.* (f) Plinius *XXVIII c. II.* (g) Plinius *XXX c. III.* (h) Plinius *XXX c. II.* (i) *lib. VIII Origg. c. IX.* (k) *sat. VI v. 584.*

Sic alii ex aqua, & ex sphæris, & ex aëre, & stellis, & lucernis, ac peluibus, ac securibus, cribro, farina, & multis aliis modis diuina promittebant (l). In sternutamentis quoque vti Plinius (m) narrat, aliisque rebus sæpe quærebant superstitionem. Digitis pectinatim inter se implexis adsidere grauidis, vel cum remedium alicui adhibeatur, veneficium erat (n). Et quæ alia erant præstigia, quæ omnia referre nimis longum foret. *Somniorum diuinationem* optime describit Cicero (o), dum ait: *quæ vigilantibus accidunt vatibus, eadem nobis dormientibus. Viget enim animus in somniis, liberque sensibus ab omni impeditione curarum, iacente & mortuo pene corpore. Qui quia vixit ab omni æternitate, versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia quæ in natura rerum sunt, videt, si modo temperatis escis, modicisque potationibus ita est adfectus, vt sopito corpore ipse vigilet.* Qui autem de iisdem iudicabant, dicebantur apud Græcos onirocritici, Romanis somniorum coniectores (p). Somnia si terrerent, dicebantur *somniorum mina*, quas cæsis victimis auertere & expiare conabantur, vti canit Seneca (q):

delubra & aras petere constitui sacras,
cæsis litare victimis numen deûm,
vt expientur noctis & somni mina

& Tibullus (r):

ipse procuraui, ne possent sæua nocere
somnia, ter salsa deueneranda mola

&a-

(l) Plinius *XXX c. II.* (m) *XXVIII c. II.* (n) Plinius *XXVIII c. VI.* (o) *I de diuin. c. LI.* (p) Cicero *II de diuin. c. LX.* (q) Seneca *Octauia. v. 754.* (r) *lib. I el. V v. 13.*

& alio loco (ſ):

at natum in curas hominum genus omnia noctis
farre pio placant & saliente sale.

& Plautus (t):

recte dicit, vt commeminit, somnium narrat tibi.
Sed mulier, postquam experrecta es, prodigiali Ioui,
aut mola salsa hodie, aut thure comprecatum oportuit.

Modo ergo Ioui prodigiali, modo Vestæ narrabant somnia, quæ visa fuerant infausta.

DE VATIBVS, SORTILEGIS ET SIMILIS GENERIS

Homines quos diuinationibus hisce adhibebant, pro diuersitate varii erant. Generalis vox videtur esse *vatis* (u), & *vaticinatoris*, sub qua diuersas eorum species complecti voluere: vt apud Ouidium (x)

scimus ab imperio fieri nil tale Dianæ,
vnde tamen viuat vaticinator habet.

& ipsi libri quibus vtebantur, dicebantur *vaticini* (y). Varias autem vatum differentias ex Ennii loco discimus, quem adducit Cicero (z), dum ait:

non habeo denique nauci Marsum augurem,
non vicanos aruspices, non de circo astrologos,
non Isiacos coniectores, non interpretes somnium.
Non enim sunt ii aut scientia aut arte diuini,
sed superstitiosi vates, impudentesque harioli:
aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:
qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam:
qui-

(ſ) *lib. III el. IV v. 9.* (t) *amphit. actu II sc. II v. 106.*
(u) Liuius *XXV c. I.* (x) *lib. I de Ponto el. I v. 41.*
(y) Liuius *c. l.* (z) *lib. I de diuin. exeunte.*

quibus diuitias pollicentur, ab his drachmas ipsi petunt, de his diuitiis sibi deducant drachmam, reddant cetera.

Paullo ante coniunxerat sortilegos & eos, qui quæstus caussa hariolantur, ita vt hoc loco omnem diuinatorum familiam expresserit. De auguribus & haruspicibus cum inter sacerdotia faciant speciem, suo loco dicendum erit. *Astrologi* ex astrorum cursu prædicebant, in quo præstabant, Aegyptio more ad nos etiam perducto. Tertullianus (a) vocat talem *qui stellarem conicctat & volaticam spectat*, Iuuenali dicitur *astrorum mundique peritus* (b). Per *Isiacos coniectores* alios non intelligit, quam qui alias a fanis quibus semper inerant, dicti fanatici, Liuio (c) fanatico carmine vaticinantes, in quo conueniebant cum Gallis, matris Deûm sacerdotibus, de quibus infra. Describit eos Iulius Firmicus (d): *faciet eum adsidua cuiusdam dæmonis interpellatione pulsari, faciet etiam in templis manere sordide, & sic semper incedere, & qui nunquam tondeat comam, & qui aliquid velit quasi a diis dictum hominibus nunciare, quales solent esse in templis, qui vaticinari consueuerunt.* A sortibus legendis dicti *sortilegi*, qui iisdem erant occupati. *Arioli* dicebantur, qui circa aras idolorum nefarias preces emittebant & funesta sacrificia offerebant, iisque celebritatibus dæmonum responsa accipiebant, secundum Isidorum (e). Habitus vatum horum erat incomptus, barba impexa, capillitium sordidum, vestis inculta, inde Plautus (f)

capillum promittam incipiamque hariolari

Fre-

(a) *de pallio c. V.* (b) *sat. VI v. 588.* (c) *XXXVIII c. XVI.* (d) *lib. III c. VII.* (e) *Origg. lib. VIII c. IX.* (f) *Rudente actu II sc. III v. 46.*

Frequentius iactabant caput, vti canit Tibullus (g):

hæc cecinit vates, & te sibi, Phœbe, vocauit,
iactauit fusa sed caput ante coma.

Dum vaticinabantur, lintea erant induti, lucernamque præferebant, de quo Seneca: (h) *laurumque linteatus senex & medio lucernam die præferens conclamat.* Viliores ex hisce plebeii vates dicti, in foro, circo & vicis ad stipes corradendas vaticinabantur, ita vt Iuuenalis (i) canat:

Plebeium in circo positum est, & in aggere fatum.

Quare & fallacem circum adpellat Horatius, & de circo dicit astrologos Ennius Et cum in vicis quoque quæstum agerent, vicanos haruspices idem dicit, de quo & Tibullus (k)

illi
retulit e triuiis omina certa puer.

Iuuenalis addit & aggerem, quem de aggere Tarquinii Superbi communiter interpretantur, quod non abnuo quidem, sed quod huncce circo maximo propinquum faciunt, minus fit recte. Circus enim maximus in regione vrbis vndecima erat, cum agger Tarquinii in quinta situs esset. Et quidem vrbs Roma ab oriente claudebatur aggere Tarquinii Superbi, inter prima opere mirabili, vti inquit Plinius ( ). Munitio ergo vrbis erat, pone quam & tales vates habitarunt. His & similibus personis Quinquatribus quoque ab iis qui talibus vterentur, quidpiam datum esse, discimus ex Plauto (m), qui ait:

R r da

(g) *lib. II el. V v. 65.* (h) *de vita beata c. XXVII.* (i) *sat. VI v. 590.* (k) *lib. I el. III.* (l) *lib. III c. V.* (m) *Milit. glor. act. III sc. I v. 97.*

da quod dem Quinquatribus
præcantatrici, coniectrici, bariolæ atque haruspicæ.
ex quo concludo, hoc Mineruæ festo euentuum fata exquirere, fuisse quoque singulare. Sed tota hæc res vt cum Cicerone (n) concludam, inuenta est fallaciis aut ad quæstum aut ad superstitionem aut ad errorem.

* * * * * * * * * * *

CAPVT SEPTIMVM

De

IVRAMENTIS ROMANORVM

De Iureiurando veterum, Romanorum inprimis, librum habemus IOANNIS BAPTISTAE HANSENII, qui *Tolosæ* primum prodiit *1614. 4*, & ipsos iurandi ritus atque antiquitates erudite deducit. Hunc excipit STEPHANVS TRELIERIVS, cuius *de iureiurando liber*, iuramenta prout iure Romano obtinent, considerat. ERYCII PVTEANI *schediasma, de iureiurando* antiquorum iudicum in specie agit, quod cum ad Libonis Puteal præstari dicebatur, idem quid sit explicat, prodiit alias *Mediolani 1606. 8.* Omnes tres autem partem constituunt Tomi quinti thesauri Græuiani.

Iuramenti religionem Numa instituit, ea ratione, vt fides ac iusiurandum, proxime legum ac pœnarum metum ciuitatem regerent, ideoque fidei solenne instituit, ex quo Dei Fidii cultus fuit ortus (o). Iusiurandum

(n) *lib. II de diuin. c. XLI.* (o) Liuius *I c. XXI.*

dum autem apud Romanos inuiolate, sanctеque habitum, seruatumque esse moribus & legibus multis ostendi potest (p) : Nullum enim vinculum ad adstringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt (q). Variis autem in iuramentis suis vtebantur formulis, inde apud comicos vulgata hæc : *pol, edepol, perpol, ecastor, hercle, mehercle, medius fidius. Mecastor* autem & *mehercules* iusiurandum erat, inquit Festus, quasi diceretur, ita me Castor, ita me Hercules, vt subaudiatur, iuuet. Studiose vero veteribus obseruatum scribit Gellius (r), vt neque mulieres Romanæ per Herculem deierent, nec viri per Castorem ; ita vt *mehercle* viris, *mecastor* fœminis competat, *edepol* & fœminis & viris sit commune. Frequens iurabant *per deum*, inprimis Fidium, vt apud Plautum (ſ) :

per deum Fidium quaeris : iurato mihi

præterea *per Iouem, per fidem, per Cererem*, & quod idem erat *Eccere*, secundum Festum : *per mare, per terras, per deos Penates*, de quibus & aliis formulis latius agit Brissonius (t). Sic & *per caput suum* (u), & *per caput alterius* (x), *per oculos suos* (y) *per salutem suam* (z) *per caput & capillos Dei* quod Nouella *LXXVII* prohibitum : *per ossa parentum*, vt Propertius (a) :

ossa tibi iuro per matris, & ossa parentis,
si falso, cinis heu sit mihi vterque grauis

(p) Gellius *VII c. XVIII.* (q) Cicero *III de officiis c. XXXI.* (r) *XI c. VI.* (ſ) *Asinaria actu I sc. I v. 8.* (t) *lib. VIII de formulis p. m. 707.* (u) *l. III §. 4. ff de iuramentis.* (x) Iuuenalis *sat. VI v 17.* (y) Propertius *I el. XV v. 33.* (z) *l. V pr. & l. XXXIII ff de iureiur.* (a) *lib. II el. XX.*

per parentes etiam, vt apud Ouidium (b):

per mea tela faces, & per mea tela sagittas,
per matrem iuro, Caesareumque caput.

Per Romuli casam, perque veteris Capitolii humilia tecta & aeternos Vestae focos fictilibus etiamnum vasis contentos iurat Valerius Maximus (c). Antiquissimus iurandi mos per sacra, καθ' ἱερῶν (d). Maximum autem olim iuramentum fuit *per fidem* suam (e), quod & Romanis patrium putabatur (f); & quod apud eosdem non infrequens erat, *per genium* iurare, domini inprimis, vti videmus ex Seneca (g), qui obiurgans hortulanum suum, admodum negligentem, addit: iurat per genium meum, se omnia facere, in nulla re cessare curam suam. Ex quo *per genium Caesaris* iurare ortum est. Testis est Vlpianus, (h) & quod idem erat *per Principis deuenerationem* (i), & per salutem principum (k). Sic & per aeternitatem salutemque Principis (l) Graeci dicebant ὀμνύναι τὴν τοῦ καίσαρος τύχην καὶ ὑγιείαν Immo tantae apud Romanos auctoritatis hoc iuramentum erat, vt Tertullianus (m) etiam testetur, citius apud eos per omnes deos, quam per vnum genium Caesaris peierari. Christiani ad hoc iuramentum saepius adigebantur, qui tamen non per genios Caesarum, sed per salutem eorum, quae est augustior omnibus geniis, iurabant, testante eodem Tertulliano (n). Per sceptrum quoque & hastam iurabant ha-

(b) *III de Ponto el. III v. 67.* (c) *lib. IV c. IV fin.* (d) Halic. *lib. VI p. m. 410. & 415.* (e) Halic. *lib. XI p. m. 731.* (f) *lib. IX p. m. 567.* (g) *ep. XII.* (h) *l. XIII § 6. de iureiur.* (i) *l. II C. de Rebus Creditis.* (k) *l. XLI C. de transactionibus.* (l) Plinius *X ep. LXXXIV.* (m) *apologetico c. XXVIII.* (n) *apologetico c. XXXII.*

(o), hastam enim pro diis olim colebant (p). Quare & ex templo Iouis Feretrii sumebant sceptrum, per quod iurarent, secundum Festum (q). *Per Iunonem* mulieres plerunque iurare solebant, vt apud Plautum (r):

per supremi regis regnum iuro, & matrem familias
Iunonem, quam me vereri & metuere est par maxime.

Per Venerem etiam viri mulieribus quas deperibant, iurare solebant, vt Ouidius (s):

per Venerem iuro, puerique volatilis arcus,
me non admissi criminis esse reum.

FORMVLAE IVRANDI.

Iurare ex animi sui sententia quemque voluerunt, inquit Cicero (t), cuius rationem reddit Quintilianus (u), *sententiam*, inquit, *veteres quod animo sensissent, vocauerunt. Id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in vsu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam & iuraturi ex animi nostri sententia dicimus.* Addebant hæc verba: SI SCIENS FALLO (x). Aesopus iurare cum cœpisset, vox eum defecit in illo loco, si sciens fallo, ex quo solennem fuisse formulam videmus. In publicis maxime & solennibus iuramentis, *Iouem Lapidem* iurare dicebantur, de quo Festus (y): *Lapidem*, inquit, *tenebant iuraturi per Iouem, hac verba dicentes, si sciens fallo, tum me Diespiter salua vrbe, arceque bonis eiiciat vti ego hunc lapidem.* Eundem hunc ritum describit Polybi-

(o) Virgilius *XII Aen. v. 95.* Valerius Flaccus *III Argon. v.* 707. (p) Iustinus *XLIII c. III.* (q) *voce Feretrius.* (r) *amphitr. actu II sc. II v. 201.* (s) *II Am. el. VII.* (t) *acad. quaest. lib. IV c. XLVII.* (u) *instit. orat. lib. VIII c. V.* (x) Cicero *VII ad Fam. ep. I.* (y) *voce lapis.*

lybius, (z) & de Annibale iurante Liuius (a) ait: *agnum laua manu, dextra silicem retinens, si falleret, Iouem cæterosque precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundum precationem caput pecudis saxo elisit.* Quare & Gellius (b), Iouem lapidem iurare, sanctissimum iuramentum esse habitum ait. In priuatis iuramentis vtebantur variis formulis, vt *deos mihi velim propitios*, qua vtitur Cicero, (c) ad quem Asconius Pedianus, *genus est*, ait, *iurisiurandi, id est, quod dicimus: tantum mihi diuinitas faueat, quantum verum est illud, quod dico tibi.* Alia non infrequens, *ita viuam*, qua vtitur Brutus apud Valerium Maximum & Cicero; (d) *ne viuam* etiam (e), *dispeream si* vel dispeream nisi (f), *ne sim saluus* (g). Ita me deus amet, vel *ita me dii ament*, Comicis frequens est. *Dii me perdant* habemus apud Suetonium (h) & Comicos.

LOCVS ET RITVS IVRANDI.

Solennia iuramenta in Capitolio præstanda fuisse ex Plinio (i) discimus: *alii* inquit *in ipso Capitolio fallunt, ac fulminantem peierant Iouem.* Locum vero iuramenti iudicialis fuisse in comitio ex loco Plauti (k) discimus, vbi Choragus commonstraturus, quo in loco quisque inueniatur, addit:

qui periurum conuenire vult hominem, mitto in comitium.

ad

(z) *III c. XXV.* (a) *XXI c. XLV.* (b) *I c. XXI.* (c) *diuin. in Verrem c. XIII.* (d) *IX c. XIII. II ad Fam. ep. XIII & V ad Atticum ep. XV.* (e) *II ad Fam. ep. XIII.* (f) *c. l.* (g) Cicero *XVI ad Att. ep. XII* (h) *Tiberio c. XXV & LXVII.* (i) *II c. VII.* (k) *Cursul. actu IV sc. I v. 9.*

ad aram, quæ Puteal Libonis dicebatur. Quare apud Persium (l):

si Puteal multa cautus vibice flagellat
de eo dicitur qui peierat.

Hoc autem inquit Porphyrio (m), sedes Prætoris fuit, prope arcum Fabianum, dictumque, quod a Libone illic primum tribunal & subsellia locata sint. Festus (n) ait: *Scribonianum adpellatur ante atria puteal, quod fecit Scribonius, cui negotium datum a senatu fuerat, vt conquireret sacella attacta.* Scribonianum hic adpellat, quia ex gente Scribonia erat familia Libonum. Quod etiam comprobat Ouidius (o)

qui Puteal Ianumque timet, celeresque Calendas.

Aram autem fuisse patet ex nummis gentis Scriboniæ, quibus ara conspicitur cum inscriptione PVTEAL SCRIBON. Idque in Comitio fuisse videmus ex Sexto Ruffo (p), qui coniungit senaculum aureum, puteal Libonis & Comitium. Quare & idem esse putant cum illo Puteali, sub quo Accii Nauii auguris cos atque nouacula defossa, quod in comitio fuisse testatur Cicero (q), eamque historiam narrant Liuius (r) atque Dionysius Halicarnassensis (s), licet idem puteal vertat per φρέαρ, cum potius fuerit φρέατος πῶμα putei operculum; sicuti & in glossis exponitur περιστόμιον, & Cicero clare innuit, coti & nouaculæ defossæ superimpositum fuisse puteal. Quare & Pomponius (t) Puteal definit, quod sit quo pute- *Tab. V n. 26.*

(l) *sat. IV v. 50.* (m) *in Horatii lib. I ep. XX.* (n) *voce Scribonianum.* (o) *lib. II de remedio amoris v. 165.* (p) *de regionibus vrbis Romæ lib. I p. m. 34.* (q) *I de diuin. c. XVII.* (r) *I c. XXXVI.* (s) *lib. III p. m. 204.* (t) *l. XIV ff. de actionibus empti & venditi.*

puteum operitur. Inter iurandum autem tangebant aras, quod discimus ex Cicerone (u) *ergo is ait, qui si atam tenens, iuraret, crederet nemo.* Hinc Virgilius (x):

tango aras, mediosque ignes & numina testor

& Iuuenalis (y):

atque adeo intrepidi quæcunque altaria tangunt

atque alio loco (z):

falsus erit testis, vendet periuria summa
exigua, & Cereris tangens aramque pedemque.

Immo super ipsas victimas ardentes, siue aras tenentes in quibus ardebant victimæ, iurabant, de quo Halicarnassensis (a) ἐπὶ τῶν ἐμπύρων, κατὰ τῶν σφαγίων (b) ἐπὶ τῶν τομίων (c). Cum Iouem lapidem iurarent, in fœderibus maxime, silicem manu tenebant, de quo supra. Qui iuramento se cuipiam vellent adstringere, dextram istius contingebant, morientis maxime, cum se executuros ea, quæ vellet, promitterent (d). Milites iurantes gladium protendebant, exempla apud Halicarnassensem (e).

IVRAMENTORVM DIVERSITAS

Iuramenta alia erant publica, alia iudicialia, alia priuata. Publica conceptis semper verbis præstari dicebantur (f), cum verbis præirent pontifices (g), quod exemplo Decii se deuouentis videmus, apud Liuium (h). In ciuilibus Prætores, in prouinciis Proconsules præi-

(u) *pro Flacco c. XXXVI.* (x) *XII Aen. v. 201.* (y) *sat. XIII v. 29.* (z) *sat. XIV v. 218.* (a) *lib. III p. m. 154.* (b) *lib. IV p. m. 257.* (c) *lib. V p. m. 277.* (d) Tacitus *Ann. II c. LXXI.* (e) *lib. IV p. m. 266. & lib. IX p. m. 567.* (f) Gellius *II c. XXIV.* (g) Liuius *XLIII c. XVI.* (h) *VIII c. IX.*

præibant (i), in militaribus Imperatores. Cuius solenne exemplum in P. Cornelio Scipione refert Liuius (k). Atque id in verba alicuius iurare dicebant (l). In verba enim iurare alicuius, est iurare hoc ipsum, quod ille præit siue dictat, siue præiurat per se ipsum aut per alium inquit Priscianus (m). Atque in talibus iuramentis Romanos vsos fuisse hac formula, *ex animi sententia*, discimus ex Cicerone (n), dum ait: *quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periurium est.* Ab hoc diuersæ *præiurationes*, quæ secundum Festum dicebantur, cum alii quidem conceptis verbis iurant, post quos in eadem verba iurantes tantummodo dicunt idem in me. Exemplum habet Liuius (o), vbi post centurionis iuramentum, omnis exercitus in se quisque iurat. Alia fiebant a magistratibus, dum inirent munia. Sic Consules designati iurabant; quod de Traiano testatur Plinius panegyrico (p), quod consule præeunte, iurauerit cum solenni execratione, si falleret. Dum iudices iurabant, iurare in leges dicebant (q). Magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere (r). Sic & consulatu abeuntes, iurabant, se nihil contra leges fecisse (s). Haut raro omnes quoque magistra-

S s

(i) Plinius *X ep. XCVII.* (k) *XXII c. LIII.* (l) *ep. XV v. 4.* Seneca *ep. XII f.* Florus *III c. XVI* & passim Tacitus. (m) *lib. XIV c. VIII.* (n) *de Officiis lib. III c. XXIX.* (o) Liuius *II c. XLV.* (p) *c. LXIII. LXIV.* (q) Cicero *pro Sextio c. XVI pro Cluentio c. XXXIII de Inuentione c. XLIV & XLV.* (r) Liuius *XXXI exeunte.* (s) Cicero *V ad Fam. ep. II in Pisonem c. III.* Plinius *Panegyrico c. LXV.*

gistratus & senatores ad præstandum iuramentum adigebantur, de quo Tacitus (t): *senatus, incoantibus primoribus, iusiurandum concepit, quo certatim omnes magistratus, ceteri vt sententiam rogabantur, deos testes aduocabant, nihil ope sua factum, quo cuiusquam salus læderetur, neque se præmium aut honorem ex calamitate ciuium cepisse.* Hinc Senatus iuratus dicebatur populo (u). Hoc autem de necessitate non erat, sed dum demum si ita conuenerat (x). Immo & ipsum populum ad iuramenta adigebat senatus: vt Brutus post eiectos reges populum adegit, neminem Romæ passuros regnare (y). In legem sacratam seu tribunitiam iurare tenebatur omnis populus (z). Mutato statu, in nomen quoque Imperatoris singulis annis iurabant magistratus. Exemplum in Tiberio habet Tacitus (a), idque ineunte anno, de quo supra sub Votis diximus. Exin quoque Triumuiri reip. constituendæ auctores fuerunt, vt in acta Iulii Cæsaris iuraretur (b), quod dein in demortuos posteriores Impp. cessit, vt Augusti (c); indeque quotannis a magistratibus fiebat Kalendis Ianuarii (d). In viuorum etiam acta a Senatu decretum iuramentum, renuente tamen Tiberio atque Nerone (e). Iurabant in fœderibus sanciendis, præeunte apud Romanos patre patrato (f). Et quidem Romani Iouem Lapidem iura-

(t) *IV hist. c. XLI.* (u) Liuius *XXVI c. XXXIII & XLII c. XXI.* (x) Liuius *XXX c. XL.* (y) Liuius *libro II ineunte.* (z) Halic. *lib. VI p. m. 410.* (a) *Ann. I c. VIII.* (b) Dio *lib. XLVII p. m. 337.* (c) Tacitus *Ann. IV c. XLII & XVI c. XXII.* (d) Tacitus *Ann. XIII c. XI.* Suetonius *Galba c. XVI.* (e) Tacitus *Ann. I c. LXXI Ann. XIII c. XI.* (f) Liuius *I c. XXIV.*

rabant, additis Martis & Quirini numinibus, lapidem manu tenentes & post dicta verba solennia, de quibus supra, eundem manu eiicientes, de quo ritu plenius Polybius (g). Aeneas fœdere cum Latino rege icto, stricto ense per solem, terram, Iouem, Iunonem & Martem iurat apud Virgilium (h), diis enim testibus pacem firmari ait Tacitus (i).

IVRAMENTA IVDICIALIA.

Iudices ante decidendas lites iurabant (k), & Prætor iuratus, optimum quemque in selectos iudices referre debebat (l). Præsidum atque prouinciæ Rectorum iuramentum legibus præscribitur (m). Vterque pars, actor & reus in iudicio iurabant iuramentum calumniæ (n). Vbi lis æstimanda, in litem iurabant (o). Iurabant testes, vtentes pro more, verbo *arbitror* (p). Immo in ipsis expediendis litibus, iurisiurandi religio in vsum veniebat (q). Et quidem duplici modo vel iurabant se non fecisse (r), vel satisfaciebant, de quo Martialis (s)

nil in te scripsi Bithynice : credere non vis
& iurare iubes ; malo satisfacere.

Exempla apud Suetonium, (t) licet & hoc, iuramento interposito nonnunquam fiebat, de quo Plautus (u):

(g) *III c. XXV.* (h) *XII Aen. v. 176.* (i) *Ann. XII c. XLVII.* (k) Cicero *de Inuentione c. XLIV & XLV.* (l) *pro Cluentio c. XLIII.* (m) *l. vlt. C. ad L. Iuliam repetund.* (n) Cicero *pro Milone c. XXVII.* (o) Cicero *pro Fonteio c. I.* (p) Cicero *acad. quæst. lib. IV exeunte. pro Fonteio c. IX.* (q) *l. 1 π. de iureiurando.* (r) *l. V §. 8. π. de iniuriis.* (s) *lib. XII ep. LXXXIX.* (t) *Cæsare c. LXXIII & Claudio c. XXXVIII.* (u) *Amphitr. actu III sc. II v. 8.*

aut satisfaciat mihi ille, atque adiuret insuper nolle esse dicta.

Admittebantur tamen tum in publicis tum iudicialibus iuramentis, qui pro aliis iurarent (x).

PRIVATA IVRAMENTA.

In familiari loquendi more sæpius iurabant, atque dum formulæ istæ, de quibus supra, locum habebant, vel certis aliis in rebus. Solenne quidem erat, ad priuatas tamen necessitates spectabat de vxoribus iusiurandum, cuius verba a Censore ita concepta erant: *vt tu ex animi tui sententia vxorem habes?* ad quæ cum Cato Censor interrogasset, L. Porcius Nasica facete respondet, *habeo equidem vxorem, sed non hercle ex animi tui sententia*, vti rem narrant Gellius (y) atque Cicero (z). Quin & a censoribus ad iuramentum se vxorem liberorum caussa habere adigebantur (a). Iurabant & mariti se vxores non esse repudiaturos (b). Iurabant inuicem, vt si quid alteri obtigisset, alter moreretur (c). Iurabant amantes per Venerem, mulieres per Iunonem. Iurare autem Flamini Diali fas non fuisse docet Festus.

PERIVRIVM

Iurare ex animi sui sententia quemque voluerunt, deinde ita teneri, si sciens falleret, inquit Cicero (d). Hinc si scientes fallerent, periuri habebantur, & qui ad verba iurauerant, verbis conceptis peierasse dicebantur (e). Falsum enim iurare & peierare Cicero distin-

(x) Liuius *XXXI exeunte.* (y) *IV c. XX.* (z) *III de Orat. c. LXIV.* (a) Gellius *IV c. III.* (b) Suetonius *Tiberio c. XXXV.* (c) Seneca *lib. II contr. X.* (d) *academ. quæst. lib. IV c. XLVII.* (e) Cicero *pro Cluentio c. XLVIII* & Valerius Maximus *IV c. I.*

stinguit (f) *non enim falsum*, inquit, *iurare, peierare est: sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periurium est.* Iupiter autem trisulcum in periuros telum gerere credebatur, hinc Virgilius (g) canit:

audiat hac genitor, qui fœdera fulmine sancit.

Quare & in iuramentis sæpe addebant execrationes. Ita apud Dionysium (h) lege sacrata statutum, vt solennis cuiusdam sacramenti transgressoribus a diis & Semonibus accideret contrarium, tanquam grauissimo obstrictis piaculo. Immo eodem statutum: si quis contra fecerit, sacer esto: & bona eius Cereri dicata sunto, & qui eum occiderit, purus a cæde esto. Ita cum Rubrio equiti Romano obiectum esset violatum periurio numen Augusti, Tiberius respondit, deorum iniurias diis curæ esse (i). Post seuerius in eos, qui per principem peierassent, tanquam in criminis læsæ maiestatis reos animaduersum est (k). Periurii ita pœna diuina exitium: humana dedecus habebatur, vti ex veteri Iure Pontificio Cicero habet (l). Ex quo etiam dum de periurio in iure Pontificio statutum, Pontificem quoque antiquissimis temporibus cognitorem & iudicem fuisse videmus, cum ad ipsum rerum sacrarum religiosarum cognitio spectauerit, illud tamen de criminis potius expiatione, quam de iurisdictione quadam ciuili intelligendum, bene ex Plauti verbis, *libet iurare, tune meo pontifex periurio es?* notat Gutherius (m). Censorum

X 3 ergo

(f) *III de Offic. c. XXIX.* (g) *XII Aen. v. 200.* (h) *lib. VI p. m. 410.* (i) Tacitus *Ann. I c. LXXIII.* (k) *l. II C. de reb. cred.* (l) *II de LI c. IX.* (m) *de Vet. iure pontificio lib. II c. III.*

ergo erat, vt dum alios mores notarent, periurii reos notis atque ignominiis adficerent (n). Immo periuros aliquo næuo notari credebant, ita vt Horatius (o) canat:

Vlla si iuris tibi peierati
pœna, Barine, nocuisset vnquam:
dente si nigro fieres, vel vno
turpior vngui
Crederem.

IVRAMENTORVM ADFINIA

Abiurare Romanis idem erat, ac periurio negare, quod quis debebat. Ita enim abiurare creditum dixit Sallustius (p) & Plautus (q), *qui abiurant*, ait, *si quid creditum est.* Inde & Virgilio (r) *abiurata rapina* dicuntur, quas peierando negauerant se amouisse. *Coniurationes* in vtramque partem fiebant, in malam quidem, cum certæ personæ contra principem vel rempublicam iuramento se inuicem obstringerent. Qualis erat Catilinaria, in qua pignus coniurationis additum, sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere, auctore Floro (s). Melioris notæ erat coniuratio militaris, de qua infra. *Eiuratio* significat id, quod desideretur, non posse præstari, ait Festus. Sic *bonam copiam eiurare* Cicero dicit (t), quod idem est, ac iurare se non habere, vnde creditoribus satisfacerent; siue se æs alienum exsoluere non posse. Sylla enim dictatore inquit Varro (u), omnes,

(n) Gellius *VII c. XVIII.* Cicero *III de Officiis c. XXXII.* (o) *lib. II ode VIII.* (p) *Catilin. c. XXV.* (q) *Curcul. actu IV sc. II.* (r) *VIII Aeneid. v. 63.* (s) *IV c. I.* (t) *IX ad Fam. ep. XVI.* (u) *lib. V de L. L. p. m. 58.*

omnes, qui bonam copiam iurarent, ne essent nexi, dissoluti. *Eierare iudicem* Cicero (x) dixit, pro sacramento reiicere, vti explicat Priscianus (y). Eiurare parentes & liberos dixit Seneca, quasi iuramento eos negare, vti in consolatione ad Marciam explicat, eiurare parentes, non adgnoscere, nec pro talibus habere: & clarius (z) *quid*, inquit, *non dam duri, quidam & scelerati patres sunt, vt illos auersari & eiurare ius fasque sit?* Addimus vltimo loco & *imprecationes*. Quibus enim mala precari vellent, iis deos iratos adprecabantur, vel *dii deaeque te perdant, infelicitent; eradicent, male sit tibi, male tibi eueniat*; proficiscentibus, vnam viam & perpetuam. Imprecationes autem istas saepius ita auertebant, vt in eorum, qui male precati fuerant, capita reiicerent Ita Cicero (a) *Te*, ait *ad IX Kl. Iunii subrostrani [quod illorum capiti sit, dissiparant periisse]* & Seneca (b): *quis non, ait, si admoneatur, vt de suis cogitet, tanquam dirum omen respuat, & in capita inimicorum, aut ipsius intempestiui monitoris abire illa iubeat?* vel etiam hostibus ea euenire optabant. Immo si quae imprudentibus forsan exciderant, contra aliquem, cum quo in gratiam redire cupiebant, in caput suum recidere precabantur, quae aliis imprecati fuerant, de quo Tibullus (c):

& mala si qua tibi dixit dementia nostra
ignoscas: capiti sint precor illa meo

Exemplum de Rufo quodam tradit Seneca (d).

CA-

(x) *II de Orat. c. LXX.* (y) *XIIX c. VIII.* (z) *VI de beneficiis c. IV.* (a) *VIII ad Fam. ep. I.* (b) *consol. ad Martiam c. IX.* (c) *lib. I el. II.* (d) *IV de benef. c. XXVII.* Brissonius *lib. I de formulis p. m. 110.*

ci, dies festos tantum notabant, rusticis in agris obseruatos. Cum enim isti agro colendo occupati, tot quæ vrbanis præscriptæ erant fastis, solennitatibus vacare non poterant, paucorum tantum dierum festiua obseruatio iis præscripta; quales erant maxime Kalendæ, Nonæ, Idus & Nundinæ, additis hisce quæ ad singularem agriculturæ rationem spectabant, vt Zodiaci signis, dierum longitudine, tutelaribus mensium diis & regulis singulorum mensium œconomicis. Vti videmus ex marmore quod ex bibliotheca Farnesiana publicauit Boissardus atque Gruterus (p) & cum notis Fuluii Vrsini exhibet Græuius. Inde ex recentioribus varii fuere, qui in fastos Romanorum Kalendares commentati. Inter quos primas ni fallor, fert SIBRANDVS TETARDVS SICCAMA, Frisius, cuius *pracidanea in fastos Kalendares Campis 1599. 4* extant, ita vt dierum diuersitatem, quæ apud Romanos obtinebat, erudite commonstret, & secundum dispositionem Kalendarii Romani, festa, ludos, aliaque solennia optime explicet. Addidit quoque *de veteri anno Romano*, Romuli & Numæ Pompilii antitheses, quibus rationem mutationis docet. Iisdem fastis illustrandis totum suum librum quartum destinauit ROSINVS. Aliud *Kalendarium Romanum* ex Ouidii Fastorum libris, Columella, Plinio, Cedreno aliisque formarunt recentiores quidam: VT THOMAS DEMPSTERVS, DIONYSIVS PETAVIVS & qui idem exposuit PETRVS GASSENDVS; additus quoque stellarum & siderum cœlestium ortus & occasus. Præter hosce *Kalendarium* extat *vetus*, circa tempora Constantii Imperatoris, Constantini M. filii, conscriptum & Valentino

(p) *p. CXXXVIII.*

tino cuidam dedicatum. Primus illud sine mensium imaginibus publicauit IOANNES GEORGIVS HERVVARTVS AB HOCHENBVRG, quod Vranologio suo inseruit Dionysius Petauius. Post hunc AEGIDIVS BVCHERIVS idem kalendarium ex schedis Heriberti Rosvvedi, quas ex vetustissima membrana descripserat, edidit, & Commentario suo in Victorii Aquitani canonem Paschalem adnexit, *Antwerpiæ 1633 f.* sed aliquot & mensibus & figuris mancum. PETRVS tandem LAMBECIVS ex antiquissimo bibliothecæ Vindobonensis codice integrum edidit Kalendarium, cum singulorum mensium figuris, quibus Ausonii tetrasticha subscripta, quod Kalendarium addito breui sed erudito commentario, bibliothecæ Cæsareæ inseruit, ex qua transsumsit Grauius. Sed & fuere alii, qui de anno & temporum ratione apud Romanos publicis scriptis egerunt. Rarissimus de hac est PETRI VIOLAE tractatus, *Venetiis* primum editus *1546*, qui tamen breuior est nec omnia exhaurit: vti & HADRIANI IVNII *de annis & mensibus liber*, qui anni alias & mensium partes erudite explicat, *Basileæ* primum editus *1556. 8*, cui adnectit Fastorum librum, siue Hemerologion rerum memorabilium, quolibet anni die actarum, quæ tum ex antiqua, tum recentiori historia desumta. IOANNIS LALAMANTII *de anno Romano* libellus, eiusdem mutationem prout a Numa & Iulio Cæsare contigit, mensium item Romanorum rationem explicat. IACOBVS CHRISTMANNVS singulari libello Kalendarium Iulianum illustrat: IOSEPHVS SCALIGER in suo de veteri anno Romanorum libello annum supputat, & veterem intercalandi modum docet. Contra eum tamen agit DIONTSIVS PETAVIVS, libro se-

 cun-

puteum operitur. Inter iurandum autem tangebant aras, quod discimus ex Cicerone (u) *ergo is ait, qui si aram tenens, iuraret, crederet nemo.* Hinc Virgilius (x):

tango aras, mediosque ignes & numina testor

& Iuuenalis (y):

atque adeo intrepidi quaecunque altaria tangunt

atque alio loco (z):

falsus erit testis, vendet periuria summa
exigua, & Cereris tangens aramque pedemque.

Immo super ipsas victimas ardentes, siue aras tenentes in quibus ardebant victimæ, iurabant, de quo Halicarnassensis (a) *ἐπὶ τῶν ἐμπύρων, καὶ τῶν σφαγίων* (b) *ἐπὶ τῶν τομίων* (c). Cum Iouem lapidem iurarent, in fœderibus maxime, silicem manu tenebant, de quo supra. Qui iuramento se cuipiam vellent adstringere, dextram istius contingebant, morientis maxime, cum se executuros ea, quæ vellet, promitterent (d). Milites iurantes gladium protendebant, exempla apud Halicarnassensem (e).

IVRAMENTORVM DIVERSITAS

Iuramenta alia erant publica, alia iudicialia, alia priuata. Publica conceptis semper verbis præstari dicebantur (f), cum verbis præirent pontifices (g), quod exemplo Decii se deuouentis videmus, apud Liuium (h). In ciuilibus Prætores, in prouinciis Proconsules præi-

(u) *pro Flacco c. XXXVI.* (x) *XII Aen. v. 201.* (y) *sat. XIII v. 29.* (z) *sat. XIV v. 218.* (a) *lib. III p. m. 154.* (b) *lib. IV p. m. 257.* (c) *lib. V p. m. 277.* (d) Tacitus *Ann. II c. LXXI.* (e) *lib. IV p. m. 266. & lib. IX p. m. 567.* (f) Gellius *II c. XXIV.* (g) Liuius *XLIII c. XVI.* (h) *VIII c. IX.*

præibant (i), in militaribus Imperatores. Cuius solenne exemplum in P. Cornelio Scipione refert Liuius (k). Atque id in verba alicuius iurare dicebant (l). In verba enim iurare alicuius, est iurare hoc ipsum, quod ille præit siue dictat, siue præiurat per se ipsum aut per alium inquit Priscianus (m). Atque in talibus iuramentis Romanos vsos fuisse hac formula, *ex animi sententia*, discimus ex Cicerone (n), dum ait: *quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periurium est.* Ab hoc diuersæ *præiurationes*, quæ secundum Festum dicebantur, cum alii quidem conceptis verbis iurant, post quos in eadem verba iurantes tantummodo dicunt idem in me. Exemplum habet Liuius (o), vbi post centurionis iuramentum, omnis exercitus in se quisque iurat. Alia fiebant a magistratibus, dum inirent munia. Sic Consules designati iurabant; quod de Traiano testatur Plinius panegyrico (p), quod consule præeunte, iurauerit cum solenni execratione, si falleret. Dum iudices iurabant, iurare in leges dicebant (q). Magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere (r). Sic & consulatu abeuntes, iurabant, se nihil contra leges fecisse (s). Haut raro omnes quoque magistra-

S s

(i) Plinius *X ep. XCVII.* (k) *XXII c. LIII.* (l) *ep. XV v. 4.* Seneca *ep. XII f.* Florus *III c. XVI* & passim Tacitus. (m) *lib. XIV c. VIII.* (n) *de Officiis lib. III c. XXIX.* (o) Liuius *II c. XLV.* (p) *c. LXIII. LXIV.* (q) Cicero *pro Sextio c. XVI pro Cluentio c. XXXIII de Inuentione c. XLIV & XLV.* (r) Liuius *XXXI exeunte.* (s) Cicero *V ad Fam. ep. II in Pisonem c. III.* Plinius *Panegyrico c. LXV.*

giſtratus & ſenatores ad præſtandum iuramentum adigebantur, de quo Tacitus (t): *ſenatus, incoantibus primoribus, iusiurandum concepit, quo certatim omnes magiſtratus, cæteri vt ſententiam rogabantur, deos teſtes aduocabant, nihil ope ſua factum, quo cuiusquam ſalus læderetur, neque ſe præmium aut honorem ex calamitate ciuium cepiſſe.* Hinc Senatus iuratus dicebatur populo (u). Hoc autem de neceſſitate non erat, ſed dum demum ſi ita conuenerat (x). Immo & ipſum populum ad iuramenta adigebat ſenatus: vt Brutus poſt eiectos reges populum adegit, neminem Romæ paſſuros regnare (y). In legem ſacratam ſeu tribunitiam iurare tenebatur omnis populus (z). Mutato ſtatu, in nomen quoque Imperatoris ſingulis annis iurabant magiſtratus. Exemplum in Tiberio habet Tacitus (a), idque ineunte anno, de quo ſupra ſub Votis diximus. Exin quoque Triumuiri reip. conſtituendæ auctores fuerunt, vt in acta Iulii Cæſaris iuraretur (b), quod dein in demortuos poſteriores Impp. ceſſit, vt Auguſti (c); indeque quotannis a magiſtratibus fiebat Kalendis Ianuarii (d). In viuorum etiam acta a Senatu decretum iuramentum, renuente tamen Tiberio atque Nerone (e). Iurabant in fœderibus ſanciendis, præeunte apud Romanos patre patrato (f). Et quidem Romani Iouem Lapidem iura-

(t) *IV hiſt. c. XLI.* (u) Liuius *XXVI c. XXXIII & XLII c. XXI.* (x) Liuius *XXX c. XL.* (y) Liuius *libro II ineunte.* (z) Halic. *lib. VI p. m. 410.* (a) *Ann. I c. VIII.* (b) Dio *lib. XLVII p. m. 337.* (c) Tacitus *Ann. IV c. XLII & XVI c. XXII.* (d) Tacitus *Ann. XIII c. XI.* Suetonius *Galba c. XVI.* (e) Tacitus *Ann. I c. LXXI Ann. XIII c. XI.* (f) Liuius *I c. XXIV.*

rabant, additis Martis & Quirini numinibus, lapidem manu tenentes & post dicta verba solennia, de quibus supra, eundem manu eiicientes, de quo ritu plenius Polybius (g). Aeneas fœdere cum Latino rege icto, stricto ense per solem, terram, Iouem, Iunonem & Martem iurat apud Virgilium (h), diis enim testibus pacem firmari ait Tacitus (i).

IVRAMENTA IVDICIALIA.

Iudices ante decidendas lites iurabant (k), & Prætor iuratus, optimum quemque in selectos iudices referre debebat (l). Præsidum atque prouinciæ Rectorum iuramentum legibus præscribitur (m). Vterque pars, actor & reus in iudicio iurabant iuramentum calumniæ (n). Vbi lis æstimanda, in litem iurabant (o). Iurabant testes, vtentes pro more, verbo *arbitror* (p). Immo in ipsis expediendis litibus, iurisiurandi religio in vsum veniebat (q). Et quidem duplici modo vel iurabant se non fecisse (r), vel satisfaciebant, de quo Martialis (s)

nil in te scripsi Bithynice : credere non vis
& iurare iubes ; malo satisfacere.

Exempla apud Suetonium, (t) licet & hoc, iuramento interposito nonnunquam fiebat, de quo Plautus (u):

(g) *III c. XXV.* (h) *XII Aen. v. 176.* (i) *Ann. XII c. XLVII.* (k) Cicero *de Inuentione c. XLIV & XLV.* (l) *pro Cluentio c. XLIII.* (m) *l. vlt. C. ad L. Iuliam repetund.* (n) Cicero *pro Milone c. XXVII.* (o) Cicero *pro Fonteio c. I.* (p) Cicero *acad. quæst. lib. IV exeunte. pro Fonteio c. IX.* (q) *l. I π. de iureiurando.* (r) *l. V §. 8. π. de iniuriis.* (s) *lib. XII ep. LXXXIX.* (t) *Cæsare c. LXXIII & Claudio c. XXXVIII.* (u) *Amphitr. actu III sc. II v. 8.*

aut satisfaciat mihi ille, atque adiuret insuper nolle esse dicta.

Admittebantur tamen tum in publicis tum iudicialibus iuramentis, qui pro aliis iurarent (x).

PRIVATA IVRAMENTA.

In familiari loquendi more saepius iurabant, atque dum formulae istae, de quibus supra, locum habebant, vel certis aliis in rebus. Solenne quidem erat, ad priuatas tamen necessitates spectabat de vxoribus iusiurandum, cuius verba a Censore ita concepta erant: *vt tu ex animi tui sententia vxorem habes?* ad quae cum Cato Censor interrogasset, L. Porcius Nasica facete respondet, *habeo equidem vxorem, sed non hercle ex animi tui sententia*, vti rem narrant Gellius (y) atque Cicero (z). Quin & a censoribus ad iuramentum se vxorem liberorum caussa habere adigebantur (a). Iurabant & mariti se vxores non esse repudiaturos (b). Iurabant inuicem, vt si quid alteri obtigisset, alter moreretur (c). Iurabant amantes per Venerem, mulieres per Iunonem. Iurare autem Flamini Diali fas non fuisse docet Festus.

PERIVRIVM

Iurare ex animi sui sententia quemque voluerunt, deinde ita teneri, si sciens falleret, inquit Cicero (d). Hinc si scientes fallerent, periuri habebantur, & qui ad verba iurauerant, verbis conceptis peierasse dicebantur (e). Falsum enim iurare & peierare Cicero distin-

(x) Liuius *XXXI exeunte.* (y) *IV c. XX.* (z) *III de Orat. c. LXIV.* (a) Gellius *IV c. III.* (b) Suetonius *Tiberio c. XXXV.* (c) Seneca *lib. II contr. X.* (d) *academ. quaest. lib. IV c. XLVII.* (e) Cicero *pro Cluentio c. XLVIII* & Valerius Maximus *IV c. I.*

ſtinguit (f) *non enim falſum*, inquit, *iurare, peierare eſt: ſed quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut verbis concipitur more noſtro, id non facere, periurium eſt.* Iupiter autem triſulcum in periuros telum gerere credebatur, hinc Virgilius (g) canit:

audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine ſancit.

Quare & in iuramentis ſæpe addebant execrationes. Ita apud Dionyſium (h) lege ſacrata ſtatutum, vt ſolennis cuiusdam ſacramenti transgreſſoribus a diis & Semonibus accideret contrarium, tanquam grauiſſimo obſtrictis piaculo. Immo eodem ſtatutum: ſi quis contra fecerit, ſacer eſto: & bona eius Cereri dicata ſunto, & qui eum occiderit, purus à cæde eſto. Ita cum Rubrio equiti Romano obiectum eſſet violatum periurio numen Auguſti, Tiberius reſpondit, deorum iniurias diis curæ eſſe (i). Poſt ſeuerius in eos, qui per principem peieraſſent, tanquam in criminis læſæ maieſtatis reos animaduerſum eſt (k). Periurii ita pœna diuina exitium: humana dedecus habebatur, vti ex veteri Iure Pontificio Cicero habet (l). Ex quo etiam dum de periurio in iure Pontificio ſtatutum, Pontificem quoque antiquiſſimis temporibus cognitorem & iudicem fuiſſe videmus, cum ad ipſum rerum ſacrarum religioſarum cognitio ſpectauerit, illud tamen de criminis potius expiatione, quam de iurisdictione quadam ciuili intelligendum, bene ex Plauti verbis, *libet iurare, tune meo pontifex periurio es?* notat Gutherius (m). Cenſorum

S 3 ergo

(f) *III de Offic. c. XXIX.* (g) *XII Aen. v. 200.* (h) *lib. VI p. m. 410.* (i) Tacitus *Ann. I c. LXXIII.* (k) *l. II C. de reb. cred.* (l) *II de LI c. IX.* (m) *de Vet. iure pontificio lib. II c. III.*

ergo erat, vt dum alios mores notarent, periurii reos notis atque ignominiis adficerent (n). Immo periuros aliquo næuo notari credebant, ita vt Horatius (o) canat:

Vlla si iuris tibi peierati
pœna, Barine, nocuisset vnquam:
dente si nigro fieres, vel vno
turpior vngui
Crederem.

IVRAMENTORVM ADFINIA

Abiurare Romanis idem erat, ac periurio negare, quod quis debebat. Ita enim abiurare creditum dixit Sallustius (p) & Plautus (q), *qui abiurant*, ait, *si quid creditum est.* Inde & Virgilio (r) *abiurata rapina* dicuntur, quas peierando negauerant se amouisse. *Coniurationes* in vtramque partem fiebant, in malam quidem, cum certæ personæ contra principem vel rempublicam iuramento se inuicem obstringerent. Qualis erat Catilinaria, in qua pignus coniurationis additum, sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere, auctore Floro (s). Melioris notæ erat coniuratio militaris, de qua infra. *Eiuratio* significat id, quod desideretur, non posse præstari, ait Festus. Sic *bonam copiam eiurare* Cicero dicit (t), quod idem est, ac iurare se non habere, vnde creditoribus satisfacerent; siue se æs alienum exsoluere non posse. Sylla enim dictatore inquit Varro (u), omnes,

(n) Gellius *VII c. XVIII.* Cicero *III de Officiis c. XXXII.* (o) *lib. II ode VIII.* (p) *Catilin. c. XXV.* (q) *Curcul. actu IV sc. II.* (r) *VIII Aeneid. v. 63.* (s) *IV c. I.* (t) *IX ad Fam. ep. XVI.* (u) *lib. V de L. L. p. m. 58.*

omnes, qui bonam copiam iurarent, ne essent nexi, dissoluti. *Eierare iudicem* Cicero (x) dixit, pro sacramento reiicere, vti explicat Priscianus (y). Eiurare parentes & liberos dixit Seneca, quasi iuramento eos negare, vti in consolatione ad Marciam explicat, eiurare parentes, non adgnoscere, nec pro talibus habere: & clarius (z) *quid*, inquit, *non dam duri, quidam & scelerati patres sunt, vt illos auersari & eiurare ius fasque sit?* Addimus vltimo loco & *imprecationes*. Quibus enim mala precari vellent, iis deos iratos adprecabantur, vel *dii deaque te perdant, infelicitent, eradicent, male sit tibi, male tibi eueniat;* proficiscentibus, vnam viam & perpetuam. Imprecationes autem istas sæpius ita auertebant, vt in eorum, qui male precati fuerant, capita reiicerent Ita Cicero (a) *Te*, ait *ad IX Kl. Iunii subrostrani [quod illorum capiti sit, dissipatant periisse]* & Seneca (b): *quis non*, ait, *si admoneatur, vt de suis cogitet, tanquam dirum omen respuat, & in capita inimicorum, aut ipsius intempestiui monitoris abire illa iubeat?* vel etiam hostibus ea euenire optabant. Immo si quæ imprudentibus forsan exciderant, contra aliquem, cum quo in gratiam redire cupiebant, in caput suum recidere precabantur, quæ aliis imprecati fuerant, de quo Tibullus (c):

& mala si qua tibi dixit dementia nostra
ignoscas: capiti sint precor illa meo

Exemplum de Rufo quodam tradit Seneca (d).

CA-

(x) *II de Orat. c. LXX.* (y) *XIIX c. VIII.* (z) *VI de beneficiis c. IV.* (a) *VIII ad Fam. ep. I.* (b) *consol. ad Martiam c. IX.* (c) *lib. I el. II.* (d) *IV de benef. c. XXVII.* Brissonius *lib. I de formulis p. m. 110.*

* * * * * * * * * * * * *

CAPVT OCTAVVM
De
KALENDARIO ROMANORVM ET DIERVM DIVERSITATE.

VAria dierum apud Romanos erat obſervatio, quam ſeruare religioſum ducebant. Sed cum hæc in vulgus non eſſet nota, per Kalendarium proponebant eam; quorum varia habemus ex marmoribus antiquis deſcripta, & eruditorum in eadem commentaria. Inſigne antiquitatis monumentum ſeu KALENDARIVM vetus ROMANVM, prout in vrbe eo vtebantur, marmori inciſum adſeruatum olim fuit in ædibus Maffæorum, e quibus illud expreſſum ſuis inſcriptionibus inſeruit Gruterus (c), quod & cum breui PETRI CIACCONII explanatione in tomo octauo Theſauri ſui primum eſſe voluit Græuius. Qui tomus octauus cum plures nobis exhibeat faſtorum Kalendarium ſcriptores, ſingulos eo ordine quo exhibiti, recenſebimus, & reliqua quæ eo non continentur, addemus. Vocabantur Romanis, quæ nunc Kalendaria dicimus, faſti; quorum alii maiores, minores alii. Maiores alias magiſtratuum faſti dicti, deſignandis conſulibus deſtinati, de quibus ſuo loco dicemus. Minores huius loci proprii, alias *Faſti Kalendares* dicti: & deſcribuntur a Feſto, quod ſint libri, in quibus totius anni fiat deſcriptio. Debebant hos Romani Numæ, qui non ſolum

(c) *p. CXXXIII.*

solum ad cursum lunæ annos descripsit, sed & fastos fastosque dies instituit (f), quorum curam singularem attribuit maximo pontifici (g), vt ipse dierum haberet rationem, & eum consultum plebs veniret. Ita vltra quadringentos annos sacri omnis, humanique iuris scientia, auctoritas & explanatio ex instituto Numæ penes solum permansit pontificem, vsque ad annum V. C. DL, quo C. Flauius scriba pontificum, fastos circa forum in albo proposuit, vt quando lege agi posset, sciretur; quo ipso gratiam populi in tantum promeritus, vt huius adplausu ædilis curulis fieret (h). Inde varie emendati hi fasti, nunc a Cæsare, nunc ab Augusto, qui demum fastos æreæ tabulæ in foro ad æternam custodiam incidi curauit. Dicebantur inde fasti vrbani, qui in vrbe variisque huius regionibus, atriis quoque priuatorum propositi fuisse videntur, cum varia horum effossa fuerint fragmenta. In hos etiam & priores quidem menses, commentarius quasi perpetuus sunt OVIDII sex *Fastorum libri*, ita tamen, vt ad Festa potius faciat, quam reliqua. Aliorum vero qui de fastis inter veteres commentati, monumenta intercidere. Sic L. CINCII ALIMENTATI librum citat Macrobius (i). FVLVIVM NOBILIOREM fastos in æde Herculis Musarum posuisse ait idem (k). MASVRII SABINI (l), CORNELII LABEONIS, CAII LICINIANI (m), NISI (n), aliorumque fastos idem citat. BAEBII MACRI *de fastis diebus* librum adlegat Fulgentius (o). Fasti vero rusti-

 ci,

(f) Liuius *I c. XIX.* (g) Liuius *I c. XX.* (h) Liuius *IX c. XLVI.* (i) *Saturn. I c. XII.* (k) *c. l.* (l) *Saturn. I c. IV.* (m) *Saturn. I c. XVI.* (n) *Saturn. I c. XII.* (o) *de prisco sermone n. 6.*

ci, dies festos tantum notabant, rusticis in agris obseruatos. Cum enim isti agro colendo occupati, tot quæ vrbanis præscriptæ erant fastis, solennitatibus vacare non poterant, paucorum tantum dierum festiua obseruatio iis præscripta; quales erant maxime Kalendæ, Nonæ, Idus & Nundinæ, additis hisce quæ ad singularem agriculturæ rationem spectabant, vt Zodiaci signis, dierum longitudine, tutelaribus mensium diis & regulis singulorum mensium œconomicis. Vti videmus ex marmore quod ex bibliotheca Farnesiana publicauit Boissardus atque Gruterus (p) & cum notis Fuluii Vrsini exhibet Græuius. Inde ex recentioribus varii fuere, qui in fastos Romanorum Kalendares commentati. Inter quos primas ni fallor, fert SIBRANDVS TETARDVS SICCAMA, Frisius, cuius *præcidanea in fastos Kalendares Campis 1599. 4* extant, ita vt dierum diuersitatem, quæ apud Romanos obtinebat, erudite commonstret, & secundum dispositionem Kalendarii Romani, festa, ludos, aliaque solennia optime explicet. Addidit quoque *de veteri anno Romano*, Romuli & Numæ Pompilii antitheses, quibus rationem mutationis docet. Iisdem fastis illustrandis totum suum librum quartum destinauit ROSINVS. Aliud *Kalendarium Romanum* ex Ouidii Fastorum libris, Columella, Plinio, Cedreno aliisque formarunt recentiores quidam: vt THOMAS DEMPSTERVS, DIONYSIVS PETAVIVS & qui idem exposuit PETRVS GASSENDVS; additus quoque stellarum & siderum cœlestium ortus & occasus. Præter hosce *Kalendarium* extat *vetus*, circa tempora Constantii Imperatoris, Constantini M. filii, conscriptum & Valentino

(p) *p. CXXXVIII.*

tino cuidam dedicatum, Primus illud fine menſium imaginibus publicauit IOANNES GEORGIVS HERVVARTVS AB HOCHENBVRG, quod Vranologio ſuo inſeruit Dionyſius Petauius. Poſt hunc AEGIDIVS BVCHERIVS idem kalendarium ex ſchedis Heriberti Rosvvedi, quas ex vetuſtiſſima membrana deſcripſerat, edidit, & Commentario ſuo in Victorii Aquitani canonem Paſchalem adnexit *Antwerpiæ 1633 f.* ſed aliquot & menſibus & figuris mancum. PETRVS tandem LAMBECIVS ex antiquiſſimo bibliothecæ Vindobonenſis codice integrum edidit Kalendarium, cum ſingulorum menſium figuris, quibus Auſonii tetraſticha ſubſcripta, quod Kalendarium addito breui ſed erudito commentario, bibliothecæ Cæſareæ inſeruit, ex qua transſumſit Græuius. Sed & fuere alii, qui de anno & temporum ratione apud Romanos publicis ſcriptis egerunt. Rariſſimus de hac eſt PETRI VIOLAE tractatus, *Venetiis* primum editus *1546*, qui tamen breuior eſt nec omnia exhaurit: vti & HADRIANI IVNII *de annis & menſibus liber*, qui anni alias & menſium partes erudite explicat, *Baſileæ* primum editus *1556. 8*, cui adnectit Faſtorum librum, ſiue Hemerologion rerum memorabilium, quolibet anni die actarum, quæ tum ex antiqua, tum recentiori hiſtoria deſumta. IOANNIS LALAMANTII *de anno Romano* libellus, eiusdem mutationem prout a Numa & Iulio Cæſare contigit, menſium item Romanorum rationem explicat. IACOBVS CHRISTMANNVS ſingulari libello Kalendarium Iulianum illuſtrat: IOSEPHVS SCALIGER in ſuo de veteri anno Romanorum libello annum ſupputat, & veterem intercalandi modum docet. Contra eum tamen agit DIONTSIVS PETAVIVS, libro ſe-

cundo de doctrina temporum (q), libro nono (r), atque sequentibus, qui etiam vti mihi quidem videtur, accuratius annum Romanorum concipit. Post hosce sequuntur apud Græuium SAMVELIS PETITI *ecloga chronologica de anno & periodo veterum* Romanorum, quibus multa restituit contra Scaligerum. VVILHELMVS LANGIVS in suo de annis Christi tractatus libro primo totum caput *XV* anno Romanorum destinauit, quo diuersas de anno Romuli opiniones conciliat, cyclum Numæ & epocham anni Romani ostendit. ERYCIVS PVTEANVS vero in Bissexto suo multas difficultates, quæ ex intercalandi apud Romanos diuersitate coortæ, superat, huiusque rationem erudite exhibet; prodiit alias *Louanii 1640. 4.* cui & debemus *de nundinis Romanorum* librum perelegantem, quem nouam Fastorum faculam inscripsit, cum priorem nouam temporis faculam esse voluerit. Egregius plane est PETRI TAFFINI *de veterum Romanorum anno seculari, eiusque potissimum per ludos seculares celebritate, horumque chronologia*, liber, in quo non solum annum secularem, qui erat apud Romanos, ex historia atque chronologia accurate deducit, sed & omnia in ludis secularibus exhiberi solita solennia sacra, pompam aliaque festiua dilucide declarat; prodierat olim *Tornaci 1640. 4.* Ad particulares spectat IOANNIS BAPTISTAE BELLI *de die, ac mense Pharsalici conflictus, qui solstitialis statuitur, diatribe*, prodiit cum templo eiusdem augurali, *Tolosæ 1643. 12.* qua multa explicantur alias haut obuia, vt de Natali Augusti atque Pompeii & varia scriptorum loca illustrantur. Agmen tandem in Græuio claudit PETRI MORESTELLI *Philomusus, siue de*

(q) *cap. LXXI.* (r) *cap. XLV.*

de triplici anno Romanorum, mensibus eorumque partibus, deque die ciuili & diuersitate dierum libri quinque, prodiere alias *Lugduni 1605. 4.* qui sane egregius est, non quidem in chronologicis tam sollicitus, vti priores plerique, ipsam tamen anni, mensium & dierum diuersitatem optime explanans. Hi sunt scriptores, qui thesauri Græuiani tomum octauum plurimam partem exhauriunt; quibus adhuc adiungimus LILII GREGORII GYRALDI *de annis & mensibus* librum, *Basileæ 1541. 8* editum; qui varias annorum, mensium atque dierum species, indictiones & similia enodat; quibus dein Kalendarium Romanum Græcumue subiungit.

Tempus suum Romani vel pro more aliarum gentium distinguebant, vel singulare quidpiam in eo attendebant. *Aeuum* quidem omnibus gentibus vnum, idque æternum. *Seculum* vero varie denotant gentes: Romani seculum constituebant centum annorum (s). Sunt quidem qui Horatii (t) locum adlegantes

certus vndenos decies per annos
orbis & cantus referatque ludos
ter die claro, totiesque grata
nocte frequentes

seculum centum & decem annorum definire volunt: sed probatiores editiones legunt *certos vt denos decies per annos*, vt sensus sit talis; precamur vt certus orbis, centum annis reuolutis cantus referat & ludos. *Annum* autem *secularem* definit Taffinus (u), quod sit inter centum annos, quibus conflatur seculum, postremus, ita

(s) Varro *de L. L. lib. V p. m. 32.* Festus *voce seculares.* Censorinus *de die natali c. XVI.* (t) *carm. sec. v. 20.* (u) *de anno sec. p. I c. I n. 6.*

ita vt vltimi diei sui cursu, seculo finem imponat. *Lustrum* vero tempus quinquennale dicebatur, a luendo sic dictum siue soluendo, quod quinto quoque anno vectigalia & vltro tributa per censores persoluerentur (x). Ita Censorinus (y) Romanis annum magnum dictum adserit, tum ait: *Idem tempus anni magni Romanis fuit, quod lustrum adpellabant: ita quidem a Seruio Tullio institutum, vt quinto quoque anno censu ciuium habito, lustrum conderetur; sed non ita a posteris seruatum. Nam, cum inter primum a Seruio rege conditum lustrum, & id, quod ab Imperatore Vespasiano V & Caesare III Coss. factum est, anni interfuerint paullo minus sexcenti quinquaginta, lustra tamen per ea tempora non plura, quam septuaginta quinque sunt facta, & postea plane fieri desierunt. Rursus tamen annus idem magnus per Capitolinos agonas coeptus est diligentius seruari: quorum agonum primus a Domitiano institutus fuit, duodecimo eius & Ser. Cornelii Dolabellae consulatu.* Lustrum ergo scriptoribus quinquennium notat, atque a Seruio Tullio primum institutum, qui primus instructum exercitum in campo Martio suouetaurilibus lustrauit, idque conditum lustrum adpellatum, secundum Liuium (z). Qui mos dein ad reliqua tempora transiit, vt quolibet quinquennio per censores lustraretur ciuitas, vti libro secundo pluribus. *Annum* Romani habebant triplicem; Romuli, Numae Pompilii, & Iulii Caesaris, qui in quibusdam etiam ab Augusto correctus. Romuli annus a Martio mense incipiebat (a), eratque decem mensium, quod vel arguit Decembris men-

(x) Varro *c. l.* Ios. Castalio *obseru. dec. I c. X.* (y) de *die natali cap. XVIII.* (z) *I c. XLIIII.* (a) Macrobius *Saturn. I c. XI.*

mensis adpellatio, qui vltimus tum erat, nomine ergo & ordine decimus; dierum vero quatuor & trecentorum: Menses autem ita dispofuit, vt quatuor ex his tricenos & singulos, sex vero tricenos haberent dies. Hic annus Romuli erat secundum Macrobium. De quo & Ouidius (b)

tempora digereret cum conditor vrbis, in anno
constituit menses quinque bis esse suo.

Sunt quidem ex recentioribus, inter quos Iosephus Scaliger & Sibrandus Siccama, qui Licinium Macrum & Fenestellam secuti, Romulum iamdum duodecim mensium annum instituisse volunt: sed facimus cum Censorino (c), qui ait: *magis Iunio Gracchano, & Fuluio, & Varroni & Suetonio aliisque credendum, qui decem mensium putauerunt fuisse, vt tum Albanis erat, vnde orti Romani.* Sed cum is numerus neque solis cursui, neque lunæ rationibus conueniret, multum incommodi secum habebat hic annus. Nonnunquam enim vsu veniebat, vt frigus anni æstiuis mensibus, & contra calor hyemalibus proueniret. Quod vbi contigisset, teste Macrobio, tantum dierum sine vllo mensis nomine patiebantur adsumi, quantum ad id anni tempus adduceret, quo cœli habitus instanti mensi aptus inueniretur. Secutus ergo Numa, qui anno hoc Romuli addidit dies quinquaginta, vt in trecentos quinquaginta quatuor dies, quibus duodecim lunæ cursus confici credidit, annus extenderetur: atque his quinquaginta a se additis, adiecit alios sex, retractos illis sex mensibus, qui triginta habebant dies, id est, de singulis singulos: factosque quinquaginta & sex dies, in duos nouos menses pari ratione

(b) *Fastorum I v. 27.* (c) *de die natali cap. XX.*

tione diuisit: ac de duobus priorem Ianuarium nuncupauit; secundum dicauit Februo deo. Annus ita Numæ constabat diebus trecentis quinquaginta quinque, cum Ianuario vnum adderet diem. Totam rem exponit Macrobius (d), dum ait: *paullo post Numa in honorem imparis numeri, secretum hoc ante Pythagoram parturiente natura, vnum adiecit diem, quem Ianuario dedit, vt tam in anno quam in mensibus singulis præter vnum Februarium, impar numerus seruaretur. Nam quia duodecim menses, si singuli aut pari, aut impari numero putarentur, consummationem parem facerent; vnus pari numero institutus, vniuersam putationem imparem facit. Ianuarius igitur, Aprilis, Iunius, Sextilis, September, Nouember, December vndetricenis censebantur diebus: & quintanas nonas habebant. Ac post Idus in omnibus ad septendecim, Calendæ computabantur. Martius vero, Maius, Quintilis & October, dies tricenos singulos possidebant: Nonæ in his septimanæ erant. Similiterque post Idus, decem & septem dies in singulis, vsque ad sequentes Calendas computabantur. Sed solus Februarius viginti & octo retinuit dies: quasi inferis & diminutio & par numerus conueniret.* Hæc de anno Numæ Macrobius. Sic ad lunæ cursum annum instructum putabant, sed cum adpareret, de solis cursu, qui trecentis sexaginta quinque diebus & quadrante Zodiacum conficit, deesse quidpiam, aliquot dies intercalares more Græcorum commenti sunt; ita vt octauo quoque anno nonaginta dies, ex quibus tres menses tricenûm dierum composuerunt, intercalarent. Hunc tamen ordinem Græcis vsitatum Romani imitati sunt frustra; cum enim Græ-

(d) *Saturn. I c. XIII.*

Græci trecentis quinquaginta quatuor diebus annum ordinassent, Numa vero diem adhuc vnum Ianuario mensi addidisset, dictus Græcorum numerus atque ordo conuenire non poterat. Sed pergit Macrobius; *nondum hoc errore comperto, per octo annos, nonaginta quasi super fundendos Græcorum exemplo computabant dies: alternisque annis binos & vicenos, alternis ternos vicenosque intercalares expensabant intercalationibus quatuor. Sed octauo quoque anno intercalares octo adfluebant dies ex singulis quibus vertentis anni numerum apud Romanos super Græcos abundasse iam diximus. Hoc quoque errore iam cognito, hæc species emendationis inducta est. Tertio quoque octennio ita intercalandos dispensabant dies, vt non nonaginta, sed sexaginta sex intercalarent: compensatis viginti quatuor diebus pro illis, qui per totidem annos supra Græcorum numerum creuerant. Omni autem intercalationi mensis Februarius deputatus est: quoniam is vltimus anni erat.* Eundem intercalandi modum a Numa introductum perhibet Liuius, (e) dum ait: *Numa omnium primum ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum, quem [quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno qui solstitiali circumagitur orbe] intercalaribus mensibus interponendis ita dispensauit, vt quarto & vigesimo anno ad metam eandem solis vnde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies congruerent.* Hæc autem intercalandi apud Romanos ratio, vt non confecto Februario, prout Græci, sed post vigesimum tertium diem intercalarent, Terminalibus scilicet iam peractis, deinde reliquos quinque Februarii dies post intercalationem sub-

Vu iun-

(e) *lib. I c. XX.*

iungerent. Nec tamen ſtatum hoc erat firmumque, vt ſemper poſt vigeſimum tertium Februarii diem intercalarent, ſed cum ſæpe eueniret, vt nundinæ modo in anni principem diem, modo in nonas caderent, vtrumque autem perniciosum reipublicæ putabatur, tale remedium, quo hoc auerteretur, excogitatum, vt dies ille, quo abundabat annus, a Numa adiectus, eorum permitteretur arbitrio, qui faſtis præerant, vt cum vellent, intercalarent, dum modo eum in medio Terminaliorum vel menſis intercalaris ita locarent, vt a ſuſpecto die celebritatem auerterent nundinarum. Hoc eſt quod Romani veteres volunt, menſem fuiſſe atque diem intercalarem. Ex quo explicandus eſt Liuius, (f) dum ait: *hoc anno intercalatum eſt; tertio die poſt Terminalia Calendæ intercalares fuere.* Erycius quidem Puteanus (g) Liuium emendare conatur, legendum ratus poſtridie, quod tamen non opus eſſe putauerim. Tertio enim die poſt, frequens Romanis eſt locutio, & vnicum tantum notat diem intermedium. Quare Liuii locum ita intelligo, intercalatum eſſe eo anno, ita vt inter Terminalia & Kalendas intercalares vnicus eſſet intermedius dies iſte abundans, dictus intercalaris. Alio tamen loco idem Liuius dicit, (h) poſtridie Terminalia intercalares fuere. Alias ſtatim poſt Terminalia vti diximus, intercalabatur; inter Terminalia enim & regifugium fuiſſe intercalatum innuit Feſtus. Menſis ergo Februarius dicebatur intercalaris, vti Liuius (i) de L. Scipione agens, ait: *triumphauit menſe intercalario, pridie Kalendas Martias.* Græci talem menſem vocabant ἐμβόλιμον, Romani

(f) *lib. XLIII c. XI.* (g) *de biſſexto cap. II.* (h) *XLV c. XLIV.* (i) *lib. XXXVII c. LIX.*

ni *Mercedonium* (k). Quare & dies intercalares in priſcis Romanorum kalendariis adpellantur Mercedonii. Ipſe etiam menſis, ſeu collectio dierum, qui inter Terminalia & Regifugium intercalabantur, dicebatur *intercalaris*. Inde bene inter ſe Kalendæ Februarii & Kalendæ intercalares ſunt diſtinguendæ, licet hæ Februario menſi quaſi insererentur. Illas Cicero (l) dicit *Kalendas intercalares priores*: has ſimpliciter dicit *Kalendas intercalares* (m). Eadem quoque ratione Liuius (n) illum ipſum diem, quo intercalatio incipit, Kalendas vocat intercalares. Illæ ipſæ ſunt, quæ Cicero alias myſteria vocat, vt ad Atticum (o) ſcribit: *cum ſcies Romæ intercalatum ſit, nec ne, velim ad me ſcribas certum, quo die myſteria futura ſint*, & ſubſequenti (p): *facies me in quem diem Romana incidant myſteria, certiorem*. Occurrunt Kalendæ iſtæ intercalares etiam in Faſtis triumphalibus de C. Duilio, quod triumphum egerit Kalendis intercalaribus. Sic & in iisdem de L. Cornelio Lentulo, quod idibus intercalaribus de Liguribus triumphauerit. Ratio autem hæc erat, vt ſtatim poſt Idus Februarii vndenæ Kalendæ Mercedonii ſeu intercalaris menſis numerarentur, & poſt Idus intercalares, XVI Kl. Martii. Melioris intellectus gratia tabulam quam Erycio Puteano (q) debemus, hic ſubiungemus

	Februarius		Intercalaris
Dies I	*Kl. Februarii*	Dies I	*Kl. intercal.*
V	*Nonæ*	V	*Nonæ*

 XIII

(k) Plutarchus *in Numa p. m. 72.* (l) *lib. VI ad Fam. ep. XV.* (m) *pro Quintio c. XXV.* (n) *lib. XLIII c. XI lib. XLV c. XLIV.* (o) *lib. V ep. vlt.* (p) *lib. VI ep. I.* (q) *de biſexto c. XIII.*

XIII	*Idus*	XIII	*Idus*
XIV	*XI Kl. Intercalares*	XIV	*Kl. Martii*, hic dies in menſe Mercedonio XXII dierum omittebatur
XV	*X*		
XVI	*IX*		
XVII	*VIII*		
XVIII	*VII*	XV	*XV Kl. Martii*
XIX	*VI*	XXIII	*VII Kl. Martii.* hi ſunt XXI dies Mercedonii
XX	*V*		
XXI	*IV*		
XXII	*III*	XXIV	*VI.* Regifugium
XXIII	*Pr. Kl. Intercalares Terminalia*	XXV	*V*
		XXVI	*IV*
		XXVII	*III*
		XXVIII	*pr. Kl. Martii*

Quando autem primum intercalatum fuerit, ipſi inter ſe diſceptant veteres. Cum alii eius rei originem Romulo adſignent ; alii Numam Pompilium inueniſſe contendant, alii Seruium Tullium primum intercalaſſe commemorent ; alii denique Decemuiros, alii Martium conſulem auctorem faciant ; referente diuerſas diuerſorum ſententias Macrobio *(r)*. Sed cum idem ex Varrone antiquiſſimam legem commemoret in columna aerea inciſam, L. Pinatio & Furio Coss. latam, cui mentio intercalaris fuerit adſcripta, quod factum anno V. C CCXCII, nec Martius conſul, nec Decemuiri primi eſſe poterunt auctores, vtpote tempore inferiores. Quare quod vero admodum eſt ſimile, res ad Numam redibit, cui & adſcribit Cicero *(ſ)*. *Verum*, ait Macrobius *(t)*, *fuit tempus, cum propter ſuperſtitionem intercalatio*

(r) *Saturn. I c. XIII.* (ſ) *lib. II de Legibus c. XII.* (t) *Saturn. I c. XIV.*

tio omnis omissa est: nonnunquam vero per gratiam sacerdotum, qui cum publicanis proferri vel imminui consulto anni dies volebant, modo auctio modo retractio dierum proueniebat, & sub specie obseruationis emergebat maior confusionis occasio. Negotium enim hoc datum erat pontificibus, eorumque arbitrio intercalandi ratio permissa. *Horum plerique,* inquit Censorinus (u), *ob odium vel gratiam, quo quis magistratu citius abiret, diutiusue fungeretur; aut publici redemptor ex anni magnitudine in lucro damnoue esset, plus minusue ex libidine intercalando, rem sibi ad corrigendum mandatam vltro deprauarunt;* & breuiter Solinus: (x) *Sacerdotes plerumque gratificantes rationibus publicanorum, pro libidine sua subtrahebant tempora, vel augebant.* Quare & Cicero (y) in prouincia agens, ab Attico suo sæpe petit, vt curet ne quid intercaletur; imperium enim sibi prorogari nolebat. Sæpe & eximebantur dies illi præsertim, quibus cum populo agendi fas erat, vti Cicero ad Q. Fratrem scribit (z): *Lentulus non impediente collega, sic, inquam, bonus, vt meliorem non viderim, dies Comitiales exemit omnes:* & paullo post: *Cato concionatus est, se comitia haberi non siturum, si sibi cum populo dies agendi essent exempti.* Sed postea, inquit Macrobius (a), C. Cæsar omnem hanc inconstantiam temporum, vagam adhuc & incertam, in ordinem statutæ definitionis coëgit: adnitente sibi M. Flauio scriba: qui scriptos dies singulos ita ad dictatorem retulit: vt & ordo eorum inueniri facillime posset & inuento certus status perseueraret. Ergo C. Cæsar exordium nouæ ordinationis initurus, dies

(u) *de die natali c. XX.* (x) *cap. III.* (y) *lib. V ep. IX & XIII.* (z) *lib. II ad Q. Fr. ep. VI.* (a) *Saturn. I c. XIV.*

dies omnes qui confusionem adhuc poterant facere, consumsit : eaque re factum est, vt annus confusionis vltimus, in CCCCXLIIII dies protenderetur. Post hoc imitatus Aegyptios, solos diuinarum rerum omnium conscios, ad numerum Solis, qui diebus CCCLXV & quadrante cursum conficit, annum dirigere contendit, & paullo post : *Iulius ergo Cæsar decem dies obseruationi veteri superadiecit : vt annum CCC & LXV dies, quibus Sol lustrat Zodiacum, efficerent. Et ne quadrans deesset, statuit vt quarto quoque anno Sacerdotes qui curabant, mensibus ac diebus vnum intercalarent diem : eo scilicet mense ac loco, quo etiam apud veteres mensis intercalabatur : id est, ante quinque vltimos Februarii mensis dies; idque bissextum censuit nominandum.* Bissextus autem dicebatur eo, quod duobus diebus continuis numerarent sexto Kalendas Martii, duos dies pro vno computantes, quod indicant versus sequentes,

Viginti Februus octo,
& si bissextus fuerit, superadditur vnus.
Et tunc bis sexto Martis conscribe Kalendas.

Quo facit & Celsus lege XCVIII de verborum significatione : *cum bis sextum Calendis est*, inquit, *nihil refert, vtrum priore, an posteriore die quis natus sit, & deinceps sextum Calendas eius natalis dies est : nam id biduum pro vno die habetur.* Fecit hæc Iulius Cæsar, dum esset Pontifex Maximus, & intercalario mense, [siue illo ipso qui intercalabatur] sublato, annum ciuilem ad solis cursum formauit, vti inquit Censorinus (b). Quibus autem mensibus & quo modo Cæsar decem dies superadditos dispertitus fuerit, eosque inseruerit, late tradit Ma-

(b) *de die natali cap. XX.*

Macrobius, (c) quod in hoc potissimum constabat, vt Ianuario, Sextili & Decembri bini accederent dies; cæteris singuli; iique dies extremis mensis partibus adderentur. Annum autem ciuilem hoc modo constitutum edicto palam posito publicauit (d), quod maxime, suo more ridet Cicero. Cum enim primo anno Iuliano diceret aliquis, cras orietur lyra, respondet ille, & quidem ex edicto, vt apud Plutarchum est in Cæsare. (e) Atque ab eo statim tempore ad nostram vsque ætatem annus hic dictus est Iulianus (f). Ille ipse autem annus primus a Cæsare ordinatus, dicebatur annus confusionis, de quo clare Suetonius in vita Cæsaris (g): *annum ad cursum solis accommodauit, vt trecentorum sexaginta quinque dierum esset: & intercalario mense sublato, vnus dies quarto quoque anno intercalaretur.* Quo autem magis in posterum ex Kalendis Ianuariis temporum ratio congrueret, inter Nouembrem ac Decembrem mensem interiecit duos alios: fuitque is annus, quo hæc constituebantur XV mensium cum intercalario, qui ex consuetudine in eum annum inciderat. Dies enim addi, confundi, misceri omnino necesse erat, cum Fasti per intercalandi licentiam vitio pontificum adeo turbati essent illo tempore, vt neque messium feriæ æstati, neque vindemiarum autumno competerent, vti idem inquit Suetonius. Quod & confirmat Dio Cassius (h) atque Censorinus, qui confusionis annum iustius adhuc Macrobio supputat, quod quadringentis quadraginta quinque diebus constiterit, cum Macrobius CCCCXLIIII

(c) *Saturn. I c. XIV.* (d) *c. l.* (e) *p. m. 735.* (f) Censorinus *de die natali cap. XX.* (g) *cap. XL.* (h) *lib. XLIII p. m. 227.*

CCCCXLIIII tantum faciat. Sed cum sacerdotes, ad quos hæc cura spectabat, hunc per bissextum intercalandi morem non satis intelligerent, factum, vt per vitiosam intercalationem tota anni ordinatio corrumperetur. De quo ipsum Macrobium audiamus loquentem. *Nam, inquit, cum oporteret diem, qui ex quadrantibus confit, quarto quoque anno confecto, antequam quintus inciperet, intercalare: illi quarto non peracto, sed incipiente, intercalabant. Hic error sex & triginta annis permansit: quibus annis intercalati sunt dies duodecim, cum debuerint intercalari nouem. Sed hunc quoque errorem sero deprehensum correxit Augustus, qui annos duodecim sine intercalari die transigi iussit: vt illi tres dies, qui per annos triginta & sex vitio sacerdotalis festinationis excreuerant, sequentibus annis duodecim, nullo die intercalato deuorarentur. Post hoc vnum diem secundum ordinationem Cæsaris, quinto quoque incipiente anno, intercalari iussit: & omnem hunc ordinem æreæ tabulæ ad æternam custodiam incisioni mandauit.* Idem confirmat & Solinus (i). Anno ergo V. C. DCCXLV labente, C. Martio Censorino Asinio Gallo Coss. Augustus nouo edicto sanxit, duodecim annos proximos sine intercalatione transigendos esse. Ex quibus plane sequitur, ordinationem anni qualis nunc est, deberi Iulio Cæsari, correctionem vero erroris, qui circa bissextum irrepserat, Augusto, vt ergo Ammianus Marcellinus fallatur, qui bissexti institutionem Augusto tribuit, cum secundum sacerdotum errorem cum primo confundat.

DE MENSIBVS

Post annum iustus ordo ad menses nos ducit, qui varias

(i) *c. I.*

varias adepti adpellationes, haut tamen ſine ratione impoſitas. Marti quem genitorem putabat, primum anni menſem deſtinauerat Romulus; (k) quod mutauit inde Numa, qui *Ianuarium* in Iunonis tutela primum eſſe voluit, tanquam bicipitis dei menſem, reſpicientem ac proſpicientem transacti anni finem, futurique principia. (l) Alias rationes cur a Ianuario anni fecerit initium Numa, refert Plutarchus: (m) e quibus non minima hæc eſt, quod poſt ſolſtitium brumale de nouo curſum ſuum ſol incipiat. Quare & Ianum huius rei rationem reddentem ita inducit Ouidius: (n)

bruma noui prima eſt, veterisque nouiſſima ſolis:
principium capiunt Phœbus & annus idem.

Secundum dicauit Numa Februo deo, qui luſtrationum potens creditur, & in tutela Neptuni eſſe voluit. Lûſtrari autem inquit Macrobius, (o) eo menſe ciuitatem neceſſe erat, quo ſtatuit, vt iuſta diis manibus ſoluerentur. Dictus autem *Februarius*, quod extremo menſe anni populus februaretur, id eſt luſtraretur ac purgaretur ſecundum Feſtum. Februa enim ea omnia adpellabant Romani, quibus malefactorum conſcientiæ purgarentur, delerenturque peccata aut manes defunctorum placidi redderentur. (p) Ita Ouidius: (q)

Februa Romani dixere piamina patres,
nunc quoque dant verbo plurima ſigna fidem.

Vltimus olim menſis erat anni atque duodecimus; vti tra-

(k) Macrobius *Saturn. I c. XII.* (l) Macrobius *Saturn. I c. XIII.* (m) *Numa p. m. 72. & quæſt. Rom. XIX.* (n) *Faſtorum I v. 163.* (o) *Saturn. I c. XIII.* (p) Plutarchus *in Numa p. m. 72.* (q) *II Faſt. v. 19.*

tradunt Varro, (r) Cicero (ſ) atque Plutarchus: (t) Terminalia etiam eius menſis diem anni extremum conſtituebant, de quo canit Ouidius (u):

qui ſequitur Ianum, veteris fuit vltimus anni,
Tu quoque ſacrorum, Termine, finis eras.

Cum enim intercalabatur, inferiores quinque dies duodecimo demebantur menſi (x). *Martius* erat tertius, atque in tutela Mineruæ, initium anni veteris & in Latio & poſt Romam conditam, eo quod gens erat bellicoſiſſima, aliis tamen gentibus modo tertius & quartus, modo quintus & ſextus fuit, narrante Ouidio (y). Quare cum priſcis Romanis eſſet primus, multæ huius reliquiæ in eo reſedere. Huius enim die prima, inquit Macrobius (z), ignem nouum Veſtæ aris accendebant, vt incipiente anno cura denuo ſeruandi nouati ignis inciperet. Eodem quoque ingrediente menſe, tam in regia, curiisque atque Flaminum domibus, laureæ veteres nouis laureis mutabantur. Eodem & publice & priuatim ad Annam Perennam ſacrificatum ibatur, vt annare perennareque commode liceat: hoc menſe mercedes exſoluebant magiſtris, quas completus annus deberi fecit; comitia auſpicabantur, vectigalia locabant & ſeruis cœnas adponebant matronæ, vt domini Saturnalibus: illæ, vt principio anni ad promtum obſequium honore ſeruos inuitarent. Quartus eſt *Aprilis*, quem a Venere (a), in cuius tutela erat, quæ Græcis Ἀφροδίτης, ſic dictum

(r) *lib. V de L. L. p. 32.* (ſ) *de LL. lib. II c. XXI.* (t) *quaeſt. Rom. XXXIV.* (u) *II Faſt. v. 49.* (x) Varro *c. l.* (y) *III Faſt. v. 85.* (z) *Saturn. I c. XII.* Ouidius *III Faſt. v. 135.* (a) Macrobius *Saturn. I c. XIV.*

ctum putant, alii vero ab aperto anno, quod verno tempore aperiantur omnia. Quare & Ouidius (b):

nam quia ver aperit tunc omnia: densaque cedit
frigoris asperitas, fetaque terra patet:
Aprilem memorant ab aperto tempore dictum.

Alii aliunde ducunt (c). Quintus in tutela Apollinis mensis erat *Maius*, a Maia sic dictus (d), quam Vulcani vel vxorem vel terram habebant (e). In Mercurii tutela sextus erat *Iunius*, vel a Iuuenibus, vel a gente Iunia, vel a Iunone sic dictus; vnaquæque enim sententia suos reperit defensores (f). Ipsæ autem *Kalendæ* Iunii *fabariæ* vulgo vocabantur: quia hoc mense adultæ fabæ diuinis rebus adhibebantur (g). Sex reliqui menses ab ordine a Martio computato adpellati. Sic *Quintilis*, licet addito Ianuario & Februario septimus esset mensis, nomen tamen retinuit, inque tutela Iouis erat. Sed postea inquit Macrobius (h), in honorem Iulii Cæsaris Dictatoris, legem ferente M. Antonio, Marci filio consule, *Iulius* adpellatus est: quod hoc mense ad quartum Idus Quintilis, Iulius procreatus sit. Plutarchus (i) quidem a Cæsare, qui Pompeium superauit, sic dictum ait. Sed potius credimus Macrobio, cum & Dio mensem, in quem Cæsaris natalis incidebat, Iulium ab eo dictum commemoret (k). Quod & confirmat Festus, Iulium mensem adpellatum, quod eo mense natus fuerit Cæsar. Octauus mensis erat *Sextilis*, in tute-

(b) *Fast. IV v. 87.* (c) Macrobius *I Saturn. c. XII.* (d) Plutarchus *in Numa p. m. 72.* (e) *Saturn. I c. XII.* (f) Macrobius *Saturn. I c. XII.* (g) *c. l.* Festus *voce refrina faba.* (h) *Saturn. I c. XII.* (i) *in Numa c. l.* (k) *lib. XLIV p. m. 242.*

tradunt Varro, (r) Cicero (ſ) atque Plutarchus: (t) Terminalia etiam eius menſis diem anni extremum conſtituebant, de quo canit Ouidius (u):

qui ſequitur Ianum, veteris fuit vltimus anni,
Tu quoque ſacrorum, Termine, finis eras.

Cum enim intercalabatur, inferiores quinque dies duodecimo demebantur menſi (x). *Martius* erat tertius, atque in tutela Mineruæ, initium anni veteris & in Latio & poſt Romam conditam, eo quod gens erat bellicoſiſſima, aliis tamen gentibus modo tertius & quartus, modo quintus & ſextus fuit, narrante Ouidio (y). Quare cum priſcis Romanis eſſet primus, multæ huius reliquiæ in eo reſedere. Huius enim die prima, inquit Macrobius (z), ignem nouum Veſtæ aris accendebant, vt incipiente anno cura denuo ſeruandi nouati ignis inciperet. Eodem quoque ingrediente menſe, tam in regia, curiisque atque Flaminum domibus, laureæ veteres nouis laureis mutabantur. Eodem & publice & priuatim ad Annam Perennam ſacrificatum ibatur, vt annare perennareque commode liceat: hoc menſe mercedes exſoluebant magiſtris, quas completus annus deberi fecit; comitia auſpicabantur, vectigalia locabant & ſeruis cœnas adponebant matronæ, vt domini Saturnalibus: illæ, vt principio anni ad promtum obſequium honore ſeruos inuitarent. Quartus eſt *Aprilis*, quem a Venere (a), in cuius tutela erat, quæ Græcis Ἀφροδίτης, ſic dictum

(r) *lib. V de L. L. p. 32.* (ſ) *de LL. lib. II c. XXI.* (t) *quæſt. Rom. XXXIV.* (u) *II Faſt. v. 49.* (x) Varro *c. l.* (y) *III Faſt. v. 85.* (z) *Saturn. I c. XII.* Ouidius *III Faſt. v. 135.* (a) Macrobius *Saturn. I c. XIV.*

ctum putant, alii vero ab aperto anno, quod verno tempore aperiantur omnia. Quare & Ouidius (b):

nam quia ver aperit tunc omnia: densaque cedit
frigoris asperitas, fetaque terra patet:
Aprilem memorant ab aperto tempore dictum.

Alii aliunde ducunt (c). Quintus in tutela Apollinis mensis erat *Maius*, a Maia sic dictus (d), quam Vulcani vel vxorem vel terram habebant (e). In Mercurii tutela sextus erat *Iunius*, vel a Iuuenibus, vel a gente Iunia, vel a Iunone sic dictus; vnaquæque enim sententia suos reperit defensores (f). Ipsæ autem *Kalendæ* Iunii *fabariæ* vulgo vocabantur: quia hoc mense adultæ fabæ diuinis rebus adhibebantur (g). Sex reliqui menses ab ordine a Martio computato adpellati. Sic *Quintilis*, licet addito Ianuario & Februario septimus esset mensis, nomen tamen retinuit, inque tutela Iouis erat. Sed postea inquit Macrobius (h), in honorem Iulii Cæsaris Dictatoris, legem ferente M. Antonio, Marci filio consule, *Iulius* adpellatus est: quod hoc mense ad quartum Idus Quintilis, Iulius procreatus sit. Plutarchus (i) quidem a Cæsare, qui Pompeium superauit, sic dictum ait. Sed potius credimus Macrobio, cum & Dio mensem, in quem Cæsaris natalis incidebat, Iulium ab eo dictum commemoret (k). Quod & confirmat Festus, Iulium mensem adpellatum, quod eo mense natus fuerit Cæsar. Octauus mensis erat *Sextilis*, in tute-

Xx 2

(b) *Fast. IV v. 87.* (c) Macrobius *I Saturn. c. XII.* (d) Plutarchus *in Numa p. m. 72.* (e) *Saturn. I c. XII.* (f) Macrobius *Saturn. I c. XII.* (g) *c. l.* Festus *voce refrina faba.* (h) *Saturn. I c. XII.* (i) *in Numa c. l.* (k) *lib. XLIV p. m. 242.*

tutela Cereris, quem de suo nomine adpellari voluit Augustus (l); non quod mensis esset natalis, sed quod eo sæpius euasisset victor (m). Quod latius explicat Macrobius (n), verba Senatus consulti adducens: *Cum imperator Cæsar Augustus mense Sextili & primum consulatum inierit, & triumphos tres in vrbem intulerit: & ex Ianiculo legiones deducta, secutaque sint eius auspicia ac fidem: & Aegyptus hoc mense in potestatem populi Romani redacta sit: atque ob has causas hic mensis huic imperio felicissimus sit, ac fuerit, placere senatui, vt mensis Augustus adpelletur.* Plebiscitum quoque factum in eandem rem, Sex. Pacouio tribuno plebem rogante. Nonus in Vulcani tutela mensis est *September*; qui licet varias subinde adeptus fuerit adpellationes, principale tamen nomen retinuit. Sic Tiberii nomen huic mensi imponere volebat Senatus, intercedente tamen ipso Tiberio Imp. ne fieret (o). Caligula in memoriam patris hunc mensem Germanicum adpellauit (p). Domitianus Germanici nomine adsumto, Septembrem mensem & Octobrem ex adpellationibus suis Germanicum Domitianumque transnominauit: quod altero suscepisset imperium, altero natus esset. Sic & ex subsequentibus imperatoribus quidam de suo nomine adpellari voluere Septembrem. Ita menses Septembrem atque Octobrem Antoninum atque Faustinum adpellandos decreuit senatus, respuente id Antonino (q). Commodus mensem hunc adpellauit Herculem (r). Tacitus de se adpellari voluit,

(l) Plutarchus *in Numa c. l.* (m) Dio *lib. LV p. m. 552.* (n) *Saturn. I c. XII.* (o) Suetonius *Tiberio c. XXVI.* (p) Suetonius *Calig. c. XV.* (q) Iulius Capitolinus *in vita c. X.* (r) Lampridius *Commodo cap. XI.*

luit, idcirco quod eo menſe & natus & factus Imperator (ſ). Decimus in tutela Martis menſis eſt *October*, quem verò ſuo nomine Domitianus inuaſerat, vti inquit Macrobius (t). Nec tamen id diu fuit, ſed iugulato Domitiano, priſtinum reſumſit nomen (u). Vndecimus in Dianæ tutela erat *Nouember*, quem Exſuperatorium adpellauit aliquando Commodus (x), vti vltimum atque duodecimum, qui in tutela Veſtæ erat, adpellauit Amazonium. Sed hæc inducta adpellatio haut longe durauit, reſtitutis priſtinis nominibus, vt iſte Nouember, hic adpellaretur December.

DE KALENDIS, NONIS, IDIBVS ET RELIQVIS DIEBVS

Conſiderato menſium ordine, de ipſa horum diuiſione erit agendum. Quilibet autem menſis habebat Kalendas, Nonas & Idus. Kalendæ in tutela erant Iunonis, Idus in Iouis, Nonæ nullum adgnoſcebant deum. Hinc Ouidius: (y)

Vindicat Auſonias Iunonis cura Kalendas:
Idibus alba Ioui grandior agna cadet.
Nonarum tutela deo caret: omnibus iſtis
ne fallare caue, proximus ater erit.

Kalendæ adpellabantur primus quisque menſis dies: Nominis rationem exponit Varro (z) & Macrobius (a) dum inquit : *Priſcis temporibus, antequam faſti a Cn. Flauio ſcriba inuitis patribus in omnium notitiam proderentur, Pontifici minori hac prouincia delegabatur, vt no-*

(ſ) Fl. Vopiſcus *in vita c. vlt.* (t) *Saturn. I c. XII.* (u) Plutarchus *in Numa c. I.* (x) Lampridius *in vita cap. XI.* (y) *I Faſt. v. 55.* (z) *lib. V de LL. p. m. 35.* (a) *Saturn. I c. XV.*

næ lunæ primum obseruaret adspectum, visamque regi sacrificulo nuntiaret. Itaque sacrificio a rege & minore pontifice celebrato, idem Pontifex calata [id est, vocata in Capitolium plebe] iuxta curiam Calabram, quæ casa Romuli proxima est, quot numero dies a Kalendis ad Nonas superessent, pronuntiabat: & quintanas quidem quinquies dicto verbo καλῶ, septimanas repetito septies prædicabat. Verbum autem καλῶ Græcum est, id est voco: & hunc diem, qui ex bis diebus, qui calarentur, primus esset, placuit Kalendas vocari. Primum mensis diem siue Kalendas subsequebantur statim *Nonarum* dies, sine dubio sic dictarum, quia ab iis semper ad idus nouem dies putabantur: (b) Vel secundum Varronem & Festum quod Nonis noua luna oriatur. (c) Menses autem alii habebant sex nonas, quatuor alii; vel vti Macrobius loquitur, aliis quintus a Kalendis dies, aliis septimus Nonas facit; idque ex instituto Romuli, qui aliis mensibus triginta & vnum, aliis vndetriginta adsignauit dies. Cæsar autem stata sacra custodiens, nec in illis mensibus, quibus binos adiecit dies, ordinem voluit mutare Nonarum. Diuersitas ergo earum comprehenditur dicto versu.

Sex Maius Nonas, October Iulius & Mars
Quatuor at reliqui.

Illud tamen in Nonis est singulare, in nullius dei peculiaris eas esse tutela, vti diximus. *Idus* quilibet mensis seruat octo, atque statim post Nonas incipiunt, dictæ sine dubio quod diuidant mensem, cum iduare lingua Hetrusca sit diuidere; (d) omnesque tributæ erant Ioui. Inter Idus & sequentes Kalendas constitutum est sedecim

(b) *Saturn. I c. XV.* (c) *lib. V de L. L. p. m. 35.* (d) *Saturn. I c. XV.*

decim dies esse numerandos, ita vt a maiori semper numero fieret initium, secus ac numeramus hodie, ita vt post Kalendas statim dicatur sexto Nonas, [vel in aliis quarto,] inde quinto, quarto, tertio, pridie, demum Nonæ; post has octauo, septimo, sexto, quinto, quarto, tertio, pridie, inde Idus; post has decimo sexto Kalendas, decimo quinto & sic porro: Vltimus semper mensis dies dicitur pridie Kalendas. Quod autem in Kalendario Romano Nonas, Idus & Kalendas semper efferamus in accusatiuo, hæc est ratio, quod ellipsis sub ea numerandi ratione lateat; v. g. dum dicimus sexto nonas Maii, sensus est sexto ante nonas Maii: decimo sexto Kalendas Maii, id est decimo sexto die ante Kalendas Maii, & sic de reliquis. (e) Ita etiam Romani scribebant, omissa sæpe ellipsi: vt est apud Liuium (f) *ante diem III Nonarum Quintilis*; vel *ante diem tertium Idus Nouembris*; (g) *ante diem quartum Idus Decembris* (h); id est in diem quartum ante Idus Decembris, quod clare exprimit Dionysius Halicarnassensis, (i) qui primos tribunos creatos ait ἡμέρᾳ τετάρτῃ πρὸ τῶν Ἰδῶν δεκεμβρίων, *die quarto ante Idus Decembris*, & Plutarchus (k) genium Romanæ locutionis secutus, Romam conditam ait ἡμέρᾳ τῇ πρὸ ἕνδεκα καλανδῶν Μαΐων, siue vti Romani exprimunt, XI Kl. Maii; & alio loco (l) pugnatum ait cum Tarquiniis, πρὸ μιᾶς καλανδῶν Μαρτίου pridie Kl. Martii. Quare cum in Codicibus priscis, sæpius extarent binæ initiales *A. D.* quæ ante diem no-

(e) Macrobius *Saturn. I c. XVI.* (f) *XXVII c. XXIII.* (g) Cicero *IV ad Atticum ep. III.* (h) *XXXIX c. LII.* (i) *lib. VI p. m. 410.* (k) *Numa p. m. 23.* (l) *in Poblicola p. m. 101.*

notant, ex librariorum incuria perperam fuere coniunctæ. Ex his ergo quæ diximus patebit, cur a maiori ſemper numero incipiant Romani, quia ſcilicet propius venit numerus ad Nonas, Idus vel Kalendas. Quare & dum poſt Idus numeramus Kalendas, ſemper ſequentem addimus menſem; vti poſt Idus Ianuarii, ſemper ſcribimus decimo ſexto Kalendas Februarii; quod talem habet ſenſum, die decimo ſexto ante Kalendas Februarii: in Nonis autem atque Idibus menſem retinemus proprium, in quo verſamur. Litteræ initiales A. B. C. D. E. F. G. H. quarum ſerie totum Kalendarium contextum, dies Nundinarum demonſtrant Romanis æque ſolennes. Singula vt melius pateant, ipſum quoque Kalendarium Romanum ſubiicimus, ex quo omnia patebunt dilucidius.

IANVARIVS

1. F Kl. Ianuarii, *Iani feſtum, Iunonis Iouis & Aeſculapii.*
2. IV Nonas F
3. III Non. C
4. pr. Non. C
5. Nonæ F
6. VIII Idus F
7. VII Id. C
8. VI Id. C
9. V Id. *Agonalia*
10. IV Id. EN.
11. III Id. NP *feſta Carmentis & Iuturnæ CAR.*

IVLIVS

1. Kl. Iulii N *quo die apud Romanos fiebant migrationes in ædes alias.*
2. VI Nonas N
3. V Non. N
4. IV. Non. NP
5. III Non. NP *Populifugia*
6. pr. Non. N *Ludi Apollinares. Feſtum Fortunæ muliebris.*
7. Nonis N *Nonæ Caprotinæ*
8. VIII Idus N *LVDI*
9. VII Idus N *LVDI*
10. VI Idus C *LVDI*
11. V Id. C *Ludi Apollinares*

12. pr.

12. pr. Id. C
13. Idus, *festum Iouis* NP.
14. XIX Kal. Februarii EN
15. XVIII *sacrificium Carmentis. Festum Porrimæ & Postuertæ*
16. XVII C *Festum Concordiæ*
17. XVI C
18. XV C
19. XIV C
20. XIII C
21. XII C
22. XI C
23. X C
24. IX C
25. VIII C
26. VII C
27. VI C *Festum Castoris & Pollucis.*
28. V C
29. IV F
30. III N *Festum pacis*
31. pridie Kl. Februarii C

FEBRVARIVS

1. Kalendæ Februarii N
2. IV Non. N
3. III Non. N
4. pr. Non. N
5. Nonæ
6. VIII Idus N

12. IV Id. NP *LVDI*
13. III Id. C. *LVD. IN CIRC*
14. pr. Id. C *MERCK*
15. Idus NP *MERCK Festum Castoris & Pollucis*
16. XVII Kl. Augusti F. *MERCK. Alliensis dies*
17. XVI C *MERCK*
18. XV C *MERCK*
19. XIV NP *MERK Lucaria*
20. XIII C *Ludi victoriæ Cæs.*
21. XII C
22. XI C *LVDI*
23. X *Neptunales ludi*
24. IX N *LVDI*
25. VIII NP *Furinalia*
26. VII C *LVDI*
27. VI C
28. V C
29. IV C
30. III C
31. pridie Kal. Augusti C.

AVGVSTVS

1. Kl. Augusti N
2. IV Nonas C *HOC DIE. CAESAR. VICIT. HISP.*
3. III Non. C
4. pr. Non. C.
5. Nonæ F
6. VIII Idus F

7. VII Idus N
8. VI Idus N
9. V Idus N
10. IV Id. N.
11. III Id. N.
12. pr. Idus N
13. Idus. *Festum Iouis est. & Fauni. nefastus dies Fabiorum* NP
14. XVI Kl. Martii N
15. XV Kl. *Lupercalia* N
16. XIV N
17. XIII *Festum Quirini* NP
18. XII C
19. XI C
20. X C
21. IX *Feralia* F
22. VIII *Charistia* C
23. VII *Terminalia* NP
24. VI N *Regifugium*
25. V C
26. IV EN
27. III NP *Equiria in campo Martio*
28. pr. Kl. Martii C

7. VII Id. C
8. VI Id. C
9. V Id. NP. *HOC.DIE.CAESAR. HISPALIN. VICIT*
10. IV Id. C
11. III Id. C
12. pr. Id. C
13. Idibus NP *Dianæ sacra natalis Augusta. Dies festus seruorum & ancillarum.*
14. XIX Kl. Septembris. F
15. XVIII C
16. XVII C
17. XVI NP *Portunalia ad pontem Aemyl.*
18. XV C
19. XIV F. P. *Vinalia posteriora*
20. XIII C
21. XII N *Consualia*
22. XI EN
23. X NP *Vulcanalia in Circo Flamin.*
24. IX C
25. VIII NP *Opiconsiua in Capitolio.*
26. VII C
27. VI NP *Vulturnalia*
28. V NP
29. IV F
30. III F
31. pr. Kl. Septembris C

MAR-

MARTIVS

1. Kl. Martii. NP *Festum Martis & Iunonis. Ancilia feruntur.*
2. VI Nonas F
3. V Non. C
4. IV Non. C
5. III Non. C *Festum Vestæ.*
6. pr. Non. NP *Festum Veiouis*
7. Nonæ F
8. VIII Idus F
9. VII Id. C
10. VI Id. C
11. V Id. C
12. IV Id. C
13. III Id. EN
14. pr. Id. NP *altera Equiria iuxta Tiberim*
15. Idus NP *Festum Annæ Perennæ.*
16. XVII Kl. Aprilis F
17. XVI Kl. NP *Festum Bacchi*
18. XV C
19. XIV N *Quinquatria Palladis capta.*
20. XIII C
21. XII C
22. XI N
23. X NP *vltimus dies Quinquatruum, Tubilustrium*
24. IX C Q. REX. C. F
25. VIII C *Hilaria*
26. VII C
27. VI NP *Hoc die Cæsar Alexandriam recepit. Lauatio Matris deûm.*

SEPTEMBER

1. Kl. Septembris N
2. IV Nonas N
3. III Nonas NP
4. pr. Nonas C *Ludi Romani*
5. Nonæ F. *LVDI*
6. VIII Idus F *LVDI*
7. VII Idus C *LVDI*
8. VI Idus C *LVDI*
9. V Idus C *LVDI*
10. IV Idus C *LVDI*
11. III Idus C *LVDI*
12. pr. Idus N *LVDI*
13. Idus Septembris NP *Prætor maximus clauum pangit.*
14. XVIII Kl. Octobris F EQVOR. PROB.
15. XVII *Ludi Romani & magni.*
16. XVI C
17. XV C
18. XIV C
19. XIII C
20. XII C MERK
21. XI C MERK
22. X C MERK
23. IX NP MERK
24. VIII C. H. D. AVGVSTI NAT. LVD. CIRC.
25. VII C
26. VI C
27. V C

28. V

28. V C *Festum Iani, Concordia, Pacis & Salutis.*
29. IV C
30. III C
31. pridie Kl. Aprilis C

APRILIS

1. Kl. Aprilis. *Festum Veneris & virilis Fortunæ.*
2. IV Nonas C
3. III Non. C
4. pr. Non. Hebæ & Matri *Deûm Megalenses ludi fiunt.* C
5. Nonæ *Festum publicæ fortunæ LVD.*
6. VIII Idus NP *LVDI*
7. VII Id. N. *LVDI*
8. VI Id. N *LVDI*
9. V Id. N *LVDI*
10. IV Id. N *LVDI IN CIRC*
11. III Id. N
12. pr. Id. N *LVDI CERER.*
13. Idibus *Festum Iouis victoris. LVDI* NP
14. XVIII Kl. Maii N
15. XVII Kl. *Fordicidia* NP *LVDI*
16. XVI N *LVDI*
17. XV N *LVDI*
18. XIV N *LVDI*
19. XIII N CER. *LVDI IN CIRCO*
20. XII N
21. XI NP *Palilia. Roma condita.*
22. X N

28. IV C
29. III C
30. pridie Kl. Octobris C. *Epulum Mineruæ. Meditrinalia.*

OCTOBER

1. Kl. Octobris N
2. VI Nonas F
3. V Non. C
4. IV Non. C
5. III Non. C.
6. pr. Non. C.
7. Nonæ Octobris F
8. VIII Idus Octobris F
9. VII Id. C
10. VI Id. C
11. V Id. C
12. IV Id. NP *Augustalia*
13. III Id. NP *Fontinalia*
14. pr. Id. EN
15. Idus NP
16. XVII Kl. Nouembris F
17. XVI Kl C
18. XV Kl. C
19. XIV Kl. NP *Armilustrium*
20. XIII Kl. C
21. XII Kl. C.
22. XI Kl. C

23. IX

23. IX *Vinalia priora*
24. VIII C
25. VII NP *Robigalia*
26. VI F
27. V C
28. IV NP *Festum Floræ & Vestæ.*
29. III C *LVDI*
30. pridie Kl. Maii C *LVDI*

MAIVS

1. Kl. Maii N
2. VI Nonas Maii *Compitalia* F
3. V Non. C
4. IV Non. C
5. III Non. C
6. pr. Non. C
7. Nonæ N
8. VIII Idus Maii F
9. VII Idus N *Lemuralia Festum Mercatorum*
10. VI Id. C *festum Martis Bis vltoris*
11. V Id. N
12. IV Id. NP *LVDI MART. IN CIRC*
13. III Id. N
14. pr. Id. C
15. Idus Maii NP *Festum Mercurii*
16. XVII Kl. Iunii F
17. XVI C
18. XV C *Agonia*
19. XIV C
20. XIII *Lustra Vulcani fiunt*

23. X Kl. C
24. IX Kl. C
25. VIII Kl. C
26. VII Kl. C
27. VI Kl. C. *LVD. VICTOR*
28. V Kl. C *LVDI*
29. IV Kl. C *LVDI*
30. III Kl. C. *LVDI*
31. prid. Kl Nouembris C

NOVEMBER

1. Kl. Nouembris N
2. IV Nonas
3. III Nonas
4. pr. Nonas
5. Nonæ F
6. VIII Idus Nouembris F
7. VII Id. C *LVDI*
8. VI Id. C *LVDI*
9. V Id. C *LVDI*
10. IV Id. C *LVDI*
11. III Id. C *LVDI*
12. pr. Idus Nouembris C *LVDI*
13. Idibus Nouembris NP *Epulum indictum*
14. XVIII Kl. Decembris F *equorum probatio*
15. XVII C *LVD. PLEB. IN CIRC.*
16. XVI C
17. XV C
18 XIV C
19. XIII C
20. XII C

21. XII NP
22. XI N
23. X *Tubiluſtria*
24. IX *Q. R. C. F.*
25. VIII C
26. VII C
27. VI C
28. V C
29. IV C
30. III C
31. pridie Kl. Iunii C

IVNIVS

1. Kl. Iunii N. *Feſta Carnæ, Iunonis Monetæ, Martis & Tempeſtatis*
2. IV Nonas F
3. III Nonas C
4. pr. Nonas C *Bellonæ feſtum*
5. Nonæ
6. VIII Idus N
7. VII Idus N *Ludi Piſcatorii*
8. VI Idus N. *Feſtum Mentis in Capitolio*
9. V Id. NP *Feſtum Veſtæ*
10. IV Id. N
11. III Id. N *Matronalia*
12. pr. Id. N
13. Idus N *Minores Quinquatria Palladis fiunt.*
14. XVIII Kl. Iulii N
15. XVII Kl. Q. ST. D. F
16. XVI C
17. XV C
18. XIV C
19. XIII C

21. XI C
22. X C
23. IX C
24. VIII C
25. VII C
26. VI C
27. V C
28. IV C
29. III F
30. pr. Kl. Decembris C

DECEMBER

1. Kl. Decembris N
2. IV Nonas
3. III Nonas
4. pr. Nonas
5. Nonæ F
6. VIII Idus
7. VII Idus C
8. VI Id. C
9. V Id. C *Faunalia*
10. IV Id. C
11. III Id. *AGON.* NP
12. pr. Id. EN
13. Idus NP
14. XIX Kl. Ianuarii F *Brumalia*
15. XVIII Kl. NP *CONS.*
16. XVII C
17. XVI *Saturnalia incipiunt*
18. XV C
19. XIV NP *Opalia & Saturnalia*

20. XII

20. XII C	20. XIII C *Sigillaria*
21. XI C	21. XII NP *Angeronalia Angerona dea. Diualia*
22. X C	22. XI C *Compitalia*
23. IX C	23. X NP *Larentinalia*
24. VIII C *Festum Fortis Fortunæ.*	24. IX C
25. VII C *Festum Larium & Iouis Statoris*	25. VIII C
26. VI C	26. VII C
27. V C	27. VI C
28. IV C	28. V C
29. III F	29. IV F
30. pridie Kl. Iulii C	30. III F
	31. pr. Kl. Ianuarii C

DE DIE ROMANORVM CIVILI EIVSQVE DIVISIONE

Post menses sequitur dies Romanorum ciuilis, qui nostræ est considerationis. Diei principium Romanis a media nocte erat, secundum Plutarchum (m); qui eius rei in caussas inquirit, & hanc reddit præcipuam, quod ab solis ortu & occasu id commode fieri nequeat; ideo vel a meridie vel a nocte media computandum, ab hac tamen melius, quia tunc sol cursum suum ad nos vertat. Romani ergo dies singulos adnumerabant a media nocte, vsque ad mediam proximam, & qui homines in his viginti quatuor horis nati, vna die nati dicebantur. Qui enim post solem occasum ante mediam noctem natus, is ei dies natalis, a quo die ea nox cœpit, contra vero, qui in sex noctis horis posterioribus nascitur, eo die natus dicitur, qui post eam noctem diluxe-

(m) *quæst. Rom. LXXXIII.*

luxerit; ita decidente ex Varrone Gellio (n). Diem ciuilem autem Romani distinguebant in diem atque noctem naturalem. Vnumquemque post reperta solaria distinguebant in duodecim horas æquales, ita tamen vt diurnæ nocturnis non sint pares; nec vnius diei horæ cum alterius conuenirent. Diem enim naturalem incipiebant a Solis ortu, & definiebant in solis occasu; omne ergo tempus quod inter ortum est solis atque occasum faciebat diem (o), quod diuidebant in duodecim horas inter se æquales, quæ tamen ratione temporis modo longiores erant, æstate; modo breuiores, tempore hyemali. Cum ergo diurnæ horæ erant longiores, breuiores nocturnæ; & sic e contrario, nisi quod vtroque æquinoctio & verno & brumali, horæ diurnæ atque nocturnæ essent pares; de quo Virgilius (p):

libra die somnique pares vbi fecerit horas.

Quare & *tardos menses* idem Virgilius (q) adpellat eos, quibus horæ sunt longissimæ, & *tardas noctes* hybernas dicit (r). Ita cum in duodecim horas æquales diem, & in totidem noctem diuiderent, meridies semper hora sexta erat diei; media nox, hora sexta noctis. Inde & Gellius (s) diem Romanorum ciuilem a sexta noctis hora oriri ait, seu quod idem est a nocte media, vti diximus. Atque ea ratione hora prima diei, illa ipsa hora erat, qua sol exortus, de qua Horatius (t):

Si te grata quies & primam somnus in horam
delectat.

Quar-

(n) *noct. Att. lib. III c. II* (o) Censorinus *de die natali cap. XXIII.* (p) *Georg. I v. 208.* (q) *Georg. I v. 32.* (r) *Georg. II v. 82. & Aeneidos I v. 736.* (s) *c. l.* (t) *lib. I ep. XVII v. 6.*

Quartam diei horam Virgilius (u) notat, dum canit:

Inde, vbi quarta situm cœli collegerit hora.

Qua ratione vero Romani ſuas fuerint diſpertiti horas, docet Martialis ad Euphemum (x).

Prima ſalutantes, atque altera continet hora,
exercet raucos tertia cauſſidicos.
In quintam varios extendit Roma labores,
ſexta quies laſſis, ſeptima finis erit.
Sufficit in nonam nitidis; octaua palæſtris,
imperat; extructos frangere nona toros.
Hora libellorum decima eſt Eupheme meorum,
temperat ambroſias cum tua cura dapes.

Octaua maxime hora ceſſabant ab officiis publicis, de quo ad Mecænatem Horatius (y):

Strenuus & fortis, cauſſisque Philippus agendis
clarus, ab officiis octauam circiter horam
dum redit.

Diei partes bifarias faciebant alii, quas meridies diſcernebat: vt aliud *ante meridiem* eſſet tempus, aliud *poſt meridiem*. Quadripartitum alii faciebant diem, eumque ſicut in re militari, in vigilias quatuor diuidebant (z). Plura tamen diei noctisque tempora ſubnotabant alii, quæ explicata videmus apud Varronem (a), Cenſorinum (b) & Macrobium (c), e quibus hauſere recentiores Grammatici. Breuiter ergo ea, quæ ad intelligendos poëtas faciunt, hic enodabimus. A media nocte diei diximus capi initium. Primum igitur diei tem-

(u) *Georg. III v. 327.* (x) *lib. IV epigr. VIII.* (y) *lib. I epiſt. VII v. 46.* (z) Cenſorinus *de die nat. c. XXIII* (a) *de LL. lib. V p. m. 31.* (b) *cap. XXIV.* (c) *Saturn. I c. III*

pus dicebatur *media noctis inclinatio* (d). Cenſorino de media nocte (e). *Gallicinium* ſequitur (f), cum galli eo tempore canere incipiant, quos vigiles nocturnos ideo vocat Plinius (g). Inde *conticinium*, cum & galli conticeſcunt, & homines etiam tum quieſcunt (h). Deinde dicebatur *ante lucem* (i), poſt quod *diluculum*, id eſt, cum dies dignoſci incipit, de quo Cicero (k): *Et cum poſt horam primam noctis occiſus eſſet, primo diluculo nuntius hic Ameriam venit.* Liuius (l) vocat *prima luce.* Secundum diluculum vocabatur *mane*, cum lux videtur ſolis; ab omine boni nominis ſic dictum, quod antiqui adpellabant manum, Varrone (m) teſte atque Macrobio (n). Poſt hoc *ad meridiem*; tunc ipſe *meridies*, quaſi medidies, ſiue medius dies Ciceroni (o) dictus. Inde *de meridie*; porro *tempus occiduum*, cum occaſui proximus ſol eſt, & mox *ſuprema poteſtas*; hoc eſt diei nouiſſimum tempus. Solis quidem occaſum diſtinguunt alii a *ſuprema*, hanc illi poſteriorem facientes, adlegantes hanc in rem ſecundum Cenſorinum, legem ex XII Tabb. qua ſcriptum, SOL OCCASVS SVPREMA TEMPESTAS ESTO: ita vt ſol occaſus hic idem notet, ac ſol poſtquam occidit. Sed Varro, Macrobius atque Feſtus legunt Solis occaſus ſuprema tempeſtas eſto, vt hic omnino cum ſuprema pro vno eodemque habendus. M. Plætorius tamen plebiſcitum poſtea tulit, quo tempus iubet eſſe ſupremum, quo

(d) Macrobius *c. l.* (e) *c. l.* (f) Apuleius *metamorph. libro VIII ineunte.* (g) *Hiſt. nat. X c. XXI.* (h) Macrobius *c. l.* (i) Cicero *III ad Brutum ep. VII.* (k) *pro Sexto Roſcio c. I.* (l) *XXV c. IX. XXXVII c. V.* (m) *c. l.* (n) *c. l.* (o) *Orat. I. XLVII.*

quo prætor in comitio ſupremam pronuntiauit populo; ſiue cum iuris dicendi finem fecit, plebiſcitum adlegante Varrone & Cenſorino. Supremam excipiebat *Veſpera*, a Græcis tracta, qui *ἑσπέραν* a ſtella Heſpero dicunt. Dicitur & *veſper* Liuio (p): ſic *primo veſpere* dicit Iulius Cæſar (q). *Veſperum* autem vocat Cicero ad Atticum (r), Plautus (ſ) *veſperuginem*, vnde ad Græcorum magis linguam Seneca (t), Heſperuginem. Porro *crepuſculum*, ſic fortaſſe adpellatum, quod res incertæ creperæ dicuntur, idque tempus noctis ſit an diei incertum. Seruius (u) quidem matutino tempori iungi putat crepuſculum: quod tamen contra veterum eſt auctoritatem. Ita Ouidius canit (x):

qualia ſublucent fugiente crepuſcula Phœbo

& Lucanus (y):

longa repercuſſo nituere crepuſcula Phœbo.

Crepuſculum ſequebatur tempus, quod dicimus *luminibus accenſis*, Romanis *prima face* dictum. (z) Horatio dicitur hoc tempus, *prima lumina*; (a) alias *primæ tenebræ*. Apuleio (b) *poſt crepuſculum*; addit hic noctem prouectam & altiorem, quas tamen alii non adgnoſcunt partes: Vltima erant *nox concubia*, & demum intempeſta; quibus mediam noctem addit Cenſorinus. Concubia nox dicebatur dum omnes cubant (c): *ſilentium*

(p) *lib. XLV c. VIII.* (q) *lib. II de B. Ciu. c. XLIII.* (r) *lib. II ep. IX.* (ſ) *Amphitr. act. I ſc. I v. 11.* (t) *Medea v. 877.* (u) *in Virg. II Aen. v. 268.* (x) *Amor. I el. V v. 5.* (y) *lib. II v. 584.* (z) Gellius *III c. II.* (a) *Epiſt. II v. 95.* (b) *II Metam. v. 36.* (c) Liuius *XXV c. IX.* Cicero *de diuin. I c. XXVII.*

tium noctis alias dictum, seu prima quies, vt est apud Virgilium (d) :

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris incipit.

Varro quidem hanc atque intempestam noctem eandem facit, sed hæc concubiæ succedit. Definitur a Macrobio, quod sit, quæ non habet idoneum tempus rebus gerendis. Ita Cicero : (e) *Repente nocte intempesta seruorum armatorum fit concursus atque impetus.* Virgilius: (f) *& lunam in nimbo nox intempesta tenebat.*

DE HORIS

Incognita antiquitus Romanis erant horologia, sed diem solum in certa tempora distinguebant, quæ pronuntiabantur. Et licet apud Græcos ab Anaximene Milesio inuenta fuerint sciateria, (g) serius tamen hoc Romæ contigit. De hoc Plinius: (h) *duodecim tabulis ortus tantum & occasus nominantur: post aliquot annos adiectus est & meridies, accenso consulum id pronuntiante, cum Curio inter rostra & Græcostasin prospexisset talem solem. A columna ænea ad carcerem inclinante sidere supremum pronuntiabant. Sed hoc serenis tantum diebus vsque ad primum Punicum bellum.* Florianus Senticensis emendare conatur dictum Plinii locum ita: *post aliquot annos adiectus est meridies a Cæsone consule, dum ad curiam inter rostra & Græcostasin prospexisset talem solis umbram e columna ærea* &c. Cæsoni ergo consuli adinuentum meridiem esse tribuendum ait. Sed in coniecturis suis infelix est. Lectionem enim, ab accenso pronuntia-

(d) *Aeneid. II v. 268.* (e) *VI Verr. c. XLIII.* (f) *Aeneid. III v. 587.* (g) Plinius *II c. LXXVI.* (h) *lib. VII c. LX.*

diatum meridiem confirmat locus Varronis, (i) ex Coſconio: *pratorem accenſum ſolitum eſſe iubere, vbi ei videbatur, horam eſſe tertiam, itemque meridiem & horam nonam.* Sic prætor iubebat accenſum, miniſtrum publicum, vt pronuntiaret horam, quam ex certis ſignis coniectabatur; hic exclamabat. Ex vmbra enim radiisque ſolis prout certa loca attingerent, meridiem aliasque diei partes capiebant Romani; non ſecus ac ruſtici noſtri ſolent. Ita ſi inter Roſtra & Græcoſtaſin quæ roſtris vicina erat, prætor proſpexiſſet ſolem, exclamare iubebat meridiem. Sed hoc cum non niſi ſereno tempore procederet, de alio fuere ſolliciti Romani. Inde introducta ſolaria, ſecundum quæ horas ſuas diſtinguebant. Quodnam autem primum Romæ fuerit conſtitutum, de eo ipſi diſceptant veteres. Plinius (k) quidem ex Fabio Veſtali, princeps Romanis ſolarium horologium ſtatuiſſe tradit ad ædem Quirini L. Papirium Curſorem, cum hanc ædem a patre ſuo votam dedicaret; idque factum ante annos duodecim, quam cum Pyrrho eſſet bellatum. Alii in Capitolio, nonnulli ad ædem Dianæ in Auentino, primum horologium ſtatutum dicunt (l), hæc enim tria iſta loca fuiſſe videntur, quibus ſolaria poſita. M. Varro, eodem Plinio (m) teſte, primum ſtatutum in publico ſecundum roſtra, in columna tradit, bello Punico primo, a M. Valerio Meſſala conſule, Catana capta in Sicilia: deportatum inde poſt XXX annos, quam de Papiriano horologio traditum, anno vrbis CCCCLXXVII. Illud quidem conſtat, nullum in foro eo prius fuiſſe (n). Sed cum hoc

(i) *lib. V de LL. p. m. 44.* (k) *lib. II c. LX.* (l) Cenſorinus *de die natali cap. XXIII.* (m) *c. l.* (n) Cenſorinus *c. 4*

ad clima Siciliæ eſſet deſcriptum, ad horas Romæ non conueniebat; paruerunt tamen illi annis vndecentum, donec Q. Marcius Philippus, qui cum L. Paullo cenſor fuit, diligentius ordinatum iuxta poſuit, idque munus inter Cenſoria opera gratiſſime fuit acceptum. Sed & tum nubilo cœlo incertæ fuere horæ vsque ad proximum luſtrum. Tunc Scipio Naſica primus aqua ſtillante diuiſit horas æque noctium ac dierum, idque horologium ſub tecto dicauit anno vrbis DXCV *(o)*. Ipſum hoc horarium ex conſuetudine noſcendi a ſole horas, ſolarium cœptum vocari *(p)*. Solarium enim, inquit Varro *(q)*, dictum id, in quo horæ in ſole inſpiciebantur: quod Cornelius in baſilica Aemylia & Fuluia inumbrauit. Locus is publicus dicebatur ad ſolarium, in quo verſabantur homines, vti innuit Cicero *(r)*: *vixit ſemper inculte atque horride; natura triſti ac recondita fuit: non ad ſolarium, non in campo, non in conuiuiis verſatus eſt.* Cum autem modo longiores eſſent horæ, modo breuiores, ipſa quoque ſolaria horarum vel augmenta vel decrementa monſtrabant. Vitruuius *(s)* enim cum mechanicam horologiorum docuiſſet, ſubiicit; *cum hoc ita ſit deſcriptum & explicatum ſiue per bibernas lineas, ſiue per aſtiuas, ſiue per aequinoctiales, aut etiam per menſtruas in ſubiectionibus rationes horarum erunt ex analemmatis deſcribenda, ſubiicienturque in eo multa varietates, & genera horologiorum, & deſcribentur rationibus his artificioſis. Omnium autem figurarum deſcriptionumque earum effectus vnus, vti dies aequinoctialis, brumaliſque,*

(o) Plinius *VII c. LX.* (p) Cenſorinus *c. I.* (q) *lib. V de L. L.* (r) *pro Quintio c. X.* (s) *de archtect. lib. IX c. IX.*

que, item Solstitialis in duodecim partes æqualiter sit diuisus. Patet id quoque ex verbis Plinii (t), vbi de obelisco, qui est in campo Martio: *ei, qui est in campo, diuus Augustus addidit mirabilem vsum ad deprehendendas solis vmbras, dierumque ac noctium magnitudines, strato lapide ad obelisci magnitudinem, cui par fieret vmbra Romæ confecto die sexta hora, paullatimque per regulas [quæ sunt ex ære inclusæ] singulis diebus decresceret, ac rursus augesceret, digna cognitu res & ingenio fœcundo.* In horologiis hydraulicis quoque, quæ Scipio adinuenit, eadem horarum varietas obseruabatur, de quo Vitruuius: *in his etiam aut in columna aut parastatica horæ describuntur, quas sigillum egrediens ab imo virgula significat in diem totum, quarum breuitates aut crescentias cuneorum adiectus aut exemtus in singulis diebus & mensibus perficere cogit.* Ea tamen inter vtraque, hac in parte erat differentia, vt in solariis lineæ vel æstiuæ vel hibernæ vel æquinoctiales vel menstruæ essent, quibus augmenta vel decrementa horarum monstrabantur, alias nimius linearum numerus fuisset; cum hæc mutatio in hydraulicis istis quantum ad singulos dies perficeretur. Nec autem semper tali solario vel horologio vtebantur, cum in publico tantum loco talia exposita. Proceres quidem Romani pueros habebant, qui nunciarent horas. (u) Rustici ad pedum numerum metiebantur vmbras, indeque horas dinumerabant, quem modum in singulos menses præscribit Palladius. Astrologi & horoscopi vtebantur horis æquinoctialibus, de quibus intelligendus est semper Manilius. In solariis autem ipse circulus includens dicebatur hemisphærium; acus vero intermedia, stylus; quem Græ-

(t) *XXXVI c. X.* (u) Suetonius *Domitiano c. XVI.*

Græci gnomona (x) vocabant; & partes in quas hemisphærium pro diuersitate temporis descriptæ, lineæ: vti videmus ex Persio, (y) qui canit:

Nempe hæc adsidue? iam clarum mane fenestras
intrat, & angustas extendit lumine rimas.
Stertimus indomitum quod despumare Falernum
sufficiat, quinta dum linea tangitur vmbra.

Quintam lineam seu vmbram, horam post ortum solis computat quintam, quæ meridiei est proxima. Ab istis autem horologiis hydraulicis, de quibus diximus, aliæ erant *clepsydræ*, quarum vsus in iudiciis. A Græcis hæ ad Romanos translatæ, idque tertio consulatu Pompeii, quem auctor dialogi de corrupta eloquentia (z) primum adstrinxisse dicendi tempora ait, & veluti frenos imposuisse eloquentiæ. Petebant ergo clepsydras, qui in iudicio litigabant; dabant iudices (a). Accusator ex lege sex, reus nouem accipiebat horas (b) ad dicendum; horas vero per clepsydras dimetiebantur. Videmus id ex Plinio (c), qui ipse patronus, de caussa quam egerat: *dixi horis pene quinque: nam duodecim clepsydris, quas spatiosissimas acceperam, sunt additæ quatuor*: ex quo quatuor clepsydris horam fuisse dimensos patet, ita tamen vt spatiosiores essent aliæ; aliæ minus spatiosæ. Præterlapso autem spatio ad dicendum concesso, silentium clepsydra indicebatur. (d) Sed nondum præterlapso, dicendi quidem finem poterant facere, vti videmus Plinio quinque horas fuisse datas, (e) egisse tantum tribus & dimidia, non

(x) Macrobius *II in somn. Scip. c. VII.* (y) *sat. III ab initio.* (z) *cap. XXXVIII.* (a) Plinius *VI ep. II.* (b) Plinius *IV ep. IX.* (c) *II ep. XI.* (d) Plinius *I c. XXIII.* (e) *IV ep. IX.*

non autem oratori habebatur decorum, cum ipsius esset omne spatium ad dicendum concessum adimplere. Describit clepsydram Apuleius: (f) *sic rursum*, inquit, *praeconis amplo boatu citatus accusator quidam senior exsurgit; & ad dicendi spatium vasculo quodam in vicem coli graciliter fistulato ac per hoc guttatim defluo infusa aqua, populum sic adorat.* Constabat ergo ex vasculo, quod in altera parte in coli modum angustiore foramine fistulatum erat, vnde aqua guttatim deflueret. Id autem vbi requireretur, vel aperiri vel claudi poterat: si quidem aqua esset inhibenda, & sistenda ne deflueret, claudebatur, sin mittenda, aperiebatur. Dum enim testimonium dicebatur, aqua inhibebatur, vti Apuleius ait: *lege pauca in principio, deinde quaedam de piscibus. At tu interim, dum legit, aquam sustine.* Erant enim certi homines qui clepsydrarum curam habebant, qui aquam vel sustinebant, vel sinebant fluere, qualem idem Apuleius (g) compellat: *at tu*, inquit, *licebit aquam sinas fluere. Namque optimi viri litteras ter & quater adeo quantouis temporis dispendio lectitarem.*

DE DIERVM DIVERSITATE

Numa inquit Macrobius, (h) vt in menses annum, ita in dies mensem quoque distribuit: diesque omnes aut festos aut profestos aut intercisos vocauit. Idem nefastos dies fastosque fecit, addit Liuius. (i) Generalis ergo dierum diuisio erat in festos, profestos atque intercisos. *Festi* diis sacrati dies erant, quibus secundum Macrobium insunt sacrificia, epulae, ludi, feriae, de quibus sequentibus agetur. Hi autem & fasti esse poterant,

 iisque

(f) *lib. III Metam. p. m. 130.* (g) *apologia p. m. 333.* (h) *Saturn. I c. XVI.* (i) *I c. XIX.*

iisque iudicia exerceri. (k) *Profesti* dies adpellabantur, quod procul sint a religione numinis diuini, siue omnes dies qui non erant festi, secundum Nonium: nobis *Werckeltag*. Atque hac ratione dies etiam diuidebantur in fastos atque nefastos. *Fasti* dies secundum Varronem (l) dicebantur, quibus certa verba legitima sine piaculo, prætoribus licet fari, quæ verba certa siue solennia explicat Macrobius, (m) quod sint *do, dico, addico*. Clarius Ouidius: (n)

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur;
fastus erit, per quem lege licebit agi.

Fasti enim dicebantur omnes dies, quas hodie adpellamus iudiciales; quibus de iure agere non erat prohibitum, quare & in tribus istis verbis omne iudicum munus positum: quod erat iudices vel arbitros dare, ius dicere, prædia suo domino, vel debitorem creditori addicere. Fasti ergo dies non ii solum erant, qui per litteram F in Kalendario notati, qui proprie tales erant, sed & dies Comitiales, quia comitialibus & cum populo, & lege agi poterat: hoc quidem obseruato, vt vno quidem die, non æque vno tempore possit fieri: populo enim in forum vocato iuri dicundo nullus locus. Alii autem nefasti erant toti, & proprie sic dicti, quibus prætor ius plane non dicebat, alii prima, media & postrema diei parte Fasti, reliquis nefasti. Ita Seruius (o): *item lectum est, Deos aliquoties tantum Kalendis, aliquoties Idibus vaticinari: nonnunquam diei vel prima, vel media, vel postrema parte: vnde est in iure fissus dies, id est, non totus*

(k) Cicero *pro Cælio ab initio*. (l) *de L. L. lib. V p. m. 35*. (m) *Saturn. I c. XVI*. (n) *Fast. I v. 47*. (o) *ad VI Aen. v. 37*.

totus religiosus. Fastos quidem totos notant Kalendaria prisca per litteram F. Fastos prima parte per F. P. cum matutinis horis tria verba fari licebat, vt Vinalia mense Augusto notata, de quibus Festus. *N. P. nota designari solent, qui nefasti priores sunt, quorum pars anterior fas: his serui liberati sunt, delectus habentur, exercitus scribuntur & in prouinciam ire licet: sacra quoque instituta fiunt & vota nuncupata solui & ades sacrari solebant.* Fastos media notant per EN. quasi endotercisos siue intercisos deorum hominumque communes. Fastos postrema notabant per *NP* id est nefastos primo ; matutinis enim horis ius dicere non licebat, secus de pomeridianis. De quo Ouidius: (p)

nec toto perstare die sua iura putaris :
qui iam fastus erit, mane nefastus erat.
Nam simul exta Deo data sunt, licet omnia fari,
verbaque honorata libera prator habet.

Hosce intercisos dies describit Macrobius: (q) *illorum dierum* inquit, *quibusdam horis fas est, quibusdam fas non est ius dicere. Nam*, pergit, *cum hostia caditur, fari nefas est. Inter casa & porrecta fari licet, rursus cum adoletur, non licet.* Inter cæsa autem & porrecta tempus in sacrificiis inter victimam cæsam & exta porrecta obueniebat, quod & Cicero tangit, cum ait (r): *ne quid inter casa & porrecta [vt aiunt] oneris mihi addatur, aut temporis :* prouerbium inde ducens ad tempus, quod inter hæsitationem est rei cœptæ & perficiendæ. Sic & alii dies in Kalendario notantur Q. REX. C. *quando Rex comitiauit*, quem diem in honorem regis sacrorum nota-

Aaa 2

(p) *I Fast. v. 49.* (q) *Saturn. I c. XVI.* (r) *V ad Atticum ep. XVIII.*

notatum ait Festus. Quo enim die rex veniret in Comitium, eius partem anteriorem nefas haberi, posteriorem fas; quod si tamen alius pro rege in comitio sacra fecerit, totus erat fastus. Propter regem sacrorum dies hic ex parte nefastus, cui in comitium nisi hoc die, ire non licebat: quod nec magistratum, nec verba ad populum habere poterat. Ibat enim in comitium sacrificii caussa, quo properanter peracto, protinus fuga se e comitio proripiebat: vnde & notas illas Q. R. C F. alii interpretantur. *Quando Rex Comitio fugit.* Nam explicat Festus, dum ait: *Regifugium dies notatur in Fastis, VI Kalend. Martii, vt ait Verrius, ita dictus, quia eo die Rex Tarquinius Roma fugerit: quod falsum esse arguit Cincius in libro Fastorum & Iulius de Feriis, qui Saliares virgines, & Salios adesse dicunt Regi Sacrorum, cum facit sacrificium in comitio, quo facto statim fugit. Quod verum cognouit esse, qui legerit in Fastis dies tales Q. Rex C. F. id est, Quando Rex comitiauit Fas, id est, ad comitium itat. His enim tantum feriis Regi Sacrorum in comitium, nec aliis ire licet, qui mos videtur adscitus ex Etruria.* Alius notatur Q. ST. D. *quando stercus delatum;* seu cum ex æde Vestæ stercus in aluum Capitolinum fuerit delatum, qui dies eodem Festo auctore, totus habebatur fastus. *Nefasti* dies fastis erant contrarii, per quos nefas fari prætorem, do, dico, addico: seu quibus nec agi nec ius dici poterat. *Quod si tum*, inquit Varro, (f) *imprudens verbum emisit, aut quem manumisit, ille nihilominus est liber, sed vitio: vt magistratus vitio creatus nihilo secius magistratus. Prætor qui tum fatus est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta*

(f) *lib. V de L. L. p. m. 35.*

facta piatur. Atque his neque lege, neque cum populo agere licebat; lege, quod fastis: cum populo, quod comitialibus essent contrarii. Caussas tamen agere & conciones habere & leges promulgare licuit. Ita Cicero (t) *ad III Idus Februarii dixi pro Bestia, de ambitu apud Prætorem.* Is autem dies in Kalendario notatus per N. Agi ergo cum populo nefas erat, quod Comitialibus solis licebat; secus ad populum, quæ inter se diuersa. Nam *cum populo agere* inquit Gellius (u), *est rogare quid populum, quod suffragiis suis aut iubeat aut vetet; concionem autem habere, est verba facere ad populum sine vlla rogatione.* Concionari enim omnibus diebus ad populum licebat. Leges etiam hisce promulgari poterant, ferri vero siue proponi in publico non nisi comitialibus. Patet id ex rogatione, quam C. Cato Tribunus plebis de imperio, quod Lentulo abrogandum, promulgauit, quod post IV Nonas Februarii & ante IIX Idus fecit (x), qui omnes in Kalendario per N notati erant nefasti. Ex profestis alii comitiales erant, comperendini, stati & præliares. *Comitiales* secundum Macrobium (y) erant, quibus cum populo agi licebat, seu quibus populus conueniebat ad ferendum suffragium: qui in Kalendario per C notantur, de quibus Ouidius (z):

est quoque quo populum fas est includere septis:
est quoque qui nono semper ab orbe redit.

Fastis quidem lege agi poterat, cum populo semper agi non poterat, comitialibus vtrumque poterat (a). Erant enim comitiales dies, qui comitiis gerendis apti at-

 que

(t) *II ad Q. Frat. ep. III.* (u) *XIII c. XIV.* (x) *II ad Q. Fratr. ep. III.* (y) *Saturn. I c. XVI.* (z) *I Fast. v. 53.* (a) Macrobius *c. l.*

que dicati erant, per quos tamen ex lege Pupia Senatus haberi non poterat (b). Hi autem quibus habebatur ſenatus, dicebantur *dies ſenatorii*, quibus Kalendæ Nonæ & Idus præ reliquis erant deſtinatæ ; hinc eas littera C non videmus notatas. Sub initium quidem anni primis quinque diebus, excepto biduo comitiali, ſenatus haberi poterat (c). Poſt Idus Ianuarii ante Kalendas Februarii ſenatus, excepto vnico die, haberi non poterat, nec menſe Februario toto, niſi perfectis aut reiectis legationibus (d). Feſtis quidem & nefaſtis omnibus ſenatus haberi poterat, non æque profeſtis omnibus, ſed iis duntaxat, qui non erant Comitiales. Quibus autem profeſtis ſenatus haberi poterat, iis cum populo agi non licebat ; aſt quibus profeſtis ſenatus haberi non poterat, cum populo quidem agendi licentia erat, non autem ſemper agebatur, cum ex eorum voluntate id penderet, penes quos populum cogendi poteſtas erat. Extra ordinem tamen per dies æque comitiales ſenatus fuit habitus (e). Sic etiam XVI Kl. Februarii ſenatum fuiſſe habitum diſcimus ex Cicerone (f), cum tamen poſt Idus Ianuarii omnes fere dies eſſent comitiales. Immo etiam comitia poſtquam dimiſſa, ſenatus vocari poterat, de quo Cicero ad Atticum (g). *Comitia dimittuntur : ſenatus vocatur*. Dies *comperendinos* deſcribit Macrobius (h), quod ſint tales, quibus vadimonium licet dicere. In iudiciis enim Romanorum moris erat, vt ab vtriſque litigantibus ſibi inui-

(b) Cicero *ad Q. Fratr. II ep. II & XII. II ad Fam. ep. IV.* (c) Cæſar *I Ciu. c. V.* (d) Cicero *I ad Fam. ep. V.* (e) Cicero *VIII ad Fam. ep. VIII.* (f) *I ad Fam. ep. IV.* (g) *I ad Att. ep. XI.* (h) *Saturn. I c. XVI.*

inuicem denuntiatio fieret in diem tertium, qui vocabatur perendinus; vti videmus in notis Valerii Probi I. D. T. S. P. *in diem tertium siue perendinum*, atque tota hæc actio vocabatur comperendinatio. Namque cum in rem aliquam agerent litigatores, & pœna se sacramenti peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post tertium diem; quo dato, deinde inter se in perendinum diem, vt ad iudicium venirent, denuntiabant (i). *Stati* vero dies erant, qui iudicii caussa, cum peregrino coram prætore peregrino instituebantnr (k). Lex enim est XII Tabb. *Si status dies sit cum hoste, venito.* Hostis autem priscis Romanis dicebatur, quem post adpellabant peregrinum (l). Alii dein dies erant *præliares* alii non præliares. Illi dicebantur omnes, quibus fas est res repetere vel hostem lacessere. *Iusti* dies continui sunt triginta dies, quibus exercitu imperato, vexillum ruffi coloris in arce positum est. Iungit quidem hosce dies cum præliaribus Macrobius, non autem confundit. Præliares quidem non nisi bello iam indicto locum habebant, & omnes isti dicebantur, quibus non erat interdictum vel exercitus ducere vel prælia inire. Iusti vero dies dicebantur, antequam bellum esset indictum. Romani enim ob iniurias quas sibi putabant esse illatas, bellum inituri fecialem mittebant ad gentem hostilem, qui Romanæ ciuitati ius suum repetat, res ablatas per clarigationem repetat, vel auctorem iniuriæ noxæue dedi cupiat. Quod si tempus ad deliberandum petunt, decem concessis diebus reuertitur & vsque ad tertiam petitionem exspectat: elapsis

(i) Ascon. Ped. *in Verrem de præt. vrb. p. m. 76.* (k) Macrobius *o. l.* (l) Cicero *de Off. I c. XII.*

psis autem triginta diebus, si non impetret ius suum, obtestatus superos atque inferos discedit, vti rationem hancce nobis exponit Halicarnassensis. (m) Intermedio igitur inter hosce triginta dies tempore, russum vexillum in arce positum, de quo & Arnobius: (n) *cum paratis bella, signum monstratis ex arce, aut fecialia iura tractatis?* Durante quo tempore nihil hostile cum iis agi poterat, quia spatium hocce triginta dierum ad deliberandum concessum, ideo dies iusti dictum; ratione ex foro ciuili ducta, cum confessis æris ac debiti iudicatis triginta dies conquirendæ pecuniæ caussa concedebantur, quos dies decemuiri iustos adpellabant; velut iustitium quoddam & iuris quasi interstitionem atque cessationem. (o) Erant autem alii dies, quibus nec prælium inire, nec delectum habere, nec militem proficisci, nec nauem soluere, nec etiam vxorem liberûm quærendorum caussa ducere faustum habebatur. Atque isti vocabantur *non præliares.* Vnde feriis latinis, festo Saturnalium, festo Ditis & Proserpinæ prælium sumere plane nefas habebatur. (p) Hoc autem in tantum, si ipsi inferrent bellum, secus si exciperent, tunc enim nullum diem obstare putabant, quo minus securitati suæ prospicerent. Præter hosce erant certi dies, quos adpellabant *atros*; hosque velut infausta adpellatione damnarunt: quales putabant omnes postridianos. (q) Totam rem ex Verrii Flacci de verborum significatione libro quarto exponit Gellius. (r) *Vrbe*, inquit, *a Gallis Senonibus reciperata, L. Atilius in senatu verba fecit Q. Sulpi-*

(m) *lib. II p. m. 132.* (n) *lib. II p. m. 91.* (o) Gellius *noct. Att. XX c. I.* (p) Macrobius *c. l.* (q) Macrobius *c. l.* (r) Gellius *V c. XVII.*

Sulpicium Tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum rem diuinam dimicandi gratia postridie idus fecisse; tum exercitum populi Romani occidione occisum, & post diem tertium eius diei, vrbem praeter Capitolium captam esse: compluresque alii senatores recordari sese dixerunt, quoties belli gerendi gratia res diuina postridie Kalendas, nonas, idus, a magistratu populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps praelio rem publicam male gestam esse. tum Senatus eam rem ad pontifices reiecit, vt ipsi, quod videretur, statuerent. pontifices decreuerunt nullum his diebus sacrificium recte futurum. Eandem caussam adfert quoque Liuius (s). Atri autem dies ex eo fuere adpellati, quod veteres felicia omina albo; infausta atro colore notarent, de quo Persius (t):

quaeque sequenda forent, & quae vitanda vicissim
illa prius creta, mox haec carbone notasti.

Atque hi sequiori aetate *nefasti* etiam & *posteri* dicti secundum Nonium (u). Hos quoque dies neque puros neque comitiales esse volebant, nec iisdem parentare, quia tunc Ianum Iouemque praefari necesse sit, quos nominare atro die non oporteret (x). Similis obseruationis erant dies *innominales*: omnes dies ante quartum Kalendas vel Nonas vel Idus. Caussam ex Q. Claudii Annalibus adfert Gellius; quod pugnae Cannensis clades vastissima ante diem quartum nonas Sextilis fuerit facta (y), ideoque Pontificum decreto atri hi dies iudicati secundum Festum. Ab his diuersi erant *dies religiosi*, quos multitudo imperitorum praue & perperam adpellauit nefastos. Dicuntur autem secundum Gellium

 (z), tri-

(s) *lib. VI c. I.* (t) *sat. V v. 107.* (u) *cap. I n. 40.*
(x) Macrobius *c. l.* (y) *V c. XVII.*

pſis autem triginta diebus, ſi non impetret ius ſuum, obteſtatus ſuperos atque inferos diſcedit, vti rationem hancce nobis exponit Halicarnaſſenſis. (m) Intermedio igitur inter hoſce triginta dies tempore, ruſſum vexillum in arce poſitum, de quo & Arnobius: (n) *cum paratis bella, ſignum monſtratis ex arce, aut fecialia iura tractatis?* Durante quo tempore nihil hoſtile cum iis agi poterat, quia ſpatium hocce triginta dierum ad deliberandum conceſſum, ideo dies iuſti dictum; ratione ex foro ciuili ducta, cum confeſſis æris ac debiti iudicatis triginta dies conquirendæ pecuniæ cauſſa concedebantur, quos dies decemuiri iuſtos adpellabant; velut iuſtitium quoddam & iuris quaſi interſtitionem atque ceſſationem. (o) Erant autem alii dies, quibus nec prælium inire, nec delectum habere, nec militem proficiſci, nec nauem ſoluere, nec etiam vxorem liberûm quærendorum cauſſa ducere fauſtum habebatur. Atque iſti vocabantur *non præliares.* Vnde feriis latinis, feſto Saturnalium, feſto Ditis & Proſerpinæ prælium ſumere plane nefas habebatur. (p) Hoc autem in tantum, ſi ipſi inferrent bellum, ſecus ſi exciperent, tunc enim nullum diem obſtare putabant, quo minus ſecuritati ſuæ proſpicerent. Præter hoſce erant certi dies, quos adpellabant *atros;* hosque velut infauſta adpellatione damnarunt: quales putabant omnes poſtridianos. (q) Totam rem ex Verrii Flacci de verborum ſignificatione libro quarto exponit Gellius. (r) *Vrbe*, inquit, *a Gallis Senonibus reciperata, L. Atilius in ſenatu verba fecit Q.*

Sulpi-

(m) *lib. II p. m. 132.* (n) *lib. II p. m. 91.* (o) Gellius *noct. Att. XX c. I.* (p) Macrobius *c. l.* (q) Macrobius *c. l.* (r) Gellius *V c. XVII.*

Sulpicium Tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum rem diuinam dimicandi gratia postridie idus fecisse; tum exercitum populi Romani occidione occisum, & post diem tertium eius diei, vrbem præter Capitolium captam esse: compluresque alii senatores recordari sese dixerunt, quoties belli gerendi gratia res diuina postridie Kalendas, nonas, idus, a magistratu populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio rem publicam male gestam esse. tum Senatus eam rem ad pontifices reiecit, vt ipsi, quod videretur, statuerent. pontifices decreuerunt nullum his diebus sacrificium recte futurum. Eandem caussam adfert quoque Liuius (s). Atri autem dies ex eo fuere adpellati, quod veteres felicia omina albo; infausta atro colore notarent, de quo Persius (t):

quæque sequenda forent, & quæ vitanda vicissim
illa prius creta, mox hæc carbone notasti.

Atque hi sequiori ætate *nefasti* etiam & *posteri* dicti secundum Nonium (u). Hos quoque dies neque puros neque comitiales esse volebant, nec iisdem parentare, quia tunc Ianum Iouemque præfari necesse sit, quos nominare atro die non oporteret (x). Similis obseruationis erant dies *innominales*: omnes dies ante quartum Kalendas vel Nonas vel Idus. Caussam ex Q. Claudii Annalibus adfert Gellius; quod pugnæ Cannensis clades vastissima ante diem quartum nonas Sextilis fuerit facta (y), ideoque Pontificum decreto atri hi dies iudicati secundum Festum. Ab his diuersi erant *dies religiosi*, quos multitudo imperitorum praue & perperam adpellauit nefastos. Dicuntur autem secundum Gellium

Bbb (z), tri-

(s) *lib. VI c. I.* (t) *sat. V v. 107.* (u) *cap. I n. 40.*
(x) Macrobius *c. l.* (y) *V c. XVII.*

(z), tristi omine infames impeditique, in quibus & res diuinas facere & rem quampiam nouam exordiri temperandum est. De quibus & Cicero (a): *maiores*, inquit, *nostri funestiorem diem esse voluerunt Alliensis pugnæ, quam vrbis captæ;* quod hoc malum ex illo: itaque alter religiosus etiam nunc dies, alter in vulgus ignotus. Inter religiosos præcipue habebatur, quo clades Alliensis accepta, de quo & Liuius (b), dum ait: *Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque a. d. XV Kalendas Sextiles duplici clade insignem [quo die ad Cremeram Fabii cæsi: quo deinde ad Alliam cum exitio vrbis fœde pugnatum] a posteriore clade Alliensem adpellarunt, insignemque rei nulli publice priuatimque agendæ fecerunt.* Quare infausti ominis res habebatur, quod Vitellius Pontifex, eodem die Cremerensi Alliensique cladibus insigni, edixisset (c). Duos quoque dies post latinas ferias fuisse religiosos ex Cicerone discimus (d). Sic & post interfectum Cæsarem Idus Martiæ inter dies infaustos relatæ, atque parricidium nominatæ, ac ne vnquam eo die senatus cogeretur decretum (e). Sic diem natalem Agrippinæ vt inter nefastos esset, decreuit Senatus (f). Augustus singulari religione dies quosdam obseruabat, ne aut postridie nundinas quoquam proficisceretur, aut Nonis quidquam rei seriæ incoaret (g). Dies igitur religiosi, ait Festus, sunt, quibus nisi quod necesse est, nefas habetur facere, quales sunt sex & triginta atri, qui adpellantur, & Alliensis, atque ii quibus mundus patet. *Mun-*

(z) *IV c. IX.* (a) *lib. IX ad Atticum ep. V.* (b) *lib. VI c. I.* (c) Tacitus *Hist. II c. XCI.* (d) *II ad Q. Fr.* (e) Suetonius *Iulio c. LXXXVIII.* (f) Tacitus *Ann. XIV c. XII.* (g) Suetonius *Aug. c. XCII.*

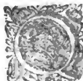
Mundus autem secundum eundem *patere* dicitur ter in anno, diebus his : postridie Volcanalia, & ante diem sextum Iduum Nouembris. *Mundo* autem inquit, *nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est : forma enim eius est, vt ex his qui intrauere, cognoscere potuit, adsimilis ille eius inferiorem partem veluti consecratam dis Manibus, clausam omni nisi his diebus, qui supra scripti sunt, maiores censuerunt: quos religiosos indicauerunt ea de caussa, quia quo tempore ea quæ occulta & abdita religionis deorum Manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur & patefierent, nihil eo tempore in Rep. geri voluerunt : itaque per eos non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebatur, non comitia habebantur, non aliud quidquam in rep., nisi quod vltima necessitas admonebat, administrabatur.* Sacrum hoc Diti patri & Proserpinæ dicatum scribit Macrobius (h). Is quoque dies, quo penus Vestæ patebat, religiosus habitus. *Penus* autem vocabatur *Vestæ*, locus intimus in æde Vestæ, tegetibus septus, qui certis diebus circa Vestalia aperitur (i).

* * * * * * * * * * * * * * *

CAPVT NONVM

De

FERIIS ROMANORVM

Vi de feriis Romanorum scripsere, admodum sunt pauci. Ex veteribus quidem VERRIVM FLACCVM, IVLIVM MODESTVM (k) & TITVM de feriis (l) citat Macro-

(h) *Saturn. I c. XVI.* (i) Festus *voce penus.* (k) *Saturn. I c. IV.* (l) *Saturn. I c. XVI.*

crobius; qui tamen omnes iniuria temporum intercidere. Ex recentioribus PETRI MORESTELLI, Theologi Galli, extat *Alypius, siue de priscorum Romanorum feriis liber, Lugduni 1605. 4* editus, post thesauro Græuiano insertus, & elegans est, licet non omnia exhauriat. LILIVS GREGORIVS GYRALDVS pleramque syntagmatis sui decimi septimi partem festis destinauit, sed pro debito est breuior. RVDOLPHI HOSPINIANI *de festis ethnicorum tractatio, Tiguri 1593 f.* edita generalis est, vsum tamen præstat non minimum. IOANNIS LVDOVICI RVELLI *religio gentium circa festa*, leuissimi est momenti, prodiit *Cellis 1663. 12.* Festa autem cum pleraque essent statiua, Rosinus totum librum quartum qui de festis agit, ad ductum fastorum Romanorum disposuit, idque peculiari tractatu egit SIBRANDVS TETARDVS SICCAMA, in *præcidaneis* suis *in fastos Kalendares Romanorum, Campis 1599. 4* editis, quæ totam rem festorum optime declarant. Præcidanea autem inscripsit ea, quæ maiori Fastorum operi duodecim libris absoluendo præmittere voluit, vti ipse auctor est. Cui adiungimus PAVLVM MERVLAM, qui vltima capita tractatus sui de sacrificiis, festorum tractationi destinauit, atque reliquis æque prolixior est & accuratior; quem etiam sæpius, cum rem optime exhauserit, fuimus secuti. Inter speciales festorum scriptores VERATII librum de *supplicationibus* citat Macrobius (m). Cereris sacra in *Eleusiniis* suis eruditissime explicat IOANNES MEVRSIVS, *Lugduni Batauorum 1619. 4* licet ad Græca magis faciat. Integram *strenarum ciuilium historiam* persecutus est MARTINVS LIPENIVS, *Lipsiæ 1670. 4* secundum

(m) *Saturn. III c. VI.*

dum originem, ritum & temporum succeſſionem propoſitam tractans materiam. Ritum antiquum & hodiernum *Bacchanaliorum* ſingulari commentatione illuſtrauit IOANNES NICOLAI, quæ prodiit *Helmſtadii 1679. 4.*

FESTORVM DIVERSITAS.

Feſti dies diis ſacrati ſunt, inquit Feſtus, poſterior tamen ætas hominibus tales quoque ſacrauit. Sacra autem feſtiua erant vel publica, vel priuata. *Publica* aut diis omnibus erant communia, aut ſingulis peculiaria. Communia dicebantur alias *Pandicularia*, de quo Feſtus: *Pandicularis dicebatur dies, idem Communicarius, in quo omnibus diis communiter ſacrificabatur.* Peculiaria deorum ſacra erant, quæ certo cuique numini adſcripta. Hæcque erant varia, vt *popularia* : quæ vniuerſus populus aut pars eius maxima faciebat, ſecundum Feſtum, & vel pro vniuerſo populo, vel pro populi tantum parte fiebant : qualia erant *paganalia & montana.* Illa diuerſa quidem ab iis, quæ ruſtici faciebant in pagis, & celebrabantur ab iis, qui humiliores vrbis locos incolebant : hæc ab iis, qui montes inhabitabant & vocabantur *Septimontium*, ab his ſeptem montibus, in queis ſita vrbs eſt. Feriæ non populi ſed montanorum, vti inquit Varro (n). Alia erant ſacra *curialia*, quæ curiales eiuſdem curiæ faciebant, curione maximo ſacra curante, quibus magna lætitia vna epulabantur : Ita Cicero de oratore (o): *tanta eſſet in homine iucunditas, & tantus in iocando lepos, vt dies inter eos curiæ fuiſſe videretur, conuiuium Tuſculani. Municipalia* ſacra municipum erant, antequam ciuitatem Romanam adipiſcerentur, quæ obſeruare eos volunt pontifices, & ex eo more facere,

(n) lib. V de L. L. p. m. 55. (o) lib. I c. VII.

cere, quo fuissent antiquitus, secundum Festum. Alia denique patritiorum sacra erant, alia plebis: de qua distinctione consul in oratione aduersus Canuleium (p) *quam*, inquit, *aliam vim promiscua connubia habent, nisi vt qui natus sit, ignoret cuius sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius patrum sit, dimidius plebis.* Addimus & ferias praecidaneas, quae secundum Gellium (q), non suo proprio die celebratae, sed ob impedimentum aliquod in alium dilatae, vel prius actae.

FESTA GENERALIA

Inter generalia deorum festa erant SVPPLICATIONES, Tacito (r) quoque *supplicia* dictae atque Sallustio. Triplici ex ratione decernebantur a Senatu, vel enim pro felici successu & euentu rerum peragendarum. Sic decretam memorat Liuius (s), quod Scipio in Africam prouinciam traiecisset, vt ea res salutaris populo ipsique duci atque exercitui esset. Similiter quod exercitus Romanus tum primum in Asia posuisset castra, vt ea res prospera & laeta eueniret (t). Maxime cum bellum iam declaratum, supplicationes indictae, quo bene atque feliciter eueniret bellum, quod populus Romanus iussisset (u). Secundo decernebantur ob res prospere gestas, atque edicebatur, vt aeditui aedes sacras omnes tota vrbe aperirent, & circumeundi salutandique deos agendique grates per totum diem populo potestas fieret (x). Ita Senatus ob rem de Perseo egregie gestam a L Aemilio con-

(p) Liuius *IV c. II.* (q) *lib. IV c. VI.* (r) *Annal. III c. LXIV.* *bello Iugurth. c. LV.* *Catil. c. IX.* Varro *de R. R. c. V.* (s) *lib. XXX c. I.* (t) Liuius *lib. XXXVII. c. XLVII.* (u) Liuius *XXI c. XVII. XXXI c. VIII. XLV c. II.* (x) Liuius *XXX c. XVII.*

consule, in quinque dies supplicationes circa omnia puluinaria decreuit; hostiisque maioribus sacrificari iussit (y). Sic & victoriæ naualis ergo in vnum diem supplicatio decreta (z) & dona diis missa (a). Decretæ autem supplicationes Imperatoribus bellicis, ad existimationem magis quam ad gratiarum diis actionem: quare & supplicationem triumphi dicit prærogatiuam Cicero (b). Licet & non raro supplicatio quidem decreta non autem triumphus (c). Et quidem decretæ non in vnicum tantum diem, sed & in plures, vt in triduum (d). Ita Cn. Pompeio primum decem dierum supplicationem fuisse decretam, confecto bello Mithridatico tradit Cicero (e). Quindecim dierum supplicatio decreta Cæsari, confecto bello Gallico, quod tamen ante id tempus acciderat nunquam, auctore Dione (f) & Cicerone (g). Eidem quoque Cæsari ob res bene gestas supplicatio in LX dies decreta (h). Atque hic dierum cumulus singulari hominis dignitati tribuebatur. Sic post bellum Africanum sacrificium quadraginta dierum decretum (i). Post deuictum bello Mutinensi Antonium, Cicero censuit, vt supplicationes per dies quinquaginta ad omnia puluinaria constituerentur (k). Singulare quid in Cicerone, cui ob detectam Catilinariam coniurationem togato Senatus, non vt multis bene gestæ, sed vt nemini conseruatæ reip., singulari genere supplicationis, deorum immortalium templa patefecit, vt i-

(y) Liuius *XLV c. II.* (z) Liuius *XXXVII c. XLVII.* (a) Liuius *IV c. XX.* (b) *ad Fam. lib. XV ep. V.* (c) *c. l.* (d) Liuius *XXX c. XL.* (e) *de prouinc. consul. c. XI.* (f) *lib. XXXIX p. m. 94.* (g) *de prou. consf. c. X.* (h) Dio *lib. XL p. m. 144.* (i) Dio *lib. XLIII p. m. 222.* (k) Cicero *Philippica XIV extr.*

vt ipſe de ſe in Piſonem (l). Supplicationes hæ magna fiebant ſolennitate. Senatus enim ſe ad templa conferebat, quæ patebant omnia (m); ingens turba non virorum modo ſed etiam fœminarum conferta tota vrbe, deorum immortalium templa petebat, pro ſe quiſque ex concione ad gratias diis agendas ibat (n). Quandoque & ſupplicabant coronati (o). Publica alias celebrabantur ſacrificia, & epulæ, atque per totam vrbem feſtiuitates. Quare cum feſti eſſent dies ſupplicationum, inter nefaſtos quoque fuere habiti, quibus nec de iure agi, nec conciones haberi poterant. Docet id nos Cœlius, dum ad Ciceronem ita ſcribit (p): *acriter nos tuæ ſupplicationes torſerunt, incideramus enim in difficilem nodum: nam Curio tui cupidiſſimus, cui omnibus rationibus comitiales eripiebantur, negabat ſe vllo modo pati poſſe, decerni ſupplicationes.* Ita Curio metuebat, ne ſibi per cumulum dierum in ſupplicationibus iſto tempore ſolitum, poteſtas cum populo agendi eriperetur. Tertia ſupplicationum ſpecies in rebus aduerſis, vel ad placandos deos, vel auerruncanda prodigia, vel morborum auertendorum cauſſa inſtituebatur. Ita poſt infelicem pugnam ad Thraſimenum lacum, edicta ſupplicatio (q). Auerruncandorum prodigiorum cauſſa ſupplicationes decretas memorat Liuius (r). Ita in triduum quoque, pro collegio decemuirorum imperatam fuiſſe in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme & quartam tenebræ obortæ fuerint, tradit idem (ſ). Sic & ob

(l) *c. III.* (m) Liuius *XXX c. XL.* (n) Liuius *XLV c. II.* (o) Liuius *XXXVI c. XXXV.* (p) *ad Fam. lib. VIII ep. XI.* (q) Liuius *XXII c. X.* (r) *X c. XXIII,* (ſ) *lib. XXXVIII c. XXXVI.*

& ob fulminibus complura loca deformata (t). Alia exempla vt taceamus, quæ apud eum passim habentur. Pro valetudine quoque populi decretæ (u). Et quidem decernebantur a consulibus ex Scto (x), sæpe ex Decemuirorum effato (y) vel decreto pontificum; vel in genere omnibus diis, quorum puluinaria Romæ essent indicta (z), quod supplicationem vocabant circa omnia puluinaria (a). Qui etiam dicebantur Festo dies *pandiculares* & *communicarii*, cum omnibus diis communiter sacrificatur, cum & Glossarium vetus Pandam alias ἱερήνης θεὰν explicet. Aliæ erant particulares, certis tantum diis decretæ. Sic supplicationem Iunoni in Algido, & ad ædem Herculis indictam memorat Liuius (b). Vulcano, Cereri & Proserpinæ ad auertendum incendium (c). Indictæ illæ per vrbem Romam non solum & totius vrbis compita (d), sed & per vniuersam sæpe Italiam. Ita post infelicem pugnam ad Thrasimenum lacum, supplicatum iuit agrestis quoque turba (e). Plerumque vero cum coniugibus ac liberis supplicatum ibant (f). Sæpe in rebus desperatis matronæ suppliciis votisque fatigabant deos (g), quod vero non de publicis atque festiuis supplicationibus, sed quæ priuatim tantum fiebant, intelligendum. Solennitates nonnunquam additæ, vt matronæ vel virgines manibus amplexæ &

(t) Liuius *XL c. XLV.* (u) Liuius *XXVII c. XXIII. XXXVIII c. XLIV.* (x) Liuius *XXXI c. VIII. XXXVII c. III.* (y) Liuius *XXVII c. XXXVII.* (z) Liuius *XXIV c. X.* (a) Liuius *XXIV c. XI. XXXII c. I. XLI c. IX.* (b) Liuius *XXI c. LXII.* (c) Tacitus *Annal. XV c. XLIV.* (d) Liuius *XXVII c. XXIII.* (e) Liuius *XXII c. X.* (f) Liuius *III c. VII.* (g) Liuius *XXVII c. L.*

xæ & coronatæ hymnos certis vocibus canerent. Vti ex decreto pontificum vel decemuirorum virgines ter nouenæ per vrbem euntes carmen cecinere (h). Quod & ex Vitruuio videmus; qui inter vitia ædium sacrarum refert & id, quod matres familiarum cum ad supplicationem gradibus adscendunt, non possint per intercolumnia amplexæ adire, nisi ordine fecerint (i). Ita & Vopiscus sub Aureliano (k) ait: *itum ad templum, inspecti libri, proditi versus, lustrata vrbs, cantata carmina, amburbium celebratum, pueris enim patrimis matrimisque carmen indicebatur, senatus sumptum sacris, apparatum sacrificiis praebebat.* Alias decretum vt omnes, qui ex vna familia essent, pariter supplicarent & coronati (l). Sequiore tempore sub Impp. etiam ob horum gesta tyrannica indictæ supplicationes, vt ob supplicia de ciuibus sumta (m); ob occisam a Nerone matrem Agrippinam supplicatio apud omnia puluinaria facta (n); ob Neronis amorem in rem publicam (o); pro fœcunditate Poppææ (p).

Solenne quoque erat lectos seu puluinaria penes deorum simulacra collocata sternere, quod LECTISTERNIVM adpellabant. Quem ritum ridet Arnobius (q), dum ait: *Habent dii lectos atque vt stratis possint melioribus incubare, puluinorum tollitur atque excitatur impressio:* & Augustinus (r): *lecti sternebantur*, ait, *in honorem deorum, vnde hoc sacrum vel potius sacrilegium nomen*

(h) Liuius *XXVII c. XXXVII. XXXI c. XII.* (i) *lib. III c. I.* (k) *c. XX.* (l) Liuius *XXXIV c. LV.* (m) Tacitus *Annal. II c. XXXII.* (n) *Ann. XIV c. XII.* (o) *Ann. XIV c. LIX.* (p) *Ann. XV c. XXIII.* (q) *lib. VII p. m. 238.* (r) *de Ciu. Dei lib. III c. XVII.*

men accepit. Communis quidem est opinio, lectos priuatorum prope deorum simulacra fuisse stratos, sed contrarium ex Arnobio patet. Lecti enim sternebantur diis, quorum simulacra puluinaribus imponebantur, & dii quasi ad epulas inuitabantur, quæ paratæ erant, a sacerdotibus vero consumebantur, vti ex historia Beli Babylonici videmus. Primum lectisternium Romæ A. V. C. CCXII factum scribit Liuius (f), & quidem per dies octo, quibus Apollinem Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus quam amplissime tum adparari poterat, stratis lectis placauere. Lectisternium sub initium belli Punici secundi per triduum habitum idem commemorat (t), decemuiris sacrorum curantibus, quo sex puluinaria in conspectu fuere. Ioui & Iunoni vnus, alter Neptuno ac Mineruæ, tertius Marti ac Veneri, quartus Apollini ac Dianæ, quintus Vulcano ac Vestæ, sextus Mercurio ac Cereri, diis scilicet consentibus. Iuuentuti lectisternium factum idem scribit (u). Iunoni lectisternia ac peruigilia celebrauere fœminæ, quibus mariti erant (x). Immo certa erant fana templaque, in quibus lectisternium maiorem partem anni fieri solebat (y). Decemuiris hæc curare competebat, maximis tamen necessitatibus senatores quoque lectum sternebant (z). Priuatim nonnunquam hoc sacrum quoque fuit celebratum, tota vrbe patentibus ianuis, promiscuoque vsu rerum omnium in propatulo posito, noti ignotique passim aduenæ in hospitium ducti : & cum inimicis quoque benigne ac comi-

 ter

(f) *lib. V c. X.* (t) Liuius *XXII c. X.* (u) *XXI c. LXII.* (x) Liuius *XXXVI ineunte.* (y) Tacitus *Annal. XV. c. XLIV.* (z) Liuius *XXII c. I.*

xæ & coronatæ hymnos certis vocibus canerent. Vti ex decreto pontificum vel decemuirorum virgines ter nouenæ per vrbem euntes carmen cecinere (h). Quod & ex Vitruuio videmus; qui inter vitia ædium sacrarum refert & id, quod matres familiarum cum ad supplicationem gradibus adscendunt, non possint per intercolumnia amplexæ adire, nisi ordine fecerint (i). Ita & Vopiscus sub Aureliano (k) ait: *itum ad templum, inspecti libri, proditi versus, lustrata vrbs, cantata carmina, amburbium celebratum, pueris enim patrimis matrimisque carmen indicebatur, senatus sumptum sacris, apparatum sacrificiis praebebat.* Alias decretum vt omnes, qui ex vna familia essent, pariter supplicarent & coronati (l). Sequiore tempore sub Impp. etiam ob horum gesta tyrannica indictæ supplicationes, vt ob supplicia de ciuibus sumta (m); ob occisam a Nerone matrem Agrippinam supplicatio apud omnia puluinaria facta (n); ob Neronis amorem in rem publicam (o); pro foecunditate Poppææ (p).

Solenne quoque erat lectos seu puluinaria penes deorum simulacra collocata sternere, quod LECTISTERNIVM adpellabant. Quem ritum ridet Arnobius (q), dum ait: *Habent dii lectos atque vt stratis possint melioribus incubare, puluinorum tollitur atque excitatur impressio:* & Augustinus (r): *lecti sternebantur*, ait, *in honorem deorum, vnde hoc sacrum vel potius sacrilegium nomen*

(h) Liuius *XXVII c. XXXVII. XXXI c. XII.* (i) *lib. III c. I.* (k) *c. XX.* (l) Liuius *XXXIV c. LV.* (m) Tacitus *Annal. II c. XXXII.* (n) *Ann. XIV c. XII.* (o) *Ann. XIV c. LIX.* (p) *Ann. XV c. XXIII.* (q) *lib. VII p. m. 238.* (r) *de Ciu. Dei lib. III c. XVII.*

men accepit. Communis quidem est opinio, lectos priuatorum prope deorum simulacra fuisse stratos, sed contrarium ex Arnobio patet. Lecti enim sternebantur diis, quorum simulacra puluinaribus imponebantur, & dii quasi ad epulas inuitabantur, quæ paratæ erant, a sacerdotibus vero consumebantur, vti ex historia Beli Babylonici videmus. Primum lectisternium Romæ A. V. C. CCXII factum scribit Liuius (ſ), & quidem per dies octo, quibus Apollinem Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus quam amplissime tum adparari poterat, stratis lectis placauere. Lectisternium sub initium belli Punici secundi per triduum habitum idem commemorat (t), decemuiris sacrorum curantibus, quo sex puluinaria in conspectu fuere. Ioui & Iunoni vnus, alter Neptuno ac Mineruæ, tertius Marti ac Veneri, quartus Apollini ac Dianæ, quintus Vulcano ac Vestæ, sextus Mercurio ac Cereri, diis scilicet consentibus. Iuuentuti lectisternium factum idem scribit (u). Iunoni lectisternia ac peruigilia celebrauere fœminæ, quibus mariti erant (x). Immo certa erant fana templaque, in quibus lectisternium maiorem partem anni fieri solebat (y). Decemuiris hæc curare competebat, maximis tamen necessitatibus senatores quoque lectum sternebant (z). Priuatim nonnunquam hoc sacrum quoque fuit celebratum, tota vrbe patentibus ianuis, promiscuoque vsu rerum omnium in propatulo posito, noti ignotique passim aduenæ in hospitium ducti: & cum inimicis quoque benigne ac comi-

 ter

(ſ) *lib. V c. X.* (t) Liuius *XXII c. X.* (u) *XXI c. LXII.* (x) Liuius *XXXVI ineunte.* (y) Tacitus *Annal. XV. c. XLIV.* (z) Liuius *XXII c. I.*

ter ſermones habiti, iurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque demta vincula, narrante ita Liuio (a). Ad ſacrorum ſolennia in deorum honorem inſtituta quoque ſpectant PERVIGILIA, quæ a græca gente conſecrata dicit Arnobius (b), eaque pannychiſmos graues adpellat, quia tota nox tranſigebatur, vti Heſychius explicat παννυχὶη δι' ὅλης τῆς νυκτὸς. Quare & a Numa non introducta hæc peruigilia, quæ διὰ παννυχιασμοὺς ἐν ἱεροῖς ἀνδρῶν σὺν γυναιξὶν vocat Halicarnaſſenſis (c). Cicero (d) adpellat nocturnas peruigilationes. Priuatim tamen a Romanis quoque fuiſſe facta Galbæ hiſtoria teſtatur; de quo dum adhuc priuatus, Suetonius (e) teſtatur: *ſimulacrum fortunæ in parte ædium conſecratum, menſtruis deinceps ſupplicationibus & peruigilio anniuerſario coluit.* Apud Græcos alias nota peruigilia Cereris & Veneris, quæ vigilias Cereris adpellat Plautus (f).

NOVENDIALE SACRVM, ſacrificium etiam nouendiale dictum (g); factis portentis ex decreto Senatus per nouem dies inſtitui ſolitum; ſub Tullii regno vel voce cœleſti, vel haruſpicum monitu primum inſtitutum (h). Exempla ſacri huius inſtituti plura apud Liuium, quod maxime factum, dum lapidibus plueret (i). Ad ferias autem conceptiuas referebatur (k), & differebat ab eo ſacro Nouendiali, quo defunctis parentabant Romani.

Aliud erat AMBVRBIVM, quo vrbs, & AMBARVALIA, quibus agri luſtrabantur, ſummis neceſſitatibus indicta.

(a) *V c. XIII.* (b) *lib. V p. m. 173.* (c) *lib. II p. m. 91.* (d) *II de LI c. XV.* (e) *Galba c. IV.* (f) *Aulul. actu IV ſc. X v. 65.* (g) *XXXIV c. XLIV.* (h) Liuius *I c. XXXI.* (i) Liuius *c. l.* *XXI c. LXII. XXV c. VII. XXIX c. XIV.* (k) Varro *de LL. lib. V p. m. 35.*

dicta. Sic enim sub Aureliano: *amburbium celebratum & ambarualia promissa* ait Vopiscus. (l) Lustrale piamentum vocat Apuleius, (m) quo minas portentorum circumforaneis hostiis expiabant: ex quo videmus, hostias piaculares circa vrbem agrosque fuisse deductas. Hoc est quod Liuius ait, (n) *hostiis maioribus Consules procurarunt, vrbemque lustrarunt*; quare & sacrificium lustrale dictum eidem. (o) Pro frugibus tamen sæpe hæc ambarualia facta, vti videmus apud Virgilium: (p)

terque nouas circum felix eat hostia fruges:

priuatos quoque lactentibus animalibus Marti mactatis agros lustrasse auctor est Cato. (q)

Quin & quandoque indicebatur IEIVNIVM, quale ex aditione librorum Sibyllinorum Cereri decretum memorat Liuius, (r) quinto quoque anno seruandum.

Alius & plane singularis placandi deos ritus CLAVO FIGENDO erat, in pestilentia maxime; quare & claui figendi caussa Dictator dictus, idque ob intermissum solenne, quo Prætor maximus clauum pangere idibus Septembris solebat. Rem totam narrat Liuius, (s) dum ait: *Lex vetusta est priscis litteris, verbisque scripta, vt qui prætor maximus sit, idibus Septembris clauum pangat: Fixus fuit dextro lateri ædis Iouis optimi maximi, ea ex parte qua Mineruæ templum est. Eum clauum quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus Mineruæ inuentum sit.* Per prætorem autem maximum

(l) *in vita Aureliani c. XX.* (m) *lib. III ab initio.* (n) *XXXIX c. XII.* (o) *I c. XXVIII.* (p) *Georg. I v. 345.* (q) *de R. R. c. CXLI.* (r) *XXXVI c. XXXVII.* (s) Liuius *VII c. III.*

ximum lege hac intelligitur magiſtratus ſummus, quod videmus, dum Dictator claui pangendi cauſſa dictus, cuius ſummum apud Romanos imperium.

Sic & ludos ſcenicos inter alia cœleſtis iræ placamina inſtitutos Liuius (t) teſtatur, de quibus libro ſecundo.

Reſtant NVDIPEDALIA, quæ optime deſcribit Tertullianus: (u) *cum ſtupet cœlum, & aret annus, nudipedalia denuntiantur, magiſtratus purpuras ponunt, faſces retro auertunt, pacem indigitant, hoſtiam inſtaurant, apud quaſdam vero colonias præterea annuo ritu ſaccis velati, & cinere conſperſi idolis ſuis inuidiam ſupplicem obiiciunt, balnea & tabernacula ad nonam vsque cluduntur, vnus in publico ignis apud aras, aqua nec in lancibus. Niniuitarum credo iuſtitium.* Hæc autem populo denuntiari ſolita, idem alio loco auctor eſt. (x) Nudis itaque pedibus ingreſſos eos tunc fuiſſe ipſa vox docet, quod Statius (y) hunc ritum tangens, ita effert.

crine dato paſſim, plantisque ex more ſolutis.

Crine dato, id eſt ſoluto, nudis paſſisque crinibus, quod in mulieribus ſingularis luctus ſignum. Plantis vero ſolutis, nihil aliud notat ac nudis pedibus, more poëtico. Hinc Ouidius: (z)

Nuda pedem, nudis humeris infuſa capillis.

Inter hæc atque ſimilia deorum placamina tabernæ erant clauſæ, omnis forenſis ſtrepitus quieſcebat, & IVSTITIVM indicebatur. (a) Idque in tumultu quoque vel luctu publico, tum deferebantur fora, claudeban-

(t) *lib. VII c. II.* (u) *de ieiuniis c. XVI.* (x) *apologetico c. XL.* (y) *IX Thebaid. v. 572.* (z) *VII Metam. v. 183.* (a) Liuius *IV c. XXVI.*

bantur domus, passim silentia & gemitus, vti describit Tacitus, (b) atque Cicero. (c) Clausi erant Circi, theatrorum, balneorum aditus, cessabant omnes festiuitates, vestes quoque mutabantur, positis latis clauis senatorum, & annulis aureis equitum; (d) omniaque quæ vel ad solennitatem lætitiamue faciebant, plane cessabant, quod ferale dicebatur iustitium.

FESTA SPECIALIA

In Festis hisce consideranda veniunt, eorum solennitas in genere; distinctio in diuersas species; & quæ singulis diuinitatibus fuerint dicata. Quid festis diebus olim fieri solenne fuerit, optime ex veteri iure pontificio describit Cicero (e). *Feriis* inquit, *iurgia amouento, easque in famulis, operibus patratis habento. itaque vt ita cadat in annuis anfractibus* [fastis] *descriptum esto. certasque fruges, certasque baccas sacerdotes publice libanto: hoc certis sacrificiis ac diebus.* Ante propositos quidem publice fastos, per præcones seu pontificum calatores propalam enuntiabantur festa, vt est apud Arnobium: (f) *Lauatio matris Deûm est hodie, Iouis epulum cras est. Aesculapi geritur celebraturque vindemia. Lectisternium Cereris erit idibus proximis. Telluris natalis est.* Ipso enim festorum die præcones, quos præclamitatores vocabant, exclamare cogebantur, vt homines abstineant se opere, vti innuit Festus. Quod institutum ad Numam refert Plutarchus (g), vbi dicit, sacerdotes in pompis solennibus præiuisse præcones, ἐλινύειν κελεύοντες καὶ τὰ ἔργα καταπαύοντας & si quid tale accidisset, expiatione opus erat.

(b) *Ann. II c. LXXXII.* (c) *de Arusp. resp. c. XXVI.* (d) Liuius *IX c. VII.* (e) *lib. II de Ll. c. VIII.* (f) *lib. VII p. m. 237.* (g) *in Numa p. m. 69.*

rat. Præcones hosce etiam Precias dictos ab eodem discimus, qui a flaminibus præmittebantur, vt denuntiarent opificibus, manu abstineant ab opere. Huius rationem reddit Macrobius: (h) *adfirmabant*, inquit, *sacerdotes, pollui ferias, si indictis conceptisque opus aliquod fieret. Præterea Regem sacrorum, flaminesque non licebat videre feriis opus fieri, & ideo per præconem denuntiabant, ne quid tale ageretur & præcepti negligens mulctabatur.* Iure enim pontificio præscriptum erat, *ad diuos adeunto caste, pietatem adhibento; opes amouento.* (i) Hinc opera necessitatis tantum licita: agricolis quoque aliqua permissa, quæ feriatis diebus agerent, de quibus ex Virgilio Columella: (k)

riuos deducere nulla
religio vetuit, segeti prætendere sepem,
insidias auibus moliri, incendere vepres.
balantumque gregem fluuio mersare salubri.

Similia fere tradit Cato. (l) Ius dicere plane nefas erat, inde dies nefasti dicti, exceptis tamen aliquibus: vtpote, quæ moram non patiebantur, vel ad disciplinam militarem pertinebant, feriatis etiam diebus peragi poterant, inter quæ custodiarum quoque cognitionem reputat Vlpianus. (m) Iurgiis præterea abstinere iubebantur, de quo Cicero: (n) *Feriarum* ait, *festorumque dierum ratio in liberis requiem habet litium & iurgiorum.* Eodem modo Scipio apud Liuium (o): *Hodie litibus & iurgiis supersederi æquum; ego hinc extemplo in Capitolium ad Iouem optimum maximum Iunonemque*

(h) *Saturn. I c. XVI.* (i) Cicero *II de LI c. VIII.* (k) *de R. R. c. XXII.* (l) *de R. R. c. II.* (m) *lege IX* π. *de feriis.* (n) *II de LI c. XII.* (o) *XXXVIII c. LI.*

que & Mineruam, caterosque deos, qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo. Nec de fontibus supplicia sumere licebat, de quo Seneca (p) : *accusatus est a fratre parricidii, & damnatus, intercedentibus diebus festis pœna ex lege dilata est.* Ita Tacitus (q) de tyrannide Tiberii conqueritur : *quem enim diem vacuum pœna, vbi inter sacra & vota, quo tempore verbis etiam profanis abstinere mos esset : vincla & laqueus inducantur?* Quod si ergo imprudens quis egisset aliquid, quod feriis non competeret, porco piaculum dare debebat, prudens expiare non poterat (r). Quare & Gellius dicit (s), piaculo opus fuisse hostiam, si quis ferias polluisset. Et Cicero (t) *diis violatis expiationem deberi* ait. Varias autem adhibebant festiuitates : Vestibus quidem puris atque albis vtebantur, quæ dicebantur synthesiacæ (u), vti & canit Ouidius (x) :

prospera lux oritur ; linguisque animisque fauete :
nunc dicenda bono sunt bona verba die.
Lite vacent aures, insanaque protinus absint
iurgia, differ opus liuida turba, tuum.
Cernis odoratis vt luceat ignibus æther.
& sonet accensis spica Cilissa focis.
Flamma nitore suo templorum verberat aurum,
& tremulum summa spargit in æde iubar.
Vestibus intactis Tarpeias itur in arces,
& populus festo concolor ipse suo est.

Templorum, immo & domuum limina postesque lauru orna-

(p) *lib. V controu. IV.* (q) *Ann. IV c. LXX.* (r) Macrobius *Saturn. I c. XVI.* (s) Gellius *II c. XXVIII.* (t) *de harusp. resp. c. X.* (u) Martialis *lib. XIV epigr. I.* (x) *Fast. I v. 71.*

ornabant, deorum etiam simulacra atque puluinaria sertis adficiebant & floribus *(y)*. Quare Seneca inquit : *Quid ? tu existimas, ea tantum optabilia esse, quae per voluptatem & otium veniunt, quae excipiuntur foribus ornatis (z)* : & Tertullianus apologetico (a) : *cur die laeto non laureis postes adumbrantur : nec lucernis diem infringimus.* Ex quo etiam videmus, lucernas festis diebus adornatas fuisse lucentes. Quod & docet Iuuenalis (b), dum canit :

Hic nostrum placabo Iouem, laribusque paternis
thura dabo, atque omnes violae iactabo colores.
Cuncta nitent, longos erexit ianua ramos,
& matutinis operatur festa lucernis.

Et Seneca (c) inquit : *accendere aliquem lucernam sabbatbis probibeamus : quoniam nec lumine dii egent, & ne bomines quidem delectantur fuligine.* Celebrabantur festa publica per magistratus maiores, consules vel praetores, vel etiam Pontificem maximum, quo scilicet sacris praeessent eaque facerent. Ille vero dies, quo Seianus occisus, pro festo haberi coepit, quod ab omnibus magistratibus omnibusque pontificibus primo tum exemplo celebratum. Cum iam sacra publica essent celebranda, aeditui iubebantur, vt primo mane aperirent templa (d). Ipsos autem, qui sacra essent facturi, ante lucem templa ingressos discimus ex Suetonio (e), vbi de Augusto : *cum sacri caussa maturius euigilandum esset.* Matutinis enim horis salutatum ibant deos, & igne aris illato, in deorum honorem hymnos canebant, quos Arno-

(y) *ep. LXVIII.* (z) *lib. VII p. m. 237.* (a) *c. XII.* (b) *sat. XII v. 89.* (c) *ep. XCV.* (d) Liuius *XXX c. XVII.* (e) *Augusto c. LXXVIII.*

nobius (f) adpellat *excitationes, quas collatis ad tibiam vocibus canerent matutini.* Seneca (g) *salutationes* vocat *matutinas.* Varia autem inter se festorum erat ratio, de quo Macrobius (h): *Sacra celebritas*, inquit, *est, vel cum sacrificia diis offeruntur, vel cum dies diuinis epulationibus celebratur, vel cum ludi in honorem aguntur deorum, vel cum feriæ obseruantur.* De sacrificiis paucis abhinc agemus. EPVLAE cœnæ erant, quas in honorem deorum tribus maximis præcipue diis, Ioui, Iunoni & Mineruæ, quia præsides habebantur Romani imperii (i), ministrabant in Capitolio epulones (k); ad quas inuitabantur dii, de quo Valerius Maximus (l): *Iouis epulo*, inquit, *ipse in lectulum, Iuno & Minerua in sellas ad cœnam inuitantur*: ab epulonibus vero, & aliis qui exinde epulares dicti, consumebantur. Diales hæ epulæ dicebantur, & quæ in honorem Cereris, Cereales; vt distinguerentur a pontificiis, auguralibus & saliaribus, quæ ingressu noui sacerdotii fiebant (m). Solennem alias epulandi mense Decembri fuisse diem, ex Kalendario antiquo adparet, quo notatum: EPVLVM INDICTVM. Dicebatur hic Gellio (n) dies solennis, quo Ioui libaretur, atque ob id sacrificium senatus in Capitolio epularetur: honestioribus multis ad id inuitatis. Hoc enim epulo alibi non, nisi in Capitolio puluinar suscipi poterat (o). Sic etiam epulas ex antiqua Romuli institutione diis fuisse adpositas commemorat Halicarnassensis (p). Ab isto epulo publico diuersa erat cœna-

 tio

(f) *lib. VII p. m. 237.* (g) *ep. XCV.* (h) *Saturn. I c. XVI.* (i) Tacitus *Hist. IV c. LIII.* (k) Liuius *V c. LII.* (l) *lib. II c. I.* (m) Macrobius *Saturn. III c. XIII.* (n) *XII c. VIII.* (o) Liuius *c. l.* (p) *lib. II p. m. 93.*

tio Iouis, qui locus vrbis erat sic dictus, in Augustali palatio, regione vrbis X, cuius & mentionem facit Capitolinus (q). Erat autem locus iste publicus, quo laute cœnarent viri illustres, vti Plutarchus cœnationem Apollinis explicat (r). τοῦτο γὰρ τις εἶχε τῶν πολυτελῶν οἴκων ὄνομα *hoc enim nomen vnius ex splendidissimis domibus erat.* Aliud erat epulum, quod ludorum caussa instituebatur, quod ludorum sacrificium epulare adpellat Cicero (ſ), Liuius vero epulum ludorum caussa (t). Ludi publici æque inter festa referebantur. Legum enim conditores, inquit Seneca (u), Festos instituerunt dies, vt ad hilaritatem homines publice vrgerentur, tanquam necessarium laboribus interponentes temperamentum. Feriæ autem quas a feriendis victimis sic dictas putat Festus ; in specie sic dictæ, erant vel publicæ, quæ ab vniuerso populo Romano celebrabantur, vel priuatæ. Illæ diuidebantur secundum Macrobium in statiuas, conceptiuas, imperatiuas & nundinas. Statiuas ferias definit Macrobius (x), quod sint vniuersi populi communes, certis & constitutis diebus ac mensibus, & in fastis, statis obseruationibus adnotatæ, de quibus nunc speciatim.

FESTA CONSENTIVM

IOVIS solenne epulum erat mense Nouembri, de quo Arnobius: (y) *Iouis epulum cras est, Iupiter enim cœnat, magnisque implendus est dapibus, iamdudum inedia gestiens & anniuersaria interiectione ieiunus. Vinalia* Ioui sacra erant : sed cum alia priora dicerentur, quæ IX. Kl.

(q) *Pertinace c. XI.* (r) *Lucullo p. m. 519.* (ſ) *III de Orat. c. XIX.* (t) *XXXIII c. XLII.* (u) *de tranquilli tate vitæ.* (x) *Saturn. I c. XVI.* (y) *lib. VII p. m. 238.*

IX Kl. Maii in Fastis adnotata; alia altera, quæ XIV Kl. Septembris: (z) aliaque Iouis fuerint, Veneri alia; dubium fuit coortum, quænam huic, quæ illi sacra. Quod si scriptores veteres euoluimus, ipsi inter se discrepant. Varro (a) quidem priora Vinalia Ioui adsignat, cum priorum mensium festa recensens, inquit: *Vinalia a vino. Hic dies Iouis non Veneris. Huius rei cura non leuis in Latio: nam aliquot locis vindemiæ primum a sacerdotibus publice fiebant vt Romæ etiam nunc: nam Flamen dialis auspicatur vindemiam & vt iussit vinum legere, agna Ioui facit: inter cuius exta cæsa & porrecta flamen prorsus vinum legit. In Tusculanis sacris est, vinum ne vehatur in vrbem, antequam vinalia Kalentur.* Rationem videmus apud Festum: *Ioui* inquit, *vinum nouum antequam gustarent, libabant, quod adpellabant calpar; hac ratione, vt reliquum quod in doliis & apothecis illis, vnde calpar depromebatur, remaneret, hoc libato, religione solueretur & vsibus humanis possit inseruire.* De Vinalibus posterioribus idem Varro ait: *vinalia rustica dicuntur ante diem duodecimum Kalendas Septembris: quod tum Veneri dedicata ædes, & horti eius tutelæ adsignantur, ac tum sunt feriati olitores.* Festus autem posteriora Vinalia Iouis diem festum dicit, ipsum dedicatione ædis Veneris alias insignem, dum ait: *Rustica vinalia adpellantur mense Augusto, quarto decimo Kalendas Septembris. Iouis dies festus, quia Latini bellum gerentes aduersus Mezentium omnis vini libationem ei deo dedicauerunt. eodem autem die Veneri templa sunt consecrata, alterum ad Circum maximum, alterum in luco Libitinensi, quia in ipsius dei tutela sunt horti.* Eandem originem adscribit

(z) Plinius *XVIII c. XXIX.* (a) *lib. V de L. L. p. m. 33.*

tio Iouis,qui locus vrbis erat ſic dictus,in Auguſtali palatio, regione vrbis X, cuius & mentionem facit Capitolinus (q).Erat autem locus iſte publicus,quo laute cœnarent viri illuſtres,vti Plutarchus cœnationem Apollinis explicat (r). τῦτο γὸ τις εἶχε τῶν πολυτελῶν οἴκων ὄνομα *hoc enim nomen vnius ex ſplendidiſſimis domibus erat.* Aliud erat epulum, quod ludorum cauſſa inſtituebatur, quod ludorum ſacrificium epulare adpellat Cicero (ſ), Liuius vero epulum ludorum cauſſa (t). Ludi publici æque inter feſta referebantur. Legum enim conditores,inquit Seneca (u), Feſtos inſtituerunt dies, vt ad hilaritatem homines publice vrgerentur, tanquam neceſſarium laboribus interponentes temperamentum. Feriæ autem quas a feriendis victimis ſic dictas putat Feſtus ; in ſpecie ſic dictæ, erant vel publicæ, quæ ab vniuerſo populo Romano celebrabantur, vel priuatæ. Illæ diuidebantur ſecundum Macrobium in ſtatiuas, conceptiuas, imperatiuas & nundinas. Statiuas ferias definit Macrobius (x), quod ſint vniuerſi populi communes, certis & conſtitutis diebus ac menſibus, & in faſtis, ſtatis obſeruationibus adnotatæ, de quibus nunc ſpeciatim.

FESTA CONSENTIVM

IOVIS ſolenne epulum erat menſe Nouembri, de quo Arnobius: (y) *Iouis epulum cras eſt, Iupiter enim cœnat, magnisque implendus eſt dapibus, iamdudum inedia geſtiens & anniuerſaria interiectione ieiunus. Vinalia* Ioui ſacra erant : ſed cum alia priora dicerentur, quæ IX. Kl.

(q) *Pertinace c. XI.* (r) *Lucullo p. m. 519.* (ſ) *III de Orat. c. XIX.* (t) *XXXIII c. XLII.* (u) *de tranquillitate vitæ.* (x) *Saturn. I c. XVI.* (y) *lib. VII p. m. 238.*

IX Kl. Maii in Fastis adnotata; alia altera, quæ XIV Kl. Septembris: (z) aliaque Iouis fuerint, Veneri alia; dubium fuit coortum, quænam huic, quæ illi sacra. Quod si scriptores veteres euoluimus, ipsi inter se discrepant. Varro (a) quidem priora Vinalia Ioui adsignat, cum priorum mensium festa recensens, inquit: *Vinalia a vino. Hic dies Iouis non Veneris. Huius rei cura non leuis in Latio: nam aliquot locis vindemiae primum a sacerdotibus publice fiebant vt Romae etiam nunc: nam Flamen dialis auspicatur vindemiam & vt iussit vinum legere, agna Ioui facit: inter cuius exta caesa & porrecta flamen prorsus vinum legit. In Tusculanis sacris est, vinum ne vehatur in vrbem, antequam vinalia Kalentur.* Rationem videmus apud Festum: *Ioui* inquit, *vinum nouum antequam gustarent, libabant, quod adpellabant calpar; hac ratione, vt reliquum quod in doliis & apothecis illis, vnde calpar depromebatur, remaneret, hoc libato, religione solueretur & vsibus humanis possit inseruire.* De Vinalibus posterioribus idem Varro ait: *vinalia rustica dicuntur ante diem duodecimum Kalendas Septembris: quod tum Veneri dedicata aedes, & horti eius tutelae adsignantur, ac tum sunt feriati olitores.* Festus autem posteriora Vinalia Iouis diem festum dicit, ipsum dedicatione ædis Veneris alias insignem, dum ait: *Rustica vinalia adpellantur mense Augusto, quarto decimo Kalendas Septembris. Iouis dies festus, quia Latini bellum gerentes aduersus Mezentium omnis vini libationem ei deo dedicauerunt. eodem autem die Veneri templa sunt consecrata, alterum ad Circum maximum, alterum in luco Libitinensi, quia in ipsius dei tutela sunt horti.* Eandem originem adscribit

 Oui-

(z) Plinius *XVIII c. XXIX.* (a) *lib. V de L. L. p. m. 33.*

Ouidius, accuratiſſimus alias faſtorum commentator, eademque hæc autumni Vinalia Ioui tribuit, dum canit: (b)

Venerat autumnus calcatis ſordidus vuis,
redduntur merito debita vina Ioui.
Dicta dies hinc eſt Vinalia, Iupiter illa
vindicat & feſtis gaudet ineſſe ſuis.

Iacobus Gutherius (c) eadem in hac ſcriptorum varietate rem acu tetigiſſe ſibi perſuadet, dum diem a feſto ſeparat, ex verbis Ouidii (d):

Cur igitur feſtum Veneris Vinalia dicant,
quæritis? & quare ſit Iouis iſta dies?

concludens, Veneris fuiſſe feſtum, Iouis vero diem, cui ſacra fierent. Sed præterquam quod contra morem hoc Romanorum, contra mentem etiam eſt Ouidii; qui vti & verba & ſermonis contextus docet, bina proponit Vinalia; hæc Veneris vocat feſtum, illa pro more poëtico, ſermone variato, diem Iouis, & clare innuit, priora menſis Aprilis Veneri; altera autumni, Ioui competere. Idus præterea omnes Ioui ſacræ, ideo ouis mactabatur ex eo Idulis dicta Feſto. In IVNONIS tutela omnium menſium Kalendæ erant: hinc Ouidius (e)

Vindicat Auſonias Iunonis cura Kalendas.

Kalendis Februarii vero feſtum erat dedicationis templi Iunonis Soſpitæ, de quo idem Ouidius: (f)

Principio menſis Phrygiæ contermina matri
ſoſpita delubris dicitur aucta nouis.

Iunonis Monetæ feſtum ob dedicatam ædem, Kalendis Iuniis

(b) *IV Faſt. v. 897.* (c) *de Vet. I Pontif. lib. III c. XV.*
(d) *IV Faſt. v. 875.* (e) *I Faſt. v. 56.* (f) *II Faſt. v. 55.*

Iuniis erat (g). Iunonis Caprotinæ festum erat (h) Nonis Iulii, quæ ipsæ Caprotinæ dictæ, *Iunoni enim*, inquit Macrobius, (i) *Caprotinæ, die illo liberæ pariter ancillæque sacrificant sub arbore caprifico, in memoriam benignæ virtutis, quæ in ancillarum animis pro conseruatione publicæ dignitatis adparuit.* Factum inde ancillarum latius narrat, quod matronarum habitum induentes, vrbem & rempublicam Romanam e periculo, quod a finitimis imminebat, liberauerint atque ex caprifico, arbore signum contra hostes dederint; quos Romani repentina incursione superauerint, atque in eius memoriam sacrificium annua solennitate celebrandum statuerint, cui lac quod ex caprifico manat, propter memoriam facti istius adhibeatur. Licet alias institutæ solennitatis haut tamen satis conuenientes, adferat Plutarchus (k). APOLLINI ludi scenici sacri, qui vel cum omnibus festis coniuncti: peculiares autem in statum diem ante diem III Nonas Quintilis ei vouit P. Licinius Varus, prætor vrbanus, lege a populo de eo lata. (l) DIANAE festum Idibus Augusti celebratur, vti videmus apud Martialem: (m)

> *Maiæ Mercurium creastis idus,*
> *Augustis redit idibus Diana.*

& Ausonium: (n)

> *& medias Eidus Maii, Augustique recursu*
> *quas sibi Mercurius quasque Diana dicat.*

Huius

(g) Macrobius *Saturn. I c. XII.* (h) Varro *lib. V de L. L. p. m. 330.* (i) *Saturn. I c. XI.* (k) *Numa p. m. 60.* (l) Liuius *XXVII c. XXIII.* (m) *lib. XII ep. LXVII.* (n) *de feriis Romanis v. 5.*

Huius festi cærimonias Ouidius (o) describit, dum canit:

sæpe potens voti frontem redimita coronis
fæmina lucentes portat ab vrbe faces:

& clarius Propertius: (p)

- - - - - - *sed tibi me credere turba vetat:*
cum videt accensis deuotam currere tædis
in nemus, & Triuia lumina ferre deæ.

Mulieres enim voti damnatæ ardentes faces ab vrbe in Aricinum nemus, antiqua religione Dianæ sacrum, portabant. Venatores quoque accensis facibus eo se conferebant, vti ex Gratio videmus; (q) atque canes suos senes, morbo ac scabie infectos, infulaque velatos, instrumentaque sua venatoria Dianæ sistebant. Hinc optime Statius: (r)

ipsa coronat
emeritos Diana canes, & spicula tergit:
& tutas sinit esse feras.

Locum religionis optime describit Strabo, (s) qui hæc quoque addit: perfugam ibi sacerdotem constitui, qui sacerdotem priorem sua trucidauerit manu: quod ad intelligendum Suetonii (t) locum facit, qui de Caligula, quod Nemorensi regi, quia permultos iam annos poti-retur sacerdotio, validiorem subornauerit aduersarium. MERCVRII festum erat Idibus Maii, mercatoribus solenne, qui se de fonte Mercurii ad portam Capenam adspergebant, lauri ramo immerso. Totam rem exponit Ouidius, (u) dum canit:

Est

(o) *Fast. III v. 269.* (p) *lib. II el. XXXII v. 8.* (q) *de venatione v. 484.* (r) *III sylu. I v. 57.* (s) *lib. V p. m. 165.* (t) *Calig. c. XXXV.* (u) *V Fast. v. 674.*

Est aqua Mercurii porta vicina Capena:
si iuuat expertis credere, numen habet.
Huc venit incinctus tunica mercator & vrna
purus suffusa, quam ferat, baurit aquam.
Vda fit hinc laurus: lauro sparguntur ab vda
omnia quæ dominos sunt habitura nouos.
Spargit & ipse suos lauro rorante capillos:
& peragit solita fallere voce preces.
Ablue præteriti periuria temporis, inquit:
ablue præterita perfida verba fide.
Siue ego te feci testem falsoue citaui
non audituri numina vana Iouis:
siue deum prudens alium, diuamue fefelli:
abstulerint celeres improba verba Noti.
Et pereant veniente die periuria nobis:
nec curent superi, si qua locutus ero.
Da modo lucra mihi: da facto gaudia lucro:
& face vt emtori verba dedisse iuuet.

Maii autem idibus hoc festum erat, quia eo die ædes ipsi dedicata, (x) vti & Ouidius clare demonstrat: (y)

Templa tibi posuere patres spectantia Circum
Idibus: ex illo est hac tibi festa dies.

Quinquatrus siue Quinquatria MINERVAE XIV Kl. Aprilis celebrabantur; non a quinque dierum numero, sed quod post diem quintum Idus peragebantur, ita (z) adpellata. Vnicus sic ab initio tantum erat dies, (a) post quinque facti; quare quasi a quinario numero nomen adeptum hoc festum quidam voluere, sed perperam. Rationem autem dierum docet Ouidius (b):

Ee e *Vna*

(x) Liuius *II c. XXI.* (y) *Fast. V v. 670.* (z) Gellius *lib. II c. XXI.* (a) *lib. V de L. L. p. m. 33.* (b) *III Fast. v. 809.*

Vna dies media est, & fiunt sacra Mineruæ;
nomina quæ a iunctis quinque diebus habent.
Sanguine prima vacat: nec fas concurrere ferro:
caussa quod est illa nata Minerua die.
Altera tresque super rasa celebrantur arena:
ensibus exertis bellica læta dea est.

Primus quidem dies quia Mineruæ habebatur natalis, quem sanguine fœdare nefas, absque ludis; reliqui ludis publicis priuatisue peragebantur. Ita enim Augustus ad Tiberium: (c) *nos mi Tiberi, Quinquatrus satis iucunde egimus. Lusimus enim per omnes dies, forumque aleatorium calfecimus.* Domitianus, teste Suetonio, (d) ea quotannis in Albano monte instituit, atque iis venationes, ludos scenicos, oratorum & poetarum certamina exhibuit. Quo faciunt verba Iuuenalis, dum canit: (e)

profuit ergo nihil misero, quod cominus vrsos
figebat Numidas, Albana nudus arena
venator:

& de poetarum certamine Statius (f):

lux mihi Troianæ qualis sub collibus Albæ,
cum modo germanas arces modo Daca sonantem
prælia, Palladio tua me manus induit auro.

Feriæ & tum in ludis litterariis auctore Horatio, (g) & Minerual pueri magistris suis offerebant (h). Quare Ouidius de quinquatribus agens, canit: (i)

nec vos turba feri censu fraudata magistri,
spernite: discipulos attrahit illa nouos.

&

(c) Suetonius *Aug. c. LXXI.* (d) *in vita c. IV.* (e) *sat. IV v. 99.* (f) *sylu. IV v. 65.* (g) *lib. II ep. II v. 197.* (h) Angelus Politianus *miscell. c. XXI* Nic. Loensis *epiphyll. lib. II c. XIII.* (i) *III Fast. v. 829.*

& clarius adhuc Iuuenalis: (k)

eloquium ac famam Demosthenis, aut Ciceronis
incipit optare, & totis quinquatribus optat,
quisque adhuc vno partam colit asse Mineruam.

Hieronymus vocat (l) *munus Mineruale.* Munus enim erat atque donum gratuitum, non salarium, quæ menstrua erant, & idibus persoluebantur. Quare Horatius (m) de pueris ludi litterarii dicit *octonis referentes idibus æra.* Tertullianus discipuli stipem vocat (n), quam Mineruæ quoque si prima noui discipuli esset, dicabant. Sapientiæ dediti, medici, magistri litterarii, pictores & scriptores, lanam tractantes, fullones & similis generis, Mineruæ hoc festo sacra faciebant, eamque sibi propitiam adoptabant. Ita enim Ouidius (o):

Pallada nunc pueri, teneræque orate puellæ,
qui bene placârit Pallada: doctus erit.
Pallade placata, lanam mollire puellæ
discant: & plenas exonerare colos.
Illa etiam stantes radio percurrere telas
erudit, & rarum pectine densat opus.
Hanc cole, qui maculas læsis de vestibus aufers:
Hanc cole, velleribus quisquis ahena paras.
Vos quoque Phœbea morbos qui pellitis arte:
munera de vestris pauca referte deæ.
Nec vos turba feri censu fraudata magistri
spernite: discipulos attrahit illa nouos.
Quique moues cœlum, tabulamque coloribus vris:
quique facis docta mollia saxa manu.

Eee 2 *Mille*

(k) *sat. X v. 114.* (l) *ad cap. VI ep. ad Ephesios.* (m) *lib. I sat. VI v. 72.* (n) *de idol. c. X.* (o) *III Fast. v. 815.*

Mille Dea est operum: certa dea carminis illa est:
si mereor studiis adsit amica meis.

Quintus huius festi dies adpellabatur *Tubilustrium* secundum Varronem, (p) quia eo die in atrio sutorio sacrorum tubæ lustrabantur; de quo Ouidius: (q)

Summa dies e quinque tubas lustrare canoras
admonet, & forti sacrificare deæ.

Ab similitudine maiorum, *Quinquatrus minuscula* dictæ Idus Iuniæ, quod tubicines tum feriati per vrbem vagabantur, & ad ædem Mineruæ conueniebant. Originem late describit Liuius (r): *Tibicinum enim officium olim vt in sacrificiis præcinerent. hi cum a censoribus probiberentur in æde Iouis pasci, Tibur vno agmine abierunt, sed dolo liberti cuiusdam ad epulas inuitati atque dum vino onusti in plaustra coniiciuntur atque Romam vehuntur, ita vt plaustris in foro relictis plenos crapula eos lux opprimeret, in cuius memoriam hoc festum celebrabatur.* Mineruæ quoque epulum Septembri mense Kalendarium indicat: Palladi vero in Auentino sacrum fiebat XIV Kl. Iulii (s). MARTIS in honorem a matronis Kalendis Martii celebrabantur *matronalia;* sic dicta a matronis, ob diremtum bellum Romanos inter ac Sabinos. Hinc Ouidius, (t) cum hanc caussam prius adlegasset;

Inde diem, primasque meas celebrare Kalendas
Oebaliæ matres non leue munus habent.

licet alias alii adlegent. Iisdem fœminæ dabant & accipie-

(p) *lib. V de L. L. p. m. 47.* (q) *II Fast. v. 829.* (r) *lib. IX c. XXX* Valer. Maximus *lib. II c. V.* Plutarchus *qu. LV.* Ouidius *VI Fast. v. 651.* (s) Ouidius *VI Fast. v. 727* (t) *III Fast. v. 229.*

cipiebant ſtrenas atque apophoreta, vti viri Saturnalibus. (u) De quo & Tibullus: *(x)*

Martis Romani feſtæ venere Kalendæ;
exoriens noſtris hinc fuit annus auis.
Et vaga tunc certa diſcurrunt vndique pompa,
perque vias vrbis munera perque domos.

& Martialis: (y)

Natales mihi Martiæ Kalendæ,
lux formoſior omnibus Kalendis;
qua mittunt mihi munus & puellæ
quinquageſima liba.

Ideoque matronæ ſeruis ſuis parabant cœnas ſicut Saturnalibus domini (z). Fœmineas inde Kalendas dixit Iuuenalis. *(a)* Eodem die fiebat *feſtum Saliorum* a Numa inſtitutum, quo per vrbem diſcurrebant Salii, circumferentes ancilia, Martis arma, & canentes Mamurium, vti feſti ſolennitatem deſcribit Halicarnaſſenſis, atque Ouidius *(b)*. Per triduum agebatur hoc feſtum, per quod & epulæ ſaliares opipare parabantur; vnde Horatius (c):

nunc ſaliaribus
ornare puluinar deorum
tempus erat dapibus.

Hiſce diebus nubere vel aliud quidpiam inceptare, motis nec dum conditis, ſeu ad locum proprium reſtitutis

 anci-

(u) Suetonius *Veſpaſiano cap. XIX.* (x) *lib. III el. I v. 1.* (y) *X epigr. XXIV v. 1.* (z) Solinus *c. III.* (a) *ſat. IX v. 52.* (b) *lib. II p. m. 129. III Faſt. v. 259.* (c) *lib. I ode XXXVII.*

ancilibus, habebatur ominosum ( ). De quo & Ouidius (e):

Nubere si qua voles, quamuis properabitis ambo;
differ, habent parua commoda magna mora.
Arma mouent pugnam, pugna est aliena maritis,
condita cum fuerint aptius omen erit.

Sacrificium ludosque Marti vltori ob deditionem Phraatis regis IV Idus Maii instituit Augustus, (f) qui dein stato die fuere celebrati (g). Suntque sine dubio, quos Suetonius (h) ludos vocat Martiales. Sic & Kalendis Iunii, Martis festum erat Gradiui, cui in ædilitate sua templum centum columnis marmoreis superpositum consecrauit Sylla (i). *Equiria* quoque in honorem Martis a Romulo fuere instituta (k), ab equorum cursu alias dicta, cum iis in campo Martio, vel inundato Tiberi in Cœlio monte currerent (l). Bifariam in Kalendario ea notata reperimus. Prima III Kl. Martii, de quibus Ouidius (m):

iamque duæ restant noctes de mense secundo,
Marsque citos iunctis curribus vrget equos.

Altera Equiria pridie Idus Martii celebrabantur, vt ex eodem discimus (n):

Sex vbi distuleris, totidem quoque deferet ortus,
purpuream rapido qui vehit axe diem.
Altera gramineo spectabis Equiria campo,
quem Tiberis curuis in latus vrget aquis.

Qui

(d) Suetonius *Ottone c. VIII.* Tacitus *Hist. I c. LXXXIX.* (e) *III Fast. v. 399.* (f) Dio *lib. LIV p. m. 526.* (g) Dio *lib. LVI p. m. 588.* (h) Claudio *cap. IV.* (i) Ouidius *VI Fast. v. 191.* (k) Festus *hac voce.* (l) Varro *lib. V de L. L p. m. 32.* (m) *II Fast. v. 957.* (n) *III Fast. v. 517.*

Qui tamen eiecta si forte tenebitur vnda.
Cœlius accipiet puluerulentus equos.

Eidem Marti sacræ quoque Idus Octobris, quibus equum, ipsum Octobrem dictum immolabant Romani: de quo Festus: *October equus*, inquit, *adpellatur, qui in campo Martio, mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum victricum dexterior*; addit autem rationem, *quod equum hostiæ loco Marti bellico sacrauerint veteres.* In huius ritus rationes inquirit Plutarchus (o), in eo tamen lapsus, quod Idibus Decembris hoc factum scribat. Kalendæ Aprilis VENERI sacræ erant, mulieresque myrteis redimitæ coronis se & Veneris simulacrum lauabant, teste Plutarcho (p). Huius rationem reddit Ouidius (q), dum canit:

Littore siccabat rorantes nuda capillos:
viderunt Satyri turba proterua deam.
Sensit, & opposita texit sua tempora myrto.
tuta fuit facto: vosque referre iubet.

Vinalia eodem mense Veneri sacra, IX Kl. Maii, a Iouis vinalibus distincta, sæpius tamen a scriptoribus confusa. Pro curandis hortis, vitibusque hæc dicata, iisdemque multum vini effundebatur e templo Veneris. Cuius rei in caussas inquirit Plutarchus (r), quarum præcipua videtur, hoc signo monuisse veteres, festos dies sobrie, non per ebrietatem debere agitari. Eodem quoque festo meretrices Veneri Erycinæ sacrificabant, de quo Ouidius (s):

Nomina vulgares Veneris celebrate puellæ,
multa professarum quæstibus apta Venus.

Posci-

(o) *quæst. Rom. XCVI.* (p) *in Numa p. m. 72.* (q) *IV Fast. v. 133.* (r) *qu. XLIV.* (s) *IV Fast. v. 865.*

Poscite thure dato formam, populique fauorem,
poscite blanditias dignaque verba loco.

Tria hoc mense tempora fructibus metuebant, propter quod instituerunt ferias, diesque festos inquit Plinius (t), Robigalia, Floralia, Vinalia. Ludos Veneri Genetrici in memoriam ædis sacræ, a Cæsare dicatæ consules fecerunt, vti nos docet Dio; (u) quod, vti in Kalendario reperimus, V Kl. Octobris factum. *Neptunalia* feriæ NEPTVNI, decimo Kalendas Augusti in Kalendario notata : quæ in casis frondeis ad Tiberis ripam extructis, agebant. Aliæ Feriæ Neptuni Kl. Septembris notatæ, de quibus tamen nihil alias in historiis. Aliud III Kl. Augusti Neptuno festum erat, Arcadibus *Hippocratia*, Romanis *Consualia* dictum, a Conso, quod tum feriæ publicæ ei deo, & in circo ad aram eius ab sacerdotibus fiebant ludi, quibus virgines Sabinæ raptæ, secundum Varronem (x) : quod idem confirmat Liuius (y), qui Consualia, ludos Neptuni equestris prodit, illud ipsum festum, quo Sabinæ raptæ. Hoc autem die ara subterranea, sita prope Circum Maximum, refossa terra, sacrificiis igneis honorabatur & libaminibus, equorum etiam & quadrigarum committebantur certamina, vti videmus ex Halicarnassensi (z). Eodem festo apud Romanos ex more immunes erant equi & muli, qui & floribus coronabantur, (a) idque quia equestri Neptuno sacrum (b). *Cerealia* sacrum erat quod a solis matronis peragebatur annis singulis, V Idus Aprilis. Græ-

(t) *XVIII c. XXIX.* (u) *lib. XLIX p. m. 416.* (x) *lib. V de L. L. p. m. 34.* (y) *lib. I c. IX.* (z) *lib. II p. m. 100.* (a) *lib. I p. m. 26.* (b) Plutarchus *qu. XLVIII.*

Græca hæc sacra secundum Ciceronem (c) & Festum, quæ ob inuentam Proserpinam matronæ colebant. Quæ sacra dum non essent matronæ, quæ facerent, propter cladem Cannensem & frequentiam lugentium, institutum est, ne amplius centum diebus lugeretur. Lugentibus enim hæc sacra facere nefas (d). Fiebant luce obscura, sacerdotesque facibus discurrentes, cursu fanatico sacra peragebant; a quibus velut sanctissimis & impollutis impii sceleratique amouebantur voce præconis, ita vt templum velut omni religione sanctum alicuius criminis aut noxæ conscio adire non liceret: quod si quis adiisset non initiatus, capite luebat: cuius exemplum præbet Liuius (e). De hoc Iuuenalis (f):

quis enim bonus, & face dignus
arcana, qualem Cereris vult esse sacerdos.

& de se Phædra, apud Senecam (g):

non colere donis templa votiua libet;
non inter aras, Atthidum mistam choris,
iactare tacitis conscias sacris faces.

Alii in Kalendario notantur Cereris ludi, in circo instituti, quibus peractis vulpes stipulis adligatæ accensa flamma cursitabant, cuius rationem reddit Ouidius (h): dies autem vti ex lapide prisco discimus, erat XIII Kl. Maii (i) Alia erant sacrificia anniuersaria, quæ simul cum æde sacra Cereri vouit A. Posthumius dictator, bello cum latinis (k): dies autem quo celebrata non extat. *Vulcanalia* in honorem VVLCANI instituebantur

(c) *pro Balbo c. XXIV.* (d) Liuius *XXII c. LVI.* (e) Liuius *XXXI c. XIV.* (f) *sat. XV v. 141.* (g) *Hippolyto v. 104.* (h) *III Fast. v. 677.* (i) Gruterus *p. XXVI n. 9.* (k) Dionys. Halic. *lib. VI p. m. 354.*

X Kl Septembris, quo die populus pro se in ignem animalia mittebat (l); idque pro auertendo vrbis incendio. Quod docet inscriptio apud Gruterum (m);

C I HALC. REGIO. SORTI. OBVENERIT. LITATVRVM. SE. SCIAT. ALIVSVE. QVIS. MAGISTRATVS. VOLCANALIBVS. X. KAL. SEPT. OMNIBVS. ANNIS. VITVLO. ROBIO. ET. VERRE.

Iis quoque lucubrare auspicabantur eruditi (n). VESTAE, præterquam quod Kl. Martii in aris Vestalibus nouos accenderent ignes Vestales, de quo Ouidius (o):

adde quod arcana fieri nouus ignis in æde
dicitur; & vires flamma refecta capit.

Idibus quoque Iunii *Vestalia* erant, in memoriam seruatæ contra Priapi insidias pudicitiæ Vestæ celebrata, quæ prolixe describit Ouidius (p), atque Lactantius (q). Conuiuia enim ante focos agebantur (r):

ante focos olim scamnis considere longis
mos erat, & mensæ credere adesse deos.
Nunc quoque cum fiunt antiqua sacra Vacunæ,
ante Vacunales stantque sedentque focos.

Virginibus Vestalibus cibi mittebantur a ciuibus, qui Vestæ libarentur: asini floribus coronati atque monilibus ex pane ornati, per vrbem ducebantur, molisque serta imponebantur: de quibus Ouidius (s):

Venit in hos annos aliquid de more vetusto,
fert missos, Vesta pura patella cibos.

Ecce

(l) Varro *lib V de L. L p m. 48.* (m) *p LXI n. 3.* (n) Plinius *lib. III ep. V.* Muretus *Var. lect. lib. XVIII c. XIII.* (o) *III Fast v. 143.* (p) *VI Fast. v. 249.* (q) *I c. XXI.* (r) *VI Fast. v. 305.* (s) *VI Fast. v. 309.*

Ecce coronatis panis dependet asellis,
& velant scabras florea serta molas.

Iis quoque matronæ Romanæ nudis pedibus ad Vestæ templum ibant, vti pergit Ouidius (t) :

Forte reuertebar festis Vestalibus illac,
qua via Romano nunc noua iuncta foro est.
Huc pede matronam nudo descendere vidi,
obstupui tacitus, sustinuique gradum.

FESTA SELECTORVM.

IANO sacræ erant Kalendæ Ianuariæ, quibus annum aperiebant, & sacra faciebant Iano thure meroque (u), quod adpellabant Ianual, secundum Festum : eiusque statuæ laureis nouis ornabantur veteribus abiectis, secundum Ouidium (x) :

Laurea Flaminibus, quæ toto perstitit anno,
tollitur : & frondes sunt in honore nouæ.

quod Kalendis Martiis primum, tum anni initio factum, post ad Ianuarias ductum. Fastus erat dies, quo quisque quæ sui officii, incoabat, ex quo de totius anni industria augurabantur. Rem late exponit Ouidius (y), vbi canit :

Postea mirabar, cur non sine litibus esset
prima dies. Caussam percipe, Ianus ait.
Tempora commisi nascentia rebus agendis ;
totus ab auspicio ne foret annus iners.
Quisque suas artes ob idem delibat agendo :
nec plus quam solitum testificatur opus.

Sic legere, scribere, dicere, operari, quisque opus suum incoabant, quod dicebant *auspicari* (z). De quo Colu-

 lumel-

(t) *VI Fast. v. 395.* (u) Herodianus *lib. I c. XVI.* (x) *III Fast. v. 137.* (y) *I Fast. v. 165.* (z) Seneca *ep. LXXXIII.*

lumella (a) ; *per hos quoque dies abstinent terrenis operibus religiosiores agricolæ : ita tamen vt ipsis Kalendis Ianuariis auspicandi caussa omne genus operis instaurent.* Ita & cum magistratum iniissent, auspicandi gratia munia sua obibant (b). Amici sibi inuicem fausta quælibet adprecabantur, de quo Ouidius (c) ad Ianum :

at cur læta tuis dicuntur verba Kalendis ?
& damus alterius accipimusque preces.

quæ dein prospera verba vocat (d). Cautum enim erat inquit Plinius (e), apud Romanos, ne quod mali ominis verbum Kalendis Ianuariis efferretur ; si quid enim sinistro omine auditum esset, infelicem annum portendere putabatur, quod idem & priuatim diebus natalibus obseruabant. Mittebant etiam munera, dulcia præsertim, boni ominis caussa : videlicet caricas, cariotides, mella atque id genus alia, vt a rebus dulcibus dulces anni dies auspicarentur. De quo Martialis (f):

hoc linitur sputo Iani caryota Kalendis,
quam fert cum paruo sordidus asse cliens,

& alio loco (g) :

aurea porrigitur Iani caryota Kalendis,
sed tamen hoc munus pauperis esse solet.

Vocabatur munus hoc die missum *strena*, a numero sic dictum, vti vult Festus, *quo significatur alterum tertiumque venturum similis commodi ; veluti Trenam præposita S littera, vt in loco & lite solebant antiqui, dicentes slocum, slitem.* Crescente apud Romanos luxu, maiora dona

(a) Columella *de R. R. lib. XI c. II.* (b) Tacitus *ann. IV c. XXXVI.* (c) *I Fast. v. 175.* (d) *de Ponto el IV.* (e) *lib. XXVIII c. II.* (f) *lib. VIII ep. XXIII v. 11.* (g) *lib. XIII ep. XXVII v. I.*

dona aurea atque argentea mitti ſolita, præcipue Imperatoribus, quod Auguſto factum ſcribit Suetonius (h). Tiberius autem ſtrenam a quibusdam oblatam non accepit, eaque de re edictum propoſuit (i). Caligula ſtrenas ſe recepturum iterum edixit (k). Claudius vero ſtrenarum oblationem ſub Auguſto & Caio vſitatam edicto alio ſuſtulit (l); quod ſub reliquis Imperatoribus immutatum. Ita & Symmachus (m) ad Theodoſium & Arcadium de ſtrenis agens, addit: *Sumite igitur, defenſores publicæ ſalutis, ſolenniter auro ducta munuſcula; non quia diuitis metalli honore gaudetis, ſed vt noſtra deuotio felicis ſeculi teſtetur opulentiam.* Vocabatur ſequiori ætate aurum oblatitium, quia imperatori offerebatur, de quo integer titulus Codicis Theodoſiani. Nec tamen Kalendis ſolum Ianuariis, ſed & ſequentibus diebus ſtrenas ſæpe fuiſſe miſſas, teſtatur edictum Tiberii, quo prohibitum, ne ſtrenarum commercia vltra Kalendas Ianuarii exercerentur (n). Immo ipſe Tiberius ſtrenam a quibusdam oblatam plane non recepit (o). Hoc ipſo Kalendarum die Conſules aliique magiſtratus eundem ſolenni pompa inibant; vti ritum hunc optime deſcribit Ouidius (p), dum canit:

Cernis odoratis vt luceat ignibus æther,
Et tremulum ſumma ſpargit in æde iubar.
Veſtibus intactis Tarpeias itur ad arces:
Et populus feſto concolor ipſe ſuo eſt,

 Iam-

(h) *in vita Auguſti c. LVII.* (i) Dio *lib. LVII p. m. 613.* (k) Suetonius *Caligula c. XLII.* (l) Dio *lib. LX p. m. 668.* (m) *lib. X ep. XXVIII.* (n) Suetonius *in vita Tiberii c. XXXIV.* (o) Dio Caſſius *lib. LVII p. m. 613.* (p) *I Faſt. v. 75.*

Iamque noui praeeunt fasces, noua purpura fulget,
& noua conspicuum pondera sentit ebur.
Colla rudes operum præbent ferienda iuuenci,
quos aluit campis herba Falisca suis.

Eidem Iano dicata quoque a Numa Pompilio (q) erant *Agonalia*, siue dies agonales, *dicti ab agone, eo quod interrogatur a principe ciuitatis, & princeps gregis immolatur*, secundum Varronem. (r) Agon? enim formula in sacrificiis erat recepta, antequam immolarent. Aliam adpellationis rationem adducit Festus, dum ait: *Agonium dies adpellatur, quo rex bestiam immolabat; bostiam enim Agoniam vocabant. Agonium etiam putabant deum dici præsidentem rebus agendis, cuius festa Agonalia dicebantur. Siue quia Agones dicebant montes, Agonia sacrificia, quæ fiebant in monte. Hinc Romæ mons Quirinalis, Agonius & Collina porta Agonensis.* Ouidius (s) alias adhuc adducit, atque vltimam facit: quod quibusdam agonia a Græcorum agonibus siue ludis dicta videantur. Solennitas in eo constabat, vt rex sacrificulus in regia immolaret arietem; (t) & quidem prout adnotatum in Kalendario, ter in anno celebrata, V Idus Ianuarii, XII Kl. Iunii & III Idus Decembris. Quæ vltima etiam sacrum Septimontiale siue Septimontium dicebantur, quod in septem montibus dum fierent sacra, auctore Festo. Saturnalia mensis Decembris festum erat in honorem SATVRNI institutum, XVI Kl. Ianuarii: quo respicit Martialis, (u) dum ait:

otia dum medius præstat tibi parua December

Se-

(q) *Saturn. I c. IV.* (r) *lib. V de L. L. p. m. 32.* (s) *I Fast. v. 319.* (t) *lib. V de L. L. p. m. 32.* (u) *VII ep. XXVIII v. VII.*

Septembri autem menſe celebrabantur, quod eo die ædes illi dedicata, ſecundum Feſtum. Horum originem longe ante Romæ natalia refert Macrobius. (x) Liuius (y) tamen apud Romanos ea primum A. V. C. CCLVII inſtituta ſcribit, cum quo conſentit Dionyſius Halicarnaſſenſis (z). Feſtis his Saturni diebus inquit Alexander ab Alexandro, (a) ſeruos ingenuorum miniſteria occupare, pileos ſumere, & a liberis nullo diſcrimine differre, ſtipesque inuicem dare & munera, apophoreta dicta, miſſitare, ſeruatum eſt. Regna quoque ſortiri inter æquales, & tanquam reges imperitare, magiſtratus purpuram induere, (b) reliquos in veſte candida diem concelebrare; vti canit Martialis: (c)

ſynthe ſibus dum gaudet eques, dominusque Senatus,
dumque decent noſtrum pilea ſumta Iouem:
nec timet ædilem moto ſpectare fritillo.

Immo & domini ſeruos conuiuio ſolebant excipere, ſeruilia miniſteria ipſi obeuntes, a Græcis more ſumto (d). Qua de re belle Seneca: (e) *inſtituerunt*, inquit, *diem feſtum, non quo ſolum cum ſeruis domini veſcerentur, ſed quo vtique honores illis in domo gerere, ius dicere permiſerunt, & domum puſillam rempublicam eſſe iudicauerunt.* Omnigena enim ſeruis hoc feſto licentia permittebatur, immo cuicunque libertas omnigena, vti deſcribit Martialis. (f) Quieſcebant ſcholæ, libere ludebant aleatores, immo quidquid placebat, licebat: quod ius luxuriæ publi-

(x) *Saturn. I c. IV.* (y) *lib. II c. XXI.* (z) *lib. VI ab initio.* (a) *gen dier. lib. II c. XXI.* (b) Dio *lib. LX p. m. 677.* (c) *lib. XIV ep. I v. 1.* (d) Macrobius *Saturn. I c. VII.* (e) *ep. XLVII.* (f) *lib. XI ep. VI.*

publice datum adpellat Seneca. (g) Mittebant præterea sibi inuicem munera, dicta apophoreta, quo præter alia infinita fere loca, totus liber decimus tertius atque quartus Martialis facit. Ipse Augustus talia diuidebat. (h) Sed cum multi occasione Saturnaliorum per auaritiam a clientibus ambitiose munera exigerent, idque onus tenuiores grauaret, Publicius Tribunus plebis legem tulit, vt nonnisi cerei ditioribus missitarentur. (i) Cereis autem vtebantur eo, quod Saturnum luminibus accensis colerent. Atque ea omnia in memoriam regnorum Saturniorum. Adligatum quoque alias & compedibus vinctum Saturni simulacrum tunc soluebatur. (k) De singulis latius agit Statius, (l) & festi leges tribus dialogis inter Saturnum & sacerdotem præscribit Lucianus. Bellum hisce Saturnalibus suscipere nefas habebatur, pœnasque ab nocente iisdem diebus exigere piaculare erat. (m) Per vnicum tantum diem priscis temporibus celebrabantur & quidem A. D. XIV Kl. Ianuarias: sed postquam C. Cæsar huic mensi duos addidit dies, sexto decimo cœpta celebrari: qua re factum est, vt cum vulgus ignoraret certum Saturnaliorum diem, nonnullique a C. Cæsare inserto die, & alii vetere more celebrarent, plures dies in Saturnalia numerarentur. (n) Sic Saturnalia secunda habet priscus lapis apud Gruterum, (o) & Cicero; (p) Saturnalia tertia reperiuntur apud eundem. (q) Sub Imperatoribus dein ad septem vsque

(g) *ep. XVIII.* (h) Suetonius *in vita c. LXXV.* (i) Macrobius *Saturn. I c. VII.* (k) Macrobius *Saturn. I c. VIII.* (l) *lib. I sylu. VI.* (m) Macrobius *Saturn. I c. VIII.* (n) *Saturn. I c. X.* (o) *p. CXXIV n 1.* (p) *XIII ad Atticum ep. vlt.* (q) *V ad Fam. ep. XX.*

vsque dies extensa (r) ita vt ipsa Saturnalia per quinque tantum durarent dies: duorum autem dierum appendix Sigillaria dicta, a sigillis, quæ arte fictili parata, pro se & suis piaculum pro Dite Saturno faciebant, sic adpellata, vti innuit Macrobius. (ſ) Hisce quoque mittere olim soliti munera, ipsa dicta sigillaria. (t) Immo locus erat, vbi sigilla fictilia pro pueris, dein quoque sumtuosa, libri etiam venales habebantur, dictus Sigillaria. (u) Fuisse autem conuentum mercatus caussa, quales nostræ nundinæ, ex Suetonii Nerone adparet. (x) *Feralia* IX Kl. Martii in Kalendario notata, atque ab inferis & ferendo sic dicta, quod ferant tum epulas ad sepulcrum, quibus ius ibi parentare. (y) PLVTONI & diis inferis fiebant, vt manibus iusta persoluerentur. (z) Horum originem ab Aenea repetit Ouidius; (a) apud Romanos vero a Numa instituta scribit Macrobius (b). Hoc festo nepotes mortuis auis persoluebant parentationes; mortuis enim Februario mense parentari voluere Romani, inquit Cicero (c). Mortuorum autem manes ita placabant, vt ad eorum sepulcra epulas deferrent, quas dein in pauperum vsus erogabant. Ita enim Ouidius (d):

est bonor & tumulis animas placare paternas:
paruaque in extructas munera ferre pyras.

(r) *Saturn. I c. X.* (ſ) *I Saturn. c. XIII.* (t) Suetonius *Claudio c. V.* Spartianus *Adriano c. XVII.* (u) Gellius *lib. II c. III.* Seneca *ep. XII.* Suetonius *Claudio c. XVI.* (x) *c. XXVIII.* Spartianus *Caracalla cap. I.* (y) Varro *de L. L lib. V p. m. 32.* Festus *voce Feralia.* (z) Macrobius *Saturn. I c. XIII.* (a) *II Fast. v. 543.* (b) *c. l.* (c) *II de LI c. XXI.* (d) *II Fast. v. 532.*

Parua petunt manes. pietas pro diuite grata est
munere : non auidos Styx habet ima deos.
Tegula porrectis satis est velata coronis,
& sparsæ fruges : paruaque mica salis.
Inque mero mollita Ceres, violæque solutæ :
hæc habeat media testa relicta via.
nec maiora veto : sed & his placabilis vmbra est :
adde preces, positis & sua verba focis.

Hæ epulæ dictæ Silicernium, vti ex Varrone probat Nonius (e); idque eo, quod supra nudum silicem ponerentur, auctore Seruio (f). Hoc festo die templa omnia erant clausa, nec sacra vlla peragebantur; connubia item erant inauspicata, vsque ad finem mensis, quippe per vndecim dies durabant. Quod late exponit Ouidius (g), dum canit :

dum tamen hæc fient, viduæ cessate puellæ :
expectet puros pinea tæda dies.
Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
comat virgineas hasta recurua comas..
Conde tuas Hymenee faces, & ab ignibus atris
aufer : habent alias mæsta sepulcra faces.
Dii quoque templorum foribus celentur opertis :
thure vacent aræ : stentque sine igne foci.
Nunc animæ tenues, & corpora functa sepulcris
errant : nunc posito pascitur vmbra cibo.
Nec tamen hoc vltra, quam cum de mense supersunt
luciferi, quot habent carmina nostra pedes.
Hanc, quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem :
vltima placandis Manibus illa dies.

Libe-

(e) *cap. I n. 235.* (f) *ad Aeneid. V v. 92.* (g) *Fast. II v. 549.*

Liberalia XV Kl. Aprilis adnotata, vti numerat Ouidius (h):

tertia post Idus lux est celeberrima Baccho,
Bacche faue vati, tum tua festa cano.

A pontificibus agonium Martiale adpellata (i). Liberalia autem dicebantur a Libero siue BACCHO, qui vini habebatur inuentor (k). Varro (l) a libertate sic dicta putat Solennitas in eo constabat, vt per totum oppidum sederent sacerdotes Liberi; hedera coronatæ anus cum libis & foculo pro emtore sacrificarent, vti loquitur Varro (m): seu quod idem est, celebrabant Bacchum extra templum in focis domesticis. Vilis enim anus hedera coronata, liba calentia, quibus mel erat infusum, Baccho offerebat, inde illa secum ducens fœminarum choros & greges, populum inuitabat ad liba gustanda, vti late describit Ouidius (n). Hoc ipso quoque festo pueri, posita prætexta, sumebant togam (o). Peregrinum quidem, Romanis tamen quandoque celebratum festum erat, *Bacchanalia*, quorum celebritatem exemplo Messalinæ optime describit Tacitus (p): *adulto*, ait, *autumno, simulacrum vindemiæ per domum celebrabat: vrgeri prela, fluere lacus & fœminæ pellibus accinctæ adsultabant vt sacrificantes vel insanientes Bacchæ: ipsa crine fluxo, thyrsum quatiens iuxtaque Silius hedera vinctus, gerere coturnos, iacere caput, strepente circum procaci choro. Adhibebantur quoque tibiæ, cymbala ex ære, & tympana.* Festum erat obscœnum stupris, adulteriis &cæ-

(h) *III Fast. v. 713.* (i) Macrobius *Saturn. I c. IV.* Varro *lib. V p. m. 46.* (k) Festus *hac voce.* (l) *c. l.* (m) *c. l.* (n) *III Fast. v. 766.* (o) *III Fast. v. 771.* (p) *Ann. XI c. XXXI.*

& cædibus clarum ; cuius originem & generalem prohibitionem late deſcribit Liuius (q), qui ſacra hæc nocturna fuiſſe & in luco Similæ inſtitui ſolita docet (r). Telluris ſeu VESTAE PRISCAE feſta erant varia. Primum VIII Kl. Septembris, *Opiconſua* dictum, quod ideo actum, ſcribit Varro (ſ), vt eo præter virgines Veſtales & ſacerdotem publicum introeat nemo : is cum eat, ſuffibulum haut habeat. Ipſa autem Opis dicta quoque conſiua, a qua hoc feſtum (t). Aliud Bonæ Deæ ſacrum Kalendis Maii celebratum, ob dedicatum eodem die in Auentino monte, a Veſtali templum ; de quo Ouidius (u) :

dedicat hoc veteris Clauſorum nominis heres,
virgineo nullum corpore paſſa virum.
Liuia reſtituit.

Feſtum hoc ſecundum Ciceronem (x) fiebat per virgines Veſtales, pro populo Romano, in ea domo, quæ eſt in imperio, incredibili cærimonia, ei deæ, cuius ne nomen quidem ſcire fas eſt. Fiebat quippe in domo pontificis, conſulis (y) & prætoris, (z) illius cuius illo anno menſeue regimen : ſiue per eius coniugem, ſiue per matrem familias aliam caſtam, (a) cum virginibus Veſtæ, expulſo omni maſculo, ipſo etiam patrefamilias (b). Et quia non niſi caſtæ ingrediebantur fœminæ, myrtum quo-

(r) *c. XII.* plura vide apud Blondum Flauium *de Roma triumphante lib. II p. m. 37.* & Auguſtinum *de Ciuitate Dei lib. VII c. XXI.* (ſ) *lib V de L. L. p. m. 34.* (t) Feſtus *voce opima ſpolia.* (u) *V Faſt. v. 154.* (x) *de haruſp. reſp. c. XVII.* (y) Plutarchus *Cicerone p. m. 870.* (z) Plutarchus *Cæſare p. m. 711.* (a) Plutarchus *Cicerone p. m. 870.* (b) Plutarchus *Cæſare p. m. 711.*

quoque abominabantur, Veneri ſacram. (c) Domus ornabatur ramis pampineis; maximaque ſacrorum pars nocte, ſono & cantibus peragebatur. (d) Canes tunc bonæ Deæ immolabantur, & ſus prægnans: (e) vinum quoque ſub lactis nomine libabatur, & vas in quo vinum inditum, nominabatur mellatium (f). Quod pro populo ſacrificium dicit Seneca, (g) ὑπὲρ τοῦ δήμου Plutarchus, Damium adpellat Feſtus: idque a contrario dictum putat, quod minime eſſet δημόσιον quia fiebat in operto. Fœminæ illi ſupplicantes probris & maledictis deam inceſſebant, neminem optantes bonum inueniri, qui domi naſceretur (h). De his nihil certi proditum, antequam feſto eodem P. Clodius Cæſaris vxori ſtuprum vel intulit, vti vult Seneca (i), vel ſaltim inferre tentauit, ſecundum Plutarchum (k). Tertia poſt Saturnalia die, IV Kl. Ianuarii, erant *Opalia*, feriæ Opis (l), quibus ſedentes deæ vota faciebant, terramque de induſtria tangebant (m). Aliud ab hoc *Lauatio erat matris deûm* VI Kl. Aprilis, quam pompis celebrari ſolennibus, & carpentum, quo vehitur ſimulacrum, Almonis vndis ablui tradit Ammianus Marcellinus (n). Aliquot dies ſeſe ſubſequentes ſacris matris deûm erant dicati; & quidem Kalendarium vetus Lambecii, menſe Martio ſex adnotat dies

(c) Plutarchus *quæſt. Rom. XX.* Macrobius *I Saturn. XII.* (d) Plutarchus *Cæſare p. m. 711.* (e) Macrobius *c. l.* (f) Macrobius *c. l.* (g) *ep. XCVII.* Cicero *c. l.* Iuuenalis *ſat. IX v. 117.* (h) Plutarchus *quæſt. Rom. LI.* (i) *ep. XCVII* Suetonius *Cæſare c. VI & LXXIV.* Cicero *oratione pro Milone c. V.* (k) *in Cæſare c. l.* (l) Varro *de L. L lib. V p. m. 39.* (m) Macrobius *Saturn. I c. X.* (n) *lib. XXIII p. m. 241.*

& cædibus clarum ; cuius originem & generalem prohibitionem late describit Liuius (q), qui sacra hæc nocturna fuisse & in luco Similæ institui solita docet (r). Telluris seu VESTAE PRISCAE festa erant varia. Primum VIII Kl. Septembris, *Opiconsua* dictum, quod ideo actum, scribit Varro (s), vt eo præter virgines Vestales & sacerdotem publicum introeat nemo : is cum eat, suffibulum haut habeat. Ipsa autem Opis dicta quoque consiua, a qua hoc festum (t). Aliud Bonæ Deæ sacrum Kalendis Maii celebratum, ob dedicatum eodem die in Auentino monte, a Vestali templum ; de quo Ouidius (u) :

dedicat hoc veteris Clausorum nominis hæres,
virgineo nullum corpore passa virum.
Liuia restituit.

Festum hoc secundum Ciceronem (x) fiebat per virgines Vestales, pro populo Romano, in ea domo, quæ est in imperio, incredibili cærimonia, ei deæ, cuius ne nomen quidem scire fas est. Fiebat quippe in domo pontificis, consulis (y) & prætoris, (z) illius cuius illo anno menseue regimen : siue per eius coniugem, siue per matrem familias aliam castam, (a) cum virginibus Vestæ, expulso omni masculo, ipso etiam patrefamilias (b). Et quia non nisi castæ ingrediebantur fœminæ, myrtum quo-

(r) *c. XII.* plura vide apud Blondum Flauium *de Roma triumphante lib. II p. m. 37.* & Augustinum *de Ciuitate Dei lib. VII c. XXI.* (s) *lib V de L. L. p. m. 34.* (t) Festus *voce opima spolia.* (u) *V Fast. v. 154.* (x) *de harusp. resp. c. XVII.* (y) Plutarchus *Cicerone p. m. 870.* (z) Plutarchus *Cæsare p. m. 711.* (a) Plutarchus *Cicerone p. m. 870.* (b) Plutarchus *Cæsare p. m. 711.*

quoque abominabantur, Veneri sacram. (c) Domus ornabatur ramis pampineis; maximaque sacrorum pars nocte, sono & cantibus peragebatur. (d) Canes tunc bonæ Deæ immolabantur, & sus prægnans: (e) vinum quoque sub lactis nomine libabatur, & vas in quo vinum inditum, nominabatur mellatium (f). Quod pro populo sacrificium dicit Seneca, (g) ὑπὲρ τοῦ δήμου Plutarchus, Damium adpellat Festus: idque a contrario dictum putat, quod minime esset δημόσιον quia fiebat in operto. Fœminæ illi supplicantes probris & maledictis deam incessebant, neminem optantes bonum inueniri, qui domi nasceretur (h). De his nihil certi proditum, antequam festo eodem P. Clodius Cæsaris vxori stuprum vel intulit, vti vult Seneca (i), vel saltim inferre tentauit, secundum Plutarchum (k). Tertia post Saturnalia die, IV Kl. Ianuarii, erant *Opalia*, feriæ Opis (l), quibus sedentes deæ vota faciebant, terramque de industria tangebant (m). Aliud ab hoc *Lauatio erat matris deûm* VI Kl. Aprilis, quam pompis celebrari solennibus, & carpentum, quo vehitur simulacrum, Almonis vndis ablui tradit Ammianus Marcellinus (n). Aliquot dies sese subsequentes sacris matris deûm erant dicati; & quidem Kalendarium vetus Lambecii, mense Martio sex adnotat dies

(c) Plutarchus *quæst. Rom. XX.* Macrobius *I Saturn. XII.* (d) Plutarchus *Cæsare p. m. 711.* (e) Macrobius *c. l.* (f) Macrobius *c. l.* (g) *ep. XCVII.* Cicero *c. l.* Iuuenalis *sat. IX v. 117.* (h) Plutarchus *quæst. Rom. LI.* (i) *ep. XCVII* Suetonius *Cæsare c. VI & LXXIV.* Cicero *oratione pro Milone c. V.* (k) *in Cæsare c. l.* (l) Varro *de L. L lib. V p. m. 39.* (m) Macrobius *Saturn. I c. X.* (n) *lib. XXIII p. m. 241.*

XII Kl. Aprilis	*Arbor intrat*
X	*Tubiluſtrium*
IX	*Sanguen*
VIII	*Hilaria*
VII	*Requietio*
VI	*Lauatio*

Clarius hæc explicat Iulianus in oratione, quam in deorum matrem compoſuit (o), dum ait: τέμνεσθαι γὰρ φασὶ τὸ ἱερὸν δένδρον καθ' ἣν ἡμέραν ὁ ἥλιος ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ἰσημερινῆς ἀψῖδος ἔρχεται· εἶθ' ἑξῆς περισαλπισμὸς παραλαμβάνεται, τῇ τρίτῃ δὲ τέμνεται τὸ ἱερὸν καὶ ἀπόρρητον θέρος τοῦ θεοῦ γάλλου· ἐπὶ τούτοις ἱλάρια φασὶ καὶ ἑορταί; *ſacram arborem ſuccidi illo ipſo die ferunt, quo ſol ſupremam æquinoctiorum apſidem attigit: altero die tubarum clangore perſtrepunt: tertio, ſacra & arcana dei Galli meſſis putatur. Secundum hæc, vt aiunt, Hilaria feſtique dies ſuccedunt.* Vndecimo enim Kalendas Aprilis, quo primum die ſol æquinoctialem attingit circulum, pinus ſuccidebatur, & in matris Deûm ſacrarium inferebatur, de quo Arnobius (p): *quid enim ſibi vult*, ait, *illa pinus, quam ſemper ſtatis diebus in deûm matris intromittitis ſanctuarium.* Poſtridie tubiluſtrium, dies erat, tubis, quarum ad ſacra vſus, luſtrandis deſtinatus, quod Iulianus περισαλπισμὸν vocat. Sanguinis dicebatur (q) dies IX. Kl. Aprilis, quo archigallus ſanguinem impurum lacertos etiam caſtrando libabat (r). Ad octauum Kalendas Aprilis celebrabatur lætitiæ exordium, quem diem Hilaria adpellabant (ſ), quo primum tempore ſol diem longiorem nocte proten-

(o) *p. m. 168.* (p) *lib. V p. m. 167.* (q) Trebellius Pollio *in vita Claudii c. IV* Tertullianus *in carmine ad Senatorem conuerſ. cap. I v. 29.* (r) Tertullianus *Apologetico c. XXV.* (ſ) Macrobius *Saturn. I c. XXI.*

tendit. VII Kl. requiem adpellabant, VI vero Lauatio dicebatur matris deûm, quæ pompis celebrabatur annalibus. Pompa autem hæc erat, vt eo die carpentum, quo vehitur simulacrum, Almonis vndis abluatur, licet & ipsum simulacrum Almonis vnda ablui solitum tradat Ouidius (t), dum canit:

est locus in Tiberim qua lubricus influit Almo,
& magno nomen perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veste sacerdos,
Almonis dominam sacraque lauit aqua.

Ipsos autem solennes ritus optime describit Prudentius (u) sequentibus:

Nudari plantas ante carpentum scio
proceres togatos matris Idaea sacris.
Lapis nigellus euehendus essedo,
muliebris oris clausus argento sedet:
quem dum ad lauacrum praeundo ducitis
pedes remotis atterentes calceis
Almonis vsque peruenitis riuulum

Nudis enim pedibus simulacrum matris Idææ in essedo vectum antecedebant proceres, quod dein vndis, vbi ad Almonem fluuium venerant, qui ad portam Capenam erat, abluebatur. Plures ritus addit Halicarnassensis (x). Huic enim deæ Duces seu proceres Romano ritu victimas cædere & ludos addere ait; eius vero sacerdotio fungi dicit Phrygii generis virum & mulierem, qui simulacrum deæ per vrbem circumferebant, stipem Matri colligentes & pectora plangentes, prosequentibus cum matroo carmine tibiis & tympanorum pulsu. Ma-

troum

(t) *IV Fast. v. 337.* (u) *hymno X v. 154.* (x) *lib. II p. m. 91.*

troum autem carmen nullum videtur aliud, quam in honorem eius, quæ mater deûm dicebatur, confectum. Non autem castum hocce fuisse ex eo patet, quod Augustinus obscœna inter hæc cantari solita tradat (y).

FESTA INDIGETVM.

HERCVLIS sacrum antiquissimum, quod Græco ritu primus fecit Romulus, in eo loco, quo abducti a Caco pastore oues, quos Hercules, Geryone interemto eo abegerat (z). Sacrum fiebat boue eximia, capta de grege, adhibitis ad ministerium Potitiis atque Pinariis, quos sacro præfecit (a). Huius festi solennitatem quoque describit Virgilius, (b) qui præter sacra in aris facta, etiam hæc addit:

populeis adsunt euincti tempora ramis.
Hic iuuenum chorus, ille senum, qui carmine laudes
Herculeas & facta ferunt:

de die vero nihil extat. CASTORIS & POLLVCIS festum VI Kl. Februarii Kalendarium adnotat. Cum enim fratres isti gemini bello latino ad Numicum amnem equorum sudorem abstergere visi essent, moxque e conspectu hominum se eripuissent, tanquam dii proprii anniuersariis sacris coli cœpere. De quo Ouidius (c):

Fratribus illa dies, fratres de gente deorum
iuxta Iuturnæ composuere lacus.

Et cum eodem latino bello Romani victoriam adepti, quod auxiliis gemellorum factum putabant, eius caussa quotannis per proceres equestris ordinis viros Idibus Quin-

(y) *II de C. D. c. IV.* (z) Liuius *I c. VII.* (a) Halic. *lib. I p. m. 91.* (b) *VIII Aeneid. v. 286.* (c) *I Fast. circa finem.*

Quintilis, qua die hæc victoria contigerat, sacrificium factum, & post sacrificium transuectio equitum eorum, qui equos habebant ex publico, qui per tribus suas & centurias distincti, ordine in equis vehebantur omnes, quasi e pugna redeuntes, coronati fronde oleagina, & palmatis e purpura togis amicti, initio pompæ facto a Martis æde, quæ extra vrbem sita, tum per vrbem, Castorum quoque ædem transeuntes, fortitudinis præmia quæ a ducibus acceperant, quisque præferens, narrante ita Halicarnassensi (d); addit auctor de viris illustribus (e) in Capitolium demum transiisse, a quo etiam atque Tito Liuio (f) discimus, transuectionem hancce a Q Fabio Maximo fuisse institutam. AESCVLAPIO & Ioui Kalendis Ianuarii in insula Tiberina templa fuere dedicata, de quo Ouidius (g):

Iupiter in parte est, cepit locus vnus vtrumque
iunctaque sunt magno templa nepotis auo

Quirinalia XIII Kl. Martii sacra erant, Romulo dicata, vti canit Ouidius (h):

Proxima lux vacua est, at tertia dicta Quirino,
qui tenet hoc nomen Romulus ante fuit.

Eadem quoque ferias stultorum dicta ait Festus, idque ideo, quod quidam, qui sacrorum Fornacalium sacra Romæ ignorauerant, eo potissimum rem diuinam facerent. *Vortumnalia* a Vortumno inquit Varro (i), cuius feriæ Octobri mense. *Portumnalia* in Portumni honorem, mense Augusto facta, quod ipsi eo die ædes in por-

Hhh

(d) *lib. VI p. m. 351.* (e) *cap. XXXII.* (f) *lib. IX extremo.* (g) *I Fast. v. 295.* (h) *II Fast. v. 475.* (i) *lib. V p. m. 34.*

portu Tiberino facta, & feriæ institutæ, secundum Varronem (k).

FESTA VIRTVTVM

Fortunæ publicæ festum erat VIII Kl. Iunii, ob templum eo die dicatum, de quo Ouidius (l):

nec te prætereo populi fortuna potentis
publica, cui templum luce sequente datum est.

Aliud erat VIII Idus Iunii, eodem, quo matralia die, vti canit Ouidius (m):

lux eadem fortuna tua est.

In cuius templo simulacrum erat Seruii Tullii, toga obtectum, de cuius ratione late agit idem. *Fortis Fortunæ* festum VIII Kl. Iulii celebrabatur: a Seruio Tullio sic adpellatus dies, quod is fanum Fortis Fortunæ secundum Tiberim extra vrbem dedicarit, Iunio mense. Ritum describit Ouidius (n):

Ite deam læti fortem celebrate Quirites,
in Tiberis ripa munera regis habet.
Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,
nec pudeat potos inde redire domum.
Ferte coronatæ iuuenum conuiuia lintres,
multaque per medias vina bibantur aquas.
Plebs colit hanc: quia qui posuit, de plebe fuisse
fertur, & ex humili sceptra tulisse loco.
Conuenit & seruis, serua quia Tullius ortus,
constituit dubiæ templa propinqua deæ.

Plebeii enim homines & qui arte aliqua viuebant, conuiuia super Tiberim instituebant, & varia solennitate diem concelebrabant. *Fortunæ muliebris* festum primum Ka-

(k) *lib. V p. m. 33.* (l) *V Fast. v. 729.* (m) *VI Fast. v. 569.* (n) *VI Fast. v. 775.*

Kalendis Decembris celebratum, post in pridie Nonas Quintilis translatum, quo die eius ædes a Proculo Virginio fuit dedicata (o). *Virili* vero *fortunæ* sacrificium thure fiebat Kl. Aprilis, quo virgines viro maturæ in templum ducebantur, & ibi depositis vestibus, corporis vitia detegebant, fore sperantes vt ea fortunæ beneficio viros laterent. De quo Ouidius (p):

Discite nunc quare fortunæ thura virili
detis eo, gelida qui locus humet aqua.
Accipit ille locus posito velamine cunctas,
& vitium nudi corporis omne videt.
Vt tegat hoc, celetque viros, Fortuna virilis
præstat, & hoc paruo thure rogata facit.

Fortunæ *huiusque diei* festum III Kl. Augusti in Kalendario adnotatum videmus, quæ quia templum proprium, sacra quoque habuit singularia. VICTORIAE festum ante Romam conditam instituerunt Arcades, quod sacrum anniuersarium post seruarunt Romani (q); & per ludos Victoriæ Kl. Nouembris in Kalendario prisco designatum putem. Alio modo in Kalendario ad V Kl. Septembris notatum reperimus. HOC DIE ARA VICTORIAE IN CVRIA DEDICATA EST. Quod ab Augusto factum, imaginem victoriæ in curia Iulia, confecto bello Aegyptiaco consecrante (r). *Pacalia* a. d. III Kl. Februarii notant Kalendaria, quo die sacra fiebant PACI, vti & canit Ouidius (s):

ipsum nos carmen deduxit pacis ad aram
hæc erit a mensis fine secunda dies

(o) *Halic. lib. VIII p. m. 525.* (p) *IV Fast. v. 143.* (q) *Halic. lib. I p. m. 26.* (r) Dio *lib. LI p. m. 459.* (s) *I Fast. circa finem.*

Concordia festum XVII Kl. Februarii celebrabatur, quod illo die ædes eidem vota, de quo Ouidius (t):

nunc bene prospicies Latiam Concordia turbam,
nunc te sacratæ constituere manus.
Furius antiquus populi superator Hetrusci
vouerat, & voti soluerat ille fidem.

MENTI in Capitolio ædes dicata & sacra facta VI Idus Iunii, vti canit Ouidius (u):

adspicit instantes mediis sex lucibus Idus
illa dies, quæ sunt vota soluta deæ.

Quod bello Punico II vti supra diximus, primum factum.

FESTA RVSTICORVM

Lupercalia PANI festus erat dies, XV Kl Martii, quorum originem ad Romulum plerumque referunt (x), vel Euandrum (y). Ritum describit Plutarchus. Iugulabant enim capras indeque nobilibus duobus adolescentibus adductis, alii gladio cruento tingebant frontem, alii statim imbuta lacte lana detergebant eam: detersa ridere adolescentes oportet. Pellibus autem, capris & canibus quos etiam iugulabant, detractis, pudenda tegebant, reliqua nudi, cursitantes per vrbem, luperci dicti, obuios quosque flagro & ferula percutiebant: steriles inprimis mulieres eorum percussionem expetebant, quo eo facilius conciperent: quæ & late narrat Ouidius (z) *Faunalia* bis in anno celebrata, primum idibus Februarii, de quo Ouidius (a):

Idi-

(t) *I Fast. v. 633.* (u) *VI Fast. v. 246.* (x) Valerius Maximus *lib. II c. II n. 9.* (y) Plutarchus *in Romulo p. m. 31.* Dionysius Halicarn. *lib. I p. m. 67.* Liuius *I c. V.* (z) *II Fast. v. 267.* (a) *II Fast. v. 193.*

Idibus agrestis fumant altaria Fauni,
hic vbi discretas insula rumpit aquas.

Eidem Fauno hoc die in luco agnam immolabant siue hœdum (b). Alterum eius festum erat Nonis Decembris, cuius solennitatem describit Horatius (c):

Si tener pleno cadit hœdus anno,
larga nec desunt Veneris sodali
vina cratera, vetus ara multo
fumat odore.
Ludit herboso pecus omne campo,
cum tibi nonæ redeunt Decembres:
Festus in pratis vacat otioso
cum boue pagus.
Inter audaces lupus errat agnos:
spargit agrestes tibi silua frondes,
gaudet inuisam pepulisse fossor
ter pede terram.

Terminalia in X Kl. Martii incidebant, quæ Varro (d) inde dicta putat, quod is dies anni extremus constitutus. Cum enim intercalabatur, posteriores dies mensi demebantur. Festus vero a Termino deo deriuat, cui hoc die fiebant sacra. Originem a Numa ducit Halicarnassensis (e), aliique. Cum enim vnumquemque iussisset Numa agrum suum circumscribere, ac in finibus statuere lapides Ioui Terminali, eos sacros esse voluit, iussitque vt quotannis stato die res diuina eo loco in paganorum cœtu fieret, sacrato inprimis nobili festo in honorem deorum, qui terminis tutelares præsident. Id Romani vocabant Terminalia. His autem animal non ma-

(b) *I Carm. ode IV.* (c) *III Carm. od. XVIII v. 5.* (d) *lib. V p. m. 32.* (e) *lib. II p. m. 133.*

mactabant, nefas putantes cruentari hos lapides, sed liba cerealia frugumque offerebant primitias, de quo more agit Plutarchus (f). *Robigalia* Numa instituit, inquit Plinius (g), anno regni sui vndecimo, quæ nunc aguntur ad septimum Kalendas Maii, quoniam tunc fere segetes rubigo occupat. Idem confirmant Varro (h) atque Festus. Sacrificabant autem illo die secundum segetes (i), offerebantque deo Robigo ouem, canisque exta cum thure & vino. Rem exponit Ouidius (k):

Thura focis vinumque dedit, fibrasque bidentis
turpiaque obscœna vidimus exta canis.
Tu mihi cur detur sacris noua victima quæris,
Quæsieram, caussam percipe Flamen ait.
Est canis [Icarium dicunt] pro sidere noto
Tota sitit tellus, præripiturque seges.
Pro cane sidereo canis hic imponitur aris,
Et quare fiat, nil nisi nomen habet.

Fornacalia XII Kl. Martii festum, farris torrendi gratia a Numa institutum: sic dictum Festo, quod ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri soleret. Indicebatur autem a Curione, vti de eo Ouidius: (l)

Curio legitimis tunc Fornacalia verbis
maximus indicit, nec sacra stata facit.
Inque foro multa circumpendente tabella,
signatur certa curia quæque nota.
Stultaque pars populi, quæ sit sua curia noscit:
Sed facit extrema sacra relicta die.

Ex quo Ouidii loco indictiua fuisse videmus, & nonnun-

(f) *quæst. Rom. XV.* (g) *XVIII c. XXIX.* (h) *lib. V de L. L p. 33.* (i) Varro *c. l.* (k) *IV Fast. v. 935.* (l) *II Fast. v. 527.*

nunquam ante Quirinalia celebratā, cum iis Quirinalibus, ſtulta populi pars, quæ curiam ſuam ignoraret, rem ſacram Fornacalibus omiſſam faceret: inde feriæ ſtultorum iſta dictæ, vti ſupra explicauimus.

FESTA DEORVM, QVI VARIIS ACTIONIBVS PRAESVNT.

CARNAE deæ ſacrum Iunius Brutus voti damnatus, in monte Cœlio primus fecit, Kalendis Iunii (m). Prolixe de hoc ſacro agit Ouidius (n); ait enim:

prima dies tibi Carna datur, dea cardinis hac eſt,
numine clauſa aperit, claudit aperta ſuo.

Sacrum deæ fiebat pulte fabaria & larido, quod vires corporis maxime his rebus roborentur; Inde & Kalendæ Iuniæ fabaceæ vulgo vocatæ, quia hoc menſe adultæ fabæ diuinis rebus adhibebantur (o). *Angeronalia* ab *ANGERONA* dicta, cui XII Kl. Ianuarias feriæ erant publicæ, (p) cuique pontifices in ſacello Volupiæ ſacrum faciebant (q). Feſtum in Kalendario adnotatum, DIVALIA ANGERONALIA. *Volturnalia* Volturno deo ſacra erant, cuius ſacerdotem Volturnalem vocabant, inquit Feſtus. *Matralia MATVTAE* feſtum erat, III Idus Iunii celebre, a cuius ſacris omnes ſeruæ arcebantur, vna tantum introducta cui colaphos infligebant (r), quod ex æmulatione deæ aduerſus maritum factum ait Plutarchus (ſ). Liba illi offerebantur, de quo Ouidius: (t)

ite bonæ matres, veſtrum Matralia feſtum,
flauaque Thebanæ reddite liba deæ:

quæ

(m) Macrobius *I Saturn. c. XII.* (n) *VI Faſt. v. 102.* (o) Macrobius *c. l.* (p) Macrobius *Saturn. I c. X.* (q) Varro *lib. V p. m. 34.* (r) Plutarchus *Camillo p. m. 131.* (ſ) *quæſt. Rom. XVI.* (t) *VI Faſt. v. 473.*

quæ liba testuacea dicta, quod in testa calida coquerentur (u). In eiusque sacris fratrum & sororum nepotibus bona adprecari solebant (x). *Furinalia* a Furina dea sic dicta & VIII Kl. Augusti adnotata, cuius tamen festi vel solus Varro (y) meminit.

FESTA ADIVNCTORVM.

BELLONAE Festum pridie nonas Iunii celebrabatur, vti nos docet Ouidius (z). Laribus & Præstitibus consecratæ erat Maii Kalendæ; *Lararia* festum inde dictum, quod eo die a Curibus Sabinis ara fuerit consecrata, testante id Ouidio: (a)

Præstitibus Maia Laribus videre Kalendæ,
aram constitui paruaque signa deûm;
Ara erat illa quidem Curibus: sed longa vetustas
destruit, & saxo longa senecta nocet.

Hoc autem festo lares, deos domesticos conciliabant, quibus pro ciuitate atque familiarum salute porcum immolabant. Iisdem sacra erant *Compitalia*, alia stata, quæ mense Maio in Fastis, alia conceptiua, quæ quotannis mense Decembri, paullo post Saturnalia concipiebantur, cuius originem ad Seruium Tullium referunt Plinius (b), atque Halicarnassensis (c). Et quidem VI Kl. Ianuarii festum fuisse Macrobius auctor est (d). Fiebant autem laribus compitalibus pro tuendis compitis, & liba singulæ domus conferre tenebantur (e): ludi quoque fuere additi inde Compitales dicti (f). Pueros olim Laribus ac

(u) Varro *de L. L. lib. IV p. m. 19.* (x) Plutarchus *quæst. Rom. XVI.* (y) *lib. V de L. L. p. m. 33.* (z) *VI Fast. v 199.* (a) *V F ſt. v. 129.* (b) *XXXVI c. XXVII* (c) *lib. IV p. m. 29.* (d) *Saturn. I c. X.* (e) Halicarnassensis *c. l.* (f) Plinius *c. l.*

ac Maniæ deæ ſacrificatos ſcribit Macrobius (g); quod tamen ſacrificii genus dein in allii atque papaueris capita mutauit Iunius Brutus. Iſti ſacrificio ſeruos tantum non etiam ingenuos adeſſe voluit Tullius (h). Singulis alias menſibus ruſtici laribus offerebant thura, fruges, porcam (i), epulas quoque e carnibus ſuillis ſtruebant, quas pauperibus dein erogabant. Compitales hosce lares Auguſtus (k) quoque bis in anno ornare inſtituit vernis floribus & æſtiuis, quod de priuato tamen cultu potiſſimum intelligunt. *Lemuralia* IX Kl. Maii ad placandos lemures, depellendaque ſpectra & terrores nocturnos conſecrata, tribus noctibus celebrabantur, iisdem tamen non continuis, ſed interueniente ſemper vna, de quo Ouidius (l):

ſed tamen hæc tria ſunt ſub eodem tempore feſta.
inter ſe nulla continuata die.

Originem ducunt ad Romulum, nocturnis temporibus ob necatum fratrem Remum vexatum (m). Ritus in eo conſtabant, vt qui Lemures eſſet placaturus, nocte intempeſta ſurgeret, nudis incedens pedibus, & poſtquam aqua fontana ſe abluiſſet, iunctis digitis cum medio pollice, fabas nigras, quas primum ore verſaucrat, a tergo iaciebat, dicebatque quod iis ſe ſuosque redimeret, & vbi pulſaſſet æra, vt tectis exeat vmbra ſuis, rogabat, narrante ita Ouidio (n). Toto hoc feſti tempore templa

(g) *Saturn. I c. VII.* (h) Halicarn. *c. l.* Petrus Pithœus *animadu. ſubſec. lib. I c. IX.* (i) Horatius *III Carm. c. XXIII & lib. II ſat. III v. 164. atque ibi Torrentium.* (k) Suetonius *Aug. c. XXXI.* (l) *V Faſt. v. 491.* (m) *V Faſt. v. 479.* (n) *V Faſt. v. 429.*

deorum erant clauſa, & nuptias celebrare habebatur ominoſum (o).

FESTA NYMPHARVM.

ANNAE PERENNAE feſtum Idibus Martii erat (p), quod ſolennibus commeſſationibus peragebatur. Ita enim Ouidius:

Plebs venit, ac virides paſſim disiecta per herbas
potat, & accumbit cum pare quisque ſua.
ſub Ioue pars durat, pauci tentoria ponunt.
Sunt quibus e ramis frondea facta caſa eſt.
Pars ibi pro rigidis calamos ſtatuere columnis,
deſuper extentas impoſuere togas:
Sole tamen vinoque calent, annosque precantur,
quot ſumunt cyathos, ad numerumque bibunt:
Inuenies illic, qui Neſtoris ebibat annos,
quæ ſit per calices facta Sybilla ſuos.
Illic & iactant, quidquid didicere theatris,
& iactant faciles ad ſua verba manus.

Carmentalia in III Idus Ianuarii incidebant, qui dies nefaſtus primo erat, quo ſacra fiebant Carmentæ, additis quoque ludis. Alia erant *Carmentalia ſecunda* dicta in Kalendario, a matronis dedicatum feſtum, quod is honor a ſenatu matronis decretus, vt pilento ad ſacra ludosque; carpentis feſto profeſtoque vterentur (q). Matronæ enim inter ſeſe conſpirauerant, neque vterum gerere ſe neque parere velle, vsque dum vſus vehiculorum concederetur; quo facto, cum ipſæ iterum parerent, ſacrum hoc inſtituere (r). Carmentis vero hæc carmentalia

(o) Ouidius *V Faſt. v. 485.* Plutarchus *quaeſt. Rom. LXXXV.* (p) *III Faſt. v. 523.* (q) Liuius *V c. XXV.* (r) Plutarchus *quaeſt. Rom. LVI.* Ouidius *I Faſt. v. 611.*

talia ſacra vult Varro (ſ), ſiue Porrimæ atque Poſtuertæ, quæ inter parturientium deas habebantur, quod & inſtituto propius venit. *Palilia* XI Kl. Maii honori PALIS nymphæ fiebant (t), licet alii ſecundum Halicarnaſſenſem (u), Parilia vocent, a partu quadrupedum ſic dicta. Agricolarum erat feſtum, quo ouilia purgabant, oues ſolenni ritu luſtrabant, Palique nymphæ lacte libabant. Et cum in Fordicidiis, quæ proxime præceſſerant, fordei boues triginta, ad curiarum numerum, pro gregum ſanitate fuerint immolati (x), exſectos inde vitulos virgo Veſtalis maxima cremabat, & cinere luſtrabat (y). Peractis his ſacris paſtores aqua adſpergebantur, & cœnæ parabantur, quibus finitis ignes e ſtramine vel fœno accendebantur, quos tranſiliebant, vt corpora ſua expiarent. Hoc inſtitutum a Romulo, de quo Halicarnaſſenſis (z): πυρκαϊὰς πρὸ τῶν σκηνῶν γενέσθαι κελεύσας, ἐξάγει τὸν λεὼν τὰς φλόγας ὑπερθρώσκοντα τῆς ὁσιώσεως τῶν μιασμάτων ἕνεκα. *pyris ante tentoria incendi iuſſis, educit populum, & piaculi cauſſa per flammas ſalire iubet.* Hinc Perſio (a) *fumoſa Palilia fœno.* Hoc die quoque Romæ vrbis fundamenta iacta credebantur, id quod teſtatur Propertius (b) & Velleius (c). Ita & inter alios honores Iulio Cæſari a Senatu decretos, hic quoque poſt confectum bellum Hiſpanienſe fuit, vt Palilibus, diis immortalibus ſacra fierent, & equorum certamen celebraretur: non eam ob cauſſam, vti inquit Dio (d),

Iii 2 quod

(ſ) *de L. L lib. V p. m. 32.* (t) Varro *lib. V de L. L. p. m. 33.* (u) Halic. *lib. I p. m. 75.* (x) Ouidius *IV. Faſt. v. 529.* (y) *v. 639. & 725.* (z) *lib. I p m. 75.* (a) *ſat. I v. 86.* (b) *lib. IV el. IV v. 73.* (c) *lib. I c. VIII n. 4.* (d) *lib. XLIV p. m. 234.*

quod is dies natalis vrbis erat, ſed quod nuntius de victoria Cæſaris pridie eius diei ſub veſperam adlatus fuerat. Sic & Caligulæ placuit, vt dies, quo cœpiſſet imperium, Palilia vocaretur (e). Alia Parilia erant feſta, quæ priuatim obſeruabant puerperæ, pro partu ſine dubio feliciori. *Floralia* IV Kl. Maii feſtum FLORAE ſacrum, ex oraculis Sibyllæ, vti rebantur, inſtitutum, vt omnia bene defloreſcerent (f). Obſcœniſſimum alias, quod omni laſciuia peragebatur, narrante Lactantio (g), aliisque (h). Quare & Martialis (i) ait:

Noſſes iocoſæ dulce cum ſacrum Floræ,
feſtosque luſus & licentiam vulgi.

Addebantur & huic feſto ludi, Floralia dicti, quibus non animalia alias ſolita, leones, vrſi, ſimilisue generis, ſed quia hortis præerat atque pratis, capræ & lepores exhibebantur (k). Galba tamen dum adhuc prætor, nouum ſpectaculi genus, elephantos funambulos edidit (l). Sicuti autem in Cerealibus, albis; ſic in Floralibus verſicoloribus veſtibus vtebantur ſpectantes, de quo Ouidius (m):

Cur tamen & dantur veſtes Cerealibus albæ:
ſic eſt hæc cultu verſicolore decens?
An quia maturis albeſcit meſſis ariſtis:
& color & ſpecies floribus omnis ineſt?
Annuit.

Larentinalia vltimus dies feſtus in Kalendario X Kl. Ianuarii notatus, quæ cum Lararibus quidam confundunt, pri-

(e) Suetonius *Caligula c. XVI.* (f) Plinius *XVIII. c. XXIX.* (g) *I c. XX.* (h) Valerius Maximus *II c. X.* Ouidius *V. Faſt. v. 347.* (i) *lib. I epigr. I v. 1.* (k) Ouidius *V. Faſt. v. 209.* (l) Suetonius *Galba c. VI.* (m) *V Faſt. v. 359.*

pridie notatis. Varro (n) vocat Accalia, quæ ita describit: *Laurentia is dies erat, quem quidam in scribendo Laurentalia adpellant, ab Acca Laurentia nominatus, cui sacerdotes nostri publice parentant sexto die, qui atra dicitur, & dicunt hunc diem Tarentini Accas Tarentinas. Hoc sacrificium fit in Velabro, qua in nouam viam exitur, vt aiunt quidam, ad sepulcrum Accæ.* Confirmat idem Festus, qui Larentalia dicit coniugis Faustuli, nutricis Remi & Romuli, Laurentiæ festa. Sic & Gellius (o) ait Accæ Laurentiæ diem in fastos additum. Ioui vero has ferias consecratas scribit Macrobius (p). Plutarchus (q) eadem confundit cum Floralibus & Aprilis mensis festum facit, ex illorum forsan opinione (r), qui Laurentiam multum pecuniæ meretricio quæstu emeruisse, & populum Romanum hæredem scripsisse volunt.

FESTA VARIA

Veiouis festum nonis Martii erat, ob templum illo die consecratum ad duos lucos asyli, de quo Ouidius (s):

Vna nota est Martis Nonis, sacrata quod illis,
templa putant lucos Veiouis ante duos.

Tempestati ob consecratum delubrum, festum Iunii Kalendis sacrum, de quo idem canit ( ):

Te quoque tempestas meritam delubra fatemur,
cum pene est Corsis obruta classis aquis.

Alia adhuc erant festa, non in deorum quidem memoriam,

(n) *lib. V de L. L. p. m. 34.* (o) *lib. VI c. VII.* (p) *Saturn. I c. X.* (q) *Romulo p. m. 19.* (r) Gellius *c. l.* Plutarchus *quæst. Rom. XXXIV.* (s) *III Fast. v. 429.* (t) *VI Fast. v. 193.*

riam, publica tamen. Inter quæ *Chariſtia*, VIII Kl. Martii, de quibus Ouidius (u) :

Proxima cognati dixere Chariſtia chari
& venit ad ſocios turba propinqua deos.

Ea optime deſcribit Valerius Maximus (x), quod ſcilicet ad tollendas adgnatorum ſimultates ſtatuta. *Hilaria* celebrabantur VIII Kl. Aprilis, quo primum tempore ſol diem longiorem nocte protendit (y). Matri deûm quidem hoc feſtum attribuunt ex verbis Lampridii (z), dum ait : *Kalendis Ianuarii & hilariis, matris deûm* [ſubintellige feſto die, quod præmiſerat] *& ludis Apollinaribus & Iouis epulo & Saturnalibus & huiusmodi feſtis diebus :* ſed potius diſtinguit, quam coniungit. Kalendas vero Ianuarii & Hilaria coniungit, quia vti illæ initium anni, ſic hæc initium veris. Neque idem ex Macrobii (a) verbis ſequitur : *præcipuam* inquit, *ſolis in his cærimoniis verti rationem, hinc etiam poteſt intelligi, quod ritu eorum Katabaſi finita, ſimulationeque luctus peracta* [loquitur autem de luctu & planctu Gallorum matris deûm ſacerdotum] *celebratur lætitiæ exordium ad octauum Kalendas Aprilis, quem diem Hilaria adpellant, quo primum tempore ſol diem longiorem nocte protendit.* His enim verbis Macrobius innuit, conuenire inter ſe cultum matris deûm & ſolis, quia finito luctu ſacerdotum matris deûm, oriantur Hilaria, ob longiorem curſum Solis. Ipſis autem Kalendis Aprilis paullo poſt ſequentibus, ſolenne matris deûm feſtum erat, quo eius ſimulacrum in Almonis vndis abluebatur. *Fontinalia* III Idus

(u) *II Faſt. v. 617.* (x) *lib. II c. I.* (y) Macrobius *Saturn. I c. XXI.* (z) *Alexandro Seuero c. XXXVII.* (a) *I Saturn. c. XXI.*

dus Octobris celebrabantur, quibus secundum Varronem ( ), coronas in fontes iaciebant, & puteos coronabant Quod Scaliger quidem tantum de eo fonte, cuius delubrum iuxta portam Capenam extat, explicauit; sed de omnibus potius fontibus sacris intelligimus, cum de fontibus loquatur Varro & fontium sacra innuat Festus. *Lucaria* XIV Kl Augusti notata, quæ festa in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam & Tiberim fuit, pro eo quod victi a Gallis fugientes e prœlio ibi se occultauerint, narrante ita Festo. *Fordicidia* XVII Kl. Maii celebrabantur; a fordeis bobus sic dicta. Bos autem forda dicitur Varroni ( ), quæ fert in ventre, quod ea die publice immolantur boues prægnantes in curiis complures Immolabantur autem boues grauidæ triginta, pro numero curiarum; aliquæ etiam in templo Iouis Capitolini, vti canit Ouidius (d):

pars cadit arce Iouis : terdenas Curia vaccas
accipit, & largo sparsa cruore madet.

A Numa hoc festum ex effato Fauni, institutum idem scribit *Populifugia* dies III Nonas Iulii notatus, atque sic denominatus videtur Varroni (e), quod eo die orto repente tumultu, fugerit populus. *Non multo enim post, hic dies*, pergit, *quam decessus Gallorum ex vrbe & qui tum sub vrbe populi, vt Ficulneates ac Fidenates & finitimi alii contra nos coniurarunt.* Macrobius (f) vero diem, quo populus a Tuscis in fugam versus, sic adpellatum ait. *Meditrinalia* V Idus Octobris adnotata, dicta hac de caussa secundum Festum. *Mos erat latinis populis, qui*

(b) *lib V de L.L. p m 34* (c) *lib V. de L.L. p. m. 33.* (d) *IV. Fast. v. 635.* (e) *c. l.* (f) *Saturn. III. c. II.*

quo die quis primum gustaret mustum, diceret ominis gratia: vetus nouum vinum bibo, veteri nouo morbo medeor: inde a medendo dies dictus, vti innuit Varro (g). *Fugalia* festum Augustinus memorat, obscurum alias & ob lætitiam de fugatis hostibus celebratum scribit Ludouicus Viues (h). Aliud erat *Regifugium*, qui dies notatur in Fastis, VI Kl. Martias, auctore Festo; dictus autem vel quod eo die Tarquinius rex Roma fugerit, (i) vel ex mente Iulii apud Festum, a fuga regis sacrorum e foro vel comitio, post sacrificium peractum: cuius etiam sententiæ est Plutarchus (k). *Armilustrium* festum XIV Kl. Nouembris, quo res diuinas armati faciebant Romani, inter sacrificia tubis canentes, secundum Festum. Varro ait, quod in armilustrio circumiuerint ludentes ancilibus armati. *Maiumam* quoque festum Romanis fuisse vsitatum contendit Lipsius (l), sed tacent scriptores antiqui, immo contrarium potius patet ex lege vnica Codicis de Maiuma, vbi tantum vt prouincialibus reddatur lætitia, constituitur. Prouinciale itaque fuit festum Orientis, & quod verosimile, a Gazæorum emporio sic dictum. Fœdum atque indecorum spectaculum omnis licentiæ, prohibitum aliquando per Orientem, ab Arcadio restitutum, ita tamen vt seruetur honestas (m). Hac non seruata ab eodem iterum triennio post prohibitum (n). Ad *Argeos*, seu loca vrbis, vbi

(g) *de L. L. lib. V p. m. 34.* (h) *ad Augustinum II de Ciu. D. c. VI.* (i) Ouidius *II Fast. v. 685.* Ausonius *ecl. de feriis Rom. v. 13.* (k) *quæst. Rom. LXII.* (l) *ad XI Annal. p. m. 106.* (m) *l. vn. C. de Maiuma.* (n) *l. II C. Th. de Maiuma &* Franc. ab Amaya *lib. III obs. V.*

vbi ſacra fiebant, a Numa conſecrata (o) ibant quotannis XVII & XVI. Kl. Aprilis, vti canit Ouidius (p):

Itur ad Argeos, qui ſint, ſua pagina dicet,
hac, ſicut memini, prateritaque die.

die ſcilicet Liberaliûm, de qua agit. Idibus vero Maii argeorum ſcirpea ſimulacra & oſcilla de ponte ſublicio in Tiberim quotannis præcipitari ſolebant (q). Fiebant autem argei e virgultis ſcirpeis, & ſimulacra erant hominum triginta, quæ a ſacerdotibus quotannis e ponte ſublicio in Tiberim publice iaci ſolebant (r).

FESTA IN HONOREM IMPERATORVM.

Faſtos inde Kalendàres fœdiſſima populi Romani adulatio corrupit, vt etiam dies Imperatorum ſolennes iisdem adſcriberent. Antonium Conſulem adſcribi iuſſiſſe in faſtis ad Lupercalia: C. Cæſari dictatori perpetuo, populi iuſſu regnum delatum, Cæſarem vti noluiſſe, auctor eſt Cicero (ſ). In idem tamen, quod in Antonio reprehendit, ipſe delapſus eſt Cicero; cum ad eum diem, quo Cæſar interfectus, isque caſu Bruti natalis eſſet, in Faſtis Bruti nomen adſcribi voluit (t). Imitati illud fuere alii, vt adularentur Imperatoribus. Sic pridie Nonas Martii in Kalendario adnotatum reperimus HOC. DIE. CAESAR. PONT. MAXIM. FACT. EST. VI Kl. Aprilis HOC. DIE. CAESAR. ALEXAND. RECEPIT. III Nonas Iulii CAESARIS. NAT. XIII Kl. Auguſti LVD. VICT. CAES. IV Nonas Auguſti HOC. DIE. CAESAR.

Kkk HISP.

(o) Liuius *I c. XXI.* Varro *de L. L. lib. IV p. m. 9.* (p) *III Faſt. v. 791.* (q) Feſtus *hac voce.* Plutarchus *quæſt. Rom. XXXII.* Ouidius *V Faſt. v. 621.* (r) Varro *de L. L. lib. VI p. m. 52.* (ſ) *Philipp. II. c. XXXIV.* (t) *ad Brutum ep. XV.*

HISP. DEVICIT. V Idus Augusti HOC. DIE. CAESAR. HISPALIN. DEVICIT. *Natalis Augusti* VIII Kl. Octobris celebrabatur, quem primum Iulius Antonii filius, Prætor, equestri certamine & venatione celebrauit, & ex Scto epulum Augusto & Senatoribus in Capitolio dedit: (u) quem natalem etiam equites Romani sponte atque consensu biduo semper celebrauere (x): quod & decretum istud marmoreum apud Gruterum probat (y). De Tiberii natali decreuit S. P. Q. R. vt decem equorum certamine, & epulis senatui datis honoraretur (z). Posteriori tempore natales Imperatorum dicti, non solum qui lucis auspicia, sed & qui ortus imperii protulerunt (a), qui in fastis adnotati atque omni lætitiæ genere celebrati. *Augustalia* A. V. C. DCCCXXXV in honorem Augusti, postquam ex Græca & Sicula peregrinatione redux factus, primum celebrata scribit Dio (b): quibus octennio post additi etiam ludi (c), dicti Augustales, quod de nomine Augusti a. d. IV Idus Octobris fastis additi (d). Nec in eo solum substitit adulatio, sed & sequiori tempore inter festos numerati dies, quibus patrata victoria essetque nuntiata (e). Ita Idus Martiæ quibus Cæsar interfectus, parricidium dictæ atque inter atros relatæ (f). Agrippinæ dies natalis inter nefastos fuit relatus (g). Ita vt vix memoratu quidpiam dignum accideret, quod non fastis adderetur. Sic non in fastos qui-

(u) Dio *lib. LIV p. m. 539.* (x) Suetonius *Augusto c. LVII.* (y) Gruterus *p. CCXXVIII n. 8.* (z) Dio *lib. LVIII p. m. 629.* (a) *l. II C. Th. de feriis.* (b) Dio *lib. LIV p. m. 527.* (c) *p. m. 545.* (d) Tacitus *Annal. I c. XV.* (e) Tacitus *Annal. XIII c. XLI.* (f) Suetonius *Cæs. c. LXXXVIII.* (g) Tacitus *Ann. XIV c. XII.*

quidem relatus est, diem festum tamen egit Augustus, cum primum barbam raderet (h). Quare vt obuiam iretur hisce malis, principum edictis opus erat. Primus fuit Augustus, qui XXX amplius dies honorariis ludis occupatos actui rerum accommodauit, siue ex nefastis fastos fecit (i). Per honorarios autem ludos Suetonius intelligit, qui in Kalendario notati, nulli tamen in specie deo sacri erant. Post hæc Claudius III Consul multa sacrificia, multas ferias abrogauit, cum maior anni pars iis absumeretur (k). Sub Nerone rursum illa sacrorum multitudo adeo modum egressa, vt C. Cassius referente Tacito (l), de cæteris honoribus Neronis assensus, si pro benignitate Fortunæ, diis gratiæ agerentur, ne totum quidem annum supplicationibus sufficere differuerit, eoque oportere diuidi sacros & negotiosos dies, quibus diuina colerentur vt humana non impedirent. Vespasiani temporibus sorte fuere ducti, qui fastos adulatione temporum fœdatos exonerarent, modumque publicis impensis facerent (m). Donec tandem Antoninus optimus princeps fastis dies iudiciarios adderet, ita vt CCXXX dies annuos, rebus agendis litibusque disceptandis constitueret (n).

FERIAE CONCEPTIVAE

Post ferias statas sequuntur conceptiuæ, quas describit Macrobius (o), quod sint, quæ quotannis a magistratibus vel sacerdotibus concipiantur: quales erant latinæ, sementiuæ, Paganalia, Compitalia. Commune to-

 tius

(h) *lib. XLVIII p. m. 377.* (i) *Augusto cap. XXXII.* (k) Dio *lib. LX p. m. 676.* (l) Tacitus *Ann. XIII c. XLI.* (m) Tacitus *hist. IV c. XL.* (n) Capitolinus *M. Antonino c. X.* (o) *Saturn. I c. XVI.* Varro *V de L. L. p. m. 49.*

tius Latii festum erant *Feriæ Latinæ*, quas deuictis Hetruscis, fœdere cum Latii populis pacto, initaque cum iisdem societate Tarquinius Superbus instituit. Singulis enim annis conuenere quadraginta septem Latii populi, in monte alto Albæ imminente, sacra facientes Ioui Latiari epulis &ludis vacantes. Constitutum quoq; quid quisque populus præberet: hic agnos, ille caseos, iste lactis modum, & quam portionem recipere debeat. Communis victima taurus erat, de quo cuilibet populo portio sua constituta, & huic sacrificio præerant Romani (p). Vnicus tantum dies a Tarquinio primum constitutus, pulsis regibus additus a populo secundus ; accessit deinde tertius, post fœdus cum Latinis a Sp. Cassio Cos. ictum; quartus ob plebis, quæ secesserat, reditum, adiectus, cui addita quoque sacrificia & ludi, quibus Senatus ædiles præfecit (q). Halicarnassensis quidem post secessionem plebis tertium fuisse adiectum scribit, quartum autem fuisse additum Liuius auctor est atque Plutarchus (r). Consules in prouincias paludati proficisci, non nisi indictis prius his feriis poterant (ſ). Infaustum putantes si hoc non obseruatum. Neglectis quibusdam cærimoniis vel intermisso solenni quodam, feriæ hæ per pontifices erant restaurandæ. Sic religioni fuit, quod in vna hostia magistratus Lanuuinus precatus non fuerat populo Romano Quiritium (t). Sic ob carnem Ardeatinis non datam (u) & Laurentibus (x) ; ob coortam quo-

(p) Dionys. Halic. *lib. IV p. m. 250.* (q) Halic. *lib. VI p. m. 415.* (r) *lib. VI extremo. Camillo in fine.* (ſ) Liuius *XXI c. vlt. XXII c. I.* Dio Cassius *lib. XLVI. p. m. 313.* (t) Liuius *XLI c. XVI.* (u) Liuius *XXXII c. I.* (x) Liuius *XXXVII c. III.*

quoque tempestatem turbatæ restaurabantur (y). Iis quadrigæ certabant in Capitolio, victorque absynthium bibebat; sanitatem præmio dari honorifice arbitratis maioribus, teste Plinio (z); absynthio enim veteres in medicinis sæpius fuisse vsos Nonius Marcellus docet (a). Magistratus ergo cum feriis interessent, præfecti interim vrbis, dicti feriarum latinarum, vsque ad eorum reditum in vrbe imperium tenebant (b): vel vti Tacitus loquitur, consulare munus vsurpabant (c). Ad eos facit lapis priscus (d):

M. AVR. VICTORI
C. V
PRAEF. FERIARVM
LATIN. SACERDOTI
DEI. SOLIS

Sementiuæ plerumque Ianuario mense concipiebantur, quibus iuuenci coronabantur & aratrum ad palum suspendebatur. Dictæ vero secundum Varronem (e) a semente, quod sationis caussa susceptæ. Describit eas Ouidius (f):

Ter quater euolui signantes tempora fastos,
nec Sementiua est vlla reperta dies,
Tum mihi [sensit enim] lux hæc indicitur, inquit,
Musa quid a Fastis non stata sacra petis?
Vtque dies incerta sacris, sic tempore certo
seminibus iactis est vbi fœtus ager:

Kkk 3 *state*

(y) Liuius *XL c. XLV.* (z) Plinius *XXVII c. VII.* Alexander ab Alexandro *V c. VII.* (a) *cap. III n. 4.* (b) Capitolinus *Antonino c. IV.* (c) Tacitus *Ann. VI c. XI.* (d) Gruterus *p. CCCXIII n. 9.* (e) *lib. V de L. L. p. m. 34.* (f) *I Fast. v. 657.*

ſtate coronati plenum ad praeſepe iuuenci,
cum tepido veſtrum vere redibit opus.
Ruſticus emeritum palo ſuſpendit aratrum,
omne reformidat frigore vulnus humus.
Villice da requiem terrae, ſemente peracta,
da requiem terram qui coluere viris.

His quoque feriis in aedem Cereris atque Telluris rogatum venere (g). *Paganalia* a Seruio Tullio inſtituta, quae frequenti coetu ex omnibus pagis quotannis peragebantur; collato a ſingulis cenſus cauſſa certo numiſmatis genere. De quo Dionyſius agit Halicarnaſſenſis (h) atque Ouidius (i):

Pagus agat feſtum, pagum luſtrate coloni
& date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum Tellusque Ceresque
farre ſuo; grauidae viſceribusque ſuis.
Officium commune Ceres & Terra tuentur,
Haec praebet cauſſam frugibus, illa locum.

Statim autem ea Sementiuis ſubiungit Ouidius: *Compitalia* per praetorem ita concipi ſolebant (k). DIE. NONI. POPOLO. ROMANO. QVIRITIBVS. COMPITALIA. ERVNT. QVANDO. CONCEPTA. FOVERINT. Sua aetate in III Kl. Ianuarias incidiſſe Compitalia ſcribit Cicero (l): alio vero loco (m) IV. Nonas Ianuarii compitalitium fuiſſe diem ait: Dionyſius (n) paucis poſt Saturnalia diebus; ex quibus ſatis poteſt concludi, ferias fuiſſe non ſtatas, ſed poſt Saturnalia concipi ſolitas.

Impe-

(g) Varro *de Re Ruſt. lib. I c. II.* (h) *lib. IV p. m. 220.* (i) *I Faſt. v. 671.* (k) Macrobius *Saturn. I. c. V.* (l) *in Piſonem c. IV.* (m) *lib. VII ad Att. ep. VII.* (n) *lib. IV p. m. 219.*

Imperatiuæ seu indictiuæ feriæ erant, quæ a magistratu imperabantur, vel indicebantur: quo referebantur supplicationes ob res prospere gestas vel ob natales principum, qui vel lucis auspicia vel ortus imperii protulerunt, ceu lex septima Codicis de feriis loquitur. Ita si terram mouisse sensissent, ferias eius rei caussa edicto imperabant: sed dei nomen vti alias solebat, cui seruari ferias oporteret, statuere & edicere quiescebant, ne alium pro alio nominando, falsa religione populum adligarent (o). In statu monarchico cum non amplius vti antea, a magistratibus edicerentur, dictæ feriæ imperiales (p). *Nundinæ* adhuc restant, quæ feriæ erant paganorum, nono quoque die celebratæ, quibus agrestis plebs in vrbem conueniebat, venalia permutabat, iure inter se agebat ac suffragia ferebat de negotiis publicis (q). Hinc Cicero nundinarum vocat πανήγυριν (r). Rutilius apud Macrobium (s) eas institutas scribit, vt octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die, intermisso rure, ad mercatum legesque accipiendas Romam venirent: & vt scita atque consulta frequentiore populo referrerentur, quæ trinundino die proposita a singulis atque vniuersis facile noscebantur. Originem ad Romulum refert Halicarnassensis (t), dum de eo ἐννάτην ὁρίζων ἡμέραν ταῖς ἀγοραῖς: alii tamen Seruio Tullio adscribunt (u). Iouis autem erant feriæ, siquidem flaminica omnibus nundinis in regia Ioui arietem solebat immolare (x). Solæ tamen erant feriæ sine die festo (y). Lauabantur iis toti (z). cum

(o) Gellius *II c. XXVIII.* (p) *l. IV C. de feriis.* (q) Halicarn. *lib. VII p. m. 463.* Macrobius *saturn. I c. XVI.* (r) *I ad Atticum ep. XIV.* (s) *c. l.* (t) *lib. II p. m. 28.* (u) Macrobius *c. l.* (x) *c. l.* (y) Festus *voce feriæ.* (z) Seneca *ep. LXXXVI.*

cum alias brachia tantum & crura quotidie lauarent. Hisce vrbem reuisebant, inquit Plinius (a), ideo comitia nundinis habere non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Illæ si in Kalendas Ianuarii vel Nonas quascunque inciderent, infaustum habebatur (b). Exin Augusti tempore præter consuetudinem dies intercalatus (c): immo & sequenti tempore ob impedimentum quodpiam, vel sacrificium publicum in alium dilatæ (d). Comitia quidem iis haberi poterant, fasti autem ex lege Hortensia erant dies, quibus rusticorum lites componerentur (e). Quare cum nono quoque die celebrabantur, Kalendaria Romana secundum octo istas litteras A B C D E F G H reperimus distributa; quia Romani suas nundinas, vti Christiani hebdomadas numerabant. Hebdomadales dein sub Christianis Imperatoribus factas ex inscriptione antiqua sub Constantino M probat Puteanus (f). Loca autem & vrbes, quæ ius olim nundinarum habuere, ex frustro quodam Kalendarii veteris adducit Gruterus (g). Nundinarum enim ius olim a Senatu erat impetrandum (h), ita vt ipse Claudius hoc a Senatu peteret (i). Cessit dein cum aliis ad Principem (k). Epulæ quoque hisce solennes erant, nundinariæ dictæ (l). Tertias quasque nundinas vocabant trinundinum, Græci τὴν τρίτην ἀγορὰν, quibus leges promulgare (m), scita & consulta referre (n), magistratum petere (o), iudicia exercere (p),

(a) *XVIII c. III.* (b) *lib. XL. p. m. 142.* (c) Dio *lib. XLVIII p. m. 347.* (d) Dio. *lib. LX p. m. 681.* (e) Macrobius *c. l.* (f) *de nundinis c. XXVI.* (g) *p. CXXXVI.* (h) Plinius *lib. V ep. IV.* (i) Suetonius *Claudio cap. XII.* (k) *lege I π. de nundinis.* (l) *lege LXIX π. pro socio.* (m) Cicero *pro domo c. XVI.* (n) Dionysius Halic. *lib. XI p. m. 698.* (o) Macrobius *c. l.*

re (p), pœnas irrogare (q), debitoribus ſoluendi moram concedere ſolenne erat (r). Itaque nec lex iure lata, nec magiſtratus legitimus cenſebatur, niſi quæ trinundino ante promulgata (ſ).

SACRA PRIVATA

Erant etiam quædam familiarum ſacra propria, a quibuslibet familiis ex vſu domeſticæ celebritatis obſeruata, vti ait Macrobius (t). Gallus Aelius quidem apud Feſtum (u), ſacrum non eſſe dicit, quod priuati ſuæ religionis cauſſa deo faciant, at ſi quæ ſacra priuata ſuſcepta ſint, quæ ex inſtituto pontificum, ſtato die, aut certo loco facienda, ea ſacra adpellari, tanquam ſacrificium. Dicebantur iſta ſacra gentilitia anniuerſaria (x), atque vnius gentis erant. Tale in gente Fabia ſacrificium erat ſtatum in Quirinali quotannis peragendum, (y) quod C. Fabius Dorſus ſtato die per medias Gallorum ſtationes, a quibus dum Roma obſeſſa, egreſſus celebrauit. Quod & alias ſolenne dicitur Fabiæ gentis in colli Quirinali (z). Sic & opinati ſunt aliqui, Fabios iſtos trecentos a Veientibus occiſos, non ex nimia virtutis ſuæ fiducia bellum popoſciſſe, ſed ad patrium ſacrificium profectos inſidiis Veientum fuiſſe interemtos (a). Simile gentis Appiæ ſolenne memoratum videmus apud Halicarnaſſenſem (b). Claudiæ, Aemiliæ, Iuliæ & Corneliæ

L l l

(p) Macrobius *II Saturn. c. XIII.* Plutarchus *Coriolano p. m. 222.* Dionyſ. Halic. *lib. VII p. m. 463.* (q) Gellius *XX c. I.* (r) Macrobius *c. l.* (ſ) Quintilianus *lib. II inſt. orat. c. IV.* (t) *Saturn. I c. XVI.* (u) *voce ſacer mons.* (x) Cicero *de aruſp. reſp. c. XV.* (y) Liuius *V c. LVI.* (z) Liuius *V c. LII.* (a) Dionyſ. Halic. *lib. IX p. m. 577.* (b) *lib. XI p. m. 696.*

neliæ festa propria memorat Macrobius (c). De Seruiliorum familia Messalæ verba adducit Plinius (d), habuisse eam trientem sacrum, cui summa cum cura magnificentiaque sacra quotannis fecerint : quem ferunt alias creuisse, alias decreuisse videri, & ex eo honorem aut diminutionem familiæ significari. Tantam autem vim hæc sacra habebant, vt & Q. Fabius Maximus Dictator, cum summæ exercitus contra Annibalem præesset, a sacerdotibus sacrorum caussa, Romam reuocaretur (e). Sextum quoque Digitium tribunum militum sacrificii caussa ex Macedonia Romam venisse narrat Liuius (f). Ex quo colligimus, caput gentis vt sacris hisce interesset, necesse fuisse. Alias sufficiebat, si tres quatuorue ad sacra pro tota gente peragenda profecti essent (g). Peragebantur autem more solenni, ab ipsis, qui ex gente ; vti de C. Fabio Dorso Liuius (h), quod sacra manibus gesserit, atque omnia solenniter peregerit. Atque hæc secundum Leges XII Tabb. perpetuo manento, cum & ius pontificium præscribat (i): *ritus familiæ patrumque seruanto.* Quare & in posteros transferri parentum nomen, sacra, memoriam, gentem ait Cicero (k). Sic & natalium fulgurumque susceptiones, item funerum atque expiationum dies inter ferias priuatas, singulorum quidem numerat Macrobius (l). *Natales* dies solenni cultu celebrabant vel deorum, vel principum atque imperatorum, vel vrbium, vel denique priuato-

(c) *Saturn. I c. XVI.* (d) *XXXIV c. XIII.* (e) Plutarchus *Fabio p. m. 118.* (f) *XLIII c. XI.* (g) Halic. *lib. IX p. m. 578.* (h) *V c. XLVI.* (i) Cicero *II de LI c. VIII.* (k) *de harusp. resp. c. XXVII.* (l) *Saturn. I c. XVI.*

uatorum. Diis quidem suos fuisse natales certum, de quo & in superioribus dictum, & confirmat Minutius Felix (m). Vrbs quælibet suos natales celebrabat: vti Romæ natalem sæpius deprædicat Cicero, qui in Palilia vti diximus, incidebat. Quare & natalitii dicuntur dies vrbium maximarum, Romæ & Constantinopolis (n). Principum natales fuisse celebratos sæpius reperimus: vt Augusti (o), Tiberii, aliorumque. Magnorum sæpe virorum in atrio suo habebant imagines, & natalitia celebrabant (p), vti & Horatius (q) de Mecænatis natali:

iure solennis mihi, sanctiorque
pene natali proprio, quod ex hac
luce Mecænas meus affluentes
ordinat annos.

& Plinius iunior (r) Silium poëtam ait Virgilii natalem religiosius quam suam colere consueuisse. Priuatis quoque natales proprios celebrare maxime solenne erat. Sacrificabant autem illo die quotannis genio (s), cui thure meroque faciebant: fœminæ vero Iunoni, vti sub diis supra dictum. Cœnam item celebrandæ lucis annuæ caussa dabant amicis atque magistris (t). De quo Plautus (u):

mihi hodie natalis dies est, decet eum omnes vos concelebrare,
pernam, callum, glandium sumen, facito in aqua iaciant. satin audis ?

(m) *Octauio cap. VII & XXI.* (n) *l. II C de feriis.* (o) Suetonius *Aug. c. LVII Tiberio c. XXVI.* (p) Seneca *ep. LXIV.* (q) *lib. IV ode XI.* (r) *lib. III ep. VII.* (s) Censorinus *de die natali c. III.* (t) Gellius *XIX c. IX.* (u) *Pseudolo actu I sc. II v. 32.*

magnifice volo enim summos viros accipere.

& Martialis (x):

sexcenti cœnant a te Iustine vocati,
lucis ad officium quæ tibi prima fuit.

Liberalius quoque solito indulgebant vino (y). Nonnunquam ad tale conuiuium senatorii atque equestris ordinis homines inuitabant, de quo Martialis (z):

Natali, Diodore, tuo conuiua senatus
accubat & rarus non adhibetur eques.

quod Cicero dixit natalitia dare (a). Sæpe exhibebant conuiuia publica, quibus dabant crustula panis bene cocti, mulsum, sportulas seu stipem pecuniariam, oleum & epulas populo, quo spectat inscriptio Spoletana (b).

. . . . TRIB. MIL LEG. XV. APOLLINARIS ET LEG. V MACEDONIC. HIC. LEGAVIT. TESTAMENTO. MVNICIP. HS LXV . . . . VT EX REDITV. EIVS. SVMMAE. QVOD ANNIS. VIII. IDVS NOVEMB NATALE. SVO. MVNICIP. EPVLVM ET CRVST. ET. MVLSVM. DARETVR

& alia Reatina (c):

HIC. ARCAE. AVGVSTALIVM. SE VIVO. HS. SE VIVO. DEDIT XX VT. EX REDITV. EIVS. SVMMAE DIE. NATALI. SVO. IIII KAL. FEBRV. PRAESENTES. VESCERENTVR. ET. OB DEDICATIONEM. STATVAE. DECVRIONIBVS ET. SEVIRIS. ET. IVVENIBVS. SPORTVLAS. ET. POPVLO. EPVLVM ET OLEVM. EADEM. DIE. DEDIT

Ad-

(x) *II ep. LXVI.* (y) Seneca *M de ira c. XXXIII.* (z) *X ep. XXVII.* (a) *Philipp. II c. VI.* (b) Gruterus *p. DLXXI n. 1.* (c) *p. CCCCXIV n. 2.*

Adpellabantur hæc alias, diuisiones (d). Amici autem præter hæc non prosperrima solum adprecabantur (e), sed & mittebant munera. De quo Martialis (f):

Natali mihi, Quinte, tuo dare parua volebam
munera: tu probibes, imperiosus homo es.

& leno apud Plautum (g):

facite hodie, vt mihi munera multa huc ab amatoribus conueniant.
Nam nisi penus annuus hodie conuenit, cras prostituam vos.
Natalem scitis mihi diem esse hunc.

& epidico: (h)

non meministi, me auream ad te afferre natali die?
lunulam atque anellum aureolum in digitum?

quæ adpellabant munera natalitia (i). Inter hæc autem mittebantur quoque aues, quo facit illud Martialis (k):

luce propinquorum, qua plurima mittitur ales
dum Stella turdos, dum tibi Flacce paro.

Eadem quoque sacra pulte fritilla confici dicit Plinius (l). Ipsi autem homines adaugeri sibi annos deos precabantur, de quo Martialis (m):

natales mihi Martiæ Kalendæ,
lux formosior omnibus Kalendis,
qua mittunt mihi munus & puellæ
quinquagesima liba, septimamque

(d) *l. XXIII π. de legatis ann.* (e) Plinius *X ep. LXXXIX.* Symmachus *lib. VI ep. LXXIX. LXXX. LXXXI.* (f) *lib. IX ep. LXV.* (g) *Pseudolo act. I sc. II v. 44.* (h) *actu V sc. I v. 33.* (i) Symmachus *VI ep. XLVIII.* Censorinus *de die natali c. I.* Plinius *IV ep. IX.* (k) *lib. IX. ep. LVI.* (l) *XVIII c. VIII.* (m) *X ep. XXIV.*

vestris addimus hanc focis acerram.
His vos, si tamen expedit roganti,
annos addite ter precor nouenos.
vt nondum nimia piger senecta,
sed vita tribus areis peractis
lucos Elysiæ petam puellæ :
post hæc tempora nec diem rogabo.

Vota ergo natalium optime exprimit hoc epigramma, quo quinquagesima liba se genio offerre dicit Martialis, cum plene transegisset annos quadraginta nouem. Cum vero septimam acerram se addidisse ait, se septies septenos annos emensum esse intelligit, cum annum quadragesimum nonum, primum κλιμακτῆρα prodidissent veteres (n) : qui hebdomadibus, seu de septenis in septenos annos humanam vitam distinguebant. Hisce vero quos iam transegerat, ter nouenos addi cupit, atque dum tribus areis peractis, nec diem se rogare velle addit. Per verba autem *vita tribus areis peractis* poëta intelligit tria vitæ curricula, vnum quodque annorum viginti quinque, quod cum prioribus conuenit, vbi quinquaginta annis ter nouenos addi cupit; cum ab anno octuagesimo nec postulari debere, nec posse ab diis impetrari maiorem ætatem innuat Censorinus.

(n) Censorinus *de die natali c. XIV.* (o) *c. l.*

CAPVT

* * * * * * * * * * * * * * *

CAPVT DECIMVM

De

SACRIFICIIS ROMANORVM.

Nter eos, qui sacrificiorum Romanorum materiam scriptis suis illustrarunt, primus inter veteres occurrit ATEIVS CAPITO, cuius *de sacrificiorum iure* libros laudat Macrobius (p). P. NIGIDII FIGVLI *de extis* librum laudat Gellius (q): vtrique tamen inter deperditos. Inter recentiores extat IOANNES GVILIELMVS STVCKIVS, Tigurinus, qui tamen non horum solum, sed & sacrorum sacrificiorumque gentilium omnium descriptionem dedit *Tiguri* editam *1598 f.* & iterata vice *Lugduni Batauorum 1695 f.* eam tamen nec perfectam, nec satis ordinatam, licet multa alias proponat haut proletaria. Collectanea sunt, quae iuuenis adhuc *de sacrificiis veterum* consarcinauit IOANNES SAVBERTVS *f*, & *Ienae* edidit *1659. 8* quibus & multa immiscet aliena. Melius suum digessit *de sacrificiis* tractatum, & ad Romana tantum restrinxit PAVLVS MERVLA, qui post ipsius mortem cum eiusdem aliis prodiit *Lugduni Batauorum 1681. 4* GVILIELMI OVTRAMI *de sacrificiis* libri duo *Amstelodami 1688* editi *8*. ad Iudaeos potius spectant quam Romanos. Singularem demum tractationem *de sacrificiis* tractatui suo de religione adnexit GVILIELMVS CHOVLIVS, e veterum monumentis non male illustratam.

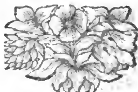
Maxi-

(p) *Saturn. III c. X.* (q) *XVI c. VI.*

vestris addimus hanc focis acerram.
Eia vos, si tamen expedit roganti,
annos addite ter precor nouenos.
vt nondum nimia piger senecta,
sed vitæ tribus areis peractis
lucos Elysiæ petam puellæ:
post hæc tempora nec diem rogabo.

Vota ergo natalium optime exprimit hoc epigramma, quo quinquagesima liba se genio offerre dicit Martialis, cum plene transegisset annos quadraginta nouem. Cum vero septimam acerram se addidisse ait, se septies septenos annos emensum esse intelligit, cum annum quadragesimum nonum, primum κλιμακτῆρα prodidissent veteres (n): qui hebdomadibus, seu de septenis in septenos annos humanam vitam distinguebant. Hisce vero quos iam transegerat, ter nouenos addi cupit, atque dum tribus areis peractis, nec diem se rogare velle addit. Per verba autem *vitæ tribus areis peractis* poëta intelligit tria vitæ curricula, vnum quodque annorum viginti quinque, quod cum prioribus conuenit, vbi quinquaginta annis ter nouenos addi cupit; cum ab anno octuagesimo nec postulari debere, nec posse ab diis impetrari maiorem ætatem innuat Censorinus.

(n) Censorinus *de die natali c. XIV.* (o) *c. l.*

CAPVT

* * * * * * * * * * * * * * *

CAPVT DECIMVM

De

SACRIFICIIS ROMANORVM.

Nter eos, qui sacrificiorum Romanorum materiam scriptis suis illustrarunt, primus inter veteres occurrit ATEIVS CAPITO, cuius *de sacrificiorum iure* libros laudat Macrobius (p). P. NIGIDII FIGVLI *de extis* librum laudat Gellius (q): vtrique tamen inter deperditos. Inter recentiores extat IOANNES GVILIELMVS STVCKIVS, Tigurinus, qui tamen non horum solum, sed & sacrorum sacrificiorumque gentilium omnium descriptionem dedit *Tiguri* editam *1598 f.* & iterata vice *Lugduni Batauorum 1695 f.* eam tamen nec perfectam, nec satis ordinatam, licet multa alias proponat haut proletaria. Collectanea sunt, quae iuuenis adhuc *de sacrificiis veterum* consarcinauit IOANNES SAVBERTVS *f*, & *Ienae* edidit *1659. 8* quibus & multa immiscet aliena. Melius suum digessit *de sacrificiis* tractatum, & ad Romana tantum restrinxit PAVLVS MERVLA, qui post ipsius mortem cum eiusdem aliis prodiit *Lugduni Batauorum 1681. 4* GVILIELMI OVTRAMI *de sacrificiis* libri duo *Amstelodami 1688* editi *8*. ad Iudaeos potius spectant quam Romanos. Singularem demum tractationem *de sacrificiis* tractatui suo de religione adnexit GVILIELMVS CHOVLIVS, e veterum monumentis non male illustratam.

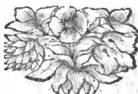
Maxi-

(p) *Saturn. III c. X.* (q) *XVI c. VI.*

vestris addimus hanc focis acerram.
His vos, si tamen expedit roganti,
annos addite ter precor nouenos.
vt nondum nimia piger senecta,
sed vitæ tribus areis peractis
lucos Elysiæ petam puellæ :
post hæc tempora nec diem rogabo.

Vota ergo natalium optime exprimit hoc epigramma, quo quinquagesima liba se genio offerre dicit Martialis, cum plene transegisset annos quadraginta nouem. Cum vero septimam acerram se addidisse ait, se septies septenos annos emensum esse intelligit, cum annum quadragesimum nonum, primum κλιμακτῆρα prodidissent veteres (n) : qui hebdomadibus, seu de septenis in septenos annos humanam vitam distinguebant. Hisce vero quos iam transegerat, ter nouenos addi cupit, atque dum tribus areis peractis, nec diem se rogare velle addit. Per verba autem *vitæ tribus areis peractis* poëta intelligit tria vitæ curricula, vnum quodque annorum viginti quinque, quod cum prioribus conuenit, vbi quinquaginta annis ter nouenos addi cupit; cum ab anno octuagesimo nec postulari debere, nec posse ab diis impetrari maiorem ætatem innuat Censorinus.

(n) Censorinus *de die natali c. XIV.* (o) *c. l.*

CAPVT

* * * * * * * * * * * * * * *

CAPVT DECIMVM

DE

SACRIFICIIS ROMANORVM.

Nter eos, qui sacrificiorum Romanorum materiam scriptis suis illustrarunt, primus inter veteres occurrit ATEIVS CAPITO, cuius *de sacrificiorum iure* libros laudat Macrobius (p). P. NIGIDII FIGVLI *de extis* librum laudat Gellius (q): vtrique tamen inter deperditos. Inter recentiores extat IOANNES GVILIELMVS STVCKIVS, Tigurinus, qui tamen non horum solum, sed & sacrorum sacrificiorumque gentilium omnium descriptionem dedit *Tiguri* editam *1598 f.* & iterata vice *Lugduni Batauorum 1695 f.* eam tamen nec perfectam, nec satis ordinatam, licet multa alias proponat haut proletaria. Collectanea sunt, quae iuuenis adhuc *de sacrificiis veterum* consarcinauit IOANNES SAVBERTVS *f*, & *Ienae* edidit *1659. 8* quibus & multa immiscet aliena. Melius suum digessit *de sacrificiis* tractatum, & ad Romana tantum restrinxit PAVLVS MERVLA, qui post ipsius mortem cum eiusdem aliis prodiit *Lugduni Batauorum 1681. 4* GVILIELMI OVTRAMI *de sacrificiis* libri duo *Amstelodami 1688* editi *8.* ad Iudaeos potius spectant quam Romanos. Singularem demum tractationem *de sacrificiis* tractatui suo de religione adnexit GVILIELMVS CHOVLIVS, e veterum monumentis non male illustratam.

Maxi-

(p) *Saturn. III c. X.* (q) *XVI c. VI.*

Maxima Romanis religio posita in sacrificiis, licet ex iis quidam veriora adgnouerint. Seneca quidem de Deo sic loquitur (r) : *Colitur*, ait, *non taurorum opimis corporibus contrucidatis, nec auro argentoque suspenso, nec in thesauro stipe infusa, sed pia & recta voluntate.* Sacrificia autem Romanorum erant vel *domestica*, vel *peregrina* : illa Romanis propria, hæc vero ab aliis gentibus petita. Domestica vel *manifesta* erant, quæ constabant propalam ; vel *seclusa*, Romanis ea dicta secundum Festum, quæ Græcis dicebantur mysteria, Ciceroni (s) dicta initia. Qualia Cereris erant & bonæ deæ. Ex manifestis alia erant *quotidiana* & communia, quæ in honorem deorum quorumlibet a sacerdotibus publicis, priuatæ etiam necessitatis caussa fiebant ; alia erant *stata*, quæ certis & statis diebus agebantur, vti explicat Festus ; eademque solennia quoque sacra vocat, & *solennes aras* Virgilius (t). Stata autem hæc vel publica erant, vel priuata. *Publica* sacra Festus definit, quod sint, quæ publico sumtu pro populo fiant, quæque pro montibus, pagis, curiis, sacellis: quæ & Labeoni apud eundem dicuntur sacra popularia. *Priuata* vero sacra erant, quæ pro singulis hominibus, familiis, gentibus fiebant secundum Festum ; quæ & sacra familiaria & *gentilitia* alias dicta, quibus non dies magis stati, quam loca, quibus fiebant, vti exemplum in gente Fabia adducit Liuius (u) ; & Milonis stata sacrificia adlegat Cicero (x). Virgilio dicta *sacra annua* (y). *Non stata* sacrificia erant, quorum celebritati certi dies non erant dica-

(r) *ep. CXV.* (s) *II de LI c. XIV.* (t) *II Aen. v. 202.* (u) *lib. V c. XLVI.* (x) *pro Milone c. XVII.* (y) *VIII Aeneidos v. 173.*

dicati. *Collatiuum* sacrificium dicebatur, quod ex collatione offertur; seu quod sumtu priuatorum, a priuatis quibusdam collato fiebat. *Piacularia* sacra (z) dicebantur, quæ ad placandos expiandosque deos instituebantur, si quid prætermissum atque commissum (a); vt ludi minus diligenter facti, & similia (b). Offerebantur autem in sacrificiis hostiæ atque victimæ, quas distinctas quidam volunt, scriptores tamen antiqui maxime confundunt. Isidorus quidem (c) hostias, veteribus dictas putat eas, quæ fierent antequam ad hostem pergerent; victimas vero sacrificia, quæ post victoriam, deuictis hostibus, immolabantur. Quod confirmat Ouidius, dum canit (d):

victima quæ cecidit dextra victrice vocatur,
hostibus a victis hostia nomen habet.

Festus hostiam putat sacrificium, quod laribus immolabatur, eo quod hostes ab illis arceri putabant, inde quoque ipsos lares Hostilios dictos. Alii apud eundem ab hostire hostias dictas putant, quod veteribus idem ac ferire. Idem Isidorus quoque auctor est (e), maiora sacrificia fuisse victimas quam hostias. Hostiarum autem duo inprimis fuisse genera docet Trebatius primo de religione apud Macrobium (f). Alterum, in quo voluntas dei per exta inquirebatur, alterum, quo sola anima Deo sacrabatur, vnde eas *animales* hostias vocabant haruspices, reliquas *consultatorias*. In offerendis vero hostiis certa seruabatur differentia, ita vt aliis diis maioribus, aliis lactentibus,

Mmm (g), a-

(z) Liuius I c. XXVI. XXXI c. XII. (a) Arnobius *lib. IV p. m. 148.* (b) Cicero *pro harusp. resp. c. X.* (c) *VI Origg. c. XVIII.* (d) *I Fast. v. 335.* (e) *c. l.* (f) *Saturn. III c. V.* Virgilius *V Aen. v. 283.*

(g) aliis maribus, aliis fœminis hoſtiis immolarent (h). Ridet hoc maxime Arnobius (i), vbi ait: *Quæ cauſſa, quæ ratio eſt, vt cum dii immortales ſint vnius ſententiæ, vel vnius debeant eſſe naturæ, generis & qualitatis vnius, non omnibus omnes hoſtiis, ſed quibusdam quidam ſacrorum mulceantur legibus. Quæ eſt enim cauſſa, vt ille tauris deus, hœdis alius honoretur, aut ouibus, hic lactentibus porculis, alter intonſis agnis, hic virginibus buculis; capris ille cornutis, hic ſterilibus vacculis, at ille ingentibus ſcrofis, hic albentibus, ille atris, alter fœminei generis, alter vero animantibus maſculinis.* Ita Macrobius (k) ex Ateio Capitone innuit *Ioui tauro, verre, ariete immolari non licere, taurum enim non niſi Apollini, Neptuno & Marti immolari.* Si quis autem tale quid commiſerit, & hoſtiam contrariam immolauerit, piaculum dare neceſſe habebat. Erant ergo hoſtiæ immolares equus, aſinus, bos, taurus, iuuencus, vacca, vitulus, ouis, agnus, aries, hœdus, veruex, caper, capra, verres, porca, canis: inter quas ouis ob animam placidiorem maxima dicebatur ſecundum Feſtum. Antiquiſſimi quidem Latii populi Saturnum etiam placarunt ſanguine humano, teſte Macrobio (l); abhorruere tamen Romani. Hinc bello Punico ſecundo extraordinaria ſacrificia facta, inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro boario ſub terra viui demiſſi ſunt in locum ſaxo conſeptum, ibi ante hoſtiis humanis, minime Romano ſacro, imbutum ſcribit Liuius (m). Tale vero ſacrum extraordinarium non fiebat, niſi vel Sibyllæ, vel alio oraculo ediceretur, vti illo loco factum

(g) Liuius *XXXVII c. III.* (h) *II de LI c. XII.* (i) *lib. VII p. m. 224.* (k) *ſat. III c. X.* (l) *Saturn. I c. VII.* (m) *lib. XXII c. LVII.*

ctum videmus. Quare cum Cæsaris iussu a pontificibus & Salio duo viri in campo Martio immolarentur, caussam se eius nescire ait Dio Cassius, cum neque Sibylla hoc præcepisset, neque aliud in hanc sententiam oraculum extaret (n). Et Cicero inter alia grauissima Vatinio obiicit inaudita ac nefaria sacra, quæ susceperit cum inferorum animas elicere & puerorum extis deos manes placare fuerit solitus (o). Et licet Iouem Latiarem sanguine cultum christiani velint, inter quos Lactantius (p) & Minutius Felix (q), aliud tamen vel ex adlegato Liuii loco, vel ex Halicarnassensi (r), feriis latinis communem fuisse victimam taurum, scribente, probari potest. Nisi sequiori ætate Latiarem Iouem sanguine humano placatum dicamus, quo nos fere ducit Minutius cum ait (ſ): *hodieque ab ipsis Latialis Iupiter homicidio colitur.* Iste cultus autem constabat non in sacrificio, vti plerique auctoritate patrum ducti putant, maxime verbis Eusebii, (t) qui κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν τῇ τοῦ λατιαρίου Διὸς ἑορτῇ σφαζόμενον ἄνθρωπον *in vrbe magna festo Iouis Latiarii mactatum hominem* ait; sed in ludis gladiatoriis, vti ex Tertulliano (u) discimus: *Ecce* inquit, *in illa vrbe religiosissima Aeneadarum est Iupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine; sed bestiarii [inquitis] opinor, hoc minus quam hominis. an hoc turpius, quod mali hominis? at certe de homicidio funditur.* Quare & Prudentius: *funditur humanus Latiari in munere sanguis.* Iustus Ry-

 ckius

(n) *lib. LIII p. m. 226.* (o) *in Vatin. c. VI.* (p) *l. I c. XXI.* (q) *Octauio c. XXI & c. XXX.* (r) *lib. IV p. m. 250.* (ſ) *c. XXX.* (t) *lib. IV de preparat. euang. p. m. 156.* (u) *apologetico c. IX.*

ckius (x) quidem satis ingeniose diuersum Iouem Latiarium vel Latiarem putat a Latiali, quod huius honori feriæ factæ in monte Albano latinæ; iste vero in vrbe Roma sanguine humano fuerit cultus. Inductus verbis Plinii (y), qui Caruilianum Iouem tantæ amplitudinis fuisse ait, vt conspiciatur a Latiario Ioue. Sed licet Latiari Ioui statuam in vrbe Roma positam non negemus, cum & Varro collem Quirinalem aliqua sui parte Latiarem dictum tradat, ille ipse tamen fuit, qui in monte Albano alias cultus, cum hic Græcis communi nomine λαπιάριος dicatur, vti videmus ex Halicarnassensi (z). Perstat ita, humani sanguinis sacrificium minime esse Romanum. Sexus quoque diuersitas obseruabatur, ita vt deos mares placarent hostiis maribus, vti ex inscriptionibus fratrum arualium (a) videmus, quæ Ioui marem, Iunoni & Mineruæ vaccam, Genio taurum immolari iubent. Quare Macrobius (b) dum Apollini capris duabus albis sacrum factum dicit, Græco id ritu factum addit. Sic dicebant porcum fœminam, agnum marem vel fœminam; vti Cicero porco fœmina hæredem piaculum pati dixit (c); quod & pluribus deducit Gutherius (d). Singulis quoque diis sua propria animalia; quibusdam certæ naturæ (e). Sus prægnans propria magnæ matris; telluri scropha ingens fœta; Mineruæ virgini vitula virgo, nullis vnquam stimulis, nullis operis exercitata, iniugis hostia; Maiæ sus prægnans cædebatur. Ipsæ vero hostiæ inter se varie differebant.

(x) *de capitolio Rom. c. XXV.* (y) *XXXIV c. VII.* (z) *c. l.* (a) Gruterus *p. CXVIII.* (b) *Saturn. I c. XVII.* (c) *II de LI c. XXII.* (d) *IV de V I. P. c. XVIII.* (e) Seruius *ad Virgilii II Georg. v. 180. saturn. I c. XII.*

bant. *Pura* quidem hostiæ tales dicebantur, quæ ad sacrificium aptæ. Docet id nos Varro (f), vbi de porcis agit; *qui a partu* inquit, *decimo die habentur puri, ab eo adpellantur ab antiquis sacres, quod tum ad sacrificium idonei dicuntur primum.* Sacrem porcum vero Verrius apud Festum adpellat, qui a partu statim purus. Plinius (g) suis fœtum sacrificio, die quinto purum esse scribit, pecoris octauo, bouis tricesimo; ruminales autem hostias ex Coruncanii sententia, donec bidentes fuerint, puras esse negat. Sic & catulos lactantes etiam puros existimatos placandis numinibus scribit (h). Agnum vero ideo ex græco sic adpellatum ait Festus, quod sit hostia pura & immolationi apta. In emendis ad sacrificia hostiis, singulare quid erat, vt cum aliis in pecore vendito de eiusdem sanitate spondere tenerentur; lanii, qui Manilii actiones sequebantur, & ad cultum atque altaria bouem vendebant, hostiæ sanitatem non solebant spondere (i). Manilia enim quæ de venalibus statuit (k), hoc ita decidebat. Et hoc quidem in priuatis obueniebat sacrificiis. Publica publico fiebant sumtu, de quo edicebant pontifices (l). Docet illud Liuius (m), vbi de Prusia: *munera ei iussa dari, & vt victimæ aliaque quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ seu Præneste immolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis præberentur.* Et Halicarnassensis (n) sacra quæ per Sabinorum incursionem interrupta fuerant, duplo maiori quam antea sumtu ex Scto instaurata fuisse ait.

(f) *II de re rust. c. IV.* (g) *VIII c. LI.* (h) *XXIX c. IV.* (i) Cato *de R. R. c. V.* (k) Cicero *I de orat. c. LVIII.* (l) Liuius *I c. XX.* (m) *lib. XLV exeunte.* (n) *lib. VI p. m. 360.*

ait. Et quidem ex argento plerumque mulctatitio. Institutum enim antiquitus, ait Sinnius Capito apud Festum (o), vt dum ciuis necaretur, patrimonium quoque eius fieret sacrum deo. Clare id innuit Halicarnassensis (p), qui damnatorum bona *κτήματα ἱερὰ* vocat, *ἐξ ὧν αἱ θυσίαι τοῖς θεοῖς ἐγίνοντο possessiones sacras, de quibus victimæ fiant diis.* Pecunia enim noxiorum in thesauros relata (q). Declarat illud Festus (r), qui sacramentum definit, quod sit æs, quod pœnæ nomine penditur, siue eo quis interrogatur, siue contenditur: sacramenti autem nomine cur æs illud dici cœptum, hanc addit rationem, quod & propter ærarii inopiam, & sacrorum publicorum multitudinem illud in rebus diuinis consumebatur. Nerua vero imperator multa sacrificia sustulit, quo parceretur sumtibus (ſ). Aurelianus sumtus sacrificii solennis, datis ad præfectum ærarii litteris, decerni iussit (t). Nonnunquam & certorum sacrificiorum sumtus priuati præbebant, qui magnam munificentiæ laudem inde adepti. Quod lapis priscus docet, qui inter alia sic habet (u): QVAM IMPENSAM C. CASCELLIO. LABEONI. IN. PERPET. POLLICENTI. GRATIAE. AGANTVR. MVNIFICENTIAE. EIVS. Ipsæ autem hostiæ inter se diuersæ erant. *Bidentes* bimas seu biennes notabant, nec de ouibus solum dicebantur, sed de omnibus bestiis bimis (x). *Pecora opima* vt tauri(y), [illegible]

(o) *voce supplicia.* (p) *lib. III p. m. 170.* (q) Liuius *XXXI c. XIII.* (r) *voce sacramentum.* (ſ) Xiphilinus *lib. LXVIII p. m. 770.* (t) Vopiscus *Aureliano c. XX.* (u) Gruterus *p. CCXXVIII n. 8.* (x) Macrobius *VI Saturn. c. IX.* Gellius *XVI c. VI.*

ri (y), boues opimi (z), pinguia erant, & grata maxime habebantur diis. Quo facit inscriptio apud Gruterum (a): MAGNAS OPIMAS IMMOLARVNT. *Præcidaneæ* hostiæ Gellio (b) dictæ, quæ ante sacrificia solennia pridie cædebantur. Hinc præcidanea agna Festo dicta, quæ ante alias cædebatur & præcidaneam porcam immolare solebant, antequam nouam frugem inciderent (c). Hisce oppositæ *succidaneæ*, quæ si primis hostiis litatum non erat, post easdem ductæ cædebantur; & quasi prioribus iam cæsis, luendi piaculi gratia subdebantur (d). Ita de Cæsare Suetonius, quod pluribus hostiis cæsis litare non potuerit (e). Quod & augere hostias dicebatur (f), & procurare (g). Iniugæ Macrobio (h) sunt, quæ nullum iugum passæ: quales boues iniuges Mineruæ sacrificari solitos scribit Fulgentius Planciades (i). Virgilius dixit *intacta ceruice iuuencas* (k) & alio loco (l):

nunc grege de intacto septem mactare iuuencos
præstiterit, totidem lecta de more bidentes.

& Seneca Thyeste (m) requirit

aris candidum tergo bouem
curuoque nunquam collum
depressum iugo

Maio-

(y) Cicero *II de diuin. c. XVI.* (z) Varro *de Re Rust. lib. II c. I.* (a) *p. CXXIV.* (b) *IV c. VI.* (c) Cato *de Re Rustica c. CXXXIV.* (d) Gellius *IV c. VI.* (e) *cap. LXXXI.* (f) Suetonius *Aug. c. XCVI.* (g) Capitolinus *Pertinace c. XI.* (h) *Saturn. III c. V.* (i) *de prisco sermone n. 10.* (k) *IV. Georg. v. 540.* (l) *VI. Aen. v. 38.* (m) *v. 499.*

Maiorum hostiarum sacrificia ex decreto senatus sæpius facta, quales erant perfectæ, quæ opponebantur lactentibus, vti videmus ex Cicerone (n). Lactentium enim certis diis atque necessitatibus vsus (o). *Ruminales* hostiæ Plinio (p) dictæ fuisse videntur sexus fœminei, eædem ac mammatæ, cum mamma veteribus dicta rumen (q). *Piaculares* hostiæ, quæ piaculi luendi gratia cædebantur (r). Quas quidem cum succidaneis easdem facit Gutherius (s) ex Plauti loco in Epidico (t).

men, piacularem fieri ob stultitiam tuam,
vt meum tergum stultitiæ tuæ subdas succidaneum?

sed ea erat differentia, vt omnes succidaneæ essent piaculares, non autem omnes piaculares succidaneæ. *Ambarvales* hostiæ secundum Festum & Macrobium (u) erant, quæ ambarualiorum festo circum arua ducebantur, de quibus Virgilius (x):

terque nouas circum felix eat hostia fruges.

Alias adhuc hostiarum differentias notat Festus, vtpote *prodigas* dicit, quæ consumuntur; *cauiares*, quod cauiæ pars hostiæ cauda tenus diceretur, & ponebatur in sacrificio, pro collegio pontificum quinto quoque anno. *Harwigam* dicebant hostiam, cuius adhærentia inspiciebantur exta: *Optatam*, quam ædilis tribunitius, constitutis hostiis optat seu eligit, quam immolari velit, *medialem* atram, quam meridie immolabant. *Aurigem* hostiam Varro (y) ex

(n) *II de LL c. XII.* Liuius *XXVII c. IV & XXIII.* (o) Cicero *c. l.* Liuius *XXXVII c. III.* (p) *lib. VIII c. LI.* (q) *lib. XV c. XX.* (r) Plinius *Panegyr. c. XXXIV.* (s) *de VI P. IV c. XX.* (t) *actu I sc. II v. 36.* (u) *Saturn. III c. V.* (x) *Georg. I v. 345.* (y) *lib. IV de L. L. p. m. 18.*

ex libris pontificalibus dicit, quæ cornua habet. *Regia animalia* quæ fuerint, maxime disceptatur, quæ Aurelianus in epistola ad senatum apud Vopiscum (z) offert: & quidem vel regis animalia, vel pro regis salute, vel de regibus victis capta explicant. Nulla autem erant alia, quam quæ inter animalia, vti reges inter homines excellebant; qualia erant leones, aquilæ & similia, quæ ad Imperatorum sacrificia alias requirebantur (a). Quas Horatius (b) *sumtuosas hostias* vocat. *Ambegni* secundum eundem, in sacrificiis bos & veruex adpellabantur, cum ad eorum vtraque latera agni in sacrificium ducebantur: sic & oues ambegnas dicit Fulgentius (c), quasi ab vtraque parte agnos habentes. *Confeta* sus Festo est, quæ cum omni fœtu adhibebatur ad sacrificium. *Forda bos* prægnans erat, a ferendo sic adpellata, vti est apud Ouidium (d):

Forda ferens bos est, fœcundaque dicta ferendo.

Præterea antiquo more *hostia si effugisset, effugia vocabatur, quæ autem supposita fuerat, succidanea: si grauida, forda: si sterilis Taurea adpellabatur,* inquit Seruius (e). Festus vero *hordam* dicit prægnantem, & diem, quo grauidæ hostiæ immolabantur, hordicidia. Porcam *auream* atque *argenteam* Ateius Capito dicit, quæ & si numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habeant; alteram ex auro, ex argento alteram factam adhiberi sacrificio Cereris. *Idulis* vero ouis eidem dicitur, quæ omnibus idibus Ioui mactabatur. Sacerdotale quoque nomen (f) *eximii* erat, inde dici cœptum, quod in sacrificiis

Nnn opti-

(z) *c. XX.* (a) Capitolinus *Maximo & Balbino c. XI.* (b) *III ode XXIII v. 18.* (c) *de prisco sermone n. 10.* (d) *IV Fast. v. 631.* (e) *II Aen. v. 140.* (f) *Saturn. III c. V.*

Maiorum hostiarum sacrificia ex decreto senatus sæpius facta, quales erant perfectæ, quæ opponebantur lactentibus, vti videmus ex Cicerone (n). Lactentium enim certis diis atque necessitatibus vsus (o). *Ruminales* hostiæ Plinio (p) dictæ fuisse videntur sexus fœminei, eædem ac mammatæ, cum mamma veteribus dicta rumen (q). *Piaculares* hostiæ, quæ piaculi luendi gratia cædebantur (r). Quas quidem cum succidaneis easdem facit Gutherius (s) ex Plauti loco in Epidico (t),

men, piacularem fieri ob stultitiam tuam,

vt meum tergum stultitia tua subdas succidaneum?

sed ea erat differentia, vt omnes succidaneæ essent piaculares, non autem omnes piaculares succidaneæ. *Ambarvales* hostiæ secundum Festum & Macrobium (u) erant, quæ ambarualiorum festo circum arua ducebantur, de quibus Virgilius (x):

terque nouas circum felix eat hostia fruges.

Alias adhuc hostiarum differentias notat Festus, vtpote *prodigas* dicit, quæ consumuntur; *cauiares*, quod cauiæ pars hostiæ cauda tenus diceretur, & ponebatur in sacrificio, pro collegio pontificum quinto quoque anno. *Harvigam* dicebant hostiam, cuius adhærentia inspiciebantur exta: *Optatam*, quam ædilis tribunitius, constitutis hostiis optat seu eligit, quam immolari velit, *medialem* atram, quam meridie immolabant. *Aurigem* hostiam Varro (y) ex

(n) *II de L. L. c. XII.* Liuius *XXVII c. IV & XXIII.* (o) Cicero *c. l.* Liuius *XXXVII c. III.* (p) *lib. VIII c. LI.* (q) *lib. XV c. XX.* (r) Plinius *Panegyr. c. XXXIV.* (s) *de V I P. IV c. XX.* (t) *actu I sc. II v. 36.* (u) *Saturn. III c. V.* (x) *Georg. I v. 345.* (y) *lib. IV de L. L. p. m. 18.*

ex libris pontificalibus dicit, quæ cornua habet. *Regia animalia* quæ fuerint, maxime disceptatur, quæ Aurelianus in epistola ad senatum apud Vopiscum (z) offert: & quidem vel regis animalia, vel pro regis salute, vel de regibus victis capta explicant. Nulla autem erant alia, quam quæ inter animalia, vti reges inter homines excellebant; qualia erant leones, aquilæ & similia, quæ ad Imperatorum sacrificia alias requirebantur (a). Quas Horatius (b) *sumtuosas hostias* vocat. *Ambegni* secundum eundem, in sacrificiis bos & veruex adpellabantur, cum ad eorum vtraque latera agni in sacrificium ducebantur: sic & oues ambegnas dicit Fulgentius (c), quasi ab vtraque parte agnos habentes. *Confeta* sus Festo est, quæ cum omni fœtu adhibebatur ad sacrificium. *Forda bos* prægnans erat, a ferendo sic adpellata, vti est apud Ouidium (d):

Forda ferens bos est, fœcundaque dicta ferendo.

Præterea antiquo more *hostia si effugisset, effugia vocabatur, quæ autem supposita fuerat, succidanea: si grauida, forda: si sterilis Taurea adpellabatur,* inquit Seruius (e). Festus vero *hordam* dicit prægnantem, & diem, quo grauidæ hostiæ immolabantur, hordicidia. Porcam *auream* atque *argenteam* Ateius Capito dicit, quæ & si numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habeant; alteram ex auro, ex argento alteram factam adhiberi sacrificio Cereris. *Idulis* vero ouis eidem dicitur, quæ omnibus idibus Ioui mactabatur. Sacerdotale quoque nomen (f) *eximii* erat, inde dici cœptum, quod in sacrificiis

Nnn opti-

(z) *c. XX.* (a) Capitolinus *Maximo & Balbino c. XI.* (b) *III ode XXIII v. 18.* (c) *de prisco sermone n. 10.* (d) *IV Fast. v. 631.* (e) *II Aen. v. 140.* (f) *Saturn. III c. V.*

optimum pecus e grege eximebatur, vel quod primum erat natum. Eximia enim alias pecora dicebantur, quæ a grege excepta sunt, ad vsus dominorum suorum, vt vberius pascantur. Sed proprie eximii sunt porci maiores, qui ad sacrificandum excepti liberius pascuntur, inquit Donatus (g). Ita & eximii tauri dicti Virgilio (h). Boues autem ad hoc electi, egregii dicuntur & oues lectæ, vti Virgilius (i) lectas bidentes dixit. Oues autem prius manumittebant, dein nota quadam ac macula signabant. Perfectæ enim hostiæ & integræ robustæque offerendæ erant, quæ omni vitio & morbo carerent, cum neque victimam aut auem vlcerosam vsurparet quisquam rei sacræ faciundæ gratia, vti ait Plutarchus (k). Hanc in rem instituebatur victimarum probatio, de qua optime Plinius (l). *Quamobrem*, inquit, *victimarum probatio in vitulo, vt articulum suffraginis contingat: breuiore non litant.* Hoc quoque notatum, vitulos ad aras humeris hominis adlatos non fere litare, sicut nec claudicante, nec aliena hostia deos placari, nec trahente. Et Tertullianus apologetico (m): *vt mirer, cum hostiæ probentur penes vos a vitiosissimis sacerdotibus, cur præcordia potius victimarum, quam ipsorum sacrificantium examinantur.* Mos autem erat ornare victimas & quidem opimas deauratis cornubus, vti canit Tibullus (n):

paruaque cœlestes pacauit mica, nec illis
semper inaurato taurus cadit hostia cornu

Plinius (o) tales auratis cornibus hostias dicit. Macrobius

(g) *ad Terentii Hecyram act. I sc. I v. 4.* (h) *IV Georg. v. 538.* (i) *IV Aeneidos v. 57.* (k) *qu. Rom. LXXI.* Hieron. Magius *misc. lib. IV c. IV.* (l) *VIII c. XLV.* (m) *c. XXX.* (n) *lib. IV el. I v. 14.* (o) *XXXIII c. III.*

us (p) ex veteri Scto Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis, Latonæ fœmina aurata, sacra facta scribit. Dein victimas coronabant, vti ex Luciano (q) videmus, dum ait: ἀλλ' ὅγε θύοντες, στεφανώσαντες τὸ ζῶον, καὶ πολύγε πρότερον ἐξετάσαντες εἰ ἐντελὲς εἴη, ἵνα μηδὲ τῶν ἀχρήστων τι κατασφάττωσι, προσάγουσι τῷ βωμῷ *sacrificantes quidem, coronant victimam, multoque ante explorant, num perfecta sit, ne quid forte mactent, quod religio repudiat.* Coronabant autem eas infulis atque vittis capiti impositis, quæ ex lana fiebant, purpurea quandoque, pura alias & figura triangulari constabant, dependentibus ab vtroque latere redimiculis quasi e globulis contextis, quæ fasciæ dependentes dicebantur tæniæ, secundum Virgilium (r): *fit longa tania vitta.* Licet & hæ sæpius integram vittam notent. Clarius rem describit Ouidius (s), dum canit: *Tab. V n. 27.*

Victima labe carens, & præstantissima forma,
[nam placuisse nocet] vittis præsignis, & auro
sistitur ante aras.

Coronæ quoque e ramo arboris cuilibet deo sacræ, vel nudis vel vittatis iam imponebantur, teste Plinio (t). Præter hostias ipsæ quoque templi fores, ipsæ aræ, ipsi ministri (u) & sacerdotes coronabantur. Ornatæ ita victimæ ducebantur, fune laxo, non trahebantur ad immolationem. Proprium enim sacrificiorum verbum erat *hostias duci*, de quo passim scriptores atque Ouidius (x):

ducuntur niuea, populo plaudente, iuuenca.

Nnn 2 Solen-

(p) *sat. I c. XVII.* (q) περὶ θυσιῶν (r) *VII Aen. v. 352.* (s) *XV Metam. v. 130.* (t) *XVI c. IV.* (u) Tertullianus *de corona militis c. X.* (x) *lib. III Am. el. II.*

Solenni quandoque pompa, præeuntibus lictoribus, tibicinibus aliisque cum tubis & plectro, cum solenne fuerit sacrificium : vti e veterum monumentis (y) discimus. Quod in lustro maxime consuetum erat, quo & illud moris, vt qui hostias ducerent, eligerentur, qui bonis vel prosperis nominibus essent (z). Ducebantur vero a popis atque victimariis, qui sæpe capite incedebant laureato : adhibebantur aliquando pueri ingenui, quin & virgines, patrimi atque matrimi omnes (a) ; prælatis etiam titulis, cui deo mactandæ essent hostiæ (b). Adductæ in templum hostiæ *aris admoueri* dicebantur, vti *admotas aris hostias* dicit Tacitus (c), *admotos templis tauros* Ouidius (d), *admota aris exta* Valerius (e). Ad aras ergo si starent (f) probabantur ; si vero reluctarentur, fugerent, mugitus diros ederent, tristis ominis res erat. *Obseruatum enim est,* inquit Macrobius (g), *a sacrificantibus, vt si hostia, quæ ad aras duceretur, fuisset vehementius reluctata, ostendissetque se inuitam altaribus admoueri, amoueretur, quia inuito deo offerri eam putabant :* quæ autem stetisset oblata, hanc volenti numini dari existimabant. Sic & hostia ab aris aufugiens dirum omen ante necem dabat Cæsari (h) ; ante pugnam Pharsalicam Pompeio (i). Diri vero mugitus inter tristia signa æque habebantur. De quo Silius (k):

nec

(y) extat tale apud Casalium *de splendore vrbis & orbis p. III cap. I.* (z) Cicero *de diuinatione I c. XLV.* Plinius *XXXVIII c. II.* (a) Liuius *XXXVII c. III.* (b) Suetonius *Aug. c. LIX.* (c) *II Ann. c. LXIX.* (d) *VII Metam. v. 594.* (e) *lib. I c. II n. 4.* (f) Virgilius *III Georg. v. 386.* Silius *lib. XVI v. 274.* (g) *III Saturn. c. V.* (h) Suetonius *in vita cap. LIX.* (i) Valerius Maximus *lib. I c. VI n. 12.* (k) *lib. V v. 63.*

nec rauco taurus cessauit flebile ad aras
immugire sono : pressamque ad colla bipennem
incerta ceruice ferens altaria liquit.

Et Ouidius (l):

mugitus victima diros
edidit.

Sacrorum autem est, inquit Seruius (m), *vt fugiens victima vbicunque inuenta fuerit, occidatur, ne piaculum committatur, immo quoque si tales quae requirerentur, haberi non poterant*, pro veris ficta, ex pane fictili, seu ceris supponebantur ; quod dicis caussa adpellatum ait Pithoeus (n). His peractis & debita puritate seruata, omnes profani, impii, sceleribus flagitiisque contaminati procul esse iubebantur, vt linguis animoque fauerent, imperabatur, & singula obueniebant, quae in sacris solennibus moris erant, prout capite secundo exposuimus. Hostia vero stabat ad aram vinculis soluta, cum nihil in sacris vinctum esse oporteret (o) : fascia tamen circa tergum haerente, prout monumenta veterum docent. Ara quoque vitta vel frondibus cuilibet deo sacratis, circumdata erat. De quo Virgilius (p):

affer aquam, & molli cinge hac altaria vitta,

Atque Propertius (q):

terque focum circa laneus orbis eat

Ipsa quoque templa sic ornabantur. Quare Virgilius (r) templum dixit *festa fronde reuinctum*. Horatius (s):

 hic

(l) *VII Metam. v. 599.* (m) *ad Virgilii II Aeneidos v. 104.* (n) *aduers. lib. II c. VIII.* (o) *ad IV Aen. v. 518.* (p) *ecl. VIII v. 64.* (q) *lib. III el. VI v. 6.* (r) *IV Aen. v. 260.* (s) *I ode XIX.*

hic viuum mihi cespitem ; hic verbenas pueri ponite. Frondes enim quibus aræ circumdatæ, dicebantur *verbenæ*. De quibus Terentius (t): *ex ara hinc sume verbenas tibi, atque eas substerne.* Et Cicero (u): *cum Ennam venirem, præsto mihi fuerunt sacerdotes Cereris cum infulis & verbenis*. Victimis quoque tales verbenas impositas discimus ex Suetonio (x), cum puerum quendam, qui se pro salute Imperatoris deuouerat, infulatum verbenatumque per vicos agi iussit Caligula. Ignem faciebant victimarii (y) ex lignis lectis, quæ suis erant dedicata diis (z). Hinc arbores sacras in sacrificiis solennibus per Dendrophoros deportatas posteriori maxime tempore, docet nos figura apud Casalium (a), de ariete licet bellico explicante eodem. Aris autem & candelabra erant adposita cum ardentibus candelis. Adstabant tibicines & citharœdi, qui lyras septicordes vel plectra tendebant, & in deorum sacrificiis cum cantu & longis tibiis præcinebant (b), & ne quid aliud agatur, exaudiaturue monebant (c). Quare & *hostias maiores ad præconem & tibicinem immolari*, dicit Cicero (d). Victima autem in sacrificiis deorum superorum requirebatur alba, quales in agro Falisco ad Clitumnum fluuium a Plinio (e) descriptum alebantur. Hinc Ouidius (f):

ducuntur niueæ populo plaudente iuuencæ,
quas alit campis herba Falisca suis.

Hora-

(t) *Andr. act. IV sc. IV v. 5.* (u) *VI in Verrem c. L.* (x) *Calig. c. XXVII.* (y) Liuius *XL c. XXIX.* (z) Stuckius *de sacrificiis p. m. 102.* (a) *in Splendore orbis & vrbis p. III c. I.* (b) Liuius *IX c. XXX.* (c) Plinius *XXVIII c. II.* (d) *de lege agrar. contra Rullum c. XXXIV.* (e) *lib. VII ep. VIII.* (f) *III Am. el. XII.*

Horatius (g) Albanis in herbis crescentem victimam adpellat. Et quidem, si quis impertire velit, conuenientem hostiam rebus suis immolare necesse habebat (h), nec hostiam immolare deo, quae ei non sacra. Stans ergo ad aram victima lustrabatur per sacerdotem aqua pura (i), & vinum inter cornua infundebatur purum. De quo Ouidius (k):

vota sacerdos
concipit, & fundit purum inter cornua vinum.

In vino vero infundendo vtebantur formula: *macte hoc vino inferio esto.* De quo Seruius (l): *quoties,* inquit, *aut vas aut vinum super victimam fundebatur, dicebant mactus est taurus vino vel thure, hoc est cumulata est hostia, id est magis aucta, vt in Pontificalibus, sacrificantes dicebant deo, macte hoc vino inferio esto.* Videmus id apud Catonem (m), qui ait: *Iupiter Dapalis, quod tibi fieri oportet in domo, familia mea, culignam vini dapi, eius rei ergo macte hac illaue dape pollucenda esto, manus interluito, postea vinum sumito. Iupiter Dapalis macte istace dape pollucenda esto, macte vino inferio esto.* Inferium autem vinum Festo est, quod inferebatur, & quod in sacrificando infra paterae labrum imponebatur. Huius rei rationem ex Trebatio reddit Arnobius (n): *inferio* inquit, *verbum ea caussa est additum, eaque ratione profertur: ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum incipiat, & ex vsibus eripiatur hu-*

(g) *lib. III ode XXIII.* (h) Cicero *II de diuin. c. XV.* (i) Dionysius Hal. *lib. VII p. m. 478.* (k) *VII Metam. v. 594.* (l) *ad IX Aen. v. 641.* (m) *de re rustica cap. CXXXIV.* (n) *lib. VII adu. gentes p. m. 236.*

humanis. Addito ergo hoc verbo, solum erit, quod inferetur, sacrum nec religione obligabitur caterum. Idque vinum quod sacrificii caussa ex dolio demebatur, dicebatur calpar, vti supra sub vinalibus vidimus. *Adtegrare* e contrario dicebatur vinum in sacrificiis augere, secundum Festum (o). Hostia cum iam vino esset perfusa, inspergebatur mola salsa, vti Cicero dixit *molam & vinum inspergere* (p). Et Seneca (q) *taurorum colla salsa mola spargere.* Dionysius Halicarnassensis (r) vocat Δημητρος καρπὸς *Cereris fructus.* Ouidius (s):

sistitur ante aras: auditque ignara precantem.
imponique sua videt inter cornua fronti
quas coluit fruges.

Vocatur alias far pium (t), fruges salsæ (u), far tostum (x). Molæ huius salsæ, vti aliarum in sacris rerum auctor est Numa, qui deos fruge colere instituit, & mola salsa supplicare, atque vt auctor est Hemina (y), far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Putabant enim non esse purum ad rem diuinam, nisi tostum. Adpellabatur quoque ador, secundum Festum, quod adurebatur vt fiat tostum. Quare & idem Festus molam explicat far tostum, quod eo molito hostiæ adspergantur. Totam rem late exponit Seruius (z): *Far pium, inquit, ita fit: Virgines Vestales tres maxime ex nonis Maiis A. D. prid. Idus Maias alternis diebus spicas adoreas in corbibus messuariis ponunt: spicas ipsa virgines torrent, pinsunt,*

(o) Paulus Merula *de sacrificiis cap. III n. 1.* (p) *de diuinatione II c. XVI.* (q) *Oedipo v. 335.* (r) *lib. VII p. m. 478.* (s) *XV Metam. v. 132.* (t) Virgilius *V Aen. v. 745.* (u) Virgilius *II Aen. v. 133.* (x) Plinius *XVIII c. II.* (y) apud Plinium *c. l.* (z) *in VIII Ecl. v. 82.*

ſunt, molunt, atque ita molitum condunt. Et eo farre virgines ter in anno molam faciunt, Lupercalibus, Veſtalibus, Idibus Septembribus, adiecto ſale cocto & ſale duro. Igitur quod in ſacris mola caſta dicitur: Proprie hoc dicebatur *immolare*, quod ſecundum Feſtum, eſt mola, id eſt farre molito & ſale hoſtiam perſperſam ſacrare: quod a mactare non ſolum re ipſa differebat, ſed in eo etiam, quod immolare competeret tantum magiſtratibus, atque ſacerdotibus; illud mactare poparum & victimariorum erat proprium. Videmus id apud Ciceronem (a), qui ait: *cum Sylla in agro Nolano immolaret ante pratorium:* & ſecunda in Rullum (b) ſcribit, *maiores hoſtias a Conſulibus ad praconem & ad tibicinem immolari.* Sic & Liuius de C. Cornelio conſule, quod immolaſſet bouem (c). Atque hæc in ſolennibus; in publicis vero omnem rem peragebant ſacerdotes; in priuatis ipſe qui ſacrificium offerebat, immolabat (d), inde immolator dictus Ciceroni (e), licet exemplaria quædam pro *immolatoris*, *immolantis* legant. Ii vero qui ſacrificabant, *facere* dicebantur: vt *agna Ioui facit* dixit Varro (f), & *pro frugibus facere* Virgilius (g), & ex eo Macrobius (h): *hoſtia rite diis fieri*, dixit Liuius (i) & in ſacris bonæ deæ pro populo fieri dicebatur. Inde & dicebantur *operari*, vti eſt apud Tacitum (k): *nox eadem latam*

(a) *I de diuinatione c. XXXIII & lib. VI ad Fam. ep. VII.* (b) *c. XXXIV.* (c) *XLI c. XV.* (d) Cicero *II de inuentione c. XXXI.* (e) *II de diuinatione c. XV.* (f *lib. V de L. L. p. m. 33.* (g) *ecloga III v. 77.* (h) *Saturn. III c. II.* (i) *XXVII c. XXV.* (k) *II Ann. c. XIV.*

Germanico quietem tulit, viditque se operatum, & sanguine sacro respersa pratexta. Et Horatius (l):

vnico gaudens mulier marito
prodeat, iustis operata diuis.

Sacrificaturi pura vestimenta habebant, vti canit Virgilius (m):

- - - puraque in veste sacerdos
setigera fœtum suis, intonsamque bidentem
attulit.

Sacerdotes quidem cum capite ac lituo, seu lituum manu tenentes, apicem in capite, vti ex nummis Cn. Pisonis adparet, conspiciebantur, & capite velato victimam cædebant (n). Reliqui qui sacrificio intererant puris induti erant vestibus. Inde sacerdos, vel qui sacrificaret, circumacto corpore, peractis precibus, conuersus ad ortum, secespita radebat victimam a fronte ad caudam. Adstabant sacrificiorum ministri, popæ & victimarii, qui succincti erant (o), vti canit Propertius (p):

illa dies hornis cædem denuntiat agnis.
succinctique calent ad noua lucra popa:

sæpe & laureati cum vagina, instrumentis sacrificalibus referta a latere, vti monumenta nos veterum docent, in quibus etiam adstantes videmus Camillos, cum vitta vel mitella in capite. Et quidem victimam cæsurus agone? exclamabat, teste Ouidio (q):

Nominis esse potes succinctus caussa minister,
hostia cælitibus quo feriente cadit.

Qui

(l) *III ode XIV.* (m) *XII Aen. v. 169.* (n) *X c. VII.* (o) Suetonius Caligula *cap. XXXII.* Ouidius *IV Fast. v. 413.* (p) *lib. IV el. IV.* (q) *I Fast. v. 319.*

Qui calido strictos tincturus sanguine cultros
semper agone rogat, nec nisi iussus agit.

& Asinius Pollio facete hac voce ludens irridet Triario, dum inquit: *filius ceruicem porrigat, carnifex manum tollat, deinde respiciat ad patrem, & dicat Agon? quod fieri solet victimis* (r). Iussus ita victimam securi vel malleo feriebat (f), & dum iubebant, solenni verborum formula HOC AGE vtebantur (t). Ferire autem & percutere propria vox erat, poëtis non infrequens (u); vt est apud Ouidium (x):

feriuntque secures
colla torosa boum vinctorum cornua vittis.

Percussa vero hostia dicebatur cadere, de quo Virgilius (y):

multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra;

& Propertius (z):

& cadat ante meos icta iuuenca focos.

Iacenti hostiæ cultrarii cultros supponebant, eandemque iugulabant & cruorem pateris excipiebant. De quo Virgilius (a):

supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
suscipiunt pateris,

quo dein aræ adspergebantur. Eam dein cultris suis excoriabant popæ & secespita dissecabant, atque viscera aperiebant (b) turba interim adstante atque spectante. De quo Ouidius (c):

Ooo 2 *vina*

(r) Seneca *lib. II controu. XI.* (f) *lib. VII p. m. 478.* (t) Suetonius *Calig. c. LVIII & Galba c. XX.* (u) Paulus Merula *de sacrificiis cap. III n. 6.* (x) *XII Metam. v. 430.* (y) *I Aen. v. 338.* (z) *lib. IV el. VI v. 2.* (a) *VI Aen. v. 248.* (b) Halic. *c. l.* (c) *II Fast. v. 654.*

vina tenent alii, libantur singula flammis,
spectant & linguis candida turba fauent.

Aruspices vero exta adhuc palpitantia consulebant, maxime cor, iecur, pulmonem, lien, renes, linguam; an sana, integra & vegeta, an vero morbida, pallida, languida, liuida aut prorsus aberant, idque coram populo pronuntiare debebant. De quo Ouidius (d):

percussaque sanguine cultros
inficit in liquida prauisos forsitan vnda
protinus ereptas viuenti pectore fibras
inspiciunt, mentesque deûm scrutantur in illis.

Triste vero omen in sacrificiis describit idem, dum ait (e):

mugitus victima diros
edidit, & subito collapsa sine ictibus vllis
exiguo tinxit subiectos sanguine cultros.
Fibra quoque agra notas veri, monitusque deorum
perdiderat, tristes penetrant ad viscera morbi.

Atque hoc tempus, quod inter cæsas victimas, quod mane fiebat, intererat, & porrectas vesperi diis partes, dicebatur inter cæsa & porrecta (f). Bona pronuntiata exta educebantur secespita, & abluta lixabantur in olla, vel veru (g) & ex singulis aliisque membris, quædam fumantia adhuc, farina conspergebantur. Varro enim apud Nonium (h) inquit, *in Romanorum sacris liba cum sunt facta, incerni solent farris semine ac dicere se ea februare, id est pura facere.* Ex hisce primitias in canistro offe-

(d) *XV Metam. v. 134.* (e) *VII Metam. v. 599.* (f) Varro *lib. V de LL. p. m. 35.* (g) Varro *lib. IV de L. L p. m. 38.* (h) *cap. II. n. 355.*

offerebant ſacrificantibus (i), quæ exinde proſecabant, vti de Octauio vno ex Auguſti progenitoribus Suetonius (k): *cum forte Marti rem diuinam faceret, nunciata repente hoſtis incurſione, ſemicruda exta rapta foco proſecuit.* Quare & exta dicta putat Paulus ex Feſto, quod ea diis proſecentur, quæ maxime exſtant eminentque. Hinc proſecta explicat Nonius (l) exta, quæ aris dantur ex fibris pecudum inſecta. Eadem ratione hoſtiæ exta proſecare dixit Liuius (m). Quæ vox ſæpius occurrit apud poëtas, vt apud Statium (n):

vbi aduerſo dederat proſecta tonanti
& caput iratis rediens quaſſabat ab extis.

& Lucanum (o)

ſi pectora plena
ſæpe dedi, laui, calido proſecta cerebro.

Arnobius (p) dixit *proſicias*; antiquitus autem *inſicia* dicta innuit Varro (q). Eadem quoque ablegmina ex Feſto vocat Paulus, ſeu partes extorum, quæ immolabantur diis, & Strebulas idem Feſtus lingua Vmbrorum dictas innuit partes carnium ſacrificatarum. Antiquitus quidem non niſi plene cocta diis reddebantur, poſt etiam ſemicocta & ſenucruda. De quo Arnobius (r): *cum Romulo Pompilioque regnantibus percocta plane ac madida diis cremarentur exta: nonne rege ſub Tullo cœpiſtis & leuiter cremata porricere priſca obſeruatione contemta;* & porro: *modo bis aſſa, modo cruda ponuntur ſemicocta & ſemicru-*

(i) Dionyſ. Halic. *lib. VII p. m. 479.* (k) *in vita Auguſti cap. I.* (l) *cap. III n. 179.* (m) *V. c. XXI.* (n) *V Theb. v 641.* (o) *lib. VI v. 708.* (p) *lib. VII p. m. 231.* (q) *lib. IV de L. L. p. m. 19.* (r) *lib. II p. m. 91. & c. l.*

micruda. Omnibus hoc modo paratis, ignis accendebatur. Quo facit Ouidius (s):

ligna senex minuit, concisaque construit alte,
& solida ramos figere pugnat humo,
tum sicco primas irritat cortice flammas
stat puer, & manibus lata canistra tenet.

Struebatur autem ex lignis lectis & cuilibet deo sacris, quare & *sanctos ignes* vocat Virgilius (t), *ignem pium* Ouidius (u). Exta vero lancibus imposita inferebant aris, offerebantque diis. De quo Virgilius (x):

In flammam iugulant pecudes, & viscera viuis
eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras

& alio loco (y):

lancibus & pandibus fumantia reddimus exta.

Hoc autem exta diis dare, (z) imponere (a), reddere (b), porricere (c), dicebatur, de quo exempla passim. Ter autem circa aram fuisse lata exta priusquam porricerentur, videmus ex Statio, vbi canit (d):

ter circum acta pyras sancti de more parentis
semineces fibras & adhuc spirantia reddit
viscera. Et Virgilius in persona Didonis (e):
ante ora deûm pingues spatiatur ad aras.

Superfundebantur etiam extis ardentibus sæpe thura & merum, vti canit Martialis (f):

nos

(s) *II Fast. v. 647.* (t) *III Aen. v. 405.* (u) *V Trist. el. VI v. 4.* (x) *XII Aen. v. 214.* (y) *II Georg. v. 194.* (z) Liuius *XXIII c. XXIV.* Cato *de R. R. c. CXXXIV.* Varro *I de R. R. c. XXIX.* (a) *VI Aen. v. 253.* Silius *IV v. 769.* (b) *II Georg. v. 194.* Tacitus *IV Hist. c. LIII.* Suetonius *Aug. c. I.* (c) Macrobius *III Saturn. c. II.* (d) *IV. Theb. v. 466.* (e) *IV Aen. v. 62.* (f) *lib. XI ep. LVII v. 8.*

nos tamen exta Ioui, thura merumque damus.

Quare & thura vinaque ſæpius apud ſcriptores coniuncta (g) quod *vinum altaribus ſuperfundere*, dixit Arnobius (h), *aras mero ſpargere* Seneca (i). Arnobius (k) *cæſorum* inquit, *ſanguinem animalium damus, non thura, non fruges ſalſas, non denique vinum liquens paterarum effuſionibus inferimus.* Et alibi (l): *pari more poſt ſolitos victus liborum & pultium hoſtiarumque cæſarum, quo putrefiat facilius & percoquatur cibus, frequentiſſime irrigant accipiuntque ſe vino.* Purum autem vinum requirebatur (m), cum ſpurcum vinum ſacris adhibere non liceret, quale erat cui aqua admixta, quod defrutum aut igne tactum eſt, muſtumue antequam deferueſcat, ſecundum Feſtum. Sic & vina ex imputata vite diis libare nefas (n), aliaque polluta vti narrat Plinius (o). Frutices quoque, frondes, virgas, ramosque ex arbore cuilibet deo ſacra, ſeu verbenas aris imponebant, easque adolebant. De quo Virgilius (p): *verbenasque adole pingues.* Quod ſi in ſacrificio omnia feliciter eueniſſent, litaſſe dicebantur (q), quod ſecundum Macrobium (r), nihil aliud eſt, quam ſacrificio facto placare numen. Senecæ (s) dicitur *cæſis litare victimis numen.* Quare & Nonius Marcellus (t) hoc diſcrimen inter litare & *ſacrificare* ſtatuit, quod ſacrificare ſit veniam petere; *litare* propitiare & votum impetrare. Hinc litatio-

(g) Liuius *X c. XXIII.* (h) *lib. VII p. m. 230.* (i) *Octauia v. 699.* (k) *lib. VI ineunte.* (l) *lib. VII p. m. 220.* (m) Plinius *XIV c. XII.* (n) Plinius *XIV c. II.* (o) *c. l.* (p) *ecl. VIII v. 65.* (q) Virgilius *IV Aen. v. 50.* Ouidius *XV Metam. v. 794.* (r) *III Sat. c. X.* (s) *Octauia actu IV ſc. I v. 756.* (t) *cap. X n. 12.*

tionem & propitiationem coniungit Macrobius (u). Quandoque prospere & egregie (x), vel perlitasse (y) dicebantur. Id quidem cum exta nihil portendissent, & nidores, siue καπνοὶ τῶν θυσιῶν vti adpellat Hesychius, in cœlum euolarent. Sacrificare autem & non litasse malum sacrificii notabat euentum. Exemplum in Cæsare præbet Suetonius (z), qui pluribus hostiis cæsis, cum litare non posset, introiit curiam, spreta tamen religione. Adpellabant hoc pacem deûm non impetrari, vt est apud Liuium (a) : *hostiæ maiores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax deûm* : siue quod antea dixerat, *diu non perlitatum* (b). Quare & hostibus suis rem diuinam facientibus, ne litarent, optabant (c). Piaculi autem luendi caussa secundas, tertias & plures hostias succidaneas cædebant, vsque ad litationem (d), quod & augere hostias dicebant (e). Exemplum in Cæsare adfert Florus (f), qui nec centum victimis litare poterat. Ridet hoc ipse Cicero (g) dum ait : *quid cum pluribus diis immolatur, qui euenit, vt litetur aliis, aliis non litetur. Quæ autem inconstantia deorum, extis vt primis minentur, extis bene promittant secundis.* Id quod credere nos sinit, fraudibus plerumque victimariorum id factum, qui ex extis aliqua subduxerunt, quo plures sibi procurarent succidaneas. Mactatis autem rite hostiis, diisque oblatis, & extis consultis, precibus omnia finieban-

(u) *II in somn. Scip. c. VIII.* (x) Liuius *VIII c. IX.* (y) Liuius *XXXVI c. 1. XLI c. XV.* (z) *in vita Cæsaris c. LXXXI.* (a) *XXVII c. XXIII.* (b) *VII c. VIII.* (c) Spartianus *Didio Iuliano c. IV.* (d) Liuius *XLI. c. XV.* (e) Suetonius *Aug. c. XCVI.* (f) *IV c. II.* (g) *II de diuin. c. XVI.*

bantur, obseruatis iis solennibus, quæ alias post sacra erant consueta. Peractis & hisce sacerdotes & qui interfuerant, reliquias inter cantus & saltationes conuescebantur, quod dicebatur visceratio (h). Describit eam Virgilius (i):

Tum lecti iuuenes certatim araque sacerdos
viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Aeneas, simul & Troiana iuuentus,
perpetui tergo bouis & lustralibus extis.

Et Ouidius (k):

Spargitur & cæso communis terminus agno,
nec queritur, lactens cum sibi porca datur.
Conueniunt celebrantque dapes vicinia simplex:
& cantant laudes Termine sancte tuas.

Quidquid enim in templum inferebatur, illud sacrorum erat & profanum dicebatur (l), quasi fani factum. *Profanatum vero quod in sacrario pollutum. Atque inde Herculi decuma data ab eo est, quod sacrificio quodam fanatur, id est, vt fani lege sit, id dicitur pollutum, quod a porriciendo est fictum,* inquit Varro. Quæ enim esculenta vel potulenta diis vel decimæ, vel cuiuscunque rei alius ratione offerebant, illud dicebatur pollucere (m): pollutum vero profanabatur seu in templo manebat, & a sacerdotibus consumebatur. Talem sacerdotum cœnam polluctum vocat Plinius (n) & cœnam ad puluinaria. Quales cum opiparæ essent & splendidæ, factum

 vto-

(h) Seneca *ep. XIX.* (i) *VIII Aen. v. 179.* (k) *II Fast. v. 655.* (l) Varro *de L. L. lib. V p. m. 38.* (m) Festus *voce pollucere.* Cato *de R. R. c. CXXXII.* Macrobius *Sat. III c. XII.* (n) *XXXII c. II.*

vt omnes cœnæ lautiores dicerentur cœnæ pollucibiles (o), & pollucibiliter obſonare eadem ratione Plautus (p) dixit. Chriſtianis dicebatur *profana cœna*, vel cœnare in idolio (q).

DIVERSITAS SACRIFICIORVM

Sed diſtinctæ quoque erant ſacrificiorum ſpecies, pro hoſtiarum ratione diuerſæ. HECATOMBEN quidem bello contra Cimbros vouit C Marius (r). Imperatorum ſacrificium erat, quod Iulius Capitolinus ita deſcribit (ſ): *centum aræ vno in loco ceſpititiæ extruuntur & ad eas centum ſues, centum oues mactantur: Iam ſi imperatorum ſacrificium ſit, centum leones, centum aquilæ, & cetera huiusmodi animalia centena feriuntur* quod Tacitus (t) effert per cæſas victimas regium in morem. Bello Punico ſecundo bubus Ioui trecentis ſacrificatum ſcribit Liuius ( ). SVOVETAVRILIA corrupte Solitaurilia ſacrificium erat, quod fiebat luſtrationis cauſſa & conſtabat ſue, oue atque tauro (x). In marmore antiquo apud Gruterum (y) dicuntur Suouetaurilia maiora. Maſcula tamen vt ſint animalia, aries ſcilicet, taurus & vertes requirebatur, auctore Feſto. Halicarnaſſenſis quidem hircum pro ſue ſupponit, quem tamen emendat Rubenius (z). Sacrificium hoc variis in rebus vſitatum. Ita peractu cenſu, luſtrabantur eodem ex inſtituto Seruii Tullii Romani, quod factum in campo

(o) Macrobius *III Saturn. c. XVII.* Symmachus *VI ep. LXXI.* (p) *Moſtell. I ſc. I v. 23.* (q) *concil. Ancyrano c. IV & Gangr. c. II.* (r) Plutarchus *Mario p. m. 420.* (ſ) *Maximo & Balbino c. XI.* (t) *II hiſt. c. LXX.* (u) Liuius *XXII c. X.* (x) Dionyſ. Halic. *lib. IV p. m. 225.* (y) *p. CXXI n. 1.* (z) *elect. I c. XI.*

po Martio ab iis, qui ſanctiſſimum magiſtratum gerebant, ſine dubio a pontificibus, hoſtiis ter circa caſtra ductis, vti hunc ritum deſcribit Liuius (a) & Halicarnaſſenſis (b). Sic & Suouetaurilibus Marti piaculum fieri ex iure Pontificio docet Liuius (c). Quod & in luſtratione pro frugibus confirmat Cato (d). Quo etiam ſpectant ambarualia, de quibus ſupra diximus. Vitellius ob felicem belli euentum in Aſia dedit ſuouetaurilia (e). Non minor quoque horum vſus in ædium ſacrarum luſtrationibus. Ita reſtituti ſub Veſpaſiano Capitolii aream ſuouetaurilibus luſtratam memorat Tacitus (f). Quo facit & inſcriptio Fratrum Arualium apud Gruterum (g): HVIVS. OPER. PERFECTI. CAVSA. LVSTRVM. MISSVM. SVOVETAVRILIB. MAIORIBVS. Ex qua etiam videmus, luſtrationis cauſſa per fratres aruales ſæpe factum hoc ſacrificium: TAVROBOLIVM ſacrificium dicebatur taurorum, proprium maxime matri Idææ & Græco ritu fiebat; ac Criobolium Attidi (h). Hinc frequentes inſcriptiones MATRI DEVM TAVROPOLIVM FECERVNT (i). Pro ſalute fiebant hæc taurobolia; quod teſtantur inſcriptiones (k).

PRO SALVTE. IMP. M.
ANTONI. GORDIANI. PII. FEL
AVG. ET. SABINAE. TRANQVILLINAE
AVG. TOTIVSQVE. DOMVS. DI
VINAE. PROQVE. STATV. CIVI

(a) *I c. XLIV.* (b) *c. l.* (c) *VIII c. XI.* (d) *de R. R. c. CXLI.* (e) Tacitus *VI Ann. c. XXXVII.* (f) *Hiſt. IV c. LIII.* (g) *p. CXXI n. I.* (h) Lampridius *Elag. cap. VII.* (i) Gruterus *p. XXVIII XXIX. XXX.* (k) Gruterus *p. XXX n. 1.*

TATIS. LACTORATEN
TAVROPOLIVM. FECIT. ORDO
LACT.

Mos enim erat, vt per hocce sacrificium lustrarentur & pro more gentili expiarentur. Quem ritum late describit Prudentius (l). Summus enim sacerdos taurobolinus acta sub terram scrobe in profundum consecrandus mergebatur, ipse cinctu Gabino indutus & infulatus. Scrobs ista tabulis superne strata vndique perforatis. Hinc taurus ingens mactabatur, cuius sanguini per tabularum foramina effluenti ad omnes corporis partes se exponebat sacerdos, atque ita sanguine rigens educebatur visu horridus. Tantae efficaciae hoc esse putabant, vt eo renasci se crederent. Hinc inscriptio apud Gruterum (m): TAVROBOLIO CRIOBOLIOQVE IN AETERNVM RENATVS. Non enim iterabantur nisi post viginti annos, vt est in inscriptione (n): ITERATO. VIGINTI. ANNIS. EX. PERCEPTIS. TAVROBOLIIS. VI. ARAM. CONSTITVIT. Quare diuersas videmus inscriptiones; aliae taurobolium fecisse testantur, aliae accepisse. Faciebant quidem, qui suas hostias immolabant, accipiebant qui eo renasci dicebantur. Hinc & tauroboliari dicebantur, qui sacra haec peragerent; taurobolinus, qui eodem consecrabatur. (o) Locus in quo factum hoc sacrificium, dicitur in marmore PETRA TAVROBOLIATA (p). Tauri quoque cornua hoc sacrificio facto consecrata fuisse testatur inscriptio apud Gruterum (q): SEVERVS. IVLI. FIL. VIRES. TAVRI.

QVO.

(l) *in Romano v. 1011.* (m) *p. XXVIII n. 2.* (n) Gruterus *p. XXVIII n. 5.* (o) Lampridius *Elag. c. VII.* (p) Reinesius *inscript. p. m. 86.* (q) Gruterus *p. XXX n. 5.*

QVO. PROPR. PER. TAVROPOL. PVB. FAC. FECERAT. CONSECRAVIT. Aegobolium vero immolatio capræ erat, vti pro Aenobolium in marmore prisco legit Reinesius (r).

SACRIFICIVM THVRIS, VINI, ET LIBORVM.

Sæpe etiam sine sanguine ex Numæ instituto sacra faciebant diis, id quod thure & vino siue *thure & mero supplicare* (s) dicebant. Quod & adpellabant thura vinumque dare (t), thura ferre (u). Dabantur autem non nisi thura mascula, canente Virgilio (x):

verbenasque adole pingues, & mascula thura,

cum religioni tributum, ne sexus alter vsurparetur (y). Aliter autem thura ferebant ditiores, aliter ii, quorum curta erat supellex. Ditiores quidem thuris ingerebant aceruos. Ita Martialis (z) queritur:

Consumsi salsasque molas & thuris aceruos.

Et Tibullus thuris aceruos Iunoni a puella dari fingit (a): quod & dicebant thura dare *plena acerra* (b), quod Ouidius dixit *plena lance* (c) vel *lance grandi* (d). Pauperiores thuris tantum grana (b) diis dabant, quod micas thuris dicit Plinius (e), licet mola salsa supplicantibus

(r) *p. m. 212.* (s) Plinius *lib. X ep. XCVII.* (t) Virgilius *VIII Aen. v. 107.* Valerius Max. *lib. I c. I.* Martialis *lib. XI ep. LVII v. 4.* (u) Propertius *lib. II el. XIV.* (x) *ecl. VIII v. 65.* (y) Plinius *lib. XII c. XIV.* (z) *lib. VII. ep. LIV v. 5.* (a) *lib. IV el. IV.* (b) Horatius *III Carm. od. VIII v. 2.* Virgilius *V. Aen. v. 745.* (c) *IV de Ponto el. IX v. 33.* (d) Ouidius *lib. IV de Ponto el. VIII.* (e) *XII c. XVIII.* Plautus *Pœnulo actu II scen. I v. 3.*

tibus deos esse placatiores velit, quam quæ per singulas micas darentur (f). Dabantur autem hæc thura summis digitis duobus aut tribus, vti videmus ex Lactantio (g), dum ait: *nam cruciari atque interfici malle, quam thura tribus digitis comprehensa in focum iactare: tam ineptum videtur, quam in periculo vitæ alterius animam magis, quam suam curare.* Et Prudentius (h) canit:

si modicum salis, eminulis
thuris & exiguum digitis
tangere virgo benigna velis.

Propria vox sacrificiorum erat *libare*, quod de vino proprie dicebatur, dum offerebatur diis (i). Dicebantur enim vinum libare, qui leuiter id gustabant, & adstantibus circum ad pitissandum præbebant, qui inde præsultores dicti, secundum Festum. Hinc & Virgilius (k):

& sacer impleuit dextram scyphus ocyus omnes
in mensam læti libant, diuosque precantur.

Videmus id ex Sallustio (l) quoque, vbi Catilinam cum ad iusiurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permistum in pateris circumtulisse ait, indeque omnes degustauisse, addens: *sicuti in solennibus sacris fieri consueuit.* Libatio inde dicebatur vini, mulsi, siceræ, aquæ, lactis, olei aut alterius alicuius liquoris ex vase effusio, vel in aram seu victimas, vel in terram, certis adhibitis cæremoniis atque precibus, in dei deorumque honorem olim facta. Inde latinis vinum dare, fundere, vergere idem ac libare (m). Alia tamen ab

(f) Plinius *XII c. XVIII.* (g) *V c. XIX.* (h) *hymno in laudem Eulaliæ v. 122.* (i) Festus *voce vinum.* Plinius *XII c. XIV.* (k) *VIII Aen. v. 278.* (l) *b. Catil. p. XXII.* (m) Stuckius *de sacrificiis p. m. 132.*

ab his liba, quæ placentæ erant ex farre & melle, dictæ quod libarentur, priusquam essent coctæ (n). Græcis dicta πέλανοι. Hinc liba Cerealia, πέλανοι Δημητρος (o), quæ in aris deorum amburebantur (p). Addebatur & mel aliaque dulcia, vti canit Ouidius (q):

Nomine ab auctoris ducunt libamina nomen
libaque quod sanctis pars datur inde focis.
Liba deo fiunt, succis quia dulcibus idem
gaudet, & a Baccho mella reperta ferunt.

A Libero enim patre siue Baccho primitus denominata. Dicta alias & libamenta sacrificiorum (r) & libationes sacerdotis (s). Dicebatur etiam libare, cum frugum primitiæ diis offerrentur, vt est apud Tibullum (t):

& quodcunque mihi pomum nouus educat annus
libatum, agricolæ ponitur ante deo.

Et dum de singulis quædam delibarentur, quæ diis offerrent, libare sæpius dictum pro sacrificare. Quare Liuius (u) dixit *libare diis dapes.* Ipsa quoque profecta dicebantur liba, quorum non vnam eandemque formationem esse dicit Arnobius (x). Immo obscura erant nomina, quæ ex eodem partim haurimus. Refert enim huc carnem strebulam, quæ taurorum e coxendicibus sumitur, palpamenta non assa, quæ in verubus exta sunt, animata prius & torrefacta carbonibus: salsamina denique, quæ sunt vna commixtio quadrinis copulata de frugibus, & fendicas quæ & ipsæ sunt hiræ, quas plebis ora-

(n) Varro *de L. L. lib. IV p. m. 19.* (o) Halic. *lib. IV p. m. 207. lib. II p. m. 134.* (p) Plinius *XXXVII c. X.* (q) *III Fast. v. 733.* (r) Cicero *II de L I c XII.* (s) Cicero *de harusp. resp. c. X.* (t) *lib. I el. I.* (u) *XXXIX c. XLIII.* (x) *lib. VII p. m. 230.*

oratio ilia solet nuncupare ; magmenta & augmina, & mille species farciminum. Sic & Varro (y) *farcimina in extis adpellata* ait, quod *in eo tenuissimum intestinum fartum. Hila ab hilo dicta, id est minimo : quod in hoc farcimine summo quiddam eminet, ab eo quod vt in capite apex, apexabo dicta. tertium fartum dictum longabo, quod longius quam duo hila. Agumentum quod ex immolata hostia desectum in iecore imponendo agendi caussa : magmentum a magis, quod ad religionem magis pertinet.* Alia erant pultium nomina, sed genere & qualitate diuersa (z), vt fitilla, frumen & quæ his adfinia; africia, gratilla, catumeum, conspolium, cubula. Sacra etiam prisca atque natalium pulte fitilla confici ait Plinius (a). Hæc autem omnia atque singula quæ offerebantur diis, dicebantur *dona* ; vti talia describit Nonius (b), quæ aut propitiandis diis dantur aut hominibus pro benefactis redduntur. Quare & Virgilius dixit *dona aris imponere* (c), *onerare donis templa* (d), *cumulare altaria donis* (e). In quibus vtebantur solenni verborum formula, *accipe libens* : vt est apud Tibullum (f) : *magne geni cape thura libens.* Seneca (g) :

generis nostri Iupiter auctor
cape dona libens.

Singula autem fieri debebant manu dextra. Nam dici solebat in sacris, *da quod debes, de manu dextra aris* (h).

SA-

(y) *lib. IV de L. L p. m. 20.* (z) Arnobius *c. l.* (a) *XVIII c. VIII.* (b) *cap. XII n. 32.* (c) *IV Aen. v. 453.* (d) *Aen. III v. 484.* (e) *Aen. XII v. 215.* (f) *IV el. IV v. 9.* (g) *Agamemn v. 384.* (h) Seruius *ad VIII Aen. v. 106.*

SACRIFICIA SINGVLARIA

Singulare quid erat in ſacrificiis *deorum marinorum*, quæ deſcribit Virgilius (i), dum canit :

ipſe caput tonſæ foliis euinctus oliuæ,
Stans procul in prora, pateram tenet, extaque ſalſos
porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.

Porricere autem verbum eſſe ſacrificiis proprium teſtatur Macrobius (k). Addit Ouidius (l) quoque thura & hoſtias :

isque deos pelagi vino ſuper æquora fuſo
& pecoris fibris & fumo thuris adorat.

Tempeſtates enim populi Romani ritibus conſecratas ſcribit Cicero (m), quam ob rem & duces mare ingredientes fluctibus hoſtiam immolaſſe addit. Quod exemplo Scipionis comprobat Liuius (n), qui in Africam traiecturus, hoſtiis mactatis & precibus ad marinos deos factis, cruda exta, vti moris, in mare porriciebat, indeque tuba ſignum proficiſcendi dabat. Singulare quid erat in ſacrificio Bonæ deæ, quod pro populo fieri dicebatur : in Quinquatribus, vbi prima dies ſine cæde erat atque victimis : in ſacris deæ Matutæ, dum ſuis quidem liberis bona non adprecabantur, ſed fratrum filiis duntaxat : de quibus tamen ſingulatim ſub feſtis ſuo loco fuit actum. *Propter viam* ſacrificium proficiſcendi gratia Herculi fiebat, ſecundum Feſtum. *Caſtam molam* ſingulare ſacrificii genus dicit Feſtus, quod Veſtales virgines fecerint. *Sacrum minuſculum* Seruius (o) explicat ſacrificii genus, quo veteres aras circumibant & rur-

(i) *Aen. V v. 774.* (k) *III Saturn. c. II.* (l) *XI Metam. v. 247.* (m) *III de diuin. c. XX.* (n) [illegible] *c. XXVII.* (o) *ad Virgilii IV Aen. v. 62.*

& rursus reuertebantur, deinde consistebant. Peculiare *villicorum sacrificium*, priusquam messem faciant, describit Cato : Cereri quidem porcam præcidaneam immolare ; Iouem autem Iunonem Ianumue frugibus, thure & vino placare iubet. Vltimo loco addimus *incantationis sacrificia*, quæ sub Aureliano in certis locis facta, quæ barbari transire non possent (p).

DE SACRIFICIIS INFERORVM

Sacrificia quæ inferis fiebant diis, a superorum & tempore, & colore & ritu maxime differebant. Incipiebant enim vespere & per noctem agebantur, vti canit Virgilius (q) :

Tum Stygio regi nocturnas incoat aras.

Non verbis, sed vocibus horrendis inuocatis inferis, vti exprimit Lucanus (r) :

latratus habet ille canum, gemitusque luporum,
quod stridunt, vlulantque feræ, quod sibilat anguis,
exprimit & planctus, fractaque tonitrua nubis ;
tot rerum vox vna fuit.

Ipsum vero sacrificii ritum optime describit Ouidius (s), vbi canit :

statuitque aras e cespite binas
dexteriore Hecates, at laua parte Iuuentæ.
Has vbi verbenis syluaque incinxit agresti,
haut procul egesta scrobibus tellure duabus
sacra facit; cultrosque in guttura velleris atri
coniicit, & patulas perfundit sanguine fossas.

Aræ quidem pares & geminæ erant atque cupresso ornatæ de quo Statius (t)

hunc

(p) Vopiscus *Aureliano c. XVIII.* (q) *VI Aen. v. 252.* (r) *lib. VI v. 688.* (s) *VII Metam. v. 241.* (t) *IV Theb. v. 469.*

hunc iuxta tumulo minor ara profunda
erigitur Cereri, frondesque atque omne cupressus,
intexit plorata latus,

vittis etiam cœruleis, vt est apud Virgilium (u):

stant manibus aræ,
cœruleis mœstæ vittis, atraque cupresso.

Victimæ adhibebantur nigræ, atque singularis victimas probandi obseruabatur modus. Stanti enim ad aram victimæ vinum inuergebatur. Hinc Virgilius (x):

quatuor hic primum nigrantes terga iuuencos
constituit: frontique inuergit vina sacerdos.

Ad quem locum Seruius notat, quod vergere sit conuersa in sinistram partem manu ita fundere, vt patera conuertatur, quod in infernis fiat. Ita & Aeneas manes patris Anchisæ placaturus, apud Virgilium (y):

cædit quinas de more bidentes,
totque sues, totidem nigrantes terga iuuencos:
vinaque fundebat pateris.

Setas quoque inter cornua euellebant prima libamina inferis offerentes, vti Aeneas apud Virgilium (z):

& summas carpens media inter cornua setas,
ignibus imponit sacris libamina prima.

Fiebant autem hæc sacra in effossa terra, vti supra ex Ouidio vidimus: *patulas perfundit sanguine fossas.* Quod & confirmat Statius (a):

tibi rector Auerni
quanquam infossus humo superat tamen agger in aruis
Pineus.

 Sic

(u) *III Aen. v. 63.* (x) *VI Aen. v. 544.* (y) *V Aen. v. 96.* (z) *VI Aen. v. 246.* (a) *IV Theb. v. 457.*

Sic & Myrsilus auctor est (b), consueuisse sacerdotes victimis, quæ mactantur inferis, humi capita incidere, cum e contrario cœlestibus sacrificantes colla sursum conuertentes iugularent. Iugulatæ victimæ sanguinem pateris exceptum prælibabant (c), & excoriatæ viscera ter circum aras ferebant, vti canit Statius (d):

& omnes
ter circum acta pyras sancti de more parentis
semineces fibras & adhuc spirantia reddit
viscera.

Inde in aras impositæ victimæ vinum iterum inuergebatur, mel item & lac. De quo Silius Italicus (e):

fundunt mella super, Bacchique & lactis honorem.

Et Statius (f):

principio largos nouies tellure cauata
inclinat Bacchi latices, & munera verni
lactis, & Actaos imbres, suadumque cruorem
manibus aggeritur, quantum bibit auida tellus.

Atque Virgilius (g):

Inferimus tepido spumantia cymbia lacte
sanguinis sacri pateras.

Oleum etiam, vt canit Virgilius (h):

Tum Stygio regi nocturnas incoat aras
& solida imponit taurorum viscera flammis,
pingue superque oleum fundens ardentibus extis.

Aquam etiam diis inferis libari solitam innuit Festus, quæ arferia dicta. Inspiciebantur quoque exta, vti de Otto-

(b) *II Lesbic.* (c) *IV Thebaid. v. 464.* (d) *IV Thebaid. v. 465.* (e) *lib. XIII v. 433.* (f) *IV Theb. v. 452.* (g) *III Aen. v. 66.* (h) *VI Aen. v. 252.*

Ottone Suetonius (i) *nam & victimas Diti patri Cæsar litauit: cum tali sacrificio contraria exta potiora sint.* Peractis tandem omnibus, vasa in ignem coniiciebant, & concremabant. De quo Virgilius (k):

. . . congesta cremantur
thurea dona: dapes, fuso crateres oliuo

vbi Seruius; *diis superis tantum libabant; inferis vero sacrificantes etiam vasa in ignem mittebant, vnde ait Crateres.*

DE VASIS ET INSTRVMENTIS SACRIFICIORVM.

In fanis alia vasorum sunt, inquit Macrobius (l), & sacræ supellectilis, alia ornamentorum. Quæ vasorum sunt, instrumenti instar habent, quibus semper sacrificia conficiuntur. Quarum rerum principem locum obtinet *mensa*, in qua epulæ libationesque & stipes reponuntur. Post hanc in sacrificiis obueniebat *lanx*, quod priscis vas patens erat, cibis ferendis aptum, vti Cicero ad Atticum (m): *lancibus & canistris nos soles pascere.* Virgilius (n): *lancemque & liba feremus.* Dicebant alias discum, quo exta offerebant, orbi nostro non absimilem. Ita Virgilius (o): *cumulantque odoratis lancibus aras.* Lancem saturam alias dicebant, quæ referta erat variis primitiis diis oblatis, a saturitate sic dictam, vti vult Diomedes (p). *Olla* dicebatur, in qua exta cocta vel elixa. Plautus (q) adpellat aulam siue ollam exta-

Qqq 3 rem.

(i) *in vita cap. VIII.* (k) *VI Aen. v. 224.* (l) *III Saturn. c. XI.* (m) *III ep. I.* (n) *II Georg. v. 394.* (o) *VIII Aen. v. 284.* (p) *lib. III p. m. 483.* (q) *Rudente actu I sc. II v. 45.*

rem. *Aulas enim*, inquit Festus, *antiqui dicebant, quas nos dicimus ollas: aulicoqua exta dicebantur, quæ in aulis coquebantur, id est elixa.* Alia species, in qua exta coquebantur, dicebatur *veru.* Sic Varro (r) cum varia adduxisset animalia, quorum in sacris vsus, concludit: *hæc sunt, quorum in sacrificiis exta in olla non in veru coquuntur.* Virgilius (s):

pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.

Subsilles, ipsiles alias vocatas, lamellas necessarias sacris facit Festus, vsum tamen non demonstrat. Vina adseruabantur in sacrificiis in vase, dicto vrceolo (t). Dabant vero ea diis ex *simpulo* siue simpuuio (u), quod erat vas paruum fictile, non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificiis libabatur, secundum Festum Vnde & mulieres rebus diuinis deditas simpulatrices dictas ait Varro (x), qui & a sumendo dictum putat, quod minutatim sumerent, vti a gutto guttum. De quo & Iuuenalis (y):

Tab. V n. 28.

Et quis tunc hominum contemtor numinis, aut quis
sympuuium ridere Numæ, nigrumque catinum,
& Vaticano fragiles de monte patellas.

Et Cicero luxuriem temporis sui describens (z), *Quid autem*, ait, *Numa Pompilius? minusne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles vrnulas fuisse, quam dedicatas aliorum pateras arbitramur?* Erant vero pateræ poculi genus, quo in sacrificando magistratus deo vinum dabant secundum Varronem (a), qui & *patellam* vas picaticum

(r) *lib. IV de L. L. p. m. 17.* (s) *II Georg. v. 396.* (t) Columella *de R R. lib. XII cap. XVI.* Isidorus *XX Origg. c. VI.* (u) Plinius *XXXV c. XII.* (x) *lib. IV de L. L p. m. 21.* (y) *sat. VI v. 341.* (z) *paradoxis c. III.* (a) *IV de L. L p. m. 21.*

ticum dicit paruum ſacrificiis faciendis aptum. Vti & Virgilius canit (b):

nunc pateras libate Ioui, precibusque vocate
Anchiſem genitorem: & vina reponite menſis.

Ex pateris præcipue ſumebant vinum, quod inter cornua victimarum ſpargebant, vti canit idem (c):

Ipſa tenens dextra pateram pulcherrima Dido,
candentis vaccæ media inter cornua fudit.

Dum vero vina libarent, vtebantur ſimpulo. Quod frequentes teſtantur nummi, qui ſacrificantes figuras cum ſimpulo exhibent. *Capis* poculi genus erat, cuius vſus in ſacrificiis, a capiendo ſic dictum, quod ſcilicet capides eſſent anſatæ (d), vt prehendi poſſent, id eſt capi. Ciceroni dictæ capedines (e) vel capedunculæ (f). *Armillum* vas vinarium Feſtus vocat, quod armo ſiue humero deportabatur. *Atanuuium* vero poculi fictilis erat genus, quo in ſacrificiis vtebantur Romanorum ſacerdotes Potitii. Sic & *irnellam* vaſis genus in ſacris dicit Feſtus. Atque hæc fuiſſe fictilia, quæ & Samia & teſtea (g) vocabant, docent ſcriptores. Plinius (h) quidem ait: *in ſacris quidem etiam inter has opes hodie non murrhinis cryſtallinisue, ſed fictilibus prolibatur ſimpuuiis.* Quare & Cicero (i) hæc vrnulas fictiles vocat. Poſteriori tamen tempore, creſcente luxu ex auro alia atque argento introducta. Ita cum a Tiberio aurea vaſa prohiberentur, in ſacris tamen fuere permiſſa (k).

Licet

(b) *VII Aen. v. 133.* (c) *IV Aen. v. 60.* (d) Varro *c. l.* (e) *c. l.* (f) *III de N. D. c. XVII.* (g) Ha ic. *lib. II p. m. 93.* Nonius Marcellus *cap. IV n. 434.* Plautus *Rudente actu II ſc. II v. 23.* (h) *XXXV c. XII.* (i) *c. l.* (k) Dio *lib. LVII p. m. 612.*

Licet & dum fictilibus ſimpulis fuiſſe vſos ex Plinio pateat. *Anclabria* adpellabantur vaſa ænea, quibus vtebantur ſacerdotes, vnde & menſa miniſteriis diuinis apta dicta *anclabris*. *Præfericulum* deſcribit Feſtus, quod ſit vas æneum ſine anſa patens ſummum, velut peluis, cuius vſus in ſacrario Opis Conſiuæ. Thura adſeruabant in *thuribulo* (l), quod & arcula thuraria dicebatur Feſto, & acerra Suetonio (m). Horatius (n) dixit acerram thuris plenam. Candelabrorum (o) quoque vſus, dum rem diuinam facerent; in quibus candelæ & funiculi fingebantur ardentes; Et quidem candelarum vſum antiquiſſimum tradit Martialis (p), vbi ait:

nomina candelæ nobis antiqua dedere
non norat parcos vncta lucerna patres.

Tab. V n. 29. Inſtrumentis inter ſacrificia vtebantut variis. *Adſpergilli* vſus erat in luſtrationibus, quod ex equinæ caudæ pilis confectum, cuius loco veteres etiam vtebantur ramo laurus vel oliuæ, vti canit Virgilius (q):

idem ter ſocios pura circumtulit vnda
ſpargens rore leui, & ramo felicis oliuæ,
luſtrauitque viros.

Victimas percutiebant ſacrificiorum miniſtri malleo, de quo Ouidius (r) canit:

lactantis vituli dextra libratus ab aure
tempora diſcuſſit claro caua malleus icta.

vel ſecuri, vti videmus apud Horatium (ſ):

aut

(l) Cicero *VI Verr. c. XXI & XXIV.* (m) *Tiberio cap. XLIV.* Galba *c. VIII.* (n) *III ode VIII v. 2.* (o) Cicero *VI Verr. c. XXVI.* (p) *XIV ep. XLI.* (q) *VI Aen. v. 230.* (r) *II Metam. v. 626.* (ſ) Horatius *III Carm. ode XXIII.*

aut crescit Albanis in herbis
victima, pontificum secures
ceruice tinget.

Et Ouidium (t):

candidaque adducta collum percussa securi
victima purpureo sanguine tingit humum;

bipennem vocat Valerius Flaccus (u). Pontificum culter erat *dolabra*, vti e Festo videmus (x). Cultris autem mactabantur hostiæ minores: de quo Ouidius (y):

percussaque sanguine cultro
inficit.

Quorum varios vagina inclusos lateri adligabant, vti ex figuris veterum videmus. *Secespitam* Antistius Labeo apud Festum, describit cultrum ferreum, oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, vincto ad capulum auro argentoque, fixum clauis æneis, ære Cyprio, quo Flamines, Flaminicæ virgines, pontificesque ad sacrificia vtuntur. Pontificum autem fuisse instrumentum, quo raderent hostias & exta prosecarent, videmus ex Suetonio (z), qui ait: *inter pontifices sacrificanti simul, pro secespita plumbeum cultrum subiiciendum curauit.* *Sacenam* quoque siue scenam dolabram pontificalem adpellat Festus. Inde Gutherius (a) bouem sescenarem, qui apud Liuium, (b) explicat, quod sit, quia sescena a victimariis percussus. Et sane sine dubio ab instrumento sic dictus videtur, & ille quidem, quem sub auspicium consulatus quilibet ex consulibus Ioui immolauit, cum de tali sacrificio Liuius agat. *Clunaculum* cultrum sanguinarium dixit Festus, ita adpellatum, quia clunes hostiarum diuide- *Tab. V n. 30.*

Rrr

(t) *IV Trist. el. II.* (u) *I Argon. v. 122 & 192.* (x) *voce scena.* (y) *XV Metam. v. 133.* (z) *Tiberio c. XXV.* (a) *de V. I. P. IV c. XVIII.* (b) *XLI c. XV.*

uideret. *Ligulæ* vſus erat apud haruſpices, qua victimarum exta explorabant; *cochleari* vero thùs ex acerra ſumebant: vti ſingulorum quæ adduximus vaſorum, inſtrumentorumque ad ſacrificia, figuras ex veterum monumentis repræſentat Michael Angelus Cauſſeus (c).

* * * * * * * *

CAPVT VNDECIMVM
De
TEMPLIS, ARIS, STATVIS
AC DONIS DEORVM

INter ſcriptores de templis primo loco numerandi veniunt vrbis Romæ topographi, atque inter hos præcipui, ALEXANDER DONATVS atque FAMIANVS NARDINVS, qui templa Romanorum non ſolum quando extructa, ſed & qua in vrbis regione poſita, declarant: de quibus tamen libro ſecundo ineunte dicetur pluribus. Qui vero ſpeciatim de templis Romanorum ſcripſerit, nouimus nullum, præter ſupra iamdum memoratum IOANNEM BAPTISTAM BELVM *de templo augurali.* Nec tamen prætereundus hic quoque eſt *IACOBVS GVTHERIVS*, qui integrum fere librum tertium de veteri iure pontificio templorum materiæ dicauit. *CONRADI SAMVELIS SCHVRTZFLEISCHII* celeberrimi viri, diſſertatio nota eſt *de templorum antiquitatibus*, quæ nunc inter opera hiſtorico-politica partem facit (d). Egre-

(c) *in Grauii theſauro antiquitatum Romanarum tomo quinto.* (d) *diſp. LIII.*

Egregia quidem eſt, ſed præter notationem generalem pauca habet, quæ ad Romanos faciunt; circa Chriſtianorum potius templa occupata. Cum verò ad ſpecialia Romanorum templa deſcendimus, elegantiſſimus occurrit *IVSTI RYCKII de Capitolio Romano commentarius, Gandaui* primum *1617. 4* poſt *Lugduni Batauorum 1669. 12* editus: de quo & Lipſius alias agit in ſuo de magnitudine Romana commentario. De *Pacis templo* ſpeciatim egit *IOSEPHVS CASTALIO*, qui *Romæ* primum *1614. 4* editus tractatus, poſt quarto tomo Theſauri Græuiani inſertus: elegans & eruditus. De *aris* rariſſimus eſt *PETRI BERTHALDI* commentarius, primum Nannetis 1636 editus, poſt tertio tomo dicti Theſauri inſertus, qui omnem alias materiam plenarie abſoluit. Agit & de iis *FORTVNIVS LICETVS* in *encyclopædia ad aram Pythiam Publilii Optatiani Porphyrii*, & in alia *ad aram myſticam terrigenæ*, vtraque *Patauii 1630. 4* edita, ſed cum poëmata, quæ proponit, explicet, in ararum hac materia breuior eſt. *EMVNDI FIGRELII*, poſt nobilis de Griepenhielm facti, liber extat ſingularis *de ſtatuis illuſtrium Romanorum Holmæ 1656. 8* in cuius tamen primordiis de deorum quoque ſtatuis agit. Admiror ſane viri elegantiam & ſummam in antiquitate peritiam. Ad dona diis ſacrata elegantiſſimus eſt *IACOBI PHILIPPI THOMASINI de donariis & tabellis votiuis* liber, de quo ſupra iam dictum.

Luci olim numinum templa, priſcoque ritu ſimplicia rura deo præcellentem arborem vel montium cacumina dicabant (e); poſt conſtituta ſunt templa. Nec Ro-

Rrr 2

(e) Plinius *XII c. I.* Petrus Faber *ſemeſtr. III c. I.* Rubenius *II. elect. c. XXXIV.*

Romani in facris fuis ignorabant lucos. Sic enim Cicero ex veteri iure pontificio (f) : *conftructa a patribus delubra habento, lucos in agris habento & larum fedes.* Lucos ergo in agris conftituit ius Pontificium; quale erat *Dianium* lucus in nemore Aricino Dianæ religione facro, quem Egerius Lebeus Tufculanus dedicauit, dictator Latinus (g), quod & in Romana occurrit infcriptione (h). Ex quo videmus differentiam inter nemus & lucum. Nemus enim dicebatur fylua quælibet maior; lucus vero ille locus qui deorum religioni in fpecie facer. Simili more Aefculapium etiam atque Mineruium dictum. Poft in ipfa vrbe varii deorum fuere luci. Sic lucum Veftæ, qui a palatii radice in nouam viam deuexus eft, commemorat Cicero (i). Ita lucum Egeriæ, Camœnæ, Furinæ, Veneris, Iunonis, Querquetulanum (k) & vel triginta duos in vrbe numerant topographi. Manlii Capitolini domum euerfam duobus lucis conueftitam vidit Roma (l). Iunonis fofpitæ ædem lucumque Lanuuii memorat Liuius (m). Lucretius (n) iungit

fana, lacus, lucos, aras fimulacraque diuûm.

Albanos lucos fanctiffimos vocat Cicero (o). Habebant & ifti fuos facerdotes, qualis fuit Rex Nemorenfis C. Betuus, qui in lapide Perufino (p) dicitur facerdos III Lucorum; immo & facra fua, qualia erant Lucaria. Licet & alii luci fuerint profani, de quibus Cice-

ro:

(f) *II de LL c. IX.* (g) *IV* Feftus *hac voce.* (h) Gruterus *p. XL n. 4.* (i) *I de diuin. c. XLV.* (k) Varro *IV de L. L. p. m. 10.* (l) Cicero *pro domo c. XXXVIII.* (m) *VIII c. XIV.* (n) *V v. 76.* (o) *pro Milone c. XXXI.* (p) Gruterus *p. CCC LXXV n. 4.*

ro (q): *Papiriana domus habet lucum, a quo etiam aduenæ teneri solent, quem tamen si excideris, multum profpexeris.* Cum alias, si religiosus fuerit locus, excidendi potestas non fuerit. Ipsi autem loci apud Romanos primario distinguebantur in profanos & consecratos (r). *Profani* dicebantur, qui omni religione erant exemti, vnde Cicero dixit facere aliquid ex sacro profanum. *Consecrati* dicebantur, qui deorum religioni erant destinati. De Iure vero Romano, vti vel omnibus constat, differentia erat inter loca sacra, qualia erant templa, & quæ deorum religionis erant; *sancta*, vt muri & portæ ciuitatis; *religiosa*, in quæ mortui inferebantur; & *profana*, quæ nullius sunt religionis (s). Loca sacra dicebantur templa. *Templum* tribus modis dici ait Varro (t), ab natura, ab auspicio, a similitudine; ab natura in cœlo; ab auspiciis in terra; ab similitudine sub terra. Antiquissima templa rotunda fuisse videntur, & quidem hypetra sub dio extructa (u), post facta quadrata. Aedes autem deorum immortalium inquit Vitruuius (x), sic erant constituendæ, vt signum quod in cella collocatum, spectet ad vespertinam cœli regionem, & qui adierint ad aram immolantes, aut sacrificia facientes, spectent ad partem cœli Orientis, & simulacrum, quod in æde, quia aras deorum necesse est ad orientem spectare. In extruendis autem templis *inauguratio* locum habebat atque *dedicatio*: illa fiebat per augures; hæc præeunte pontifice max. per magistra-

 gistra-

(q) *VII ad Fam. ep. XX.* (r) Cicero *pro domo c. XLVIII de haruſp. reſp. c. V partit. orat. c. X.* (s) Macrobius *Saturn. III c. III.* (t) *lib. VI de L. L p. m. 47.* (u) Alexander ab Alexandro *gen. dier. lib. II c. XXII.* (x) *lib. IV de architectura c. V.*

gistratus. Locum quidem per augures constitutum templum adpellat Gellius (y). Moris enim erat, vt spatium templo dicarent augures (z), siue vti Herodotus (a) adpellat, τέμενος περὶ βωμὸν ὁρίζειν, templum in circuitu finiebant, quod dicebatur inaugurare, & inde templum inauguratum (b): a quo aliud erat *augurare* vel augurato quidpiam facere, quod de captatis auguriis intelligendum. Atque in eo differebant templa ab aedibus sacris. Templa enim dicebantur loca inaugurata, per augures constituta, in quibus more maiorum iusta fieri possent senatus consulta, cum senatus olim in templis conueniret: quae vero *aedes sacrae* erant, & deorum cultui destinatae (c), non tamen per augures constitutae, templa non erant, nec in iis Scta fieri poterant. Inter quas Gellius numerat Vestae aedem, quae Pontifice praeeunte quidem, consecrata, non autem ante fuerat inaugurata. Quod a Numa ita factum dicunt, ne ratione senatus habendi viri illud introirent, quod alias non concessum. Plerasque quidem aedes sacras, templa fuisse eademque sancta docet Varro (d), non autem omnia templa, seu loca per augures constituta sancta erant. In exemplum vocat curiam Hostiliam, quae templum quidem sit, non tamen sanctum. *Sancta* autem dicta putem loca, quae vel maxime deorum religioni & cultui erant destinata, in quibus sacra edicerentur, & festis diebus solennia peragerentur: qualia erant deorum templa vel aedes. Curias ergo vel omnes e sanctorum numero eximimus, qui sacris quidem a Romulo erant destinatae, maxime tamen negotiis publi-

(y) *XIV c. VII.* (z) Tacitus *IV hist. c. LIII.* (a) *Thalia c. CXLII.* (b) Cicero *pro domo c. LIII.* (c) Gellius *c. l.* (d) *lib. VI de L. L. p. m. 48.*

publicis, vti libro ſecundo dicetur pluribus. Sic & roſtra dicebantur templum (e), quia locus erat inauguratús (f), ſanctus tamen eſſe non poterat. Spatio nunc ad templum dicato, luſtrabatur area. Rem totam Taciti (g) verbis, vbi de reſtitutione Capitolii agit, enarrabimus. *Vndecimo Kl. Iulias, ſerena luce, ſpatium omne quod templo dicabatur, euinctum vittis coronisque. Ingreſſi milites, quibus fauſta nomina, felicibus ramis; dein virgines Veſtales, cum pueris puellisque patrimis, matrimisque aqua riuis & fontibus amnibusque bauſta, perluere. Tum Heluidius Priſcus prætor, præeunte Plauto Eliano pontifice, luſtrata ſuouetaurilibus area, & ſuper ceſpitem redditis extis, Iouem, Iunonem, Mineruam præſidesque imperii deos precatus, vti cœpta proſperarent, ſedesque ſuas pietate hominum incoatas diuina ope attollerent; vittas quis ligatus lapis innexique funes erant, contigit. Simul cæteri magiſtratus, & ſacerdotes, & ſenatus, & eques, & magna pars populi, ſtudio lætitiaque connixi, ſaxum ingens traxere: paſſimque iniectæ fundamentis argenti aurique ſtipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ, ſed vt gignuntur. Prædixere haruſpices, ne temeraretur opus ſaxo auroue in alíud deſtinato.* Bene ponderanda verba vltima, vbi ſaxum ingens magiſtratus, ſacerdotes, ſenatum equites, & populum traxiſſe ſcribit: quæ fundamenta erant. *Lapis* hic dicebatur *Auſpicalis* vti videmus ex fragmento lapidis Romani (h)

LAPIS AVSP. S. Q. CAECILIO. METELLO
PONT. MAX. SOLENNI. CVM
PRAECATIONE. PAL. POP. ROM. CONIECTVS
IN.

(e) Liuius *VIII c. XIV.* (f) Cicero *in Vatinium c. X.*
(g) Tacitus *hiſt. IV c. LIII.* (h) Gruterus *p. XXXIX n. 5.*

IN. FVNDAMENTA. PORTICVS. MINER .
AVENTINENS. AB. LATER. COLL. . . . .
VIC. ARMILVSTR. D. . . . .
IN. NVNC. D. AVGVR. AVSPI . . . . . .
TEMPL. CONSECRA . . . .
M. CASCELL. AED. CVR. . . . .

Lustrationem sequebatur *dedicatio.* Circa hanc autem antiquitus constitutum, vt nemo nisi Consul vel imperator templum posset dedicare, consensu tamen populi extra ordinem idem C Flauio concessum (i). Requirebatur autem, vt quis rite dedicaret, populi iussus atque scitus (k). Veterem enim legem tribunitiam esse dicit Cicero, quæ vetet iniussu plebis, ædes, terram, aram consecrare (l) eamque rogasse Q. Papirium addit. Sic cum L. Cassius censor de signo concordiæ dedicando ad collegium retulisset, ei M. Aemilius Pont. M. pro collegio respondit, nisi eum nominatim populus præfecisset, atque eius iussu faceret, non videri posse recte dedicare (m). Immo senatus ex pontificum auctoritate aram tollendam censuit. Sic & in caussa Liciniæ Vestalis virginis pro collegio respondit Scæuola, quod in loco publico dedicasset, sacrum non videri esse. Immo etiam vt senatus interueniret auctoritas, necesse erat. Liuius enim ex auctoritate senatus latum ad populum dicit, ne quis templum aramue iniussu senatus aut tribunorum plebis maioris partis dedicaret. Consulum ergo primitus erat templa dedicare, qui de eo inter se vt plurimum sortiebantur. Quare de eo in senatu conquestus est Quintius consul, quod C. Iulius collega Apollinis ædem absen-

(i) Liuius *IX c. XLVI.* (k) Cicero *IV ad Atticum ep. II.* (l) Cicero *pro domo c. XLIX.* (m) *c. LIII.*

sente collega sine sorte dedicauerit (n). Sic & cum certamen consulibus incidisset, vter dedicaret Mercurii aedem, re ad populum reiecta, dedicatio aedis M Laetorio ad consulum ignominiam data est (o). Haud raro speciatim ad id duumuiri creati, qui dedicarent aedes (p). Ita & Q. Fabius Maximus a senatu postulauit, vt aedem Veneris Erycinae quam dictator vouisset, dedicare liceret; Senatus decreuit, vt Ti. Sempronius Consul designatus, cum primum magistratum iniisset, ad populum ferret, vt Q. Fabium duumuirum esse iuberent aedis dedicandae caussa (q). Dedicabantur ergo aedes a Consule vel Imperatore vel duumuiro, praeeunte tamen verba pontifice maximo (r). Praeter autem solennia verba Cicero requirit vetera & prisca instituta (s). Postem enim in dedicatione pontificem tenere competebat (t), atque ibi postis dicebatur, vbi templi aditus & valuae; ambulationis vero postes nemo vnquam tenuit in dedicando (u). Atque hac ratione manu consecrationes fieri dicebantur, vti Cicero ait (x): *bene vero, quod mens, pietas, virtus, fides consecratur manu: quarum omnium Romae dedicata publice templa sunt.* Atque Ouidius (y):

- sacra vocant Augusta patres: Augusta vocantur
templa, sacerdotum rite dicata manu.

Leges dedicationis haut raro addebantur, quod in aris

 prae-

(n) Liuius *IV c. XXIX.* (o) Liuius *II c. XXVII.* (p) Liuius *II c. XLII.* (q) Liuius *XXIII c. XXX.* (r) Liuius *IX c. XLVI.* (s) *pro domo cap. XLVII.* (t) Liuius *II c. VIII.* Seneca *Consol. ad Marciam c. XIII.* Plutarchus *Publicola p. m. 104.* (u) Cicero *pro domo c. XLVI.* (x) *II de LI c. XI.* (y) *I Fast. v. 603.*

præcipue solenne erat. In aliquot sacellis scriptum fuisse testatur Varro (z), ne quid scorteum adhiberetur, quod idcirco cautum, ne morticinum quid adhiberetur. Vnde Ouidius (a):

scortea non illi fas est inferre sacello,
ne violent puros exanimata focos.

Pontifex autem vt claris & distinctis verbis, nec præpedita & balbutiente lingua præiret, necesse erat. Quare Plinius (b) de Metello Pontifice, quod adeo inexplanatæ fuerit linguæ, vt multis mensibus tortus credatur, dum meditaretur in dedicanda æde Opiferæ dicere. Hinc & tanquam illegitime factum arguit Cicero, (c) quod Clodius domum ipsius consecrans præposteris verbis, ominibus obscœnis, identidem se ipsum reuocando, dubitans, timens, hæsitans, omnia aliter ac pontifices in monumentis habeant, & pronuntiauit & fecerit. Vtebantur autem verbis dare, donare, dicare, consecrare (d), dedicareque Numini. Ipsi Imperatores dedicantes triumphali amictu erant ornati, vti de C. Mario inscriptio (e): AEDEM HONORI ET VIRTVTI VICTOR FECIT VESTE TRIVMPHALI CALCEIS PVNICEIS. Licet Mario alias solenne esset, ad sacra puniceo amictu duplici fibulato, hastam vittis redimitam & coronamentis ferens, procedere (f). Postquam dedicata templa, victimæ mactabantur & ludi sumtu publico parabantur. Sic M. Aemilius petiit ab senatu, vt sibi dedicationis templorum Reginæ Iunonis

(z) *de L. L. lib. VI p. m. 56.* (a) *I Fast. v. 623.* (b) *XI c. XXXVII.* (c) *de harusp. resp. c. LVII.* (d) *in Verrem. lib. IV c. XXIX.* (e) Gruterus *p. CCCCXXXVI n. 3.* (f) Plutarchus *Mario p. m. 313.*

nis & Dianæ cauſſa, quæ bello Liguſtico ante annos octo vouiſſet, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti etiam millia æris fuere decreta, atque dum dedicauit eas ædes, vtramque in Circo Flaminio, ludosque ſcenicos triduum poſt dedicationem templi Iunonis, biduum poſt Dianæ & ſingulos dies fecit in circo (g). Cæſar cum Veneri Genetrici templum dedicaret, multa variaque edidit ſpectacula (h). Auguſtus in ſacrarii Iulii dedicatione ludos omnis generis fecit, in quibus patricii Troiam luſerunt (i). Primos autem in dedicatione ædis matris Magnæ ſcenicos ludos exhibuit M. Iunius Brutus (k). Nonnunquam & populo diuiſiones faciebant, vt eſt in lapide: OB. DEDICATIONEM. HONORARIAM. VICANIS. OLEVM. POPVLO. CRVSTVLVM. ET. MVLSVM. DEDIT. (l). Parabant quoque epulas, vti T. Lucretius Fuluianus ob dedicatam pietati ædem ſcenicos ludos per quatriduum, & Circenſes & epulum diuiſit (m). Templa autem vti Arnobius (n) ait, quæ tholis ſunt aureis & ſublimibus elata faſtigiis, ſeu quæ magnifico opere extructa, auctorum inſcriptionibus comprobantur. Supra valuas enim templi tabula cum titulo figebatur, ex qua conſtabat, templum quando votum, & qua occaſione, quando & a quo dedicatum: cuius exemplum extat apud Liuium (o), & in Pantheo Romano (p): M. AGRIPPA L. FILIVS. COS. TERTIVM FECIT, quod dein reſtituerunt L. Septimius Seuerus, & M. Aurelius Impp. (q). IMP. CAES. L. SE-

(g) Liuius *XL c. LII.* (h) Dio *lib. XLIII p. m. 225.* (i) Dio *lib. LI p. m. 460.* (k) Liuius *XXXVI c. XXXVI.* (l) Gruterus *p. C. n. 5.* (m) *p. CI n. 3.* (n) *lib. VI p. m. 193.* (o) *XL c. LII.* (p) Gruterus *p. I n. 1.* (q) *c. l.*

PTIMIVS. SEVER. PIVS PERTINAX ET IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PANTHEVM. VETVSTATE COLLAPSVM. CVM. OMNI CVLTV RESTITVERVNT. Moris enim erat, vt templa vetustate vel casu alio collapsa restituerentur, atque denuo dedicarentur. Quo facit & lapis priscus (r): M. PAPIVS M. F. L. MATRIVS L. F DVOVIRI I. D. SIGNVM CONCORDIAE. EX S. C RESTITVENDVM. COERAVERVNT. EIDEMQ. DEDICARVNT. ET. BASIM. GRADVM ARAM SVA PECVNIA FACIVNDA COER. EIDEMQ. PROBAVER. De restituto Capitolio supra iam fuit dictum. Ex locis tamen sacris nonnunquam & profana facta: vti de L. Pisone Cicero (ſ), quod maximum & sanctissimum Dianæ sacellum in Cœliculo sustulerit; a Sexto Serrano autem sanctissima sacella suffossa, incensa, inædificata, oppressa dicit. Templorum ædificandorum ratio varia erat, secundum triplicem naturam deorum: Fortibus quidem vt Marti, Herculi, Mineruæ, ædes Doricæ seuerioris structuræ constitutæ sunt: delicatis, vt Veneri, Proserpinæ, Floræ, Corinthio genere propter teneritatem operis factæ; mediis, vt Iunoni, Dianæ, Baccho constructæ Ionicæ nec florida structura, nec seuera (t). Erant autem variæ templorum partes atque species: *Delubra* quidem Varro apud Macrobium (u) ait, alios æstimare, in quibus præter ædem sit area adsumta deûm caussa; vt est in circo Flaminio Iouis Statoris: alios in quo loco dei simulacrum dedicatum est. Seruius (x) delubrum dicit, quod vno

(r) *p. C. n. 6.* (ſ) *de harusp. resp. c. XV.* (t) Vitruuius *I c. II.* (u) *Saturn. III c. IV.* (x) *ad Aen. II v. 225.*

vno tecto plura complectitur numina; vt Capitolium, in quo est Minerua, Iupiter, Iuno. Alii delubrum locum esse ante templum dicunt, vbi aqua currit, a diluendo, quod & confirmat Festus atque Isidorus (y), qui delubra templa dicit fontes habentia, quibus ante ingressum diluebantur. Alii, referente Asconio (z), male dicebant delubra ligna esse delibrata seu decorticata pro simulacris deorum posita. Quidquid sit, vsus scriptorum ea cum templis fecit promiscua. Ipse Cicero modo templa atque delubra dicit (a), modo delubra facit cum templis eadem (b). *Fanum* tamen a templo expresse distinguit Liuius (c), dum ait: *in ea pugna Iouis Statoris ades vota, vt Romulus ante voverat: sed fanum tantum, id est locus templo effatus iam sacratus fuerat.* Erat ergo secundum Liuii descriptionem, spatium templo per augures dicatum, inde & effata augurum dicta (d). Quare & *sistere fana* Festo dicitur, loca in oppido futurorum fanorum constituere, quod alias in lapide prisco (e) dicitur ædes adsignare. *Exaugurare* vero fana, omni religione liberare locum dicit Liuius (f). Posteriori tamen tempore æque pro templis dicta. Cicero enim (g), quod modo Iunonis templum dixerat, paullo post fanum adpellat & Liuius (h) Romanorum templa fana vocat. Qui factum, quod & Grammatici fana dicta putent a fando, quod dum pontifex dedicat, certa verba fatur (i); & profanum, quod ante fanum, seu fano coniunctum (k), augurum

(y) *lib. XV Origg. c. IV.* (z) *in diuin. p. m. 18.* (a) Cicero *Catil. III c. I.* (b) *V de N. D. exeunte. in Verrem act. I c. V.* (c) *X c. XLII.* (d) Varro *V de L. L. p. m. 38.* (e) Gruterus *p. I n. 8.* (f) *I c. LV.* (g) *II de Inuent. ineunte.* (h) *V c. L.* (i) Festus *hac voce.* (k) Varro *c. l.*

gurum effata cum pontificum verbis solennibus confundentes. Cicero tamen fanum quoque pro loco religioso dicit (l). *Sacellum* ex sacro diminutum Trebatius apud Gellium (m), locum paruum vocat deo sacratum cum ara. Quod & confirmat Ouidius (n), qui de sacello Iani:

ara mihi posita est, paruo coniuncta sacello,
haec adolet flammis cum strue Farra suis.

Festus addit sine tecto. Multa Romae fuisse sacella ex Liuio patet (o), qui dicit, complura sacella publica, cum a priuatis essent occupata, publica sacra vt essent paterentque populo, curasse censores. Modicum Ioui conseruatori Domitianum extruxisse Tacitus ait (p). Virginiam ex parte aedium, quod satis esset loci modico sacello ad cultum pudicitiae plebeiae exclusisse dicit Liuius (q). Eadem haec videntur cum *aediculis*, quas priuatas tantum fuisse dicit Gutherius (r), & religiosas, non sanctas: sed contrariatur Liuius (s), qui aediculam victoriae virginis, prope aedem Victoriae a M Porcio Catone dedicatam scribit, a quo biennio ante vota. Simile videmus ex Cicerone, qui aediculam, puluinar & aram, quod a Licinia Vestali iniussu populi dedicata, Scto sublatam dicit (t). Ita AEDICVLAM CONCILII DEORVM DEARVMQ. EX VOTO. F. C. AVRELIVS FAVSTVS (u). Sic in castris praetorianis habebant aediculas Augustorum (x), quod & testatur lapis antiquus in loco castrorum effossus

(l) *XII ad Att. ep. XXXV.* (m) *VI c. XII.* (n) *I Fast. v. 275.* (o) *XL c. LI.* (p) *hist. III c. LXXIV.* (q) *X c. XXIII.* (r) *de V. I. P. lib. III c. II.* (s) *XXXV c. IX.* (t) *pro domo c. LIII.* (u) Gruterus *p. II n. 12.* (x) Gruterus *p. CLXXXIII n. 12.*

fus (y). EX. AEDICVLA. AVGVSTORVM OPVS. DOL. EX. FIG. C. PANISEI. HERMETIANI. ET. VRBICI. Opus ergo doliatum erat ex Figulina Panisei: fictilibus enim doliis ædicula hæc in prætoriis castris facta, non æternitatis destinatione, sed temporaria mora vt ipsa castra (z). *Lararium* priuatorum erat, & dicebatur locus iste domus, in quo quilibet deorum simulacra, quos colebat, lares scilicet electos & animas sanctiores constituebat (a). Principes quidem atque imperatores duo habebant lararia, illud maius dicebatur, in quo lares diui & optimi, cubiculares alias dicti (b), inter quos tamen Alexandrum Magnum quoque consecrauit Seuerus (c). Alterum dicebatur lararium secundum, in quo magnorum atque illustrium virorum imagines atque memoriam conseruabant; vti Ciceronis, Virgilii, Achillis imagines in eo reposuit Alexander Seuerus. Quod dein imitabantur etiam priuati, vti de L. Vitellio testatur Suetonius (d), Narcissi quoque & Pallantis imagines aureas eum inter lares coluisse: qui autem hæc sacra administrabat, magister vel decurio larium dicebatur, de quo sub sacerdotibus. His vero laribus primis temporibus in foco tantum sacra facta, in quo & cœnarum primitias libare soliti fuere (e). Quod & tenuioris sortis homines postea seruarunt, vti Plautus nos docet (f). *Sacrarium* æque in ædibus priuatorum erat, in eo tamen a larario differens, quod hoc laribus, illud peculiari alicui deo sacratum. Videmus id ex Cicerone,

(y) *c. l.* (z) Vitruuius *V c. V.* (a) Lampridius *Alex. Seuero c. XXIX.* (b) *Augusto c. VII.* (c) *cap. XXXI.* (d) *Vitellio c. II.* (e) Halic. *lib. IV p.m. 207.* (f) *Aulul. in prologo.*

ne, qui sacrarium Bonæ deæ in fundo T. Sextii Galli commemorat (g), & alio loco ait (h): *Erat apud Heium sacrarium magna cum dignitate in ædibus, a maioribus traditum, perantiquum, in quo signa pulcherrima quatuor, summo artificio, summa nobilitate.* Sic & sacrarium genti Iuliæ, effigiemque diuo Augusto apud Bouillas dicatum scribit Tacitus (i). Augusti quoque sacrarium, vbi imago eius a Iulia vxore quondam tunc sacerdote colebatur, Suetonius memorat (k). In lapide prisco *SACRARIA NVMINVM* dicuntur (l). Male ergo sacrarium Isidorus (m) explicat, quod locus sit templi, in quo sacra reponantur. Apud ICtos sacrarium principum dicitur consessus interior. Aras vero in hisce vel larariis vel sacrariis, abditos & penetrales focos adpellat Cicero, & a mensis solennibus distinguit (n). Quare & penetrale sacrificium Festus dicit, quod interiore parte sacrarii conficitur. Et cum penetralia penatium deorum dicerentur sacraria, ipsa templi Vestæ interiora *penus* dicebantur *Vestæ* atque penetralia. *Cella* dicebatur illa pars templi, in qua signum vel simulacrum & statua dei posita (o). Alia erat cella Iouis, in qua Africanus imaginem positam habuit (p). Quæ apud Dionem (q) dicitur σκηνὴ τοῦ Ῥωμύλου explicari solet per cellam Romuli, sed potius casa Romuli est dicenda (r). Quæ partem faciebat Capitolii & cannis ac viminibus tecta (ſ) erat;

(g) *pro Milone c. XXXI.* (h) *IV in Verrem c. II.* (i) *Ann. II cap. XLI.* (k) *Tiberio c. LI.* (l) Gutherius *de V. I. P. lib. III c. IX.* (m) *XV Origg. c. V.* (n) *de haruſp. reſp. c. XXVII.* (o) *lib. IV de architectura c. V.* Liuius *XXIX c. XI.* (p) Vitruuius *II c. I.* (q) *lib. XLVIII p. m. 383.* (r) Vitruuius *c. l.* (ſ) Ouidius *III Faſt. v. 183.*

erat, quam sacerdotes, si forte vetustate consumeretur, instaurabant, iisdemque stramentis contegebant, vt semper maneret integra (t). Quare *Romuli casam in arce stramentis tectam* dicit Vitruuius (u), & *humile tugurium* adpellat Seneca (x). *Area* locus erat consептus, huic vel illi deo sacer, cui tamen nil inaedificatum. Ita totum illud spatium Capitolii ante extructum Iouis templum Liuius (y) dicit aream Iouis templique eius, quod inaedificaretur. Quo facit inscriptio (z):

Q. VIBIVS. Q. F. MAXIMVS
ARAM VOLCANO
MACERIAQ. AREAM
SAEPIENDAM. PISCINAM
QVE. EX. D. D
DE. PECVNIA. PVBLICA
FACIENDA. COER.

& alia (a): HAEC. AREA. INTRA HANC DEFINITIONEM CIPPORVM CLAVSA VERVBVS ET ARA QVAE EST INFERIVS DEDICATA. Ex aedibus maxime publice dirutis aream faciebant, quod in Cassii factum, quae aream dein ante Telluris aedem dederunt (b). Sic & Sp. Melii domus in aream complanata, quae postea Aequimelium dicta (c). In iis autem hostias venales fuisse propositas ex Cicerone discimus: *an cum in Aequimelium*, inquit, *misimus, qui afferret agnum, quem immolemus, is mihi agnus affertur, qui habet exta rebus accommodata*

(t) Famianus Nardinus *topogr. vrbis Romae lib. V c. XVI.* (u) *c. l.* (x) *consol. ad Heluiam c. IX.* (y) *I c. LV.* (z) Gruterus *p. LXI n. 35.* (a) *n. 3.* (b) Liuius *II c. XLI.* (c) Liuius *IV c. XV.*

data (d). *Atrium* vero genus erat ædificii ante ædem, continens mediam aream, in quam collecta ex omni tecto pluuia descendit (e). Idem forsan quod in lapide prisco pronaus dicitur (f) FANVM REFECIT ET PRONAVM DE SVO FECIT. EX VOTO. Atrium publicum dicebatur, quod ante Capitolium (g). *Compitum* templum larium erat in compitis extructum, ad quod facit lapis Veronensis (h): COMPITVM. REFECERVNT. TECTVM. PARIETES. ALLEVARVNT. VALVAS. LIMEN. DE. SVA. PECVNIA. LARIBVS. DANT. Soli vero in prouinciis Speleum adsignatum reperio, vt est in inscriptione (i):

Deo Soli Inuicto Mithræ

D. S. I. M

P. ACIL. PISONIANVS

PATER. PATRATVS

QVI. HOC. SPELEVM. VIOL

IGNIS. ABSVMPTVM

COMPARATA. AREA. A. REPVBL.

MEDIOL. PECVNIA. SVA

RESTITVIT.

Milites in eo mithræ initiabantur, teste Tertulliano (k). *Petræ Taurobolatæ* mentio fit in lapide prisco

AEMILIA

SERAPIAS

TAVROBOLIVM FECIT

PE-

(d) *II de diuinat. c. XVII.* (e) Festus *hac voce.* Vitruuius *VI c. IV* (f) Gruterus *p. XXVII n. 2.* (g) *XXIV c. X.* (h) Gruterus *p. CVII n. 1.* (i) *p. XXXIV n. 9.* (k) *de corona militis c. XV.*

PETRAM TAVROBOLATAM
POSVIT

Reinesius (l) de ara explicat, quam Matri deûm vel etiam Mithræ, factis tauroboliis posuerint. Gutherius lapidem explicat, qui sacrificii monumentum ad memoriam posteritatis contineret. Festus vero petram manu factam fornicem continere ait. Petra ergo taurobolata locus videtur fuisse excauatus, in quo sacra mystica taurobolii peragerentur, non ita inter aras sed templa referenda. Aedes igitur saxo excauata erat, vel vti Apuleius (m) adpellat, spelunca frondibus inumbrata. *Tesca* loca dicebantur agrestia alicuius dei (n), inde & loca augurio destinata sic dicta (o). Ipsis quoque templis varia adiungebant, vti ex inscriptione superius adlata vidimus, *Piscinam* etiam fuisse additam. Erant autem hæc aquarum receptacula, quorum vsus erat in sacris, Hesychio *δεξαμένη ὑδάτων δοχεῖα*. *Fauissam* vt auctor est Festus, dicebant locum, in quo aqua inclusa circa templa. M. Varro autem in epistola ad Sulpitium (p), fauissas Capitolinas adpellatas ait cellas quasdam & cisternas, quæ in area sub terra essent, vbi reponi solerent signa vetera, quæ ex eo templo collapsa essent, & alia quædam religiosa, donariis consecratis. Aedi *Zothecam* & *culinam* addit lapis Tiburtinus (q): HERCVLI. SAXANO. SACRVM SER. SVLPICIVS TROPHIMVS. AEDEM. ZOTHECAM. CVLINAM PECVNIA. SVA. A. SOLO. RESTITVIT. Vbi Zotheca locus dictus videtur, in quo adseruabantur animalia ad immolandum

(l) *cl. I n. 42.* (m) *lib. I ineunte.* (n) Varro *de L. L. lib. VI p. m. 48.* (o) Festus *hac voce.* (p) *II c. X.*
(q) Gruterus *p. XLIX n. 3.*

dum parata ; culinæ vero, vbi elixabantur exta & coquebantur carnes : vti culinas locum fuiſſe dictum Feſtus ait, in quo epulæ in funere comburantur. *Feſtram* oſtium minuſculum in ſacrario explicat Macrobius (r), quam Feſtus eandem putat, quæ poſt feneſtra dicta. Maxime vero ſolenne in templis erat puluinar, ſimulacrum & faſtigium (ſ). *Puluinar* a puluino in eo differebat, quod hic priuatorum, illud religionis eſſet, atque diuinitatem argueret. Quare Domitianus cum pro deo haberi vellet, lectum ſuum puluinar adpellabat (t). Ex quo etiam loco videmus, quod puluinar fuerit lectus puluinis ſtratus, in quo deorum ſimulacra reponi ſolita, quare & in gloſſa καθίδρυμα dicitur & στρωμνὴ θεῶν. In eo tamen puluinar a lecto differebat, quod lectus tabulatis conſtaret, qui dein ſternebatur culcitris, cum in lectiſterniis excitari puluinorum impreſſionem dicat Arnobius (u). Quare in lectiſternio deorum puluinaria in conſpectu erant (x). Hinc & puluinaria modo pro lectiſterniis, modo pro templis dicuntur, & ſupplicationes apud omnia puluinaria decernere, idem erat ac ad omnia templa (y), cum iis quibus templa dedicata, & puluinaria addita (z). Hinc & Cicero puluinaribus bonæ deæ ſtuprum intuliſſe Clodium ait, cum ſacra eius polluiſſet (a). *Struppi* autem in puluinaribus Feſto vocantur faſciculi de verbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur. *Faſtigium* templi dicebatur altitudo vel

(r) *III Saturn. c. XII.* (ſ) Cicero *Philippica II c. XLIII.* (t) Suetonius *Domitiano c. XIII.* (u) *lib. VII p. m. 238.* (x) Liuius *XXII c. X.* (y) Tacitus *XIV Ann. c. XII.* (z) Seneca *conſol. ad Polybiam c. XXXVI.* (a) *de har. reſp. c. V.*

vel tecti forma (b) in trigonum surgens, deorum templis & principum palatiis proprium (c): inde & templa fastigiata dicta (d). Hæc tamen fastigia non venustatem sed necessitatem ipsam fabricatam esse docet Cicero (e). Licet & ea variis signis postea fuerint exornata, vti in fastigio Capitolii quadrigas fictiles positas dicit Plinius (f). Ornamenta templorum præter statuas & signa varia erant. Structura quippe erat magnifica, cum priscos limina etiam ac valuas ex ære in templis factitasse; Vestæ ædem Syracusana superficie fuisse tectam & in Pantheo Syracusana columnarum capita a M. Agrippa posita scribat Plinius (g). Parietes tabulatas Laquearia dicta, post Carthaginem euersam inaurata in Capitolio posita adgnoscit idem (h). Fastigium inauratum, podium, pauimenta marmorea, opus tectorium (i), tegulas æneas auratas cum carpusculis & vestituris basium constitutas (k), columnas (l) cum epistilio seu trabe (m), templis fuisse additas ex lapidibus priscis videmus. Addebant vero & templis *arcus*; vti auspiciis Tiberii arcum propter ædem Saturni dicatam scribit Tacitus (n). Marti, Apollini, Mineruæ arcum statuit Vespasianus (o). In lapide Romano.

SILVANO SANCTO
C. ASTVRNIVS
MEDICVS. LVDI. GALLIC
PORTIC. ET. EXEDR

 ET.

(b) Non. Marcellus *cap. VI n. 89.* (c) Suetonius *Cæsare c. LXXXI & Claudio c. XVII.* (d) Vitruuius *VII c. V.* (e) *III de Orat. c. XLVI.* (f) *XXVIII c. II.* (g) *XXXIV c. III.* (h) *XXXIII c. III.* (i) Gruterus *p. XCIV n. 11.* (k) Gruterus *p. XCVIII n. 8.* (l) Gruterus *p. LXXXV n. 3.* (m) Vitruuius *III c. II.* (n) *Ann. II c. XLI.* (o) Gruterus *p. LXV n. 3.*

ET. SIGN. AEN

VOTO SVSCEP

L M

Porticus quidem deorum templis fuisse additas docet Vitruuius (p), easque magnas ciuitatibus præstare vtilitates ait, quo scilicet populo aduersus tempestates obruentes essent receptacula (q). Quare & Cicero eas non plus habere vtilitatis quam dignitatis ait (r). *Exedra* vero locus amplus & ad considendum idoneus erat: de quibus Vitruuius (ſ): *constituuntur*, ait, *in porticibus exedræ spatiosæ habentes sedes, in quibus philosophi, rhetores reliquique qui studiis delectantur, sedentes disputare possint, quales etiam in priuatorum erant domibus* (t). Additæ porticibus & *bibliotheca*, quod Ryckius (u) probat, & libro quarto explanabitur vlterius. Prope templa *cellulæ* erant *æditiuorum* (x) quas æditiuorum contubernia vocat Tacitus (y). Templa autem Romani habebant varia, & quidem quilibet deus suum habebat peculiare, cum vnum templum non nisi vni deo dedicari possit (z). Licet vnus deus sæpe, pro ratione nominis diuersa habuerit templa. *Iouis Feretrii* quidem templum post victoriam de Cæninensibus primum Romæ a Romulo sacratum est (a). Quod in Capitolini collis vertice designauit non magnum (b), in quod spolia opima, quæ dux duci detraxerat, suspendebantur (c), idque vetusta-

te

(p) *lib. V c. IX.* (q) Plinius *II ep. XVII.* (r) *III de Orat. c. XLVI.* (ſ) *V c. XI.* (t) Cicero *I de N. D. c. VII.* (u) *de Capitolio c. XXXV.* (x) Minutius Felix *c. XXV.* (y) *III hist. c. LXXIV.* (z) Liuius *XXVII c. XXV.* (a) Liuius *I c. X.* (b) Halic. *lib. II p. m. 102.* (c) Liuius *IV c. XX.*

te dilapſum refecit poſt Auguſtus Imperator (d). Numam inde Pompilium Ioui optimo maximo templum in regione vrbis ſexta extruxiſſe, CAPITOLIVM vetus dictum late probat Ryckius (e). Tarquinius Priſcus vltimo bello Sabino templum vouit Ioui, Iunoni atque Mineruæ, quo & feliciter confecto, aream in rupe Tarpeia ædificando templo præparauit (f), licet non niſi aream complanaſſe hunc Priſcum velit Halicarnaſſenſis, Liuius (g) autem atque Tacitus (h) fundamenta etiam ieciſſe adſerunt. Certum tamen eſt, Tarquinium Priſcum locum iſtum augurato conſtituiſſe (i). Manum operi dein admouit ſociorum ſtudio Seruius Tullius (k), capta vero Sueſſa Pometia ex hoſtium ſpoliis plenius extruxit Tarquinius Superbus (l). Primum huius ſuperbi erat, vt aream templo deſtinatam liberam a cæteris religionibus faceret, ac totam Iouis templique eius faceret (m), quod inædificaretur. Quare exaugurare fana ſacellaque ſtatuit, quæ aliquot ibi a Tatio rege primum in ipſo diſcrimine pugnæ aduerſus Romulum, vota, conſecrata, inaugurataque fuerant (n). *Inter principia autem condendi huius operis*, inquit Liuius, *mouiſſe numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos; nam cum omnium ſacellorum exaugurationes admitterent aues, in Termini fano non addixere; idque omen auguriumque ita acceptum eſt, non motam Termini ſedem, vnumque eum deorum non euocatum ſacratis finibus, firma ſtabiliaque cuncta portendere.* Addit & Camillus iuuentutem

(d) *c. l.* (e) *de capitolio c. VIII.* (f) Halic. *lib. III p. m. 201.* (g) *I c. XXXVIII.* (h) *III hiſt. c LXXII.* (i) Halic. *c. l.* (k) Tacitus *c. l.* (l) *c. l.* Liuius *I c. LV.* (n) Liuius *I c. LV.*

tem non mouisse, in oratione ad populum (o): *hic Capitolium est, vbi quondam capite humano inuento responsum est, eo loco caput rerum, summamque Imperii fore. Hic cum augurato liberaretur Capitolium, Iuuentas, Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moueri se non sunt passi.* Aliud vero quod & Camillus innuit, magnitudinem imperii portendens prodigium secutum est, caput humanum integra facie, aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse (p), quod calido adhuc atque recenti sanguine manasse dicit Halicarnassensis (q), qui & de eo consultos haruspices Hetruscos late narrat. Inde vero Capitolium dictum (r). Incoauit ita opus Tarquinius Superbus, & plurimam partem perfecit, non tamen penitus absoluit. Absolutum enim opus fuit atque dedicatum tertio post eiectos reges anno, ab Horatio Puluillo (s). Post, deuictis Volscis saxo quadrato substructum (t). Structuram huius templi Capitolini late describit Halicarnassensis (u), additque tres in ipso fuisse cellas, ex ordine a lateribus parietum communione clausas: mediam Iouis, alteram Iunonis, alteram Mineruæ; sub vna aquila eodemque tecto. Quare & tria ista numina in nummis aliisque Romanorum monumentis frequentins iunguntur & præsides tutelares Capitolii adpellantur (x). Varie post hæc ornatum fuit. Tegulas quidem Capitolii æneas fuisse scribit Plinius (y), quas Catulus inauranit primus, laquearia

(o) Liuius *V. c. LIV.* (p) Liuius *I c. LV.* (q) *lib. IV p.m. 257.* (r) *lib. IV de L. L. p.m. 9.* (s) Halic. *lib. V p.m. 304.* Tacitus *III Hist. c. LXXII.* (t) Liuius *VI c. IV.* (u) *lib. IV p.m. 259.* (x) Cicero *pro domo cap. LVII.* (y) *XXXIII c. III.*

ria vero post Carthaginem euersam demum inaurata. Quadrigæ fictiles in fastigio templi fuere constitutæ, quas in fornace, dum coquerentur, excreuisse tradit Plinius (z). Tandem etiam de mulcta damnatorum ob fœnora quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ in cella Iouis supra fastigium ædiculæ, & duodecim clypea inaurata (a). In vestibulo autem statutas fuisse bigas, quibus victoria insistebat, docet Tacitus (b). Sic & ex mulcta fœneratorum ænea in Capitolio limina ædiles posuere, & trium mensarum argentea vasa in cella Iouis, Iouemq; in culmine cum quadrigis (c). Ipsas autem fores auro magni ponderis obductas fuisse docet Zosimus (d), quas & cælatas fores adpellat Claudianus (e), quia egregia cælatura fuere conspicuæ. M. Aemilius Lepidus censor columnas circumpoliendas albo locauit, & ab his columnis, quæ incommode opposita videbantur, signa amouit: clypeaque de columnis & signa militaria adfixa omnis generis demsit (f). Pauimentum scalpturatum in Iouis Capitolini æde primum factum dicit post tertium Punicum bellum initum (g). Hoc autem nullum aliud quam Musiuum fuisse putat Ryckius (h), quod vel segmentis pretiosi marmoris, vel laterculorum aut vitri, ligniue tessellis compaginatum vel coloribus amœnissimis distinctum. Superbiebat præterea simulacris non deorum solum, sed & aliorum virorum illustrium, tropæis quoque & tabulis pictis victorias repræsentantibus. Coronæ aureæ magni ponderis sæpissime Ioui in Capitolio dedicatæ (i). Vasa varii generis

Vuu & ta-

(z) *XXVIII c. II.* (a) Liuius *XXXV c. XLI.* (b) *Hist. I c. LXXXVI.* (c) Liuius *X c. XXIII.* (d) *lib. V. c. XXXVIII.* (e) *in VI cons Honorii v. 45.* (f) Liuius *XL c. LI.* (g) Plinius *XXXVI c. XXV.* (h) Ryckius *de Capitolio c. XVII.* (i) Liuius *VII c. XXXVIII, XXXII. c. XXVII & passim.*

& tabulæ, quibus leges & publica acta continebantur, in eo adseruabantur; libri Sibyllini quoque arca plumbea conclusi: Quin & anser argenteus, atque anseres & canes publico sumtu ibi alebantur (k). Et quæ alia erant Capitolii ornamenta, de quibus late agit Iustus Ryckius. Primum vero hoc a Puluillo dedicatum Capitolium interiecto CCCCXV annorum spatio L. Scipione & C. Norbano Coss. flagrauit. Curam restituendi victor Sylla suscepit (l), nec tamen dedicauit, hoc solum felicitati eius negatum (m). Lutatii Catuli nomen, inter tot Cæsarum opera, vsque ad Vitellium mansit (n). Licet Dio Cassius (o) inter reliquos honores Cæsari decretos, eum quoque referat, vt nomen eius, deleto Catuli, Capitolio inscriberetur, potius tamen Tacito credimus. In bello ciuili Vitelliano cum Sabinus Vespasiani frater in Capitolium esset compulsus, illud altera vice concrematum, atque incertum fuit, ignem tectis oppugnatores iniecerint, an obsessi, quæ crebrior fama fuit, quo nitentes ac progressos depellerent (p). Restitutum inde fuit auctoritate Vespasiani, qui hanc curam in L. Vestinum equestris ordinis virum contulit (q). Domitianus illud, cum rursus arserat, sub titulo tantum suo, ac sine vlla pristini auctoris memoria restituit (r). Distincta autem inter se erant arx atque Capitolium, vti Liuius (s) atque Cicero (t) vtraque distincte proferunt. Arcem itaque veteribus dictam putat Ryckius, munitiorem illam magisque excelsam montis partem, qua turres murique pinnati &

(k) Cicero *pro S. Roscio c. XX.* (l) Tacitus *III hist. c. LXXII.* (m) Plinius *VII c. XLIII.* (n) Tacitus *c. l.* (o) *lib. XLIII p. m. 220.* (p) Tacitus *hist. III c. LXXI.* (q) *cap. LXXII.* (r) Suetonius *c. V.* (s) *II c. VII. V. c. LI.* (t) *I contra Rullum c. VI.*

ti & templum ipſum Iouis Capitolini fuerit. Quare & Tacitus (u) munitiſſimam Capitolii arcem vocat, & ne magnis quidem exercitibus expugnabilem. Templum vero Iouis in arce fuiſſe claris verbis teſtatur Herodianus (x). Et quis omnem Capitolii ſtructuram, templa, cellas, ornamenta, contentaque alia valeret enumerare, de quibus tamen latius agunt Ryckius, Donatus atque Nardinus. *PANTHEVM* templum Ioui vltori ab Agrippa factum (y), vel ideo ſic dictum, quod in ſimulacris Martis & Veneris multas deorum imagines acciperet, vel quod forma conuexa faſtigiatum (z) cœli ſimilitudinem oſtenderet. Tecto enim ab interiori parte concauo fuit, quod vero in vertice foramen rotundum haberet vt hypetrum eſſet (a). Cum autem vetuſtate collapſum eſſet hoc Pantheum, ab Hadriano (b), Antonino Pio (c) & Septimio Seuero, cum omni cultu fuit reſtitutum (d). *Apollini* templum poſt victoriam Actiacam in monte Palatino exſtruxit Auguſtus, addita bibliotheca latina græcaque (e). Deſcribit illud Propertius (f) dum canit:

Auro ſolis erat ſupra faſtigia currus,
& valuæ Libyci nobile dentis opus.
Altera deiectos Parnaſſi vertice Gallos,
altera mœrebat funera Tantalidos.

(u) *Hiſt. III c. LXXVIII.* (x) *lib. VII.* (y) Plinius *XXXVI c. XV.* (z) Dio Caſſius *lib. LIII p. m. 515.* (a) Vitruuius *III c. I.* Marlianus *deſcript. vrbis Romæ c. CV.* (b) Spartianus *Adriano c. XIX.* (c) Capitolinus *Antonino Pio c. VIII.* (d) Gruterus *p. I n. 1.* (e) Suetonius *Aug. c. XXIX.* (f) *lib. II el. XXXI.* Ouidius *III Triſt. el. I v. 30.*

Deinde inter matrem deus ipse, interque sororem
Pythius in longa carmina veste sonat.
Illic adspicias scopulis herere sorores,
Et canere antiqui dulcia furta Iouis.

In templo hoc fuisse lychnuchos pensiles, arborum modo mala ferentium lucentes, memorat Plinius (g). Iuxta idem templum Iurisperitos conuenisse & de rebus ambiguis tractasse tradit vetus Iuuenalis scholiastes (h). *Dianæ* templa Romæ multa, inter quæ id, quod in vico patritio erat, non intrabant viri (i). *Marti* vltori templum extruxit Augustus in Capitolio, ad imitationem Iouis Feretrii, in quod signa militaria, quæ a Phraate receperat, suspendit (k). *Vulcani* templum extra vrbem a Romulo constitutum, cuius rationem Plutarchus (l) adfert hanc, quod Roma primis temporibus multis incendiis subiecta fuerit, quare illi deo tanquam ignis præfecto pro auertendo incendio cultum exhibuerint, & locum talem extra vrbem adsignauerint. In eo olim negotia publica tractabantur (m). Ante illam ædem si quæ essent proponenda, publice in concionem vocari solebat populus (n). *Vestæ* rotundum templum Numa consecrauit (o). Id quod puri tantum ingrediebantur, nulli vero masculo inibi pernoctare fas erat (p). Interior eius pars dicebatur *penus Vestæ* (q), quam soli pon-

(g) *XXXIV c. III.* (h) *ad sat. I v. 128.* (i) Plutarchus *quæst. Rom. III & IV.* (k) Dio *lib. LIV p. m. 526.* (l) *quæst. Rom. XLVI.* (m) Halic. *lib. II p. m. 114.* (n) Halic. *lib. II p. m. 392, lib. VII p. m. 431 & lib. XI p. m. 719.* (o) Boxhornius *quæst. XXXI.* (p) Halic. *lib. II p. m. 127.* (q) Festus *voce penus.*

pontifices & Veſtales virgines ingrediebantur (r). Adſeruabatur in eo ignis ſacer, ſeu perpetuum penetrale ſacrum. Sed præter ignem, arcana quædam & in vulgus incognita ſacra in eodem templo fuiſſe depoſita memorat Halicarnaſſenſis (ſ). Et quidem ſeruari in eo Palladium, ſiue deos iſtos tutelares Ilienſes putabant, quod ex Troiæ ruinis ſecum adſportaſſe credebatur Aeneas (t). Quod etiam vel ex eo patet, quod in nummis haut raro Veſtæ conſpiciatur imago Palladium ferens. Conſpectum illud quoque fuit, cum Veſtæ templum arderet, & L. Cæcilius Metellus illud ex flammis eriperet (u). Iterum adparuit ſub Commodo, cum Veſtæ templum conflagraſſet, dum Palladium iſtud virgines Veſtales media ſacra via in aulam imperatoris tranſtulerunt, templo vero reſtituto, denuo loco ſuo repoſuere (x). Elagabalus ex templo Veſtæ ſignum, quod Palladium eſſe credebat, abſtulit & in templo ſolis locauit (y). Inde inter penates atque tutelares deos Romanorum relatum, ideoque pignus imperii dictum Liuio (z). *Iani* bifrontis templum a Tatio & Romulo, facta pace conditum, a Numa vero conſecratum, quod belli tempore aperiri, pace autem claudi mos erat (a). Græcis dicitur δίθυρον ac δίπυλον. *Saturno* ædem conſecraſſe ſacram Tullum Hoſtilium ſcribit Macrobius (b), quam ærarium eſſe voluit Valerius Publicola, populo Romano auctore, ibidemque contractuum monumenta adſeruabantur, atque legati vndecunque Romam miſſi ad hanc accede-

 bant

(r) Halic. *lib. II p. m. 126.* (ſ) *c. l.* (t) Halic. *lib. II p. m. 127.* (u) *c. l.* (x) Herodianus *lib. I c. XIV.* (y) Lampridius *Elag. c. VI.* (z) *V c. LII.* (a) Liuius *I c. XIX.* (b) *ſaturn. I c. VIII.*

bant ædem, nomina professi apud præfectum ærarii (c). Exterior ædis Saturni pars constituebat ædem Opis, in qua adseruabantur reditus consueti atque publici (d), vti in interiori parte siue æde Saturni erat ærarium sanctius (e). *Genii* templum gradile erat secundum Ammianum Marcellinum (f). *Aesculapii* templum in insula Tiberina constitutum erat eidem sacra, in quo ægroti valetudinis caussa incubabant, vti Plautus canit (g):

ideo fit quia hic leno ægrotus incubat
in Aesculapii fano.

Si ergo sani facti, vota soluebant Aesculapio, quod docet lapis priscus (h):

ASCLEPIO
P. AELIVS. POLLIO
VISV. MONITVS
POSVIT.

Quare & ægra & adfecta mancipia a quodam in insulam Aesculapii fuisse imposita narrat Suetonius (i). Modum incubandi describit Virgilius (k), dum canit:

cæsarum ouium sub nocte silenti
pellibus incubuit stratis, somnoque petiuit:
multa modis simulacra videt volitantia miris,
& varias audit voces, fruiturque deorum
colloquio, atque imis Acheronta adfatur Auernis.

Templum in quo colebatur *Terminus*, desuper patens fora-

(c) Plutarchus *quæst. XLI & XLII.* (d) Cicero *Philippica I c. VII.* (e) Plutarchus *quæst. Rom. XLI.* Macrobius *Saturn. I c. VIII.* (f) Ammianus Marcellinus *lib. XXIII p. m. 238.* (g) *Curculione actu I sc. I v. 61.* (h) Thomasinus *de donariis p. m. 227.* (i) Claudio *c. XXV.* (k) *VII Aen. v. 87.*

foramen habuit, quia nefas duxerunt Terminum deum pacis, & iustitiæ custodem sub tecto conspici (l). Vti de eodem deo Ouidius canit (m):

nunc quoque se supra ne quid nisi sidera cernat,
exiguum templi tecta foramen habent.

Seruius (n) etiam huic deo non nisi sub diuo sacrificari dicit. Lactantius (o) quoque facto Capitolio supra ipsum Terminum foramen in tecto relictum ait. *Pudicitiæ* patritiæ ædem in foro Boario positam, illæ matronæ, quæ semel tantum nupserant, poterant ingredi (p). Exhinc & pudicitiæ plebeiæ ara posita (q). *Honori* & *virtuti* ædem bello Gallico vouit Marcellus, dedicationem pontificibus impedientibus (r), quod negarent, vnam cellam amplius quam vni deo rite dedicari. Priori itaque honoris templo addita (s) virtutis ædes, adproperato opere, quam dein M. Marcellus filius dedicauit (t), ita tamen extructa hæc volunt, vt per virtutis templum ingressus esset ad honoris ædem: restituit eas ædes postea Vespasianus (u). *Pacis* templum a Vespasiano foro proximum extructum est (x), opus maximum & pulcherrimum, ditissimumque (y); ibi enim rarissima dona & ipsa Iudæorum sacra vasa reposita fuisse scribit Iosephus (z). In eo olim conuenisse ad disputandum professores artium volunt, instructissima enim prope

(l) Festus *voce Terminus.* (m) *II Fast. v. 671.* (n) *ad IX Aen. v. 448.* (o) *I c. XX.* (p) Liuius *X c. XXIII.* (q) *c. l.* (r) Liuius *XXIII c. XXV.* (s) Plutarchus *Marcello p. m. 314.* Valerius Maximus *I c. I.* (t) Liuius *XXIX c. XI.* (u) Plinius *XXXV c. X.* (x) Suetonius *in vita c. IX.* Plinius *XXXIV c. VIII.* (y) Herodianus *I c. XXII.* (z) *de B. Iud. lib. VII c. XXII.*

pe erat bibliotheca Pacis dicta, quam commemorat Gellius (a). Vrbi *Romæ* templum primum in prouinciis Asiaticis extructum (b), dein & Hadrianus in ipsa vrbe dedicauit (c). Distinctum hoc a templo genii populi, longe ante extructo (d). Reliqua templa si recensere velimus, in abyssum immergeremur, vnde emergere haut facile liceret, cum non quælibet diuinitates solum sua habuerint templa, sed vnus deus sæpius plura, de quibus topographi vrbis Romæ, Alexander inprimis Donatus & Famianus Nardinus plenius agunt.

DE ARIS

Præcipuam in templis partem faciebant aræ, cum templum haut fuisse crediderim, in quo non extaret ara, licet has etiam sine templis fuisse extructas constet. Differebant aræ a focis, quod aræ victimis cædendis & precationibus essent destinatæ; focus autem igni domestico. Quare *pro aris & focis pugnare* (e), idem erat ac pro templis & domibus. Licet & focus penatium esset & priuatis quoque sacris nonnunquam adsignetur. Aras autem ad orientem spectare oportebat, & semper inferiores collocari, quam simulacra, quæ in æde erant (f). Quare de C Attinio Cicero loquitur, quod bona Q. Metelli consecrauerit, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine (g). Idem aras, focos atque deos penates coniungit (h), focos quoque patrios atque deos penates (i): Ita Vestæ

(a) *XVI cap. VIII.* (b) Tacitus *Ann. IV c. LVI.* Liuius *XLIII c. VI.* (c) Spartianus *in vita c. XIX.* Dio *lib. LXIX p.m. 789.* (d) Dio *lib. I p.m. 423.* (e) *III de N. D. c. XL.* (f) Vitruuius *IV c. VIII.* (g) *pro domo c. XLVIII* (h) *pro domo c. XL.* (i) *pro Sexto Roscio c. VIII.*

Vestæ vim ad aras & focos pertinere ait (k), eiusque ignem foci publici sempiternum vocat. Ortum sine dubio inde, quod in focis olim domesticis laribus sacra facerent, vti dictum. Pro diuersitate tamen deorum erant distinctæ, de quo Vitruuius (l): *altitudines*, inquit, *ararum sic sunt explicandæ, vt Ioui omnibusque cœlestibus quam excelsissimæ constituantur: Vestæ, Terræ, marique humiles collocentur: inferis autem aræ subterraneæ dicatæ erant.* Hinc aras & superis & inferis diis sacras, altaria vero superis tantum dicata ait Seruius (m). Simile videmus in Statio (n), vbi canit:

Trunca dehinc nemora aduoluit, mœstusque sacerdos
tres Hecatæ, totidemque satis Acheronte nefasto
virginibus, iubet esse focos: tibi Rector auerni
quanquam infossus humo, superat tamen agger in auras
pineus, hunc iuxta cumulo minor ara profundæ
erigitur Cereri.

Ita & solis aram altare dictum lapis priscus (o) dicet:

IVLIVS. CAESAR
DEC. SOLI
INVICTO
ALTARE

Conso vero aram subterraneam dicatam ait ὅτι τὴν γῆν ὁ θεὸς οὗτος ἔχει, quod deus iste terram habeat (p). Quare lapis priscus habet CONSO AD ARAM SVBTERRANEAM (q). Et alius Plutoni in loco sub terra condito a-

Xxx

(k) *II de N. D. c. XXVII.* (l) *IV c. VIII.* (m) *ad Virgilii ecl. V v. 65.* (n) *IV Theb. v. 455.* (o) Gruterus *p. XXXV n. 9.* (p) Halic. *lib. II p. m. 100.* (q) Gruterus *p. MIV n. 6.*

to aram positam dicit (r). Gutherius (s) quidem in quolibet superorum templo tres ad minimum fuisse aras putat; primam in medio templo, quæ simulacro inferior; alteram pro foribus, vbi victimæ immolarentur; & tertiam ad ministeria, Anclabrim dicta. In prima quidem ara adolebant, vti ait Arnobius (t): *thura iniciuntur altaribus ante ipsa numinum signa.* Seruius impari numero gauisos fuisse deos superos contendit, inferos vero pari: & tria altaria superis, inferis vero aras tantum binas extructas vult, cum imparem alias numerum prosperiorem semper habuerint Romani secundum Festum. Et quidem in superorum sacrificiis ternarius numerus sæpius occurrit: ter circumducebantur hostiæ, ter circa aras laneus orbis vinciebatur, ter vinum inferium datum. Varro quidem apud Seruium (u), diis superis altaria, terrestribus aras, inferis focos dicari adfirmat; Quare & tres hasce ararum species notat Fabius Pictor apud Macrobium, (x) dum inquit: *exta porriciunto, dis danto in altaria, aramue, focumque eoue quo exta dari debebunt.* Vsus tamen hæc promiscua fecit, nisi quod focus singularem quodammodo retinuerit significationem, vti diximus, aras tamen etiam focos dictos innuit Isidorus (y). Altaria autem & aras sæpius confundunt scriptores. Tacitus quidem de Seruilia (z), quod accita in senatum, primum strata humi longoque fletu & silentio; post altaria & aram fuerit complexa. Eodem modo vterque Plinius (a) aras & altaria coniungit, Cicero vero

(r) *p. XCVII n. 4.* (s) *III de V. I P. c. IV.* (t) *lib. VII. p. m. 231.* (u) *ad ecl. V v. 65.* (x) *Saturn. III c. II.* (y) *XX Origg. c. X.* (z) *Ann. XVI c. XXXI.* (a) Plinius *XV c. XXX.* Iunior *Panegyrico c. I.*

vero altaria generaliori notatione dixit pro qualibet ara (b). Dicebantur & Mensæ, quas in ædibus sacris ararum vicem obtinere dicit Festus, & velut in ararum vel puluinaris loco esse. Antiquissimis quidem temporibus diis libatum esse dicit Halicarnassensis (c), ἐν τραπέζαις ξυλίνοις ἀρχαικαῖς *in mensis ligneis veteribus*, quæ tamen in insolentem luxum post immutata. Postea enim mensas & aras in sacris fuisse distinctas ex lapide prisco videmus (d):

IOVI. PAGANICO. SACRVM
ET. INDVLGENTIA. DOMINORVM
SVCCESSVS. PVBLICVS. MVNICIPVM
ASISINATIVM. SER. AMOENIANVS,
AEDEM. CVM. PORTICIBVS A SOLO
SVA. PEC. FECIT. ITEM. MENSAM. ET. ARAM

Ibi distincte proferuntur mensa & ara. Seruius Tullius quidem paganorum instituit sacra: & per singulos pagos aras diis tutelaribus dedicari iussit, quos communibus sacrificiis quotannis coli voluit (e). Hæc erat ara Iouis Paganici. Mensa vero ministeriis diuinis apta Festo dicitur *Anclabris*, qui eam inde a mensis escariis distinguit, quod in hisce homines epulentur; in illis vero sacrificando diis ancletur vel ministretur. Mensas enim dicit Macrobius (f), in qua epulæ, libationesque & stipes reponuntur: Addit vero ex Papiriano iure: *mensa arulaque eodem die, quo ædes ipsæ dedicari solent. Vnde mensa hoc ritu dedicata in templo aræ vsum & religionem*

Xxx 2 obti-

(b) *Catil. I c. IX. de harusp. resp. c. V.* (c) *lib. II p m. 93.* (d) Gruterus *p. XXI n. 11.* (e) Halic. *lib. II p. m. 220.* (f) *Saturn. III c. XI.*

obtinet puluinaris. Quare & Festus Pompeius ait: *mensa in aedibus sacris ararum vicem obtinent, quia legibus earum omnium sacrae quoque mensae sunt: vt velut in ararum, vel in puluinaris loco sint: priuati quoque in primis ipsis solis habere solent, vbi sacras habituri sunt, cuiusmodi est parentatio.* Inde & Arnobius (g) ait: *sacras facitis mensas salinorum apposi tu & simulacris deorum.* Salinum quidem in mensa solitum esse poni cum patella idem ait & simulacra deorum dicebantur θεοὶ ἐπιτραπέζιοι, vti & Statius (h) de Hercule Epitrapezio Vindicis: *castae genius tutelaque mensae.* Minor ara dicta videtur arula, vt est in lapide ARVLAM SVA IMPENDIA FECIT (i). Quandoque extruebant *aras tumultuarias*, qualem Herculi Euander βωμὸν αὐτοσχέδιον extruxisse ait Halicarnassensis (k), quas poëtae *aras gramineas* vocant (l), Horatius *cespitem viuum* (m), & Iuuenalis (n):

qua festus promissa deis animalia cespes
expectat.

Capitolinus *aras cespititias* (o): Tertullianus (p) *temeraria de cespite altaria*, cui & erecta effossis ara cespitibus dicitur (q). Lucanus *subitas congestu cespitis aras* (r) vocat. Aras nocturnas deorum inferorum dicit Virgilius, (s) vbi canit:

tum stygio regi nocturnas incoat aras

cum illorum sacra per noctem agerentur. *Ara maxima*

(g) *lib. II p. m. 91.* (h) *IV sylu. VI v. 32.* (i) Gruterus *p. LXI n. 8.* (k) *lib. I p. m. 32.* (l) Virgilius *XII Aen. v. 116.* Silius Italicus *IV v. 703. & lib. XVI v. 262.* (m) *lib. I ode XIX v. 13. lib. IV ode VIII v. 4.* (n) *sat. XII ineunte.* (o) *Maximo & Balbino c. XI.* (p) *de corona c. VII.* (q) *l. XII C. Theod. de paganis sacr. & templ.* (r) *lib. IX v. 209.* (s) *lib. VI. Aeneid. v. 252.*

ma apud Romanos dicebatur, in qua Hercules ob interfectum Cacum decimas obtulit, ad quam & iusiurandum & pacta, quæ volebant esse firma, peragebant (t). De hac Virgilius (u):

hanc aram luco statuit, quæ Maxima semper
dicebatur nobis, & erit quæ Maxima semper.

Postea autem sine luco culta in foro boario fuit (x), Tacito dicitur alias ara magna (y). Ara princeps vero Ciceroni dicitur magnæ matris deûm ara, quæ Pessinunte erat (z). *Infima ara*, quæ Ciceroni (a) dicitur, imam partem aræ notat. Dedicabantur aræ iisdem cærimoniis quibus & templa, præeunte verba pontifice maximo, sub certis & legibus & titulis. Exemplum in monumento Patauino est eiusmodi (b):

LAELIO. CAESARE. IMP. P. COELIO. P. F. BALBINO. VIBVLIO. PIO. COSS. VII. IDVS. OCTOBRIS. CN. DOMITIVS. VALENS. IIVIR. I. D. PRAEEVNTE. IVLIO. SEVERO. PONTIFIC. LEGEM. DIXIT. IN. EA. VERBA. QVAE. INFRA. SCRIPTA. SVNT. IVPPITER. OPTIME. MAXIME. QVANDOQVE. TIBI. HODIE. HANC. ARAM. DABO. DEDICABOQVE. OLLIS. LEGIB. OLLISQVE. REGIONIBVS. DABO. DEDICABOQ. QVAS. HIC. HODIE. PALAM. DIXERO. VT. INFIMVM. SOLVM. HVIVS. ARAE. EST. SI. QVIS. HIC. HOSTIA. SACRVM. FAXIT. QVOD. MAGMENTVM. NEC. PRO TOL-

(t) Halic. *lib. I p. m.* 33. Liuius *I c. XII.* (u) *VIII Aen. v.* 271. (x) Halic. *c. l.* Tacitus *Ann. XII c. XXIV.* (y) Tacitus *Ann. XV cap. XLI.* (z) *de harusp. resp. c. XIII.* (a) *I de diuin. c. XXXIII n.* 12. (b) Gruterus *p. XXXIII n.* 12.

TOLLAT. ITCIRCO. TAMEN. PROBE. FACTVM. ESTO. CAETERAE. LEGES. HVIC. ARAE. EAEDEM SVNTO. QVAE ARAE. DIANAE. SVNT. IN. AVENTINO. MONTE. DICTAE. HISCE. LEGIB. HISCE. REGIONIB. SICVTI. DIXI. HANC. TIBI. ARAM. IVPPITER. OPT. MAX. DICO. DEDICOQVE. VTI. SIS. VOLENS. PROPITIVS. MIHI. COLLEGISQ. MEIS. DECVRIONIB. COLONIS. INCOLIS. COLONIAE. MARTIAE. IVLIAE. SALONAE. CONIVGIBVS. LIBERISQVE NOSTRIS. In veteri ara Martis extat: (c) SI QVIS HANC. ARAM. LAESERIT NVMINA OMNIVM DEORVM ET GENIVM POPVLI ROMANI IRATVM HABEAT. Inscribebantur aris tituli, vt est in lapide (d); C. IVLIVS ANICETVS. ARAM. SACRATAM. SOLI DIVINO. SVSCEPTO. VOTO ANIMO. LVBENS D. D. Quare & Cicero scribit (e): *eaque extructio, quae fit ad memoriam aeternitatis, ara virtutis dicitur.* Et in natiuitatem C. Caesaris aras ostendi scribit Suetonius, (f) inscriptas, OB AGRIPPINAE PVERPERIVM. Dabanturque epulae in templorum dedicationibus alias solennes. Habebant & arae sua ornamenta, vti videmus ex prisco lapide (g):

SOLI. INVICTO. MITRE
M. VLP. MAXIMVS. PRAE
POSITVS. TABELLARI
ORVM. ARAM. CVM
SVIS. ORNAMENTIS

ET.

(c) Reinesius *cl. I n. 86.* (d) Gruterus *p. XXXIII. n. 1.* (e) *Philipp. XIV c. XIII.* (f) *Caligula c. VIII.* (g) Gruterus *p. XXXV n. 1.*

ET. BELA. DOMINI
INSIGNIA HABENTES.
N. IIII
VT. VOVERAT. D. D

& alia (h) :

ISIDI MATRI
SEX. CLAVDIVS. VALERIANVS
ARAM
CVM. SVIS ORNAMENTIS
VT VOVERAT
D. D.

Quæ autem hæc ornamenta aræ, aliunde eſt explicandum. Gutherius (i) quidem varias ſculpturas intelligit, quibus exornauerint aras ſuas, cum corollas, gryphes, pegaſos, coruos & id generis inſculpere fuerint ſoliti. Reineſius (k) vero per ornamenta intelligit, quidquid maioris cultus gratia circum ſtatuas arasue poneretur, fingeretur, pingeretur, conueniens tamen cuiusuis ſiue dei ſiue hominis conditioni, ipſiusue operis generi, rationi & ſymmetriæ, vno verbo : quidquid ornatus gratia additum. Sic & C. Iulius Nymphius Syluano dono dedit IMAGINES ARGENT. PARASTATICAS. CVM SVIS ORNAMENTIS ET REGVLIS ET BASIBVS ET CONCAMERATIONE FERREA. In ædicula genii omnia ornamenta marmorea facta alius lapis teſtatur (l). Ad hæc ornamenta faciebat pauimentum, vt eſt in lapide (m) :

SPEI

(h) Reineſius *cl. I n. 213.* (i) *III de I Pont. c. X.* (k) Reineſius *cl. I n. 105.* (l) Reineſius *cl. I n. 213.* (m) Gruterus *p. CII n. 1.*

SPEI
ARAM. CVM. PAEMENTO.
SOMNIO. MONITVS. S.V MTVS
SVO D. D

& quæ in prima inſcriptione eadem putamus bela; cum βηλὸς Græcis & limen notet & pauimentum, licet Gutherius tabellas ſubſtituat. Huic autem pauimento inſignia, ſiue figura ſolis impreſſa fuiſſe videtur. Gutherius (n) quoque ad aræ baſin frequentes fuiſſe fiſtulas, quarum fluxu atque refluxu continuo pauimentum lauaretur aut purgaretur contendit. Non autem ad ſacra ſolum vtebantur aris, ſed & dum precarentur vel iurarent, eas tenebant; ad eas pangebantur fœdera; erant aſyla. Quare & Cicero (o) inquit: *quod vos cum facere non poteſtis, tanquam in aram ad deum confugitis.* & Ouidius (p) canit:

- - - ipſe ſacram quamuis inuiſus ad aram
confugiam, nullas ſummouet ara manus

DE STATVIS, SIGNIS ET SIMVLACRIS DEORVM.

Statuæ Romanorum promiſcue dicebantur imagines ſimulacra & ſigna. Cicero (q) enim vbi de Tangrææ meretricis ſtatua loquitur, eam modo ſimulacrum, modo imaginem, modo ſignum adpellat. Simulacra tamen diis plerumque adtribuuntur & ſigna, rarius ſtatuæ. Liuius quidem Deorum ſigna ſæpius dicit (r) de eorum ſtatuis. Lapides priſci frequenter dicunt: SIGNVM IO-

(n) *lib. III de V. I. P. c. VI.* (o) *III de N. D. c. X.* (p) *V Triſt. el. II.* (q) *pro domo c. XLIII.* (r) *epit. XIV & lib. XXVII c. VI & XXXVIII.*

IOVIS (f). SIGNVM DIANAE (t). SIGNVM ET BASIM (u). ARAM CVM SIGNO (x). Licet & quædam signa profana fuisse Cicero (y) innuat. Statuas autem deorum primi expresserunt Phœnices, a quibus ad Aegyptios, ab illis ad Græcos, atque inde ad Romanos venerunt. Diuersæ erant & varia constabant ex materia, de quo Arnobius (z): *Venerabar o cæcitas nuper simulacra modo ex fornacibus promta, in incudibus deos & ex malleis fabricatos: elephantorum ossa: picturatas veternosis in arboribus tænias si quando conspexeram, lubricatum lapidem & ex oliui vnguine sordidatum tanquam inesset vis præsens.* Distinguit enim Arnobius inter simulacra, tænias & lapidem sacrum: Lignea quidem olim fuisse deorum *simulacra* aut fictilia in delubris dicata Plinius auctor est (a), vsque ad deuictam Asiam, vnde luxuria; exinde facta ærea. Cereris autem primum ex ære factum dicit (b). Has bitumine illinebant, vt aurum repræsentaret. Iouis quoque simulacrum festis diebus minio illini solitum testatur idem (c). Post etiam signa marmorea & eburnea facta (d): tandem & aurea (e). Ridet hanc Romanorum insaniem Minutius Felix, qui ait (f): *Deus ligneus, rogi fortasse vel infelicis stipitis portio, suspenditur, caditur, dolatur, runcatur: & deus æreus vel argenteus, de immundo vasculo, vt sæpius factum Aegyptio regi, conflatur, tunditur malleis, in incudibus figuratur: & lapideus cæditur, scalpitur & ab impu-*

(f) Gruterus *p. VIII n. 1.* (t) *p. XXXIX n. 6.* (u) *p. IX n. 5.* (x) *p. XXXVII n. 13.* (y) *in Verrem. lib. IV incunte.* (z) *lib. I p. m. 22.* (a) *XXXIV c. VII.* (b) *c. IV.* (c) *XXXIII c. VII.* (d) Plinius *XII c. I.* (e) Ryckius *de Capitolio c. XVIII.* (f) *c. XXIII.*

impurato homine lævigatur: nec sentit suæ natiuitatis iniuriam, ita vt nec postea de vestra veneratione culturam: nisi forte nondum deus saxum est, vel lignum vel argentum. Inde *tænias* adducit Arnobius. Moris enim erat priscis arbores veternosas religiosa obseruatione colere, easque vittis vel coronis circumdare. Quare Prudentius vittatam arborem (g) vocat & arborem vittis redimitam Imperator (h). Apuleius (i) ramum coronatum, dum ita loquitur: *Negant se vidisse qui fuerint, vllum saltem in finibus eius aut lapidem vnctum aut ramum coronatum. Quod vtrumque viatoribus moram obiicere solebat, vt ara floribus redimita, aut spelunca frondibus inumbrata, aut quercus cornibus onerata aut fagus pellibus coronata, vel colliculus sepimine consecratus, vel truncus dolamine effigiatus vel cespes libamine humigatus, vel lapis vnguine delibutus.* Tænias autem explicat Festus, quod sit ornamentum laneum. Melius vero has arborum tænias explicat ipse Arnobius (k): *Quid lanarum* ait *vellera, quibus arboris colligatis & circumuolutis stipitem? quid comti violaceis coronis & redimiti arboris ramuli? quid coronæ? quid violæ? quid volucra, mollium & velamenta lanarum?* Vittæ hæ arborum ex lana purpurea intermixto albo constabant, vti canit Statius (l):

ac arbore casta
nectent purpureas niueo discrimine vittas

Additæ & lucernæ, de quo Prudentius (m):

& quæ fumificas arbor vitata lucernas
seruabat.

La-

(g) *II contra Symmachum v. 1009.* (h) *l. XII C. Theod. de paganis sacr. & templis.* (i) *lib. I Florid. ab initio.* (k) *lib. V p. m. 167.* (l) *II Theb. v. 739.* (m) *c. l.*

Lapides autem effigiatos vnctos atque coronatos fuisse testatur Minutius Felix (n). Lapides hi erant terminales solenniter defixi & diuinitus culti. Defigendi quidem solennitatem optime describit Siculus Flaccus (o): *Cum terminos*, inquit, *disponerent, ipsos quidem lapides in solidam terram collocabant proxime ea loca, quibus fossis factis defixuri eos erant, & vnguento velaminibusque & coronis eos coronabant. In fossis autem quibus posituri eos erant, sacrificio facto, hostiaque immaculata casa, facibus ardentibus, in fossa cooperti sanguine instillabant, eoque fruges & thura iactabant: fauos quoque & vinum, aliaque quibus consuetudo erat terminis sacrum fieri, in fossa adiiciebant, consumtisque omnibus dapibus igne, super calentes reliquias lapides collocabant, atque ita diligenti cura confirmabant.* Adpellant eos de limitibus scriptores fines templares & terminos sacrificales. Nec tamen in confiniis semper positi hi termini, sed vbi illos potius sacrificii opportunitas poni suaderet. Lucretius (p) huncce vocat *velatum lapidem.* Vocantur alias lapides sacri, vt Propertius (q) canit:

aut quicunque sacer qualis vbique lapis.

Autores limitum, tales lapides quadratis vncialibus, qui Γ notatum habebant, inscriptos volunt, vnde Gammati dicti. *Scriptum* vero *lapidem* Antisteus Labeo apud Festum vocat, vbi diuinam rem facerent. Morabantur autem tales arbores & lapides sacri viatores ob religionem, vti supra ex Apuleio vidimus, de quo & Tibullus (r):

nam veneror, seu stipes habet desertus in agris
seu vetus in triuio florea serta lapis.

Yyy 2 Di-

(n) *c. III.* (o) *de condit. agr. p. m. 28.* (p) *lib. V v. 119.* (q) Propertius *lib. IV el. 1* Seneca *Hippolyto. v. 526.* (r) *lib. I el. I.*

Diuos vero lapides quos in templo Dianæ Laodiceæ memorat Lampridius (ſ), aliter non intelligo, quam talia numina; vti & peruetuſtum lapidem Matrem Deûm eſſe volebant Aſiæ populi (t). Sic & lapidem in agro Cruſtumino in lacum Martii de cœlo cecidiſſe ferebant, quem lapidem ſacrum adpellabant (u). Poſt hæc in deorum ſimulacris conſideranda veniunt horum ornamenta & parerga. Ita lapis priſcus habet (x): VENEREM. AVG. CVM PARERGO & alius (y):

FORTVNAE. PRIMIGENIAE
SIGNVM. LIBERIS. PATRIS
PANTHEI. CVM. SVIS. PAREGEIS
ET. CVPIDINES. II. CVM. SVIS. LYCHNVCHIS ET
LVCERNA LARVM

Reineſius (z) quidem ornamenta cum parergis eadem putat, ſed inſcriptio diſtinguit, vbi primo Pantheum cum parergis; dein Cupidines cum lychnuchis & lucerna ornamenta ſunt Ad Parerga referimus baſim, in qua deorum ſimulacra collocata videmus. Quare frequentes occurrunt inſcriptiones, quibus SIGNVM CVM BASI (a) vel BASIM CVM PAVIMENTO MARMOREO (b) CARPVSCVLA etiam & VESTITVRAS BASIVM (c) BASIN STATVAE LAPIDEAM AERE CLVSAM (d) dicata videmus, Habebant & ſuas hypobaſes, vt eſt in lapide (e):

CRA-

(ſ) *Heliogab. c. VII.* (t) Liuius *XXIX c. XI.* (u) Liuius *XLI c. XIII.* (x) Gruterus *p. LIX n. 2.* (y) *p. LXXVII n. 3.* (z) *cl. I n. 213.* (a) Gruterus *p. XXXVIII n. 1. & 2.* (b) *p. XXXIX n. 4.* (c) *p. XCVIII n. 8.* (d) *p. CCCCXLVIII n. 7.* (e) *p. XLVIII n. 1.*

CRATERAM. ARGYROCORINTHAM
CVM. BASI. SVA. ET. HYPOBASI.
MARMOREA
SVA. PECVNIA. DONVM
DEDERVNT.

Liberi ſignum BASIM CVM AVLIS vel vti Reineſius legit ANNVLIS alius lapis exhibet (f). Concordiæ BASIN. GRADVM. ARAM (g), dicata reperimus, quo ad ſimulacra elatius conſtituta, poſſit adſcendi, cum frequentius pedes, rarius os & mentum oſcularentur, vti capite ſecundo fuit dictum. Immo ſubſellia quoque ſimulacris fuere addita, vti lapis priſcus docet (h):

M. MARCIVS M.
FIL. CELSVS
HERCVLEM. CVM
BASI. ET. ARA. ET SVB
SELLIS. SVO. ET. M. MARCI
ANTONINI. FILII. SVI
NOMINE
D. D.

Addita & concameratio ferrea (i), quam cum Reineſio intelligimus armarium imaginum ex ferro in laminas ducto confectum. Iis autem ſtatuis, quæ poſitæ in publico, vmbella quoque fuit impoſita, vti canit Tibullus (k):

ſic vmbroſa tibi, contingant tecta, Priape,
ne capiti ſoles, ne noceantue niues.

Hæc parerga: de ornamentis illa ipſa inſcriptio loquitur

(f) *p. LXVII n. 5.* (g) Gruterus *p. C n. 8.* (h) Gruterus *p. XLIV n. 8.* (i) Reineſius *cl. I n. 105.* (k) *lib. I el. IV.*

tur apud Reinesium : IMAGINES. ARGENT. PARASTATICAS. CVM. SVIS ORNAMENTIS. ET. REGVLIS. ET. BASIBVS. ET. CONCAMARATIONE FERREA. Ibi ornamenta a basi, regulis, & concameratione plane distinguuntur. Hæc ornamenta quæ fuerint varii explicant lapides (l) : vt ornamenta signi Bacchi:

T. VIBIVS
ZOTECVS VI
VIR. AVGVSTAL
LIBERVM. PATREM
CVM. REDIMICVLO
AVRIFIC. ET. THYRSO
ET. CANTARO. ARG. P. IIS.
TESTAM. PONI. IVSSIT

Vbi per redimiculum Bacchi, corona ex auro confecta intelligitur. Item signorum ornamenta erant, quæ ornatus caussa cuiuslibet dei simulacris addebantur. Innuit & hoc Minutius Felix (m) deos Romanorum metallinos ridens; *ecce*, inquit, *funditur*, *fabricatur*, *scalpitur; nondum deus est: ecce plumbatur, construitur, erigitur; nec adhuc deus est: ecce ornatur, consecratur, oratur tunc postremo deus est, quem homo ille voluit & dedicauit.* Hæc enim deorum simulacra æque ac templa & aræ consecrabantur, atque dedicabantur. Quo facit inscriptio (n):

M. MINDIVS. M. F
GAL. MAXIMVS
STATVAM MERCVRII

OB.

(l) Gruterus *p. LXVII n. 2.* (m) *Octauio c. XXIII.* (n) Gruterus *p. LI n. 3.*

OB. HONOREM. QVINQ.
POSVIT.
CVIVS DEDICATIONE DEDIT
POPVLO. VIRITIM. DENARIOS. SING.
L. D. D. D.

In alio (o): OB. DEDICATIONEM STATVAE. DECV RIONIBVS. ET. SEVIRIS. ET. IVVENIBVS SPOR TVLAS. ET. POPVLO. EPVLVM. ET. OLEVM. EA DEM. DIE. DEDIT. Addebantur & leges, vt est in lapide (p):

MAVORTIO
SACR.
HOC. SIGNVM
A SERVO TANGI
NEFAS EST.

In diis festis moris erat deorum statuas sertis coronis & floribus adficere (q). *Coronæ* quidem inquit Plinius (r), *deorum honos erant & larium publicorum priuatorumque.* Lares quidem familiares coronabantur sæpius, vti dictum est superius. Quandoque etiam deos, tutelares præsertim catenis detinebant, ne ciuitatem deserant. Hinc Saturnus compede soluta Statio (s) dicitur. Quo etiam pertinere videtur, quod auro vinctum Palladium in sui dei templo collocauerit Heliogabalus (t). Erant & hæc simulacra instar asyli, de quo Virgilius (u):

diuûm

(o) Gruterus *p. CCCCXIV n. 2.* (p) *p. LI n. 2.* (q) Tertullianus *de corona militis cap. VII.* Arnobius *lib. VII p. m. 237.* Lactantius *II c. 1.* (r) *XVI c. IV. XXI c. II.* (s) *I sylua VI v. 4.* Macrobius *Saturn. I c. VIII.* (t) Lampridius *in vita c. VI.* Curtius *lib. IV c. III n. 22. & ibi Freinsheimius.* (u) *II Aen. v. 517.*

diuûm amplexa simulacra tenebant.

In pompis solennibus deorum simulacra humeris ferebantur, a viris, ea forma, qua finguntur apud Græcos (x), prælatis simul muneribus, quæ singuli inuenisse tradebantur. Sæpe ipsa simulacra in curru vehebantur, qui

Tab. V. n. 31. dicebatur *thensa*, quod linteis circumcirca thensis in delubri speciem coopertus erat. Hinc Cicero (y) *omnes dii*, inquit, *qui vehiculis thensarum solennes cœtus ludorum initis*. Dioni (z) vocatur ἅρμα ὅλον, *currus integer*. Cæsari a Senatu decretum scribit Suetonius (a) *thensam & ferculam Circensi pompa, templa, aras, simulacra iuxta deos, puluinar, flaminem, Lupercos*. Scilicet omnia fuere decreta, quæ diis competerent alias, inter quæ etiam vt Circensi pompa imago eius inter alias numinum circumferretur. Ita in Circensi pompa simulacrorum seriem, imaginum agmen, currus, thensas, armamaxas adgnoscit Tertullianus (b). Distinguit autem Suetonius thensas a ferculis. Thensæ quidem currus erant, in quibus vehebantur deorum simulacra; fercula vero bases quædam, in quibus pompa Circensi solenni statuebantur deorum simulacra. Quod discimus ex Cicerone (c), vbi ait: *cauendum est autem, ne aut tarditatibus vtamur in gressu mollioribus, vt pomparum ferculis similes esse videamur*. Dum de gressibus loquitur Cicero, facile videmus, quo pomparum fercula ducat. *Harmamaxam* autem Tertulliani eandem esse puto Græcis, quæ Romanis dicta thensa. Sic & currum istum, in quo Alexandri M. cadauer deportatum fuit, ἁρμάμαξαν adpellat Diony-

(x) Halic. *lib. VII p. m. 478.* (y) *VII in Verr. c. LXXI.* (z) *lib. XLII. p. m. 189.* (a) *Cæsare c. LXXVI.* (b) *de spectaculis c. VII.* (c) *I de Officiis c. XXXVI.*

dorus Siculus (d), & describit luculentissime. Solenni vero more in Circensi pompa sacrorum secreta in thensa reponebantur, & quidem in eadem singularis arca fuisse videtur, in qua reposita simulacra, quam arcam pilenti vocat Macrobius (e). Aliud magistratuum & sacerdotum vehiculum erat *carpentum* (f), quod currum arcuatum vocat Liuius (g), Dionysius Halicarnassensis (h) *ἅρμα ἱερὸν currum sacrum*. Concessum tamen etiam fœminis festo pro festoque die vti carpentis (i). Fœminis etiam, quibus diuini decreti honores, carpenta fuere decreta, quibus per circum earum simulacra educerentur, vti diuorum thensis (k). Singulare ergo erat, quod Claudius auiæ diuinos honores, & Circensi pompa currum elephantorum Augustino similem decernendúm curauit (l). Vtriusque autem figuram videmus in nummis: illius quidem cum elephantis in Augusti; huius in Agrippinæ in memoriam decretorum diuinorum honorum. Ipsis quoque illustrium virorum & principum statuis honores diuini fuere habiti, vt ad eas sacrificarent. Factum id C. Mario, cui omnibus vicis statuæ factæ, & ad eas thus ac cerei (m): ad Tiberii atque Seiani vero statuas fuisse sacrificatum Dio Cassius (n) auctor est.

DE DONIS ET DIIS OBLATIS

Præter statuas in templis consideranda veniunt horum ornamenta, clypei, coronæ & huiuscemodi donaria. Quæ diis offerebantur communi nomine dicebantur *do-*

(d) *lib. XVIII p. m. 608.* (e) *sat. I c. VI.* (f) Tacitus *Ann. XII c. XLII.* (g) *I c. XIX.* (h) *lib. V. p. m. 323.* (i) Liuius *V c. XXV.* (k) Suetonius *Claudio cap. XI.* (l) *c. l.* (m) Cicero *III de officiis cap. XX.* (n) *lib. LVIII p. m. 623.*

na & *donaria*, licet & locus, vbi reponerentur ea, ita fuerit adpellatus (o), vti & Apuleius (p) de fano Iunonis inquit: *ibi donarium deæ perquam opulentum: plurima auri & argenti ratio in lancibus, speculis, poculis, & huiuscemodi vtensilibus. Magna etiam vis æris vario effigiatu, veterrimo & spectabili opere.* Sacrabantur talia dona in templis vel ex voto, vel post actos triumphos (q) inferebantur, vel ab exteris gentibus Romanorum diis dono dabantur. Votum quo dona diis sacrabant vel publicum erat vel priuatim conceptum. De priori Liuius memorat, quod senatus consulem, cui prouincia Macedonia euenisset, ludos Ioui donumque vouere iusserit (r). Cuius voti verba concepta ipse quoque adducit (ſ). Sic & maximis & periculosissimis bellis matri deûm Impp. Romanos Pessinunte ad illam ipsam principem aram vota persoluisse testatur Cicero (t). Ita quoque Agrippina ac Seiano interemtis, decretum a Senatu, vt XV Kl. Nouembris vtriusque necis die, per singulos annos donum Ioui sacraretur (u), item vt Iduum Septembris dies, quo se Libo Drusus interfecerat, dies festus haberetur, & dona Ioui, Marti, Concordiæ consecrarentur. Exempla alia passim extant apud Scriptores. Frequentissima triumphantium erant dona in templa illata. Camillus ex bello contra Volscos triumphans incedens, tres pateras aureas in cella Iouis posuit (x). C. Sulpicius auri ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacrauit (y). M. Claudius Marcellus

(o) Isidorus *Origg. XV. c. V.* (p) *floridis p. m. 350.* (q) Tacitus *Ann. XV c. XLV.* (r) Liuius *XXXI c. IX.* (ſ) Liuius *XXXVI c. II.* (t) *de harusp. resp. c. XIII.* (u) Tacitus *Ann VI c. XXV.* (x) Liuius *VI c. IV.* (y) Liuius *VII c. XV.*

lus Torquem aureum magni ponderis de præda Boiorum & Insubrum Ioui in Capitolio dedicauit (z). L. Aemylius de Gallis triumphans *τὸ μὲν καπιτώλιον ἐκόσμησε ταῖς τε σημείαις καὶ τοῖς μανιάκοις*, *Capitolium signis eorum militaribus & armillis ornauit* (a). L. Scipio tabulam victoriæ suæ Asiaticæ in Capitolio posuit (b). L. Martius ille Scipionum in Hispania vltor, clypeum Asdrubalis ex auro supra fores Capitolinæ ædis fixit (c). Pompeius tertio triumpho suo sex pocula myrrhina tunc primum in vrbem inducta Ioui Capitolino dedicauit (d). Sic & hostium spoliis ornabant templa (e), vti de Sp. Papirio postquam de Samnitibus triumphasset, inquit Liuius (f): *ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione ab dictatore patre votam filius consul dedicauit exornauitque hostium spoliis, quorum tanta multitudo fuit, vt non templum tantum forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum diuiderentur.* Quæ *dona captiua* dicuntur Silio Italico (g). Alexander teste Lampridio (h), tunicas Persicas in Capitolio locauit. Augustus Veneri, Cleopatræ margaritam victo Antonio sacrauit (i). Et quæ alia donabant diis. Solenne erat vt coronæ vel a triumphantibus, vel iussu populi, vel ab gentibus exteris inferrerentur dona in templa deorum. Primum quidem corona nulla nisi deo dabatur; inde natum, vt etiam triumphaturis confer-

(z) Liuius *XXXIII c. XXXVI.* (a) Polybius *lib. II. c. XXXI.* (b) Plinius *I c. IIII.* (c) Plinius *XXXV c. III.* (d) Polybius *II p. m. 119.* (e) Liuius *X c. II.* Gruterus *p. XXVI n. 11.* (f) *X c. XLVI.* (g) *lib. II v. 196.* (h) Lampridius *in vita c. LVII.* (i) Macrobius *Saturn. III c. XVII.*

ferrentur in templis dicandæ (k). Asiæ enim vrbes Imperatores triumphaturos coronis donabant, qui factum, vt in Q. Fuluii Flacci triumpho coronæ centum viginti quatuor præferrerentur (l), in Aemilii Regilli triumpho quinquaginta (m). Ex publica pecunia populi iussu a Mamerco Aemylio dictatore corona aurea libræ pondo in Capitolium Ioui dono fuit posita (n). Fortunæ Primigeniæ centenæ coronæ fuere dedicatæ, vti ex inscriptione Prænestina patet (o):

VOTORVM. MORE. SVORVM
GENTENAS. ADICIT. NVMERO. CRESCENTE.
CORONAS.
FORTVNAE. SIMVLACRA. COLENS. ET. APOLLINIS. ARAS.

Exterarum vero gentium legati coronam auream Romanorum diis offerebant. Vti Latinorum & Hernicorum legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Ioui optimo maximo, coronam auream in Capitolium tulerunt (p). Carthaginenses legatos gratulatum de variis victoriis Romam misere, cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio, in Iouis cella poneretur (q). Ab Attalo rege in Capitolio posita est corona aurea CCXLVI pondo (r): a legato Philippi regis ibidem posita corona C pondo (s). Clypei, quibus templa maxime repleta erant, forma constabant rotunda & consecrabantur, atque dicebantur voti-

(k) Plinius *XVI c. IV.* (l) Liuius *XL c. XLIII.* (m) Liuius *XXXVII c. LVIII.* (n) Liuius *IV c. XX.* (o) Thomasinus *de donariis c. XXII.* (p) Liuius *III c. LVIII.* (q) Liuius *VII c. XXXVIII.* (r) Liuius *XXXII c. XXVII.* (s) Liuius *XXXVII c. LVIII.*

votiui. Licet & alii ornatus tanta caussa sæpe in templis dicarentur. * Ita Liuius (t): *multos pecuarios damnarunt, ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis Aediles posuerunt.* Et alio loco (u): *duodecim clypea aurata ab Aedilibus Curulibus P. Claudio & Ser. Sulpicio Galba sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt.* Antiquissimus enim mos erat, templa aliaque arma, tanquam victoriæ insignia, templis dicare, vti canit Virgilius (x), de regia Latini, quem locum sacrum esse dicit:

multaque præterea sacris in postibus arma:
captiui pendent currus, curuaeque secures,
& cristæ capitum & portarum ingentia claustra.
Spiculaque, clypeique ereptaque rostra carinis.

Horum tanta erat copia in Capitolio, vt M. Aemylius censor & pontif. max. de columnis ea demeret (y). Singularis alias honos erat, si decerneretur cuipiam clypeus aureus. Factum id Octauio Cæsari, quod testatur nummus, in cuius parte altera clypeo rotundo inscriptæ litteræ S. P. Q. R. CL. V. *Senatus, populusque Romanus, clypeus votiuus.* Caligulæ inter reliquos honores decretus est clypeus aureus (z). Claudio Imp. talis totius senatus iudicio in Romana Curia collocatus est (a). M. Bæbio a decurionibus clypeum argenteum erectum fuisse memorat lapis priscus (b). Dedicabant inde pro salute parentum, patronorum aliorumue clypeos

(t) *XXXV c. X.* (u) *XXXVIII c. XXXV.* (x) *VII Aen. v. 183.* (y) Liuius *XL c. LI.* (z) Suetonius Calig. *c. XVIII.* (a) Trebellius Pollio *Claudio c. III.* (b) Gruterus *p. CCCLXXIV n. 1.*

peos etiam priuati, quos & solenni more dedicabant, vt est in lapide (c):

NESTORI
AVG. NEPETE
HIC. LVDOS. FECIT
ET DEDICATIONE
STATVAE. PATRONI
QVAM. IPSE. POSVIT
ET. CLVPEI. SVI. ITERVM
MVNICIPIBVS. NEPESINIS
EPVLVM DEDIT.

Præter hæc priuati varia dona offerebant diis, vel ex voto vel alia quauis ex caussa. Pompeius M. dactyliothecam eam, quæ Mithridatis regis fuerat, inter dona in Capitolio dicauit (d). Augustus imperator in cellam Iouis Capitolini sedecim millia pondo auri, gemmasque ac margaritas quinquenties H S. vna donatione contulit (e). Sic in templa Capitolinum maxime, inferebantur dona quæ vel arte, vel pretio essent insignia. Ita in Capitolino templo Plinius dicit (f), ostendi amphoras duas propter tenuitatem consecratas, discipuli magistrique certamine, vter tenuiorem humum duceret. Candelabra quoque miræ artis in templis suspensa (g). Candelabrum e gemmis clarissimis, opere mirabili, quod Syriæ reges Ioui Capitolino destinauerant, C. Verrem interuertisse testatur Cicero (h). Iunoni Placidæ bullam; scyphum & tripodem fortunæ dicatum

(c) *p. CCCCXLI n. 7.* (d) Plinius *XXXVII c. I.* (e) Suetonius *Augusto c. I.* (f) *XXXV c. XII.* (g) Plinius *XXXIV c. III.* (h) *IV in Verrem. c. XXVIII.*

tum memorat lapis priscus (i). Veneri vero phialam argenteam (k), Aesculapio torquem aureum ex dracunculis (l). De his autem lex erat iuris pontificii: *sacrum sacroue commendatum qui clepserit, rapseritque, parricida esto* (m). Non sine ratione Cicero sacrum & sacro commendatum distinguit: Illud quidquid diis dicabatur, dicebant; hoc vero, quod securitatis gratia in templis reponebatur, quod & nunc multis fit in fanis ait idem (n). Confirmat id Herodianus (o): qui de templo pacis πλουσιώτατον ἦν πάντων ἱερῶν, δι' ἀσφάλειαν ἕκαστος καὶ ἃ εἶχεν ἐκεῖσε ἐθησαυρίσατο. *ditissimum erat inter omnia templa, in quo quilibet, ea quae haberet ob securitatem reposuerat*. Praeter haec autem dona varia variorum erant donaria, de quibus late agit Thomasinus. Alia quidem villicorum, alia nubentium, alia nauigantium, alia triumphantium dona, alia aliorum ex ipsa re petita. Sic triumphantes varia victoriae tropaea, torques, coronas, laurus, clypeos, spolia ab hostibus capta, arma, tabulas praeliorum pictas, deorum templis dicare solebant. Iuuenes tonsas comas offerebant Apollini, de quo Statius (p):

accipe laudatos iuuenis Phoebeie crines
quos tibi Caesarius donat puer, accipe latus.
intonsoque ostende patri.

Sic & Apollini barbam & Baccho crines oblatos idem indicat (q):

ille genas Phoebo, crinem hic pascebat Iaccho.

Bar-

(i) Gruterus *p. XXV n. 2.* (k) *p. LIX n. 2.* (l) *p. LXX n. 8.* (m) Cicero *II de Ll c. IX.* (n) *II de Ll c. XVI.* (o) *lib. I c. XIV.* (p) *lib. III s. IV v. 6.* (q) *VIII Theb. V 492.*

Barbam suam Nero cum primam poneret, conditam in auream pyxidem & pretiosissimis margaritis adornatam Ioui Capitolino consecrauit (r). Cuius caussa singulare quoque festum celebrauit, iuuenalia dictum (s). Virgines suspendebant laribus molles pilas, reticula ac strophia (t). Quæ vero matrimonio iam erant aptæ, zonam dicabant Veneri. Et sic de reliquis. Vltimo loco inter dona diis oblata referendæ & *stipes*, quas diis iaciebant. Sustulit quidem eas ius pontificium, excepta ea, quæ ad paucos dies matri Idææ ipsius festo propria (u), quod tamen de ordinaria & annua intelligendum; extra ordinem æque aliis diis stipem conferebant. *Diis* inquit Varro (x), *qui thesauris assem dant, stipem dicant.* Sic cum ex effato Marcii vatis ludi Apollinis faciendi essent extra ordinem, ad conquirendos sumtus prætor edixit, vt populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret (y). Quare & Seneca inquit (z): *diis posuimus donum & stipem iecimus.* Stipes alias in lacum iacere mos antiquus fuit pro salute principum. Ita Suetonius de Augusto (a): *omnes ordines in lacum Curtii quotannis ex voto pro salute eius stipem iaciebant.* Et Seneca de Nili quadam ora (b): *in hac*, inquit, *stipem sacerdotes, & aurea dona præfecti, cum solenne venit sacrum, iaciunt.* Confirmat de Clitumno amne Plinius (c): *fons exit*, ait,

(r) Suetonius *Nerone c. XII.* (s) Dio *libro LXI exeunte.* (t) Varro apud Nonium *cap. XIIII n. 8.* (u) *Il de LL. c. XVI.* (x) *lib. IV de L. L. p. m. 30.* (y) Liuius *XXV c. XII.* (z) *VII de Benef. c. IV.* (a) Suetonius *Aug. c. LVII.* (b) *lib. IV natur. quæst. c. II.* (c) *lib. VIII ep. VIII.*

sit, & exprimitur pluribus venis, sed imparibus, eluctatuque facit gurgitem, qui lato gremio patescit purus & vitreus, vt numerare iactas stipes & relucentes calculos possit. Posteriori tempore ipsi Imperatores captabant stipes, quas plenis ante eum manibus ac sinu omnis generis turba fundebat (d).

* * * * * * * * * * *

CAPVT DVODECIMVM

De

SACERDOTIIS ROMANORVM.

VTi de promouenda religione solliciti maxime erant Romani, ita sacerdotum originem & iura singulari modo efferre sibi proposuerunt. Pleraque & potiora sacerdotia ex Numæ oriebantur instituto, quorum prolixam facit mentionem Dionysius Halicarnassensis (e). De horum autem iuribus, priuilegiis & officiis libros publicos compositos fuisse testatur Gellius (f), qui & FABIVM PICTOREM in eadem materia ibi adlegat. Sic & quæ ad Pontificum, haruspicum, aliorumque sacerdotum maiorum munia cognoscenda faciunt, ex CICERONIS binis orationibus, quam *pro domo sua ad Pontifices*, & *de haruspicum responsis* in Senatu habuit, optime hauriri poterunt. AELIVM STILONEM in carminibus Saliaribus citat Festus (g). OCTAVIVM HERSENNIVM

(d) Suetonius *Caligula c. XLII.* (e) *lib. II a. p. 124. ad 133.* (f) *X, c. XV.* (g) *voce manuos,*

NIVM vero *de sacris saliaribus Tiburtium* Macrobius (h). Inter recentiores eosque minores habemus *ANDREAM DOMINICVM FLOCCVM*, qui libro primo *de potestatibus Romanorum*, sacerdotiorum materiam breuissime tractat; prodiit aliquoties sub falso antiquissimi historici *FENESTELLAE* olim nomine circumlatus. Alius quidem fœtum esse voluerunt alii: Robortellus Poggio attribuit Florentino, Alciatus Pomponio Læto; sed ex manuscriptis codicibus verum edixit auctorem Gyraldus, vti latius declarat Vossius (i). Sic & breuissimi extant libelli *POMPONII LAETI*, *RAPHAELIS VOLATERRANI*, & *HENRICI BEBELII de sacerdotiis* Romanorum, qui cura Aegidii Witsii prodiere, & antiquitatibus Caroli adnexi sunt, editionis Francofurtensis *1643. 12*; extant & in Petri Scriuerii republica Romana, *Lugduni Bat. 1629. 12* edita. *ROSINVS* huic materiæ librum suum tertium destinauit, sed pleraque sua descripsit ex *ONVPHRII PANVINII de Ciuitate Romana* tractatu, cuius prioribus CXLV capitibus materiam hancce ex monumentis præcipue veterum egregie persequitur. *VVOLFFGANGVS LATZIVS* in commentario suo *de Republica Romana* libro III aliquot capita sacerdotibus reliquit. *GVILIELMVS CHOVLIVS* tractatui suo de religione etiam singularem de sacerdotiis adnexit. Peculiaris autem est *PAVLI MERVLAE de sacerdotibus Romanorum tractatus*, qui cum aliis eiusdem prodiit *Lugduni Bat. 1684. 4* quem secundum institutorum sacerdotiorum tempora ordinat; luculentus alias, licet & ipse sæpius Panuinio vsus. Hisce adiun-

(h) *I saturn. c. XII.* (i) *de histor. latinis lib. I c. XIX p. m. 100.*

adiungimus *IACOBI GVTHERII de veteri iure pontificio* libros quatuor, de quibus iam supra dictum, qui præter sacrorum iura, pontificum munia & religionem erudite declarant. Celeberrimus vir, *IOANNES ANDREAS BOSIVS,* cuius omnia quæ edidit, nil nisi eruditionem summam sapiunt, inter primos labores esse voluit binas exercitationes suas; quarum prior *de pontifice maximo Romæ veteris* agit, altera *de pontificatu maximo Imperatorum Romanorum*, prodiere *Ienæ 1656. 4.* & vna cum Gutherio quinto Tomo Thesauri Græuiani insertæ. Scriptum est eruditissimum, in quo quidquid ad hanc materiam spectat, illustratur, pontificis maximi dignitas & iura pro merito efferuntur, multæ inscriptiones sæpe intricatissimæ emendantur, modo restituuntur & explicantur accuratissime: in quo noster Reinesii potissimum instituta fuit secutus, cum quo frequens ei fuit litterarum commercium. Et cum *IACOBVS GOTHOFREDVS* sub ficto primum nomine *IACOBI PACIDII*, in *epistola ad Andream Riuetum de interdicta christianorum cum gentilibus communione*, de Pontificatu quoque maximo tractasset quæstionem, *num Christiani Imperatores eum aliquando* gesserint, idque plane denegaret; Bosius & rationibus motus & testimoniis veterum probatissimis, Gothofredi rationes, quas ex silentio scriptorum ecclesiasticorum & inscriptionibus quibusdam perperam explicatis, potissimum desumit, constantissime refellit & pontificatum maximum Christianorum etiam Imperatorum firmiter adstruit. Prodiit Gothofredi epistola primum *Geneuæ 1645. 8* inde cum opusculis Iuridico historico-politicis *Geneuæ 1654. 4* Sacerdotium cum ipsis diis cœpit; Romulus quippe binos ex singulis cu-

riis legit, quos eorumque vxores ſacerdotio fungi voluit (k). Numa autem Pompilius & ſacra Romanorum ordinauit & ſacrificia inſtituit alia (l); qui vniuerſam ſacerdotiorum rationem primum in octo partes diſtribuit, Curiones, Flamines, Tribunum Celerum, Augures, Virgines Veſtales, Salios palatinos, Fetiales & Pontifices, quæ diuerſæ ſpecies & numero dein auctæ & alii inſuper additi. *Diuis* autem *aliis alii ſacerdotes, omnibus pontifices, ſingulis flamines ſunto,* ex veteri iure pontificio refert Cicero (m). Eligebantur igitur ad ſacerdotia viri ampliſſimi, (n) ἄλλων διαφανέστατοι, vti loquitur Halicarnaſſenſis (o). Regem quidem ſacrorum, flamines maiores tres & Salios palatinos ex patriciis fuiſſe lectos; reliquos vero ſacerdotes ex parte dimidia, ſeu partim ex plebe, partim ex patritiis teſtatur Cicero (p). Primis enim temporibus omnia ſacerdotia in manibus erant patriciorum; quod cum grauiter ferrent plebeii, per tribunos tandem eo res fuit redacta, vt & ea, paucis exceptis, cum plebe communicarentur, vti late narrat Liuius (q). Primis quidem temporibus moris erat, vt Pontifex maximus crearetur comitiis tributis, rex ſacrificulus centuriatis, flamines curiatis, omnes a populo; reliqui ſacerdotes a collegiis cooptabantur. Ita de pontificum & augurum collegio teſtatur Liuius (r), quod alios in demortuorum locum cooptauerint, vti & ſuis locis dicetur pluribus. Poſt Coſſ. Q. Maximo Scipione & L. Mancino A. V. C. DCCCVIII C. Licinius Craſſus tribunus plebis legem iusſit

(k) Halic. *lib. II p. m. 92.* (l) *lib. II p. m. 124.* (m) *II de LI c. VIII.* (n) *pro domo c. I.* (o) *lib. VIII p. m. 510.* (p) *pro domo c. XIV.* (q) *lib. X c. VI.* (r) *XL c. XLII.*

iussit, qua cooptatio collegiorum ad populi beneficium transferebatur, quam tamen vti ipse auctor est, dissuasit Lælius (ſ). Post hunc Cn. Domitius Ahenobarbus Tribunatum agens, pontificibus infensior, quod alium quam se in patris sui locum cooptassent, ius sacerdotum subrogandorum a collegiis ad populum transtulit, vti innuit Suetonius (t). Rem totam exponit Cicero (u), vbi de Comitiis pontificis maximi ita loquitur: *Maiores nostri tam fuere populares, vt quod per populum creari fas non erat, propter religionem sacrorum in eo tamen propter amplitudinem sacerdotii voluerunt populo supplicari, atque hoc idem de ceteris sacerdotiis Cn. Domitius tribunus plebis vir clarissimus tulit: quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, vt minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur.* Ita diuersa erant iura populi & collegiorum. Populus eligebat, collegia electos a populo cooptabant. Legis autem istius Domitiæ mentionem videmus factam in nummo, qui exhibet instrumenta pontificalia, cum inscriptione CN. DOMIT. CN. F. Sylla postea rerum potitus, hanc quoque Domitiam sustulit, restituitque collegiis arbitrium creandorum sacerdotum, testante id Asconio Pediano (x). Hac autem abrogata T. Atius Labienus tribunus plebis Domitiam reduxit, quo ipso quoque factum, vt C. Cæsar nondum Prætorius, viris consularibus præferreretur, & in locum Q. Metelli Pii Pontifex crearetur (y). M. Antonius autem post necem Cæsaris, vt ad M. Aemylium Lepidum Pontificatum ma-

(ſ) Cicero *dial. de amicitia c. XXV.* (t) *in vita Neronis. c. II.* (u) Cicero *agr. II c. VII.* (x) *in diuinat. p. m. 19.* (y) Dio *lib. XXXVII p. m. 46.*

maximum transferret, sacerdotum electionem a populo ad pontifices iterum transtulit (z). Ita ius cooptandi sacerdotes quater fuit immutatum; a C. Domitio, Sylla, Labieno & Antonio; Manutius (a) addit & vicem quintam. Pansa enim consule a populo iterum surrogatos scribit sacerdotes. Ita enim Cicero ad Brutum (b): *Pansa viuo celeriora omnia putabamus; statim enim collegam sibi subrogasset: deinde ante pratorum sacerdotum comitia fuissent, notum autem alias comitia semper dici de populo.* Immo constat quoque ex Dione (c), leges Antonii a Pansa fuisse abrogatas, quod & ex Cicerone (d) patet, acta Antonii fuisse rescissa, inter quæ & hæc erat de sacerdotiis. Imperatores demum abrogatis legibus prioribus, ius eligendi sacerdotes ad se rapiebant. Senatus enim teste Dione (e), inter alia Augusto quoque concessit, vt sacerdotes quotcunque vellet, neglecto etiam numero antiquitus recepto, constitueret, quod quidem ab eo acceptum, deinceps in infinitum excreuit. Quare & factum nonnunquam, vt super numerum cooptarentur sacerdotes. Ita de Druso Germanico testatur nummus aureus, quod in omnia collegia super numerum fuerit cooptatus, cum inscriptione SACERD. COOPT. IN. OMNI. COL. SVPRA. NVMER. S. C. & de Antonino Philosopho inscriptio vetus (f).

LATERANO. ET. RVFINO. COS.
SVPER. NVMERVM
COOPTATVS. EX. S. C.

M. AV-

(z) Dio *lib. XLIV circa fin.* (a) *de Legibus Romanis cap. II.* (b) *ep. V.* (c) *lib XLVI p. m. 317.* (d) *Philip. pica XIII c. XIII.* (e) *lib. LI p. m. 457.* (f) Gruterus *p. CCC.*

Dicebantur isti alias *adlecti*; vt Adlectus supra numerum Seuirûm Augustalium (g) & Adlector collegii Isidis (h). Alexander dein Seuerus pontificatus & quindecimuiratus & auguratus codicillares fecit, ita vt in senatu adlegerentur (i). *Codicillares* dicebantur, qui per codicillos Imperatoris dignitatem senatoriam fuerant adepti, vti nos docet Constantius scribens ordini Cæsenatium (k): *Si quis*, inquit, *clarissimæ meruerit infulas dignitatis, nec indulti muneris gratiam codicillorum adlegatione percepit, impetratæ fructum dignitatis amittat*. Quare eadem codicillorum insignia dicuntur (l) & Cassiodoro (m) codicillares dignitates. Non autem cooptari sacerdotem licebat, qui cuiquam ex collegio esset inimicus (n): absentis tamen lege Domitia habenda quoque erat ratio (o). Lex etiam prisca aperte prohibebat, ne duo quidam ex vna gente idem sacerdotium haberent: in cuius tamen fraudem L. Cornelius Spinther Cornelium Spintherem filium suum, cum inter augures referri cuperet, in quorum collegium Cornelius Faustus Syllæ filius iam adscriptus, in Manlii Torquati gentem adoptandum dedit (p). Licet lex ista a Dione adlegata, incerti alias & auctoris sit & temporis. Eandem quoque comprobatam videmus, in Augusti nepoti-

(g) *p. CCCCXLIX n. 1. p. CCCCLI n. 4.* (h) *p. LXXXIII n. 4.* (i) Lampridius *Alexandro Seuer. c. XLIX.* (k) *l. XLII C. Theod. de decurionibus.* (l) *l. XII C. de dignitatibus.* (m) *IV Var. ep. XXV.* (n) Cicero *III ad Fam. ep. X.* (o) *ad Brutum ep. V.* (p) Dio *lib. XXXIX p. m. 99.*

potibus C. & L. Cæſaribus, inter quos Caius pontifex, Lucius augur vti inſcriptiones antiquæ docent (q).

C. CAESARI AVGVSTI F.
PONTIFICI. COS.
DESIGNATO
PRINCIPI IVVENTVTIS

L. CAESARI AVGVSTI F
AVGVRI CONS.
DESIGNATO
PRINCIPI IVVENTVTIS

Ipſe vero Veſpaſianus pontifex maximus filium Titum pontificem fecit, vti ex lapide priſco (r) adparet. Atque hæc ipſa electio veteribus dicebatur nominatio (ſ), vti Cicero (t) de Cnei Pompeii filio: *in paternum auguratus locum, vt quod a patre acceperam, filio reddam, mea nominatione cooptabo.* Duos autem tantum nominaſſe ex Cicerone diſcimus, qui de ſe ipſo (u): *quo enim tempore me augurem a toto collegio expetitum Cn. Pompeius & Q. Hortenſius nominauerunt, neque enim licebat a pluribus nominari.* Plinius diem nominationis vocat (x), quod eo nominarent, quos digniſſimos ſacerdotio iudicabant (y). Electi igitur antequam inaugurarentur, vel in collegia cooptarentur, dicebantur deſignati, vt eſt in lapide priſco (z): SACRATA. DOMVS. AVGVSTO M. CLODIVS. PONT. DESIG. Inde & Iulius Cæſar dicitur Flamen Dialis deſtinatus (a). Facti nunc ſacerdotes *capi* dicebantur, quod in vir-

(q) Gruterus *p. CCXXXIV n. 4.* (r) *p. CCXLIV n. 4.* (ſ) Liuius *XXVI c. XXIII.* (t) *Philippica XIII c. V.* (u) *Phil. II c. II.* (x) Plinius *IV ep. VIII.* (y) *II ep. I.* (z) Gruterus *p. CCXVII n. 1.* (a) Suetonius *Cæſare cap. I.*

virginibus non solum Vestalibus solenne erat, sed & flamines diales, pontifices atque augures captos fuisse Gellius ex priscis auctor est (b). Capi vero dicebantur, quia manu prehensi a Pontifice maximo, quasi hostes capti abducebantur. Creati sacerdotes *inaugurabantur* per augures (c), certo die præfinito, quem ipsi sumebant (d). Illi vero, quibus abire de sacerdotio potestas data, *exaugurari* dicebantur (e). Inaugurati opiparam parabant cœnam, *aditialem* sacerdotii dictam (f); dicebatur & cœna pontificum (g), vel ab inauguratione (h), vel a creatis auguribus auguralis (i), a Saliis dicebantur epulæ Saliares (k). Atque in eiusmodi cœnas quibus dicis caussa semper intererant pontifices (l), magni impendebantur sumtus (m). Ita tricies H. S. adiiciales cœnas frugalissimis viris constitisse ait Seneca: (n) & Plinius (o) Hortensium cœna aditiali primum pauonem cibi gratia Romæ occidisse ait. Succedebant filii nonnunquam patri in sacerdotio, vti exemplum videmus in Cneii Pompeii filio, qui patri in auguratu successerat (p). Hos autem filios sacrorum vocatos Gutherius (q) probare contendit ex lapide prisco, in quo: FONTEIO. ONESIMO. FILIO. SACRORVM. SIGNVM. ET. BASIM. quæ tamen ita intelligenda, quod Fonteius Onesimus sacrorum caussa signum dono dederit. Di-

 gni-

(b) *I c. XII.* (c) Macrobius *III Saturn. c. XIII.* (d) Cicero *Philipp. II c. XLIII.* (e) Gellius *VI c. VII.* (f) Plinius *X c. XX.* (g) Macrobius *c. l.* (h) Cicero *VII. ad Fam. ep. XXVI.* (i) Cicero *c. l.* (k) Horatius *lib. I ode XXXVIII.* (l) Plinius *XXVIII c. II.* (m) Macrobius *c. l.* (n) *ep. XCV.* (o) *X c. XX.* (p) Cicero *Philippica XIII c. V.* (q) *de V. I. P. I c. VII.*

gnitas ſacerdotum erat maxima, ita vt iis rebus deſperatiſſimis pro legatis vterentur, ob religionis auctoritatem (r). Dabatur cum ſacerdotio ſimul maioribus toga prætexta, ſella curulis & flaminium (ſ). Lictores quoque adſignant ex Plutarchi quæſtione vltima: hinc lictor Flaminius apud Feſtum. Quin & carpento Capitolium ingredi illis antiquitus conceſſum (t). Perpetua autem dicebantur ſacerdotia, quia per vitæ tempus paucis exceptis durabant (u). Ita augures ne ob flagitia quidem ſacerdotio priuari poterant (x). Inter honores regis ſacrorum non minimus erat, vt eſſet perpetuus, τὴν τιμὴν ταύτην ἔχων διὰ βίου, vti loquitur Halicarnaſſenſis (y). Flamines quoque in lapidibus priſcis dicuntur perpetui (z). Immo etiam ſingulare ſacerdotum erat priuilegium, vacatio a militia & oneribus perſonæ inhærentibus (a). Lex autem erat, vt ſacerdotes ſeneſque vacationem haberent a militia, niſi ſi tumultus Gallicus oriretur (b). Ita a muneribus quoque aliis publicis in coloniis habebant vacationem, niſi volentes, vti patet ex inſcriptione apud Gruterum (c). Quare & Symmachus (d) inſigne eſſe dicit ſacerdotii vacare muneribus. Ab iis autem quæ extra ordinem præſtanda, immunes quidem erant (e), non vero ab hiſce quæ ordinaria.

(r) Halic. *lib. VIII p. m. 510.* (ſ) Liuius *XXVII c. VIII.* (t) Tacitus *XII Ann. c. XLII.* (u) Dionyſ. Halic. *lib. II p. m. 92.* (x) Plutarchus *qu. LXVII.* Plinius *IV ep. VIII.* (y) *lib. IV p. m. 269.* (z) Gruterus *p. CCCCII n. 5. p. CCCCLXXX n. 5.* (a) Cicero *acad. quaeſt. IV c. XXXVIII.* Halic. *c. l.* (b) Appianus *lib. II B. Ciu. p. 306.* Plutarchus Marcello *ab initio.* Cicero *Philipp. VIII c. I.* (c) *p. CCCCLXXXIV n. 6.* (d) *lib. X ep. LIV.* (e) *l. VI π. de vacat. mun. l. vn. C. eod.*

naria. Quare tempore belli Macedonici Q. Fabio Labeoni & Aurelio prætoribus vrbanis, magnum certamen cum omnibus sacerdotibus fuit de collatione stipendiorum militarium, atque ab sacerdotibus, licet ab hisce tribuni adpellati, omnium annorum, per quos non dederant, exactum est (f). Erant autem sine imperio & potestate: sic enim apud Liuium (g) patricii, graue putant, si Salii, Flaminesque nusquam alio quam ad sacrificandum pro populo sine imperio ac potestatibus relinquantur; quod ad pontifices, maximum præcipue, non est extendendum. Habitus & ornamenta erant varia. Prætexta, commune magistratuum & sacerdotum erat vestimentum, vti L. Valerius tribunus plebis apud Liuium (h) loquitur: *purpura viri vtemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotiis.* Erat autem toga alba limbo purpureo circumtexta, seu candida cum ora purpurea (i) Græcis dicta περιπόρφυρον ἱμάτιον (k), vti libro quarto pluribus explicabimus. Capitis ornamentum erat apex. Tria quidem pileorum genera facit Suetonius apud Seruium (l); apicem, tutulum, galerum. *Apex* pileus subtilis erat, in cuius medio virga eminebat, eratque flaminum & sacerdotum omnium proprius. Ita enim Festus: *apex* inquit, *sacerdotum insigne, dictus est ab eo, quod comprehendere antiqui vinculo, apere dicebant, vnde aptus is, qui conuenienter alicui iunctus est.* Licet potius ab ipsa virga in summo eminente apicem dictum putem. Maxime vero conueniebat Flamini Dia- *Tab. V h. 32.*

 li:

(f) Liuius *XXXIII c. XLII.* (g) Liuius *IV c. LIV.* (h) *XXXIV c. VII.* (i) Catullus *Argon. v. 307.* (k) Plutarchus *Sertorio p. m. 575.* (l) *ad Virgilii II Aeneid. v. 683. & ad VIII Aen. v. 667.*

li : inde apicatum Dialem vocat Ouidius (m): constabat autem ex lana, vt Virgilius *lanigeros* apices dixit (n). *Apiculum* vero, inquit Festus, *filum erat, quo flamines velatum apicem regerebant.* *Tutulus* pileus lunatus erat, metæ figura, atque pontificum & flaminum erat, secundum Festum. Hinc Tutulati dicti Ennio (o) atque Varroni (p). *Galerus* albus, seu albogalerus infula erat alba, confecta ex pelle hostiæ Ioui cæsæ. Quod rotundum pileolum vocat Seruius (q), quasi sphæra media sit diuisa & pars vna ponatur in capite. Figura ergo constabat hemisphærica sine apice. Pontificum erat proprius, vti discimus ex Apuleio (r), dum ait: *Hoc Diogeni & Antistheni pera & baculus, quod regibus diadema, quod imperatoribus paludamentum, quod pontificibus galerum, quod lituus auguribus.* Qualem galerum e marmore antiquo quoque exhibet Ghoulius (s), quem variis figuris exornatum videmus. *Tab. V n. 33.* Dependent ab apicibus & galeris ligulæ laneæ, quas *offendices* vocat Festus, quibus apex retineatur vel remittatur, atque quibus & sub collo adligaretur, ne decideret. Alias adparent pontifices, dum sacra faciunt ac sacerdotes alii lauro atque aliis frondibus diis sacratis capita coronati (t), cum capite velato. *Suffibulum* vero Festo dicitur vestimentum album, prætextum, quadrangulum, oblongum, quod in capite Vestales virgines sacrificantes habebant, idque fibula comprehendebatur: ad quem Festi locum Scaliger notat, in sacrario deæ Opeconsiuæ legem fuisse scriptam: *hoc*

(m) *III Fast. v. 396.* (n) *VIII Aen. v. 666.* (o) *II Ann. p. m. 267.* (p) *VI de L. L. p. m. 52.* (q) *c. l.* (r) *apologia p. m. 274.* (s) *de relig. p. m. 213.* (t) Macrobius *III Sat. c. XII.*

hoc præter virgines Vestales & sacerdotem publicum introire nefas esto, is cum introerit suffibulum habeto. Ita Pontifices quoque Vestæ penetralia introeuntes suffibulo vsos fuisse videtur, virgines Saliares autem in regia sacrificium facientes paludatæ adparebant cum apicibus, auctore Festo. Augurale vestimentum erat *Læna* (u), quod secundum Festi explicationem habitus erat duplicis, seu quod aliis superindueretur. Et quidem vti Gutherius (x) ex monumentis priscis declarat, vestis vna in modum tunicæ breuior erat; altera oblonga in modum pallii tunicæ imponebatur. Sic & auguralis erat *trabea* (y), quæ ex purpura constabat & cocco. Omnes autem vtebantur vestimentis puris, seu secundum Festum non obsitis, non maculam habentibus. Mansere hæc sacerdotia sub primis Imperatoribus Christianis, cum sub Diocletiano sacerdotum collegia adhuc memoret Arnobius (z); a Theodosio autem omnia sacerdotibus salaria abscindebantur & priuilegia abolebantur, expulsiue vtriusque sexus sacerdotes (a), id quod dein Arcadius atque Honorius confirmarunt (b). Varie autem distincti erant sacerdotes apud Romanos. Quidam enim vel omni sacerdotio præerant, vel speciali tantum sacrorum parti: quidam certis suis diis attributi, quorundam locus erat in sacrificiis, alii denique sacerdotum erant ministri. Quatuor autem præ cæteris Romanorum erant collegia sacra, quæ τὰς τέσσερας ἱερωσύνας πλήθων quatuor sacerdotia perfectorum vocat Dio (c), eaque nume-

(u) Cicero *de claris orat. c. XIV.* (x) *lib. I c. XXIX de V. I. P.* (y) Seruius *ad VII Aen. v. 612.* (z) *lib. IV p. m. 151.* (a) Zosimus *lib. V cap. XXXVIII.* (b) *l. XIV C. Theod. de pag. sacrif. & templis.* (c) *lib. LVIII p. m. 629.*

numerat (d): pontificum ſcilicet, augurum, ſeptemuirorum & quindecimuirorum. Licet potius adſentiar Ciceroni (e), qui ſeptemuirorum loco haruſpices ponit, & ſingulos a ſe inuicem diſtinguit, dum ait: *maiores noſtri ſtatas ſolennesque cærimonias pontificatu: rerum bene gerendarum auctoritates augurio, fatorum veteres prædictiones Apollinis vatum libris: portentorum explanationes Etruſcorum diſciplina contineri putarunt.*

COLLEGIVM PONTIFICVM

Pontifices Romulo regnante, nulli erant (f), ſed a Numa inſtituti (g), vnde autem dicti ſatis non conſtat. Plutarchus quidem in vita Numæ (h) a latinorum potens deducit, quod facerent, quæ potis eſſent, aliorum opinionibus reiectis. Varro (i) & Dionyſius Halicarnaſſenſis (k) a ponte ſic dictos putant pontifices, quod ab his primum pons ſublicius factus, qui ligneus erat ſupra Tiberim, atque pontificum curæ demandatus, vt ab iis ſi forſan collaberetur, reſtitueretur. Q. Scæuola (l) deducit a poſſe & facere, quod priſcis idem ac ſacrificare. Zoſimus (m) ideo dictos putat, quod Græci deorum effigies in Penei fluminis ponte primitus ſtatuerint, atque ab eo more, cum Romani pleraque ſacra ſua a Græcis hauſerint, maximi ſacerdotii participes a ponte nomen fuiſſe adeptos, qui Græcis dici poſſint γεφυραῖοι. Quam tamen opinionem Plutarchus tanquam ridiculam reiicit. Licet non adeo abſona hæc videatur ratio, cum hoc for-

(d) *lib. LIII ineunte* (e) *de haruſp. reſp. c. IX.* (f) Liuius *IV c. IV.* (g) Dionyſius Halic. *lib. II p. m. 132.* (h) *p. m. 65.* (i) *lib. IV de L.L. p. m. 15.* (k) *c. l.* (l) Varro *c. l.* (m) *lib. IV c. XXXVI.*

forsan in causa sit, quod pontis sublicii restituendi curam pontificibus demandauerit Numa, atque ideo sacra vis & cis Tiberim non mediocri ritu facta tradit Varro. Præses pontificum dicebatur PONTIFEX MAXIMVS, vel pontifex summus (n), pontifex publicus populi Romani (o), vel simpliciter etiam pontifex (p). Græcis ὁ μέγιστος τῶν ποντιφίκων (q), ἀνὴρ ἱεροφάντης ἁπάντων τῶν ἱερῶν ἡγεμονίαν ἔχων (r). Primum Pontificem Numa creauit Marcium ex patribus, eique sacra omnia exscripta adsignataque attribuit (s), an vero hic solus, an præter hunc alii minores creati, de eo disceptatur. Potius tamen plures fuisse creatos ex oratione Canuleii tribuni plebis videmus, qui pontifices a Numa fuisse institutos ait (t), quod & adfirmat Florus (u). Ita & Halicarnassensis τῆς Νομᾶ διατάξεως meminit, dum instituerit pontifices (x). Idem ἱεροφάντας ab Anco conuocatos memorat (y). Liuius ergo cum de vno pontifice dicit, reliquos non excludit, sed illum primum & maximum innuit. Primus autem maximus circa bellum Punicum primum ex plebe creatus est T. Coruncanius (z), cum alias patricii soli hoc sibi vindicassent sacerdotium. Eligebatur pontifex maximus ex ipsis pontificibus, suffragiis populi & quidem comitiis populi tributis (a), quæ exinde comitia pontifici maximo creando dicta (b), quibus interim alius pontifex præerat (c), licet non omnes tri-

(n) Tacitus *Ann. II c. LXXI.* (o) Liuius *VIII c. IX.* (p) Liuius *XXVIII c. XI.* (q) Plutarchus *Numa p. m. 67.* (r) Dionys. Halic. *lib. III p. m. 178.* (s) Liuius *I c. XX.* (t) Liuius *IV c. IV.* (u) *lib. I c. VIII.* (x) *lib. II. p. m. 131.* (y) *lib. III p. m. 178.* (z) Velleius *I cap. CXXVIII.* Liuius *epit. XVIII.* (a) Suetonius *Iulio cap. XVIII.* (b) Liuius *XXV c. V.* (c) Liuius *c. l.*

tribus suffragia dixisse ex Cicerone pateat, sed septendecim tantum tribus, quæ forte ductæ (d), quod minorem partem populi vocat. Syllæ tamen legem vti alia sacerdotia, ita & pontificatum maximum a populo ad collegia duxisse, ex eo concludimus, quod cum Cæsar in locum Q. Metelli Pii pontifex vellet substitui, in plebe autem plurimum spei reponeret, T. Labienus in eius fauorem legem Domitiam reduxit (e). Inde vero M. Antonius Pontificis maximi electionem a populo ad sacerdotes iterum transtulit, vt M. Lepidum ad pontificatum eueheret (f), quem inde furto creatum dicit Velleius (g). Post Lepidi mortem Augustus pontificatum maximum suscepit, sine dubio a populo delatum, qui hunc honorem viuo adhuc Lepido in eum transferre cupiebat, Augusto tamen dum recusante (h). Reliqui Imperatores, ne viderentur potestatem qua vtebantur, ex potentia potius, quam legibus habere (i), summum hoc sacerdotium semper suscipiebant, quo & religionum sacrorumque omnium potirentur. Et quidem hanc dignitatem ex Scto adepti fuisse videntur, quo iam olim decretum, vt si filius Cæsari nasceretur, is summus Pontifex constitueretur (k). Vti & de Macrino testatur Capitolinus (l), eum pontificem maximum a Senatu adpellatum decreto Pii nomine. Primum quidem non statim ipso initi imperii die, sed paullo post hæc dignitas deferebatur. Alexander Seuerus (m) enim in oratione

(d) Cicero *agraria II c. VI & c. VII.* (e) Dio *lib. XXXVII p. m. 46.* (f) Dio *lib. XLIV in fine.* (g) *lib. II c. LXIII* (h) Appianus *V Ciuil. p. 746.* (i) Dio *lib. LIII.* (k) Dio *lib. XLIV p. m. 243.* (l) *in vita c. VII.* (m) Lampridius *in vita c. VIII.*

ne ad Senatum gratias agit, sibi vna cum Augusti nomine additum & pontificatum maximum & potestatem tribunitiam & imperium proconsulare, quæ omnia nouo exemplo vno die in eum contulerit senatus, quod & idem postea Probo euenit (n). Immo Zosimus (o) auctor est, simul ac summum Imperium quis fuerit consecutus, stolam sacerdotalem a pontificibus ei fuisse oblatam, idque ad tempora Gratiani vsque fuisse seruatum. Quare & in titulis Imperatorum in nummis & inscriptionibus primum Pontificis maximi statim videmus, aliis omnibus præmissum. Non autem nisi solos Imperatores Pontifices maximos; Cæsares solum Pontifices fuisse dictos, immo vsque ad tempora Alexandri Seueri vnum tantum fuisse pontificem M. ex lapidibus aliisque erudite declarat accuratissimus vir, Ioannes Andreas Bosius; qui & idem probat ex historiis, non titulum solum gessisse Imperatores, sed & re ipsa res sacras ordinasse (p). Immo & in posterioribus late, non coniecturis solum, sed certis testimoniis contra Gothofredum probat, Christianos Imperatores titulum etiam Pontificis maximi vsque ad Gratianum gessisse, qui primus, teste Zosimo, (q) extremis tamen annis etiam titulum hunc reiecit. Pontifice autem maximo demortuo, statim quidem in collegium cooptabatur alius pontifex, quo numerus esset completus, ex quo collegio iterum suppleto, demum post aliquot interuallum, eligebatur Pontifex maximus. Videmus id exemplo L. Cornelii Lentuli, pontificis maximi, in cuius demortui locum statim

Cccc pon-

(n) Vopiscus *Probo c. XII.* (o) *lib. IV c. XXXVI.* (p) *de Pontificatu Maximo Impp. Roman. cap. II & seqq.* (q) *c. l.*

pontifex ſuffectus eſt M. Cornelius Cethegus (r). Altero anno vero poſt hoc, nouo pontifice Cethegō comitia habente, pontifex maximus creatus P. Licinius Craſſus (ſ). Haut facile tamen creabantur maximi pontifices, qui ſella curuli non ſediſſent, licet non plane generale hoc eſſet (t). Ita nec certa ætas definita, cum Q. Metellus Pius adoleſcens pontifex maximus creatus dicatur (u), ætas tamen magiſtratibus petendis apta ſine omni dubio fuit requiſita. Dicebatur Pontifex maximus, quia ſecundum Feſtum, maximarum rerum, quæ ad ſacra & religiones pertinent, iudex erat, licet & eodem teſte, inter minores pontifices, *maximus* dictus fuerit, qui primus in id collegium venit, item *primus*, qui nouiſſimus. Officium pontificis conſiſtebat vel in adminiſtratione, vel in imperio ac poteſtate ſacra. Officium aliud peculiare erat, eique ſoli conueniebat, aliud quod cum pontificum collegio haberet commune. Ita de officio Pontificis maximi loquitur Liuius (x): *Numa pontifici ſacra omnia exſcripta exſignataque adtribuit: quibus hoſtiis, quibus diebus, ad qua templa ſacra fierent, atque vnde in eos ſumtus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica priuataque ſacra, pontificis ſcitis ſubiecit, vt eſſet, quo conſultum plebs veniret: ne quid diuini iuris negligendo patrios ritus, peregrinosque adſciſcendo turbaretur. Nec cæleſtes modo cærimonias, ſed iuſta quoque funebria, placandosque manes, vt idem pontifex edoceret:* Præerat ergo interpretandæ religioni, & ſtatim ac Pontificatum ſuſcepiſſet, edicebat de cærimoniis (y), qua-

(r) Liuius *XXV c. II.* (ſ) Liuius *XXV c. V.* (t) *c. l.* (u) Sextus Aur. Victor *de viris illuſtr. p. m. 498.* (x) *lib. I c. XX.*

(y), quare & conſeruator cærimoniarum publicarum in lapide priſco dicitur (z). Deinde eius erat prouidere, ne quid religio detrimenti pateretur, quare quæ de ſacris conſtituta, transgredi (a), & ſacra per peregrinos ritos turbari prohibebat (b). Et ſi quid contra ius religionis a Senatu populoue decretum eſſet, intercedebat. Sic cum Cn. Flauius Aedilis curulis ædem Concordiæ dedicare vellet, negabat Cornelius Barbatus P. M. niſi conſulem aut Imp. templum poſſe dedicare (c). Cum ciuitas ludos Ioui donumque vouere iuſſiſſet conſulem, moram voto publico Licinius P. M. attulit, qui negauit ex incerta pecunia poſſe voueri (d). Auguſtus quidquid librorum fatidicorum nullis vel parum idoneis auctoribus ferebatur, ſupra duo millia vndique contracta cremauit (e). Actibus quibuſdam religioſis præire tenebatur, dedicationibus templorum, votis, obſecrationibus, deuotionibus ſolennibus, aliisque. Et cum verbis ſolennibus ex tabula præirent; Græci illud adpellant ἐξηγεῖσθαι (f) latini præfari carmen (g), vel præire (h). Ipſam autem formulam Pontificale carmen dicit Seneca (i) In his tamen maxime dabant operam, vt voce & verbis minime hæſitantibus id facerent. Quare Metello P. M. laudi ducit Valerius (k), quod tutelam cærimoniarum per duos & viginti annos neque ore in votis hæſitante, neque in ſacrificiis tremula manu geſſerit. Sacris quoque omnibus

(y) Tacitus *II Hiſt. c. XCI.* Suetonius *Vitellio c. XI* (z) Gutherius *de Iure Pontificio lib. I c. XII.* (a) Plutarchus *Numa p. m. 67.* (b) Liuius *I c. XX.* (c) Liuius *IX c. XLVI.* (d) Liuius *XXXI c. IX.* (e) Suetonius *Aug. c. XXXI.* (f) Plutarchus *Camillo p. m 134* (g) Liuius *V c. XLI.* (h) Liuius *IX c. XLVI.* (i) *Conſol. ad Marciam c. XIII.* (k) *lib. VIII. c. XIII.*

bus & in Circensi pompa præcinuisse Pontificem Maximum ex Cicerone (l) contendit Gutherius (m), sed recte probat Bosius (n), Lentulum, quem ibi compellat Cicero, ne pontificem quidem fuisse, sed vti coniector, ex Septemuiris epulonum, quibus istæ præcentiones competebant. Anni (o) quoque & annalium cura illi incumbebat, quos inde annales maximos adpellabant (p). *Ab initio enim rerum Romanarum*, inquit Cicero (q), *vsque ad P. Mutium Pont. max. res omnes singulorum annorum mandabat litteris Pontifex max. efferebatque in album &* *proponebat tabulam domi, potestas vt esset populo cognoscendi, ii qui etiam nunc Annales maximi nuncupantur.* Hos autem sine vllis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum fuisse ait. De quibus annalibus intelligendus est Cato apud Gellium (r), dum ait: *non livet scribere, quod in tabula apud pontificem maximum est, quoties annona cara, quoties lunæ aut solis lumini caligo aut quid obstiterit.* Quorum annalium maximorum librum vndecimum idem quoque Gellius (s) citat, eosque annales maximos adpellat. Hosque fastos & commentarios pontificum adpellat Liuius (t). De quibus & plebeii conquerebantur olim, se ad eos non admitti (u), quæ tamen incensa vrbe pleraque interiere. Ab hisce tamen alii erant *ceremoniarum libri*, de quibus initio capitis secundi dictum fuit, quos pontifices sibi tantum reseruabant & supprimebant, licet

(l) *de haruſp. reſp. c. X.* (m) *I de V. I. P. c. XI.* (n) *de Pontifice max. c. IV. §. 6.* (o) Macrobius *I saturn. c. XII.* (p) *III Saturn. c. II.* Festus *voce maximi annales.* (q) *II de Orat. c. XI.* (r) *II c. XXVIII.* (s) *IV c. V.* (t) *lib. VI ab initio.* (u) *IV c. III.*

licet eos redarguat Cicero (x), quod ex sua disciplina multa effluere atque ad aliorum aures manare sinant. De adrogationum quoque atque adoptionum cognoscebat caussis. Adrogationes enim inquit Gellius (y), non temere nec inexplorate committuntur, nam comitia arbitris etiam pontificibus præbentur, quæ curiata adpellantur, iusque iurandum a Q. Mucio pontifice maximo conceptum, quod in adrogando iuraretur. Adoptiones quoque apud pontifices fiebant (z), lege tamen curiata (a); non vero vt ipsi pontifices rogationem ferrent ad populum, sed apud pontifices, vel arbitris pontificibus, vti loquebantur veteres, hæc peragebantur, idque ideo, quia is, qui adoptabatur in gentem quoque & sacra patris adoptantis transibat. De matrimoniis autem & partu cum reliquis pontificibus edicebat. Imperium & iura in varias res exercebat. Festo ideo dicitur iudex atque arbiter rerum diuinarum ac humanarum: alias rerum, quæ ad sacra & religiones pertinent iudex, vindexque contumaciæ priuatorum, magistratuumque. Quare & Cicero iudicium & iudicum potestatem eidem attribuit (b). Incumbebat enim Pontifici maximo imperium in omnia sacerdotia, speciatim sacra Vestalia, quod late declarat Ouidius (c). Quare & Plutarcho Vestalium ἐπίσκοπος dicitur (d), Vestalesque virgines singulari more rituque capiebat (e). Sic & de Vestalium, vt infra dicemus, aliorumque sacerdotum delictis frequenti tamen collegio iudicabat (f). Col-

Ccc c 3 legi-

(x) *pro domo c. XLVI.* (y) *lib. V c. XIX.* (z) Cicero *pro domo c. XIV.* (a) Tacitus *Hist. I c. XV.* (b) *pro domo c. I de haruſp. reſp. c. VII.* (c) *III Faſt. v. 417.* (d) *in Numa. p. m. 66.* (e) Gellius *I c. XII.* (f) Cicero *de haruſp. reſp. c. VII.*

legium enim consulebat, cuius decretum exequebatur. Quod Posthumiæ exemplo comprobamus, de qua Liuius (g): *ampliatam, dein absolutam pro collegii sententia pontifex maximus abstinere iocis colique sancte potius quam scite iussit.* Ita vt ipsis quoque pœnas irrogaret capitales. Sic de Cantilio scriba pontificum iussu Pontificis M. eo vsque in comitio cæso, vt inter verbera expiraret, testatur Liuius (h). Rex sacrorum pontifici erat subiectus (i), quod multo magis de minoribus sacerdotibus erit dicendum. Flamines quoque diales a pontificibus ire in prouincias prohibiti (k), & dicto vt audiens esset flamen pontifici iussus (l), & C. Seruilius P. M. Cornelio Dolabellæ mulctam dixit, eumque magistratu se abdicare iussit, antequam eum regem sacrorum inauguraret (m). Quare & mulctam sacerdotibus imponere poterat, si imperio non essent audientes (n). Ius quoque comitia calata habendi eidem competebat, centuriata quidem regis sacrorum inaugurandi caussa, curiata flaminum inaugurandorum (o). Tributis quoque tribunorum plebis creandorum caussa, licet illud Q. Furio extra ordinem tum concessum (p). Ludos quidem edidisse quoque Pontificem maximum, vult Gutherius (q), quod ex Suetonio probare contendit, qui sub Augusto (r) ludos pontificales commemorat; sed cum solorum magistratuum alias esset ludos edere, sequiori tamen tempore ob collatam sacerdotii dignitatem idem fecisse videntur sacer-

(g) *IV c. XLIV.* (h) *XXII c. LVII.* (i) Liuius *II c. II.* (k) Tacitus *III Ann. cap. LVIII.* Liuius *XXXVII cap. LI.* (l) Cicero *Philipp XI c. VIII.* (m) Liuius *XL c. XLII.* (n) Liuius *XXXVII c. LI & XL c. XLII.* Cicero *Philip. XI c. VIII.* (o) Gellius *XV c. XXVII.* (p) Liuius *III c. LIV.* (q) *de V. I. P. III c. XX.* (r) *c. XLIV.*

cerdotes. Quod discimus ex inscriptione apud Gruterum (s): CIRCENSES OB HONOREM SACERDOTII; & in alia (t): SEX LIGARIVS OB HONOREM PERPETVI PONTIFICATVS LVDOS CIRCENSES DEDIT. Habebat & ius sanciendi leges de religione, ac caeremoniis. Dionysius enim Halicarnassensis (u), τὸ νομοθετεῖν ὅσα τῶν ἱερῶν ἄγραφα ὄντα καὶ ἀνέθιστα, κρίνοντας, ἃ ἂν ἐπιτήδεια τυγχάνειν αὐτοῖς φανείη νόμων τε καὶ ἐθισμῶν *leges ferre de sacris, quae nondum scripta nec vsu recepta sunt, si digna videantur, quae legibus & consuetudinibus sanciantur*, eidem clare adscribit. Hinc de caeremoniis edicebat, & circa easdem dispensabat. Sic Domitianus permisit flamini diali, vt repudiare posset vxorem (x). Eidem flamini aliquot caeremoniarum gratiam pontificibus factam Masurius Sabinus scribit apud Gellium (y). Gutherius (z) quidem etiam leges curiatas, de adoptionibus, sacrorum detestationibus & testamentis eundem tulisse contendit, sed recte eundem notat Bosius (a), quod praesentiam haec requisiuissent & caussae cognitionem pontificis, non auctoritatem, quae in ciuilibus pontifici nulla. Quam magna tamen auctoritas esset pontificis maximi, nihilominus pleraque cum collegio pontificum communicare (b) ei incumbebat, atque dum pro collegio vel respondebat (c), vel ex auctoritate collegii patribus renuntiabat (d). Immo & ipsi collegio erat subiectus. Quare & Alexander Seuerus ipse licet Pontifex

(s) *p. CI n. 8.* (t) *p. CCCCXXXI n. 1.* (u) *lib. I p. m. 132.* (x) Plutarchus *quaest. Rom. XLIX.* (y) *X c. XV.* (z) *de V. I. P. I cap. XIII.* (a) *de pontifice cap. V §. 1.* (b) Liuius *XXXIV cap. XLIV.* (c) *pro domo c. X.* (d) Liuius *XXXIV c. XLIV.*

fex max., pontificibus tamen tantum detulit & XVuiris & auguribus, vt quasdam caussas sacrorum a se finitas iterari & aliter distingui pateretur (e). Licinius P. M. cum ex pecunia incerta votum publicum fieri posse negaret, consul ad collegium pontificum referre iussus, si posset recte votum incertæ pecuniæ suscipi? posse, rectiusque etiam esse pontifices decreuerunt (f). Et cum potestas eius a populo, ab ipso quoque & toto collegio pontificum dabatur prouocatio. Ita cum A. Postumium L. Metellus, Q. Fabium Pictorem Flaminem ad sacra retinuisset P. Licinius, & in senatu & ad populum magnis contentionibus certatum est: & imperia inhibita vltro citroque, & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni adpellati; & prouocatum ad populum est (g). Ita quoque a C. Seruilio pontifice M mulcta dicta L. Cornelio Dolabellæ, deque ea cum prouocasset, certatum ad populum (h). Sic & populus mulctam L. Valerio Flacco flamini Martiali a P. Licinio Crasso consule dictam, remisit (i). Cornelius Barbatus pontifex a populo coactus verba præire ad templi dedicationem (k). Et alios in ædium sacrarum dedicatione solennia pro (l) pontifice iussit suscipere populus. Inde & tribunum plebis pontifici vel denunciare, vel eundem cogere potuisse testatur Cicero (m). In caussa quoque Vestalium pontificum iudicata euertebat populus, vti Asconius Pedianus auctor est (n), Sex Peduceum tribunum plebis criminatum

(e) Lampridius *Alexandro Seuero cap. XXI.* (f) Liuius *XXXI c. IX.* (g) Liuius *XXXVII c. LI.* (h) Liuius *XL c. XLII.* (i) Cicero *Philipp. XI c. VIII.* (k) Liuius *IX c. XLVI.* (l) *II c. XXVII.* (m) *pro domo c. XLV.* (n) *in Milon. p. m. 198.*

natum esse, L. Metellum Pont. Max totumque collegium pontificum male iudicasse de incestu virginum Vestalium, quod vnam modo Aemiliam damnauerat, absoluerat autem duas, Martiam & Liciniam; populus hunc Cassium creauit, qui de eisdem virginibus quæreret: isque & vtrasque eas, & præterea complures alias nimia etiam, vt existimatio est, asperitate vsus, damnauit. In Vestalium autem condemnatione ad populum fuisse prouocatum, exemplum non constat. Immo quoque senatui subiectus erat Pontifex max., vti C. Seruilius piacula iræ deûm conquirere a senatu iussus (o), & sub Claudio Imp. Senatusconsultum factum scribit Tacitus (p), viderent pontifices, quæ retinenda firmandaque haruspicum essent. Nulli tamen reddendæ rationi nec senatui nec populo erat obnoxius (q). Dignitas eius erat maxima, ad quam nulli olim euehebantur, nisi qui sella curuli sedissent (r), viri scilicet consulares atque prætorii. Quare & dignitatem istam ambientes dicebantur viri clari (s), consulares (t), honoribus populi Romani ornati (u), & senes honoratique (x). Sic inter Crassi Muciani quinque præcipua numerabant, quod esset pontifex maximus (y). Velleius Tib. Coruncanium hominem nouum, pontificatu maximo ad principale fastigium elatum scribit (z). Quare & summi magistratus cum Pontificatu coniuncti fuere: vti P. Licinius Crassus P. M. ma-

(o) Liuius *XL c. XXXVII.* (p) *XI Ann. c. XV.* (q) Halic. *lib. II p. m. 133.* (r) Liuius *XXV c. V.* (s) Liuius *XL c. XLII.* (t) Aur. Victor *de viris illustribus in Metello Pio p. m.* (u) Cicero *pro domo c. XLV.* (x) Liuius *XXV c. V.* (y) Gellius *I c. XIII.* (z) *lib. II. c. CXXVIII.*

gister equitum dictus (a), censor & consul (b). Hinc & Cicero (c) rem publicam gerere & religionem interpretari coniungit, dum ait: *nihil praeclarius, quam quod vos eosdem & religionibus deorum immortalium, & summae reip. praeesse voluerunt, vt amplissimi & clarissimi ciues remp. bene gerendo, religiones sapienter interpretando, rem publicam conseruarent.* Hoc autem casu, extra Italiam iis migrare non licebat, ne a sacris absint, vt Liuius loquitur (d): licet & hoc dein quoque, vt Scipioni extra sortem concedente collega (e). Fallitur ergo Liuii epitomator (f), qui P. Licinium Crassum bello contra Aristonicum primum pontificem maximum & consulem extra Italiam migrasse ait, addens quod nunquam antea factum erat. Ob has igitur praerogatiuas Cn. Tremellio tribuno plebis mulcta dicta est, quod cum M. Aemilio Lepido Pont. max. iniuriose contenderat, sacrorumque quam magistratuum ius potentius fuit, vti inquit Florus (g), cum tamen inuiolabilis alias esset tribunorum plebis magistratus atque sacrosanctus. Quare omnibus quoque magistratibus priores erant, vti & Cicero primum illis locum adsignat, cum ait: me in ea ipsa domo, qua tu me expuleras, pontifices, consules, praetores collocauerunt (h). Immo & ipsi Imperatores vna cum imperio hanc quoque dignitatem in se deferri voluere. Sacerdotium non deponebant, nisi cum vitae munera derelinquant (i); quod & in caussa fuit, quod Au-

(a) Liuius *XXVII c. V & VI.* (b) Liuius *ep. LIX.* (c) *pro domo ab initio.* (d) Liuius *XXVIII c. XLIV.* (e) Liuius *XXVIII c. XXXVIII.* (f) *ep. LIX.* (g) *epit. XLVII.* (h) *in Pisonem c. XII.* (i) Cassiodorus *VI. Variorum ineunte.*

Auguſtus Pontificatum maximum delatum licet, Lepido adhuc viuo adimere noluit (k). Inſignia erant prætexta, lituus, albogalerus & inſtrumenta ſacrificiorum. De Prætexta quidem teſtatur Lampridius (l), quod eam cum ſacra faceret, loco Pontificis Maximi, non imperatoris, acceperit. Sella curuli quoque & lictoribus vſum fuiſſe putem, tum quod præcipuum eſſet ſacerdotium ipſis magiſtratibus potius, tum quod nulli ad id electi, niſi qui ſella curuli ſediſſent: flaminibus quoque lictores additos ſupra vidimus, multo magis ergo pontificibus. Domum aliam niſi publicam non inhabitabat (m), quam alias regiam dictam vult Seruius, quod in ea ſacrorum rex quoque habitaret (n). Sed contradicit Feſtus, qui ſacram viam a quibusdam adpellari ait a regia ad domum ſacrificuli: expreſſe ergo diſtinguit. Priſcam autem Numæ regiam Veſtæ templo contiguam pontificis maximi domum factam arbitror. Mouet me Suetonius (o), qui Cæſarem pontificem factum in domo publica habitaſſe dicit. De Auguſto Dio Caſſius (p): ἀλλὰ μέρος τι τῆς ἑαυτοῦ οἰκίας, ὅτι τὸν ἀρχιερέα ἐν κοινῷ πάντως οἰκεῖν ἐχρῆν, ἐδημόσωσε. τὴν μέντοι τοῦ βασιλέως τῶν ἱερέων ταῖς ἀειπαρθένοις ἔδωκεν ἐπειδὴ ὁμότοιχος ταῖς οἰκήσεσιν αὐτῶν ἦν *ſed cum omnino publicam domum pontificem inhabitare neceſſe eſſet, ſuarum ædium partem publicauit, & regis ſacerdotum domum virginibus Veſtalibus, cum iis eſſet contigua, donauit.* Ibi per βασιλέα τῶν ἱερῶν nullum alium intelligit, quam pontificem maximum; de quo hic ſermo eſt. Licet poſtea

(k) Appianus *V. Ciuil. p. m. 746.* Dio Caſſius *lib. LIV p. m. 531.* (l) *Alex. Seuero c. XL.* (m) Dio *lib. LIV p. m. 54* (n) *ad VIII Aeneid. v. 363.* (o) Iulio *c. XLVI.* (p) *lib. LIV p. m. 541.*

totam ſuam domum publicaſſe Auguſtum idem dicat Caſſius. Regia autem Numæ, Veſtæ templo fuit contigua. Quod tradit Plutarchus in Numa (q), ἱδρύσατο, inquit πλησίον τοῦ τῆς Ἑστίας ἱεροῦ τὴν καλουμένην ῥηγίαν, διότι βασίλειον οἴκημα. καὶ τὸ πλεῖστον αὐτόθι τοῦ χρόνου διέτριβεν, ἱερουργῶν ἢ διδάσκων τοὺς ἱερεῖς, ἢ πρὸς ἐννοίᾳ τινὶ τῶν θείων πρὸς αὑτὸν σχολάζων. *Aedificauit iuxta ædem Veſtæ regiam, in qua plurimum temporis tranſegit, res diuinas agens aut inſtruens ſacerdotes aut cum iis de religione tempus tranſigens.* De eadem canit Ouidius (r):

hic locus eſt Veſtæ, qui Pallada ſeruat & ignem
hic fuit antiqui regia parua Numæ.

& Horatius (ſ):

vidimus flauum Tiberim, retortis
littore Etruſco violenter vndis,
ire deiectum monumenta regis
templaque Veſtæ.

Quare & P. Victor regiam Numæ & templum Veſtæ coniungit. Ex quibus concludimus, regiam priſcam Pontificum habitationi fuiſſe deſtinatam, licet & ſacrorum rex eandem quoque inhabitaſſe videatur; qui in ſacris in regum locum ceſſit. In eandem quoque domum cum de religione agendum, reliquos pontifices conuocare ſolitum fuiſſe maximum, teſtatur Plinius (t). Cuſtodiebantur in ea ancilia: Dicit enim Dio Caſſius (u) de Iulio Cæſare: ὅπλα τε ἄρεια πρὸς αὐτῷ τότε, ὡς καὶ παρ' ἀρχιερεῖ κατά τι πάτριον κείμενα *arma Martis, quæ ſecundum inſtitutum quoddam priſcum apud ipſum ſummum pontificem adſeruabantur*: licet poſtea proprias nacta manſio-

(q) *p. m. 69.* (r) *III Triſt. el. I.* (ſ) *lib. I ode II.* (t) *lib. IV ep. XI.* (u) *lib. XLIV p. m. 248.*

ſiones, Saliorum dictas, vti ſub Saliis. Sacra Bonæ deæ in hac domo quoque ſæpius celebrata. Cicero enim Clodium muliebri ornatu ex inceſto ſtupro atque ex domo pontificis maximi, emiſſum ait (x), cum ſcilicet ſacra Bonæ deæ pollueret. Probam Pontifice max. vxorem fuiſſe eligendam ex Plinio diſcimus, qui Plotinam laudans ait: *quid illa ſanctius, quid antiquius? nonne ſi pontifici maximo deligenda ſit coniux aut hanc aut ſimilem elegerit.* Nec pontifici maximo iterare matrimonium licuiſſe Tertullianus auctor eſt (y). Cadauer adſpicere aut tangere nefas habebatur. Sic enim Seneca de Tiberio (z): *ipſe pro roſtris laudauit filium, ſtetitque in conſpectu poſito corpore, interiecto tantummodo velamento: quod pontificis oculos a funere arceret.* De Auguſto narrat Dio (a), quod M. Vipſanium Agrippam pro roſtris laudans, velum inter eum & mortuum fuerit expanſum παραπέτασμά τι πρὸ τοῦ νεκροῦ παρατεῖναι. Rationem tamen huius ſe ignorare ſcribit Dio, quod enim dicant ideo eſſe factum, quod ſummus pontifex aut quod cenſor eſſet Auguſtus, erroneum eſſe ait, cum pontifici maximo cadaueribus inſpiciendis interdictum non ſit. Quare ſunt, qui Auguſtum atque Tiberium velum inter ſe atque mortuum interpoſuiſſe autument, cum auguribus nefas eſſet mortuos tangere, quod Tiberii illud apud Tacitum docet: non debuiſſe imperatorem auguratu & vetuſtiſſimis cærimoniis præditum feralia attrectare. Licet Boſius ὁ πάνυ non lege quidem interdictum

(x) *de haruſp. reſp. c. III pro domo c. XXXIX.* (y) *ex hort. ad caſtitatem c. XIII. de monogamia c. XVII de praeſcriptionibus c. XL.* (z) *conſol. ad Martiam c. XV.* (a) Dio *lib. LIV p. m. 541.*

hoc velit, decorum tamen fuiſſe, vt pontificis, tanquam ſacrorum præſidis oculi a funere arcerentur.

Pontifici max. ſubiecti erant reliqui pontifices, qui pro diuerſitate temporis, vti ſupra explicauimus, modo a collegio, modo a populo ſurrogabantur. Moris tamen erat, vt nominatio in locum demortui ante exactum annum fieret (b). Quatuor hi a Numa ſine dubio inſtituti patricii, quibus longo interuallo poſt, lege Ogulnia, additi alii quatuor ex plebe, teſte Liuio (c). Priores dicti veteres (d), hi autem coniunctim minores. Sylla dein pontificum augurumque collegium ad quindecim vsque ampliauit, teſte Liuio (e), & vti coniector, illos qui olim ſcribæ a libris Pontificalibus dicti (f), in pontificum numero eſſe voluit. Mouent me verba Liuii, dum ait (g): *L. Cantilius ſcriba pontificis, quos nunc minores pontifices adpellant*. Idemque adſerit Capitolinus de Macrino (h), quod ex horum numero ad Pontificatum Maximum lectus fuerit. Iulius Cæſar poſt hunc pontificum, augurum & XVvirorum collegia, vno addito in ſingula collegia ampliauit (i). Atque iſti coniunctim conſtituebant collegium Pontificum (k). Sacerdotium autem non prius capiebant, niſi collegii iudicium felici prius augurio fuerit comprobatum (l). Officium deſcribit Halicarnaſſenſis (m), quod eſſet, lites ſacras iudicare, leges de ſacris ferre, in omnes magiſtratus, quibus ſacrificia & deorum cultus commiſſus & in

omnes

(b) Liuius *XXVI c. XXIII.* (c) *X c. VI.* (d) Cicero *de oratore III c. XIX.* (e) *ep. LXXXIX.* (f) Gruterus *p. CCCVI n. 6. & p. CCCLXXVIII. n. 6.* (g) *lib. XXII c. LVII.* (h) *c. VII.* (i) Dio *lib. XLII p. m. 209.* (k) Halic. *lib. II p. m. 133.* (l) *c. I.* (m) *p. 132.*

omnes ſacerdotes inquirere, miniſtros ſacrorum in officio continere, deorum cultum præmonſtrare & interpretari; mulctas quoque pro delicti magnitudine imponere. De religione enim edocebant, rebus diuinis & ſacris (n), deos edebant, quibus ſacrificaretur (o), quid & apud quas aras mactaretur (p); atque hæc in commentariis pontificum adnotata, de quibus capite ſecundo dictum, quibus ſcilicet hoſtiis immolandum, cuique deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui fœminis. Quæ & alia pontificum inſtituta Cicero explicat (q). Inde & eos antiſtites ſacrorum & cærimoniarum dicit (r). Supplicationes quoque ex decreto pontificum factæ (ſ). Quin & legis actiones atque has interpretandi ſcientia olim apud collegium pontificum per centum prope annos fuere ſeruata; Flauius tamen ſcriba repoſitum in eorum penetralibus ius ciuile vti Liuius (t) loquitur, populo dein tradidit, exinde ius Flauianum dictum (u). Licet & poſt hæc tempora, pontificem neminem bonum eſſe dixerint, niſi qui ius ciuile cognoſſet, non quidem vt ciuilium curam haberet, ſed vt eo in reſponſis de ſacris, de feriis, de ſepulcris, & ſi quid eſſet eiusmodi, vteretur (x). Cauſſæ autem religionis in ſacerdotum populi Romani iudicio & poteſtate verſari dicebantur (y), modum, qui hoc in iudicio ſeruatus, deſcribente Liuio (z). *Ver ſacrum*, inquit, *factum erat priore anno M. Porcio & L. Valerio Coſſ. id cum P. Licinius*

pon-

(n) Cicero *pro domo cap. XII.* (o) Liuius *XXX c. II.* (p) Macrobius *III Saturn. c. X.* (q) *II de LL c. XI.* (r) *pro domo c. XXXIX.* (ſ) Liuius *XXXIX. c. XXII.* (t) Liuius *IX c. XLVI.* (u) *Lege II §. 6 de Orig. iuris* (x) *II de LL c. XIX.* (y) Cicero *pro domo c. I.* (z) *XXXIV c. XLIV.*

pontifex, non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus renuntiasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt. Pontifex ergo maximus de rebus ad religionem spectantibus collegio proponebat, collegium de re proposita iudicabat, pontifex max. ex auctoritate collegii patribus renuntiabat, & pro collegio respondebat (a). Senatus arbitratu pontificum censebat. Non autem soli pontifices ad hoc collegium admittebantur, sed & vbi de religione deliberaretur, sacerdotes alii simul ad istud collegium fuere vocati. De quo Cicero (b): *meam domum P. Lentulus cons. & pontifex, P. Seruilius, M. Lucullus, Qu. Metellus, M. Glabrio, M. Messalla, L. Lentulus flamen Martialis, P. Galba, Qu. Scipio C. Pannius, M. Lepidus, L. Claudius rex sacrorum: M. Scaurus, M. Crassus, C. Curio, Sex. Caesar flamen Quirinalis: Cn. Cornelius, P. Albinouanus, Qu. Terentius, pontifices minores, caussa cognita, duobus locis dicta, maxima frequentia amplissimorum, ac sapientissimorum ciuium adstante, omni religione, vna mente omnes liberauerunt.* Hic locus plane singularis est, & quidem omnes hosce de domo & caussa Ciceronis iudicasse ex verbis, *caussa cognita, duobus locis dicta,* patet. Frequens hoc adpellat collegium, nec vlla de re, immo ne de capite quidem Vestalium, post sacra constituta tam frequens collegium iudicasse ait (c): Omnes autem hae personae fuere sacerdotes, dum de iisdem nullam praeter Lentuli cos., in fastis magistratuum A. V. C. DCXCVII, quo haecce gesta, nec circa eadem tempora, factam reperiam mentionem. Sed Q. Metellum Celerem augurem (d) Glabrio-

(a) *de harusp. resp. c. X.* (b) *de harusp. resp. c. VI.* (c) *pro domo c. VII.* (d) Dio *lib. XXXVII p. m. 42.*

brionem (e) & Messallam Xuiros sacrorum (f), M. Lepidum pontificem (g), & Curionem pontificem (h) fuisse scriptores docent. Factum exinde, vt si quid de religione in senatu proponeretur, eam rem ad pontificum collegium reiiceret, vt ipsi, quod videretur, statuerent (i); horumque de eo decretum seruabatur (k). Sic & signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium reiiciebat senatus (l). Ita & ad collegium pontificum relatum, de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent (m). Ferias latinas si non rite peractæ, ad pontificum collegium reiiciebat senatus, quod easdem instaurari iubebat (n). Et cum SCtum de qua re religiosa fieri necesse esset, non nisi adhibito pontificum iudicio fiebat; vti ex historia Ciceronis videmus, cuius domum licet centuriatis comitiis eodem iure esse iussissent omnes centuriæ, quo fuissent, nihilominus de ædium religione ad pontificum collegium res delata, & horum demum adhibito iudicio factum SCtum, DOMVM CICERONIS IVDICIO PONTIFICVM RELIGIONE LIBERATAM VIDERI (o). Non autem omnium pontificum adsensus requirebatur, sed trium præcipue. Declarat (p) id Cicero, dum ait; *de sacris publicis, de ludis maximis, de deorum Penatium,*

(e) Liuius *XXXI cap. fin.* (f) Liuius *XLII c. XXVIII.* (g) Liuius *XXXII cap. V.* (h) Dio *lib. XLI p. m. 149.* (i) Liuius *XXXIX c. V.* Cicero *de harusp. resp. c. VI pro domo c. LIII.* (k) Gellius *V c. XVII* Macrobius *Saturn. I c. XVI.* (l) Liuius *XXVI c. XXXIV.* (m) Liuius *XXIX c. XX.* (n) Liuius *XLI c. XVI.* (o) Cicero *de harusp. resp. c. VII.* (p) *de harusp. resp. c. VI.*

Vestaque matris caeremoniis, de illo ipso sacrificio, quod fit pro salute populi Romani, quod post Romam conditam, huius vnius casti tutoris religionum scelere violatum est, quod tres pontifices statuissent, id semper populo Romano, semper senatui, semper ipsis diis immortalibus satis sanctum, satis augustum, satis religiosum esse visum est. Senatus quoque in rebus sacris, quae publica concernebant, nihil decernebat, nisi adhibito prius iudicio pontificum; pontifices nihil decernebant, nisi ad eos fuerit relatum. P. Clodii caussa, templum Bonae deae polluentis, singulari casu ad Vestales virgines & pontificum collegium fuit relata (q), idque eo, quia sacra haec per virgines Vestales fierent. Quod si vero pontifices ipsi senatui portentum factum nuntiassent, de ea re SCtum faciebat Senatus (r). Ad pontificum enim collegium ea tantum referebantur, vbi de interpretanda religione quidquam obueniebat, in aliis rebus senatus sua auctoritate omnia ordinabat, exceptis prodigiis, quibus factis Xuiros libros Sibyllinos adire iubebant. Epulones quoque ad pontifices referebant, si quid in ludis praetermissum aut commissum, & si minus recte facti, ex eorum decretis renouabantur aut instaurabantur (s). Pontificum ergo vis in edicendo quoque consistebat, quae decreta pontificum vocat Liuius (t). Aeque consultum hoc collegium, quantum auri in ludos consumi necessum esset, quod tamen ad religionem pertinere pontifices negarunt (u). Extendebant praeterea decreta pontificum se ad omnes res sacras atque religiosas. Ita cum M. Marcellus bello Galli-co

(q) Cicero *I ad Att. ep. X.* (r) Gellius *IV c. VI.* (s) Cicero *de harusp. resp. c. X.* (t) *XXXIX c. XVI.* (u) Liuius *XXXIX c. V.*

co honori & virtuti ædem vouiſſet, dedicationem impediebant pontifices, quod vnam cellam amplius quam vni deo dedicari negabant (x). C. Caſſium concordiæ ſimulacrum in templo augurato ſtatuere volentem prohibuere pontifices (y). Singularis eſt inſcriptio apud Gruterum (z):

IMP. CAESAR
VESPASIANVS AVG.
PONTIF. MAX. TRIBVNIC.
POTEST. VI. IMP. XIIII. P. P.
COS. VI. DESIG. VII. CENSOR
LOCVM. VINIAE. PVBLICAE
OCCVPATVM. A. PRIVATIS
PER. COLLEGIVM. PONTIFICVM
RESTITVIT

Duplici ex ratione vineæ publicæ reſtituendæ curam habuere pontifices (a), primo quod ex priuatorum patrimonio in publicum eſſent reducendæ, inde quoque iure pontificio ſtatutum videmus apud Ciceronem (b): *ſacerdotes vineta, virgetaque & ſalutem populi auguranto.* Quod genus ſacerdotum dicebatur hierophantæ (c). Nomina etiam ſacrorum locorum ſub congrua proprietate proferre pontificalis erat obſeruatio (d). De transferendis mortuorum reliquiis collegium hoc pontificum adire quoque ſolebant (e). Quo facit inſcriptio apud Gruterum (f): RELIQVIAE. TRAIECTAE III

 NON

(x) Liuius *XXVII c. XXV.* Valerius Max. *I c. 1.* (y) Cicero *pro domu c. LI.* (z) *p. CCII n. 2.* (a) Cicero *de LL. II c. VIII.* (b) *l. IV C. Theod. de pagan. ſacrif. & templis.* (d) Macrobius *III Saturn. c. IV.* (e) Plinius *X ep. LXXIII.* (f) *p. DLXXVIII n. 1.*

NON. FEBR. EX. PERMISSV. COLLEGII. PONTIFICVM. PIACVLO. FACTO Ita M Oppii ædilis ossa ſenatus e campo Martio tanquam loco ſacro haut rite poſita pontificum monitu remouit (g). Immo & monumenta ſine horum decreto refici non poterant, vt docet inſcriptio apud Gruterum (h):

T. AELIVS. SENTINIANVS. FOR
COR. COH. II. VIG. PETIT. A PONTI
FICES. VT. SIBI. PERMITTERENT
REFICERE. N. MONVMENTVM
IVRIS. SVI LIB. LIBERTABVSQVE
SIBI. ET. SVIS. POSTERISQVE
EORVM.

Corruptum tamen & collapſum reficere licebat, corporibus non contactis. Quare aram Druſo dicatam ab hoſtibus disiectam reſtituit Germanicus filius, Varianarum autem legionum tumulum reſtituere non auſus (k). Quod ſi ergo religioſus locus iam factus, pontifices explorare debebant, quatenus ſalua religione deſiderio reficiendi operis medendum ſit. Teſtamenta quoque exequi pontificalis erat auctoritatis, in iis rebus, quæ vel ſepulcrorum monumenta, vel alia ſacra concernerent (l). Hinc Gallus Fauonius Iucundus, filios ſub ea conditione hæredes ſcribens, vt oſſa ſua intra quinquennium e Luſitania exportent, has ſi ſecus fecerint, addit minas: MANESQVE. MEI. OPEM. PONT. MAX. ET. FLAM. DIAL. QVI. IN. CAPITOLIO. SVNT. IMPLORENT. AD. IMPIETATEM. CONTRA. FILIOS. MEOS. VL-

CISCEN-

(g) Dio *lib. XVIII extr.* (h) *p. DXVIII n. 4.* (i) *l. ſepulcri ff. de ſepulcro violato.* (k) Tacitus *Ann. II cap. VII.* (l) *l. hæreditas §. 1. ff. de hæred. petit.*

CISCENDAM (m). De matrimonio & partu consulebantur, vtpote an concepto nec dum edito partu nubere liceat (n). Quare & Antoninus Pius rescripsit, eum qui centesimo & octogesimo secundo die natus esset, iusto tempore videri natum (o). De cognationum quoque gradibus iudicasse vero admodum est simile, idque etiam contendit Gutherius (p). Licet autem proprium pontificum esset, de sacris iudicare & omnibus sacerdotiis praeesse, certorum tamen sacerdotum quoque munus nonnunquam obibant. Sic pontifices saepe dialia sacra fecisse, si flamen valetudine aut munere publico impediretur, ex oratione Seruii Maluginensis apud Tacitum (q) discimus. Ita etiam Sibyllinorum curam habuisse dicuntur apud Vopiscum (r), nisi XVuiros ibi ab Vlpio Syllano pontifices adpellari dicamus. In ludis tamen si septemuiri epulonum abessent, eorum munus pontifices obibant (s). Erant autem a iudiciis & mulcta immunes, nec senatui vel populo rationem reddere tenebantur (t). Ornamenta erant galerus & signa sacrificalia, vrceolus, simpulum, securis & adspergillum. Habebant autem pontifices suam peculiarem arcam & aerarium. Arcae quidem pontificum mentionem factam videmus in priscis inscriptionibus (u): HOC. MONVMENTVM. NE. DE NOMINE NOSTRO EXIAT. QVI EXTERNVM. INDVCERE. VOLVERIT. POENAE. NOMINE INFERAT. ARCAE. PONTIFICVM. H. S.

 L.M.

(m) Gruterus *p. DCCCLXXI n. 2.* (n) Tacitus *Ann. I c. X.* (o) *l. III §. 17. de suis & legit.* (p) *de V. I. P. lib. II c. VII.* (q) Tacitus *Ann. III c. LVIII.* (r) Aureliano *c. XX.* (s) Dio *lib. XLVIII p. m. 376.* (t) Dionys. Halic. *lib. II p. m. 133.* (u) Gruterus *p. DCCLXV num. 5.*

L. M. N & in alia (x) : SI. QVIS. HOC. ARMARIVM. VENDERE VOLVERIT. INFERET ARCAE. PONTIFICVM L. S. L. M. N. Et qui huic præerat dicebatur arcarius pontificalis, de quo Symmachus: (y) *rursus* inquit, *ille pontificalis arcarius prosequitur apud te mandata collegii, cui præ ceteris retinendi Vaganensis saltus cura legata est.* Aliud erat ærarium Pontificum, cui præerant Curatores ærarii, & IIIIViri ab ærario Pontificum, vt est in lapidibus (z) : Q. INGENVS. MAXIMIANVS SCRIB. PVBLICVS. PONTIF. ET. CVRATOR. AERARI in alio (a) :

Q. SOLONIO. Q. F. VOL.
SEVERINO
EX V. DECVRIIS EQVO
PVBLICO. LVPERCO
IIII. VIR. AB AERAR
PONTIF.

Communiter quidem arcam cum ærario eandem faciunt, sed perperam. Arca enim collegio pontificum communis erat, cum non insolens esset Romanis, vt collegia suas haberent pecunias communes (b), quæ in arcis communibus adseruabantur (c). Quare & arca publica (d) dicebatur, in quam inferebantur pecuniæ publicæ. Inferebantur in eam pecuniæ, quæ pœnæ nomine ob violata monumenta, vel si quid contra monumentorum leges commissum, debebantur, vti ex supra adlega-

(x) Gruterus *p. CCCLXXXIII n. 4.* (y) *lib. I ep. LXIX.* (z) Gruterus *p. CCCVI n. 7. CCCCXX n. 6.* (a) *pag. CCCCLXX n. 6.* (b) *l. III ff. de coll. & corp. illic.* (c) *l. I. C. de crim. expil. hered.* (d) Vopiscus *Aureliano c. XX.*

legatis inſcriptionibus (e) aliisque adparet. Impenſa autem hæc pecunia fuiſſe videtur in ſacra, conſeruationem ſtatuarum ſacrarum, monumentorum & ſimilium. Concludimus id ex inſcriptionibus, quæ in arcam ſacerdotum hac ex ratione quidpiam illatum docent (f). T. FVNDILIO. GEMINO. VI VIR. AVG. MAG. ET. IVV. AVGVSTALES. PATRONO. ET. QVINQ. PERPETVO. OPTIME MERITO. HIC. ARCAE. AVGVSTALIVM. SE. VIVO. H. S. XX DEDIT. VT. EX. REDDITV. EIVS. SVMMAE. DIE. NATALI. SVO. IIII K. FEBR. PRAESENTES. VESCERENTVR. ET. OB. DEDICATIONEM. STATVAE. DECVRIONIBVS. ET SEVIRIS. ET. IVVENIBVS. SPORTVLAS. ET. POPVLO. EPVLVM. ET. OLEVM. EADEM. DIE. DEDIT. Ita in arcam Auguſtalium ob tuitionem ſtatuæ certam ſummam fuiſſe illatam alius lapis docet (g). Q. IVLIO SERVANDO IIIIII. VIR. AVGVST. C. I. P. C. N. M LICINIA. PALLAS MARITO. OPTIMO INLATIS. ARCAE IIIIII VIR. OB. TVITIONEM STATVAE HS L. D. D. IIIIII VIR. Habebant ergo & Auguſtales ſuam arcam, quibus tamen ab Antonino Pio illud primum fuit conceſſum, vt ex lapide diſcimus (h).

PIETATI
HOSTILIAE
HOSTILIANAE
VIVIR. AVG. SOCI
QVIBVS. EX PERMISS. DIV. PII
ARCAM. HABERE. PERMISS.
PRIMAE. BENEMERENTI. T. V.

Aera-

(e) Gruterus *p. DCCCXXXV n. 8.* (f) *p. CCCCXIV n. 2.* (g) *p. CCCCXXXV n. 12.* (h) *p. CCCCXLX n. 7.*

Aerarium autem illud fuisse puto, vnde & alerentur pontifices & sacra curarent. Numa enim statim ac pontificem legit, cui omnia sacra subiecit, pecuniam quoque, vnde in eos sumtus erogaretur, adsignauit (i), inde aerarium constitutum putem, quod alias populi erat, & a fisco principum differebat. Iacobus Gutherius quidem fiscum aeque tribuit pontificibus, idque ex inscriptione (k):

AVIDIA MAXIMA
DOMVM AETERN. V. S. P
SI. QVIS. ALIVD. CORPVS
SVPERPOS. DET. FISCO. P.
CCC. M. N.

Ibi fiscum pontificum intelligit, vti & in Hadriani rescripto (l), quod poenam quadraginta aureorum fisco inferre iubet, si quis in ciuitate sepulcrum fecerit. Vtroque tamen loco fiscus intelligitur principum, cum non insolens alias esset, fisco vel aerario tales etiam poenas inferri. Quod videmus ex lapide (m): QVI EIVS MONVMENTI PARTEM. ALIENARE. TENTAVERIT DARE. DAMNAS. ESTO. AERARIO. POPVLI. ROMANI. S. L XV. M. N. ET. COLLEGIO PONTIFICVM. L. S. L. XV M. N ET. EMPTOR. ET VENDITOR. Suos quoque Romanorum coloniae habebant pontifices, vti occurrit pontifex perpetuus coloniae Astigitanae (n), Sutrinae (o) pontifex Albanus (p), aliarumque coloniarum. Saepius & hoc sacerdotium cum Ilui-

(i) Liuius *I c. XX.* (k) *p. DCCCCIII n. 6.* (l) *L. III ff. de sepulcr. viol.* (m) Gruterus *p. DCCCCXLVI n. 6.* (n) Gruterus *p. CCCLI n. 5.* (o) *p. CCCV n. 10.* (p) *p. CCXXXV n. 8.*

IIuirali officio coniungitur vt ex variis patet inſcriptionibus. Poſteriori tempore in coloniis & municipiis pontifices dicti, primarii inter ſacerdotes ſingularis cuiusdam dei. Patet id ex lapide (q):

IVNIO POSTVMIANO V. C
P. P. DEI. SOLIS. INVICTI
MITRAE. XV. VIRO. S F.
PONTIFICI. DEI. SOLIS
ORDO. SACERDOTVM. MA
GISTRO. SVO

Pontificem ergo Solis magiſtrum ſuum vocat ordo ſacerdotum ſolis. Ita duorum quoque deorum pontificatus in vna perſona coniungi poterat, quod in Vettio Agorio Prætextato videmus, qui & pontifex Veſtæ & pontifex ſolis dicitur (r). Alii pontifices in monumentis priſcis occurrunt, vt pontifex Vulcani & ædium ſacrarum (ſ) pontifex domus Auguſtæ (t) dei Liberi (u) variarumque coloniarum. Licet & dum occurrat PONTIFEX SALIVS (x). PONTIFEX FETIALIS (y), PONTIFEX CVR. (z) bene animaduertente Boſio (a), notet, & pontificem fuiſſe & ſalium, vel fetialem, vel curionem, cum bina alias ſacerdotia in pontifice fuiſſe coniuncta, exemplo C. Seruilii Gemini pateat, qui & pontifex fuit & decemuir ſacrorum (b).

REX SACRORVM

Exactis regibus inſtitutus, & per pontifices ac augures

Ffff

(q) Gruterus *p. CCCXIII n. 3.* (r) *p. MCII n. 2.* (ſ) *p. CCCXVIII n. 8.* (t) *p. LXVI n. 3.* (u) *p. CCCLXXII n. 4.* (x) *p. CCCXVII n. 9.* (y) *p. CCCLXIV n. 1.* (z) *p. CCCXIX n. 3.* (a) *de pontif. max. c. I n. 3.* (b) Liuius *XL c. XLII.*

gures designatus (c), vt eorundem loco sacra publica faceret & sacrificiis praeesset; ab omni alio munere immunis, pontifici tamen maximo subiectus (d). In iudiciis quoque sacris de rebus sacris vna cum pontificibus sedisse testatur Cicero (e). Creabatur comitiis centuriatis (f), & quidem ex patriciis (g). Moris tamen erat, vt antequam inauguraretur, prius magistratu, si quem haberet, se abdicaret (h), idque ex prima institutione, cum sola diuini cultus cura illi demandata (i). Vxor eius dicebatur regina, quae & ipsa quaedam sacrorum munia obibat (k). Hinc extat lapis (l): REX. SACRORVM. AVGVR CVM. MANLIA. L. F. FADILLA REGINA. SACRORVM.

COLLEGIVM AVGVRVM

Augures ab auibus & gerendo dicti Festo, erant ii, qui obseruabant auguria. Auspices primum, post vero augures adpellati (m). Augures autem Romulo regnante nulli erant, sed a Numa Pompilio creati, inquit Canuleius apud Liuium (n). A Romulo quidem id factum volunt, non quod ipse Romulus solum augur (o) praestantissimus, sed & quod inter eum & fratrem Remum de regno captata fuerint auguria (p). Sed dum nondum publice apud Romanos instituti erant, cum Plutarchus (q) Hetruscos acciuisse Romulum contendat. Numa vero

(c) Halic. *lib. V p. m. 278.* (d) Liuius *II c. II.* Halic. *lib. IV p. m. 269.* (e) *de harusp. resp. c. VI.* (f) Gellius *XV c. XXVII.* (g) Cicero *pro domo c. XXXVII.* (h) Liuius *XL c. XLII.* (i) Halic. *lib. II p. m. 118.* (k) Macrobius *Saturn. I c. XV.* (l) Gruterus *p. MLXXXVII n. 8.* (m) *quaest. Rom. LXXII.* (n) *IV c. IV.* (o) Plutarchus *Romulo p. m. 31.* (p) Liuius *I c. VII.* (q) *Romulo p. m. 23.*

vero cum alia ſacra ordinaret, hoc quoque augurum constituit collegium (r). Tres autem primitus fuere instituti, vt tres antiquæ tribus Ramnes, Titienſes, Luceres ſuum quæque augurem habeant (ſ). Poſt M. Valerio & Q. Apuleio Coſſ. quatuor fuere. Quod ipſe miratur Liuius, & morte duorum factum putat, cum primitus tres creatos ſcribat, aut ſi pluribus opus ſit, vt pari inter ſe numero ſacerdotes multiplicent, conſtitutum addat. Sed potius putem, quarta a Tullio addita tribu, (t) quartum quoque adiectum augurem. Hi autem quatuor omnes patricii erant, quibus rogatione Ogulnia additi quinque plebeii, vt terni eſſent in ſingulas tribus veteres (u). Auxit hunc numerum Sylla, vt eſſent quindecim (x), qui coniunctim conſtituebant Collegium *augurum* (y). Ipſi collegæ, augures publici Populi Romani Quiritium (z) in lapidibus AVGVR. P. V. B. P. R. Q. (a) dicebantur. Inter quos primus maximus augur dictus (b). Diuina quoque augures adſumſiſſe nomina volunt, vt alius dictus ſit Hercules, Mercurius alius, alius Saturnus (c): ſed male intellexere litteras AVG in lapidibus priſcis ſæpius diis additas: vt MERCVRIO AVG. SACRVM. HERCVLI AVG. SACRVM. quod non augurem, ſed Auguſtum notat, deorum quoque epitheton. Deligebantur modo a populo, modo co-

Ffff 2 opta-

(r) Halic. *lib. II p. m. 125.* (ſ) Liuius *X c. VI.* (t) Halic. *lib. IV p. m. 219.* (u) Liuius *c. l.* (x) Liuius *ep. LXXXIX.* (y) Cicero *III ad Fam. ep. IV.* Plinius *VIII c. XXVIII.* Gruterus *p. XIII n. 1. p. CXXXVIII n. 1.* (z) Gruterus *p. CCCCXXXIII n. 4.* (a) Gruterus *p. XXVII n. 4. p. XXVIII n. 6.* (b) Liuius *XXVI c. XXIII.* (c) Latzius *de Rep. Romana lib. III c. XII.*

optabantur a collegis, vti ſupra dictum. Quare de M. Marcello Plutarchus (d), quod ſacerdotes οἱ ἱερεῖς ipſum elegerint augurem. Officium eorum deſcribit Cicero ex Iure Pontificio (e): *Interpretes*, inquit, *Iouis optimi maximi, publici augures ſignis & auſpiciis poſtea vidento, diſciplinam tenento.* In eo ergo conſtabat, vt ex auium volatu, motu, ore, lingua atque pennis aliisque portentis iudicium caperent, an res aliqua bene vel male ceſſura. Sæpe & de rebus præteritis, an rite peractæ, conſulebantur, quod auſpicia capere dicebatur. Nihil enim inquit Cicero (f), fere quondam maioris rei niſi auſpicato, ne priuatim quidem gerebatur. Maximum ideo & præſtantiſſimum in republica ius eſt augurum, quod maxime creuit facto Accii Nauii, qui nouacula cotem diſcidit (g), vt nihil belli domique poſtea niſi auſpicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ſumma rerum, vbi aues non admiſiſſent, dirimerentur. Adhibebantur augures in conſilium vel publica auctoritate, vel dum auſpicaretur magiſtratus. Sic deos conſulere iuſſi augures, de loco in quo extruendum erat Capitolium (h); augures conſulti an etiam ab alio ac conſule dictator dici poſſet (i), & de vitio creatis magiſtratibus conſulebantur (k). Alias auſpicanti magiſtratui ære conductus augur publicus præſto erat (l). Non autem ſolum reges olim augures, ſed & poſtea priuati eodem ſacerdotio præditi rempublicam religionum auctori-

(d) *ab initio.* (e) Cicero *II de LI c. VIII.* (f) *I de diuin. c. XVI.* (g) Liuius *I c. XXXVI.* (h) Halic. *lib. III p. m. 201.* (i) Liuius *IV c. XXXI.* (k) Liuius *VIII c. XXIII.* (l) Halic. *lib. II p. m. 81.*

ctoritate rexerunt, vti inquit Cicero (m). Quare & consules erant aliique Magiſtratus Ita Tiberius Gracchus, M. Tullius Cicero, M. Antonius, C. Iulius Cæſar, Cn. Pompeius, Plinius Iunior cum auguratu ſimul conſulatum aliosque magiſtratus maiores geſſere. *Maximum autem*, inquit Cicero (n), *& præſtantiſſimum in republica ius eſt augurum, cum eſt auctoritati coniunctum. Neque vero hoc, quia ſum ipſe augur, ita ſentio, ſed quia ſic exiſtimare non eſt neceſſe. Quid enim maius eſt, ſi de iure quærimus, quam poſſe a ſummis imperiis, & ſummis poteſtatibus comitia tollere? concilia vel inſtituta dimittere, vel habita reſcindere? quid grauius, quam rem ſuſceptam dirimi, ſi vnus augur alio die dixerit? quid magnificentius, quam poſſe decernere, vt magiſtratu ſe abdicent conſules? quid religioſius quam cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? quid? legem ſi non iure rogata eſt tollere? vt etiam decreto collegii, vt Liuiasconſilio Philippi, conſules & augures: nihil domi, nihil foris per magiſtratum geſtum, ſine eorum auctoritate poſſe cuipiam probari.* Augures quidem publici adhibebantur quidem ad auſpicia, ſed ſolam habebant ſpectionem; nuntiationem vt augures non habebant, ſed tunc demum, cum eſſent magiſtratus, vt conſul conſuli, prætor prætori obnuntiaret, de quo ſupra ſub auſpiciis dictum & libro ſecundo de comitiis dicetur pluribus. Inſigne præter alia communia erat lituus auguralis, quo templum augurale diſtinguebant. Inter priuilegia hoc erat ſingulare, vt auguribus viuis ne ob flagitia quidem abrogari poſſet ſacerdotium. Ratio ſine dubio hæc fuit, ne auguralis ſcientiæ arcana pateſierent (o). Quare

(m) *II de LI cap. XII.* (n) Plutarchus *Romulo p. m. 31.*
(o) Plutarchus *quæſt. Rom. XCVII.*

Plinius (p) inter laudes huius ſacerdotii hoc tanquam plane inſigne refert, quod non adimatur viuenti. Cum vero vlcus haberet, auſpicia capere interdictum erat (q), quia puritatem in ſacris, licet ethnici, requirebant Romani. Nec ex lege iſta priſca & generali bini augures ex vna gente eſſe poterant (r). Alii in municipiis erant augures; vti augur municipii apud Gruterum (ſ), & Augur Fabratenſis (t), atque iſti decreto decurionum creati: vt eſt in lapide (u) AVGVR. EX D. D. CREATO. Quare & augures adlecti dicti (x). Manſit hoc collegium vsque ad tempora Theodoſii ſenioris.

HARVSPICVM COLLEGIVM.

Haruſpicem vel ab haruga, vel ab hara hoſtia dictum putant (y), quod hoſtias inſpiceret. Græcis dicti ἱεροσκόποι vel θυοσκόποι (z). Vnum quidem in ſingulas tribus ex Hetruſcis legit Romulus (a); Poſt vero ſenatus decreuit, vt de principum filiis ſex, ſingulis Etruriæ populis in diſciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quæſtum. Licet Valerius Maximus (b) decem principum liberos Hetruſcis inſtituendos traditos velit. Creſcente ergo deorum & ſacrificiorum numero plures facti, qui collegium conſtituebant (c), quod alias & haruſpicum ordo adpellatur: vt eſt in lapide (d):

(p) *IV ep. VIII.* (q) Plutarchus *quæſt. LXXII.* (r) Dio Caſſius *lib. XXXIX p. m. 99.* (ſ) *p. CLXXI n. 1.* (t) *p. CCCIII n. 5.* (u) Gruterus *p. CCCCXLIV n. 8.* (x) *p. CCCCLXXIX n. 6.* (y) Donatus *ad Terentii actum IV ſc. IV v. 28.* (z) Halic. *lib. 2. p. m. 93.* (a) *c. l.* (b) *lib. I ineunte.* (c) Tacitus *Ann. XI cap. XV.* (d) Reineſius *cl. V n. 13.*

L. FONTEIVS. FLAVIANVS
HARVSPEX. AVGG. CC
PONTIFEX. DICTATOR
ALBAN. MAG. PVBLICVS
HARVSPICVM. ORDINI
HARVSPICVM. LX. D. D

Videtur autem Ordo haruſpicum in hoc lapide in prouinciis idem fuiſſe, quod Romæ Collegium. Et qui ordini præerat, dicebatur ſine dubio magiſter publicus. Officium ex iure pontificio deſcribit Cicero (e): *prodigia, portenta ad Etruſcos & haruſpices ſi ſenatus iuſſerit, deferunto. Etruriaque principes diſciplinam docento: quibus diuis creuerint, procuranto: idemque fulgura atque obſtita pianto.* In eo enim conſtabat, vt ſacrificiis adeſſent & hoſtiarum omina obſeruarent, vel ante mactationem, an ſponte ſequerentur, ſtarent ad aras, vel aufugerent, male laberentur, terram pedibus calcitrarent, triſtes & horrendos mugitus ederent; vel aliud infauſti quidpiam inter iugulandum accideret; quæ ſigna irati Dei putabant: e contrario propitia, ſi ſigna extarent felicia. Maxime vero exta introſpiciebant, indeque extiſpices quoque dicti (f), vti ſupra de haruſpicum diſciplina latius fuit dictum. De fulguribus quoque conſulebantur, atque horum expiandorum curam habebant. Quare Nonius Marcellus (g) fulguratores, extiſpices & haruſpices coniungit, & cum Catone haruſpicem fulguratorem vocat. Quare & haruſpicibus adſcribitur, vt fulgura obſeruarent, quod & ſub Chriſtianis Impp.

(e) *II de LI c. VIII.* (f) *II de diuin. c. XI.* (g) *cap. I n. 319.*

Impp. mansit (h). Qualis & fulguritorum conditor dicitur, vt Iuuenalis (i) canit:

atque aliquis senior, qui publica fulgura condit.

Cœli quoque sidera atque sacrificiorum flammas inspiciebant, vt Seneca canit (k):

arte qui reseras polum,
cui viscerum secreta, cui mundi fragor
& stella longe semitam flamma trahens
dant signa fati

atque Virgilius (l):

tertius ille hominum, diuûmque interpres Asylas,
cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
& linguæ volucrum & præsagi fulminis ignes.

De locis sacris quoque & religiosis responsa dabant, quænam sint talia, quænam vero profana, vti vel ex tota Ciceronis oratione pro haruspicum responsis patebit (m). Prodigiorum procuratio aliqua ex parte ad eos spectabat. Sic cum varia narrata essent prodigia (n); ædes sacras de cœlo tactas, monstra nata, & litteræ ex Macedonia essent adlatæ, lauream in puppi nauis longæ enatam. Priorum prodigiorum caussa senatus censuerat, vt consules maioribus hostiis, quibus diis videretur, sacrificarent, ob hoc vnum prodigium vltimum haruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem vnum edicta. Maxime vero in tali caussa, vbi quid miraculo quodam creuerit, consultos esse haruspices, videmus & ex Liuio (o), qui id factum scribit, cum lacus in Albano nemore sine vllis cœlesti

(h) *l. 1 Cod. Theod. de paganis sacrif. & templis.* (i) *sat. VI v. 586.* (k) *Troade v. 356.* (l) *X Aeneid v. 175.* (m) *c. V & VI.* (n) Liuius *XXXII c. I.* (o) *V c. XV.*

lestibus aquis, caussaue qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam creuit Videmus ergo ob talia in senatum vocatos haruspices, vel Scto fuisse monitos, & quidquid edixerint, dicebatur haruspicum responsum, vel haruspicum sententia, vt est in lapide (p):

DEO FVLGERATORI
ARAM
ET LOCVM. HVNC.
RELIG
EX HARVSP. SENT
Q. PVBLICIVS. FRONT.
POS. ET
D. D

Cum exolescere aliquando inciperet hoc collegium, Claudius Sctum tulit, vt viderent pontifices, quæ retinenda firmandaque haruspicum essent (q), ne ritus sacrorum rebus ambiguis culti prosperis oblitterarentur. Alii erant haruspices Augustales, vti ex lapide supra adducto patet, in quo tamen Reinesius pro AVGG CC legit AVGG. NN Augustorum nostrorum. Et qui eosdem adminicularentur, adiutores haruspicum dicti. Quo facit lapis priscus (r).

D. M
CN. IVLI. CN. FIL.
DOMATI. PRISCI
EX. EQVO. PVBLIC
ADIVTORIS
HARVSPICVM

(p) Gruterus *p. XXI n. 4.* (q) Tacitus *Ann. XI c. XV.*
(r) *p. CCCIV n. 5.*

IMPERATORIS
PONTIFICIS
ALBANI

Fuere etiam haruſpices, qui priuatis reſponſa darent, præmium inde expectantes, & per vicos oberrantes; quos vicanos haruſpices Ennius (ſ) adpellat, atque ex variis coniectabantur, & communi nomine alias dicebantur harioli. De his verba Ennii hæc ſunt: *Non habeo deniq. nauci Marſum augurem, non vicanos haruſpices, non de circo aſtrologos, non Iſiacos coniectores, non interpretes ſomniûm, non enim ſunt ii aut ſcientia aut arte diuini ſed ſuperſtitioſi vates, impudentesque harioli, aut inertes, aut inſani, aut quibus egeſtas imperat: qui ſibi ſemitam non ſapiunt, alteri monſtrant viam: quibus diuitias pollicentur, ab iis drachmam ipſi petunt. De his diuitiis ſibi deducant drachmam, redddant cætera.* Optime hoſce deſcribit Iuuenalis, dum canit (t):

ſi mediocris erit, ſpatium luſtrabit vtrumque
prabebit vati crebrum poppyſma roganti.
Diuitibus reſponſa dabit Phryx augur, & inde
conductus dabit aſtrorum mundique peritus,
atque aliquis ſenior, qui publica fulgura condit.
plebeium in circo poſitum eſt, & in aggere fatum:
quæ nudis longum oſtendit ceruicibus aurum,
conſulit ante Phalas, delphinorumque columnas.

Sortes itaque ducebant, reſponſa dabant ex fronte, manu & aſtris, quo phyſiognomi, chiromantæ & aſtrologi antiquiſſimis iam noti, denotantur. Locum habebant tales harioli, ſortilegi & diuinatores in Circo, in quo mora-

(ſ) Cicero *I de diuin. extr.* (t) *ſat. VI v. 584.*

morabantur. Quare Iuuenalis canit : *plebeium in Circo positum & in aggere fatum.* Atque tales sæpius coniectores fuere dicti, vti supra de haruspicum disciplina pluribus dictum fuit.

QVINDECIMVIRI SACRIS FACIVNDIS

Duumuiri primum a Tarquinio Superbo instituti, qui emtos ab eodem tres Sibyllinos libros adseruarent, additique duo ministri publici, qui horum librorum custodiam habebant. Expulsis dein regibus, cum Sibyllina hæc oracula inter præcipua sacra haberentur, ciuitas suscepta horum sacrorum cura, clarissimos viros custodes eorum creauit, qui per totum vitæ tempus fungerentur eo munere, ab omnibus muniis aliis immunes, aliaque sacerdotii iura haberent : atque ita ordinauit, vt sine hisce libros Sibyllinos inspicere non liceret (u). Hi itaque duumuiri sacris faciundis dicti (x), exin facti decemuiri, lege a C Licinio & L. Sextio tribunis plebis lata, quinque ex patribus, quinque ex plebe creatis, qui dicti Decemuiri sacrorum (y), vel decemuiri sacris faciundis (z). Auctus hic numerus postea, incertum a quo, probabile tamen a Sylla, qui & aliorum, vti diximus, sacerdotum numerum adauxit. Ratione Panuinius (a) vtitur tali, quod eo anno, quo Capitolium concremauit, quod paullo ante Syllana tempora factum, Xuiri adhuc fuerint, Halicarnassensi teste (b). Ciceronis autem ætate Quindecimuiri fuere. Publium enim Dolabellam populi suffragiis quindecimuirum creatum scribit (c), sine dubio per legem Domitiam. Licet & alio

(u) *lib. IV p. m. 261.* (x) Liuius *V c. XIII.* (y) Liuius *VI c. XLII.* (z) Liuius *X c. VIII.* (a) *de Ciuitate Romana c. XXXV.* (b) *c. l.* Liuius *XXII c. IX.*

alio loco (d) decem interpretes Sibyllinorum versuum ex ciuitate electos scribat, nisi pro *decem* ibi forsan legendum *quindecim*. Dicti exinde XVuiri S. F. etiam quindecimuirale constituebant sacerdotium (e), quorum primus dicebatur Quindecim virûm collegii magister (f). Iulius Cæsar, demum ἔστι τοὺς πεντεκαίδεκα ἕνα, καὶ ἐς τοὺς ἑπτὰ ἂν καλουμένους, τρεῖς ἱερεῦς προςαποδείξας *XI sacerdotibus vnum, & iis quorum septem erant, tres adiecit alios* (g). Seruius (h) post hæc sexaginta fuisse contendit, quindecimuirûm tamen remansisse vocabulum. Carminum autem Sibyllæ ac fatorum populi Romani erant interpretes (i), & antistites Apollinaris sacri (k), id quod & eorum nummi tripode & delphino insigniti testantur. Inspiciebant autem libros Sibyllinos non nisi ex Scto, turbato Reip. statu, vel si clades in bello accepta vel si tetra alias prodigia essent nuntiata (l), atque dum eos libros ex Scto adire iubebantur, & quæ ibi legissent, enuntiare senatui, qui dein secundum eorum effata, vel hostias, ludos, supplicationes, lectisternia & similia diis fieri decernebat. Exempla passim obuia (m). Hinc Gellius (n) ait: *ad eos Sibyllinos libros quasi ad oraculum XVuiri adeunt, cum dii immortales publice consulendi sunt.* Quare & Augustus cum vetustate Sibyllini libri exoluerant, hosce iussit vt sua manu eos describerent, ne quis alius eos legeret (o). Vbi

Dio

(d) *I de diuin. cap. II.* (e) Tacitus *Ann. XI c. XI.* (f) Plinius *XXVIII cap. II.* (g) Dio *lib. XLIII. extr.* (h) *ad Virgilii VI Aen. v. 73.* (i) Cicero *c. l.* (k) Liuius *X c. VIII.* (l) Liuius *XXII c. IX.* (m) Liuius *VII c. XXVII XXI c. LXII. XXV c. XII.* Tacitus *III Ann. c. LXIV.* (n) *I c. XIX.* (o) Dio *lib. LIV p. m. 532.*

Dio habet τὰς ἱερὰς quod latinus interpres vertit *pontifices*, ſed potius generale nomen ſacerdotum eſt. Ludis quoq; ſecularibus intererant, & horum curam habebant. Ita enim de ſe Tacitus (p) *Domitianus quoque edidit ludos ſeculares; iisque intentius adfui ſacerdotio quindecimuirali præditus, ac tum prætor. quod non iactantia refero, ſed quia collegio quindecimuirûm antiquitus ea cura, & magiſtratus potiſſimum exſequebatur officia cæremoniarum.* Sacris quoque, quæ extra ordinem fiebant, præerat hoc collegium. Ita in ſacro iſto, quo Græcus & Græca, Gallus & Galla ſub terram viui fuere defoſſi, precationem iſtam præiuit Quindecimuirûm collegii magiſter (q). Sub Aureliano libri Sibyllini noti beneficiis publicis inſpecti ſunt, inuentumque vt in certis locis ſacrificia fierent, quæ Barbari tranſire non poſſent. Facta denique ſunt ea, quæ præcepta fuerant in diuerſo cærimoniarum genere, atque ita barbari reſtiterunt (r). Cæremoniæ quoque additæ, vt puri ſanctique, veſtitu ſacerdotali, laureati in templum Capitolinum, in quo adſeruabantur libri, adſcenderent, & libros fatales euoluerent. Tradit hæc Vlpius Syllanus, (ſ) qui XVuiros, quos ibi pontifices adpellat, ita adloquitur: *agite igitur pontifices, qua puri, qua mundi, qua ſancti, qua veſtitu animisque ſacris commodi, templum adſcendite, ſubſellia laureata conſtituite, veteranis manibus libros euoluite, fata reipublicæ quæ ſunt æterna, perquirite.* Quare & XVuiros laureatos fuiſſe innuit quoque Arnobius (t). Durauit hoc ſacerdotium cum aliis vsque ad Theodoſii M. tempora.

(p) *Ann. XI c. XI.* (q) Plinius *XXVIII c. II.* (r) Vopiſcus *Aureliano c. XIX.* (ſ) Vopiſcus *Aureliano c. XX.* (t) *lib. IV p. m. 151.*

alio loco (d) decem interpretes Sibyllinorum versuum ex ciuitate electos scribat, nisi pro *decem* ibi forsan legendum *quindecim*. Dicti exinde XVuiri S. F. etiam quindecimuirale constituebant sacerdotium (e), quorum primus dicebatur Quindecim virûm collegii magister (f). Iulius Cæsar, demum *ἔς τε τοὺς πεντεκαίδεκα ἕνα, καὶ ἐς τοὺς ἑπτὰ αὖ καλουμένους, τρεῖς ἱερέας προσαπέδειξας XV sacerdotibus vnum; & iis quorum septem erant, tres adiecit alios* (g). Seruius (h) post hæc sexaginta fuisse contendit, quindecimuirûm tamen remansisse vocabulum. Carminum autem Sibyllæ ac fatorum populi Romani erant interpretes (i), & antistites Apollinaris sacri (k), id quod & eorum nummi tripode & delphino insigniti testantur. Inspiciebant autem libros Sibyllinos non nisi ex Scto, turbato Reip. statu, vel si clades in bello accepta vel si tetra alias prodigia essent nuntiata (l), atque dum eos libros ex Scto adire iubebantur, & quæ ibi legissent, enuntiare senatui, qui dein secundum eorum effata, vel hostias, ludos, supplicationes, lectisternia & similia diis fieri decernebat. Exempla passim obuia (m). Hinc Gellius (n) ait: *ad eos Sibyllinos libros quasi ad oraculum XVuiri adeunt, cum dii immortales publice consulendi sunt.* Quare & Augustus cum vetustate Sibyllini libri exoluerant, hosce iussit vt sua manu eos describerent, ne quis alius eos legeret (o). Vbi

Dio

(d) *I de diuin. cap. II.* (e) Tacitus *Ann. XI c. XI.* (f) Plinius *XXVIII cap. II.* (g) Dio *lib. XLIII. extr.* (h) *ad Virgilii VI Aen. v. 73.* (i) Cicero *c. l.* (k) Liuius *X c. VIII.* (l) Liuius *XXII c. IX.* (m) Liuius *VII c. XXVII XXI c. LXII. XXV c. XII.* Tacitus *III Ann. c. LXIV.* (n) *I c. XIX.* (o) Dio *lib. LIV p. m. 532.*

Dio habet τὰς ἱερεῖς quod latinus interpres vertit *pontifices*, sed potius generale nomen sacerdotum est. Ludis quoq; secularibus intererant, & horum curam habebant. Ita enim de se Tacitus (p) *Domitianus quoque edidit ludos seculares; iisque intentius adfui sacerdotio quindecimuirali praeditus, ac tum praetor. quod non iactantia refero, sed quia collegio quindecimuirûm antiquitus ea cura, & magistratus potissimum exsequebatur officia caeremoniarum.* Sacris quoque, quae extra ordinem fiebant, praeerat hoc collegium. Ita in sacro isto, quo Graecus & Graeca, Gallus & Galla sub terram viui fuere defossi, precationem istam praeiuit Quindecimuirûm collegii magister (q). Sub Aureliano libri Sibyllini noti beneficiis publicis inspecti sunt, inuentumque vt in certis locis sacrificia fierent, quae Barbari transire non possent. Facta denique sunt ea, quae praecepta fuerant in diuerso caerimoniarum genere, atque ita barbari restiterunt (r). Caeremoniae quoque additae, vt puri sanctique, vestitu sacerdotali, laureati in templum Capitolinum, in quo adseruabantur libri, adscenderent, & libros fatales euoluerent. Tradit haec Vlpius Syllanus, (s) qui XVuiros, quos ibi pontifices adpellat, ita adloquitur: *agite igitur pontifices, qua puri, qua mundi, qua sancti, qua vestitu animisque sacris commodi, templum adscendite, subsellia laureata constituite, veteranis manibus libros euoluite, fata reipublicae quae sunt aeterna, perquirite.* Quare & XVuiros laureatos fuisse innuit quoque Arnobius (t). Durauit hoc sacerdotium cum aliis vsque ad Theodosii M. tempora.

(p) *Ann. XI c. XI.* (q) Plinius *XXVIII c. II.* (r) Vopiscus *Aureliano c. XIX.* (s) Vopiscus *Aureliano c. XX.* (t) *lib. IV p. m. 151.*

alio loco (d) decem interpretes Sibyllinorum versuum ex ciuitate electos scribat, nisi pro *decem* ibi forsan legendum *quindecim*. Dicti exinde XVuiri S. F. etiam quindecimuirale constituebant sacerdotium (e), quorum primus diecebatur Quindecim virûm collegii magister (f). Iulius Cæsar, demum *ἔς τε τὺς πεντεκαίδεκα ἕνα, καὶ ἐς τὺς ἑπτὰ αὖ καλυμένυς, τρεῖς ἱερέυς προσαποδείξας XV sacerdotibus vnum, & iis quorum septem erant, tres adiecit alios* (g). Seruius (h) post hæc sexaginta fuisse contendit, quindecimuirûm tamen remansisse vocabulum. Carminum autem Sibyllæ ac fatorum populi Romani erant interpretes (i), & antistites Apollinaris sacri (k), id quod & eorum nummi tripode & delphino insigniti testantur. Inspiciebant autem libros Sibyllinos non nisi ex Scto, turbato Reip. statu, vel si clades in bello accepta vel si tetra alias prodigia essent nuntiata (l), atque dum eos libros ex Scto adire iubebantur, & quæ ibi legissent, enuntiare senatui, qui dein secundum eorum effata, vel hostias, ludos, supplicationes, lectisternia & similia diis fieri decernebat. Exempla passim obuia (m). Hinc Gellius (n) ait: *ad eos Sibyllinos libros quasi ad oraculum XVuiri adeunt, cum dii immortales publice consulendi sunt.* Quare & Augustus cum vetustate Sibyllini libri exoluerant, hosce iussit vt sua manu eos describerent, ne quis alius eos legeret (o). Vbi

Dio

(d) *I de diuin. cap. II.* (e) Tacitus *Ann. XI c. XI.* (f) Plinius *XXVIII cap. II.* (g) Dio *lib. XLIII. extr.* (h) *ad Virgilii VI Aen. v. 73.* (i) Cicero *c. l.* (k) Liuius *X c. VIII.* (l) Liuius *XXII c. IX.* (m) Liuius *VII c. XXVII XXI c. LXII. XXV c. XII.* Tacitus *III Ann. c. LXIV.* (n) *I c. XIX.* (o) Dio *lib. LIV p. m. 532.*

Dio habet τοὺς ἱερέας quod latinus interpres vertit *pontifices*, ſed potius generale nomen ſacerdotum eſt. Ludis quoq; ſecularibus intererant, & horum curam habebant. Ita enim de ſe Tacitus (p) *Domitianus quoque edidit ludos ſeculares; iisque intentius adfui ſacerdotio quindecimuirali præditus, ac tum prætor. quod non iactantia refero, ſed quia collegio quindecimuirûm antiquitus ea cura, & magiſtratus potiſſimum exſequebatur officia cæremoniarum.* Sacris quoque, quæ extra ordinem fiebant, præerat hoc collegium. Ita in ſacro iſto, quo Græcus & Græca, Gallus & Galla ſub terram viui fuere defoſſi, precationem iſtam præiuit Quindecimuirûm collegii magiſter (q). Sub Aureliano libri Sibyllini noti beneficiis publicis inſpecti ſunt, inuentumque vt in certis locis ſacrificia fierent, quæ Barbari tranſire non poſſent. Facta denique ſunt ea, quæ præcepta fuerant in diuerſo cærimoniarum genere, atque ita barbari reſtiterunt (r). Cæremoniæ quoque additæ, vt puri ſanctique, veſtitu ſacerdotali, laureati in templum Capitolinum, in quo adſeruabantur libri, adſcenderent, & libros fatales euoluerent. Tradit hæc Vlpius Syllanus, (ſ) qui XVuiros, quos ibi pontifices adpellat, ita adloquitur: *agite igitur pontifices, qua puri, qua mundi, qua ſancti, qua veſtitu animisque ſacris commodi, templum adſcendite, ſubſellia laureata conſtituite, veteranis manibus libros euoluite, fata reipublicæ quæ ſunt æterna, perquirite.* Quare & XVuiros laureatos fuiſſe innuit quoque Arnobius (t). Durauit hoc ſacerdotium cum aliis vsque ad Theodoſii M. tempora.

(p) *Ann. XI c. XI.* (q) Plinius *XXVIII c. II.* (r) Vopiſcus *Aureliano c. XIX.* (ſ) Vopiſcus *Aureliano c. XX.* (t) *lib. IV p. m. 151.*

SEPTEMVIRI EPVLONVM

Triumuiri primum anno V. C. DLVIII fuere instituti, quibus item vt pontifici lege datum togæ prætextæ habendæ ius (u). Auctus dein eorum numerus, incertum a quo, verosimile tamen a Sylla, vt essent septem. Paullo enim ante Syllana tempora IIIuiri tantum fuere, vti ex oratione L. Crassi, qui paullo ante Syllæ dictaturam obiit, adparet, cum inquit (x) : *sed vt pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem, tres viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa vt etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti.* Ciceronis vero tempore & initio belli ciuilis VIIuiri erant, vt Lucanus canit (y): *Septemuirque epulis festus.* Cæsar dein decem fecit, tres enim collegio septenario eum addidisse auctor est Dio (z). Surrogabantur modo a populo, modo a collegis. Collegium enim fuisse patet ex lapide apud Gruterum (a). Officium describit Cicero (b), vt ludorum epulare sacrificium facerent, & (c) epulis ludorum publicorum præessent, ac si quid prætermissum vel commissum, ad pontifices adferrent. Ex quo omnes epulæ sacræ, quæ publice fierent, eorum officio commissæ fuisse videntur, ipsique & cæremonias obseruabant, & si quid vel neglectum, vel non rite & perperam factum, ad pontifices deferebant. Ludis enim interesse tenebantur & si hi abessent, vices obibant pontifices (c). Dignitas eorum non minima, ita vt & Impp. hoc sacerdotii munere gauisos fuisse de Tiberio (d), & Dru-

(u) Liuius *XXXIII c. XLII.* (x) *III de Oratore c. XIX.* (y) *lib. I v. 602.* (z) *lib. XLIII extremo.* (a) *p. CCXXVII n. 1.* (b) *III de Oratore c. XIX.* (c) Dio *lib. XLVIII p. m. 376.* (d) Gruterus *p. CCXXXV n. 10.*

Druſo (e) Iuuentutis principe, teſtentur inſcriptiones.

FRATRES ARVALES

Aruorum ſacerdotes Romulus inſtituit, ſeque duodecimum fratrem adpellauit inter illos, ab Acca Laurentia nutrice ſua, ſpicea corona, quæ vitta alba colligaretur, in ſacerdotio ei pro religioſiſſimo inſigni data, quæ prima apud Romanos fuit corona: honosque is non niſi vita finitus & exules etiam captosque comitatur, vti verba ſunt Plinii (f). Gellius (g) hoc collegium fuiſſe teſtatur, vti & in lapidibus adpellatur (h). Sacra autem publica eos facere ait Varro (i), propterea vt fruges ferant arua: atque a ferendo & aruis, fratres aruales dicti. Manſit hæc dignitas, nec minima fuit, & cum aliis Magiſtratibus iuncta. Lucium Cæſonium enim C. filium præfectum ſimul vrbis, atque proconſulem fuiſſe teſtatur lapis priſcus (k). Quo ſpectant & fratrum arualium inſcriptiones apud Gruterum (l).

FLAMINES

ab integumento capitis, flamma dicto, nomen adepti ſecundum Halicarnaſſenſem (m). Flamines dicti, inquit Varro (n), quod in Latio capite velato erant ſemper, ac caput cinctum habebant filo. Flamma enim dicebatur pileus ſacerdotalis, alias apex. Flamines hosce Numa creauit tres: Dialem primum, quem Ioui adſiduum eſſe ſacerdotem voluit, cui dein & Martialem & Quirinalem addi-

(e) *p. CCXXXVI n. 9.* (f) *XVII c. IV. XVIII c. II.* (g) *VI c. VII.* (h) Gruterus *p. CXVIII p. MLXXXVIII n. 1.* (i) *lib. IV de L.L. p. m. 23.* (k) *p. CCCLXXXI n. 3.* (l) *pag. CXVII.* (m) *lib. I p. m. 124.* (n) *lib. IV p. m. 15.*

addidit (o). Quos tres coniungit Cicero (p), de Antonio dicens : *est ergo flamen vt Ioui, vt Marti, vt Quirino.* Atque hi ex patriciis lecti (q), dictique maiores ; plures ex plebeiis adiecit posterior ætas, qui minores dicebantur (r). Qualis est Flamen Carmentalis (ſ), Volturnalis, (t) lucularis (u), Neptunalis (x), vti Reinesius legit pro Neptuni dialis. Palatualem, Furinalem, Floralem, Falacrum, Volcanalem memorat Varro (y). Onuphrius Panuinius (z) adducit & Laurentialem, Lauinarem & Pomonalem ex inscriptionibus antiquis, obscura ſæpe nomina. Vero admodum videtur ſimile, ſingulares deorum ſacerdotes, quibus non ſui peculiares fuere adtributi, dictos fuiſſe flamines. Probat id Cicero, dum ex iure pontificio ita loquitur: *diuis aliis alii ſacerdotes, omnibus pontifices, ſingulis flamines ſunto.* Teſtatur id quoque Varro (a) : *Horum ſinguli* ait, *cognomina habent ab eo deo, cui ſacra faciebant, ſed partim ſunt aperta, partim obſcura.* Sic & Liuius (b) ſacerdotes & flamines promiſcue vſurpat. Sequenti tempore Imperatoribus quoque conſecratis adſignarunt flamines. Antonius ita flamen diuo Iulio dicitur Ciceroni (c). Flamines Auguſtales Tiberii Cæſaris, D. Claudii, D. Hadriani, D. Traiani, D. Veſpaſiani : Flauiales quoque & Traianales paſſim occurrunt apud Gruterum. Quin & Roma ſuum habuit flami-

(o) Liuius *I c. XX.* Plutarchus *Numa p. m. 64.* (p) *Philipp. II c. XLIII.* (q) Cicero *pro domo c. XIV.* (r) Feſtus *voce maiores.* (ſ) Cicero *de claris orat. c. XIV.* (t) Gruterus *p. CXXXV.* (u) Gruterus *p. CCCXLVII. n. 1.* (x) Reineſius *ſynt. inſcript. p. m. 130.* (y) *lib. VI de L. L. p. m. 73.* (z) *de ciuitate Rom. c. XXVI.* (a) *lib. IV de L. L. p. m. 23.* (b) *V c. LII.* (c) *Philipp. II c. XLIII.*

flaminem (d). Sic & Auguſtarum diuarum flamines erant (e). Et cum plures eſſent flamines Auguſtorum, horum præcipuus dicebatur primus (f). Creabantur flamines comitiis calatis, teſte Gellio, & quidem curiatis, vti probat Grucchius (g); ſolennibus quidem auguriis, inde capi a pontifice M (h), demum inaugurari dicebantur (i). Eademque ex ratione ac alii ſacerdotes pontifici audientes eſſe iubebantur (k). Sacerdotium eorum dicebatur flaminium, quod perpetuum erat, quandoque tamen flaminio abire iuſſi, vel propter exta parum curioſe deorum aris admota, vel quod apex inter ſacrificandum e capite lapſus (l). Vxores dicebantur flaminicæ deabus alias miniſtrantes (m): qualis in lapide (n) priſco Flamina dicitur. Sic & Flaminii dicebantur eorum ſerui, & quas inhabitabant, ædes Flaminiæ. Menſæ vero ad quas ſederent, adſidelæ (o). Præcipuus inter eos erat FLAMEN DIALIS: Cærimoniæ illi impoſitæ & caſtus multiplices, quos ex Fabii Pictoris libris enarrat Gellius (p). *Equo* inquit *dialem flaminem vehi religio eſt; claſſem procinctam extra pomœrium, id eſt, exercitum armatum videre. idcirco rarenter flamen Dialis creatus conſul eſt, cum bella conſulibus mandabantur. item iurare Dialem fas nunquam eſt. item annulo vti, niſi peruio caſſoque fas non eſt. ignem e fla-*

(d) Gruterus *p. CCCLIX n. 6.* (e) Gruterus *p. CCXXVII n. 6.* (f) Gruterus *p. XXIX n. 13.* (g) *de comitiis lib. I c. II.* (h) Gellius *I c. XII.* Valerius Maximus *VI c. IX n. 3.* Liuius *XXVII c. VIII.* (i) Liuius *c. l.* (k) Liuius *XXXVII c. LI.* (l) Valerius Maximus *lib. I c. I. n. 4. 5. 6.* (m) Capitolinus *Antonino Pio c. VI.* (n) Gruterus *p. CCCCLIX n. 9.* (o) Festus *hac voce.* (p) *X cap. XV.*

minia, id est flaminis dialis domo, nisi in sacrum efferri ius non est. vinctum si aedes eius introierit, solui necessum est : & vincula per impluuium in tegulas subduci; atque inde foras in viam dimitti, nodum in apice neque in cinctu, neque alia in parte vllum habet. si quis ad verberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die verberari piaculum est. capillum dialis, nisi qui liber homo est, non detonset. capram & carnem incoctam & ederam & fabam neque tangere Diali mos est neque nominari. propagines e vitibus altius pratentos non succidet. pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet : & de eo lecto trinoctium continuum non decubat : neque in eo lecto cubare alium fas est. neque apud eius lecti fulcrum capsulam esse cum strue atque ferto oportet. vnguium Dialis & capilli segmina subter arborem felicem terra operiuntur. Dialis cottidie festatus est. sine apice sub diuo esse licitum non est : sub tecto vti liceret, non pridem a pontificibus constitutum. Alia sunt, quae ex Massurio Sabino addit : *farinam fermento imbutam attingere fas non est, tunicam intimam, nisi in locis tectis non exuit, ne sub caelo, tanquam sub oculis Iouis, nudus sit. super flaminem Dialem in conuiuio, nisi rex sacrificulus, haut quisquam alius accumbit. vxorem si amisit, flaminio decedit. matrimonium flaminis nisi morte dirimi non est ius. locum in quo bustum est, nunquam ingreditur. mortuum nunquam attingit. funus tamen exsequi non est religio.* Maxime singulare erat, quod noctem vnam extra vrbem manere nefas haberetur (q). Nec magistratum petere, nec capere permissum (r) : inde L. Cornelium Merulam flaminem dialem cum in locum L. Cornelii Cin-

(q) Liuius *V c. LII.* (r) Plutarchus *quaest. Rom. CXIII.*

Cinnæ Cos. suffectus esset, & in magistratu occisus, violatæ legis pœnam dedisse credidere (s). Reperimus tamen C. Valerium Flaccum, flaminem dialem ædilem curulem fuisse creatum, quia vero iurare vt dialis non poterat: cum in leges iurare magistratus tenerentur, frater pro eo ad iuramentum admissus (t). Verba enim prætoris ex edicto perpetuo erant. Sacerdotem Vestalem & flaminem dialem in omni mea iurisdictione iurare non cogam (u). Sacra eius dicebantur dialia, quæ si flamen valetudine aut munere publico impediretur, pontificibus incumbebant (x). Mortuo hoc, patricios confarreatis parentibus genitos tres simul nominari olim mos erat (y). Vxor dicebatur flaminica, quod docet inscriptio (z):

AVL. SEMPR. ASPRENATI
FLAMINI. DIALI
CONIVGI. OPTVMO
BENE. MERENTI
HEÇALE. FLAMINICA.

De qua Festus (a) inquit: *flammeo vestimento Flaminica vtebatur, id est dialis vxor, & Iouis sacerdos, cui telum fulminis eodem erat colore.* De hac lata lex erat, vt sacrorum caussa in potestate viri sit, cætera promiscua fœminarum iure ageret (b). Alias cæremonias Flaminicis obseruatas adducit Gellius (c): *quod venenato operitur, & quod in rica surculum de arbore felici habet: & quod*

(s) Appianus *I de b. ciu. p. m. 395.* Florus *III c. XXI.* (t) Liuius *XXXI exeunte.* (u) Gellius *XI c. XV.* (x) Tacitus *Ann. III c. LVIII.* (y) Tacitus *Ann. IV c. XVI.* (z) Gruterus *p. CCCXXII n. 2. p. CCCVII n. 8.* (a) *voce flameo.* (b) Tacitus *Ann. IV c. XVI.* (c) *X c. XV.*

quod scalas, nisi quæ græce κλίμακες adpellantur, eas escendere ei plus tribus gradibus religiosum est: atque etiam cum it ad Argeos, quod neque comit caput neque capillum depectit. Dicitur & hæc ipsa flamen in lapide prisco apud Gruterum (d). Ministris vtebantur pueris patrimis atque matrimis (e), id est qui patrem matremque adhuc viuos habebant, qui exinde Camilli Flaminii dicebantur, & Flaminia sacerdotula dicebatur ea, quæ flaminicæ diali subministrabat, eademque ratione Flaminii lictores, qui flamini diali sacrorum caussa præsto erant. Mansit hæc dignitas continua serie vsque ad tempora Syllæ, quibus L. Cornelius Merula sibi ipse venas secuit, narrante Appiano (f). Post quem Cæsar hoc sacerdotium fuit consecutus (g). Post finem vero imperii Augusti inauguratus est Seruius Cornelius Maluginensis (h), a quo hoc sacerdotium vsque ad tempora Theodosii continuatum est. Habebant tamen & prouinciæ, coloniæ atque municipia suos flamines, quorum frequens in lapidibus priscis occurrit mentio: per quinque tantum annos hoc sacerdotium gesserunt, quare dicti flamines quinquennales (i), vel flamines sacrorum quinquennales (k). Inde cum iteraretur sæpius hoc sacerdotium, dicebatur talis Flamen bis (l), Flamen iterum (m) Rarius flamen perpetuus (n). Et qui sacerdo-

(d) *p. MXXIII n. 6.* (e) Festus *voce flaminius.* (f) *lib. I B. Civ. p. m. 395.* (g) Dio *lib. LIV circa finem.* (h) Tacitus *III Ann. c. LVIII.* Suetonius *Augusto c. XXX.* (i) Gruterus *p. CCLXI n. 4.* (k) Gruterus *p. CV n. 10.* (l) Gruterus *p. CCCCXXV n. 16.* (m) Gruterus *p. CCCC LXXXIX n. 10. p. CCCXCIV n. 2.* (n) *p. CCCCLXXIX n. 7.*

dotium hoc aliquando gesserunt, postea dicti flaminales viri. Quod docet inscriptio Tarraconensis (o): C. VAL. ARABINO FLAVIANI. F. BERGIDO. F. OMNIB. HON. IN. R. P. SVA. FVNC. SACERDOTI ROMAE. ET. AVG. P. H. C OB. CVRAM. TABVLARI CENSVALIS. FIDELITER ADMINIST. STATVAM INTER FLAMINALES VIROS. POSITAM. EX ORNANDVM VNIVERS CENSVER. Qui vero ad hoc sacerdotium destinati, flamines designati (p). Ipsum vero sacerdotium dicebatur Flaminatus: vt Flaminatus prouinciæ Hispaniæ citerioris in lapide prisco (q), vel munus Flaminicum (r). Flamen vero diuorum omnium, cuius mentio & sæpius fit in lapidibus priscis (s), & inter sacerdotes locum habuisse videtur præcipuum, eandem forsan dignitate habitus atque apud Romanos pontifex maximus. Habuere & prouinciæ coloniæque suas Flaminicas, quarum passim in marmoribus Gruterianis fit mentio.

SODALES TITII ET AVGVSTALES.

Sacerdotes erant flaminibus minores. Varro (t) a Titiis auibus sic dictos existimat, quas in auguriis obseruare solebant. Originem eorum ad Tatium Sabinorum regem refert Tacitus (u), qui retinendis Sabinorum sacris eos instituit, licet & alio loco (x) in honorem Tatii regis a Romulo institutos dicat: Vnicuique dein fla-

Hhh h 3 mini

(o) Gruterus *p. CCCCLXXVIII n. 2. p. CCCLXXVI num. 1.* (p) *p. CCCXXV n. 3.* (q) Gruterus *p. MXCVI n. 7.* (r) *p. CCCXXI n. 10.* (s) *p. CCCLIII n. 9. p. CCCCXC n. 2. 3.* (t) *lib. IV de L.L. p. m. 16.* (u) *Ann. I. c. LIV.* (x) *II hist. c. XCV.*

mini certos adiectos fuisse sodales coniectura est, quod ex eo patet, dum consecratis Imperatoribus semper addantur flamen & sodales. Sic a Tiberio additum sodalium Augustalium sacerdotium & genti Iuliæ sacratum testatur Tacitus (y), ad quod sorte ducti e primoribus ciuitatis vnus & viginti. De Antonino Pio Iulius Capitolinus testatur (z), quod meruerit & flaminem & sodales, flaminesque & sodales Aurelianos idem commemorat (a). Sic alii dicti Marciani, Heluiani, Alexandrini, Veriani, Flauiales, Hadrianales, Seueriani, Traianales, qui passim occurrunt apud Gruterum. Ludis ergo & Augustalibus præerant (b), quare & ludorum caussa viam silice sternendam curarunt (c). Distincti tamen semper mansere sodales, Titii atque Augustales, licet communem haberent Kalatorem, vt est in lapide (d): CALATORI. SACERDOTII. TITIALIVM FLAVIALIVM. Galba etiam inter quindecimuiros sodales Titios atque Augustales cooptatus fuit (e). Caracallæ vero ob conseruatas cæremonias monumentum soli posuere sodales Titii (f). Habebant & coloniæ atque prouinciæ suos Augustales. Legebantur isti a decurionibus, vt est in lapide (g):

FAVSTVS
IIIVIR. ET. AVG.VST.
QVI. INTER. PRIMOS
AVGVSTALES
A. DECVRIONIB.
AVGVSTALIS. FACTVS. EST.

Et

(y) *Ann. I cap. LIV.* (z) *in vita c. XIII.* (a) *c. VII fin.* (b) *Ann. III c. LXIV.* (c) Gruterus *p. CXLIX n. 5.* (d) *p. CCCIV n. 9.* (e) Suetonius *in vita cap. VIII.* (f) Gruterus *p. CCLXX n. 2.* (g) Gruterus *p. CCCCIX n. 5.*

Et dicebantur VIuiri augustales (h), quia certum constituebant corpus atque collegium (i), quod sex personis constabat, (k) atque alias ordo sexuiralis dicebatur (l), & qui super numerarii, adlecti supra numerum seuirûm Augustalium (m). Indeque & sacerdotes corporis Augustalium dicti (n) & collegium VIuirorum sociorum (o) & compitalares Augustales (p). Quare in municipiis alterum constituebant ordinem, vt in lapide prisco ita se subsequuntur. Decuriones, Augustales & Municipes (q). Dicebantur & magistri augustales (r), vel magistri larum & genii Cæsaris, vt est in lapide (s):

C. MARTIVS APILVS
MAGISTER. LARVM
AVGVSTORVM. ET
GENII. CAES. AVG. N.
S. F.

Seuir enim & magister Larum, quam sæpissime iungitur (t), & expressis verbis C. Rætius Montanus SEVIR. MAGISTER. LARVM. AVGVSTALIS dicitur (u). Dignitas eorum erat onerosa, dicitur enim *ONVS AVGVSTALITATIS* in testamento M. Megonii, qui Augustalibus vsuras semisses legat, quo facilius strati ius publicum obire possent, quibus & vineam legauit, quo epulas publicas

(h) Gruterus *p. LXIV n. 6. p. CCCLIX n. 2.* (i) *p. CCXV n. 2.* Reinesius *cl. I n. 12.* (k) Gruterus *p. CCXLIX n. 5.* (l) *p. CCCXX n. 12.* (m) *p. CCCCLI n. 4.* (n) *pag. CCCLXXII n. 7.* (o) *p. DCCLXXII n. 7.* (p) *pag. CLXXIX n. 3.* (q) Gruterus *p. CCLXXX n. 1.* (r) *p. CXLIX n. 5. p. CCXLIX. p. CCCCXVIII n. 11. 12.* (s) *p. CCCXX n. 9.* (t) *p. CCCCX n. 6. p. CCCCXXXII n. 5.* (u) *p. CCCCLXII n. 5.*

cas exercentes vinum habere possint (x). Quare inter singularia refert L. Cancrius Sex Vir Augustalis & Flauialis (y), quod primus omnium his honoribus ab ordine donatus. Et (z) Q. ANNIO. IANVARIO. ORDO. DECVRIONVM. OB. MERITA. EIVS. HONOREM. AVGVSTALITATIS. GRATVITVM. DECREVIT. Habebant ergo suam propriam arcam Augustales, quæ modo arca Augustalium (a), modo Vliurorum dicitur (b), in quam, quæ iis legata, inferebantur (c), & qui huic præerat, quæstor dicebatur Augustalis (d). Fœminas quoque inter Augustales adlectas testantur lapides, vt Aureliam Iustam, & Valeriam, (e) Claudiam Ruffinam (f), & Heluidiam Bureniam (g). Tandem etiam coloniæ suorum sacrorum propriorum habuerunt sodales, vti sodales sacrorum Tusculanorum dicuntur in lapide prisco (h).

CVRIONES

Romulus hosce iam instituerat, cum sua cuique curiæ sacra ordinasset, adsignatis in singulas diis & dæmonibus, quos perpetuo coleret; sumtibus quoque necessariis ex publico, vt festis diebus sacrificia celebrarent & in foculo curiali epulum vna sumerent in cœnaculo cuiuslibet curiæ. Designari autem eos voluit a suis curiis, eamque electionem ita demum ratam haberi, si comprobata fuisset ab auguribus (i). Triginta horum erant atque

(x) *p. CCXV n. 2.* (y) *p. XIX n. 6.* (z) *p. CCCLIV n. 7.* (a) *p. CCCCXIV n. 2.* (b) *p. CCCCIX n. 7. p. CCCCXXIV n. 12.* (c) *p. DCCLXXII n. 7.* (d) *p. CCCCLVII n. 3. p. CCCCLXIV n. 4.* (e) Gruterus *p. CCCXX n. 12.* (f) *p. CCCCLI n. 4.* (g) *p. MLXXXVIII n. 12.* (h) *p. CCCCLXXIX n. 6.* (i) Halic. *lib. II p. m. 93.*

atque dicebantur Curiones, quos post hæc confirmauit Numa (k). Hic autem cuius auctoritate curiæ omnesque curiones regebantur, dicebatur Curio maximus (l). Hinc comitia curionis maximi creandi caussa per pontificem maximum habita (m). Et cum patriciorum olim proprium fuerit sacerdotium, primus ex plebe Curio maximus creatus C. Mamilius Vitulus (n). Reliqui dicti curiones minores (o), vel curiales flamines (p) vel curionales publici (q). Ipsa sacra quæ in curiis fiebant, sacra curionia (r) vel sacra publica populi Romani Quiritium (s). Qui vero eiusdem curiæ erant, dicebantur curiales (t). Mensæ autem curiales, in quibus immolabatur Iunoni, quæ Curis adpellabatur (u). Habebant & prouinciæ suos curiones, qualis in Narbonensi Gallia L. Aemilius fuit (x). Quare & montis Albani curio dicitur in lapide prisco (y).

SALIORVM SACERDOTIVM

Salios Numa legit ex patriciis iuuenes XII spectatissimos Marti gradiuo, qui a Numa instituti, cum sacra in palatio celebrarent, dicti fuere *Palatini*; alii vero *agonales*, seu Collini a rege Hostilio voti damnato fuere instituti, qui ipsis trabeas, apices, gladios atque lanceas attribuit (z). Herculi quoque adsignat Salios Virgilius (a), dum de sacris Herculis canit:

(k) Halic. *lib. II p. m. 24.* (l) Liuius *III c. VII.* (m) Liuius *XXVII c. VIII.* (n) *ce l.* (o) Gruterus *pag. CCCV n. 4.* (p) Festus *voce curiales.* (q) Gruterus *p. CCCV num. 5. 6.* (r) Festus *hac voce* (s) Gruterus *p. DCXXXII n. 1.* (t) Festus *hac voce.* (u) Festus *voce curiales.* (x) Gruterus *p. CCCXLVIII n. 1.* (y) Gruterus *pag. CCCXXIII n. 9.* (z) Halic. *lib. II p. m. 129.* Gruterus *p. CCCXCIX n. 6.* (a) *VIII Aen. v. 285.*

cas exercentes vinum habere possint (x). Quare inter singularia refert L. Cancrius Sex Vir Augustalis & Flauialis (y), quod primus omnium his honoribus ab ordine donatus. Et (z) Q. ANNIO. IANVARIO. ORDO. DECVRIONVM. OB. MERITA. EIVS. HONOREM. AVGVSTALITATIS. GRATVITVM. DECREVIT. Habebant ergo suam propriam arcam Augustales, quæ modo arca Augustalium (a), modo Vluirorum dicitur (b), in quam, quæ iis legata, inferebantur (c), & qui huic præerat, quæstor dicebatur Augustalis (d). Fœminas quoque inter Augustales adlectas testantur lapides, vt Aureliam Iustam, & Valeriam, (e) Claudiam Ruffinam (f), & Heluidiam Bureniam (g). Tandem etiam coloniæ suorum sacrorum propriorum habuerunt sodales, vti sodales sacrorum Tusculanorum dicuntur in lapide prisco (h).

CVRIONES

Romulus hosce iam instituerat, cum sua cuique curiæ sacra ordinasset, adsignatis in singulas diis & dæmonibus, quos perpetuo coleret; sumtibus quoque necessariis ex publico, vt festis diebus sacrificia celebrarent & in foculo curiali epulum vna sumerent in cœnaculo cuiuslibet curiæ. Designari autem eos voluit a suis curiis, eamque electionem ita demum ratam haberi, si comprobata fuisset ab auguribus (i). Triginta horum erant atque

(x) *p. CCXV n. 2.* (y) *p. XIX n. 6.* (z) *p. CCCLIV n. 7.* (a) *p. CCCCXIV n. 2.* (b) *p. CCCCIX n. 7. p. CCCCXXIV n. 12.* (c) *p. DCCLXXII n. 7.* (d) *p. CCCCLVII n. 3. p. CCCCLXIV n. 4.* (e) Gruterus *p. CCCXX n. 12.* (f) *p. CCCCLI n. 4.* (g) *p. MLXXXVIII n. 12.* (h) *p. CCCCLXXXIX n. 6.* (i) Halic. *lib. II p. m. 93.*

atque dicebantur Curiones, quos post hæc confirmauit Numa (k). Hic autem cuius auctoritate curiæ omnesque curiones regebantur, dicebatur Curio maximus (l). Hinc comitia curionis maximi creandi caussa per pontificem maximum habita (m). Et cum patriciorum olim proprium fuerit sacerdotium, primus ex plebe Curio maximus creatus C. Mamilius Vitulus (n). Reliqui dicti curiones minores (o), vel curiales flamines (p) vel curionales publici (q). Ipsa sacra quæ in curiis fiebant, sacra curionia (r) vel sacra publica populi Romani Quiritium (s). Qui vero eiusdem curiæ erant, dicebantur curiales (t). Mensæ autem curiales, in quibus immolabatur Iunoni, quæ Curis adpellabatur (u). Habebant & prouinciæ suos curiones, qualis in Narbonensi Gallia L. Aemilius fuit (x). Quare & montis Albani curio dicitur in lapide prisco (y).

SALIORVM SACERDOTIVM

Salios Numa legit ex patriciis iuuenes XII spectatissimos Marti gradiuo, qui a Numa instituti, cum sacra in palatio celebrarent, dicti fuere *Palatini;* alii vero *agonales*, seu Collini a rege Hostilio voti damnato fuere instituti, qui ipsis trabeas, apices, gladios atque lanceas attribuit (z). Herculi quoque adsignat Salios Virgilius (a), dum de sacris Herculis canit:

Iii i *tum*

(k) Halic. *lib. II p. m. 24.* (l) Liuius *III c. VII.* (m) Liuius *XXVII c. VIII.* (n) *ex l.* (o) Gruterus *pag. CCCV n. 4.* (p) Festus *voce curiales.* (q) Gruterus *p. CCCV num. 5. 6.* (r) Festus *hac voce* (s) Gruterus *p. DCXXXII n. 1.* (t) Festus *hac voce.* (u) Festus *voce curiales.* (x) Gruterus *p. CCCXLVIII n. 1.* (y) Gruterus *pag. CCCXXIII n. 9.* (z) Halic. *lib. II p. m. 129.* Gruterus *p. CCCXCIX n. 6.* (a) *VIII Aen. v. 285.*

tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
populeis adsunt euincti tempora ramis,

Quod miratur Macrobius, (b) sed rem ita decidit, quod is deus apud pontifices idem fuerit, qui & Mars. Cum autem hanc Deorum confusionem contra morem Romanorum fuisse certum sit, de Latii sacris hæc tantum intelligenda, ante Romanorum ortum: quare & Octauius Hersennius sacra saliaria Tiburtium vocat (c). Princeps horum dicebatur Saliorum magister (d). Sic de Marco Antonino scribit Capitolinus (e), quod fuerit in Saliorum sacerdotio & præsul & vates & magister, multosque inaugurauerit atque exaugurauerit. Præsul autem erat præsultor secundum glossam ὁ ἐν τοῖς ἱεροῖς προορχούμενος, *qui in sacris præsultabat*. Præsulis ergo erat amtruare siue motibus certis præsilire. redamtruare vero Saliorum erat, qui Præsulis gestus & modulos exprimebant, de quo Lucilius (f):

præsul vt amtruet hinc, vt vulgu' redamtruet inde.

quod explicat Festus: *Redamtruare*, inquit, *dicitur in Saliorum exsultationibus cum præsul amtruauit, quod est motus edidit, & referuntur inuicem idem motus.* Vates autem dicebatur, qui carmen canebat Saliare, quale erat Mamurium. Saltatores quidem erant, qui ad tibiam secundum Halicarnassensem (g), rythmico motu in armis se motabant, nunc simul nunc per vices patrios, quosdam hymnos inter saltandum canentes, dextra autem lanceam ferebant, sinistra ancile atque choreas ducebant per orbem, & in forum & in Capitolium & in-

mul-

(b) *III Saturn. c. XII.* (c) *c. l.* (d) Valerius Maximus *lib. I c. I n. 9.* Gruterus *p. CCCCLXXXIX n. 10.* (e) *c. IV.* (f) *sat. IX v. 28.* (g) *l. I.*

multos alios priuatos publicosque locos. *Axamenta* autem dicebantur (h) carmina Saliaria, quæ a Saliis sacerdotibus componebantur in vniuersos homines. Nam in deos singulos versus facti, a nominibus eorum adpellabantur Iunonii, Iannalii, Mineruii. Aliud Saliorum carmen Mamurium dictum, cum Mamurius præmii loco tulerit, vt nomen suum inter carmina Salii canerent (i). Insignia erant apices, balthei ænei, galeæ æneæ, gladii, lanceæ, ancilia, tunicæ pictæ. Halicarnassensis enim æneis baltheis succinctos ait supra tunicas pictas & indutos adstrictas fibulis prætextas, trabeas alias dictas; capitibus gestantes apices seu pileos in altum fastigiatos, dextra lanceam, sinistra ancile tenentes. Plutarchus (k) vero indutos fuisse ait tunicis puniceis aureis, æneas in capite galeas portantes & paruis gladiis arma pulsantes. Liuius (l) tunicæ pictæ insigne iis dedisse Numam ait, & super tunicam æneum pectori tegmen, cœlestiaque arma. Ancilia ergo arma dicebantur cœlestia. Octauo (m) anno regni Numæ morbus vrbem inuaserat, & cunctis mœrentibus, scutum æneum e cœlo inter Numæ manus decidisse dicebatur, quod sibi ab Egeria diuinitus missum persuadebat, eamque vrbem, in qua id Ancile seruaretur, omnium fore potentissimam. Quod cum Numa festis diebus per vrbem circumferri & annuis honorari sacrificiis voluisset, veritus inimicorum inimicitias & furta, fabricasse ferunt multa illi similia, idque ope, atque industria Mamurii cuiusdam, vt indiscreta humani operis similitudo, insidiatoribus omnem internoscen-

 di

(h) *hac voce.* (i) Festus *voce Mamurius.* Plutarchus *Numa p. m. 69.* (k) *c. l.* (l) *I c. XX.* (m) Plutarchus. Halic. *l. c.*

di diuinitus missi ancilis facilitatem adimeret. Describit & formam Festus, dicit enim fuisse scutum breue, ideo sic adpellatum, quia ex vtroque latere erat recisum, vt summum infimumque eius latus medio pateret. Circumferebantur hæc ancilia per duodecim hosce Salios Palatinos in Saliorum festo, mense Martio. Et quidem illi ipsi dies, quibus ancilia mouebantur, religiosi cum essent, quibus nihil quidpiam agebant, religiose quoque colebantur a Saliis, dum in prouinciis essent, quod exemplo Scipionis videmus (n). Habebant ista suum peculiarem locum, in quo adseruabantur, qui curia Saliorum dicebatur (o) vel mansiones Saliorum (p), & prope pontificis regiam fuit, vti diximus. Aliæ *virgines* erant *saliares*, quas Cincius ait esse conductitias, quæ ad Salios adhibeantur cum apicibus paludatæ, easque Aelius Stilo scripsit sacrificium facere in regia cum pontifice paludatas, cum apicibus in modum Saliorum, narrante Festo. Ab his etiam dicebantur epulæ Saliares, quæ in eorum inauguratione atque festo opipare paratæ. Hinc Ciceroni (q) saliarem in modum cœnare idem est, ac opipare cœnare. In prouinciis quoque atque coloniis peculiares fuisse Salios testantur monumenta veterum, vt Salius Albanus apud Gruterum (r). In mo & dein Impp. suos proprios fuisse, vt Salium Hadrianalem alius lapis apud Gruterum (s) docet.

CERERIS SACERDOS GRAECA.

Cereri templum extruxerunt Arcades, & per fœminas

(n) Liuius *XXXVII c. XXXIII.* (o) Cicero *I de diuin. c. XVII.* (p) Gruterus *p. CLXXIII n. 5.* (q) *ad Att. lib. V ep. IX* Torrentius *ad Horatii lib. I ode XXXVII.* (r) *p. CCCXVIII n. 1.* (s) *p. MXIX n. 6.*

minas illi ſobrias ſacra facientes more Græco, quorum nihil iam mutatum ait Halicarnaſſenſis (t). Sic & ſacra Cereris per Græcas ſacerdotes ſemper fuiſſe curata ſcribit Cicero (u). Ad eam facit inſcriptio apud Gruterum (x): FABIAE. AGONIAE. PAVLINAE. C. F FILIAE. AGONII. CATVLINI. V. C EX. PRAEF. ET. CONSVLE. ORD. VXORI VETTI. PRAETEXTATI. V. C. PRAEF ET. CONSVLIS. DESIGNATI. SACRATAE APVD. ELEVSINAM DEO. IACCHO. CERERI. ET. CORAE. SACRATAE. APVD. AEGINAM. DEABVS. TAVROBOLITAE. ISIACAE. HIEROPHANTRIAE. DEAE. HECATE GRAECO SACRANEAE DEAE. CERERIS. Talis & in alio lapide dicitur ſacerdos Cereris publica (y).

VESTALES

In Latio antiquitus has Veſtæ miniſtras fuiſſe volunt in vrbe Alba, dum & matrem Romuli Rheam Syluiam Veſtalem dicant (z). Romæ vero eas inſtituit Numa, primum quidem quatuor (a), Geganiam, Veraniam, Canuleiam, Tarpeiam; quæ nomina Plutarchus prodit (b). Duas addidit Tarquinius Priſcus (c), vt eſſent ſex (d). Hunc ſexenarium autem numerum propterea inſtitutum ſcribit Feſtus, vt populus pro ſua quisque parte haberet miniſtram ſacrorum: quia ciuitas Romana in ſex eſt diſtributa partes, in primos, ſecundosque Titienſes, Ramnes, Luceres. Quem numerum

(t) *lib. I p. m. 26.* (u) *pro Balbo c. XXIII in Verrem lib. VI c. XLV.* (x) *p. CCCIX n. 2 3.* (y) *p. CCCVIII n. 4.* (z) Liuius *I c. IV.* Eutropius *I c. I.* (a) Halic. *lib. II p. m. 137.* (b) *in Numa p. m. 66.* (c) Halic. *lib. III p. m. 199.* (d) Halic. *lib. II p. m. 127.*

ad suam ætatem vsque mansisse testatur Halicarnassensis. Atque tales Vestalium sex in nummis quoque sæpius comparent. Licet quidem Ambrosius (e) aliquando dicat : *quot tamen illis virgines præmia promissa fecerunt? vix septem Vestales capiuntur puellæ* : locum corruptum arguo, ita vt pro sex irrepserit septem, cum contrarientur nummi & scriptorum monumenta. Capi dum eligebantur, dictæ & primum quidem a rege (f), post a pontifice maximo, a quo manu prehensa ab eo parente in cuius potestate erat, veluti bello capta abducebatur, & quidem ex nobilissimis familiis, vt patrima atque matrima, nulla labe insignita, nec minor annis sex nec maior annos decem nata sit, requirebatur (g). Lege Papia autem cautum fuit, vt pontificis maximi arbitratu, virgines e populo viginti legantur : sortitioque in concione ex eo numero fiat : & cuius virginis ducta erit, vt eam pontifex max. capiat, eaque Vestæ fiat. Pontificis ergo erat easdem probare atque reiicere, si non esset idonea. Respiciebat enim ætatem, corpus, genus atque alia. In genere quidem, ne cuius parentes alter amboue seruitutem seruissent : aut in negotiis diuersantur, vel quæ ipsa aut cuius pater emancipatus sit, etiam si viuo patre in aui sit potestate : excusabantur etiam cuius pater Flamen, Augur, Quindecimuir aut Septemuir aut Salius esset, vel cuius soror ad id sacerdotium lecta. Sponsæ quoque pontificis, & tibicinis sacrorum filiæ vocatio a sacerdotio isto tribuebatur, nec eius legenda filia, qui domicilium in Italia non haberet, & excusanda eius, qui liberos tres haberet

(e) *epist. II contra Symmachum.* (f) Gellius *I c. XII.*
(g) Gellius *c. l.*

ret. In corpore requirebatur, ne lingua debili, sensuue aurium deminuta, aliaue qua corporis labe insignita sit. Capiebatur e populo, patriciis scilicet & plebeiis, Augusti æuo lege etiam statutum, vt & e libertinis natæ capi possent (h). Sequebatur sortitio in concione, id est in publico, in foro, in præsentia omnis populi. Testatur illud de Augusto Suetonius (i) *cum in Vestalis demortuæ locum aliam capi oporteret, ambirentque multi, ne filias in sortem darent: adiurauit, si cuiusquam neptium suarum competeret ætas, oblaturum se fuisse eam.* Nec ergo ea sortitio ex lege Papia semper erat necessaria, nam *si quis*, inquit Gellius, *honesto loco natus adeat pontificem maximum, atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius duntaxat saluis religionum obseruationibus ratio haberi possit, gratia Papiæ legis per senatum fit.* De quo singularis extat locus Taciti (k): *post quæ retulit Cæsar, capiendam virginem in locum Occiæ, quæ septem & quinquaginta per annos summa sanctimonia Vestalibus sacris præsederat; egitque grates Fonteio Agrippæ & Domitio Pollioni, quod offerendo filias, de officio in remp. certarent: prelata est Pollionis filia, non ob aliud, quam quod mater eius in eodem coniugio manebat.* Inter capiendum autem pontifex his vtebatur verbis: SACERDOTEM. VESTALEM. QVAE. SACRA. FACIAT. QVAE. IOVS. SIET. SACERDOTEM. VESTALEM. FACERE. PRO. POPOLO. ROMANO. QVIRITIBVSQ. VTEI. QVAE. OPTVMA. LEGE. FOVIT. ITA. TE AMATA. CAPIO. Amatam autem inter capiendum a pontifice maximo adpellatam addit, quoniam quæ prima

(h) Dio *lib. LV p. m. 563.* (i) *in vita c. XXXI.* (k) *Ann. II c. LXXXVI.*

ma capta eſt, hoc fuiſſe nomine traditum ſit. Virgo ita Veſtalis ſimul ac capta eſſet, in atrium Veſtæ deducta & pontificibus tradita, eo ſtatim tempore ſine emancipatione ac ſine capitis minutione e patris poteſtate exibat, & ius teſtamenti faciundi nanciſcebatur, vti ſingula hæc ex antiquiſſimis ſcriptoribus præſcribit Gellius. Dicebantur tum virgines Veſtales (l), vel ſacerdotes Veſtales (m), vti & ipſum munus ſacerdotium (n), vel virgines ſacri Veſtalis antiſtites (o). Inter haſce quæ tempore prima, dicebatur Veſtalis maxima (p) in lapide priſco (q) V. V. MAX. *virgo Veſtalis maxima*. Tacito Veſtalium vetuſtiſſima (r) Ouidio (ſ) *quæ natu maxima virgo eſt*. Per triginta annos huic ſacerdotio præeſſe tenebantur, ita vt primo decennio ſacrorum rationes diſcerent, altero exercerent, tertio docerent (t). De quo belle Seneca (u): *virginum Veſtalium more*, inquit, *quæ annis inter officia diuiſis diſcunt facere ſacra & cum didicerint, docent*. Effluxo hoc tricennali tempore *poſitis ſacerdotii inſignibus* & nubere fas erat, nec tamen infra hoc tempus (x). Quare Symmachus Pontifex max. (y) Veſtalem quandam increpat: *diceris ante annos legibus definitos Veſtali ſecreto velle decedere, nondum credo rumori, ſed adſertionem tuæ vocis expecto.* Infauſta tamen putabant coniugia, ideo ſæpius virginitatem

(l) Gruterus *p. CCCXI n. 3. 5. 6. 7.* (m) Gruterus *p. XXV n. 10.* (n) Liuius *I c. XX.* (o) Symmachus *II ep. XXXVI.* (p) Suetonius *Cæſare c. LXXXIII.* Plinius *IV ep. XI.* (q) Gruterus *p. CCCIX n. 7. 8. p. CCCXI n. 2. & 3.* (r) *Ann. XI c. XXXII.* (ſ) *IV Faſt. v. 637.* (t) Halic. *lib. II p. m. 127* Plutarchus *Numa p. m. 66.* (u) *de vita beata c. XXIX.* (x) Halic. *lib. II p. m. 127.* (y) *lib. IX ep. CIII.*

tatem seruabant perpetuam, ac tum demum, si demortua esset aliqua, alia sublegebatur a pontifice max. (z). Vestales Albanæ duriori adhuc lege adscriptæ erant, quæ nisi per quinquaginta annos sacratæ manserint, nubere prohibebantur, vti recte Lipsius (a) Halicarnassensem emendat pro πενταετῆς legendo πεντηκονταετῆς (b). Hinc & Liuius de Syluia, quod perpetua virginitate spes illi prolis ademta (c). Officium Vestalium in eo præsertim constabat, vt ignem æternum seruarent, vti Cicero ex iure pontificio adducit (d): *virgines Vestales in vrbe custodiunto ignem foci publici sempiternum.* Idque mutatis inter se vicibus (e), ne extingueretur, curantes. Inter prodigia enim omnium maxima habebant Romani (f), si extinctus fuerit ignis Vestalis, interitus aut imminutionis reip. id signum interpretantes, a quacunque tandem caussa euenerit; & si quando interstinctus fuerit, virgines verberibus adficiebantur a pontifice maximo: id tamen notante Plutarcho (g), in loco obscuro & velo medio interposito. Ignem autem si extinctus, ab alio accendere non licebat: *Mos enim erat*, inquit Festus (h), *tabulam felicis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo virgo in ædem ferret.* Nouum tamen ignem prima die Martii in Vestæ aris solebant accendere, vt incipiente anno cura denuo seruandi nouati ignis inciperet (i). Dein Palladium siue dii Ilienses, Romæ tutelares, in penetralibus templi Ve-

(z) Halic. *c. l.* (a) *de Vesta & Vestalibus c. VII.* (b) *lib. I p. m. 62.* (c) *I c. III.* Liuius *XXVIII c. XI.* (d) *II de LI c. VIII.* (e) Halic. *lib. II p. m. 128.* (f) Festus *voce ignis.* (g) Numa *p. m. 67.* (h) *voce ignis.* (i) *Saturn. I c. XII.*

ſtæ repoſita in eorum erant cuſtodia. Sacra quoque adſiduo faciebant, de quo Seneca (k): *non eſt iniquum* ait, *nobiliſſimas virgines ad ſacra facienda altiſſimo ſomno inquinatas frui.* Sacrificans autem virgo dicebatur armata (l), & ſuffibulo, veſtimento illo Veſtalium, dum ſacra facerent, proprio ornata. Sic & pro diis immortalibus manus eas tendere conſueuiſſe docet Cicero (m). Aquam quoque ſacram, ſeu fontem illum, qui prata, in quibus plurimum cum Egeria conuerſatus fuerat, irrigabat, virginibus Veſtæ attribuit Numa, vt ex eo quotidie haurientes purificarent & adſpergerent ſacram ædem (n). Fontem autem iſtum in Auentino monte fuiſſe Ouidius docet (o). Dignitatem iis & priuilegia maxima Numa tribuit, vt teſtamenta poſſint condere, & alia facere ἄνευ προστάτου, lictore & carpento vterentur, nocentes quoque eorum occurſu, ſi fortuitus fuerit, pœna liberentur, qui vero lecticam earum aut ſellam qua vehebantur, ſubibat, morte id luebat (p). Dicit quoque Plutarchus omnia eo modo ac iure facere potuiſſe eas, quo matribus trium liberorum id permiſſum. Hoc tamen non Numa, ſed Auguſtus demum conceſſit, de quo Dio (q): ταῖς ἀειπαρθένοις πάνθ' ὅσαπερ καὶ αἱ τεκοῦσαι εἶχον ἐχαρίσατο. *Veſtæ virginibus omnia quæ matres habebant, indulſit.* De lictoribus idem teſtatur Dio Caſſius (r), quod Triumuiri ταῖς ἀεὶ παρθένοις ῥαβδούχῳ ἑνὶ ἑκάστῃ χρῆσθαι ἔδωκαν *Virginibus Veſtæ ſingulis lictore vno vti dederunt.* Rationem addunt hanc; quod quædam ab iis a cœna ſub veſperam

(k) *de prouidentia c. V.* (l) Feſtus *voce armata.* (m) *pro Fonteio circa fin.* (n) Plutarchus *Numa p. m. 68.* (o) *III Faſt. v. 295.* (p) Plutarchus *c. l.* (q) Dio *lib. LV.* (r) Dio *lib. XLVII p. m. 338.*

ram domum reuertens, cum quæ esset ignoraretur, vim fuerat passa. De quo & Seneca pater (s): *procedente hac lictor submouere iubebitur: huic prætor via cedet: summum imperium consules cedent tibi.* Et alibi (t): *tibi magistratus suos fasces submittunt: tibi consules prætoresque via cedunt. Numquid exigua mercede virgo es.* Eas quoque in foro & iudicio audiri, quoties testimonium dicerent, vetus mos fuit (u). Carpento vtebantur, vti & reliqui sacerdotes (x) de quo Prudentius (y):

fertur per medias, vt publica pompa, plateas
pilento residens molli

Hinc vt legati pro pace mittebantur, vt exemplum in Vitellio apud Tacitum (z). Ad impetrandam veniam in delictis adhibebantur; exemplum in Messalina (a). Testamenta quoque apud eos deponebantur, teste Suetonio (b). Honos iis habitus maximus, vt & virgo quædam Vestalis fratrem iniussu populi triumphantem adscenso simul curru vsque in Capitolium sit prosecuta, ne vetare aut intercedere fas cuiquam tribunorum esset (c). Alebantur autem ex publico, & prædiis illis coniunctim, singulis vero certa pecuniæ summa adsignata. Liuius enim statim ac lectæ, a Numa iis stipendium publicum fuisse adsignatum tradit (d). De agris quidem testatur Hyginus (e), dum ait: *virginum quoque Vestalium & sacerdotum quidam agri vectigalibus sunt redditi locatim.* Vti

(s) *I contr. II.* (t) *lib. VI controu. vlt.* (u) Tacitus *Ann. II c. XXXIV.* (x) Tacitus *Ann. XII c. XLII.* (y) *II contra Symmach. v. 1087* (z) Tacitus *Hist. III c. LXXXI.* (a) Tacitus *Ann. XI c. XXXII.* (b) *Cæsare c. LXXXIII Augusto c. CII.* (c) Suetonius *Tiberio c. II.* (d) *I c. XX.* (e) *de limitibus*

& Lipsius (f) ex catalogo coloniarum scripto adducit, agrum Lanuuinum pro parte militibus veteranis fuisse adsignatum, pro parte fuisse Vestalium. Augustus vero vti & aliorum dignitatem & commoda auxit sic & præcipue Vestalium virginum (g). A priuatis quoque religionis caussa agros sæpius fuisse legatos, videmus ex Symmacho (h), qui agros etiam virginibus & ministris deficientium voluntate legatos fiscum retentare conqueritur. Cui tamen respondet Ambrosius (i), sola sublata esse prædia, quia non religiose vtebantur iis, quæ religionis iure defenderent. Pecuniam accepere singulæ, quod de Tiberio testatur Tacitus, (k) Corneliæ virgini, quæ in locum Scantiæ capiebatur eum dedisse HS vicies. Quod si forsan vi morbi atrio Vestæ cogerentur excedere, matronarum curæ custodiæque mandabantur (l). Locum illis in theatro separatum & contra Prætoris tribunal dedit Augustus (m). Ita vt & ipsa Augusta dein inter eas considerett (n). Insignia erant vittæ in capite, suffibulum & vestes purpuratæ seu prætexta cum limbo in oris purpureo. De vittis quidem testatur Prudentius (o)

sedet illa verendis
vittarum insignis phaleris.

Quod & explicat:

cingunt
tempora taniolis & licia crinibus addunt.

Ambrosius (p) iis adsignat infulas vittati capitis, purpuratarum vestium murices. Quare & Halicarnassensis (q) de iis,

(f) *de Vesta & Vestalibus cap. XII.* (g) Suetonius *Augusto c. XXXI.* (h) *X ep. LIV.* (i) *lib. II ep. XII.* (k) *Ann. IV c. XVI.* (l) Plinius *VII ep. XIX.* (m) Suetonius *Augusto c. XLIV.* (n) Tacitus *Ann. IV cap. XVI.* (o) *II contra Symmachum, v. 1093.* (p) *lib. II ep. XII.* (q) *lib. II p. m. 127.*

iis, qui ſacerdotio hoc abeunt, dicit, quod deponant *τὰ ςέμμαλα καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἱερωσύνης παράσημα vittas, & quæ alia ſunt ſacerdotii inſignia*. Et de Opimia Veſtali idem Halicarnaſſenſis (r), quod a pontificum collegio damnata, demtis e vertice infulis per forum fuerit traducta & viua defoſſa. Alba vtebantur veſti, ſed cui purpura prætexta, cum limbo purpureo. Halicarnaſſenſis (ſ) Aemyliæ Veſtali *καρπασίνlω ἐσθῆτα* tribuit. Ab omni tamen ioco & cultu ſcitiore abſtinere iubebantur (t). Immo interdictus erat cultus luxurioſior & conuerſatio cum viris licentior (u). Longo capillitio fuiſſe & ſparſo eo inceſſiſſe Lipſius (x) contendit ex Prudentio (y):

perfundunt quia colla comis bene, vel quia cingunt tempora tæniolis

Contrariantur tamen nummi, qui vel capite velato, vel capillis in nodum contortis easdem repræſentant. Tonſæ quoque ſub ingreſſum ſacerdotii ſine dubio fuere. Feſtus enim capillarem arborem dictam ait, in qua capillum tonſum ſuſpenderint Veſtales. Hinc & Plinius (z): *antiquior eſt lotos, quæ capillata dicitur, quoniam virginum Veſtalium ad eam crinis defertur.* Qui & eas egreſſa vrbe mancipia fugitiua retinere in loco precatione poſſe tradit (a). Probrum virginis Veſtalis Feſto dicitur, vt capite puniretur; vir qui eam inceſtauiſſet verberibus necaretur. Lex hæc fixa in atrio libertatis, cum multis aliis legibus incendio conſumta eſt, vt ait M. Cato. Pœnæ enim illis ob delicti qualitatem infligebantur variæ, idque iuſ-

(r) *lib. VIII p. m. 556.* (ſ) *lib. II p. m. 128.* (t) Liuius *IV c. XLIV.* (u) Seneca *lib. VI c. vlt.* (x) *de Veſta & Veſtalibus c. XII.* (y) *lib. II contra Symm. v. 1104.* (z) *XVI c. XLIV.* (a) *XXVIII c. II.*

annum ad interitum orbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vigesimus, quam Fabiam fuisse Vestalem putat Asconius (q) Durauit hoc sacerdotium vsque ad tempora Theodosii senioris, quibus abolitum (r). De quo conqueritur quidem Symmachus (ſ), in epistola ad Valentinianum, Theodosium & Arcadium scripta, respondet autem Ambrosius (t).

SOLIS SACERDOS

Solis sacerdos varias habebat adpellationes. Adpellabatur enim SACERDOS D. S. I. M. *sacerdos dei solis inuicti mithræ* (u) vel PATER PATRVM DEI SOLIS INVICTI MITHRAE (x) vel PATER PATRATVS D S. I. M (y), pater sacrorum dei inuictæ mithræ (z), vel pater & hieroceryx dei solis inuictæ mithræ (a). Primus horum & præcipuus sacerdos dicebatur pontifex dei solis (b). Moris autem erat hosce ad Mithræ mysteria solenni more initiare. Ad quos sine dubio consecratio ista, de qua supra dictum, spectabat. Vti & Nonius Victor secundum annos consecrationis suæ numerat in lapide (c). Fiebat hæc consecratio in Spelæo, quod Iustinus Martyr (d), docet, dum ait: σπήλαιον καλῶσι τὸν τόπον ἔνθα μυεῖν τὰς πειθομένους. αὐτοῦ παραδιδοῦσιν, *speleum nominant eum locum, vbi initiari ei credentes perhibent Varia* vero sacra & portentosa simulacra in isto spelæo erant.

(q) *p. m. 151.* (r) Zosimus *V c. XXXV.* (ſ) *X ep. LIV.* (t) *lib. II ep. XII.* (u) Gruterus *p. CCCXIII n. 4.* (x) *p. XXVIII n. 2. p. LXXXIX n 4.* (y) *p. XXXIV n. 9.* (z) *p. XXVIII n. 1. p. CII n. 2.* (a) *p. XXVII n. 4.* (b) *p. CCCXIII n. 3.* (c) Gruterus *p. CCCIII n. 12.* (d) *dial. cum Tryph. Iud. p. m. 296.* Tertullianus *de corona militis c. XV.*

erant. Lapis enim priscus Romanus memorat sacra Patrica, Hierocoracica & criphios (e). Alius addit Persica, Eliaca, & Leontica (f). De iis Hieronymus (g): *ante paucos annos propinquus vester Gracchus cum praefecturam gereret vrbanam, specum Mithrae & omnia portentosa simulacra, quibus Corax, Cryphios, Miles, Leo, Perses, Helios, Bromios pater initiantur, subuertit, fregit, exussit.* Diuersa itaque sacra erant, soli tamen propria, sub diuersis aeque figuris proposita, quae pro more sacrorum Isidis erant hieroglyhicae.

BACCHAE ET ORGIOPHANTAE

Bacchi in domandis Indis fuere comites Bacchae, sacerdotes dein eius: dictae quoque in fabulis Maenades, Thyades, Mimallonides. Harum figuram sic describit Ouidius (h):

vite caput tegitur, lateri ceruina sinistro
vellera dependent, humero leuis incubat hasta.

In lapide prisco talis sacerdos dicitur famula Bacchi cymbalis (i). Ab orgiis quoque in Bacchi sacris solennibus sacerdotes eius dicti orgiophantae (k), & horum princeps archibucolus dei Liberi (l). Atque hae tanquam insanientes Bacchae caput fanatico more iactantes conspiciuntur in monumentis (m).

SACERDOTES MATRIS DEVM

A Gallo Phrygiae fluuio dicebantur Galli, secundum Festum: castrati autem erant in memoriam Attidis, quorum mores imitatus est Heliogabalus (n). Iactauit enim caput inter praecisos fanaticos & genitalia sibi deuinxit atque omnia fecit, quae Galli facere solent. Omnia itaque agebant fanaticorum more, dum horum esset caput iactare (o). Capillati quoque erant, hinc inscriptio antiqua (p): CAPILLATVS

LIII A MA-

(e) Gruterus *c. l.* (f) *p. MLXXXVII n. 4. 5.* (g) *ep. ad Laetum de instit. fil.* (h) *VI Metam. v. 593.* (i) *pag. CCCXVIII n. 2.* (k) *p. LXVI n. 9.* (l) *p. XXVII n. 4.* (m) Tacitus *XI Ann. c. XXXI.* Spon. *misc. erud. ant. f. II art. V.* (n) Lampridius *Heliog. c. VII.* (o) Vlpianus *l. I §. 9. de aedil. edicto.* (p) Gruterus *p. CCCVIII n. 5.*

ad suam ætatem vsque mansisse testatur Halicarnassensis. Atque tales Vestalium sex in nummis quoque sæpius comparent. Licet quidem Ambrosius (e) aliquando dicat: *quot tamen illis virgines præmia promissa fecerunt? vix septem Vestales capiuntur puellæ:* locum corruptum arguo, ita vt pro sex irrepserit septem, cum contrarientur nummi & scriptorum monumenta. Capi dum eligebantur, dictæ & primum quidem a rege (f), post a pontifice maximo, a quo manu prehensa ab eo parente in cuius potestate erat, veluti bello capta abducebatur, & quidem ex nobilissimis familiis, vt patrima atque matrima, nulla labe insignita, nec minor annis sex nec maior annos decem nata sit, requirebatur (g). Lege Papia autem cautum fuit, vt pontificis maximi arbitratu, virgines e populo viginti legantur: sortitioque in concione ex eo numero fiat: & cuius virginis ducta erit, vt eam pontifex max. capiat, eaque Vestæ fiat. Pontificis ergo erat easdem probare atque reiicere, si non esset idonea. Respiciebat enim ætatem, corpus, genus atque alia. In genere quidem, ne cuius parentes alter amboue seruitutem seruissent: aut in negotiis diuersantur, vel quæ ipsa aut cuius pater emancipatus sit, etiam si viuo patre in aui sit potestate: excusabantur etiam cuius pater Flamen, Augur, Quindecimuir aut Septemuir aut Salius esset, vel cuius soror ad id sacerdotium lecta. Sponsæ quoque pontificis, & tibicinis sacrorum filiæ vocatio a sacerdotio isto tribuebatur, nec eius legenda filia, qui domicilium in Italia non haberet, & excusanda eius, qui liberos tres haberet

(e) *epist. II contra Symmachum.* (f) Gellius *I. c. XII.*
(g) Gellius *c. l.*

ret. In corpore requirebatur, ne lingua debili, sensuue aurium deminuta, aliaue qua corporis labe insignita sit. Capiebatur e populo, patriciis scilicet & plebeiis, Augusti æuo lege etiam statutum, vt & e libertinis natæ capi possent (h). Sequebatur sortitio in concione, id est in publico, in foro, in præsentia omnis populi. Testatur illud de Augusto Suetonius (i) *cum in Vestalis demortua locum aliam capi oporteret, ambirentque multi, ne filias in sortem darent: adiurauit, si cuiusquam neptium suarum competeret ætas, oblaturum se fuisse eam.* Nec ergo ea sortitio ex lege Papia semper erat necessaria, nam *si quis*, inquit Gellius, *honesto loco natus adeat pontificem maximum, atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius duntaxat saluis religionum obseruationibus ratio haberi possit, gratia Papiæ legis per senatum fit.* De quo singularis extat locus Taciti (k): *post quæ retulit Cæsar, capiendam virginem in locum Occiæ, quæ septem & quinquaginta per annos summa sanctimonia Vestalibus sacris præsederat; egitque grates Fonteio Agrippæ & Domitio Pollioni, quod offerendo filias, de officio in remp. certarent: prælata est Pollionis filia, non ob aliud, quam quod mater eius in eodem coniugio manebat.* Inter capiendum autem pontifex his vtebatur verbis: SACERDOTEM. VESTALEM. QVAE. SACRA. FACIAT. QVAE. IOVS. SIET. SACERDOTEM. VESTALEM. FACERE. PRO. POPOLO. ROMANO. QVIRITIBVSQ. VTEI. QVAE. OPTVMA. LEGE. FOVIT. ITA. TE AMATA. CAPIO. Amatam autem inter capiendum a pontifice maximo adpellatam addit, quoniam quæ pri-

ma

(h) Dio *lib. LV p. m. 563.* (i) *in vita c. XXXI.* (k) *Ann. II c. LXXXVI.*

ma capta est, hoc fuisse nomine traditum sit. Virgo ita Vestalis simul ac capta esset, in atrium Vestæ deducta & pontificibus tradita, eo statim tempore sine emancipatione ac sine capitis minutione e patris potestate exibat, & ius testamenti faciundi nanciscebatur; vti singula hæc ex antiquissimis scriptoribus præscribit Gellius. Dicebantur tum virgines Vestales (l), vel sacerdotes Vestales (m), vti & ipsum munus sacerdotium (n), vel virgines sacri Vestalis antistites (o). Inter hasce quæ tempore prima, dicebatur Vestalis maxima (p) in lapide prisco (q) V. V. MAX. *Virgo Vestalis maxima*; Tacito Vestalium vetustissima (r) Ouidio (s) *quæ natu maxima virgo est*. Per triginta annos huic sacerdotio præesse tenebantur, ita vt primo decennio sacrorum rationes discerent, altero exercerent, tertio docerent (t). De quo belle Seneca (u): *Virginum Vestalium more*, inquit, *quæ annis inter officia diuisis discunt facere sacra & cum didicerint, docent*, Effluxo hoc tricennali tempore *positis sacerdotii insignibus* & nubere fas erat, nec tamen infra hoc tempus (x). Quare Symmachus Pontifex max. (y) Vestalem quandam increpat: *diceris ante annos legibus definitos Vestali secreto velle decedere, nondum credo rumori; sed adsertionem tuæ vocis expecto.* Infausta tamen putabant coniugia, ideo sæpius virginitatem

(l) Gruterus *p. CCCXI n. 3. 5. 6. 7.* (m) Gruterus *p. XXV n. 10.* (n) Liuius *I c. XX.* (o) Symmachus *II ep. XXXVI.* (p) Suetonius *Cæsare c. LXXXIII.* Plinius *IV ep. XI.* (q) Gruterus *p. CCCIX n. 7. 8. p. CCCXI n. 2. & 3.* (r) *Ann. XI c. XXXII.* (s) *IV Fast. v. 637.* (t) Halic. *lib. II p. m. 127* Plutarchus *Numa p. m. 66.* (u) *de vita beata c. XXIX.* (x) Halic. *lib. II p. m. 127.* (y) *lib. IX ep. CIII.*

tatem seruabant perpetuam, ac tum demum, si demortua esset aliqua, alia sublegebatur a pontifice max. (z). Vestales Albanæ duriori adhuc lege adscriptæ erant, quæ nisi per quinquaginta annos sacratæ manserint, nubere prohibebantur, vti recte Lipsius (a) Halicarnassensem emendat pro πεντaετὴς legendo πεντηκονταετὴς (b). Hinc & Liuius de Syluia, quod perpetua virginitate spes illi prolis ademta (c). Officium Vestalium in eo præsertim constabat, vt ignem æternum seruarent, vti Cicero ex iure pontificio adducit (d): *virgines Vestales in vrbe custodiunto ignem foci publici sempiternum.* Idque mutatis inter se vicibus (e), ne extingueretur, curantes. Inter prodigia enim omnium maxima habebant Romani (f), si extinctus fuerit ignis Vestalis, interitus aut imminutionis reip. id signum interpretantes, a quacunque tandem caussa euenerit; & si quando interstinctus fuerit, virgines verberibus adficiebantur a pontifice maximo: id tamen notante Plutarcho (g), in loco obscuro & velo medio interposito. Ignem autem si extinctus, ab alio accendere non licebat: *Mos enim erat*, inquit Festus (h), *tabulam felicis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo virgo in ædem ferret.* Nouum tamen ignem prima die Martii in Vestæ aris solebant accendere, vt incipiente anno cura denuo seruandi nouati ignis inciperet (i). Dein Palladium siue dii Ilienses, Romæ tutelares, in penetralibus templi Ve-

(z) Halic. *c. l.* (a) *de Vesta & Vestalibus c. VII.* (b) *lib. I p. m. 62.* (c) *I c. III.* Liuius *XXVIII c. XI.* (d) *II de LI c. VIII.* (e) Halic. *lib. II p. m. 128.* (f) Festus *voce ignis.* (g) Numa *p. m. 67.* (h) *voce ignis.* (i) *Saturn. I c. XII.*

ſtæ repoſita in eorum erant cuſtodia. Sacra quoque adſiduo faciebant, de quo Seneca (k): *non eſt iniquum* ait, *nobiliſſimas virgines ad ſacra facienda altiſſimo ſomno inquinatas frui.* Sacrificans autem virgo dicebatur armata (l), & ſuffibulo, veſtimento illo Veſtalium, dum ſacra facerent, proprio ornata. Sic & pro diis immortalibus manus eas tendere conſueuiſſe docet Cicero (m). Aquam quoque ſacram, ſeu fontem illum, qui prata, in quibus plurimum cum Egeria conuerſatus fuerat, irrigabat, virginibus Veſtæ attribuit Numa, vt ex eo quotidie haurientes purificarent & adſpergerent ſacram ædem (n). Fontem autem iſtum in Auentino monte fuiſſe Ouidius docet (o). Dignitatem iis & priuilegia maxima Numa tribuit, vt teſtamenta poſſint condere, & alia facere ἄνευ προστάτου, lictore & carpento vterentur, nocentes quoque eorum occurſu, ſi fortuitus fuerit, pœna liberentur, qui vero lecticam earum aut ſellam qua vehebantur, ſubibat, morte id luebat (p). Dicit quoque Plutarchus omnia eo modo ac iure facere potuiſſe eas, quo matribus trium liberorum id permiſſum. Hoc tamen non Numa, ſed Auguſtus demum conceſſit, de quo Dio (q): ταῖς ἀειπαρθένοις πάνθ' ὅσαπερ αἱ τεκοῦσαι εἶχον ἐχαρίσατο. *Veſtæ virginibus omnia quæ matres habebant, indulſit.* De lictoribus idem teſtatur Dio Caſſius (r), quod Triumuiri ταῖς ἀεὶ παρθένοις ῥαβδούχῳ ἑνὶ ἑκάστῃ χρῆσθαι ἔδωκαν *Virginibus Veſtæ ſingulis lictore vno vti dederunt.* Rationem addunt hanc; quod quædam ab iis a cœna ſub veſperam

(k) *de prouidentia c. V.* (l) Feſtus *voce armatæ.* (m) *pro Fonteio circa fin.* (n) Plutarchus *Numa p. m. 68.* (o) *III Faſt. v. 295.* (p) Plutarchus *c. l.* (q) Dio *lib. LV.* (r) Dio *lib. XLVII p. m. 338.*

ram domum reuertens, cum quæ esset ignoraretur, vim fuerat passa. De quo & Seneca pater (s): *procedente hac lictor submouere iubebitur: huic prætor via cedet: summum imperium consules cedent tibi.* Et alibi (t): *tibi magistratus suos fasces submittunt: tibi consules prætoresque via cedunt. Numquid exigua mercede virgo es.* Eas quoque in foro & iudicio audiri, quoties testimonium dicerent, vetus mos fuit (u). Carpento vtebantur, vti & reliqui sacerdotes (x) de quo Prudentius (y):

fertur per medias, vt publica pompa, plateas
pilento residens molli

Hinc vt legati pro pace mittebantur, vt exemplum in Vitellio apud Tacitum (z). Ad impetrandam veniam in delictis adhibebantur; exemplum in Messalina (a). Testamenta quoque apud eos deponebantur, teste Suetonio (b). Honos iis habitus maximus, vt & virgo quædam Vestalis fratrem iniussu populi triumphantem adscenso simul curru vsque in Capitolium sit prosecuta, ne vetare aut intercedere fas cuiquam tribunorum esset (c). Alebantur autem ex publico, & prædiis illis coniunctim, singulis vero certa pecuniæ summa adsignata. Liuius enim statim ac lectæ, a Numa iis stipendium publicum fuisse adsignatum tradit (d). De agris quidem testatur Hyginus (e), dum ait: *virginum quoque Vestalium & sacerdotum quidam agri vectigalibus sunt redditi locatim.* Vti

 & Li-

(s) *I contr. II.* (t) *lib. VI controu. vlt.* (u) Tacitus *Ann. II c. XXXIV.* (x) Tacitus *Ann. XII c. XLII.* (y) *II contra Symmach. v. 1087* (z) Tacitus *Hist. III c. LXXXI.* (a) Tacitus *Ann. XI c. XXXII.* (b) *Cæsare c. LXXXIII Augusto c. CII.* (c) Suetonius *Tiberio c. II.* (d) *I c. XX.* (e) *de limitibus*

& Lipſius (f) ex catalogo coloniarum ſcripto adducit, agrum Lanuuinum pro parte militibus veteranis fuiſſe adſignatum, pro parte fuiſſe Veſtalium. Auguſtus vero vti & aliorum dignitatem & commoda auxit ſic & præcipue Veſtalium virginum (g). A priuatis quoque religionis cauſſa agros ſæpius fuiſſe legatos, videmus ex Symmacho (h), qui agros etiam virginibus & miniſtris deficientium voluntate legatos fiſcum retentare conqueritur. Cui tamen reſpondet Ambroſius (i), ſola ſublata eſſe prædia, quia non religioſe vtebantur iis, quæ religionis iure defenderent. Pecuniam accepere ſingulæ, quod de Tiberio teſtatur Tacitus, (k) Corneliæ virgini, quæ in locum Scantiæ capiebatur eum dediſſe HS vicies. Quod ſi forſan vi morbi atrio Veſtæ cogerentur excedere, matronarum curæ cuſtodiæque mandabantur (l). Locum illis in theatro ſeparatum & contra Prætoris tribunal dedit Auguſtus (m). Ita vt & ipſa Auguſta dein inter eas conſideret (n). Inſignia erant vittæ in capite, ſuffibulum & veſtes purpuratæ ſeu prætexta cum limbo in oris purpureo. De vittis quidem teſtatur Prudentius (o)

ſedet illa verendis
vittarum inſignis phaleris.

Quod & explicat:

cingunt
tempora tæniolis & licia crinibus addunt.

Ambroſius (p) iis adſignat infulas vittati capitis, purpuratarum veſtium murices. Quare & Halicarnaſſenſis (q) de iis,

(f) *de Veſta & Veſtalibus cap. XII.* (g) Suetonius *Auguſto c. XXXI.* (h) *X ep. LIV.* (i) *lib. II ep. XII.* (k) *Ann. IV c. XVI.* (l) Plinius *VII ep. XIX.* (m) Suetonius *Auguſto c. XLIV.* (n) Tacitus *Ann. IV cap. XVI.* (o) *II contra Symmachum, v. 1093.* (p) *lib. II ep. XII.* (q) *lib. II p. m. 127.*

iis, qui ſacerdotio hoc abeunt, dicit, quod deponant τὰ στέμματα καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἱερωσύνης παράσημα *vittas, & quæ alia ſunt ſacerdotii inſignia.* Et de Opimia Veſtali idem Halicarnaſſenſis (r), quod a pontificum collegio damnata, demtis e vertice infulis per forum fuerit traducta & viua defoſſa. Alba vtebantur veſti, ſed cui purpura prætexta, cum limbo purpureo. Halicarnaſſenſis (ſ) Aemyliæ Veſtali καρπασίνην ἐσθῆτα tribuit. Ab omni tamen ioco & cultu ſcitiore abſtinere iubebantur (t). Immo interdictus erat cultus luxurioſior & conuerſatio cum viris licentior (u). Longo capillitio fuiſſe & ſparſo eo inceſſiſſe Lipſius (x) contendit ex Prudentio (y):

perfundunt quia colla comis bene, vel quia cingunt
tempora tæniolis

Contrariantur tamen nummi, qui vel capite velato, vel capillis in nodum contortis easdem repræſentant. Tonſæ quoque ſub ingreſſum ſacerdotii ſine dubio fuere. Feſtus enim capillarem arborem dictam ait, in qua capillum tonſum ſuſpenderint Veſtales. Hinc & Plinius (z): *antiquior eſt lotos, quæ capillata dicitur, quoniam virginum Veſtalium ad eam crinis defertur.* Qui & eas egreſſa vrbe mancipia fugitiua retinere in loco precatione poſſe tradit (a). Probrum virginis Veſtalis Feſto dicitur, vt capite puniretur; vir qui eam inceſtauiſſet verberibus necaretur. Lex hæc fixa in atrio libertatis, cum multis aliis legibus incendio conſumta eſt, vt ait M. Cato. Pœnæ enim illis ob delicti qualitatem infligebantur variæ, idque iuſ-

(r) *lib. VIII p. m. 556.* (ſ) *lib. II p. m. 128.* (t) Liuius *IV c. XLIV.* (u) Seneca *lib. VI c. vlt.* (x) *de Veſta & Veſtalibus c. XII.* (y) *lib. II contra Symm. v. 1104.* (z) *XVI c. XLIV.* (a) *XXVIII c. II.*

ſu Pontificis maximi. Sic flagro cæſa Veſtalis, cuius cuſtodia noctis eius fuerat, ob extinctum ignem Veſtæ (b). Stupri vero compertæ facto a pontificum collegio iudicio, pompa funebri, concomitantibus amicis ac cognatis, cum luctu atq; lacrymis, carpento clauſo, ne vox exaudiri poſſit elatæ ad portam Collinam, in campo exin ſcelerato dicto, viuæ in ſubterraneam cellam emittebantur, terra ſuperiniecta (c). Plutarchus (d) addit lectum ſtratum in hac cella fuiſſe poſitum, & lucernam accenſam, menſam quoq; cum paucis, quæ ad victum eſſent neceſſaria, vt panis, aqua in ampulla, lac, oleum *ὥσπερ ἀφοσιουμένων τὸ μὴ λιμῷ διαφθείρειν σῶμα ταῖς μεγίσταις καθιερωμένων ἁγιστίαις quaſi corpus abominentur maximis conſecratum cæremoniis fame conficere.* Totam quoque ciuitatem in luctu & gemitu fuiſſe addit, nec vllam ea die triſtiorem habitam, obuios via decedere, vaſtoque vbique ſilentio, attonitosque omnes ſtare aut comitari. Antequam autem defoderetur, Plutarchus ait, pontificem maximum arcanas quaſdam preces, manibus in cœlum ſublatis fudiſſe, tum ipſam ſua manu eductam e lectica in ſcalis conſtituiſſe, & ſic carnifici ac miniſtris ſupplicii tradidiſſe. Inde ſcalas attractas fuiſſe ait & ædiculam multa humo iniecta contectam, donec reliquo aggeri ſolum adæquetur. Dionyſius addit, nec monumento nec parentalibus fuiſſe dignatas. Plutarchus (e) tamen neque hoc quidem modo defunctos ſe religione putaſſe *ἀλλὰ μέχρι νῦν ἐναγίζουσιν οἱ ἱερεῖς ἐκεῖ βαδίζοντες ἐπὶ τὸν τόπον ſed hodienum mos obtinet,*

(b) Liuius *XXVIII c. XI.* (c) Halic. *lib. II p. m. 128.* Liuius *VIII c. XV. XXII c. LVII.* Herodianus *lib. IV c. VI.* Plinius *IV ep. XI.* (d) *In Numa p. m. 67.* (e) *quæſt. Rom. XCV.*

tinet, vt ad illum locum sacerdotes accedentes parentarent seu potius sacra facerent, expiarent. Stupratores autem semper virgis ad necem vsque cæsi (f). Numa quidem Pompilius incestam lapidibus obrui simpliciter statuit sine alia supplicii pompa (g); Albæ vero legem, virginem Vestalem pollutam virgis ad necem vsque cædi fuisse testatur Halicarnassensis (h), qui & Tarquinium Priscum hanc pœnæ solennitatem præscripsisse auctor est (i). Quare & iure pontificio speciali modo decretum, incestum pontifices supremo supplicio sanciunto (k). Domitianus inde incesta virginum Vestalium varie ac seuere coërcuit, priora quidem sub patre aut fratre commissa, capitali supplicio; posteriora suo principatu, more veteri. Prioribus mortis permisit arbitrium; alias vero defodi imperauit; stupratores partim relegauit, partim virgis in comitio ad necem cædi iussit, narrante singula Suetonio (l). Pontificis maximi primum hæc cura infligendæ pœnæ cum collegio fuit, vti supra dictum. Symmachus (m) vero ipse pontifex, secundum proximæ ætatis exempla, præfecto vrbi Primigeniæ virginis, quæ sacra Albana curabat, vindictam a pontificum collegio fuisse delatam docet. Absolutæ quandoque virgines, & innoxiæ fuerunt repertæ (n). Sic & singulari miraculo quasdam innoxias fuisse repertas atque absolutas scribit Halicarnassensis (o). Prodigii autem loco illud fuisse habitum, si absolueretur Vestalis, discimus ex Cicerone. Sic enim Lentulum inducit (p): *fatalem esse annum*

(f) Halic. *lib. VIII p. m. 556. lib. IX p. m. 597.* Liuius *XXII c. LVII.* (g) Cedrenus *hist. lib.* (h) *lib. II p. m. 64.* (i) *lib. III p. 200.* (k) *II de LI c. IX.* (l) *Domitiano c. VIII.* (m) *lib. IX ep. CXXII.* (n) Liuius *IV c. XLIV* (o) *lib. II p. m. 129.* (p) *Catil. III c. IV.*

annum ad interitum orbis atque imperii*, *qui esset decimus annus post virginum absolutionem*, *post Capitolii autem incensionem vigesimus, quam Fabiam fuisse Vestalem putat Asconius (q) Durauit hoc sacerdotium vsque ad tempora Theodosii senioris, quibus abolitum (r). De quo conqueritur quidem Symmachus (ſ), in epistola ad Valentinianum, Theodosium & Arcadium scripta, respondet autem Ambrosius (t).

SOLIS SACERDOS

Solis sacerdos varias habebat adpellationes. Adpellabatur enim SACERDOS D. S. I. M. *sacerdos dei solis inuicti mithræ* (u) vel PATER PATRVM DEI SOLIS INVICTI MITHRAE (x) vel PATER PATRATVS D. S. I. M (y), pater sacrorum dei inuictæ mithræ (z), vel pater & hieroceryx dei solis inuictæ mithræ (a). Primus horum & præcipuus sacerdos dicebatur pontifex dei solis (b). Moris autem erat hosce ad Mithræ mysteria solenni more initiare. Ad quos sine dubio consecratio ista, de qua supra dictum, spectabat. Vti & Nonius Victor secundum annos consecrationis suæ numerat in lapide (c). Fiebat hæc consecratio in Spelæo, quod Iustinus Martyr (d), docet, dum ait: *σπήλαιον καλοῦσι τὸν τόπον ἔνθα μυεῖν τοὺς πειθομένους αὐτοῦ παραδιδοῦσιν*, ***speleum nominant eum locum*, *vbi initiari ei credentes perbibent*** *Varia* vero sacra & portentosa simulacra in isto spelæo erant.

(q) *p. m.* 151. (r) Zosimus *V c. XXXV.* (ſ) *X ep. LIV.* (t) *lib. II ep. XII.* (u) Gruterus *p. CCCXIII n. 4.* (x) *p. XXVIII n. 2. p. LXXXIX n 4.* (y) *p. XXXIV n. 9.* (z) *p. XXVIII n. 1. p. CII n. 2.* (a) *p. XXVII n. 4.* (b) *p. CCCXIII n. 3.* (c) Gruterus *p. CCCIII n. 12.* (d) *dial. cum Tryph. Iud. p. m. 296.* Tertullianus *de corona militis c. XV*

erant. Lapis enim priscus Romanus memorat sacra Patrica, Hierocoracica & criphios (e). Alius addit Persica, Eliaca, & Leontica (f). De iis Hieronymus (g): *ante paucos annos propinquus vester Gracchus cum praefecturam gereret vrbanam, specum Mithrae & omnia portentosa simulacra, quibus Corax, Cryphios, Miles, Leo, Perses, Helios, Bromios pater initiantur, subuertit, fregit, exussit.* Diuersa itaque sacra erant, soli tamen propria, sub diuersis aeque figuris proposita, quae pro more sacrorum Isidis erant hieroglyhicae.

BACCHAE ET ORGIOPHANTAE

Bacchi in domandis Indis fuere comites Bacchae, sacerdotes dein eius: dictae quoque in fabulis Maenades, Thyades, Mimallonides. Harum figuram sic describit Ouidius (h):

vite caput tegitur, lateri ceruina sinistro
vellera dependent, humero leuis incubat hasta.

In lapide prisco talis sacerdos dicitur famula Bacchi cymbalis (i). Ab orgiis quoque in Bacchi sacris solennibus sacerdotes eius dicti orgiophantae (k), & horum princeps archibucolus dei Liberi (l). Atque hae tanquam insanientes Bacchae caput fanatico more iactantes conspiciuntur in monumentis (m).

SACERDOTES MATRIS DEVM

A Gallo Phrygiae fluuio dicebantur Galli, secundum Festum: castrati autem erant in memoriam Attidis, quorum mores imitatus est Heliogabalus (n). Iactauit enim caput inter praecisos fanaticos & genitalia sibi deuinxit atque omnia fecit, quae Galli facere solent. Omnia itaque agebant fanaticorum more, dum horum esset caput iactare (o). Capillati quoque erant, hinc inscriptio antiqua (p): CAPILLATVS A MA-

LIII

(e) Gruterus *c. l.* (f) *p. MLXXXVII n. 4. 5.* (g) *ep. ad Latum de instit. fil.* (h) *VI Metam. v. 593.* (i) *pag. CCCXVIII n. 2.* (k) *p. LXVI n. 9.* (l) *p. XXVII n. 4.* (m) Tacitus *XI Ann. c. XXXI.* Spon. *misc. erud. ant. f. II art. V.* (n) Lampridius *Heliog. c. VII.* (o) Vlpianus *l. I §. 9. de aedil. edicto.* (p) Gruterus *p. CCCVIII n. 5.*

A MATRE MAGNA. In qua & sacerdos eius dicitur, Syntrophus religiosus. Præses horum dicitur archigallus (q), vel quia legitimo more initiatus, TAVROBOLINVS M. D. M. ID *matris deûm magnæ Idææ* (r). Et qui a ministerio, æditus matris deûm (ſ).

POTITII ET PINARII

Hosce Euandrum & Arcades Herculi instituisse docet Halicarnassensis (t), adsignato hoc sacerdotio duabus familiis illustribus, quæ sacrorum cærimonias prius edoctæ erant. Potitiis tamen solis extorum dape vescentibus, quod tardius aduenerant Pinarii. Nomen autem Potitium in duodecim familias distinctum, ita vt anno quodam super triginta puberes fuisse dicat Valerius Maximus (u). Cum vero Potitii seruos publicos solennia huius sacri docerent, idque Appio Claudio censore auctore, omnes intra annum cum stirpe extincti (x), seruorumque factum ministerium, quos de publico emtos fuisse docet Halicarnassensis (y).

LVPERCI

Sacerdotum erant antiquissimi, ab Euandro instituti atque Pani sacri (z). Horum duo erant ordines, cum a præpositis suis alii dicerentur Fabiani, alii Quintiliani secundum Festum (a): addidit Iulius Cæsar Iulianos (b). Priores binos ordines memorat Ouidius (c), dum de Romulo canit:

risit, & indoluit Fabios potuisse Remumque
vincere, Quintilios non potuisse suos.

Luperci ex eo fuere dicti, quod Lupercalibus in lupercali sacra facerent (d). Hæc sacra vsque ad Anastasii Imp. tempora perdurasse scribit Panuinius.

COL-

(q) *n. 7.* (r) *p. XXVIII n. 6.* (ſ) *p. CCCVIII n. 6.* (t) *lib. I p. m. 32.* (u) *lib. I c. 1 n. 17.* (x) Liuius *IX c. XXIX.* (y) *c. l.* (z) Liuius *I c. V. Halic. I p. m. 67.* (a) *voce Fabiani.* (b) Suetonius *Iulio c. LXXVI.* Dio *lib. XLIV ab initio,* (c) *II Fast. v. 377.* (d) Varro *V de L. L. p. m. 16.*

COLLEGIVM FECIALIVM

Sacer hic magistratus a Numa institutus, lectique ad illum viri ex præstantissimis familiis ad vitæ tempus (e). Officium eorum, quod ibi prolixe describit Dionysius, breuiter ex iure pontificio explicat Cicero (f): *fœderum*, inquit, *pacis, belli, induciarum oratores, feciales, indices sunto, bella disceptanto.* Hinc antequam indiceretur bellum aliquod, Consules ex S℃to ad illud Collegium referebant, vt vel de iustitia, vel de indictione belli iudicarent (g). Nec etiam sine fecialibus fœdus fieri poterat (h). Quare & ad fœdus feriendum ire iubebantur (i). Sub Imperatoribus ludis quoque præsidebant. Præses eorum dicebatur PATER PATRATVS, cuius in adpellationis caussas inquirit Plutarchus (k), sed proximam tangit Liuius (l), dum ait: *pater patratus ad iusiurandum patrandum id est fanciendum fit.* Alius dicebatur VERBENARIVS, qui verbenas ex arce, seu gramen cum sua terra euulsum secum sumebat, cum legati ad hostes clarigatum, id est ad res raptas clare repetitum mitterentur (m).

DVVMVIRI ET TRIVMVIRI SACRI

Dum ædes aliqua sacra vota erat, IIuiri sæpe qui locarent & dedicarent, Comitiis tributis lege Papiria creabantur. Et quidem factum, cum magistratus iste qui vouerat, non amplius superesset. Exemplum in æde Iouis adducit Liuius, quam L. Furius Purpureo prætor vouerat, dedicauit Q. Marcius Ralla duumuir (n). Quare & sæpius filii vouentium duumuiri creati. Sic Castoris ædem a Posthumio dictatore votam filius eius duumuir ad id ipsum creatus, dedicauit (o). Pietatis ædem a patre votam, locatamque, post mortem eius dedicauit Manius Acilius Glabrio duumuir (p). Sic & Triumuiros

LIII 2

(e) Halic. *lib. II p. m. 131.* (f) *II de LI c. IX.* (g) Liuius *XXXV c. III.* (h) Liuius *IX c. V.* (i) Liuius *XXX cap. XLIII.* (k) *quæst. Rom. LXI.* (l) *I c. XXXII.* (m) Liuius *XXX c. XLIII.* Plinius *XXII c. II.* (n) Liuius *XXXV. c. XLI.* (o) Liuius *II c. XLII.* (p) Liuius *XL c. XXXIV.*

uiros sacris conquirendis, donisque persignandis, reficiendis item ædibus creatos fuisse scribit Liuius (q).

SACERDOTES RELIQVI.

Inter sacerdotes occurrunt quoque *antistites*, *patres* & *magistri*. Primarii quidem in prouinciis isti sacerdotes, qui summam sacrorum & præcipuam curam gererent, antistites dicebantur. Quare & Ceionius Rufus in lapide prisco pater sacrorum, antistes mithræ Babyloniæ, & dux mysticus magni sacri taurobolii dicitur (r). Sæpius tamen antistites iidem ac sacerdotes vti Cereris sacerdotes atq; illius fani antistites iungit Cicero (s): *Pater* vero *sacrorum* dicebatur de sacris dei mithræ. *Magistri* eadem ratione se habebant ac antistites, modo enim prærogatiuam inter sacerdotes sui ordinis notabat, modo non. Sic magister dicebatur collegii fratrum Arualium (t): ordinis sacerdotum dei solis inuicti mithræ (u). Saliorum (x), vbi semper summum notat præsidem collegii. Magister Egeriæ vero (y), Feroniæ (z), Augustalis (a) fani Dianæ (b) nihil aliud quam sacerdotem notabat. Ipsum autem sacerdotium dicebatur honos sacerdotii, qui in coloniis maximus, (c) atque ipsi sacerdotes dicebantur honorati (d) vel ornati (e). Sacerdotia quoque in coloniis & municipiis in varia collegia erant diuisa, vti occurrit collegium Aesculapii & Hygieæ (f), Serapidis & Isidis (g). Alii erant sacerdotes, quorum mentionem factam videmus in priscis lapidibus. Ita sacerdotis Veneris mentionem facit lapis priscus (h). Singulare sacerdotum genus erat, qui dicebantur *cultores*, ab honore & reuerentia, quam diis exhibebant sic dicti: vti cultor dicebatur Iouis præstitis (i) triplicis Dianæ (k) domus

(q) *XXV cap. VII.* (r) Gruterus *XXVIII n. 6.* (s) *VI in Verr. c. XLV.* (t) Gruterus *p. CXVIII.* (u) *p. CCCXIII n. 3.* (x) *p. CCCCLXXXIX p. CCCCXI n. 10.* (y) *pag. CCCLIV n. 1.* (z) *p. XXV n. 12.* (a) *p. CXLIX n. 5.* (b) *p. CCCXV n. 1.* (c) *p. CI n. 8. p. CCXLVIII n. 9. pag. CCCXXI n. 10.* (d) *p. CCCLVII n. 3. p. CCCLXVII n. 1.* (e) *p. CCCCIV n. 5.* (f) Spon. *sect. II art. XI* (g) *Spon. p. 68* (h) Gruterus *p. CCCXVIII n. 3.* (i) *p. XXII n. 1.* (k) *p. XXVIII n. 6.*

domus Augustæ (l), Herculis (m), & aliorum. Quod autem cultor sacerdotem notet, discimus ex lapide (n):

PRAESTITI IOVI
S.
TRIB. COH. X. PRAETOR
CVLTOR. NVMINIS. IPSIVS.

Sancto Sanco deo Fidio decuria sacerdotum bidentalium attribuitur (o). Erant etiam sacerdotes dicti *decuriones*, qui vt sacra priuata agerent, constituti fuisse videntur: & quia plures Romanorum familiæ tales haberent, in decurias lecti, indeque sic adpellati. Comprobat id lapis Romanus (p): ANCHIALVS. CVB. AED. Q. TER. IN. AEDE. DECVRIO. ADLECTVS. EX. CONSENSV DECVRIONVM. FAMILIA VOLVNTATE. Anchialus hic cubicularis æditiuus in æde Q. Terentii ex decurionum reliquorum consensu & familiæ ac gentis Terentiæ voluntate, in eundem decurionum ordinem adlectus dicitur. Sic & Panclis cubicularis æditiuus in sua æde decurio lectus dicitur, atque in eius sepulturam æs a familia collatum (q). Ita & Hymnus Volusianus decurio Larum Volusianorum dicitur (r). Larum ergo sacerdotes erant, alias larum magistri dicti, vt L. Iunius Maurus larum Augustalium magister dicitur (s). Et cum lares interiores, cubiculares dicerentur imagines (t), qui horum sacris præerat, decurio dictus cubicularium (u). Pueros quoque adhibebant, qui curæ larium cubiculi adsisterent (x), alias & larum ministri dicti (y). Inde Augustales & magistri deorum in decurias scripti, vti M. Lælius vtrisque decuriis princeps dicitur (z). Sacerdotes Isidis, matris deûm, & similium sacrorum dicebantur *fanatici*. Vti L. Cornelius Ianuarius fanaticus AB ISIS. SERAPIS. AB AEDEM BELLONE dicitur in lapide (a). Alias fana-

(l) *p. CCXLVI n. 9.* (m) *p. XLVI n. 11.* (n) *p. XXII n. 1.* (o) *p. XCVI n. 6.* (p) *p. CCCXLII n. 3.* (q) *CCCCXLVII n. 7.* (r) *p. CCCXIX n. 9.* (s) *pag. MLXXXVIII n. 8.* (t) Suetonius *Aug. c. VII.* (u) *Domitiano c. XVII.* (x) *c. l.* (y) *p. MLXXXVIII n. 14.* (z) *p. MXVII n. 5.* (a) Gruterus *p. CCCXII n. 7.*

fanaticus ex vico Bellonæ, vel de æde Bellonæ dicitur (b). Dicebantur autem ideo, quia sacra sua more fanatico peragebant. Quod optime explicat Lampridius (c), vbi de Commodo ait: *sacra Isidis coluit, vt & caput raderet & Anubin portaret. Bellona seruientes vero exsecare brachium præcepit studio crudelitatis. Isiacos vero pineis vsque ad perniciem pectus tundere cogebat. cum Anubin portaret, capita Isiacorum grauiter obtundebat ore simulacri.* Hecates sacerdotes dicebantur hierofantæ (d). In alio lapide Hierofantria quoque deæ Hecatæ dicitur (e). In coloniis atque municipiis habebant suos sacrorum præfectos, qui ipsis cuiuslibet vrbis sacris propriis præfuere (f). Qui sacris Vulcani præerat, dicebatur prætor sacris Vulcani (g).

MINISTRI SACERDOTVM.

Sed & sacerdotibus sui ministri erant: *Camillos* igitur Romulus instituit patrimos atque matrimos, sacerdotum quidem liberos, qui tamen si hisce carerent, ex aliis familiis puerum atque puellam legere poterant, teste Halicarnassensi (h). Flaminibus autem ministrantes dicebantur Flaminii. Sequitur *æditum*, qui sacras curabat ædes (i). Qui secundum templa, quæ custodiebant, distincti: vt alius esset æditumus a Vesta (k) ab Concordia, (l), æditumus Martis (m), templi fortunæ (n), sanctæ Veneris (o). Scæuolæ *lecto* dicuntur hierophylaces (p), habebantque cellulas suas prope templa (q). *Præcia* & *præclamitatores* dicebantur, illi quidem qui flamines in genere; hi qui flaminem dialem diebus festis antecederent, exclamantes vt homines abstineant opere, secundum Festum. *Curatores* qui in lapidibus occurrunt putamus eos, qui curarent quæ ad sacra erant necessaria. Sic occurrit Curator sacrorum publicorum popu-

(b) *p. DCLIV n. 7. p. CCCXIII n. 1.* (c) *in vita c. IX.* (d) *p. MCII n. 2 p. XXVII n. 4. p. XXVIII n. 2.* (e) *p. CCCIX n. 2.* (f) *p. CCCCXL n. 3. p. CCCCXCIV n. 1.* (g) *p. CCCXVIII n. 6. p. CCCXCVII n. 7.* (h) *lib. II p. m. 92* (i) Varro *lib. VI de L. L. p. m. 68.* Gellius *XII c. X.* (k) Gruterus *p. CCCXII n. 4.* (l) *CCCXIX n. 6. 8.* (m) *p. MLXXXVIII n. 7.* (n) *p. CCCXIX n. 1.* (o) *p. CII n. 1.* (p) *l. XX § 1. de annuis legatis.* (q) Minutius Felix *c. XXV.*

populi Romani (r). Curator fani (ſ), Curator templi Mineruæ (t). Cum curatores alias dicerentur Romanis, qui rei alicuius curam habebant, vt Curator Capitolii reſtituendi (u), Curatores viarum, annonæ. *Kalatorum* frequentius mentionem faciunt lapides vt Kalator flaminum (x); fratrum Arualium (y): VIIuirûm Epulonum (z): Serui autem erant ſacerdotum, qui illis a miniſterio eſſent, dicti ἀπὸ τοῦ καλεῖν quia ſemper vocari poſſent ob neceſſitatem ſeruitutis. Sic & habebant pontifices ſuos apparitores (a), & lictores a ſacris publicis dictos (b). Sacris etiam publicis præſto erant *Tibicines* Romani, vti loquitur inſcriptio apud Gruterum (c). Tibicinum collegium dictum, quorum primus, Procurator dictus Tibicinum Romanorum (d). Horum officium erat, vt ſacris præcinerent (e): diſtincti ab iis, qui in ludis, nuptiis, vel funeribus præſto erant. Antiquitus illis ius veſcendi in æde Iouis conceſſum, (f) quod cum prohiberetur, vno agmine Tibur ceſſerunt, reductis tamen iis vetus ius reſtitutum. Diſtinctæ autem erant tibiæ, atque tubæ, vti clare videmus in Lampridii Seuero (g), ita quidem vt illæ eſſent minores ex buxo factæ, quibus in ſacris vtebantur ſecundum Plinium (h), oblongæ, teretes & foraminoſæ, quales adhuc noſtræ, illæ vero incuruæ, ex ære argentoue factæ, quibus & in conuocandis militibus vtebantur. Hinc tubicen ſacrorum Varroni (i). His proximum erat *fidicinum* collegium. Sequioris ſexus miniſterium competebat *Ambubaiarum* collegio, quod ſic dicitur Horatio (k), atque hæ duplici quæſtu ſuſtentabant corpus, vt vel corporis vulgo copiam facerent atque organa pulſare noſſent (l). Licet & tibicinæ dictæ, vti harum mentionem facit Martialis (m). Viros quidem fuiſſe contendunt, ex eo maxime, quod

(r) Gruterus *p. MXI n. 1.* (ſ) *p. CCCCXXIV n. 8.* (t) *p. CCCXCIII n. 7.* (u) Gellius *II c. XI.* (x) *p. CCCV n. 3. p. CXXI n. 1.* (y) *p. CCCVII n. 6.* (z) *p. CCCIV n. 9.* (a) Gruterus *p. MLXXVII n. 6.* (b) *p. CCCLVI n. 5.* (c) Gruterus *p. CCLXIX n. 1.* (d) Valerius Maximus *II c. V.* Gruterus *p. CLXXV n. 10.* (e) Liuius *IX c. XXX.* (f) Liuius *c. l.* (g) *c. XXVII.* (h) *XVI c. XXXVI.* (i) *lib. IV de L. L. p. m. 30.* (k) *ſat. II ab initio.* (l) Caſaubonus *ad Suet. Ner. c. XXVII.* (m) *XIV epigr. LIX.*

quod fœminarum non dentur collegia ; nec ſibi obſtare putant verba Suetonii, qui Neronem inter ſcortorum totius vrbis ambubaiarumque miniſteria cœnitaſſe ſcribit (n), cum & eidem ſcorta dicantur pueri meritorii (o). Horatius tamen Ambubaias mortem Tigelli cuiusdam viri libidinoſi lugentes inducit, & per totam alias ſatyram adulterinam impudicitiam inſectatur, quæ maxime noſtris conuenit. Concordat etiam cum loco Suetonii Macrobius (p) : *Fidicinas* ait, *pſaltrias, crotaliſtrias, citharœdas, Tympaniſtrias, vt inter miniſteria delectationis ergo ita & commeſſationibus, ſiue ſympoſiis adhibitas, atque inter luxuria & laſciuia inſtrumenta fuiſſe ex multis notiſſimum eſt.* Tales dein ſub nomine fidicinarum e rep. Chriſtiana penitus ſublatæ per Theodoſium M. (q).

MINISTRI SACRIFICIORVM

Poparum officium erat, vt victimas lectas, ſuccincto habitu, limo tantum pudenda tecti (r), ad aras ducerent, eas quoque dein malleo percuterent (ſ). Alii erant *cultrarii*, qui percuſſæ & cadenti victimæ cultrum ſupponerent, de quibus Suetonius (t) *admota*, ait, *altaribus victima, ſuccinctus poparum habitu, elata alte malleo cultrarium mactauit.* *Victimarii* aquam & molam ignemque in aris parabant. De his Liuius (u), libri in comitio igne a victimariis facto, in conſpectu populi cremati ſunt.

Atque ſic cum ſacrorum miniſteriis omnem concludimus Romanorum idololatriam ; ſubmiſſa mente precati DEVM ter OPTIMVM terque MAXIMVM, velit nos, quos tam fuſca mentium caligine liberauit, plenitudine gratiæ implere, quo renuntiantes prauis iſtis adfectibus & malorum cupiditatibus, quibus abripi ſe patitur mundus, in Chriſto viuamus, eundem ſequamur, eiusdemque exemplum imitemur. Hæc vita eſt chriſtiana : Benedictus ſit DEVS in æternum !

(n) *c. XXVII.* (o) Vitellio *c. III.* (p) *II Saturn. c. X.* (q) *L. X C. Theod. de ſcenitis.* (r) Virgilius *XII Aen. v. 120.* (ſ) Spartianus *Geta c. IV.* (t) *Caligula cap. XXXII.* Virgilius *VI Aen. v. 18.* (u) Liuius *XL c. XXIX.*

F I N I S.

INDEX
Scriptorum, qui in hoc Syntagmate recensentur.

Otta;

INDEX SCRIPTORVM.

INDEX SCRIPTORVM.

INDEX RERVM,

Quæ in hoc Syntagmate de ritibus sacris continentur.

** Notandum, quod per typographi errorem, paginarum numeri à 89 ad 96 bis fuerint positi: cum ergo index ad intermedias paginas remiserit, vtraque erunt euoluenda.*

Ciui-

Gal-

Hora.

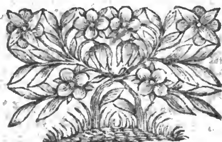
K.

L.

nes

Syste-

V.

Errata

P. 50 l. 19 pro *Becaccius* lege *Bocaccius*. P. 122 l. 4 pro *septimus* lege *octauus*. P. 124 l. 1 pro *Indigestes* lege *Indigetes*. P. 142 l. 13 pro *faciendum* lege *faciendam*. P. 181 l. 7 post *nudas* adde *tantum*. P. 223 l. 24 pro *dum* lege *tum*. P. 549 l. 8 pro *templa* lege *tropaea*. P. 558 l. 3 pro C. lege *Cn*.

IENAE,

Typis CHRISTOPHORI KREBSII,

M DCC I.

